ISSN (Print) 2616-6895
ISSN (Online) 2663-2497

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ
ВЕСТНИК
BULLETIN

Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева

of L.N. Gumilyov Eurasian National University

ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. ӘЛЕУМЕТТАНУ сериясы
PEDAGOGY. PSYCHOLOGY. SOCIOLOGY Series
Серия **ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. СОЦИОЛОГИЯ**

№ 1(142)/2023

1995 жылдан бастап шығады
Founded in 1995
Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады
Published 4 times a year
Выходит 4 раза в год

Астана, 2023
Astana, 2023

Бас редакторы
Г.Ж. Менлибекова,
п.ғ.д., проф. (Қазақстан)

Бас редактордың орынбасары (психология) **Ә.С. Мамбеталина,** пс.ғ.к., доцент (Қазақстан)
Бас редактордың орынбасары (әлеуметтану) **Н.О. Байғабылов,** PhD (Қазақстан)

Редакция алқасы

Есенгалиева А. М.	п.ғ.к., доцент, (Қазақстан)
Иванова Г.П.	п.ғ.д., (Ресей)
Исламова З.М.	п.ғ.к., доцент, (Ресей)
Калдыбаева О.В.	PhD, (Қазақстан)
Колева И.	докт., (Болгария)
Отар Э. С.	PhD, (Қазақстан)
Сейтқазы П.Б.	п.ғ.д., (Қазақстан)
Толеубекова Р.К.	п.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Сунарчина М.М.	ә.ғ.д., проф., (Ресей)
Тамаш П.	проф., (Венгрия)
Уразбаева Г.Т.	п.ғ.д., (Қазақстан)
Хан Н.Н.	п.ғ.д., проф., (Қазақстан)
Хаяти Тюфекчиоглу	ә.ғ.д., проф. (Түркия)
Шайхисламов Р.Б.	ә.ғ.д., проф., (Ресей)
Шалғынбаева Қ.Қ.	п.ғ.д., проф., (Қазақстан)

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Сәтпаев к-сі, 2, 402 б.
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31432)
E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. ӘЛЕУМЕТТАНУ сериясы
Меншіктенуші: ҚР БжҒМ «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» ШЖҚ РМКҚазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінде тіркелген.
№ KZ80VPY00032636, 19.02.21 ж. қайта есепке қою туралы куәлігі
Мерзімділігі: жылына 4 рет.
Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі,13/1, тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31410)

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-Chief
Doctor of Pedagogical Sciences, Prof. (Kazakhstan)
G.Zh. Menlibekova

Deputy Editor-in-Chief (psychology) **A.S. Mambetalina,** Can. of Psychological Sciences, Assoc.Prof. (Kazakhstan)
Deputy Editor-in-Chief (sociology) **N.O. Baigabylov,** PhD in Sociology (Kazakhstan)

Editorial board

Esengalieva A.M	Can. of Pedagogical Sciences, Assoc.Prof., (Kazakhstan)
Ivanova G.P.	Doctor of Pedagogical Sciences, (Russia)
Islamova Z.M.	Can. of Pedagogical. Sciences, Assoc.Prof., (Russia)
Kaldybayeva O.V.	PhD, (Kazakhstan)
Otar E.S.	PhD, (Kazakhstan)
Koleva I.	Dr., (Bulgaria)
Seytkazy P.B.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof., (Kazakhstan)
Sunarchina M.M.	Doctor of Sociology, Prof., (Russia)
Tamas P.	Prof., (Hungary)
Toleubekova R.K.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.(Kazakhstan)
Urazbayeva G.T.	Doctor of Pedagogical Sciences, Assoc.Prof., (Kazakhstan)
Khan N.N.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof., (Kazakhstan)
Hayati Tufekcioglu	Doctor of Sociology, Prof. (Turkey)
Shaikhislamov R.B.	Doctor of Sociology, Prof., (Russia)
Shalgynbayeva K.K.	Doctor of Pedagogical Sciences, Prof., (Kazakhstan)

Editorial address:2, Satpayev str., of.402, Astana, Kazakhstan, 010008
L.N.Gumilyov Eurasian National University
Tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31432)
E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz

Bulletin of L.N.Gumilyov Eurasian National University PEDAGOGY. PSYCHOLOGY. SOCIOLOGY Series
Owner: «L.N.Gumilyov Eurasian National University»
Registered by the Ministry of information and social development of the Republic of Kazakhstan.
Rediscount certificate No. № KZ80VPY00032636 from 19.02.21
Periodicity: 4 times a year
Address of printing house: 13/1 Kazhimukan str., Astana, Kazakhstan 010008; tel.: +7(7172) 709-500 (ext.31410)

© L.N. Gumilyov Eurasian National University

Главный редактор
д.п.н., профессор
Г.Ж. Менлибекова (Казахстан)

Зам. главного редактора (психология) **А.С. Мамбеталина,** к.пс.н., доцент (Казахстан)
Зам. главного редактора (социология) **Н.О. Байгабылов,** PhD (Казахстан)

Редакционная коллегия

Есенгалиева А. М	к.п.н., доцент, (Казахстан)
Иванова Г.П.	д.п.н., (Россия)
Исламова З.М.	к.п.н., (Россия)
Калдыбаева О.В.	PhD, (Казахстан)
Колева И.	докт., (Болгария)
Отар Э. С.	PhD, (Казахстан)
Сейтказы П.Б.	д.п.н., проф., (Казахстан)
Сунарчина М.М.	д.с.н., проф., (Россия)
Тамаш П.	проф., (Венгрия)
Толеубекова Р.К.	д.п.н., проф. (Казахстан)
Уразбаева Г.Т.	д.п.н., доцент, (Казахстан)
Хан Н.Н.	д.п.н., проф., (Казахстан)
Хаяти Тюфекчиоглу	д.с.н., проф. (Турция)
Шайхисламов Р.Б.	д.с.н., проф., (Россия)
Шалғынбаева К.К.	д.п.н., проф., (Казахстан)

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Сатпаева, 2, каб. 402
Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева
Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31432)
E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева.
Серия: ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. СОЦИОЛОГИЯ.
Собственник:«Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева»
Зарегистрирован Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан.
Свидетельство о постановке на переучет № KZ80VPY00032636 от 19.02.21 г.
Периодичность: 4 раза в год
Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (вн.31410)

© Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы.
Педагогика. Психология. Социология сериясы
Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Pedagogy. Psychology. Sociology series
Вестник Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева.
Серия Педагогика. Психология. Социология
№ 1 (142)/2023

МАЗМҰНЫ/ CONTENT/ СОДЕРЖАНИЕ

ПЕДАГОГИКА / PEDAGOGY

Абдуалиева Р.Е., Сеитова С.М. Математика мұғалімдерінің ақпараттық құзыреттілігін кейс технологиясымен оқытудың тиімділігі
Abdualiyeva R.E., Seitova C.M. Effectiveness of teaching information competence of mathematics teachers by case technology
Абдуалиева Р.Е., Сеитова С.М. Эффективность обучения информационной компетентности учителей математики с помощью кейс 12
Айдар М.Н., Конырбаева С.С., Айдар Д.Н., Мамбетова М.К. ЖОО-дағы педагогтардың кибер әлеуметтендірушілік құзыреттілігі
M.N. Aidar, S.S. Konyrbaeva, D.N. Aidar, M.K. Mambetova
Айдар М.Н., Конырбаева С.С., Айдар Д.Н., Мамбетова М.К. Киберсоциализационная компетентность преподавателей вузов 22
Афанасенкова И.В., Завалко Н.А., Аубакирова Р.А., Сахариева С.Г. Синергетикалық тәсіл негізінде болашақ химия мұғалімдерінің ұйымдастырушылық біліктерін қалыптастыру әдістемесінің мазмұнды компонентін әзірлеу
Afanasenkova I.V., Zavalko N.A., Aubakirova R.A., Sakhariyeva S.G. Development of the content component of the methodology of formation of organizational skills of future chemistry teachers on the basis of the synergistic approach
Афанасенкова И.В., Завалко Н.А., Аубакирова Р.А., Сахариева С.Г. Разработка содержательного компонента методики формирования организационных умений будущих учителей химии на основе синергетического подхода 35
Бутабаева Л.А., Длимбетова Г.К., Исмагулова С.К. Қазақстанның қалалық және ауылдық мектептеріндегі білім беру кеңістігінің эргономикалық қолжетімділігін талдау
Butabaeva L.A., Dlimbetova G.K., Ismagulova S.K. Analysis of the ergonomic accessibility of educational space in urban and rural schools in Kazakhstan
Бутабаева Л.А., Длимбетова Г.К., Исмагулова С.К. Анализ эргономической доступности образовательного пространства в городских и сельских школах Казахстана 46
Дзятковская Е.Н. Мектептің білім беру кеңістігі: 21 ғасырдың қиындықтары
Dzyatkovskaya E.N. Educational space of the school: challenges of the 21st century
Дзятковская Е.Н. Образовательное пространство школы: вызовы XXI века 55
Жайықбай К.Т., Кульгильдинова Т.А., Мамаева Г. Шет тілдік прагма-кәсіби коммуникативті құзыреттіліктің IT мамандардың жұмыс тиімділігіне әсері
Zhaiykbay K.T., Kulgildinova T.A., Mamayeva G. The impact of foreign language pragma-professional communicative competence on the job performance of IT specialists
Жайыкбай К.Т., Кульгильдинова Т.А., Мамаева Г. Влияние иноязычной прагма-профессиональной коммуникативной компетенции на эффективность работы IT-специалистов 63
Жолымбаев О.М., Онтагарова Д.Р., Бургумбаева С.К. ҚР мұғалімдерінің біліктілік тестілеуінің мәселелері мен қалпы (жаратылыстану пәндері бойынша)
Zholymbayev O.M., Ontagarova D.R., Burgumbayeva S.K. Problems and state of qualification testing

of teachers of the Republic of Kazakhstan (in natural science subjects)
Жолымбаев О.М., Онтагарова Д.Р., Бургумбаева С.К. Проблемы и состояние квалификационного тестирования учителей РК (по естественно-научным предметам) 70
Жусупова Р.Ф., Калижанова А.Н., Шелестова Т.Ю., Шадиев Р. MOOC студенттерін ұйымдастырудағы және қолдаудағы фасилитатор оқытушысының рөлі
Zhusupova R.F., Kalizhanova A.N., Shelestova T.Y., Shadiev R. The role of the teacher-facilitator in organizing and accompanying the MOOC students
Жусупова Р.Ф., Калижанова А.Н., Шелестова Т.Ю., Шадиев Р. Роль педагога-фасилитатора в организации и сопровождении слушателей МООК 89
Жунусова С.Е., Байманова Л.С., Нәби Л.Н. Шет тілі мұғалімдерінде «жұмсақ дағдыларды» қалыптастырудың рөлі
Zhunussova S.Ye., Baimanova L.S., Naviy L.N. The role of soft skills formation among foreign language teachers
Жунусова С.Е., Байманова Л.С., Навий Л.Н. Роль формирования «мягких навыков» у учителей иностранного языка 107
Ибраева З.Р., Булатбаева К.Н., Веселинов Д. Орта мектепте шет тілін оқытуда фразеологиялық бірліктерді қолданудың әдістемелік тәсілдері
Ibrayeva Z.R., Bulatbayeva K.N., Veselinov D. Methodological approaches to the use of phraseological expressions in the teaching of foreign language at secondary schools
Ибраева З.Р., Булатбаева К.Н., Веселинов Д. Методические подходы к использованию фразеологизмов при обучении иностранному языку в средней школе 119
Кариев А.Д., Абыканова Б.Т., Таутенбаева А.А. Университет оқытушысының кәсібилігі: түсінігі, компоненттері, даму кезеңдері
Kariyev A., Abykanova B., Tautenbayeva A. The professionalism of a university teacher: concept, components, stages of development
Кариев А.Д., Абыканова Б.Т., Таутенбаева А.А. Профессионализм преподавателя вуза: понятие, компоненты, этапы развития 131
Кукенов Ж.Ж., Бахтиярова Г.Р., Ольховая Т.А., Бодыкова И.Н. «Жаратылыстанудағы құндылықтар әлемі» элективті курсын оқыту процесінде бастауыш сынып оқушыларының құндылық бағдарларын қалыптастыру
Kukenov Zh.Zh., Bakhtiyarova G.R., Olkhovaya T.A., Bodykova I.N. Formation of value orientations of younger schoolchildren in the process of studying the elective course «Value world in natural sciences»
Кукенов Ж.Ж., Бахтиярова Г.Р., Ольховая Т.А., Бодыкова И.Н. Формирование ценностных ориентаций младших школьников в процессе изучения элективного курса «Ценностный мир в естествознании» 142
Мадияров Н.К., Турсынкулова Э.А., Ерданкулов А.Ж. Болашақ математика мұғалімдерін геометриялық салу есептеріне даярлауда «деңгейлеп оқыту» технологиясын қолдану
Madiyarov N.K., Tursynkulova E.A., Erdankulov A.Zh. Use of the technology of "leveled teaching" in the preparation of future mathematics teachers for geometric construction calculations
Мадияров Н.К., Турсынкулова Э.А., Ерданкулов А.Ж. Использование технологии «уровневое обучение» при подготовке будущих учителей математики к геометрическим задачам на построение 155
Бурибаев Д.Е., Бахтиярова Г.Р., Олховая Т.А. Кәсіби қасиеттер болашақ бастауыш сынып мұғалімінің зерттеушілік мәдениетін дамытудың шарты ретінде
Buribayev D.E., Bakhtiyarova G.R., Olkhovaya T.A. Professional qualities as a condition for the development of the research culture of the future primary school teacher
Бурибаев Д.Е., Бахтиярова Г.Р., Олховая Т.А. Профессиональные качества как условие развития исследовательской культуры будущего учителя начальных классов 168

Асылбекова М.П., Отарова Т.Н., Йелкин Д.Ч. Жоғары оқу орындарының оқу бағдарламаларындағы және еңбек нарығындағы трансверсалды дағдылардың маңыздылығы
Asylbekova M.P., Otarova T.N., Yelkin D.C. The importance of transversal skills in higher education curricula and in the labor market
Асылбекова М.П., Отарова Т.Н., Йелкин Д.Ч. Важность трансверсальных навыков в учебных программах высшего образования и на рынке труда 178
Нугманова Ф.Б., Кожаева С.К. Болашақ педагогтің зияткерлік еңбек мәдениетін қалыптастырудағы технологияларын жобалау
Nugmanova F.B., Kozhayeva S.K. Designing technologies of the future teacher in the formation of the culture of intellectual work
Нугманова Ф.Б., Кожаева С.К. Проектирование технологий будущего педагога в формировании культуры интеллектуального труда 194

Оспанов Б. Нұртұған Кенжеғұлұлы шығармашылығындағы тәлім-тәрбие және Абай поэзиясының әсері
Ospanov B. Education and influence of Abay's poetry in Nurtugan Kenjegululy's works
Оспанов Б. Тема воспитания в творчестве Нуртугана Кенжегулулы и влияние на него поэзии Абая 205
Салқынбай А.Б., Нұрбеков Т. Қазақ ертегілеріндегі мәдени-танымдық феномен: рефлексиялық мәні
Salkynbai A.B., Nurbekov T. Cultural and cognitive phenomenon in Kazakh fairy tales: reflexive meaning
Салкынбай А.Б., Нурбеков Т. Культурно-познавательный феномен в казахских сказках: рефлексивное значение 219
Самуратова Т.К. Білім беру жүйесіндегі компьютерлік бағдарламаларды оқытудың заманауи әдістерін зерттеу
Samuratova T.K. Modern methods of teaching computer programs in education system research
Самуратова Т.К. Исследование современных методов обучения компьютерных программам в системе образования 234
Сапартаева Л.Е. Кәсіби тұлғаны қалыптастыру мәселесінің зерттелу деңгейі
Sapartayeva L.E. The level of research into the formation of a professional personality
Сапартаева Л.Е. Уровень изученности проблемы формирования профессиональной личности 243
Серік М., Нурбекова Г.Ф. Үлкен көлемді деректерді жоғары оқу орындарында оқыту және тәжірибелік жүзеге асырылуы туралы (үлкен деректерге иерархиялық кластерлеуді қолдану)
Serik M., Nurbekova G.F. On teaching and the practice of implementing big data in higher educational institutions (applying hierarchical clustering to big data)
Серик М., Нурбекова Г.Ф. О преподавании и практике внедрения больших данных в высших учебных заведениях (применение иерархической кластеризации к большим данным) 256
Төлебаева А.Т., Тұяқбаев Ғ.Ә. Т. Ізтілеуұлының ғибрат, насихат өлеңдеріндегі педагогикалық көзқарастар
Tulebayeva A.T., Tuyakbayev G.A. Pedagogical views in T. Iztileuuly's instructive and propaganda verses
Тулебаева А.Т., Туякбаев Г.А. Педагогические взгляды Т. Изтлеуулы, отраженные в его назидательных стихах 269
Уразбаева Г.Т., Кусаинова Р.Е. Қазақстан университеті оқытушыларының инновациялық қызметке дайындығы: ғылыми және тәжірибелік аспектілер
Urazbayeva G.T., Kussainova R.E. The capacity of Kazakhstan university teachers for innovative activities: scientific and practical aspects
Уразбаева Г.Т., Кусаинова Р.Е. Готовность преподавателей университетов Казахстана к инновационной деятельности: научно-практические аспекты 284

Дюсембина Ж.К., Қанатқали Г.А. Мектеп математикасы – экологиялық құзіреттілікті дамыту құралы
Dyusembina Zh.K., Kanatkali G.A. School mathematics is a means of developing environmental competence
Дюсембина Ж.К., Канаткали Г.А. Школьная математика – средство развития экологической компетентности 298

ПСИХОЛОГИЯ/PSYCHOLOGY

Айкинбаева Г.К., Сулейменова Г.М. Әлеуметтік перецепцияның эксперименттік зерттелуі
Aikinbayeva G.K., Suleimenova G.M. An experimental study of social receptivity
Айкинбаева Г.К., Сулейменова Г.М. Экспериментальное исследование социальной перецепции 312
Айтышева А.М., Кабжапарова Ш.К. Әлеуметтік медиада COVID-19 инфодемиясының таралуының қоғамдық денсаулыққа әсері
Aitysheva A.M., Kabzhaparova Sh.K. The impact on public health of the spread of the COVID-19 infodemia in social media
Айтышева А.М., Кабжапарова Ш.К. Влияние на общественное здоровье распространения инфодемии COVID-19 в социальных медиа 325
Гайворонская И.Б., Любимова Е.Д., Нуракенова А.К. Мамандық таңдау мотивтері және ЖОО бірінші курс психолог студенттерінің құндылық бағдарлары
Gayvoronskaya I.B., Lyubimova E.D., Nurakenova A.K. Motives for career choice and value orientations of first-year psychology students
Гайворонская И.Б., Любимова Е.Д., Нуракенова А.К. Мотивы выбора профессии и ценностные ориентации студентов-психологов первого курса ВУЗа 338
Курманова А.И., Байжуманова Б.Ш. Пандемия кезіндегі студенттердің стресске төзімділігі және өзін-өзі реттеу ерекшеліктері
Kurmanova A.I., Baizhumanova B.Sh. Stress tolerance and features of student self-regulation during the pandemic period
Курманова А.И., Байжуманова Б.Ш. Стрессоустойчивость и особенности саморегуляции студентов в период пандемии 353
Махметова Д.Т., Унгарбаева Ш.У. Кәсіптік білім беру жағдайында икемді дағдыларды дамытудың психологиялық-педагогикалық негіздері
Makhmetova D.T., Ungarbayeva Sh.U. Psychological and pedagogical foundations of the development of soft skills in professional education
Махметова Д.Т., Унгарбаева Ш.У. Психолого-педагогические основы развития гибких навыков в условиях профессионального образования 361
Ниетбаева Г.Б., Багиярова Ф.А., Жапаров Э.Ж., Абишева Ж.А. Студенттердегі әлеуметтік факторлардан туындаған алаңдаушылықтың алдын алу және түзету
Nietbaeva G.B., Bagirova F.A., Zhaparov E.Zh., Abisheva Zh. Prevention and correction of anxiety caused by social factors in students
Ниетбаева Г.Б., Багиярова Ф.А., Жапаров Э.Ж., Абишева Ж.А. Профилактика и коррекция тревожности, вызванной социальными факторами у студентов 379
Турарова Г.У., А.С. Мамбеталина, Жумагалиева Б.Р. Психологиядағы «ерік» категориясының және тұлғаның ерік сапаларының тұжырымдамалық негіздері
Turarova G.U., Mambetalina A.S., Zhumagalieva B.R. The results of an empirical study of the volitional qualities of university students
Турарова Г.У., А.С. Мамбеталина, Жумагалиева Б.Р. Концептуальные основы категории «воли» и волевых качеств личности в психологии 391

Утепбергенова З.Д. Кіші мектеп оқушыларының оқыту процесін психологиялық зерттеу
Utepbergenova Z.D. A psychological study of the learning process of junior high school students
Утепбергенова З.Д. Психологическое исследование процесса обучения школьников начальных классов 408

ӘЛЕУМЕТТАНУ/SOCIOLOGY/СОЦИОЛОГИЯ

Абетова З.Т., Кудабеков М.М. Бағалау әдістемелеріндегі кедейлікті категоризациялау және отандық бұқаралық ақпарат құралдардың риторикасында
Abetova Z.T., Kudabekov M.M. Poverty categorization in assessment methodologies and national media rhetoric
Абетова З.Т., Кудабеков М.М. Категоризация бедности в методологиях оценки и в риторике отечественных СМИ 419
Казтаева С.С. Жыртқыш журналдар феномені
Kaztayeva S.S. The predatory journals phenomenon
Казтаева С.С. Феномен хищнических журналов 445
Мақұлбек А.Ж. Қазақстандағы инклюзивті білім беру – мектепке дейінгі ұйымдар: әлеуметтанулық талдау
Makulbek A.Zh. Inclusive education in Kazakhstan - preschool organizations: sociological analysis
Макулбек А.Ж. Инклюзивное образование в Казахстане - дошкольные организации: социологический анализ 460
Хайно Штёвер, Мұқашева Д.Д. Қазақстанда АИТВ-оң мәртебесімен өмір сүретін адамдарды стигматизациялау және түрмеде отыру тәжірибесі бар әйелдер арасында оны жеңудегі әлеуметтік қызметкердің рөлі
Heino Stöver, Mukasheva D.D. Stigmatization of people living with HIV in Kazakhstan and the role of the social worker in overcoming it among women with incarceration experience
Хайно Штёвер, Мукашева Д.Д. Стигматизация людей, живущих с ВИЧ-положительным статусом в Казахстане и роль социального работника в ее преодолении среди женщин с опытом тюремного заключения 473
Ракишева Б.И., Ашкенова Г.Т., Мажитова А.Б., Айжанова А.Ф. COVID-19: әлеуметтанулық өлшем (Астана тұрғындарына коронавирус пандемиясы кезеңінде жүргізілген сауалнама нәтижелері)
Rakisheva B.I., Ashkenova G.T., Mazhitova A.B., Aizhanova A.F. COVID-19: sociological measurement (results of Astana residents survey during the coronavirus pandemic)
Ракишева Б.И., Ашкенова Г.Т., Мажитова А.Б., Айжанова А.Ф. COVID-19: социологическое измерение (результаты опроса жителей Астаны в период пандемии коронавируса) 485

ХҒТАР 14.01.11

Р.Е. Абдуалиева
С.М. Сеитова

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан
(E-mail: rimaergaliyevna09@gmail.com, s.m.seitova@mail.ru)

Математика мұғалімдерінің ақпараттық құзыреттілігін кейс технологиясымен оқытудың тиімділігі

Аңдатпа. *Мақалада математика мұғалімдерінің оқыту жүйесіндегі, ақпараттық құзыреттілікті қалыптастыру мақсатында пайдаланылатын, кейс технологияның тиімділігі мен артықшылықтарын қарастырдық. Ақпараттық құзыреттілікті қалыптастыратын оқыту жүйесінде оқу процесі кезінде әр-түрлі әдістермен құралдар қолданылады. Оқытушылардың монотонды дәріс оқуынан гөрі студенттерге оңай және тез сіңірілетін кейс-технологиясының тиімділігі туралы мәселелер қарастырылған. Заманауи сұранысқа сай оқыту процесінде қолданылатын жаңа әдістердің бірі - кейс технологиясы. Кейс-технологиясының мазмұны мынада: талдау, ықтимал шешімдерді ұсыну, экономикалық, әлеуметтік және іскерлік жағдайлардың сипаттамасын пайдалану.*

Кейс-технологиясын білім беру технологиясы деп санауға болады, себебі оның негізіне кейбір проблемалық жағдайды рөлдік ойындар, жоба әдісі мен талдау жатады. Кейс-технологияны пайдалану кезінде белгілі бір жағдайлар тұғызу, білімгерлердің әртүрлі аудиторияларындағы кейспен жұмыс істеу ерекшеліктерін ескеру, топтағы кейспен жұмыс істеудің ұйымдастыру ережелерін сақтау маңызды, сонымен қатар дәстүрлі тәсілден айтарлықтай ерекшеленетін мұғалімнің рөлі дұрыс анықталуы тиіс. Мақалада математика сабағын ұйымдастыруда кейс-технологиясын қолдану және оны білім беру процесін интеграциялануы тұрғысында қарастыруды алдымызға мақсат етіп қойдық.

Жоғарыда айтылған мақсатқа қол жеткізу үшін төмендегі критерилері (міндет) негізге алдық:

- кейс-технологиясының ерекшеліктерін айқындау
- кейс- технологияның оқыту процессінде қолдануды көрсету;
- оқыту процессінде оның қолданылуының тиімділігін талқылау.

Кейс технологиясының тиімділігін анықтау үшін үш кезеңнен тұратын эксперименттік зерттеу жүргіздік, оған І. Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің, жаратылыстану жоғары мектебінің, физика-математика білім беру багдарламасының 1 және 3 курс білімгерлері қатысты. Эксперимент нәтижесі қойған мақсатымыздың тиімділігін анықтады.

Түйін сөздер: *математика, ақпараттық-құзыреттілік, әдіс, білім беру, оқыту процессі, кейс-технология, заманауи сұраныс, мұғалімі, критерий, ерекшеліктер.*

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-12-21

Кіріспе

Кейс технологины қолданатын мұғалім жұмысының негізгі ерекшелігі - ол өзінің максималды қабілеттерін жүзеге асырып қана қоймай, оларды дамытады. Ал, оқытушы қызметінің негізгі мазмұны бірнеше функцияларды орындаудан тұрады: оқыту, тәрбиелеу,

ұйымдастыру және зерттеу. Егер бұл функциялар дәстүрлі жағдайда көбінесе бөлек жүзеге асырылса, ал кейс- технологиясымен оқыту барысында олардың синкретикалық, органикалық бірлігі байқалады [1].

Ресейде бұл технологияны зерттеу және дамытуға ат салысқан ғалымдар Ю.Д. Красовский, Г.А. Брянский, Ю.Ю. Екатеринославский, О. В. Козлова, В.Я. Платов, Д.А. Поспелов, О.А. Овсянников, В.С. Рапопорт, О.Г. Смолянинова және т.б.

Қазақстанда кейс технологиясын зерттеумен және оны іс жүзінде қолданумен С.С. Джубатырова, Н.Г. Абуйлхайровалар айналысып, "Кредиттік оқыту технологиясы кезінде сабақта кейс-әдісті қолдану" атты оқу құралын шығарды (Батыс Қазақстан мемлекеттік университеті). Сол сияқты төмендегі тақырыптардағы мақалалар "Көптілді білім беру тәжірибесіндегі Кейс-әдісі", "Кейс-әдіс кәсіби оқытудың білікті оқытушысын тәрбиелеу құралы ретінде", «Исследование и развитие Кейс-метода» атты мақалаларда қарастырылды [2].

Кейс технологияны білім беруде, атап айтқанда математиканы оқыту процессінде қолдану мәселелері аз зерттелген. Дегенмен шет елдік ғалымдар А.Ю. Гумметова, О.Ю. Меляков, Ю. Рогачев, Е.В. Ступина, С.В. Щербатых және В.В. Пырьева т.б. еңбектерінде әр түрлі қырынан қарастырылған.

В.В. Пырьева кейс-технологияны берілген проблемаларды талдау әдісі ретінде анықтайды, оның мәні білімгерлерді нақты өмірлік жағдайды түсінуге шақырады, кез-келген практикалық мәселені шешу кезінде, сонымен бірге белгілі бір білім кешенін де көрсетеді [3].

Біз замануи сұраныс талабына сай математиканы оқытудың қолданбалы бағытын жетілдіру үшін кейс технологиясын қолдануды қарастырып отырмыз. Себебі, мұнда нақты өмірлік проблемаларға қатысты жағдайлар туындайды, яғни оның мазмұнында математика құралдарымен шешілетін кез-келген практикалық тапсырмалар, зерттеушілер алға қоятын ақпараттық материалдар, математикалық моделін құру арқылы шешілуі қажет нақты өмірлік жағдайлар сипаттайтын тапсырмалар ұсынылады [4].

Зерттеу әдістері

Математика сабақтарында кейс технологияны қолдану және гипотезаны іске асырылуын тексеру бойынша эксперимент Алматы облысы, Талдықорған қаласы, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің Жаратылыстану жоғары мектебі, Физика-математика бағыты бойынша білім беру бағдарламасының 1 және 3 курс білімгерлері қамтылды.

Оқытушы мен білімгер кейсті ұйымдастыру кезеңінде қандай іс-әрекеттерді жүзеге асырады? 1-кестеде жұмыстың әртүрлі кезеңдеріндегі жағдайды шешу бойынша оқытушы мен білімгердің негізгі іс-әрекеттері қарастырылған.

Кейсті ұйымдастыру кезеңдеріндегі оқытушы мен білімгердің іс-әрекеті.

Кесте 1

Жұмыс кезеңі	Оқытушының іс- әрекеті	Білімгердің іс- әрекеті
Сабаққа дейін:	1. Кейсті әзірлейді 2. Білімгерлерді оқытуға арналған негізгі және көмекші материалдарды әзірлейді. 3. Сабақ жоспарын құрады.	1. Кейсті және ұсынылған әдебиеттер тізімін алады. 2. Сабаққа жекелей дайындалады.

Сабақ барысында	1. Есепті алдын-ала талқылауды ұйымдастырады. 2. Топты кіші топтарға бөледі. 3. Топтарда кейстерді талқылай отырып, оларға қосымша мәліметтер береді	1. Кейс пен берілген есепті түсінуді тереңдететін сұрақтар қояды 2. Шешім нұсқаларын әзірлейді, басқалардың айтқанын тыңдайды. 3. Шешім қабылдауға қатысады.
Сабақ соңында	1. Білімгерді бағалайды. 2. Есептің жауабын және қабылданған шешімдерін бағалайды.	Сабақта берілген есептің тақырыбына жазбаша жауап жасайды.

Кейс-технологияны пайдалану кезінде келесі талаптар ескерілуі қажет:
- білімерлердің әртүрлі аудиториялардағы кейспен жұмыс істеу ерекшеліктері;
- топтағы кейспен жұмыс істеуді ұйымдастыру ережелерінің сақталуы;
- мұғалімнің рөлінің дұрыс анықталуы [5].

Кейс технологиясымен дәстүрлі білім беру әдістерінің ерекшеліктерін анықтадық, ол 2 кестеде сипатталған.

Кейс технология мен оқытудың дәстүрлі әдісінің айырмашылықтары

Кесте 2

Кейс технологиясы	Дәстүрлі білім беру әдісі
• білімгерлерді шешім қабылдауға, проблемалық сұрақтарға жауап табуға үйретуге арналған • білімгерлер тарапынан шығармашылық көзқарас көзделеді • жауапты алу процесінің өзі маңызды • оқытушы-бақылаушы, тыңдаушы	• бір нәрсені үйренуге бағытталған белгілі бір білім жиынтығын беруге арналған • себеп-салдарлық байланыстарды талдауға баса назар аудару • тек соңғы нәтиже маңызды • оқытушы-ментор, тәлімгер

Нәтижелер

Эксперимент барысында кейстер әзірленіп кейс-технологиясын қолданып элементар математика пәненін «сандар жүйесі», «тригоноетриялық өрнектер», «арифметикалық және геометриялық прогрессия» тақырыптары бойынша 1 курста, сол сияқты Математиканы оқыту әдістемесі пәнінен «функцияны оқыту әдістемесі», «туынды және интеграл оқыту әдістемесі», «көпжақтар мен айналу денелерін» оқыту әдістемесі тақырыптары бойынша 3 курс білімгерлерге сабақтар өткізілді

Құрастырылған кейс бес блоктан тұрды: теориялық бөлім, ақпараттық бөлім, анықтамалық бөлім, кейс тапсырмалары, үй тапсырмасы. Теориялық бөлім кейс тапсырмаларын шешуге қолданылатын математикадан теориялық материалды қамтыды [6]. Ақпараттық бөлімде математика арқылы шешілуі керек өмірлік жағдайы туралы мәліметтер берілді. Анықтамалық бөлімде кейс тапсырмаларын шешуге қажетті анықтамалық материалдар ұсынылды. Төртінші бөлімде кейстің нақты тапсырмасы, ал бесінші бөлімде сабақта қолданылған есепке ұқсас қиындатылған үй тапсырмасы берілді.

Кейстермен жұмыс істеу үшін білімгерлерді әлеуметтендіру мақсатында топтарға бөлеміз. Әр топта білімгерлер топ жетекшісін өз бетінше таңдайды, оның міндеттеріне топтың барлық мүшелерінің жұмысын кейс технологиясы көмегімен басқару және бағалау кіреді [7].

Кейс-технологиясы бойынша жұмыс нәтижелерін талқылау кезеңінде әр топ спикерді немесе топ басшысын ұсынады, олар өздерінің шешімдерін айтады. Бұл жағдайда білімгерлердің дайындығына байланысты оқытудың интербелсенді тәсілдерін қолдануға болады: пікірталас, жобаны қорғау, ақпараттық-коммуникациялық және т.б.

1 курс білімгерлеріне арналған кейске мысал келтірейік.

Сабақтың тақырыбы: **Сандар жүйесі.**

Кейстің өмірлік жағдайы:"ұялы байланыс операторы мен тарифтік жоспарды таңдау".

Қолданбалы бағыт: өмірлік жағдайларды шешу үшін математикалық аппаратты қолдану дағдыларын қалыптастыру.

"**Ақпараттық бөлім" блогы:** "ұялы оператор", "тарифтік жоспар" деген не?, өңірде қолданыстағы ұялы операторлар ("ТеЛе2", "Active/Kcell" және "Билайн") және олар ұсынатын тарифтік жоспарлар туралы ақпарат ұсынылады. Мұның бәрі Талдықорған қаласындағы кеңселердің мекен-жайлары бар операторлардың фирмалық белгілерімен әсемделіп безендірілген.

Бұл блоктың материалдары білімгерлердің кейспен жұмыс істеуге қызығушылығын арттыруға ықпал етеді, өйткені ұялы байланыстың белсенді пайдаланушылары болып табылатын білімгерлердің алдында математиканы оқудың пайдалы жақтары ашылады.

"**Анықтамалық бөлім**" блогы: жоғарыда аталған ұялы байланыс операторларының тарифтік жоспарларының кестелері ұсынылады, оның ішінде ай сайынғы төлем, интернет гигабайттарының бағасы, басқа ұялы байланыс операторларына қоңырау шалу бағасы, мобильді интернет бағасы, SMS бағалары бар. Ең төменгі шығындармен бір айға ұялы байланыс төлемін есептеу үлгісі келтірілген.

Осы блоктың анықтамалық материалын зерттей отырып, білімгерлер кестелерді қолдануды, олардан қажетті ақпаратты табуды, қорытынды жасауды және т. б. үйренеді.

"**Кейс тапсырмалары**" блогы келесі тапсырмаларды қамтиды:

1. Егер сіз бір айда басқа операторлармен 56 минут сөйлессеңіз, 5 гб интернет жұмсап, бір айда 33 SMS жіберсеңіз, "Active/Kcell" ұялы операторының "нөлге ауысу" тарифтік жоспарын есептеңіз. Сандық өрнек жасаңыз және ұялы байланыс шығындарын есептеңіз.

2. Active/Kcell және Билайн операторларының ең арзан тарифтік жоспарын есептеудің сандық өрнектерін жасаңыз. Сіз қандай тарифтік жоспарды "баға-сапа"тұрғысынан ең оңтайлы деп санайсыз?

3. Сіздің операторыңыз "ТеЛе 2" делік. 1 курс білімгерлері үшін ең қолайлы деп санайтын бір тарифті таңдаңыз, егер сіз 6 гб мобильді интернетті қолдансаңыз, апта сайын Алматыда оқитын ағаңызбен және оның ТеЛе2-мен 30 минут сөйлесесіз.

4. Егер ТеЛе2 ұялы байланыс операторының "Сенің ережелерін" тарифтік жоспары болса, жеке кәсіпкердің сандық өрнегін жасаңыз және шығындарын есептеңіз, аптасына 2500 тенге тарифі бойынша төлем және жеке кәсіпкердің бір ай ішінде ұялы байланыс үшін шығындары 3-кестеде көрсетілген.

Жеке кәсіпкердің бір айдағы ұялы байланысқа кеткен шығындары

Кесте 3

	Үйдегі және сапарлардағы мобильді интернет	**ТеЛе2 Қазақстан аумағында**	**Tele2 мен ALTEL желісінің ішінде лимитсіз (350 мин басқа операторларға)**	**Үй телефоны мен басқа операторларға қоңырау шалу (350мин кейін)**	**Тегін SMS**
1 апта	17 гб	300 минут	223 минуты	198 минут	368
2 апта	16 гб	218 минут	120 минут	154 минуты	229
3 апта	21 гб	361 минут	216 минут	48 минут	307
4 апта	18 гб	349 минут	99 минут	118 минут	401

Осы блоктың мәселелерін шеше отырып, білімгерлердің өмірлік жағдайларда математикалық модельдер құру, шамалар мен фактілерді бейнелі түрде ұсыну, талдау, салыстыру, қорытынды жасау қабілеттерін нығайтады. Сонымен қатар, көптеген тәрбиелік міндеттерге қол жеткізіледі, мысалы, олардың іс-әрекеттері мен мінез-құлқының ойластырылуына тәрбиелеу, отбасы бюджетіне жауапкершілікпен қарауды қалыптастырып, ынтымақтастық атмосферасын құрады [8].

"Үй тапсырмасы" блогы келесі тапсырмадан тұрады: отбасы мүшелерінің тарифтік жоспарларын біліңіз, отбасыңыздың ұялы байланысқа қанша ақша жұмсайтынын есептеңіз. Сіздің отбасыңыздың әр мүшесіне ең тиімді тарифтік жоспарларды таңдаңыз.

Бұл блоктың тапсырмасын орындау білімгерлерге сабақта алған дағдыларын нығайтуға ғана емес, сонымен қатар білімгерлерді отбасылық бюджетті жоспарлауға, ата-аналардың бірлескен жұмысқа деген қызығушылығын арттыруға көмектеседі.

Эксперимент үшін 2 топ алынып 4 кіші топтарға бөлінді (олардың екеуі эксперименттік, екеуі бақылау), біз оларды Э – 1, Э-2, Б-1 және Б-2, барлығы 36 білімгер. Э-1 және Б-1 топтағылар математикаға қызығушылық пен қабілеттілік танытатын балалар оқиды, ал Э-2 және Б-2 топтарындағы басқа артықшылықтары бар білімгерлер оқиды.

Математиканы оқытудың қолданбалы бағытын жүзеге асыру аясында әзірленген кейстердің тиімді критерийлері мыналар болып табылады:

- білімгерлердің білім сапасын көтеру;
- оқу мотивациясының оң динамикасы;
-математика сабақтарында білімгерлердің білім беру процесіне қанағаттанушылық дәрежесін арттыру.

Математика сабақтарында кейс-технологияны қолдану барысында білімгерлерідің білім сапасының артуы 1 және 3 курстардағы пән бойынша аралық және жылдық бағалаудың нәтижелері бойынша қадағаланды. Әр түрлі деңгейдегі білімгерлер болғандықтан, біз екі жыл ішінде математикадан оқу сапасының динамикасын 4 кестеде талдаймыз.

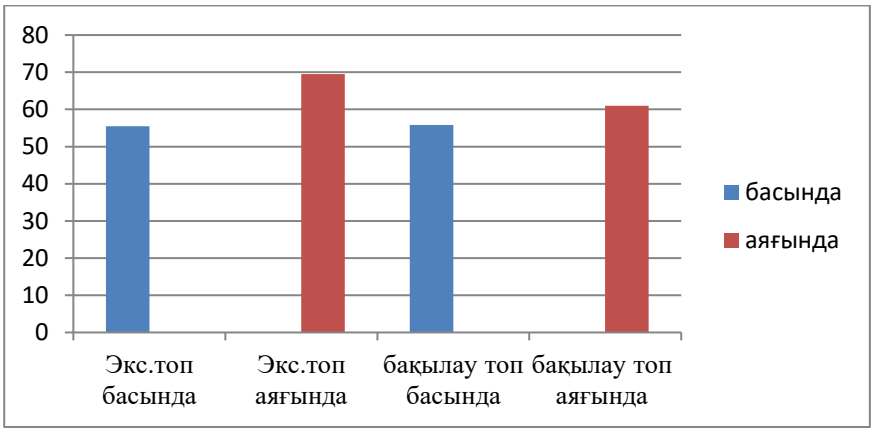
1,3 курс білімгерлерінің эксперименттік және бақылау топтарындағы математикадан оқу сапасының 100% үлгерімі болған жағдайындағы динамикасы

Кесте 4

	Эксперименттің басында		Эксперимент соңында		Эксперименттің басында		Эксперимент соңында	
	Э-1	Э-2	Э-1	Э-2	Б-1	Б-2	Б-1	Б-2
Топтар бойынша сапасы	75	36,1	83,3	55,6	72,7	38,9	77,8	44,4
Топтар бойынша орташа (%)	55,5		69,5		55,8		61,1	

Талқылау

Кестеден көріп отырғанымыздай, барлық төрт кіші топтың эксперименттік екі жыл ішінде математикадан білім сапасының оң динамикасы байқалады, бірақ эксперименттік топтарда бұл динамика анағұрлым жоғары екенін атап өткен жөн. Егер эксперимент басында эксперименттік топ білімгерлерінің оқу сапасы орта есеппен 55,5% - ды құраса, ал соңында жүз пайыздық үлгеріммен 69,5% - ды құрады, ал бақылау топтарында 55,8% - дан 61,1% - ға дейінгі өскен динамикасын көрсеттілген (Сурет -1).

Сурет 1. Эксперимент нәтижесі

Осылайша, жүргізілген эксперимент нәтижелері 1,3 курс білімгерлерінің математика сабақтарында кейс-технологияны қолдану білімгерлердің білім сапасын арттыратынын көрсетті.

Математиканы оқытудың қолданбалы бағытын жүзеге асырудың жетекші идеясы ретінде - кейс технологиясын қолдана отырып, кейстердің құрылымы, мазмұны және оқыту әдістемесі 1,3 курс білімгерлерінде:

- көптеген өмірлік жағдайларды шешудегі математиканың рөлін тұрақты түсінуге;
- алынған білімді оқу процесінің шеңберінен тыс қолдану дағдыларын қалыптастыруға бағытталған. Осылайша білімгерлердің математиканы оқытудығы мотивациясын арттырамыз.

Қорытынды

Жұмыс басында алдымызға қойған мақсатымыз- қазіргі математика сабағын ұйымдастыруда кейс технологиясын қолдану және оның білім беру процесіне интеграциялануы мәселесін қарастыру және алдымызға қойылған бірнеше міндеттерді яғни, кейс технологиясының ерекшеліктері, кейс технологиясын оқыту процесінде қолдану және нәтижесін талдау болатын.

Жүргізілген эксперимент нәтижелерін талдай отырып математика мұғалімдерінің ақпараттық құзыреттіліктерін кейс технологиясын қолданып қалыптастыруға болатындығына көз жеткіздік. Эксперимент нәтижесінде білімгерлер өмірлік жағдайларда математикалық білімді қолдануды үйренді, осылайша математиканың күнделікті өмірге қажеттілігін түсінді.

Осылайша, эксперименттік зерттеу нәтижелері 1,3 курс білімгерлерінің математика бойынша білім сапасын және математиканы оқытудың қолданбалы бағытын жүзеге асырудың тиімділігін арттыруда, кейс-технологияны қолдану арқылы қол жеткізуге болатындығы дәлелденді.

Әдебиеттер тізімі

1. Иванова Е.В. “Инновационные педагогические технологии: модульное пособие для преподавателей профессиональной школы” / Е.В. Иванова. – Санкт-Петербург: Полиграф-С, 2004. – 58 б.

2. Әбілдина А.С. “Кейс технология как один из инновационных методов в образовании”. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/keys-tehnologiya-kak-odin-iz-innovatsionnyh-metodov-v-obrazovanii/viewer (дата обращения: 21.06.2022).

3. Андриади И.П. “Основные направления применения кейс-технологий в профессиональной подготовке учителя” // Эксперимент и инновации в школе. – 2010. – № 3. – С. 2-4. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-napravleniya-primeneniya-keys-tehnologiy-v-professionalnoy-podgotovke-uchitelya (дата обращения: 21.06.2022).

4. Качалина Е.Б. “Использование кейс-метода в процессе преподавания дисциплин предметной подготовки студентов педагогического колледжа” // Инновации в образовании. – 2009. – № 1. – Б. 110-117.

5. Аргунова Т.Г. “Применение кейс-метода в образовательном процессе и методической работе ССУЗА” / Т.Г. Аргунова. – Москва, 2007. – 50 с.

6. Братченко Е. “Южно-Уральский государственный гуманитарно-педагогический университет, Методика проведения занятия по дисциплине профессионального цикла на основе кейс-методов.” [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://scienceforum.ru/2018/article/2018000252 (дата обращения: 21.06.2022).

7. Барнс Л.Б., Кристенсен Р.К., Хансен Э.Дж. “Преподавание и метод кокретных ситуаций: учебник, ситуации и дополнительная литература”. – Москва:Гардарики, 2000. – 501 б.

8. Dunne D., Brooks K. Teaching with Cases (Halifax, NS: Society for Teaching and Learning in Higher Education). [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://case.hks.harvard.edu/teaching-with-cases/ (дата обращения: 21.06.2022).

Р.Е. Абдуалиева, С.М. Сеитова
Жетысуйский университет им. И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан

Эффективность обучения информационной компетентности учителей математики с помощью кейс

Аннотация. В статье мы рассмотрели эффективность и преимущества кейс технологии в системе обучения учителей математики, используемой в целях формирования информационных компетенций. В системе обучения, формирующей информационную компетентность, в процессе обучения используются средства различными методами. Рассмотрены вопросы эффективности кейс технологий, которые легче и быстрее усваиваются студентами, чем монотонные лекции преподавателей. Одним из новых методов, используемых в процессе обучения по современному запросу, является кейс технология. Содержание кейс технологии состоит в том, чтобы: анализировать, предлагать возможные решения, использовать характеристику экономических, социальных и деловых ситуаций.

Кейс технологию можно считать образовательной технологией, так как в ее основе лежат ролевые игры, проектный метод и анализ некоторой проблемной ситуации. При использовании кейс технологии важно создавать определенные условия, учитывать особенности работы с кейсом в разных аудиториях обучающихся, соблюдать правила организации работы с кейсом в группе, а также правильно определять роль учителя, существенно отличающегося от традиционного подхода. В статье мы поставили перед собой цель использовать кейс технологию при организации урока математики и рассмотреть ее в контексте интеграции образовательного процесса.

Для достижения вышеизложенной цели мы исходили из следующих критериев (задачи):

- определение особенностей кейс технологии
- показать применение кейс технологий в процессе обучения;
- обсуждение эффективности его применения в процессе обучения.

Для определения эффективности кейс технологии нами было проведено трехэтапное экспериментальное исследование, в котором приняли участие обучающиеся 1 и 3 курсов Жетысуского университета им.И. Жансугурова, Высшей школы естествознания, физико-математической образовательной программы. Результат эксперимента определил эффективность поставленной цели.

Ключевые слова: математика, информационно-компетентностный, метод, образование, процесс обучения, кейс технология, современный спрос, критерии, особенности.

R.E. Abdualiyeva, C.M. Seitova
I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan

Effectiveness of teaching information competence of mathematics teachers by case technology

Abstract. In the article, we examined the effectiveness and advantages of case technology in the system of teaching mathematics teachers used for the formation of information competencies. In the learning system that forms information competence, various methods are used in the learning process. The issues of the effectiveness of case technologies, which are easier and faster to be absorbed by students than monotonous lectures of teachers, are considered. One of the new methods used in the process of learning by modern request is case technology. The content of the technology case is to: analyze, propose possible solutions, and use the characteristics of economic, social, and business situations.

Case technology can be considered educational technology since it is based on role-playing games, a project method, and an analysis of some problematic situations. When using case technology, it is important to create certain conditions, consider the specifics of working with the case in different audiences of students, follow the rules for organizing work with the case in a group, and also correctly determine the role of a teacher who differs significantly from the traditional approach. In the article, we set a goal to use case technology in organizing a math lesson and consider it in the context of the integration of the educational process.

To achieve the above goal, we proceeded with the following criteria (tasks):

- determination of the features of the case technology
- to show the application of case technologies in the learning process
- discussion of the effectiveness of its application in the learning process.

To determine the effectiveness of the case technology, we conducted a three-stage experimental study, which was attended by students of the 1st and 3rd courses of I. Zhansugurov Zhetysu University, the Higher School of Natural Sciences, Physics, and Mathematics educational program. The result of the experiment determined the effectiveness of the goal.

Keywords: mathematics, information competence, method, education, learning process, case technology, modern demand, criteria, features.

References

1. İvanova E.V. "İnnovasionnye pedagogicheskie tehnologii: modülnoe posobie dlä prepodavatelei profesionälnoi şkoly ["Innovative Pedagogical Technologies: a Modular Guide for Vocational School Teachers"]. (S.-Peterburg, Poligraf-S, 2004, 58 p.), [in Russian].

2. Barns L.B., Kristensen R.K., Hansen E.J. Prepodavanie i metod kokretnyh situasi: uchebnik, situasii i dopolnitelnaia literature [Case technology as one of the innovative methods in education]. (Moscow, Gardariki, 2000, 50p.), [in Russian].

3. Andriadi İ.P. Osnovnye napravlenia primenenia keis-tehnologi v profesionälnoi podgotovke uchitelä. Eksperiment i innovasii v şkole. 2010. No. 3. P. 2-4 ["The Main Directions of Case-Technology Application in Professional Teacher Training". Experiment and Innovations in School]. Available at: https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-napravleniya-primeneniya-keys-tehnologiy-v-professionalnoy-podgotovke-uchitelya. (accessed 21.06.2022).

4. Kachalina E.B. İspölzovanie keis-metoda v prosese prepodavania disiplin predmetnoi podgotovki studentov pedagogicheskogo koleja. İnnovasii v obrazovanii ["Using the Case Method in the Teaching of Subject Matter Disciplines of Teacher Training College Students". Innovations in Education]. 2009. No. 1. P.110-117, [in Russian].

5. Argunova T.G. Primenenie kejs-metoda v obrazovatel`nom processe i metodicheskoj rabote SSUZA [Application of the case method in the educational process and methodological work of SSUSA]. Moscow, 2007.P.104, [in Russian].

6. Brachenko E., İujno-Urälski gosudarstvennyi gumanitarno-pedagogicheski universitet, Metodika provedenia zanätia po disipline profesionälnogo sikla na osnove keis-metodov [South Ural State Humanitarian-Pedagogical University, Methodology of the lesson on the discipline of professional cycle on the basis of case-methods]. Available at: https://scienceforum.ru/2018/article/2018000252 [in Russian]. (accessed 21.06.2022).

7. Äbıldina A.S. Keis tehnologia kak odin iz innovasionnyh metodov v obrazovanii [Teaching and the Case Study Method: Textbook, Cases, and Additional Literature]. Available at: https://cyberleninka.ru/article/n/keys-tehnologiya-kak-odin-iz-innovatsionnyh-metodov-v-obrazovanii/viewer [in Russian]. (accessed 21.06.2022).

8. Dunne D., Brooks K. Teaching with Cases (Halifax, NS: Society for Teaching and Learning in Higher Education), Available at: https://case.hks.harvard.edu/teaching-with-cases/ (accessed 21.06.2022)

Автор туралы мәлімет:

Абдуалиева Р.Е. **– корреспонденция үшін автор,** І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан.

Сеитова С.М. – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан.

Abdualieva R.E. **– Corresponding author,** I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan.

Seitova S.M. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan.

ХҒТАР 14.35.07

М.Н. Айдар, С.С. Конырбаева, Д.Н. Айдар, М.К. Мамбетова

Әл-Фараби атындағы қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
(E-mail: maira_93ru@mail.ru, pedsheberlik@mail.ru, dida_16.04.96@mail.ru, mailto:mmanshuk@mail.ru)

ЖОО-дағы педагогтардың кибер әлеуметтендірушілік құзыреттілігі

Аңдатпа. *Қазіргі ақпараттық, коммуникациялық және цифрлық технологияларды енгізу арқылы бірыңғай ақпараттық – білім беру кеңістігін ұйымдастыру және зерттеу жұмыстары ұсынылды. Білім беру жүйесін ақпараттандыру және цифрландыру кәсіби міндеттерді шешу үшін ақпараттық, коммуникациялық және цифрлық технологиялар ресурстарын тиімді пайдалана алатын педагогикалық мамандықтар студенттерін кәсіби даярлаудағы проблемалар алға тартылды. Жалпы білім беру саласында «білім беруді ақпараттандыру» жайында соңғы жылдары жаңа технологияларын игеру барысында зерттелген шетелдік және Қазақстандық ғылыми еңбектер көрсетілді. Ғылыми еңбектер негізінде қорытындылар жасалды. Ақпаратты білімге айналдыруға арналған ақпарат көздері мен білім беру технологияларының алуан түрлілігі, білім беру көздерін білімге айналдырудың бір ғана жолы бар екені: бұл трансформация адам санасында жүзеге асатыны дәлелденді. «Цифрлы Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасының маңызы, білім беру ісінде қолданылатын ақпараттық технологияларды игерудің жаңа заманауи үлгісінің негізі бола алады. Білім беруді цифрландыру білімнің іргелі негіздерін анықтаудың, білімді жинақтау мен берудің жаңа кезеңін бастайды. ЖОО-да киберпедагог құзыреттілігін қалыптастыру киберәлеуметтендіруде маңызды орынға ие. Мақалада осы төңіректе педагогтар арасында ой қозғалып, сауалнама өткізілді. Сауалнамада АКТ құралдарын пайдалану және киберпедагог құзыреттілігін қалыптастыруға байланысты сұрақтар қойылды. Сауалнама жауаптары негізінде қорытындылар жасалды.*

Түйін сөздер: *кибер, киберпедагогика, киберәлеуметтендіру, педагог құзыреттілігі, АКТ.*

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-22-34

Кіріспе

Адамның танымдық және практикалық іс-әрекетінің құрылымында, ең алдымен, бүкіл қоғамды ақпараттандыру және цифрландырумен байланысты сапалы өзгерістер орын алуда. Ақпараттандыру процестері қазіргі білім беру жүйесінің трансформациясына әкеледі. Білім беру ортасы жедел өзара іс-қимылды ұйымдастыруға және әртүрлі деңгейдегі ақпараттық ресурстарға үздіксіз қол жеткізуді қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін, сондай-ақ білім беру құрылымдарын басқаруды қамтамасыз ететін ақпараттық-коммуникациялық құралдармен қаныққан. Білім беруді цифрландыру әрбір оқушының цифрлық сауаттылығын дамытуға ықпал ететін цифрлық ортаға ену үшін жағдай жасауға мүмкіндік береді.

Қазіргі ақпараттық, коммуникациялық және цифрлық технологияларды енгізу арқылы бірыңғай ақпараттық – білім беру кеңістігін ұйымдастыру тек педагогикалық процесті ғана емес, оның мазмұнын, ұйымдастырушылық және әдістемелік негіздерін де толықтай өзгертеді. Сонымен бірге, білім беру жүйесін ақпараттандыру және цифрландыру кәсіби міндеттерді шешу үшін ақпараттық, коммуникациялық және цифрлық технологиялар ресурстарын тиімді пайдалана алатын педагогикалық мамандықтар студенттерін кәсіби даярлаудағы проблемаларды анықтады, атап айтқанда: білім. Тәжірибе білім беру үдерісінде ақпараттық, коммуникациялық және цифрлық технологиялардың мүмкіндіктері мен оларды қолдану дағдыларының, әдістерінің жеткіліксіздігі арасында қайшылықтың бар екенін көрсетеді.

Жалпы білім беру саласында «білім беруді ақпараттандыру» жайында соңғы жылдары, әсіресе жаңа ғасырдың жаңа технологияларын игеру барысында түрлі қайшылықтардың

туындайтыны табиғи құбылыс. Жаңа дүние кез келген адам баласына, оның жас ерекшелігіне қарамай таңсық болады және оларды игеру алғашында қиынға соғады. Оларды игертудің жалғыз жолына «тиімділік» категориясын алға тарту арқылы жетеміз. Жаһанданған заман талаптарына білім алушы да, білім беруші де толықтай жауап бере алуы керек. Бұл салада аспектілері ресейлік А.П. Ершов, В.С. Гершунский. А.А. Кузнецов, М.П.Лапчик, В.С. Леднев, В.М. Монахов, И.В. Роберт және т.б. ғалымдардың еңбектерінде және оқыту үдерісінде ақпараттық технологияларды қолданудың теориясы мен әдістемесі Ю.С. Брановский, В.А. Каймин т.б. еңбектерінде тереңірек қарастырылған. Ал, Қазақстанда ақпараттық технологияны пайдалану арқылы оқушылардың танымдық белсенділігін арттыру мәселелері Ж.А. Қараев және Б.Т. Абыканованың еңбектерінде зерттелген. Оқу үдерісін жетілдіруде ақпараттық технологияларды пайдалану арқылы болашақ педагогтардың даярлығын, ақпараттық мәдениетін қалыптастырудың маңызы зор, осы тақырып төңірегінде Е.Ы. Бидайбеков, Д.М. Жүсібалиева, Л.П. Әбішева, С.М. Кеңесбаев, Б.А. Досжанов, Ж.К. Нұрбекова секілді ғалымдар зерттеу жұмыстарын жүргізіп келеді. Ал колледж оқытушылары мен мектеп оқушыларының ақпараттық технологиялар арқылы зерттеу қызметтерін дамыту мәселелеріне С.А. Байжанова, Н.Ғ. Даумовтың еңбектерінде кеңінен тоқталған.

Жоғарыдағы еңбектердің мәні мен мазмұнына сәйкес, педагог бүгінде тек білім беруші ғана емес екенін ұмытпауымыз керек. Ол әр оқушының шығармашылық өсуін жүзеге асыру үшін ашық білім беру кеңістігінде белсенді педагогикалық өзара әрекеттестікті ұйымдастырады. Ақпараттың тез ескіруі мен білімді жедел жаңартуы оқыту технологияларын үнемі жетілдіру талап етеді. Оқу шарттары, бір жағынан, оқушының танымдық, мотивациялық, белсенділік сферасын дамытуды ынталандыруы керек, ал екінші жағынан, педагогикалық негізделген, тартымды және эргономикалық болуы керек. Қазіргі ресейлік және шетелдік сарапшылардың пікірінше (Е.Д. Патаракин, А.Ю. Уваров, М.Д. Меррилл, Тиффани, А. Косзалка, Е.В. Абызова, А.П. Грецов, А.Г. Клепикова, М.Н. Краснянский, К.Г. Кречетников, В. Наумов және т.б.) педагогикалық дизайн бұған көмектесе алады. Ал бүгінгі заманауи педагогтың болмысын толық қалыптастыру үшін педагогикалық дизайн жасау керек. Педагогикалық дизайн жасауда жалпы заман талабына сай барлық құзыреттіліктерді меңгеру керек екені түсінікті. Кез келген ғылым төңірегінде сабақ беретін педагог қазіргі сұраныс бойынша жаңа технологияларды игеруі тиіс.

Жоғарыда аталған авторлардың зерттеулеріне сүйене отырып, педагогикалық дизайнды теориялық және практикалық білімнің жаңа бағыты ретінде қабылдауға және анықтауға болады, сонымен қатар ізденістерге, оның аясында педагогикалық әрекеттерге талаптар әзірленеді, бұл қалаған нәтижеге жетуге әкеледі деп ойлаймыз. Бұл процесс оқыту қажеттіліктерін талдауды және педагогикалық тиімділігімен, әдістемелік сәйкестігімен және орындылығымен ерекшеленетін оқу ортасы мен оқу құралдарын әзірлеуді қамтиды. Ал бұл оқу ортасы мен оқу құралдарын әзірлеуде жаңа технологияларды пайдалану өз кезегінде өте тиімді. Заманымыздың электрондық, атомдық, ғарыштық деп аталып жүргенінің өзі адам ақыл-ойының, санасының жетілгенінің бір көрінісі, бір сөзбен айтқанда, осының бәрі адам шығармашылығының жетістіктерін айғақтайды. Олай болса, оқушы жастардың шығармашылық іс-әрекетін қалыптастырудағы ақпараттық технологиялардың ықпалын жан-жақты зерттеп қолдануға негіз болатын ғылыми-әдістемелік ұсыныстарды (нұсқауларды) зерделеген жөн.

Зерттеу әдістері

Оқыту технологияларының барлық алуан түрлілігімен: дидактикалық, компьютерлік, проблемалық, модульдік және басқалары – жетекші педагогикалық функцияларды жүзеге асыру педагогта қалады [1. – 488]. Педагог өз құзіреттіліктеріне сүйене отырып, жалпы адам баласына тән қасиеттерді студенттердің тиімді пайдалануына жол көрсетеді. Философияда жалпы «адам»

ұғымын бірнеше тұрғыда мағынасын ашатын анықтамаларға сүйене отырып, философ А. Спиркин: «жеке бастың даралығы пікірінің, сенімінің, көзқарасының дербестігінен, жаттанды емес қайталанбас ерекшелігінен байқалады», – деген тұжырым жасаған [2. – 314]. Даралықтың қалыптасу үдерісі адамның өзіндік дамуымен байланысты болады. Ежелгі грек философы Эпикур «адамның қоғамдағы иеленген орнының әртүрлі болуы оның табиғатынан емес, тұрмыстық жағдайы мен таптық тұрғысынан» десе [3. – 7], француз философы К.А. Гельвеций «адам қоршаған орта, нәсілдік және тәрбиеге байланысты біртұтас әсерлердің нәтижесінде қалыптасады, соның ішінде аса маңыздысы – тәрбие» деп [4. – 396] жалпы қоғамның кез келген саладағы сауаттылығы, оның ішінде ақпараттық технологияларды меңгеруде де, массаның(көпшіліктің) үлесі басым болады. Демек елімізде жүргізілетін ақпараттық технологияларды игерту жұмыстары жалпыхалықтық үлесі басым болғанда ғана жүзеге асады.

2017 жылдың 12 желтоқсанында «Цифрлы Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы іске қосылғанын білеміз. Сол Елбасы Н. Ә. Назарбаев өзінің жыл сайынғы Қазақстан халқына арналған Жолдауында «Цифрлы Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасында айрықша атап өтті. Сол жолдаудың мазмұнына қарап, біз айтып отырған жалпы халыққа ақпараттық технологияларды игерту жұмыстары осы жобаның негізгі мақсаты болып отыр. «...Біз цифрлық технологияны қолдану арқылы құрылатын жаңа индустрияларды өркендетуге тиіспіз. Бұл – маңызды кешенді міндет. Елде 3D-принтинг, онлайн-сауда, мобильді банкинг, цифрлық қызмет көрсету секілді денсаулық сақтау, білім беру ісінде қолданылатын және басқа да перспективалы салаларды дамыту керек». [5], Анықталған маңызды міндеттердің ішінде білім беру саласын ақпараттандыру бүгінгі таңда өз маңызын арттырды. Бұл үшін педагогтардың кибер әлеуметтендірушілік құзыреттілігін зерттеу, талдау, бағалау әдістері арқылы жетілдіре алатынымызға көз жеткіздік.

А.Ф. Осборнның пікірінше, ақыл-ой қабілеттері: жаңа нәрсені зерттеу; талдау және бағалау; есте ойды сақтау және қайта жаңғырту; жаңа ойдың туындауы және ойда елестете білу болды [6. – 103]. Бұл қасиеттер шығармашылық қабілетті құрайды. Аксиомалық тұрғыдан шығармашылықты қолданған жағдайда білім әрекетті болады. Алайда, олар оқыту мен тәрбиелеуде ғана дамиды.

XX ғасырдың көрнекті педагогі В.А. Сластенин ұлттық жоғары мектебі Ресей тағдырына шын көңілмен алаңдайтын, гуманистік рухани -адамгершілік бағыттағы, қазіргі заманғы антропологиялық білімі бар, адамдарды түсінетін және олармен жұмыс жасауды білетін азаматтың жеке басын дамытуға арналған. ғылымның бір саласының маманы, оны заманауи білімдер мен мәдени тәжірибелер жүйесінде көре алатын маман. [7. – 400]

Сонымен, қазақстандық мектеп оқушылары мен студент жастарды тәрбиелеуде әлеуметтік-педагогикалық қолдаудың бірлігіне, атап айтқанда, киберкеңістікте Қазақстанның негізгі ұлттық құндылықтары мен басымдықтарын насихаттау арқылы қол жеткізуге болады. «Cyber» – бір нәрсенің кибернетикаға және онымен байланысты құбылыстарға қатынасын көрсететін префикс, мысалы, кибермәдениет, киберәлеуметтендіру және т.б.

XX ғасырдың аяғы XXI ғасырдың басындағы интеграциялық процестердің толыққанды дәлелдерінің бірі - білім беру жүйесінде тарихшылар, психологтер, педагогтар, әлеуметтанушылар, философтар, журналистер мен филологтер зерттейтін адам кибер-әлеуметтенуінің инновациялық әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық феноменіне ғылыми және практикалық қызығушылықтың арта түсетіні сөзсіз. Қазақстан, Қырғызстан, Армения, Әзірбайжан, Болгария, Польша, Чехия, Украина, Ресей және т.б. елдерде де дәл осындай үрдісті аңғаруға болады.

«Киберәлеуметтендіру» термині 2005 жылы ғылыми айналымға енгізілді. Соңғы жеті жыл ішінде «киберәлеуметтену» терминінің анықтамасы өзгерістерге ұшырады. Енді біз адамның киберәлеуметтендірілуін анықтаймыз. («Cyber» ағыл. – қазіргі уақытта компьютерлік және

цифрлық технологиялармен байланысты, атап айтқанда жаһандық ғаламтор немесе интернетке байланысты, әртүрлі электронды немесе сілтеме кезінде қолданылатын префикс, желілік ресурстар, ақпарат, объектілер, компьютерлік технологиялар, «Socialization» - әлеуметтендіру).

Киберәлеуметтендіру – киберкеңістікте жеке тұлғаның әлеуметтенуі, жеке тұлғаның өзіндік санасының құрылымындағы сапалы өзгерістер процесі ретінде және қажеттілік, жеке өмір шеңберінде мәдениеттің ассимиляциясы мен көбеюі жағдайында заманауи ақпараттық-коммуникациялық, цифрлық және компьютерлік технологиялардың әсерінен және қолдану нәтижесінде пайда болатын жеке тұлғаның мотивациялық сферасы [1. – 480].

Киберәлеуметтендіру құбылысын оның жеке әлеуметтік институттарға әсері тұрғысынан зерттеген жөн, мысалы: отбасы, мемлекеттік, білім беру және ғылыми мекемелер, діни ұйымдар, мәдениет және спорт мекемелері, қоғамдық ұйымдар және т.б. Сонымен қатар, СМЖ белсенді қолдауымен жан-жақты кибербілім беру және тұлғаны кибердамытудың (тек кибербілім ғана емес) ойластырылған стратегиясы қажет, оны кезең-кезеңімен дамыту және дамыту процесін ескеру қажет.

Мүмкін болатын жағымсыз салдарды (ең алдымен, кибер-дикция) барынша азайта отырып, қазіргі адамның киберкеңістіктегі кибер-өмірлік белсенділігі уақытының жоғары сапасын қамтамасыз ету үшін арнайы әлеуметтік-педагогикалық кибер технологияларды құру мүмкін және қажет.

Өмір бойы білім беру өзінің мақсаты ретінде жеке тұлғаның білімге деген қажеттіліктерін барынша толық қанағаттандыруға бағытталғандығы белгілі, бұл оның тез арада өзгеретін әлем жағдайына бейімделуге деген ұмтылысының көрінісі. Адамның өзі оқу процесінің белсенді қатысушысына айналады. Өмір бойы білім беру жүйесін дамыту білім беру жүйесінің жеке тұлғаның, қоғамның, экономиканың динамикалық өзгеретін қажеттіліктеріне жауап беруін қамтамасыз ететін икемді білім беру траекториясын қалыптастыру үшін жағдай жасауды қажет етеді.

Сонымен бірге, өзгермелі қоғамдағы білім беру әлеуметтік-экономикалық дамудың туындаған ауқымды білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін ақпараттық-коммуникациялық, электронды, цифрлық және компьютерлік технологияларға жалпы міндеттер қояды. XX-XXI ғасырлар тоғысында, шын мәнінде, қоғамның даму тарихында алғаш рет ақпарат пен ғылыми білім оны жетілдірудің құралы ғана емес, оның экономикалық қызметінің негізгі өнімдері болады. Сонымен қатар, ақпарат пен білім ақпараттық қоғамның негізгі байлығы мен өнімі болып табылады, оның одан әрі әл-ауқаты мен әлеуметтік дамуы осыған тікелей байланысты. Ақпараттық-коммуникациялық, электронды, цифрлық және компьютерлік технологиялар бұл дамудың ең маңызды компоненті болып табылатынын атап өткен жөн. Ақпарат пен білімді жасауға, алуға, таратуға және ұсынуға жоғарыда аталған технологиялар да, жалпы ақпараттық қоғам да тікелей қатысады. Бұл технологиялар оқуға қолжетімділікті қамтамасыз ету құралы және оның процесінің үздіксіздігін қамтамасыз ету тәсілі ретінде қызмет етеді, бұл ақпараттық қоғамға барлық топтардың табысты араласуы үшін қажет.

Ақпараттық қоғамның пайда болуы мен дамуы барысында білім беру процесін ұйымдастырумен байланысты мәселелер шешуші мәнге ие болып отырғанын атап өткен жөн. Қазіргі ақпараттық-коммуникациялық, электронды, цифрлық және компьютерлік технологиялардың дамуы тез және үздіксіз өзгерістермен сипатталатын ортаны қалыптастырады. Бүгінгі жылдамдық пен өзгерістер ауқымы дамудың тарихи кезеңдерін түсінудің дәстүрлі шеңберін бұзады. Біздің өркениет тарихында тұңғыш рет адамдар қызметінің идеялары мен өнімдерінің ұрпақтары адамдардың ұрпақтарына қарағанда бір-бірін алмастырушы факторларға айналған. Жеке өмірде де өзгеріс сабақтастық пен тұрақтылықты бұзады. Оның үстіне өзгергіштік өткен заманда теңдесі жоқ әртүрлілік арқылы өзін танытты және бір ғана ғылыми-техникалық жаңалық немесе әлеуметтік құбылыс арқылы біздің дәуірді анықтау мүмкін еместей өзгерте

алады. Мұндай орта оқу үрдісіне принципті түрде жаңа көзқарасты қажет етеді. Қазіргі кезде адамға жаңа практикалық дағдылар мен теориялық білім ғана емес, сонымен қатар осы білім мен дағдыларды үнемі жетілдіре білу қажет. Басқаша айтқанда, адамзат өмір бойы білім алу мәдениетін үйренуі және жан-жақты дамытуы қажет. Жаңа технологиялар дәстүрлі оқу үрдісінің шеңберін бұзып келеді. Білім беру мақсатында киберкеңістік ресурстарын пайдалану кемшіліктерді толық өтей алмайды және дәстүрлі білім беру жүйесінің артықшылықтарын алмастыра алмайды. Ақпараттық ресурстарға әртүрлі объективті себептермен (мысалы, табыстың төмендігі, ауылда интернеттің болмауы, киберәлеуметтену мәдениетінің төмендігі және т.б.) барлығы бірдей емес және әрқашан қол жеткізе бермейді. Ақпараттық ресурттар тек белгілі білім беру ордасында ғана емес, мектепте, ЖОО-да да түрлі факторларға байланысты топты не сынықты толық қамти алмай жатады. Мұны біз өз тәжірибемізде де байқағанымыз шын. Әлемдік, еліміздегі пандемияға байланысты жылға жуық уақыт қашықтықтан оқыту технологиясын пайдаландық. Бұл өз кезегінде еліміздегі педагогтардың киберпедагогикалық құзыреттілігін көрсетті (кемшіліктері не артықшылықтары).

Әлемдік қоғамдастықтың заманауи талаптарына сәйкес келетін бұл жағдайлар киберкеңістікте озық ақпараттық-коммуникациялық, электронды, цифрлық және компьютерлік технологиялар мен өмірдің модельдерін қолдану нәтижесінде туындайтын сауаттылықтың жоғары деңгейінің қажеттілігін тудырады. Ақпараттық қоғамның қажеттіліктерін анықтайды. Сауаттылықтың жаңа деңгейі ғылыми білімді меңгерудің принципті жаңа технологиясын, оқыту мен білімді меңгерудің жаңа педагогикалық тәсілдерін, оқыту курстары мен оқыту әдістемесін жаңартуды талап етеді. Олар тәлімгерлердің интеллектісін белсендіруге, шығармашылық және ақыл-ой қабілеттерін қалыптастыруға, жеке тұлғаның біртұтас дүниетанымын дамытуға, оған ақпараттық қоғамда берік позицияны алуға мүмкіндік беруі керек. Олай болса, жаңа технологияларды пайдалану өздігінен білім сапасын арттырады деп ойлау қателік болар еді. Өз мүмкіндіктерін тиімді пайдалану үшін білім беру мамандары *киберпсихология* мен *киберпедагогика* бойынша білімдерін дамытуы, зерттеуі және белсенді қолдануы қажет.

Ақпаратты білімге айналдыруға арналған ақпарат көздері мен білім беру технологияларының алуан түрлілігіне қарамастан, білім беру көздерін білімге айналдырудың бір ғана жолы бар екенін әрқашан есте ұстаған жөн: бұл трансформация адам санасында жүзеге асады. Сонымен қатар, адамның киберкеңістікпен өте қызықты қарым-қатынасы орын алады. Ақпараттық қоғамдағы біздің өміріміздің шындығы осындай өзара әрекеттестіктің нәтижесінде XXI ғасырдағы адамның жеке басы, жеке тұлғалық ерекшеліктері дамиды. Бұл бізге екі бірдей формацияның жоқтығын айтуға мүмкіндік береді. Мұндай өзара әрекеттесу нәтижесінде пайда болатын әрбір форма жеке тұлға ретінде бірегейлігімен ерекшеленеді, өйткені әр адам индивид. Жеке тұлғаның ерекшеліктерін нақтылауды XX ғасырдың әлеуметтік-мәдени дамуының басты нәтижесі деп санауға болады. Ал жеке тұлғаның басымдығы қандай болса да, XXI ғасырдың басты императиві деп есептелу керек деп ойлаймыз.

Білім беруде, адамның саналы іс-әрекетінің кез келген басқа түрі сияқты, бұл әрекеттің табиғи сипатының сипаттамасын, оның теориясын, ал екінші жағынан, технология, яғни іс жүзінде оны тікелей жүзеге асырудың құралдары мен әдістері игеру керек. Табысты іс-әрекет үшін теорияны технологиямен (тәжірибемен) біріктірудің бұл заңы адамға үнемі жеделдетілген әлеуметтік және технологиялық прогресте болу қажеттілігіне байланысты барған сайын кемелді жағдайлар жасай отырып, жердегі өмірге ақылға қонымды бейімделуге мүмкіндік береді.

Талқылау

Өкінішке орай, жаңа заман талаптары адамзатқа түгелдей тиімділік әкеле бермейді. Өз кезегінде жаңа дүниенің жақсы тараптарымен қоса, кемшіліктері де мол болады. Киберәлеуметтену социум үшін тиімді болды ма, әлде кері әсері көп пе мұны уақыт көрсетеді. Ал біздің тақырып төңірігінде киберпедагогиканы ЖОО-да жетілдіріп, киберпедагог құзыреттілігін ЖОО-да қалыптастыру аса маңызды. Себебі, ЖОО-да оқытылатын кез келген ғылым саласы жаңа ақпараттық-технологиялық білім көзіне тәуелді. Тіпті білім беру жүйесін бағалаудың өзін электронды сипатқа ауыстырған мемлекетіміз үшін киберпедагог құзыреттілігін қалыптастыру айтулы мәселелердің негізгісі.

«Білім беруді цифрландыру білімнің іргелі негіздерін анықтаудың, білімді жинақтау мен берудің жаңа кезеңін бастайды. Кәдімгі постулаттар жаңалармен алмастырылады, бұл өз кезегінде виртуалды шындықта қолданылатын принципті жаңа теорияларды, тәсілдер мен әдістемені дамытуды талап етеді. Осыған орай, Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Қоры жанындағы Ғылыми кеңес ұйымдастырған онлайн-мәжіліс білім беру тұжырымдамасының өзін қайта жаңғыртуға тың серпін береді». [8] Білім беруді цифрландыруға қатысты өткен басқосуда Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Елбасы Қоры атқарушы директорының орынбасары, заң ғылымдарының докторы, профессор Игорь Рогов осылай айтқан болатын. Сондай-ақ жас ғалым Қазақстан Республикасында білім беруді цифрландыру жобасын сәтті жүзеге асыру үшін:

- игерілген пәндер ретінде транскрипттерде осы нәтижелерді есепке алу мүмкіндігімен онлайн курстардағы студенттердің оқу жетістіктерінің есебін жүргізу, сондықтан онлайн курстарды оффлайн курстармен теңестіру қажет;
- тонлайн оқытудың құрамдас бөлігі болып табылатын жалғыз оқытудың салдарын еңсерудің тиімді әдістерін әзірлеу мақсатында киберәлеуметтендіру мәселелері бойынша ғылыми-зерттеу және қолданбалы педагогикалық жобаларды әзірлеу;
- жетекші жоғары оқу орындары жасанды интеллект пен блокчейн технологияларын оқу үдерісіне және білім беруді басқаруға тез және толық енгізу үшін дамыту [8] керек деп атап өтті.

Киберпедагог құзыреттілігін әдістемелік қамтамасыз ету кәсіби ынтаны арттырады. Танымдық, кәсіби бағытталған және коммуникативті-дамытушылық міндеттердің шешімін қамтамасыз етеді. Арнайы әдістер мен дағдылармен жабдықтайды [9. – 311]. Киберпедагог құзыреттілігін қалыптастыруда жоғарыда айтып өткеніміздей, жалпы педагог тұлғасын қалыптастырумен байланысты. Педагогикалық жобалау принциптері негізінде педагогтың кәсіби қызметін құру не ықпал ететініне алдымен тоқталу керек деп есептейміз. Ықпал етуші факторлар:

- интерактивті оқыту ортасын құру;
- әр түрлі өзара әрекеттесу формаларын ұйымдастыру үшін заманауи ақпараттық, коммуникациялық және цифрлық технологияларды қолдану,
- білім беру мен кәсіби бағыттарымызды дамыту (болашақ педагогтың кәсіби мотивациясына оң әсер етеді.)
- Құрылған интерактивті оқыту ортасы болашақ педагогтың кәсіби іс-әрекетке дайындығының қалыптасуының көрсеткішіне айналады, кәсіби табыстың белгілі бір кепілі ретінде қарастырылады және педагогтың кәсіби құзыреттілігін арттыру қажеттілігін өзекті етеді.

Компьютерлік технологиялардың және ғаламдық интернеттің динамикалық кибер эволюциясының арқасында қазіргі адам Хомо Сапиенс XX-XXI ғасырлар тоғысында «ХомоКиберусқа» айналды, ал психологиялық-педагогикалық ғылым инновациялық ғылымның пайда болуымен байып жатыр. Соңғы бес жылда «киберәлеуметтену» терминінің анықтамасы өзгерістерге ұшырады. Киберпедагогтың құзыреттілігін ЖОО-да қалыптастыру үшін алдымен

әлеуметтік сауалнама жасап қана қорытындылар шығара аламыз.

Білім, байланыс және технология арасындағы байланыс цифрлық дәуірде ерекше өзекті болды. XIV ғасырдың ортасында баспа станогының пайда болуы мәдениет пен білім әлемін өзгертті, ал баспа мәтінін түсіну қажеттілігі ресми білімнің дамуына әкелді, оның негізгі мақсаты сауаттылық болды. Жиырмасыншы ғасырда киноның, ал кейінірек теледидардың пайда болуы аудиовизуалды және медиа сауаттылық мәселесін көтерді [10]. Сауаттылықтың бұл жаңа түрі бір ғасырға жуық уақыт бойы міндетті білім беру жүйесіндегі орын үшін күресіп келеді. Букингемнің айтуынша [11. – 87], осы жылдар ішінде «бұқаралық ақпарат құралдары арқылы білім алу барлық жастарға тиімді болды. Дегенмен, бұл осы уақытқа дейін толық мүмкін болған жоқ». XX ғасырдың екінші жартысында аудиовизуалды және ақпараттық технологиялардың дамуы нарық пен тұрмыстық қанықканнан кейін білім беру орталықтарына жол тапқан жаңа құрылғыларды әкелді. Интернеттің пайда болуы және цифрлық трансформация ақпаратты өңдеу, сақтау және тарату тәсілдерінде бетбұрыс жасалды. Баспахана сияқты, интернет те экономикалық, әлеуметтік және мәдени тұрғыдан парадигманың өзгерте алатын технология болды. Алайда, оқу орындарының цифрлық желілердің пайда болуына реакциясы соңғысының әлеуметтік әсеріне төтеп бере алмады. Квейктің [12] айтуынша, жаңа технологияны қабылдау оның әсерін түсінуден бұрын жүзеге асады. Гутенберг дәуірінен бастау алған институционалды білім жаңа технологияны біртіндеп интеграциялайды, бірақ ол әлі де болса оның әсерін түсіну мен талдаудан алыс. Технологияны формальды білім беруге оқыту ресурсы немесе білім берудегі зерттеу нысаны ретінде интеграциялау педагогтардың тиісті дайындығын талап етеді.

АКТ-мен білім беру және педагогтарды даярлау АКТ сыныпқа оқу ресурсы ретінде олардың даусыз артықшылықтарының немесе педагогтардың талаптарының арқасында емес, технологияға қатысты басым дискурстың нәтижесінде кірді. Педагогтарға келетін болсақ, технология бойынша оқыту кейде азаматтардың білімі алу жүйесіндгі өзектілігіне назар аудару қажеттілігін көтерместен, ресурстар ретінде жаңа медианың артықшылықтары мен кемшіліктерін талдайтын дидактикалық компонентпен бірге жүреді.

Нәтижелер

Әзірге білім беру практикасын негізінен оқытушы ретінде қарастыратын технологиялық модельдер немесе құрылымдар білімге көбірек сәйкес келетін тәсілдерден басым болды, бұл ретте оқыту функциясына қарағанда тәрбиелік рөлге басымдық берілді. Бұрынғыларға мысал ретінде Mishra & Koehler TPACK (Technological Pedagogical Content Knowledge) [13. – 108] моделі мен NETS-T стандарттары (Ұлттық білім беру технологиясының педагогтарға арналған стандарттары), ISTE (Білім берудегі технологиялардың халықаралық қоғамы) [14. – 284]. «Цифрлық дағдылар» тұжырымдамасына келетін болсақ, студенттер үшін де, жүзден астам фреймворктер әзірленген. Педагогтар негізінен ақпараттық және дидактикалық құзыреттіліктерге назар аударады [15, 35]. DigCompEdu (Еуропалық білім берушілердің цифрлық құзыреттілігінің Framework, Redecker/Punie, 2017), ақпараттық және дидактикалық құзыреттіліктер испандық педагогтардың цифрлық құзыреттіліктеріне ортақ негіз болды деп атап көрсетеді [16]. Яғни, біз толық педагог болмысын қалыптастыруда бұл да негізгі орынға ие екенін осы тәжірибе арқылы біле аламыз.

Біз жүргізген зерттеу педагогтар үшін маңызды деп санайтын АКТ мен БАҚ құзыреттіліктеріне негізделген. Біздің сауалнамаға қатысқан педагогтар берген жауаптарға бағытталған. Респонденттерден осы дағдылардың әрқайсысы бойынша өз деңгейлерін бағалауды және әр дағдылардың қаншалықты маңызды деп ойлайтындарын айтуды сұрадық. Сауалнамамыздың негізгі мақсаты:

- Педагогтардың киберпедагогикада АКТ құзыреттіліктері туралы өзін-өзі қабылдауын сипаттау.
- Киберпедагогтарды оқытуда АКТ құзыреттілігіне педагогтардың маңыздылығын талдау.
- АКТ оқу ресурсы ретінде пайдаланылған кезде этикалық және әлеуметтік мәселелерді көтеру қажеттілігін бағалау.
- Педагогтарға арналған БАҚ пен АКТ құзыреттіліктерін анықтау.

Сауалнамадағы анықтау сұрақтары төмендігідей:

1. Сабақ беру барысында АКТ құралдарын қолданасыз ба?

Иә/Жоқ/Кейде

2. АКТ құралдарын қолдану киберпедагог құзыреттілігін қалыптастыру үшін тиімді ме?

Иә/Жоқ/Бейтарап

3. ЖОО-да киберпедагог құзыреттілігін қалыптастыру білім беру саласында маңызға ие ме?

Иә/Жоқ/Білмеймін

Онлайн сауалнамаға 20 педагог қатысты. Бірінші сұраққа 10 адам «ИӘ» деп жауап берді, 3 адам «ЖОҚ» деген нұсқасын таңдаса, 7 адам «КЕЙДЕ» деп белгіледі. Бірінші сұрақтың жауаптарын төмендегі сызба бойынша ұсынамыз.

Онлайн сауалнаманың екінші сұрағына да 20 педагог жауап берді. Олардың 13-і «ИӘ» нұсқасы, 4-еуі «ЖОҚ», қалған 3 педагог «БЕЙТАРАП» қалды. Алынған жауаптарың сызбасын төмендегідей:

Онлайн жүргізілген сауалнаманың соңғы сұрағына қатысқан 20 педагогтың 16-сы «ИӘ» десе, 4 педагог «ЖОҚ» деген нұсқаны таңдады. Олардың жауаптары төмендегі сызба бойынша көрсетілді.

Қорытынды

Қорытындылай келе, киберпедагогика қазіргі заман талаптарына сай әлеметтану мен педагогиканың негізінде дүниеге келген педагогиканың жаңа саласы. Киберпедагогиканы тіпті ғалымдар «постмодернпедагогика» деп те атап жүр. Елімізде киберпедагог құзыреттілігін қалыптастыру жайында түрлі конференциялар мен басқосулар өткізілгендігі педагогика саласында киберпедагогиканың маңызды рөлін айшықтайды. Ал ЖОО-да киберпедагог құзыреттілігін қалыптастыру орта білім беру саласы мен мектептерде тәрбиеленетін тәлімгерлер мен оқушылардың жалпы әлемдік ақпараттар мен инновациялық технологияларды, АКТ құралдарын пайдалануларында маңызды орынға ие екеніне көз жеткіздік.

XXI ғасырда проблема тек қана білім мен тәрбиенің педагогикалық процесінің табысын жоғарылату мақсатында өмірдің субъектісі ретінде адамды оң әлеуметтендіру мен әлеуметтік тәрбиелеу үшін интернет ресурстарды есепке алу мен пайдалануда ғана емес, жеке адамның рухани-адамгершілік дамуының міндеті, сонымен қатар педагогиканың киберонтологиялық концепциясын және адамның өмірлік жолының психологиясын құру міндеті. Қазіргі заманғы ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдану кез келген жастағы және мәртебедегі іс-әрекеттің жаңа дағдыларының, операцияларының, рәсімдері мен тәсілдерінің, жаңа мақсатты және мотивациялық-семантикалық құрылымдардың, жаңа формалардың пайда болуына байланысты іс-әрекеттің дамуы мен өзгеруіне әкеледі. Киберкеңістіктің виртуалды әлеуметтену жағдайындағы қызметтің мүлде жаңа түрлері, оның мұқият зерттелуі адамның киберәлеуметтену феноменінің әлеуметтік-педагогикалық әлеуетін ашады және жеке тұлғаның квазиәлеуметтендіруді болдырмаудың алдын алу стратегиясын әзірлейді, алгоритмдерді нақтылайды. Бірінші кезекте қазіргі жастардың киберәлеуметтену үдерісі теріс салдарының алдын алу тұр. Ал бұл үшін біздің алдымызда ЖОО-да киберпедагог құзыреттілігін жан-жақты қалыптастыру міндеті тұрғанын ұмытпағанымыз жөн.

Әдебиеттер тізімі

1. Сластенин В.А. Педагогика: учебное пособие. – Москва: Издательский Дом МАГИСТР-ПРЕСС, 2000. – 480-488 с.

2. Спиркин А.Г. Основы философии: Учебное пособие для вузов. – Москва: Политиздат, 1988. – 314 с.

3. Нұрғалиев Ө. Эпикур: Грек философының адамның ішкі қуаты туралы пайымы // Қазақ батырлары. – 2002. – №4. – Б. 7.

4. Гельвеций К.А. Об уме. – Москва: Соцэкгиз, 1938. – 396 с.

5. «Цифрлық Қазақстанның» негізгі мақсаты - өмір сапасын жақсарту. [Электронды ресурс] – URL: https://qamshy.kz/article/43728-tsifrlyq-qazaqstannynh-negizgi-maqsaty-omir-sapasyn-dgaqsartu (өтініш берілген күн: 04.11.2018).

6. Осборн А.Ф. Прикладное выражение. – Москва, 1957. – 103 с.

7. Плешаков В.А. Теория киберсоциализации человека. – Москва: МПГУ; «Homo Cyberus», 2011. – 400 с.

8. Киберпедагогика в условиях цифровизации образования. [Электронды ресурс] – URL: https://bilimdinews.kz/?p=106159 (өтініш берілген күн: 28.05.2020).

9. Беленко Т.В. Педагогический дизайн в информационно образовательной среде вуза (на примере ФГАОУ ВПО НИУ «БелГУ») // Современные наукоемкие технологии. – 2016. – № 3. – С. 311-316.

10. Aparici R. La revolución de los medios audiovisuales: Educación y nuevas tecnologías. – Ediciones de la Torre, 1996. – 39-42 p.

11. Buckingham D. La evolución de la educación mediática en Reino Unido: Algunas lecciones de la historia. Revista Interuniversitaria de Formación del profesorado. – 2015. – 77-88 p.

12. Cwaik J. 7R: Las siete revoluciones tecnológicas que transformarán nuestra vida. – Penguin Random House, 2020. – 55 p.

13. Mishra P., Koehler M.J. Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. Teachers College Record. – 2006. – Vol. 108. – P. 1017-1054.

14. Fuller M.T. ISTE standards for students, digital learners, and online learning. In M. Montebello (Ed.), Handbook of research on digital learning. – 2020. – P. 284.

15. All Aboard (Ed.) Towards a National digital skills framework for Irish higher education: Review and comparison of existing frameworks and models. Ireland's National Forum for the Enhancement of Teaching & Learning. All Aboard. – 2015. – P. 35.

16. INTEF. Marco Común de Competencia Digital Docente. – 2017. – P. 15.

М.Н. Айдар, С.С. Конырбаева, Д.Н. Айдар, М.К. Мамбетова

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Киберсоциализационная компетентность преподавателей вузов

Аннотация. Была представлена работа по организации и исследованию единого информационно-образовательного пространства через внедрение современных информационных, коммуникационных и цифровых технологий. Проблемы профессиональной подготовки студентов педагогических специальностей, способных эффективно использовать ресурсы информационных, коммуникационных и цифровых технологий для решения профессиональных задач информатизации и цифровизации системы образования. Были представлены зарубежные и казахстанские научные работы по «Информатизации образования» последних лет, посвященные развитию новых технологий. Выводы сделаны на основании научных

последних лет, посвященные развитию новых технологий. Выводы сделаны на основании научных работ. Многообразие источников информации и образовательных технологий для преобразования информации в знания доказывает, что есть только один способ превратить источники знаний в знания: это преобразование происходит в сознании человека. Важность госпрограммы «Цифровой Казахстан» может стать основой новой современной модели освоения информационных технологий, используемых в образовании. Оцифровка образования знаменует новый этап в определении основ образования, накоплении и передаче знаний. Формирование компетентности киберпедагогов в системе высшего образования играет важную роль в киберсоциализации. Статья посвящена этому вопросу и проведен опрос среди учителей. В анкете задавались вопросы, связанные с использованием инструментов ИКТ и формированием компетенции киберпреподавателей. По результатам опроса сделаны выводы.

Ключевые слова: кибер, киберпедагогика, киберәлеуметтендіру, компетентность учителя, ИКТ.

M.N. Aidar, S.S. Konyrbaeva, D.N. Aidar, M.K. Mambetova
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Cyber socialization competence of university teachers

Abstract. The article considers the organization and research of a single information and educational space through the introduction of modern information, communication, and digital technologies. Problems of professional training of students of pedagogical specialties, who can effectively use the resources of information, communication, and digital technologies to solve professional problems of informatization and digitization of the education system. The authors studied foreign and Kazakhstani scientific works on "Informatization of education" in recent years and studied the development of new technologies. Conclusions were made on the basis of scientific works. With the diversity of information sources and educational technologies for the transformation of information into knowledge, it is proved that there is only one way to turn the sources of knowledge into knowledge and this transformation takes place in the human mind. The importance of the state program "Digital Kazakhstan" can be the basis for a new modern model of mastering information technology used in education. Digitization of education marks a new stage in the definition of the fundamentals of education, the accumulation and transfer of knowledge. The formation of the competence of cyber educators in higher education plays an important role in cyber socialization. The article focused on this issue and conducted a survey among teachers. The questionnaire asked questions related to the use of ICT tools and the formation of the competence of cyber educators. There were made conclusions based on the results of the survey.

Keywords: cyber, cyber pedagogy, cyber socialization, teacher competence, ICT.

References

1. Slastenin V.A. Pedagogika: uchebnoe posobie [Pedagogy: textbook] (Moskva: Izdatel'skij Dom MAGISTR-PRESS, 2000, 480-488 s.) [Moscow: MAGISTR-PRESS Publishing House, 2000, 480-488 p.]. [in Russian]

2. Spirkin A.G. Osnovy filosofii: Uchebnoe posobie dlya vuzov [Fundamentals of Philosophy: Textbook for universities] (Moskva: Politizdat, 1988, 314 s.) [Moscow: Politizdat, 1988, 314 p.]. [in Russian]

3. Nurgaliev O. Epikur: Grek filosofynyn adamnyn ishki kuaty turaly pajymy, Kazak batyrlary [Epicurus: the view of the Greek philosopher about the inner strength of man, Kazakh heroes], 4, 7 (2002). [in Kazakh]

4. Gel'vecij K.A. Ob ume [About mind] (Moskva: Socekgiz, 1938, 396 s.) [Moscow: Sotsekgiz, 1938, 396 p.]. [in Russian]

5. «Cifrlyk Kazakstannyn» negizgi maksaty - omir sapasyn zhaksartu [The main goal of "Digital Kazakhstan" is to improve the quality of life]. [Electronic resource] – Available at: https://qamshy.kz/article/43728-tsifrlyq-qazaqstannynh-negizgi-maqsaty-omir-sapasyn-dgaqsartu (Accessed: 04.11.2018). [in Kazakh]

6. Osborn A.F. Prikladnoe vyrazhenie [Application expression] (Moskva, 1957, 103 s.) [Moscow, 1957, 103 p.]. [in Russian]

7. Pleshakov V.A. Teoriya kibersocializacii cheloveka [The theory of human cybersocialization] (Moskva: MPGU; «Homo Cyberus», 2011, 400 s.) [Moscow: MPGU; "Homo Cyberus", 2011, 400 p.]. [in Russian]

8. Kiberpedagogika v usloviyah cifrovizacii obrazovaniya [Cyber pedagogy in the context of digitalization of education]. [Electronic resource] – Available at: https://bilimdinews.kz/?p=106159 (Accessed: 28.05.2020). [in Russian]

9. Belenko T.V. Pedagogicheskij dizajn v informacionno obrazovatel'noj srede vuza (na primere FGAOU VPO NIU «BelGU»), Sovremennye naukoemkie tekhnologii [Pedagogical Design in the Information and Educational Environment of the University (on the example of FSAEI VPO NRU "BelSU"), Modern high technologies], 3, 311-316 (2016). [in Russian]

10. Aparici R. La revolución de los medios audiovisuales: Educación y nuevas tecnologías [The audiovisual media revolution: Education and new technologies] (Ediciones de la Torre, 1996, 39-42 p.) [Editions of the Tower, 1996, 39-42 p.]. [in Spanish]

11. Buckingham D. La evolución de la educación mediática en Reino Unido: Algunas lecciones de la historia. Revista Interuniversitaria de Formación del profesorado [The evolution of media education in the UK: Some lessons from history. Interuniversity magazine of teacher training], 77-88 (2015). [in Spanish]

12. Cwaik J. 7R: Las siete revoluciones tecnológicas que transformarán nuestra vida [7R: The seven technological revolutions that will transform our lives] (Penguin Random House, 2020, 55 p.). [in Spanish]

13. Mishra P., Koehler M.J. Technological pedagogical content knowledge: A framework for teacher knowledge. Teachers College Record, 108, 1017-1054 (2006).

14. Fuller M.T. ISTE standards for students, digital learners, and online learning. In M. Montebello (Ed.), Handbook of research on digital learning, 2020, 284 p.

15. All Aboard (Ed.) Towards a National digital skills framework for Irish higher education: Review and comparison of existing frameworks and models. Ireland's National Forum for the Enhancement of Teaching & Learning. All Aboard, 35 (2015).

16. INTEF. Marco Común de Competencia Digital Docente, 2017, 15. [in Spanish]

Авторлар туралы мәлімет:

Айдар М.Н. **–** 2-курс магистранты, педагогика және білім беру менеджменті кафедрасы, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, әл-Фараби даңғылы 71, Алматы, Қазақстан.

Коныpбаева С.С. **–** педагогика ғылымдарының кандидаты, педагогика және білім беру менеджменті кафедрасының аға оқытушысы, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, әл-Фараби даңғылы 71, Алматы, Қазақстан.

Айдар Д.Н. **–** 2-курс магистранты, Түркология және тіл теориясы кафедрасы, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, әл-Фараби даңғылы 71, Алматы, Қазақстан.

Мамбетова М.К. – ф.ғ.к., доцент, Түркология және тіл теориясы кафедрасы, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, әл-Фараби даңғылы 71, Алматы, Қазақстан.

Aidar M.N. **–** The 2nd year master's student, department of Pedagogy and Educational Management, Al-Farabi Kazakh National University, Al Farabi district 71, Almaty, Kazakhstan.

Konyrbaeva S.S. – Candidate of pedagogical sciences, senior lecturer, Department of Pedagogy and educational management, Al-Farabi Kazakh National university, Al Farabi district 71, Almaty, Kazakhstan.

Aidar D.N. – The 2nd year master's student, Department of Turkology and Language Theory, Al-Farabi Kazakh National University, Al Farabi district 71, Almaty, Kazakhstan.

Mambetova M.K. – Candidate of Philological Sciences, Assistant Professor, Department of Turkology and language theory, al-Farabi Kazakh National University, Al Farabi district 71, Almaty, Kazakhstan.

ХҒТАР 14.35.09

И.В. Афанасенкова, Н.А. Завалко, Р.А. Аубакирова, С.Г. Сахариева

Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова, Усть-Каменогорск, Казахстан
(E-mail: ivekz08@mail.ru, zavalko_na@mail.ru, roza.aubakirova@bk.ru, sakhariyeva@mail.ru)

Разработка содержательного компонента методики формирования организационных умений будущих учителей химии на основе синергетического подхода

Аннотация. *В статье рассматривается возможность использования идей синергетики к разработке содержательного компонента методики формирования организационных умений будущего учителя химии, которые позволят сформировать соответствующие профессионально-педагогические компетенции необходимые при организации и проведении различных видов школьного химического эксперимента. Это оптимизирует процесс формирования такого качества будущего учителя как гибкость мышления и позволит сократить адаптационный период начинающего педагога в школе. Использование идей синергетики к учебно-педагогическому процессу рассматривается в контексте метода. На основании анализа типовых учебных программ по предмету «Химия» отобрано основное предметное содержание химического эксперимента. Основной задачей является формирование обобщенного умения организовать и реализовать учителем школьный химический эксперимент. При этом фактическое содержание техники проводимого химического эксперимента может варьировать, но основное предметное содержание должно быть обязательно охвачено. На примерах объяснен принцип дискретности, возможности выбора студентом темы для разработки проводимого им урока, темы анализируемого урока, проведенного сокурсником, темы урока, где он будет выполнять роль лаборанта, темы case-study, тему разработки с использованием виртуальной лаборатории, тему домашнего химического эксперимента. Применение синергетического подхода позволит студенту почувствовать себя в роли «ученика», «учителя» и «лаборанта», а также даст возможность выполнить весь объем лабораторных работ предусмотренной программой. Преподаватель выполняет функцию фасилитатора, организуя взаимодействие и обеспечивая методическую базу. Представлена модель синергетического взаимодействия участников образовательного процесса. Синергетический подход к разработке содержательного компонента методики позволяет гибко реагировать на быстро меняющиеся запросы текущего времени, учитывает личные предпочтения и интересы обучающихся*

Ключевые слова: *самоорганизация, синергетика, химия, дискретность, школьный химический эксперимент.*

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-35-45

Введение

Быстрые темпы развития современного общества предъявляют все более возрастающие требования к организации учебного процесса и подготовке высококвалифицированных педагогических кадров. В государственной программе развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы [1] и других нормативных документах ставится задача обеспечения системы функционирования обучения путем подготовки разносторонне развитых личностей, способных творчески решать поставленные задачи, склонных к непрерывной и самостоятельной познавательной деятельности.

Анализ отчетов о прохождении педагогической практики студентов третьего и четвертого курсов образовательных программ «Химия» и «Химия и биология» показал, что одной из

трудностей, с которыми сталкиваются будущие учителя, является организация и контроль выполнения школьного химического эксперимента учащимися. Студенты, как правило, умеют выполнить химический эксперимент сами, используя предложенный набор реактивов и оборудования, но планирование и организация работы учащихся и лаборанта для оптимального хода подготовки и выполнения эксперимента в процессе урока вызывает у них ряд затруднений.

Методология исследования

Мы попытались решить эту проблему посредством использования в процессе подготовки будущих учителей химии идей синергетики. Как известно, предметом синергетики являются механизмы самоорганизации и саморазвития, протекающие в природных и социальных системах [2, с. 29-32].

Идеи синергетики применяются к решению педагогических проблем в различных вариантах. Например, рассматриваются синергетические принципы интеграции естественнонаучного и гуманитарного образования (С.П. Курдюмов, Е.Н. Князева, Н.В. Гаськова, Л.Я. Зорина) [3;4], разрабатываются и применяются синергетические модели образования (С.С. Шевелева, Н.О. Федорова)[5;6], осуществляется обоснование использования принципов синергетики (самоорганизации) в исследовании природы творчества (Ю.В. Шаронин, С.С. Шевелева, Е. Пугачева) [7; 8]

Синергетику в педагогике используют в «широком» и «узком» понимании. В «широком» – как метод образования, в «узком» – как его содержание, то есть, включение синергетических знаний в содержание обучения. (Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов) [9].

Отдельные исследования (С.С. Шаповал, Ю.Б. Яковлев, З.А. Жанабаев, Б.А. Мукушев, И.В. Афанасенкова) [10, 11, 12, 13] раскрывают практическое применение отдельных элементов теории самоорганизации как в высшей, так и в средней школе и предлагают использовать идею самоорганизации по отношению к педагогическому процессу в целом, основываясь на таком понятие как синергия. П.Д. Васильевой разработана концепция и теоретическая модель самоорганизации деятельности в профессионально-методической подготовке учителя химии в вузе, где содержание спецкурсов для студентов включают синергетические идеи [14]. В данной работе акцент делается на формирование умений проводить эксперимент самим студентом и в основном - демонстрационный.

В нашей же работе рассматривается использование идей синергетики в аспекте формирования организационных умений будущего учителя химии, которые необходимы ему при планировании и проведении различных видов школьного химического эксперимента учащимися.

Мы будем рассматривать синергетику в контексте метода, то есть выполним синергетический анализ учебного-педагогического процесса. В данной публикации отражено наше видение на разработку содержательного компонента методики, использование которой позволит сформировать организационные умения будущего учителя в области управления школьным химическим экспериментом.

Обсуждение и результаты

Рассмотрим некоторые характеристики педагогического процесса в качестве самоорганизующейся системы, которые, мы полагаем, необходимы для разработки методики формирования организационных умений будущих учителей химии, в целом, и содержательной компоненты в частности.

Педагогические процессы - это открытая система, характеризующая спонтанным появлением хаотичной (сложной) структуры вдали от термодинамического равновесия [15, с.216–217]. Свойства сложной системы выступают совместно в виде отдельных комплексных характеристик, таких как нелинейность, открытость и неравномерность.

Нелинейность системы характеризует неоднозначную зависимость педагогических характеристик различных факторов. Нелинейность так же предполагает нелинейный стиль мышления. В качестве теоретического обоснования при разработке методики формирования организационных умений будущего учителя для реализации школьного химического эксперимента мы решили использовать положения говорящие о наличии множества дискретных вариантов достижения цели и предоставление субъектам химико-педагогического процесса возможности выбора, учитывая их объективное и субъективное исходное состояние.

Школьный химический эксперимент, в современной научно-методической литературе имеет несколько отличающиеся классификации [16-20].

В практической же деятельности, как правило, это реализуется в виде аудиторного и внеаудиторного эксперимента. Одним из аудиторных видов является эксперимент в ходе урока. В данной работе, мы хотим показать, как можно использовать идеи синергетики для разработки содержательного компонента методики формирования организационных умений будущего учителя химии на примере школьного химического эксперимента, проводимого в ходе урока. Данный вид школьного химического эксперимента, в свою очередь, подразделяется на учительский (демонстрационный) и ученический: лабораторный опыт, практическая работа по инструкции, практическая работа без инструкции (экспериментальная задача). При традиционном взгляде на школьный химический эксперимент подразумевается, что все эти виды эксперимента выполняются в классе в ходе урока. Все эти виды эксперимента так же могут быть представлены как в виртуальном варианте, так и в виде мысленного эксперимента. Некоторые виды ученического химического эксперимента могут быть выполнены в виде домашнего химического эксперимента, что особенно актуально для тех школьников, которые не могут по каким-либо причинам посетить урок в традиционном варианте и выполнить школьный эксперимент. И каждый из видов школьного химического эксперимента будущий учитель химии должен уметь организовать.

В ходе подготовки будущего учителя химии должны быть изучены и апробированы теоретические и практические моменты необходимые для организации и проведения: демонстрационного эксперимента, лабораторного опыта, практической работы по инструкции, практической работы без инструкции (экспериментальной задачи), как в реальном, так и в виртуальном и, по возможности, в варианте домашнего химического эксперимента.

Так же предварительно, на основании анализа типовых учебных программ по предмету «Химия», было выделено основное предметное содержание химического эксперимента. Мы полагаем, что будущий учитель химии должен уметь организовать школьный химический эксперимент, связанный с получением и исследованием свойств газообразных веществ, изучением характерных специфических свойств вещества, соединения, очисткой и выделением веществ, идентификацией веществ (в том числе и посредством физико-химических методов) и определения их количества, синтезом и взаимным превращением веществ, включая изучение различных эффектов сопровождающие эти превращения, моделированием молекул.

На этом этапе мы используем фактор дискретности. Очевидно, что в рамках одной дисциплины нет возможности провести все перечисленные в программе опыты, практические работы и демонстрации. Поэтому, одной из наших задач (аттракторов) является формирование обобщённого умения [21, с.117-123] организовать и реализовать школьный химический эксперимент. То есть, главенствующим будет положение, что для изучения различий в методике организации демонстрационного эксперимента, лабораторного опыта, практической работы по

инструкции, практической работы без инструкции и формировании соответствующих умений студент должен отработать каждый из этих видов школьного эксперимента. Содержание же техники выполняемого химического эксперимента при этом может варьировать, но основное предметное содержание должно быть обязательно охвачено. Так, например, отработать и закрепить технику эксперимента по идентификации веществ школьниками студент сможет, проведя один из лабораторных опытов «Качественные реакции на катионы Fe^{2+}, Fe^{3+}, Cu^{2+}» (9 класс) или же «Определение анионов Cl^-, Br^-, I^-, PO_4^{3-}, SO_4^{3-}, CO_3^{2-}, NO_3^-, SiO_3^{2-} в водных растворах» (9 класс), либо, выполнив практическую работу «Качественный анализ состава неорганического соединения» (9 класс). Также убедиться в справедливости характерных специфических свойств вещества, соединения студент сможет на примере лабораторного опыта «Свойства азотной кислоты общие с другими кислотами» (9 класс) или практической работы «Изучение химических свойств разбавленной серной кислоты и ее солей» (9 класс). Или отработать методику эксперимента по получению и исследованию свойств газообразных веществ учащимися возможно организовав выполнение лабораторного опыта «Качественная реакция на водород» (7 класс) или практической работы «Получение водорода и изучение его свойств» (8 класс). Например, освоить методику эксперимента учащимися, показав зависимость свойств вещества, соединения от определённых факторов, можно выполнив лабораторную работу «Изучение растворимости веществ» (8 класс) и практическую работу «Влияние температуры на растворимость твёрдых веществ» (8 класс). Но в одном случае студент будет развивать умение организовывать лабораторный опыт, а в другом – практическую работу. То есть основной канвой является то, что мы должны формировать умение организовать проведение учащимися лабораторного опыта, практической работы без инструкции, практической работы по инструкции, а фактическая, конкретная наполняемость – может варьироваться.

С учетом принципа «от простого к сложному» формируется график выполнения лабораторных работ группой студентов. Сначала отрабатывается умение организовывать лабораторный опыт, затем – практическую работу по инструкции и практическую работу без инструкции. В сформированном таким образом графике проведения лабораторных работ студенту предоставляется возможность выбора темы для разработки и организации проведения школьного химического эксперимента учащимися (темы проекта). На этом же этапе выдаются инструкции, проводятся консультации обобщённого характера по подготовке, выполнению и оформлению выполненного проекта (опережающее задание). Реализация проекта выполняется в виде деловой игры. В стенах университета роль «учащихся» выполняют его сокурсники. Например, отработать методику подготовки и проведения школьниками практической работы по инструкции студент сможет организовав и осуществив с помощью своих сокурсников в роли «учащихся» занятие «Титрование сильного основания сильной кислотой» (11 класс) или «Денатурация и цветные реакции белков» (11 класс).

Или он может выбрать для этого практическую работу без инструкции (экспериментальную задачу) «Решение экспериментальных задач по теме «Металлы»» (9 класс) или «Решение экспериментальных задач» в разделе «Органический синтез» (11 класс).

Таким образом, студент выполнит весь необходимый объем лабораторных работ, предусмотренный программой, в качестве «ученика» и по выбору организует и проведет не менее одной или двух лабораторных работы в качестве «учителя».

Так же в ходе освоения программы дисциплины студент выбирает тему занятия, на котором он выполняет роль «лаборанта». То есть, до занятия под руководством преподавателя-фасилитатора вместе с «учителем» готовит наборы реактивов и оборудования для проведения школьного химического эксперимента, предварительно проводит данный эксперимент, оказывает «учителю» помощь в ходе проведения эксперимента «учащимися», принимает рабочие места после проведения эксперимента и сдает реактивы и оборудование мастеру

производственного обучения.

В современных условиях немаловажное значение приобрело дистанционное обучение. Это напрямую затронуло и организацию школьного химического эксперимента. Современный учитель, несомненно, должен владеть умением использовать виртуальные химические лаборатории для осуществления обучения в условиях онлайн. И в этом случае студенту также предоставляется выбор. В задании к лабораторной работе перечисляются приложения для проведения виртуального химического эксперимента, и студент может выбрать на каком программном продукте он будет отрабатывать методику организации и проведения школьного химического эксперимента. Тему эксперимента выбирает так же сам студент из сформированного преподавателем перечня. Возможен вариант, что тема может повториться с темой занятия проведенного в традиционном формате. Это может быть полезно, чтобы сравнить эффективность использования классического химического эксперимента и виртуального.

На домашний химический эксперимент в условиях онлайн обучения легла основная нагрузка по формированию экспериментальных умений и навыков. В этом случае студент не только выбирает тему занятия, но и обосновывает свой выбор. Ему предоставляется возможность самостоятельно выбрать оборудование из домашнего обихода, которое позволит достичь целей обучения, запланированных программой по химии для школы, с учетом требования техники безопасности. Предварительный план проведения эксперимента утверждается преподавателем. Отчет о выполненном домашнем химическом эксперименте оформляется по стандартной схеме и составляется фотоотчет (или видеоотчет).

Возможность выбора может быть предоставлена студенту и на этапе выполнения дидактического и психолого-педагогического анализа проведенного сокурсником в роли «учителя» учебного занятия. В начале курса проводится планирование, какое занятие студент выбирает для выполнения этих видов анализа. Иногда студент при выборе руководствуется заинтересовавшей его темой, а иногда может иметь значение, кто будет проводить этот урок. Но каждый студент в ходе изучения курса обязательно выполняет эти виды работ.

Таким же образом планируется и выполняется такой вид работы, как анализ разработки для проведения занятия.

В ходе выполнения школьного химического эксперимента могут быть проблемные ситуации, которые будущий учитель должен уметь оперативно решить в ходе урока. Для этого нами используется прием Case-study. Например:

Case-study

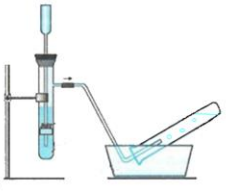

Учитель проводит урок, с использованием школьного химического эксперимента.

Учащиеся выполняют практическую работу «Получение водорода и изучение его свойств».

В ходе эксперимента у одной пары учащихся газообразные продукты накапливаются очень медленно - вода из пробирки не вытеснена полностью. Опыт прерывать нельзя. Пробирка должна набраться полностью. Иначе образуется «гремучая смесь». У остальных учащихся - продукт получен в полном объеме и некоторые из них уже проверили водород на чистоту.

Какие способы решения этой методической проблемы вы можете предложить?

_____

_____

Студенты выполняют предложенные задания и далее выбирают тему и самостоятельно описывают возможные проблемные ситуации (составляют задание Case-study). Это позволит сформировать умение мобильно и гибко реагировать в условиях неопределенности.

Мы попытались отразить наш подход к разработке содержательного компонента методики формирования организационных умений будущего учителя химии в области проведения школьного химического эксперимента в виде схемы (рисунок 1).

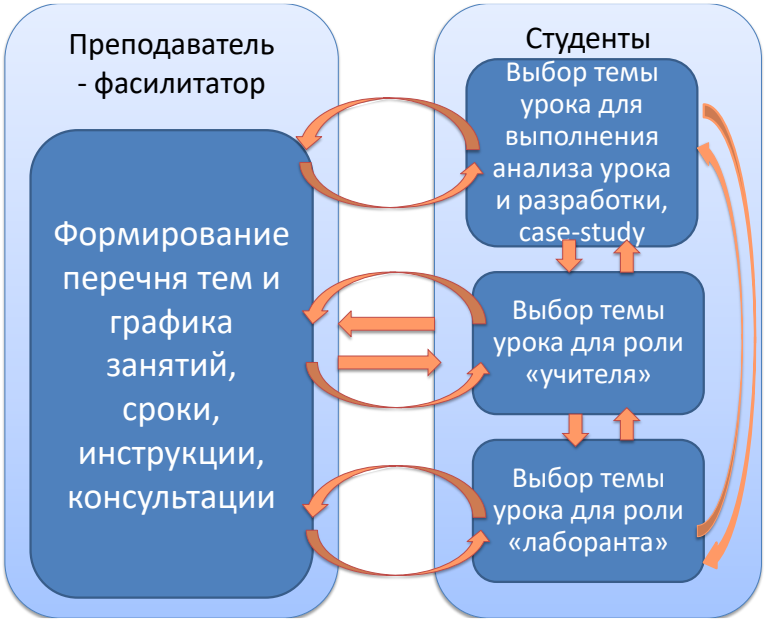

Рисунок 1. Модель синергетического взаимодействия участников образовательного процесса на этапе разработки содержательной компоненты методики

Для реализации этого взаимодействия и реализации SMART-цели курса мы используем следующие технологии, методы и методические приемы (рисунок 2).

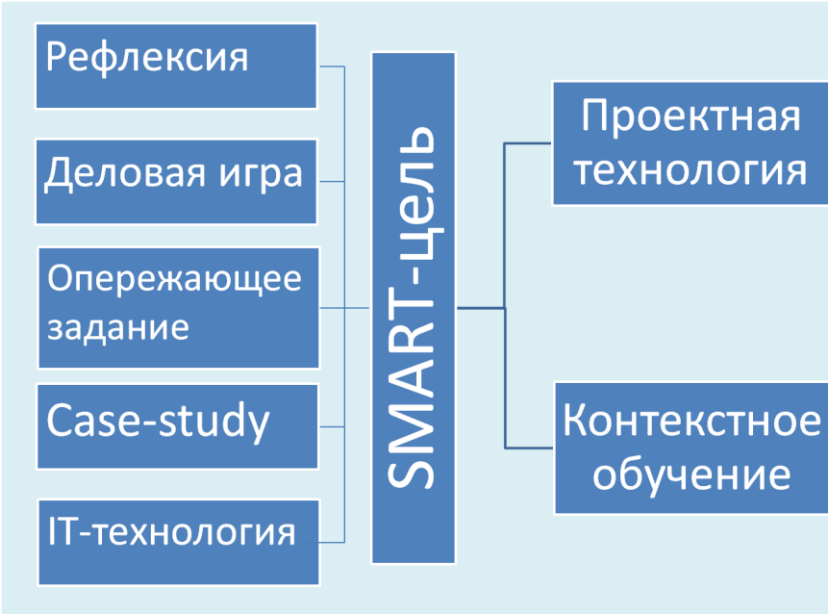

Рисунок 2. Технологии, методы и методические приемы

Заключение

Таким образом, использование синергетического подхода даже на этапе разработки содержательного компонента методики позволит проводить подготовку будущего учителя в условиях квазипрофессиональной деятельности, в условиях осуществления постоянного выбора, изменяющихся условий, некоторой искусственно созданной нестабильности, которая в реальной жизни постоянно существует. Например, нужно мобильно оценить ситуацию, если тема, которую студент хотел взять для разработки и проведения «модельного» занятия уже была выбрана. Ситуация должна быть быстро переоценена и оптимальный выбор должен быть сделан снова. Это, по нашему мнению, будет способствовать формированию умения действовать в условиях неопределенности реальной профессиональной деятельности, формировать гибкость мышления и сократит адаптационный период для начинающего педагога.

Список литературы

1. Государственая программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2020-2025 годы от 29 июня 2019 года № 116-р (с изменениями от 26.12.2019 г.). [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988. (дата обращения: 01.02.2022).

2. Игнатова В.А. Синергетика как метод познания природы и общества // Экология и жизнь. – 1999. – № 2. – С. 29-32

3. Князева Е.Н. Синергетика: нелинейность времени и ландшафты коэволюции / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – Москва: ООО "КомКнига", 2007. – 272 с.

4. Зорина Л.Я. Отражение идей самоорганизации в содержании образования // Педагогика. – 1996. – № 4. – С. 105-109.

5. Шевелева С.С. К становлению синергетической системы образования / С.С. Шевелева // Общественные науки и современность. – 1997. – №1. – С. 125-133.

6. Федорова О.Н. Синергетическая модель образования // Мир образования. – 1997. – № 5. – С. 14-16.

7. Шаронин Ю.В. Психолого-педагогические основы формирования качеств творческой личности в системе непрерывного образования: (Синергет. подход). – Москва: МГИУ, 1998. – 321 с.

8. Пугачева Е.Г. Синергетический подход к системе высшего образования // Высшее образование в России. – 1998. – № 2. – С. 41-45.

9. Князева Е.Н. Основания синергетики / Е.Н. Князева, С.П. Курдюмов. –Санкт-Петербург: Алетейя, 2002. – 414 с.

10. Жанабаев З.Ж. Синергетика в педагогике / З.Ж. Жанабаев, Б.А Мукушев. – Алматы, 2002. – 128 с.

11. Мукушев Б.А. Проблемы формирования нелинейного стиля мышления личности // Alma mater (Вестник высшей школы). – 2009. – № 4. – С. 16-22.

12. Мукушев А.Б., Мукущев Б.А., Турдина А.Б., Сагалиева Ж.К., Адильбекова Б.А. Экологиялық білім беруде синергетика идеяларын қолдану жолдары // Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия : Педагогика. Психология. Социология. – 2021. – № 3(136). – С. 133-140.

13. Афанасенкова И.В. Формирование исследовательских умений студентов-химиков. – Усть-Каменогорск: Издательство ВКГУ им. С. Аманжолова, 2012. – 167 с.

14. Васильева П.Д. Профессионально-методическая подготовка учителя химии в вузе как

самоорганизующаяся система : автореф. дисс…д-ра пед. наук / П. Д. Васильева. Санкт-Петербург, 2004. – 47 с.

15. Николис Г. Самоорганизация в неравновесных системах: От диссипативных структур к упорядоченности через флуктуации / Г. Николис, И. Пригожин. – Москва: Мир, 1979. – 512 с.

16. Вивюрский В. Я. Методика химического эксперимента в средней школе: метод. пособие для преподавателей химии // Химия. ИД «Первое сентября». – 2004. – № 8. – С. 3-7.

17. Кожина Л.Ф. Методы организации и проведения химического эксперимента : учебное пособие для студентов направления подготовки «Педагогическое образование», профиль - «Химия» / Л.Ф. Кожина, Т. А. Акмаева. – Саратов, 2017. – 54 с.

18. Зайцев О.С. Методика обучения химии: Теоретический и прикладной аспекты : учеб. для студ. высш. учеб. заведений / О.С. Зайцев. – Москва: ВЛАДОС, 1999. – 384 с.

19. Чернобельская Г.М. Методика обучения химии в средней школе: учеб. для студ. высш. учеб. заведений / Г. М. Чернобельская. – Москва: ВЛАДОС, 2000. – 336 с.

20. Шабанова И.А. Основы школьного химического эксперимента: учебно-методическое пособие / И. А. Шабанова. – Томск : Изд-во ТГПУ, 2018. – 76 с.

21. Усова А.В. Формирование обобщенных умений и навыков/ А. В. Усова, А. А. Бобров // Народное образование. – 1994. – № 3. – С. 110 – 130.

И.В. Афанасенкова, Н.А. Завалко, Р.А. Аубакирова, С.Г. Сахариева

Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен, Қазақстан

Синергетикалық тәсіл негізінде болашақ химия мұғалімдерінің ұйымдастырушылық біліктерін қалыптастыру әдістемесінің мазмұнды компонентін әзірлеу

Аңдатпа. Мақалада болашақ химия мұғалімдерінің ұйымдастырушылық біліктерін қалыптастыру әдістемесінің мазмұндық компонентін жасауда синергетика идеяларын қолдану мүмкіндігі қарастырылған, олар мектептегі химиялық эксперименттің әр түрлерін ұйымдастыру мен өткізуде тиісті кәсіби-педагогикалық құзіреттілікті қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бұл болашақ мұғалімнің ойлау икемділігі сияқты қасиетін қалыптастыру үрдісін оңтайландырады және мектепке орналасқан жас мұғалімнің бейімделу кезеңін қысқартады. Синергетика идеяларын оқу-педагогикалық үрдісте қолдану әдіс контекстінде қарастырылады.

Химия пәні бойынша Типтік оқу бағдарламаларын талдау негізінде химиялық эксперименттің негізгі пәндік мазмұны іріктелді. Негізгі міндет - мектеп мұғалімдеріне химиялық экспериментті ұйымдастыру және жүзеге асыру үшін жалпыланған біліктерді қалыптастыру. Осының барысында химиялық эксперимент техникасының нақты мазмұны әртүрлі болуы мүмкін, бірақ негізгі тақырып мазмұны міндетті түрде қамтылуы тиіс. Мысалдардың негізінде студенттің өзі өткізетін сабақты әзірлеу үшін тақырыпты таңдау мүмкіндігінің дискреттілік қағидасын түсіндіреді, курстасы өткізген талданатын сабақ тақырыбын, зертханашы рөлін орындайтын сабақ тақырыбын, case-study тақырыбын, виртуалды зертхананы қолданудағы сабақ әзірлемесі тақырыбын, үйдегі химиялық эксперимент тақырыбын орындайды. Синергетикалық тәсілді қолдану студентке өзін «оқушы», «мұғалім» және «зертханашы» рөлінде сезінуге мүмкіндік береді, сонымен қатар бағдарламада қарастырылған зертханалық жұмыстардың барлық көлемін орындауға мүмкіндік береді. Мұғалім фасилитатор қызметін орындайды, өзара ынтымақтасуды ұйымдастырады және әдістемелік базаны қамтамасыз етеді. Білім беру үрдісіне қатысушылардың синергетикалық өзара ынтымақтасуының моделі ұсынылған. Әдістеменің мазмұндық компонентін әзірлеудегі синергетикалық тәсіл ағымдағы уақыттың тез өзгеретін сұраныстарына икемді әрекет етуге мүмкіндік береді, білім алушылардың жеке қалауы мен

мүдделерін ескереді.

Түйін сөздер: өзін-өзі ұйымдастыру, синергетика, химия, дискреттілік, мектептік химиялық эксперимент.

I.V. Afanasenkova, N.A. Zavalko, R.A. Aubakirova, S.G. Sakhariyeva

Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

Development of the content component of the methodology of formation of organizational skills of future chemistry teachers on the basis of the synergistic approach

Abstract. The article considers the possibility of using the ideas of synergetics to develop a meaningful component of the methodology for the formation of organizational skills of a future Chemistry teacher, which allows the formation of appropriate professional and pedagogical competencies necessary for the organization and conduct of various types of school chemical experiments. This optimizes the process of forming such a quality of a future teacher as flexibility of thinking and will reduce the adaptation period of a novice teacher at school. The use of synergetic ideas in the educational and pedagogical process is considered in the context of the method. Based on the analysis of standard curricula on the subject of 'Chemistry', the main subject content of the chemical experiment was selected. The main task is to form a generalized ability to organize and implement a school chemistry experiment by a teacher. At the same time, the actual content of the technique of the conducted chemical experiment may vary, but the main subject content must necessarily be covered. Examples explain the principle of discreteness, the possibility of a student choosing the topic for the development of a lesson, the topic of the analyzed lesson conducted by a fellow student, the topic of the lesson where they will perform the role of a laboratory assistant, the topic of case-study, the topic of the lesson with using a virtual laboratory, the topic of a home chemical experiment. The use of a synergetic approach will allow the student to feel like a 'student', 'teacher', and 'laboratory assistant', and also give the opportunity to perform the entire scope of laboratory work provided by the program. The teacher performs the function of a facilitator, organizing interaction and providing a methodological base. The article presents a model of the synergetic interaction of participants in the educational process. The synergetic approach to the development of the content component of the methodology allows it to flexibly respond to the rapidly changing demands of the current time and consider the personal preferences and interests of students.

Keywords: self-organization, synergetics, chemistry, discreteness, school chemical experiment.

References

1. Gosudarstvenaya programma razvitiya obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan na 2020-2025 gody ot 29 iyunya 2019 goda № 116-r (s izmeneniyami ot 26.12.2019 g.) [State program of development of education and science of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025 from June 29, 2019 № 116-p (as amended from 26.12.2019)]. Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988. [in Russian]. (accessed 01.02.2022).

2. Ignatova V.A. Sinergetika kak metod poznanija prirody i obshhestva. Jekologija i zhizn' [Synergetics as a method of cognition of nature and society. Ecology and Life]. 1999. No. 2. P. 29-32, [in Russian].

3. Knjazeva E.N. Sinergetika: nelinejnost' vremeni i landshafty kojevoljucii. [Synergetics: Nonlinear Time and Landscapes of Coevolution]. (OOO "KomKniga", Moscow, 2007, 272 p.), [in Russian].

4. Zorina L.Ja. Otrazhenie idej samoorganizacii v soderzhanii obrazovanija. Pedagogika [Reflection of self-organization ideas in the content of education. Pedagogic]. 1996. No.4. P. 105-109, [in Russian].

5. Sheveleva S.S. K stanovleniju sinergeticheskoj sistemy obrazovanija. S.S. Sheveleva. Obshhestvennye nauki i sovremennost' [To the formation of synergetic system of education. S.S. Sheveleva. Social Sciences and modernity]. 1997. No.1. P. 125-133, [in Russian].

6. Fedorova O.N. Sinergeticheskaja model' obrazovanija. Mir obrazovanija [Synergetic Model of Education. Education World]. 1997. No. 5. P. 14-16, [in Russian].

7. Sharonin Ju.V. Psihologo-pedagogicheskie osnovy formirovanija kachestv tvorcheskoj lichnosti v sisteme nepreryvnogo obrazovanija: (Sinerget. podhod) [Psychological and pedagogical bases of formation of qualities of a creative person in the system of continuous education: (Synergetic approach)]. (Moscow, MGIU, 1998, 321 p.), [in Russian].

8. Pugacheva E.G. Sinergeticheskij podhod k sisteme vysshego obrazovanija. Vysshee obrazovanie v Rossii [Synergetic approach to the system of higher education. Higher Education in Russia.]. 1998. No. 2. P. 41-45, [in Russian].

9. Knjazeva E.N. Osnovanija sinergetiki [Fundamentals of Synergetics]. (Sankt-Peterburg, Aletejja, 2002, 414 p.), [in Russian].

10. Zhanabaev Z.Zh. Sinergetika v pedagogike [Synergetics in Pedagogy]. (Almaty, 2002, 128 p.), [in Russian].

11. Mukushev B.A. Problemy formirovanija nelinejnogo stilja myshlenija lichnosti. Alma mater (Vestnik vysshej shkoly) [Problems of forming a non-linear style of thinking personality. Alma mater (Herald of Higher Education)]. 2009. No. 4. P. 16-22, [in Russian].

12. Mukushev A.B., Mukushhev B.A., Turdina A.B., Sagalieva Zh.K., Adil'bekova B.A. Jekologijalyқ bilim berude sinergetika idejalaryn қoldanu zholdary. Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Serija : Pedagogika. Psihologija. Sociologija [Ways of using ideas of synergy in environmental education. Bulletin of LN Gumilyov Eurasian National University. Series: Pedagogy. Psychology. Sociology]. 2021. No.3(136). P. 133-140, [in Kazakh].

13. Afanasenkova I.V. Formirovanie issledovatel'skih umenij studentov-himikov [Formation of research skills of students - chemists]. (Ust'-Kamenogorsk, Izdatel'stvo VKGU im. S. Amanzholova, 2012, 167 p.), [in Russian].

14. Vasil'eva P.D. Professional'no-metodicheskaja podgotovka uchitelja himii v vuze kak samoorganizujushhajasja sistema : avtoref. diss…d-ra ped. nauk [Professional and methodical training of a chemistry teacher at a higher education institution as a self-organizing system: dissertation...Dr. pedagogical sciences]. (Sankt-Peterburg, 2004, 47 p.), [in Russian].

15. Nikolis G. Samoorganizacija v neravnovesnyh sistemah: Ot dissipativnyh struktur k uporjadochennosti cherez fluktuacii [Self-organization in non-equilibrium systems: from dissipative structures to order through fluctuations]. (Moskva, Mir, 1979, 512 p.), [in Russian].

16. Vivjurskij V. Ja. Metodika himicheskogo jeksperimenta v srednej shkole: metod. posobie dlja prepodavatelej himii. Himija. ID «Pervoe sentjabrja» [Methods of Chemical Experiments in Secondary School: Methodological Handbook for Chemistry Teachers. Chemistry. Publishing house "First September".]. 2004. No. 8. P. 3-7, [in Russian].

17. Kozhina L.F. Metody organizacii i provedenija himicheskogo jeksperimenta : uchebnoe posobie dlja studentov napravlenija podgotovki «Pedagogicheskoe obrazovanie», profil' - «Himija» [Methods of organizing and conducting a chemical experiment : textbook for students of training "Pedagogical education", profile - "Chemistry"] (Saratov, 2017, 54 p.), [in Russian].

18. Zajcev O.S. Metodika obuchenija himii: Teoreticheskij i prikladnoj aspekty : ucheb. dlja stud. vyssh. ucheb. zavedenij [Methods of teaching chemistry: Theoretical and applied aspects: textbook for students of higher educational institutions]. (Moskva, VLADOS, 1999, 384 p.), [in Russian].

19. Chernobel'skaja G.M. Metodika obuchenija himii v srednej shkole: ucheb. dlja stud. vyssh. ucheb. zavedenij [Methods of Teaching Chemistry in Secondary Schools: Textbook for Students of Higher Education Institutions]. (Moskva, VLADOS, 2000, 336 p.), [in Russian].

20. Shabanova I.A. Osnovy shkol'nogo himicheskogo jeksperimenta: uchebno-metodicheskoe posobie [Fundamentals of school chemical experiment: educational-methodical manual]. (Tomsk, Izd-vo TGPU, 2018, 76 p.), [in Russian].

21. Usova A.B. Formirovanie obobshhennyh umenij i navykov [Formation of generalized abilities and skills]. 1994. No. 3. P. 110 – 130, [in Russian].

Сведения об авторах:

Афанасенкова И.В **– автор для корреспонденции,** кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор кафедры химии Восточно-Казахстанского университета имени С. Аманжолова, ул. 30-й Гвардейской дивизии, 34, Усть-Каменогорск, Казахстан.

Завалко Н.А. – доктор педагогических наук, профессор кафедры педагогического образования и менеджмента, Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова, ул. 30-й Гвардейской дивизии, 34, Усть-Каменогорск, Казахстан.

Аубакирова Р.А. – кандидат химических наук, профессор кафедры химии, Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова, ул. 30-й Гвардейской дивизии, 34, Усть-Каменогорск, Казахстан.

Сахариева С.Г. – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор кафедры педагогического образования и менеджмента, Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова, ул. 30-й Гвардейской дивизии, 34, Усть-Каменогорск, Казахстан.

Afanasenkova I.V. **– correspondig author,** Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Chemistry, S. Amanzholov East Kazakhstan University, 34 Tridsatoy Gvardeiskoy divizii str., Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

Zavalko N.A. –Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Pedagogical Education and Management, S. Amanzholov East Kazakhstan University, 34 Tridsatoy Gvardeiskoy divizii str., Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

Aubakirova R.A. – Candidate of Chemical Science, Professor of the Department of Chemistry, S. Amanzholov East Kazakhstan University, 34 Tridsatoy Gvardeiskoy divizii str., Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

Sakharieva S.G. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogical Education and Management, S. Amanzholov East Kazakhstan University, 34 Tridsatoy Gvardeiskoy divizii str., Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

МРНТИ 14.07.01

Л.А. Бутабаева[1], Г.К. Длимбетова[2], С.К. Исмагулова[1]

[1]Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, Астана, Казахстан
[2]Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилев, Астана, Казахстан
(E-mail: butabaeva_laura@mail.ru, gainid@mail.ru, svetlana_isk@list.ru)

Анализ эргономической доступности образовательного пространства в городских и сельских школах Казахстана

Аннотация. *На сегодняшний день, одним из актуальных направлении в казахстанском образовании является учет эргономических аспектов в учебном пространстве. Это связано, с тем, что создание комфортной и безопасной среды оказывает позитивное влияние на качество образовательной сферы. Несомненно, что эргономический подход в среднем образовании будет способствовать в повышении эффективности воспитательно-образовательного процесса. В настоящей статье приводится результат исследования в аспекте открытой удовлетворенности педагогов городских и сельских школ относительно качества своего эргономического образовательного пространства.*

Ключевые слова: *эргономический подход, экосистема, комфортная среда, образовательное пространство, эффективность образования, функциональность школьной территории, принципы универсального дизайна обучения.*

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-46-54

Введение

Социально-культурные и технологические изменения, проблема сохранения безопасности педагогов и обучающихся в Республике Казахстан способствуют принятию новых решений в системе образования. В связи с этим в настоящее время школа с эргономическим образовательным пространством становится современным научно-технологическим комплексом, центром творчества, экологичной, интеллектуальной и спортивной жизни.

Современный социум может эффективно функционировать лишь при выравнивании условий социальной мобильности различных общественных слоев населения. Важная роль в поддержании социальной стабильности принадлежит обеспечению равных прав и возможностей каждого гражданина нашей страны на комфортные условия образовательной деятельности. Таким образом, уровень образованности населения, развитость технологии обучения и инновационной инфраструктуры, экосистема образовательного пространства становятся обязательными и важными условиями для формирования прогрессивного общества нашей страны.

Обзор мирового опыта построения образовательного пространства как универсального ресурса показывает, что совершенствование школьных зданий с учетом эргономических подходов направлено на создание такой архитектурно-планировочной структуры школ, которая отвечала бы всем требованиям современного и перспективного педагогического процесса.

Казахстанские ученые отмечают, что положительным моментом в образовании являются попытки создания интерьеров школьных зданий с учетом зонирования пространства, что обеспечивает психологическое разнообразие и смену впечатлений для детей, находящихся длительное время внутри школы [1].

Также, необходимо отметить, что в последние годы в программных документах нашего государства среди важных задач в области развития образования отмечается не только обеспечение каждому ребенку равного доступа к качественному образованию, но и создание

безопасной и комфортной среды обучения [2;3]. В своей недавней речи глава государства К. Токаев подчеркнул, что «гармоничное развитие и счастливое детство подрастающего поколения – это наша общенациональная задача» [4].

В текущем году для более системного понимания в вопросах детства и принятия решений в Казахстане утвержден индекс благополучия детей, который даст возможность отслеживать эффективность национальной политики по улучшению положения детей в разных сферах и в разбивке по регионам [5].

В то же время, анализ источников по вопросам создания эргономического образовательного пространства в казахстанских школах позволяет сделать вывод: данная проблема в стране не изучалась комплексно, нет единого системного подхода и единой концепции по ее решению.

На основе вышеизложенного, можем утверждать, что актуальность темы заключается в противоречии между потребностью нашего общества в школах - как центров творчества, современных ресурсных источников информации для формирования компетенции обучающихся в 21 веке и настоящей ситуацией, когда в большинстве современных казахстанских школах не создана «комфортная пространственно-образовательная среда с эргономическими условиями». В связи с этим нами проведено исследование для определения степени удовлетворенности педагогов городских и сельских школ качеством эргономического образовательного пространства. В ходе научной работы были выполнены такие основные задачи, как: выявление степени удовлетворенности педагогов качеством эргономической образовательной среды своей школы, сравнительный анализ показателей ответов респондентов в разрезе «город-село» и выводы по научному исследованию.

Методы исследования

Для достижения цели нами педагогические исследования проводились в различных регионах Казахстана (г. Нур-Султан, г. Шымкент, Акмолинская область, Кызылординская область, Карагандинская область). В работе были использованы эмпирические и теоретические методы. В качестве инструмента был выбран социальный опрос с охватом 2422 педагогов из 5 регионов страны При обработке полученных данных применялись такие теоретические методы исследования, как сравнительный анализ, обобщение, синтез. Использованные методы дали возможность для статистической обработки, толкования, анализа данных, формулирования выводов и дальнейших перспектив исследования по данной проблеме.

Опрос проводился в формате Google Forms, анкета содержала 15 вопросов, включая социально-демографический блок (пол, возраст, регион), на казахском и русском языках. Сравнение количественных результатов опроса в разрезе города и села показало, что доля представителей села составила 57%, представителей города 43%.

Достаточное количество представителей села и города и небольшая разница между ними позволила выяснить мнения участников опроса по основным вопросам анкеты и сделать анализ в разрезе «город-село».

Основная часть

В настоящее время актуальным является изучение решения проблем качества образовательной среды, поскольку в процессе обучения ключевую роль играет не только педагогическое влияние учителя, но и все остальные составляющие пространства ребенка. Это и архитектура здания, и предметно-пространственная среда, цифровые технологии, современное материально-техническое и методическое оснащение, характер взаимодействия всех участников

образовательного процесса, ресурсы региона и многое другое [6]. Материалом послужили сборы по основным вопросам анкеты респондентов-педагогов, которые должны были выразить степень согласия с утверждениями, выбирая баллы от 1 до 10, где 1 означает «абсолютно не проявляется, абсолютно не согласен», 10 – «проявляется в полной степени, абсолютно согласен».

Распределение данных по гендерному признаку показало, что женщины составляют подавляющее большинство опрошенных педагогов (их доля 86%). По уровню образования большинство респондентов составили педагоги с высшим образованием, их доля 88%, доля педагогов с техническим и профессиональным образованием составила 7%, с общим средним образованием - 5%.

На просьбу обращенная к педагогам по вопросу: «В нашей школе все внутреннее пространство, расположение помещений, пространство для подвижной активной деятельности, мебели для реализации учебного процесса полностью соответствуют комфортному образовательному пространству» выбор участников опроса распределился по всем указанным баллам как в городских, так и сельским местностям. При этом наибольшая доля представители города показали балл (10) – 47%, этот же показатель в разрезе села был почти в 2 раза меньше и равен 26,3%, итого средний показатель составил 36,5%.

В целом, подавляющая часть респондентов города и сельской местости выбрала баллы выше 5. Доля сельских респондентов, выбравших баллы от 1 до 5 составляет 37,7%, доля городских 15,5%. По показателям можно сделать вывод, что степень удовлетворённости комфортным внутренним пространством школы в два раза выше у представителей города, чем респондентов села (Рис. 1).

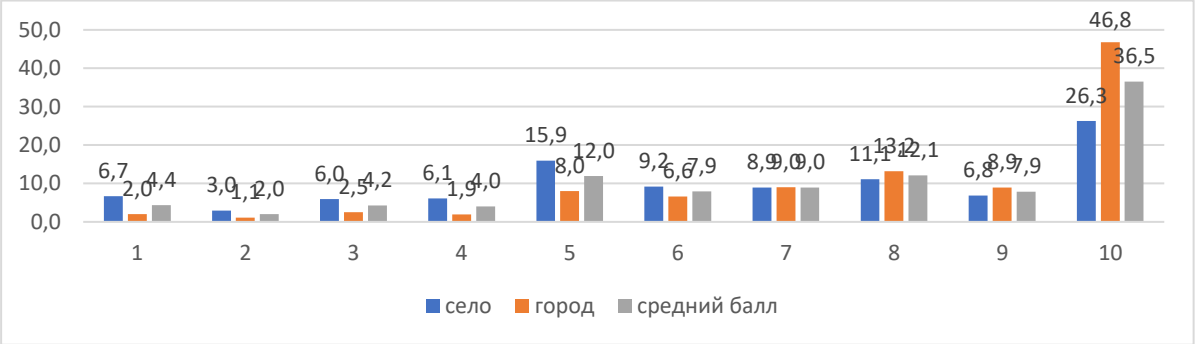

Рисунок 1. Удовлетворённость педагогов комфортным внутренним пространством школы в разрезе «село-город»

По утверждению «В нашей школе обеспечена возможность работать с современными информационными технологиями: есть свободный доступ к школьному Wi-Fi из любой точки здания, каждый ребенок может работать с информацией с мобильного устройства (смартфон, планшет, ноутбук)» показатели участников опроса распределились таким образом: наибольшую долю составляют городские респонденты, выбравшие баллы от 6 до 10, это - 73,5%, из них 40,5% выбрали ответ 10 баллов. Наряду с этим, показатели ответов сельских респондентов в этом же разрезе составили 48,4%, из которых 20,2% выбрали ответ 10 баллов. Это показывает, что данные показатели в разрезе села также в два раза ниже результатов представителей города. Сравнение показателей по данному утверждению позволяет сделать вывод о том, что удовлетворенность современными информационными технологиями в школе в два раза выше у городских респондентов, чем у сельских. Следовательно, подтверждаются официальные данные о том, что в сельских школах оставляет желать лучшего по качеству интернета и необходимости улучшения

по оснащению современными информационными технологиями.

Результаты ответов по утверждению «В нашей школе полностью обеспечено здоровье и безопасность обучающихся, педагогов и сотрудников школы (кабинеты специалистов, видеонаблюдение, подвоз, адаптированные условия внутри и вне школы)» позволяют сделать вывод о том, что подавляющая часть респондентов удовлетворена обеспечением здоровья и безопасности обучающихся, педагогов и сотрудников школы, адаптированными условиями внутри и вне школы, при этом показатели городских респондентов выше на 15%, чем сельских. Из данных видно, что вопросы обеспечения здоровья и безопасности, включая кабинеты специалистов, видеонаблюдение, подвоз, адаптированные условия внутри и вне школы на порядок выше организованы в городских школах, чем в сельских.

Показатели ответов участников опроса по утверждению «В нашей школе создан блок медиа лаборатории – видеостудия, студия звукозаписи, анимационная студия, web-проектирования и гейм-студия» представили следующую картину: больше половины, 56,4% сельских респондентов выбрали ответ 1 балл (абсолютно не согласен), доля тех из них, кто выбрал ответы от 1 до 5 вместе составляет 85%, а это означает, что подавляющее большинство отрицают факт того, что в их школах имеется блок медиа лаборатории – видеостудия, студия звукозаписи, анимационная студия, web-проектирования, гейм-студия. Что касается городских респондентов, то 55% из них выбрали ответы от 1 до 5, большая часть из которых, 28,8%, выбрали ответ 1 балл (абсолютно не согласен). Оставшиеся 45% представителей города выбрали ответы от 6 до 10, при этом 25,8% из них оценили утверждение в 10 баллов. Результаты опроса по данному утверждению ясно дают понять, что ни в городских, ни в сельских школах на должном уровне не организована работа по внедрению современных информационных педагогических технологий в учебный процесс, по проведению прикладных работ и исследований в рамках школьных лабораторий. Безусловно, причиной этому отсутствие либо бездействие в школах блока медиа лаборатории, включающей видеостудии, студию звукозаписи, web-проектирования, анимационную, гейм-студию и другие. В то время, как для достижения современного технологического уровня данная работа в школах востребована, поскольку в медиа лабораториях у детей есть возможность освоить такие медиаформаты как инфографика, запись подкастов, попробовать себя в роли фоторепортеров или блогеров, развивать коммуникативные и творческие навыки, критическое мышление, умение анализировать и оценивать полученную информацию, отличая главное от второстепенного.

На просьбу к участникам опроса оценить свое отношение к утверждению «Школьная территория вокруг здания школы является полностью функциональной: имеются игровые площадки, пришкольные огороды, велопарковки, скворечники, арт-объекты, памятные знаки и места, указатели» результаты показали, что доля представителей города, выбравших ответы от 6 до 10 составляет 66,8%, при этом 36,2% из них выбрали самый высокий балл 10, следовательно, больше половины опрошенных педагогов и специалистов согласны с данным утверждением. Наряду с этим 1/3 часть опрошенных представителей городских школ выразили противоположное мнение, выбрав ответы от 1 до 5 (от «абсолютно не согласен» до «не полностью согласен»). Мнение представителей сельских школ распределилось таким образом, что меньше половины из них, 44,5% выбрали ответ от 6 до 10, среди которых самый высокий балл выбрали только 15,8% респондентов, оставшаяся часть опрошенных, 55,5% выбрали ответ от 1 до 5, среди которых 16,9% выбрали ответ 1 балл (абсолютно не согласен). Анализ результатов ответов по данному утверждению позволяет сделать вывод о том, что в школах страны недостаточно внимания уделяется обеспечению функциональности школьной территории, поскольку мнения респондентов в разрезе и города, и села разделились почти наполовину.

По утверждению «Учебный процесс в нашей школе построен комфортно для всех, благодаря гибкому расписанию, дружелюбной среде, созданию условий и поддержке всех детей с учетом их особых потребностей и индивидуальных возможностей, применению здоровьесберегающих технологий» результаты ответов участников при сравнении результатов в

разрезе «город-село» распределились так, что 86% представителей города выбрали ответы от 6 до 10, при этом 48,7% из них выбрали самый высокий балл 10. В разрезе сельских участников опроса доля тех, кто выбрал ответы от 6 до 10 составляет 75,3%, при этом меньше половины из них, 29,9%, выбрали самый высокий балл 10 (абсолютно согласен). Разница между показателями ответов показывает, что представители сельских школ менее удовлетворены построением комфортного учебного процесса для всех, включая гибкое расписание, дружелюбную среду, применение здоровьесберегающих технологий. Также нельзя убирать со счетов 15% представителей города и 25% сельских педагогов, которые абсолютно или не полностью согласны с данным утверждением, так как это подталкивает к выводу о важности построения учебного процесса, комфортного для всех, благодаря гибкому расписанию, дружелюбной среде, применению здоровьесберегающих технологий, созданию условий и поддержке всех детей с учетом их особых потребностей и индивидуальных возможностей.

Показатели ответов респондентов по утверждению «В нашей школе еще имеется множество барьеров для того, чтобы создать эргономичную образовательную среду, доступную и комфортную для всех участников образовательного процесса» дают понять, что подавляющая часть представителей городских школ, 80% согласны с этим, из них 35% выбрали самый высокий балл 10. Среди респондентов в разрезе села доля тех, кто выбрал ответ от 6 до 10 составляет немногим больше половины, около 57%. Разброс мнений респондентов по всей шкале ответов наводит на мысль о неуверенности участников опроса, а также вызывает вопросы о ее причинах. Можно предположить, что основной причиной является отсутствие у наших педагогов четких представлений и критериев понимания качественной современной образовательной среды. Разумеется, также трудно изменить существующие стереотипы о классно-урочной системе образования и развивать современные представления об образовательной среде, включающей принципы универсального дизайна обучения на комплексной и системной основе (Рис. 2).

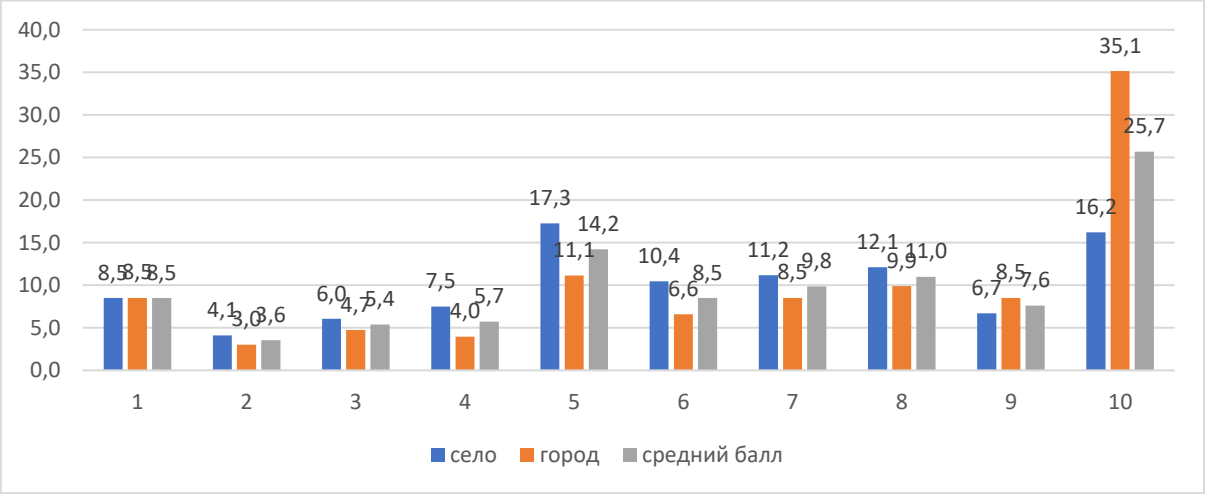

Рисунок 2. Мнение педагогов о множестве барьеров для создания эргономичной образовательной среды, доступной и комфортной для всех участников образовательного процесса.

Заключение

Таким образом, анализ по полученным результатам в рамках социальных опросов и анкет авторских исследователей, позволил предположить о неравнодушном отношении педагогов к текущему состоянию относительно создания эргономических условий в городских и сельских школах Казахстана.

В процессе выяснения степени удовлетворенности доступностью и качеством образовательной среды в городских и сельских школах страны была подтверждена основная гипотеза исследования: «для того, чтобы современная школа стала центром творчества и информации, насыщенной интеллектуальной и спортивной жизни необходимо обеспечение комфортной образовательной среды с эргономическим образовательным пространством, так как это способствует наиболее полному развитию интеллектуального, личностного и творческого потенциала детей, а также их успешной социализации».

Опираясь на мнения респондентов можно сделать следующие выводы:

1) степень удовлетворённости комфортным внутренним пространством школы в два раза выше у представителей города, чем в сельской местности;

2) удовлетворенность современными информационными технологиями в школе в два раза выше у городских респондентов, чем у сельских, что подтверждает официальные данные о том, что в сельских школах требует улучшения качества работы интернета. Этот вопрос ставит перед нами задачу, что надо немедленно принять к сведениям по оснащению современными информационными технологиями образования в сельской местности;

3) вопросы обеспечения здоровья и безопасности, включая кабинеты специалистов, видеонаблюдение, подвоз, адаптированные условия внутри и вне школы, на порядок выше организованы в городских школах, чем в сельских. Подавляющая часть респондентов удовлетворена обеспечением здоровья и безопасности обучающихся, педагогов и сотрудников школы, адаптированными условиями внутри и вне школы, при этом показатели городских респондентов выше на 15%, чем сельских;

4) в сельских школах обращаем внимание на необходимость организации внеурочной деятельности и дополнительные образовательные услуги, включающие изобразительное искусство и технологию, конструирование, музыка и танцы, театрализованную, исследовательскую деятельность и т.д.;

5) ни в городских, ни в сельских школах на должном уровне не организована работа по внедрению современных информационных педагогических технологий в учебный процесс, по проведению прикладных работ и исследований в рамках школьных лабораторий. Школам необходимо развиваться в данном направлении, поскольку в медиа лабораториях у детей есть возможность освоить такие медиаформаты как инфографика, запись подкастов, попробовать себя в роли фоторепортеров или блогеров, развивать коммуникативные и творческие навыки, критическое мышление, умение анализировать и оценивать полученную информацию, отличая главное от второстепенного;

6) в школах страны недостаточно внимания уделяется обеспечению функциональности школьной территории, тогда как функциональное зонирование территории вокруг здания школы помогает успешно решать задачи обучения детей различным трудовым умениям и навыкам, обогащать их знаниями о современных технологиях, реализовать задачи экологического, нравственного, трудового воспитания, здоровьесбережения;

7) в современных школах, независимо от месторасположения и типа школы имеют место трудности в процессе коммуникации, недостаточным является уровень вовлеченности современных родителей в школьную жизнь;

8) представители сельских школ менее удовлетворены построением комфортного учебного процесса для всех, включая гибкое расписание, дружелюбную среду, применение здоровьесберегающих технологий;

9) требуют решения проблемы между стремлениями педагогов к профессиональному развитию и отсутствием возможностей их полного удовлетворения в системе повышения квалификации, а также в неравном положении педагогов и специалистов села в отношении вопросов обеспечения необходимыми условиями для их профессионального роста и развития;

10) у педагогов нет четких представлений о критериях оценки качественной современной образовательной среды. Трудность представляют процессы изменения существующих стереотипов о классно-урочной системе образования и развития современных представлений об образовательной среде, включающей принципы универсального дизайна обучения на комплексной и системной основе.

Выводы по исследованию подтверждают данные международных исследований о том, что в настоящее время вопросы обеспечения доступности качественного образования и создания комфортной образовательной среды для всех детей, независимо от географического положения школ, остаются сложной задачей для большинства стран мира. Как правило, сельские школы зачастую ограничены в ресурсах; имеются сложности в подборе, обучении и удержании высококвалифицированных кадров.

Таким образом, в целях повышения эффективности системы образования, важным направлением для нашей страны и вне зависимости места расположения школы, является обеспечение в ней комфортной и безопасной образовательной среды. Для достижения целей образования необходимо комплексное проектирование образовательного процесса, образовательной среды, в том числе, входящего в нее предметно-образовательного пространства на основе единых методологических подходов [7,8].

Финансирование. Данная научная статья выполнена в рамках научно-технической программы № OR11465474 «Научные основы модернизации системы образования и науки» (2021-2023, Национальная академия образования имени Ы. Алтынсарина) по разделу «Проведение исследования доступности и эффективности образовательного пространства в школах страны и разработка модели эргономичного образовательного пространства». Авторская группа благодарит Министерство образования и науки Республики Казахстан за предоставленную возможность опубликовать настоящую работу.

Список литературы

1. Султанбаева Г.С. Интеллектуальный капитал – основа развития общества знания. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 236 с.

2. Указ Президента Республики Казахстан «Об утверждении Национального плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан» от 15 февраля 2018 года № 636. [Электронный ресурс] – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636 (дата обращения: 25.01.2022).

3. Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении национального проекта «Качественное образование «Образованная нация» от 12 октября 2021 года № 726. [Электронный ресурс] – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000726 (дата обращения: 25.01.2022).

4. Поздравительная речь президента Республики Казахстан К-Ж. Токаева от 31.12.2021г. [Электронный ресурс] – URL: https://ru.sputnik.kz/20211231/tokaeva-novyi-god-2022-19034260.html (дата обращения: 25.01.2022).

5. Распоряжение Премьер-Министра Республики Казахстан «Об утверждении индекса благополучия детей» от 1 февраля 2022 года № 21-р. [Электронный ресурс] – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/R2200000021 (дата обращения: 07.02.2022).

6. Барсукова Е. М. Формирование современной образовательной среды. [Электронный ресурс] – URL: https://vbudushee.ru/upload/iblock/d2b/d2b4301d501c654b2a59a9048e6f6601.pdf (дата обращения: 20.01.2022).

7. Dzyatkovskaya E., Zahlebnyi A., Dlimbetova G. Design of educational spaces and environments as a transdiciplinary problem // Modern Pedagogical Education. –2021. – No. 10. – P. 9-15.

8. Dziatkovskaya E.N., Dlimbetova G.K., Dziatkovskii A.D. Accessible education: designing the educational environment for sustainable development // Journal of the Belarusian State University. Ecology. – 2021. – № 4. – P. 20-27.

Л.А. Бутабаева[1], Г.К. Длимбетова[2], С.К. Исмагулова[1]
[1]Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, Астана, Қазақстан
[2]Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Қазақстанның қалалық және ауылдық мектептеріндегі білім беру кеңістігінің эргономикалық қолжетімділігін талдау

Аңдатпа. Бүгінгі таңда қазақстандық білім берудегі өзекті бағыттардың бірі оқу кеңістігінде эргономикалық аспектілерді қарастыру болып табылады. Себебі, жайлы және қауіпсіз ортаның құрылуы білім беру саласының сапасына оң әсер етеді. Орта білім берудегі эргономикалық тәсіл оқу үдерісінің тиімділігін арттыруға ықпал ететіні сөзсіз. Бұл мақалада қалалық және ауылдық мектептердегі мұғалімдердің эргономикалық білім беру кеңістігінің сапасына ашық қанағаттануы тұрғысынан зерттеу нәтижесі берілген

Түйін сөздер: эргономикалық тәсіл, экожүйе, қолайлы орта, білім беру кеңістігі, білім беру тиімділігі, мектеп аумағының функционалдығы, әмбебап оқытудың жобалау принциптері.

L.A. Butabaeva[1], G.K. Dlimbetova[2], S.K. Ismagulova[1]
[1]National Academy of Education named after I. Altynsarin, Astana, Kazakhstan
[2]L.N. Gumilyov Eurasian National university, Astana, Kazakhstan

Analysis of the ergonomic accessibility of educational space in urban and rural schools in Kazakhstan

Abstract. Today, one of the topical areas in Kazakhstani education is the consideration of ergonomic aspects in the learning space. This is due to the fact that the creation of a comfortable and safe environment has a positive impact on the quality of the educational sphere. Undoubtedly, the ergonomic approach in secondary education will contribute to increasing the efficiency of the educational process. This article presents the result of a study in terms of the open satisfaction of teachers in urban and rural schools regarding the quality of their ergonomic educational space.

Keywords: ergonomic approach, ecosystem, comfortable environment, educational space, educational efficiency, school territory functionality, principles of universal learning design.

References

1. Sultanbaeva G.S. Intellektual'nyj kapital – osnova razvitiya obshchestva znaniya [Intellectual capital is the basis for the development of the knowledge society] (Almaty: Kazak universiteti, 2013, 236 s.). [in Russian]

2. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan «Ob utverzhdenii Nacional'nogo plana razvitiya Respubliki Kazahstan do 2025 goda i priznanii utrativshimi silu nekotoryh ukazov Prezidenta Respubliki Kazahstan» ot 15 fevralya 2018 goda № 636 [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan "On approval of the National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025

and invalidation of some decrees of the President of the Republic of Kazakhstan" dated February 15, 2018 No. 636]. [Electronic resource] – Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1800000636 (Accessed: 25.01.2022). [in Russian]

3. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan «Ob utverzhdenii nacional'nogo proekta «Kachestvennoe obrazovanie «Obrazovannaya naciya» ot 12 oktyabrya 2021 goda № 726 [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan "On approval of the national project "Quality Education "Educated Nation"" dated October 12, 2021 No. 726]. [Electronic resource] – Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000726 (Accessed: 25.01.2022). [in Russian]

4. Pozdravitel'naya rech' prezidenta Respubliki Kazahstan K-ZH. Tokaeva ot 31.12.2021g. [Congratulatory speech of the President of the Republic of Kazakhstan K-Zh. Tokayev dated December 31, 2021]. [Electronic resource] – Available at: https://ru.sputnik.kz/20211231/tokaeva-novyi-god-2022-19034260.html (Accessed: 25.01.2022). [in Russian]

5. Rasporyazhenie Prem'er-Ministra Respubliki Kazahstan «Ob utverzhdenii indeksa blagopoluchiya detej» ot 1 fevralya 2022 goda № 21-r. [Order of the Prime Minister of the Republic of Kazakhstan "On approval of the child well-being index" dated February 1, 2022 No. 21-r.]. [Electronic resource] – Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/R2200000021 (Accessed: 07.02.2022). [in Russian]

6. Barsukova E. M. Formirovanie sovremennoj obrazovatel'noj sredy [Formation of the modern educational environment]. [Electronic resource] – Available at: https://vbudushee.ru/upload/iblock/d2b/d2b4301d501c654b2a59a9048e6f6601.pdf (Accessed: 20.01.2022). [in Russian]

7. Dzyatkovskaya E., Zahlebnyi A., Dlimbetova G. Design of educational spaces and environments as a transdiciplinary problem, Modern Pedagogical Education, 10, 9-15 (2021).

8. Dziatkovskaya E.N., Dlimbetova G.K., Dziatkovskii A.D. Accessible education: designing the educational environment for sustainable development, Journal of the Belarusian State University. Ecology, 4, 20-27 (2021).

Сведения об авторах:

Бутабаева Л.А. – PhD, директор центра инклюзивного образования Национальной академии ибразования им. И. Алтынсарина, проспект Мәңгілік ел. 8, Астана, Казахстан.

Длимбетова Г.К. – Доктор педагогических наук, профессор кафедры социальной педагогики и самопознания, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Янушкевича 6, Астана, Казахстан.

Исмагулова С.К. – Главный эксперт центра инклюзивного образования Национальной академии ибразования им. И. Алтынсарина, проспект Мәңгілік ел. 8, Астана, Казахстан.

Butabaeva L.A. – Ph.D., director of the Center for Inclusive Education of the National Academy of Education. I. Altynsarin, avenue Mangilik el. 8, Astana, Kazakhstan.

Dlimbetova G.K. – Doctor of Pedagogy, Professor of the Department of Social Pedagogy and Self-Knowledge, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Astana, Kazakhstan.

Ismagulova S.K. – Chief Expert of the Center for Inclusive Education of the National Academy of Education. I. Altynsarin, avenue Mangilik el. 8, Astana, Kazakhstan.

МРНТИ 14.35.21

Е.Н. Дзятковская

ФГБНУ "Институт стратегии развития образования РАО», Москва, Российская Федерация
(E-mail: dziatkov@mail.ru)

Образовательное пространство школы: вызовы XXI века

Аннотация. *Образовательное пространство школы – важная составляющая образовательного процесса, средство организации обучения, воспитания, развития обучающихся. Статья посвящена актуализации проблемы конструирования образовательных пространств, выполняющих буферные функции между сложными процессами, происходящими в обществе, с одной стороны, и в мотивационно-потребностной сфере современного поколения обучающихся, с другой стороны. Представлены результаты психолого-педагогических исследований отношения старших школьников к происходящим в мире изменениям. Результаты исследований проанализированы с точки зрения ключевых тенденций социализации молодежи в современном мире: процессов детрадиционализации, ресоциализации и идентификации. Сделан вывод о необходимости проектирования регенеративных, опережающих и синхронных образовательных пространств, релевантных вызовам XXI века для решения острых проблем детрадиционализации, ресоциализации и идентификации молодежи. Классические представления о роли образовательных пространств в подготовке молодого поколения к жизни должны быть пересмотрены и дополнены.*

Ключевые слова: *образовательное пространство, социализация, детрадиционализация, ресоциализация, идентификация, образование для устойчивого развития.*

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-55-62

Введение

Мы являемся современниками кардинальных трансформаций социальных пространств и формирования нового качества жизни. Происходит переосмысление жизненных ценностей, происходит становление глобального мышления, трендами нашего времени становится активный ESG-поворот бизнеса и менеджмента, что не может не отразиться на ожиданиях общества к выпускникам [1]. Норберт Винер считал, что «мы изменили свое окружение так радикально, что теперь должны изменить себя, чтобы жить в этом новом окружении» [2].

Изменяются и новые поколения детей, их восприятие, сознание, мышление, мотивационно-потребностная сфера. В цифровом обществе появляются новые когнитивные и коммуникативные возможности и психологические проблемы (стрессы, эгоизм, жестокость). Дети сталкиваются с нравственной коллизией – выбором ценности материального благополучия и развлечений или экологически ответственного «зеленого» образа жизни, добровольного отказа от расточительного образа жизни. Ключевые противоречия сознания современного школьника, которые должны быть отражены в конструируемом образовательнои пространстве: духовное или материальное, потребности низкого или высокого порядка, индивидуализм или коллективизм. Однако изменение портрета современного школьника в большей степени пытаются понять философы, социологи и культурологи, чем педагоги, которые, как отмечал академик Д.И. Фельдштейн, пока остаются в стороне [3].

Показательны результаты исследования особенностей отношения молодых людей к их предметному окружению с использованием таких пар признаков, как «злонамеренный – благонамеренный» и «регрессивный – прогрессивный» [4]. Было показано, что в группу «благонамеренный и прогрессивный» молодые люди отнесли: Интернет, социальные сети, мобильные телефоны, друзей. В группе «благонамеренный и регрессивный» оказались учителя,

родители, компьютеры, книги, телевидение. Группа «злонамеренный и регрессивный» осталась пустой. А вот в группу «злонамеренный и прогрессивный» молодые люди отнесли искусственный интеллект. Анализ результатов исследования заставляет сделать вывод о том, что в новом мире с новым поколением молодых людей требуется пересмотр параметров конструирования образовательных пространств, как и обновление всей образовательной парадигмы.

Генеральный секретарь Антониу Гутерриш в преамбуле к Дорожной карте образования для устойчивого развития до 2030 года (2021) выразил большую обеспокоенность в связи с тем, что образование, в отличие от социально-экономической сферы общества остается консервативным, отстающим от современных глобальных вызовов и тех изменений, которые происходят в молодежной среде [5].

Закономерно, что традиционные подходы к проектированию образовательных пространств требуют пересмотра в связи с изменяющимся в XXI столетии экологическим, социокультурным и информационно-психологическим пространством жизнедеятельности человека, с одной стороны, и психолого-педагогическим «портретом» обучающихся, с другой стороны [6]. Между тем, при планировании процессов обновления школы недостаточно обсуждаемой остается проблема проектирования инновационных образовательных пространств, релевантных изменениям, присходящим в обществе и в молодежной среде. Под образовательным пространством мы понимаем физическое пространство образования, которое включает в себя информационные, технологические и педагогические условия, необходимые для организации процессов обучения, воспитания и развития.

Методология исследования

Метод семантического дифференциала Ч. Осгуда [7]. Жизнеспособность молодых людей определяли с помощью теста на жизнеспособность А.В. Махнач [8]. Методика «Ценностные ориентации» вар. 2 (О.И. Мотков, Т.А. Огнева) [9]. Качественно-количественный контент-анализ данных опроса, направленных на выявление отношений старшеклассников к феномену детрадиционализации, ресоциализации, идентификации [1]. Базой исследования выступали школы г. Москвы, входившие в экспериментальную площадку по экологическому образованию с 2014 по 2019 гг. Исследования проводили среди старшеклассников. Общее число обследованных – 98.

Результаты исследования

Какие вызовы стремительно изменяющегося общества должны быть учтены при организации образовательных пространств?

Согласно нашим исследованиям, более 20% подростков и юношей с большим опасением и негативными ожиданиями относятся к вызовам жизни в глобальном обществе. Осознание глобальных кризисов – экологических, политических, социальных – рождает у молодых людей чувство неуверенности и страха. Часто встречается психологическая защита в виде вытеснения из сознания, когда проблема ощущается, но не рассматриваются пути защиты или преодоления ее. Тем не менее, большинство учащихся считают глобальный мир интересным и привлекательным, и полагают, что он может помочь изменить их жизнь к лучшему. Но при этом отмечается пассивность учащихся по отношению к окружающему их миру. 85% старшеклассников полагает, что научить их жить в глобальном мире должна школа. На вопрос, учит ли школа этому, более 90% учащихся дают отрицательный ответ. То есть, школьники считают, что они предоставлены сами себе перед лицом глобального мира. У кого-то это вызывает страх, у кого-то – надежду, что все сложится к лучшему. Таким образом, для большинства учащихся актуальны проблемы самоидентификации и ресоциализации – адаптации к новым вызовам общества.

Каковы же представления учителей о глобальном мире? Они считают его неупорядоченным и мало комфортным; более того – ощущают себя в этом мире малокомпетентными. Понимают ли учителя, что новое время диктует новые вызовы образованию и преподаванию? Увы, каждый четвертый учитель полагает, что процессы, происходящие в мире, никак не влияют на их профессиональную деятельность. Более того, по их мнению, глобальные вызовы не влияют ощутимо и на социализацию школьников. Большинство педагоги считает, что детей учить жить предмет всего в своем крае, регионе, стране, а глобальные процессы слишком далеки от нашей действительности. Таким образом, педагоги практически не признают проблему ресоциализации школьников.

Опрос школьников, направленный на выявление их отношений к проблемам детрадиционализации показал, что эти проблемы практически не волнуют молодых людей. Они не считают сохранение традиций родителей, бабушек и дедушек важным для их собственной жизни (72%). Возможное объяснение - около 90% опрошенных называют психологические проблемы межпоколенных взаимодействий.

Качественно-количественный тест жизнеспособности молодых людей показал, что ее когнитивный компонент свидетельствует об инфантильном отношении к своему будущему каждого шестого учащегося, к проблеме самоидентификации в изменяющемся мире.

Большая часть испытуемых входит в границы средних значений по ценностно-смысловому (экзистенциальному) компоненту жизнеспособности, который определяет жизнеустойчивость личности и ее социальную ответственность. Однако изучение их ценностных ориентаций показало, что примерно для трети молодежи значимость внутренних и внешних ценностей равновелика. Для одной трети более значимы внутренние ценности, для трети – ценности внешнего мира.

Результаты и обсуждение

Конструирование образовательных пространств в 21 веке не может не учитывать особенности проблем социализации молодежи в современном мире. Согласно проведенным нами исследованиям наиболее актуальными являются проблемы детрадиционализации, ресоциализации, идентификации и жизнеспособности молодых людей [10].

Детрадиционализация – это отрыв молодого поколения от традиций и обычаев общества. Достаточно большое число детей, которые не считают свои корни необходимыми для будущей жизни, вероятно, можно объяснить кризисом традиционной семьи, межпоколенными проблемами общения, размытием идеи и ценности «дома». «Домом» многие дети считают то информационное пространство, в котором они проводят много времени, общаясь с теми, с кем находят общий язык, кто их принимает, наивно полагая, что это дружба. Духовный отрыв от семейного круга неравноценно компенсируется виртуальным общением, ситуативным и изменчивым.

В наше время детрадиционализация охватывает молодежь во всем мире. Этот процесс подкрепляется распространением идеологии «гражданина мира», «глобальной гражданственности», космополитизма, что представляет большую угрозу и для психического здоровья молодого поколения, и для целостности страны, ее культуры. В этих условиях резко возрастает проблема выбора человеком «что такое хорошо и что такое плохо». В традиционном обществе однозначный ответ на эти вопросы дает культурное окружение человека, спрессовый в поколениях опыт народа. Но когда народные ценности и традиции оказываются на задворках сознания, человек вынужден самостоятельно, фактически с нуля, на собственное усмотрение и на собственную ответственность принимать решения по любым вопросам своей личной жизни [11,12].

Насколько школа осознает необходимость усиления традиционализма при организации образовательного пространства? Если речь идет о формальной символической среде, то эту задачу ставит и выполняет значительное число школ. Однако, если такая направленность образовательного пространства не подкрепляется серьезным погружением личности в народную культуру путем впитывания ее, формирования ее ценностей, значимость воспитываемых у детей социальных норм и правил снижается.

Здесь важно подчеркнуть, что Цели устойчивого развития (ЦУР) не отрицают традиционализм, а наоборот, предполагают базирование на национальных традициях и ценностях. Образование для устойчивого развития – это образование для совместной жизни всех во взаимозависимом мире, понимание мира как единой системы, необходимости соблюдения баланса интересов сторон, осмысление глобальных проблем и личный опыт практической деятельности для их решения [5].

Еще одна проблема, которая становится очевидной по результатам обследования и которая тесно связана с первой – проблема ресоциализации. Ведь следствием детрадиционализации является открытый доступ к нормам и установкам тех обществ, групп, которых человек посчитал для себя близкими. Это несет в себе угрозы разрушения ранее принятых ценностей и моделей поведения личности, фактически, опасность эксклюзии из своего общества и фундаментальной перестройки идентичности [13]. Человек начинает бессознательно подражать другим моделям поведения, пока не разочаруется и вовсе не потеряет нравственную навигацию. Обратим внимание, что в условиях усиления глобальной нестабильностии разнонаправленных информационных потоков человек легко может попасть под влияние опасных социальных явлений. Подкупаясь формируемым чувством включенности, а не исключенности из сообщества, человек может терять свою субъектность, попадать под воздействие киберсоциализации.

Какова, в связи с этим задача конструирования школьного образовательного пространства?

Если опасность детрадиционализации может компенсироваться регеративным характером образовательного пространств (в соответствии с выдвинутым ЮНЕСКО проектом Образование – 2050), то опасность ресоциализации – его опережающей направленностью на основе идей устойчивого развития, многополярного мира, ответственного потребления, в качестве субъекта формирования культуры в интересах устойчивого развития [14,15]. Задача опережающего образовательного пространства – ввести образовательный процесс в русло культуры и подготовки обучающихся к культуротворчеству в будущем глобальном обществе для достижения ЦУР и посильного личного вклада в «зеленую» экономику. Такая направленность образовательного пространства способствует формированию адекватного отношения к глобальным проблемам, без страха и без недооценки сложности их решения.

Теория синхронного образования предусматривает соединение «догоняющего» и «опережающего» образования через актуальный социальный опыт [16]. Если «догоняющее» образование является необходимой и обязательной платформой, формируя базовый уровень образованности, то «опережающее» образование учитывает вызовы стремительно изменяющегося общества. Конструирование образовательного пространства должно обеспечивать их сочетание: как воспроизводство прошлого (традиция) так и производство будущего (инновации), равно как их встречу в настоящем с учетом его особенностей. Решение этой задач крайне важно, чтобы опережающая социализация не привела к дезадаптации человека «здесь и сейчас».

Таким образом, речь идет о темпоральной целостности образовательного пространства. В ее основе – самоидентификация человека, представления о себе (образ Я), о мире (образ мира) и том, что он делает в этом мире (образ жизни) [17].

Если в классической парадигме человек признавался объектом социализации, в неклассической – источником активности, то сегодня он рассматривается как потенциальный

субъект, созидающий действительность и способный самостоятельно конструировать смыслы своей деятельности.

Проблема адаптации человека к меняющемуся миру уступает место проблеме его субъектности, способности решать задачи своего роста-развития и стратегические задачи общества. В решении этой задачи огромная роль образовательного пространства школы – предъявления обучающемуся «портфолио социальных идентичностей».

Выводы

Оптимизация образовательного пространства современной школы невозможна без учета особенностей социализации учащихся в условиях стремительного изменения глобального мира. Классические педагогические представления о роли образовательных пространств должны быть существенно пересмотрены и дополнены, с учетом исследуемых в психологии, социологии, культурологии феноменов детрадиционализации, ресоциализации и идентификации.

Финансирование. Данная научная статья выполнена в рамках научно-технической программы № OR11465474 «Научные основы модернизации системы образования и науки» (2021 – 2023, Национальная академия образования имени Ы. Алтынсарина) по разделу «Проведение исследования доступности и эффективности образовательного пространства в школах страны и разработка модели эргономичного образовательного пространства».

Список литературы

1. Клочко В.Е. Самоорганизация в психологических системах: проблемы становления ментального пространства личности (введение в трансспективный анализ). – Томск: ТГУ, 2005. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https http://vital.lib.tsu.ru/vital/access/manager/Repository/vtls:000243465 (дата обращения: 01.02.2022).

2. Винер Н. Человек управляющий. – Санкт Петербург: Питер, 2001. – С. 3-196.

3. Фельдштейн Д.И. Изменяющийся ребенок в изменяющемся мире: психолого-педагогические проблемы новой школы // Национальный психологический журнал. – 2010. – № 2(4). – С. 6-11.

4. Кандыбович С.Л., Разина Т.В. Особенности социализации молодежи в условиях современной цифровой среды // Мировые цивилизации, 2019. – № 3–4, [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://wcj.world/PDF/06PSMZ319.pdf(дата обращения: 01.02.2022).

5. Дорожная карта образования для устойчивого развития. ЮНЕСКО, 2021.

6. Дзятковская Е.Н. Исследование образовательной среды как средства опережающей социализации учащихся в глобальном мире: монография. – Москва: Перо, 2022. – 320 с.

7. Осгуд Ч., Суси Дж., Танненбаум П. Приложение методики семантического дифференциала к исследованиям по эстетике и смежным проблемам // Семиотика и искусствометрия. – Москва, 1972. – С. 46-48.

8. Махнач А.В. Жизнеспособность человека: измерение и операционализация термина // Психологические исследования проблем современного Российского общества. Сер. Труды Института психологии РАН. – Москва, 2013. – С.45-83.

9. Мотков О.И., Огнева Т.А.. Ценностные ориентации. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://www.psychology-online.net/articles/doc-1128.html?ysclid=le2s3wori5588104685 (дата обращения: 25.12.2022).

10. Дзятковская Е.Н., Якунина И.Н. Метафорическая картина мира как фактор социализации молодежи // Ценности и смыслы. – 2018. – № 6 (58). – С.114–129.

11. Кутырёв В. А. Культура и технология: борьба миров. – Москва: «Прогресс-Традиция», 2001.

12. Трубицын О.К. Рефлексивный традиционализм как ответ на вызов глобализации // Культура. Духовность. Общество. – 2015. – № 16. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/refleksivnyy-traditsionalizm-kak-otvet-na-vyzov-globalizatsii (дата обращения: 06.10.2022).

13. Аттали Ж. На пороге нового тысячелетия / Ж. Аттали. – Москва: Международные отношения, 1993. – 135 с.

14. Марцинковская Т.Д. Концепции социализации и индивидуализации в современной психологии. Коллективная монография / Т.Д. Марцинковская. – Москва: ИГ–СОЦИН, 2010. – 284 с.

15. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь. – Москва: «Весь мир», 2004.

16. Днепров Сергей Антонович, Валиев Равиль Азатович Факторный анализ отношения студентов педагогических вузов к догоняющему, синхронному и опережающему образованию // Образование и наука. –2009. – № 9.

17. Карпов А.В., Перевозкина Ю.М., Андронникова О.О. Темпоральная системность ролевой социализации личности // ПНиО. – 2019. – № 5 (41). [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/temporalnaya-sistemnost-rolevoy-sotsializatsii-lichnosti (дата обращения: 25.12.2022).

Е.Н. Дзятковская

«Ресей білім академиясының білім беруді дамыту стратегиясы институты» Федералдық мемлекеттік бюджеттік ғылыми мекемесі, Мәскеу, Ресей

Мектептің білім беру кеңістігі: 21 ғасырдың қиындықтары

Аңдатпа. Мектептің білім беру кеңістігі - білім беру процесінің маңызды құрамдас бөлігі және білім алушыларды оқытуды, тәрбиелеуді, дамытуды ұйымдастыру құралы. Мақала қоғамда болып жатқан күрделі үдерістер арасында буферлік қызметін орындайтын білім беру кеңістігін құру мәселесін және екінші жағынан білім алушылардың қазіргі буынының мотивациялық-қажеттілік саласын өзектендіруге арналған. Жоғары мектеп білім алушыларының әлемде болып жатқан өзгерістерге қатынасы туралы психологиялық-педагогикалық зерттеулердің нәтижелері ұсынылған. Зерттеу нәтижелері қазіргі әлемде жастарды әлеуметтендірудің негізгі тенденциялары: детрадициялау, қайта әлеуметтендіру және сәйкестендіру процестері тұрғысынан талданды. Жастарды детрадициялаудың, қайта әлеуметтендірудің және сәйкестендірудің өзекті мәселелерін шешу үшін XXI ғасырдың сын-тегеуріндеріне сәйкес келетін регенеративті, озық және синхронды білім беру кеңістіктерін жобалау қажеттілігі туралы қорытынды жасалды. Жас ұрпақты өмірге дайындаудағы білім беру кеңістігінің рөлі туралы классикалық идеялар қайта қаралып, толықтырылуы керек.

Түйін сөздер: білім беру кеңістігі, әлеуметтену, салтсыздандыру, қайта әлеуметтену, сәйкестендіру, тұрақты даму үшін білім беру.

E.N. Dzyatkovskaya
Institute for the Strategy of Education Development of the Russian Academy of Education, Moscow, Russia

Educational space of the school: challenges of the 21st century

Abstract. The educational space of school is an important component of the educational process, a means of the organization of training, education, and development of students. The article is devoted to the actualization of the problem of constructing educational spaces, performing buffer functions between complex processes, occurring in society, on the one hand, and in the motivational and demand sphere of the modern generation of students, on the other hand. The article presents the results of psychological and pedagogical research into the attitudes of high school students to the changes taking place in the world. The results of the research are analyzed in terms of key trends in the socialization of young people in the modern world: the processes of child radicalization, resocialization, and identification. It is concluded that it is necessary to design regenerative, anticipatory, and synchronous educational spaces, relevant to the challenges of the XXI century to solve the acute problems of childrenradicalization, resocialization, and identification of young people. Classical ideas about the role of educational spaces in preparing the young generation for life should be revised and supplemented.

Keywords: educational space, socialization, child radicalization, resocialization, identification, education for sustainable development.

References

1. Klochko V.E. Samoorganizaciya v psihologicheskih sistemah: problemy stanovleniya mental'nogo prostranstva lichnosti [Self-organization in psychological systems: problems of the formation of the mental space of a person (introduction to transspective analysis)] (Education Agency, Vol. Tomsk state university: TSU, 2005) Available at: http://vital.lib.tsu.ru/vital/access/manager/Repository/vtls:000243465. [in Russian]. (accessed: 02.10.2022).

2. Viner N. Chelovek upravlyayushchij [Manager] (St. Petersburg, Peter, 2001, 196 p), [in Russian].

3. Fel'dshtejn D.I. Izmenyayushchijsya rebenok v izmenyayushchemsya mire: psihologo-pedagogicheskie problemy novoj shkoly [A Changing Child in a Changing World: Psychological and Pedagogical Problems of the New School] National Psychological Journal, 2010. No. 2 (4). P. 6-11, [in Russian].

4. Kandybovich S.L., Razina T.V. Osobennosti socializacii molodezhi v usloviyah sovremennoj cifrovoj sredy [Features of youth socialization in the modern digital environment] (World Civilizations, 2019 No. 3–4) Available at: https://wcj.world/PDF/06PSMZ319.pdf [in Russian]. (accessed: 09.10.2022).

5. Global roadmap on Education for sustainable development. UNESCO, 2021.

6. Dzyatkovskaya E.N. Issledovanie obrazovatel'noj sredy kak sredstva operezhayushchej socializacii uchashchihsya v global'nom mire: monografiya. [Study of the educational environment as a means of advanced socialization of students in the global world], (Moscow, Pero, 2021, 320 p). [in Russian].

7. Osgud Ch., Susi Dzh., Tannenbaum P. Prilozhenie metodiki semanticheskogo differenci ala k issledovaniyam po e`stetike i smezhny`m problemam [Application of the semantic differential methodology to research on aesthetics and related issues] (Semiotika i iskusstvometriya, Moscow, 1972. P. 46-48). [in Russian].

8. Maxnach A.V. Zhiznesposobnost` cheloveka: izmerenie i operacionalizaciya termina [Human Vitality: Measurement and Operationalization of the Term] (Psixologicheskie issledovaniya problem

sovremennogo Rossijskogo obshhestva. Ser. Trudy` Instituta psixologii RAN. Moscow, 2013. P. 45-83. [in Russian].

9. Motkov O.I., Ogneva T.A. Cennostny`e orientacii [Valuable orientations] Available at: https://www.psychology-online.net/articles/doc-1128.html?ysclid=le2s3wori5588104685. [in Russian]. (accessed 24.10.2022).

10. Dzyatkovskaya E.N., Yakunina I.N. Metaforicheskaya kartina mira kak faktor socializacii molodezhi [Metaphorical picture of the world as a factor of youth socialization] Values and meanings. 2018. No. 6 (58), P.114–129. [in Russian].

11. Kutyryov V. A. Kul'tura i tekhnologiya: bor'ba mirov [Culture and technology: the struggle of the worlds] (Progress-Tradition, 2001). [in Russian].

12. Trubicyn O.K. Refleksivnyj tradicionalizm kak otvet na vyzov globalizacii [Reflective traditionalism as a response to the challenge of globalization] (Culture. Spirituality. Society. 2015. No. 16) Available at: https://cyberleninka.ru/article/n/refleksivnyy-traditsionalizm-kak-otvet-na-vyzov-globalizatsii [in Russian]. (accessed 06.10.2021).

13. Attali ZH. Na poroge novogo tysyacheletiya [On the threshold of the new millennium] (International relations, 1993. - 135 p.) Available at: http://lib.rus.ec.ru/b/122608/read [in Russian]. (accessed 24.10.2022).

14. Concepcii socializacii i individualizacii v sovremennoj psihologii [Concepts of socialization and individualization in modern psychology] (Obninsk, IG-SOTSIN, 2010, 284 p.). [in Russian].

15. Giddens E. Uskol'zayushchij mir: kak globalizaciya menyaet nashu zhizn [The elusive world: how globalization is changing our lives] (The whole world, 2004). [in Russian].

16. Dneprov S.A., Valiev R.A. Faktorny`j analiz otnosheniya studentov pedagogicheskix vuzov k dogonyayushhemu, sinxronnomu I operezhayushhemu obrazovaniyu [Factor analysis of teacher education students' attitudes toward catching up, synchronous, and ahead of the curve education] Obrazovanie i nauka. 2009. No.9. . [in Russian].

17. Karpov A.V., Perevozkina Yu.M., Andronnikova O.O. Temporal'naya sistemnost' rolevoj socializacii lichnosti [Temporal consistency of role socialization of personality]. Available at: https://cyberleninka.ru/article/n/temporalnaya-sistemnost-rolevoy-sotsializatsii-lichnost . [in Russian]. (accessed 25.12.2022).

Сведения об авторе:

Дзятковская Е.Н. – доктор биологических наук, профессор, ведущий научный сотрудник Института стратегии развития образования РАО, Москва, Россия.

Dzyatkovskaya E.N. – Doctor of Biology, Professor, Leading Researcher, the Institute for the Strategy of Education Development of the Russian Academy of Education, Moscow, Russia.

IRSTI 14.35.09

K.T. Zhaiykbay[1], T.A. Kulgildinova[1], G. Mamayeva[2]

[1]Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan
[2]L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
(E-mail: kumis-2408@mail.ru, tulebike@mail.ru, gulnar.mamaeva@mail.ru)

The impact of foreign language pragma-professional communicative competence on the job performance of IT specialists

Abstract. *This study examines the impact of foreign language pragma-professional communicative competence on the job performance of IT specialists. Pragma-professional communicative competence refers to the ability to effectively communicate technical information in a professional setting. The research suggests that IT specialists with higher levels of pragma-professional communicative competence are more likely to be perceived as effective communicators by their peers and managers, have higher job satisfaction, successfully complete projects on time and within budget, and have greater chances of being promoted within their organizations. The study concludes that having high levels of pragma-professional communicative competence is crucial for the success of IT specialists in their field, but it's not the only factor for job performance, job-specific technical skills, experience, and problem-solving abilities also play a role. The research design was a mixed approach: focus group interview and correlation. The correlation shows that PPCC has a significant impact on successful project competition and effective collaboration.*
Keywords: *IT specialists, pragma-professional communicative competence, foreign language, job performance, impact.*

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-63-69

Introduction

Pragma-professional communicative competence refers to the ability to effectively communicate technical information in a professional setting [1]. Research suggests that this type of competence can have a positive impact on the job performance of IT specialists. One study found that IT specialists with higher levels of pragma-professional communicative competence were more likely to be perceived as effective communicators by their peers and managers and were more likely to be satisfied with their jobs. Another study found that IT specialists with higher levels of pragma-professional communicative competence were more likely to successfully complete projects on time and within budget and were more likely to be promoted within their organizations. In general, IT specialists with higher levels of pragma-professional communicative competence are better equipped to effectively collaborate with their peers and managers, understand and respond to the needs of their clients, and communicate technical information in a clear and accessible way. This improves their performance and chances of success in their field. It is important to note that while pragma-professional communicative competence plays an important role in the job performance of IT specialists, it is not the only factor. Others such as job-specific technical skills, experience, and problem-solving abilities also play a role.

Literature Review

The globalization of the economy and the internationalization of business processes have made knowledge of foreign languages an essential competence for IT specialists. With the expansion of global markets, the ability to communicate with clients and colleagues in their native language has become a critical factor in job performance. This literature review aims to examine the impact of foreign language proficiency on the professional communicative competence and job performance of IT specialists.

Professional communicative competence refers to the ability to communicate effectively in a professional setting in foreign language [1]. It includes linguistic, pragmatic, sociolinguistic, and strategic competences. Linguistic competence refers to the knowledge of the grammar, vocabulary, and syntax of a language. Pragmatic competence involves the ability to use language appropriately in different situations, taking into account social context, purpose, and audience. Sociolinguistic competence refers to the understanding of social norms and conventions associated with language use. Strategic competence involves the ability to use communication strategies to achieve communication goals [2]. Foreign language proficiency is a key component of professional communicative competence. It allows IT specialists to communicate with clients, colleagues, and stakeholders in different languages and cultural contexts. Language proficiency can enhance linguistic, pragmatic, sociolinguistic, and strategic competences. For example, the ability to speak a foreign language can enhance sociolinguistic competence by allowing IT specialists to understand cultural norms and conventions associated with language use. Foreign language proficiency has been shown to have a positive impact on job performance for IT specialists. Studies have found that IT specialists who are proficient in a foreign language are more likely to communicate effectively with clients and colleagues from different cultural backgrounds [3]. They are also more likely to understand and respond to clients' needs and preferences, resulting in improved customer satisfaction. In addition, foreign language proficiency can enhance IT specialists' ability to collaborate with colleagues from different regions, resulting in more innovative and effective solutions. Furthermore, foreign language proficiency can also increase IT specialists' marketability and career opportunities. In a globalized economy, knowledge of foreign languages can give IT specialists a competitive advantage in the job market. It can also open up new job opportunities, particularly in multinational corporations and organizations.

Pragma-professional communicative competence (PCC) refers to the ability to effectively communicate and collaborate with others in a professional setting. IT specialists with strong PCC skills are better able to understand and convey technical information, work effectively with colleagues, and contribute to the success of their organization. The impact of PCC on job performance of IT specialists can be significant. Here are some ways in which PCC can affect job performance: Improved collaboration: IT specialists with strong PCC skills are better able to collaborate with colleagues from different departments and backgrounds. This leads to improved teamwork and more effective problem solving. Better communication: Effective communication is essential for IT specialists to understand the needs of their clients, convey technical information to non-technical stakeholders, and provide support to colleagues. PCC can improve an IT specialist's ability to communicate effectively, reducing misunderstandings and increasing efficiency. Increased job satisfaction: IT specialists who feel confident in their ability to communicate and collaborate with others are more likely to feel satisfied with their job. This can lead to increased productivity and a higher quality of work. Enhanced leadership potential: Strong PCC skills can help IT specialists to develop into effective leaders. They are better able to inspire and motivate their teams, communicate goals clearly, and build strong relationships with stakeholders. Overall, the impact of PCC on the job performance of IT specialists can be significant. By developing strong PCC skills, IT specialists can become more effective in their roles and contribute to the success of their organization.

Research has shown that PCC is essential for effective communication in the workplace, particularly for IT specialists who work with teams located in different parts of the world [4]. The ability to communicate effectively in a foreign language can improve job performance, increase job satisfaction, and reduce stress [5]. Studies have shown that IT specialists with professional communicative competence are more likely to be promoted and given more responsibilities [4]. Additionally, IT specialists with PCC are better able to understand the cultural nuances of their colleagues, which can improve collaboration and teamwork. Furthermore, PCC can also have a positive impact on customer satisfaction. IT specialists who are able to communicate effectively with clients in their native language

can build stronger relationships and provide better customer service. However, some studies have also highlighted the challenges that IT specialists face when trying to improve their PPCC. For example, many IT specialists have limited opportunities to practice their language skills in a professional setting, and may not have access to language training programs.

The impact of foreign language pragma-professional communicative competence on job performance of IT specialists can be significant. IT specialists work in a global industry where communication with colleagues, clients, and partners from different countries is essential. In this context, having strong foreign language skills can make a big difference in job performance. Foreign language pragma-professional communicative competence refers to the ability to use language in a professional context, such as in a workplace or business setting. This means that IT specialists who possess this competence are able to communicate effectively and appropriately with their colleagues and clients in a foreign language, including the use of technical terms and jargon. One of the main benefits of having strong foreign language skills for IT specialists is the ability to communicate with clients and colleagues from different countries. This can help to build relationships, improve collaboration, and lead to better outcomes for the company. Effective communication can also help to prevent misunderstandings and ensure that projects are completed on time and to a high standard. Furthermore, having strong foreign language skills can open up new opportunities for IT specialists, such as the ability to work on global projects, collaborate with international teams, or even relocate to another country for work. In addition, foreign language skills can be seen as a valuable asset by employers, which can lead to better job opportunities and higher salaries. Overall, the impact of foreign language pragma-professional communicative competence on the job performance of IT specialists can be significant, and it is a valuable skill to have in today's globalized world [6].

Methodology

This study uses a post-positivistic paradigm with a quantitative approach and qualitative reinforcement. Creswell [7] suggests that the research problems studied in the post-positivist view are based on the need to identify the underlying factors that influence the outcome. The selected research strategy is a descriptive explanatory survey method so that later can be explained the causal relationship between the variables studied through the development of concepts and research information. The focus group interview was conducted with various IT specialists who are working in different workplaces. The research process begins with the preliminary focus group interview to obtain data to put it into a quantitative tool. The main instrument questionnaire was reliable and valid after piloting the questionnaire questions. Students were asked to indicate to what degree they agree\ disagree with the statements (1=Strongly Disagree, 2= Disagree, 3=Neither Agree Nor Disagree, 4=Agree, 5= Strongly Agree). Spearman's rho correlation was used to calculate the relationship between employers' levels of foreign language pragma-professional communicative competence and their job performance. According to Howitt & Cramer [8], Spearman's rho rank correlation coefficient is a numerical representation of the degree, which is used to indicate the relationship among the variables ranked order in of size. Creswell stated the variation of correlation coefficient (rs) is between -1.00 and +1.00. When the correlation coefficient is zero, there is no relationship between the two variables.

Result and discussion

The data collected from the questionnaire were entered for coding and analysis. The data were analyzed with Spearman's rho correlation. Descriptive statistics are used to describe the demographic information of the participants. The aim of the questionnaire was to find out the impact of pragma-professional communicative competence on the job performance of IT specialists. The secondary aim

was to identify the relationship between job performance elements and IT specialists' English language proficiency level, pragma-professional communicative competence, and problem-solving skills. The participants of this study were 100 IT specialists from various workplaces in Kazakhstan.

Table 1

Spearman's rho correlation coefficient (rs) between English language proficiency, pragma professional competence, problem-solving skills, and Job performance

			successful project completion	being promoted	effective collaboration with peers
Spearman's rho	English Proficiency level	Correlation Coefficient	,455	,655	,777
		Sig. (2-tailed)	.	,085	,075
		N	100	100	100
	Pragma-professional communicative competence	Correlation Coefficient	,995**	,778	,881
		Sig. (2-tailed)	,033	.	,042
		N	100	100	100
	Problem solving skills	Correlation Coefficient	,441	,987**	,778
		Sig. (2-tailed)	,077	,062	.
		N	100	100	100

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

As illustrated in Table 1, a high level of pragma-professional communicative competence has a positive and significant influence/impact on job performance element successful project completion (rs=0.995, p= 0,033). Also, PPCC has the second-leading positive impact on effective collaboration with peers. However, IT specialists found that English proficiency level has no correlation with job performance in comparison with problem-solving skills. Problem-solving skills have a positive effect on the promotion of the IT specialist in the workplace. Additionally, a good English language proficiency level has a slight impact on effective collaboration with peers.

The aim of the focus group interview was to identify the impact of pragma-professional communicative competence and English language proficiency on job performance. The participants of the focus group interview were 6 IT specialists. The focus group interview was held in Russian and translated into English. The majority of the participants mentioned that being able to use a foreign language effectively has a positive impact on reading technical literature and documentation which are helpful in the workplace. Additionally, they claimed that PPCC has a huge impact on successful project completion and effective collaboration with peers.

Once we have learned how to effectively use technical terms in foreign languages in our sphere, I have noticed that the percentage of successful project completion has significantly increased.

The awareness of PPCC helps us to select the right words while communicating in business settings since nowadays there are so many IT specialists, but this competence really helps us to successfully communicate with international specialists and get the project done. S6

Knowing English helps us to read technical literature on the internet and get access to them because there is a lot of information in English on the internet. S5

Thus, PPCC has a significant impact on IT specialists' job performance, while English language proficiency helps to get access to the literature.

Conclusion

In conclusion, FLPPCC has a significant impact on the job performance of IT specialists, particularly in multinational corporations. IT specialists who have strong language skills are more likely to be promoted, have better collaboration and teamwork, and provide better customer service. However, there are challenges that need to be addressed in order to help IT specialists improve their language skills and communication abilities in a professional setting.

References

1. Zhaiykbay K., Kulgildonova T. The system of exercises for the formation of pragma-professional communicative competence of IT specialists. Bulletin. Pedagogical sciences. – 2022. – 67(4). – P. 80-82.

2. Yufriza H. Teachers and Students' Perceptions of Communicative Competence in English as a Foreign Language in Indonesia. Educational Research and Reviews. – 2017. – 12(17). – P. 867-883.

3. Carvalho A., Olim L., de Campanella S. The contribution of foreign language learning to employability. [Web source]. – 2022. – URL: https://www.researchgate.net/publication/358475558_The_Contribution_of_Foreign_Language_Learning_to_Employability (accessed 02.05.2022).

4. Bernavskaya M., Ivanova A., & Mikhailova Y. Methodology for formation of professional communicative competence of future IT specialists. In IOP Conference Series: Materials Science and Engineering. – 2020. – Vol. 940. – No. 1. – P. 8.

5. Sager K., Wallace E., Jarrett B., Richey J. A. Exploring the role of communication competence in abusive supervision: a test of a model linking downward communicative adaptability to downward abusive communication. – 2015. [Web source]. – 2022. – URL: https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/2158244015604689 (accessed 02.05.2022).

6. Zhaiykbay K., & Kulgildinova T. Conceptual basis for the formation of foreign language pragma professional communicative competence of future IT specialists. Bulletin Kazakh National Woman University. – 2020. – No. (4). – P. 80-89.

7. Sweetman D., Badiee MCreswell J. W. Use of the transformative framework in mixed methods studies. Qualitative inquiry. – 2010. – No.16(6). – P. 441-454.

8. Howitt D., Cramer D. Introduction to qualitative methods in psychology. – 2010.

К.Т. Жайықбай[1], Т.А. Кульгильдинова[1], Г. Мамаева[2]
[1]Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан
[2]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Шет тілдік прагма-кәсіби коммуникативті құзыреттіліктің IT мамандардың жұмыс тиімділігіне әсері

Аңдатпа. Бұл зерттеу шет тілінің прагма-кәсіби коммуникативті құзыреттілігінің IT мамандарының жұмысына әсерін зерттейді. Прагма-кәсіби коммуникативті құзіреттілік кәсіби ортада техникалық ақпаратты тиімді жеткізу мүмкіндігін білдіреді. Зерттеу көрсеткендей, прагма-кәсіби коммуникациялық құзыреттілік деңгейі жоғары АТ мамандары әріптестері мен жетекшілері тарапынан тиімді коммуникаторлар ретінде қабылдануы ықтимал, жұмысқа қанағаттану деңгейі жоғары, жобаларды уақытында және бюджет шегінде сәтті аяқтайды және көшу ықтималдығы жоғары. алға.мансап сатысы. Зерттеудің қорытындысы бойынша, жоғары деңгейдегі прагма-кәсіби коммуникативті құзыреттілік IT мамандарының өз саласында табысқа жетуі үшін маңызды болып табылады. Зерттеу дизайны аралас тәсіл болды: фокус-топтық сұхбат және корреляция. Корреляция ПККҚ IT мамандарының жұмысы барысында жобаны сәтті аяқтауына және тиімді ынтымақтастыққа айтарлықтай әсер ететінін көрсетеді.

Түйін сөздер: IT мамандары, прагма-кәсіби коммуникативті құзыреттілік, шет тілі, жұмыс тиімділігі, әсер ету.

К.Т. Жайыкбай[1], Т.А. Кульгильдинова[2], Г. Мамаева[3]
[1] Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай Хана, Алматы, Казахстан
[2]Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилёва, Астана, Казахстан

Влияние иноязычной прагма-профессиональной коммуникативной компетенции на эффективность работы IT-специалистов

Аннотация. В данном исследовании рассматривается влияние иноязычной прагма-профессиональной коммуникативной компетенции на работоспособность ИТ-специалистов. Прагма-профессиональная коммуникативная компетенция относится к способности эффективно передавать техническую информацию в профессиональной среде. Исследование показывает, что ИТ-специалисты с более высоким уровнем прагма-профессиональной коммуникативной компетенции с большей вероятностью будут восприниматься своими коллегами и руководителями как эффективные коммуникаторы, имеют более высокую удовлетворенность работой, успешно завершают проекты в срок и в рамках бюджета и имеют больше шансов продвигаться по карьерной лестнице. В исследовании делается вывод о том, что наличие высокого уровня прагма-профессиональной коммуникативной компетенции имеет решающее значение для успеха ИТ-специалистов в своей области. Дизайн исследования представлял собой смешанный подход: фокус-групповое интервью и корреляция. Корреляция показывает, что ППКК оказывает значительное влияние на успешную завершение проекта и эффективное сотрудничество.

Ключевые слова: ИТ-специалисты, прагма-профессиональная коммуникативная компетентнция, иностранный язык, эффективность работы, влияние.

Information about the authors:

Zhaiykbay K.T. – **Corresponding author,** Ph.D. student at Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazkahstan.

Kulgildinova T.A. – Doctor of Pedagogy, professor, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan.

Mamaeva G. – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Жайықбай К.Т. – **корреспонденция үшін автор,** Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің докторанты, Алматы, Қазақстан.

Кульгильдинова Т.А. – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Абылай хан атындағы қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан.

Мамаева Г. – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдыстырылған профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

IRSTI 14.01.85

O.M. Zholymbayev[1], D.R. Ontagarova[1], S.K. Burgumbayeva[2]

[1]University of Shakarim cities of Semey, Semey, Kazakhstan
[2]L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
(E-mail: 1orik_65@mail.ru, 2diko-68@mail.ru, 3saulenai@yandex.ru)

Problems and state of qualification testing of teachers of the Republic of Kazakhstan (in natural science subjects)

Abstract. *Nowadays the comparison of foreign and domestic experience of certification of teaching staff and certification of graduates of pedagogical specialties shows that it is necessary to improve the content and conditions of certification of teachers. Certification of teaching staff today is one of the important, effective ways to improve the professional skills of teachers. Certification of graduates creates conditions for access to assessment and recognition of qualifications not only by the academic environment but also by the employer. This article discusses the problems and the state of the national qualification testing of teachers in the Republic of Kazakhstan. All teachers are certified every five years, which determines whether they meet the qualification requirements. Ensure that the certification procedure complies with the latest systems for assessing the quality of education; national qualification testing of teachers has been introduced as one of the certification stages, which allows monitoring of scientific research not only in the context of a specific region but also at the national level.*

The data of observations is given, and a deep analysis of the problems of teachers of subjects of the natural cycle du.ring the certification is made. A project has been developed, and the expected results for obtaining a teacher category and improving the State of qualification tests are given in this research.

Keywords: *teacher, certification, national qualification testing, computer, and web testing.*

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-70-88

Introduction

One of the important problems existing today in the education system of Kazakhstan is its modernization. However, the need for modernization and the forms that this process takes currently contain contradictions. On the one hand, of course, it is necessary to consider world achievements in the field of education, new learning technologies, and the stimulation of the educational process. On the other hand, the transition to foreign samples cannot be accompanied by a reference copy without considering the conditions that have developed in Kazakhstan.

The State Program for the Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2020-2025" provides a high status of the teacher's profession and modernization of pedagogical education. According to this document, since 2018, republican teachers have switched to a new certification system. Certification is carried out in order to determine the compliance of the professional level of a teacher with the requirements of the qualification category. The procedure of National qualification testing is carried out in order to determine the level of subject knowledge and professional competence of a teacher according to tests developed by the authorized body in the field of education.

Special attention is given to introducing the status of the teacher in Kazakhstan. The state provides teachers with social guarantees, takes measures to monitor and improve the quality of their services, and also motivates them to self-education. Teachers are certified once every five years, which determines whether they meet the qualification requirements established by the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan. In the course of their work, the certification commissions observe the principles of transparency and collegiality, which ensures an objective attitude to the certified, systematic and conscientious both internal and external assessments. To ensure the

certification procedure using the latest educational quality assessment systems, the National Testing Center (NCT) has developed and implemented the national qualification testing of teaching staff (NCT), which allows monitoring research not only in the context of a particular region, but also at the national level. NCT is a procedure aimed at determining the level of professional competence of teachers and school principals. Certification is carried out in two stages: the first stage is qualification testing, the second is a comprehensive analytical synthesis of the activity results. [1].

NCT already has excellent experience in creating databases of test tasks and conducting tests. Testing processes were introduced in Kazakhstan in 1993. Currently, external control through testing has covered all levels of education, and testing is used in various forms of verification: state certification of educational organizations, final certification of graduates, entrance exams to universities (UNT), and external assessments of educational achievements.

For the first time, the question of whether to introduce a testing procedure for the certification of teachers and teaching staff arised in 2007. In order to determine the technology of organizing and cond.ucting software testing, in 2007, in an experimental mode, testing was carried out in the form of blanche testing in the following 2008 - in the form of computer testing. Since it was recognized that teachers and teaching staff were not ready for this kind of verification, it was decided to fully implement testing in the form of test tubes for teachers from 2010. Tubing was introduced as one of the certification stages, which is carried out to determine the level of professional competence when upgrading and confirming the qualification category.

Research methods

The selection of teachers is carried out in the form of computer testing. According to the testing format, knowledge is tested in the following areas of knowledge (blocks): "Knowledge of the legislation of the Republic of Kazakhstan", "Fundamentals of pedagogy and psychology", and "Fundamentals of subject knowledge". The total tes.ting time is 2 hours; for teachers taking tests in mathematics, physics, and chemistry, the total testing time is 135 minutes. Thus, on average, one task takes 2 minutes, and in the subjects "Mathematics", "Physics", and "Chemistry" - 2 minutes 45 seconds. Testing is considered successful if at least 50% of correct answers are selected in general sections ("Knowledge of the legislation of the Republic of Kazakhstan", "Fundamentals of pedagogy and psychology") and at least 70% - in subject areas. The block "Knowledge of the legislation of the Republic of Kazakhstan" checks teachers and teaching staff for knowledge of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the laws of the Republic of Kazakhstan "On Edu.cation", "On the rights of the child", the Labor Code of the Republic of Kaza.khstan. The section "Fundamentals of Pedagogy and Psychology" includes tasks on the theory and methodology of education, didactics, management, and organization of educational processes, and general and pedagogical psychology. The section "Fundamentals of subject knowledge" covers the entire curriculum on the subject; however, the tasks in the sections are designed for a specialist and exceed the usual test tasks for applicants in terms of complexity.

The implementation of tubing is carried out in stages. Currently, the network has created a database of test tasks for preschool education and upbringing teachers, primary, essential, and general secondary education; a total of 37 disciplines in Kazakh and Russian. The analysis of the project results for 2019 is given [2, 3].

Table 1

Generation of QTPW (Qualification Testing of Pedagogical Workers) test job base

Year of holding	Coverage of teachers	Number of disciplines	Average time to complete 1 job	Scored above threshold score	Failed	Appeal
2019	- preschool education and education - primary education - basic secondary education - general secondary education - psychologists of schools and colleges - librarians of educational organizations 70 thousand teachers	30 - pedagogy, 70 - on profile item	2 minutes, 2 minutes in mathematics, physics, chemistry	44%	56%	28,000 applications

Statistical analysis by Kazakhstani areas was carried out, test results are presented in percentage form.

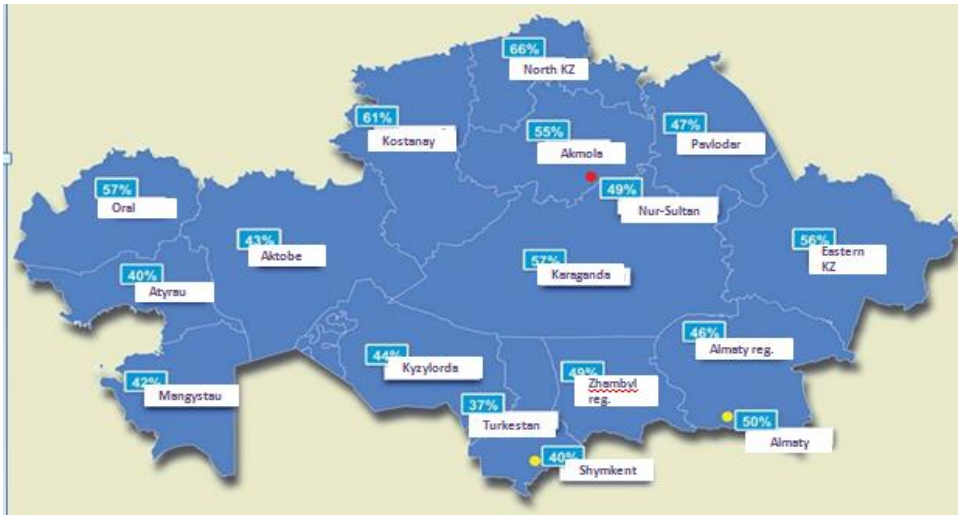

Figure 1.

Table 2

Total 74,837 applications received for National Qualification Testing in the Republic of Kazakhstan

Subject teachers	Quantity	Percentage
Mathematics	4078	61%
Computer Science	2457	3%
Biology	1878	2.5%
Physics	1555	2%
Chemistry	939	1.2%

The test specifi.cations and assignments are formulated in accordance with the state mandatory education standards and standard curricula. The database of reservoirs is formed in accordance with the scheme shown in Fig.2.

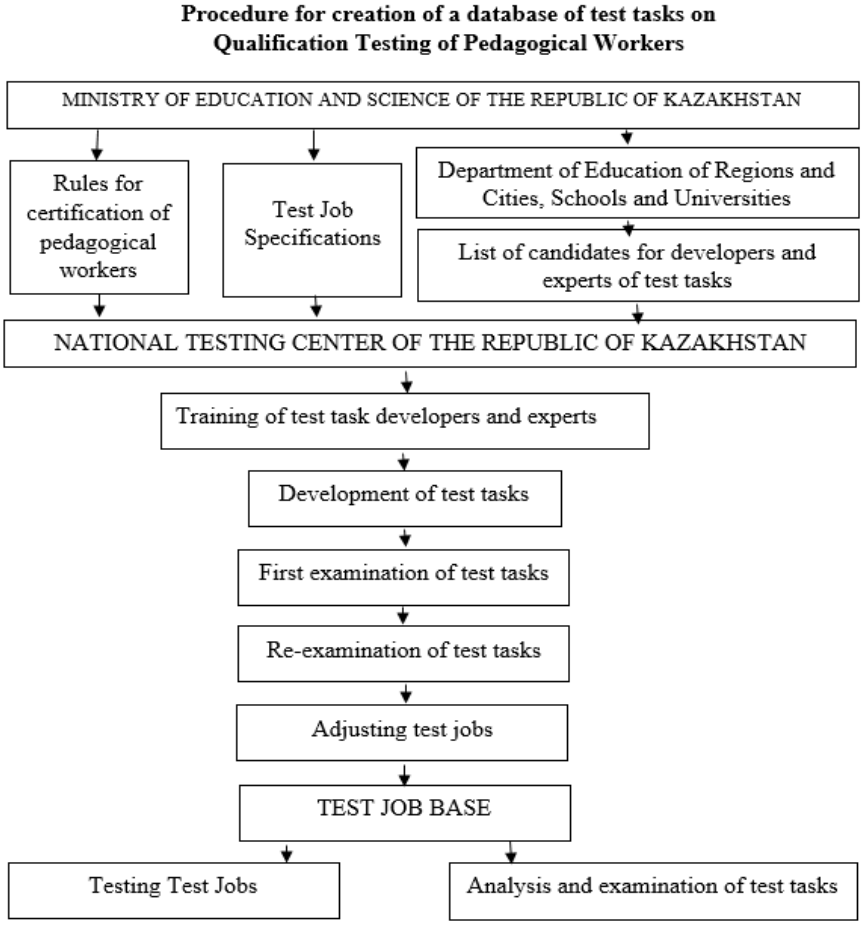

Figure 2.

Discussion

According to the scheme, about 30% of the database is updated annually. The developers and experts of NCT test tasks are teachers of the highest category who have at least 15 years of teaching experience, have achievements in their field of knowledge, and whose students have won various educational and scientific competitions. Their records are kept by education departments that offer their NCT for work. Methodological research of teachers reflects the active implementation of test technologies in the assessment of students' knowledge, which at the same time provides NCT with competent developers and experts in the field of technology. NCT itself has a considerable share in this since it annually organizes training seminars for experts in test tasks of various testing procedures on the basics of the theory and methodology of pedagogical measurements, and assessment of the quality of measuring materials with the invitation of leading specialists from different countries [4].

Table 3

Comparison of test results with 2018 (conducted in paper version)

Regions	Paper version National Centre	Computer version "U-Study"
Turkestan	52,7	33
Kostanay	71,2	61
Astana	73,8	47
Atyrau	76,7	40

Due to the requirement to ensure the confidentiality and safety of test materials, all the main stages of the formation of the database of test tasks are the improvement and examination of test tasks. They are conducted on the basis of NCT in specialized classrooms equipped with computers. For the effective work of developers and experts in test tasks, the NCT is provided with educational and methodological literature. During the exam, a comprehensive assessment of the quality of test tasks is carried out in the following forms: the significance of the content of tasks for achieving control goals, the adequacy of the requirements for the level of knowledge of the material, the correctness of the formulations of tasks and distractions. If necessary, experts partially or completely edit test tasks, presenting their revisions. Testing is organized to establish, analyze, and classify the measurement capabilities of test tasks and the test as a whole; therefore, as a rule, test tasks developed in the current year are tested. Testing is organized and measured by NCT together with local departments of education and institutes of advanced training. Testing is carried out almost in full accordance with basic testing, thus teachers get used to the computer interface, check their knowledge of each section of the test, and also determine the procedure for submitting documents and conducting testing. The qualification testing of teachers, which was updated this year, remains the focus of attention of the entire pedagogical seminar in Kazakhstan. According to the new certification system, each category of teachers - moderator, expert, researcher, and master - has a certain amount of additional salary, as well as corresponding requirements, as well as to the qualification levels of teachers. In order to receive an additional salary of 30%, teachers must receive more than 50% of each component. To receive a 35% bonus and the "teacher-expert" level, teachers must correctly answer 60% of the questions. Headteachers

must answer more than 80% correctly. Teachers of pre-retirement age will be exempt from certification five years before retirement, and the category they have will remain the same. The test certificate will be valid for one year after the testing procedure. If the teacher has successfully passed the test but has not passed the second stage, then he can take it next time during the year. At the end of the test, the answers will be scanned and processed, followed by a report on the results. Until 13.00 the next day, it will be possible to file an appeal [5-7].

In 2019, more than 70 thousand teachers passed the National Qualification Testing. Analysis of the results showed that 56% of teachers did not score a threshold score. The results of the testing are given in the following table 4:

Table 4

Category	Percentage of applicants (number of people)	Percentage of tested applicants (number of people)	Average score	Max. score
Teacher-moderator	28% (19,600)	12% (2,352)	49	105
Teacher-researcher	33% (23,100)	13% (3,003)	60	108
Teacher-expert	37,5% (26,250)	14% (3,675)	53	109
Teacher-master	2% (1,400)	26% (364)	61	106

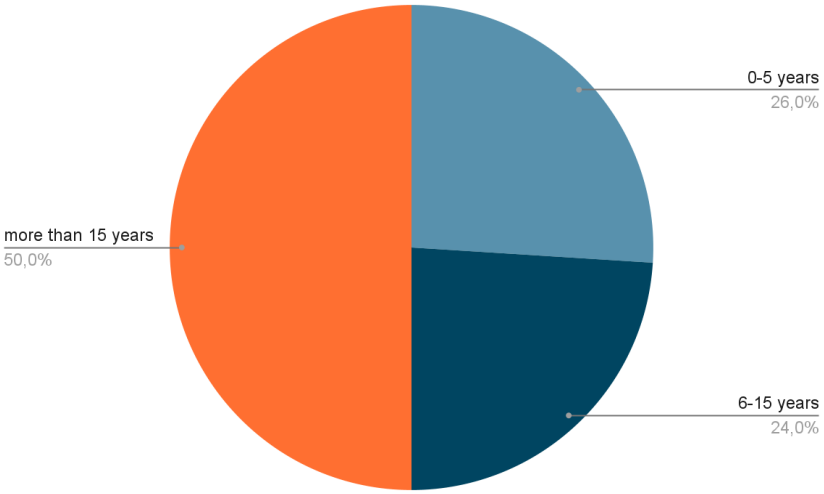
According to the data obtained, the knowledge of teachers of the highest category is lower than that of teachers of the lowest category. This paradoxical situation was provided by the complex.ity of test tasks. Tes.ting of test tasks for each category was carried out regardless of the reason for the appearance of search results. To this end, a questionnaire was conducted to identify low indicators for the taught subject of the natural direction, in which 783 teachers took part.

Table 5

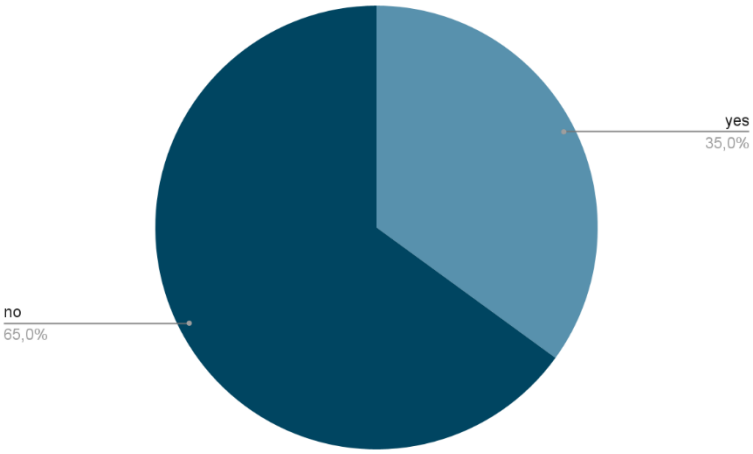
Subject teachers	Quantity
Mathematics	129
Computer Science	166
Biology	285
Physics	124
Chemistry	79

Results of the survey questionnaire on the subject "Biology":

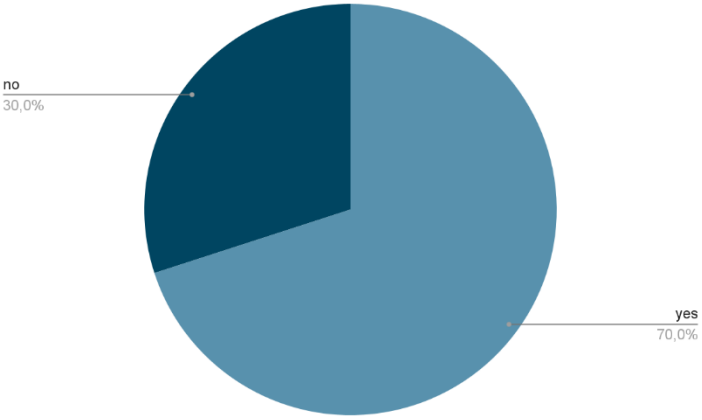
Q1: Your work experience?

Q2: Have you ever passed a qualification test?

Q3: Have you taken advanced training in your subject in the last 5 years?

Q4: Select the areas in which you would like to improve your knowledge

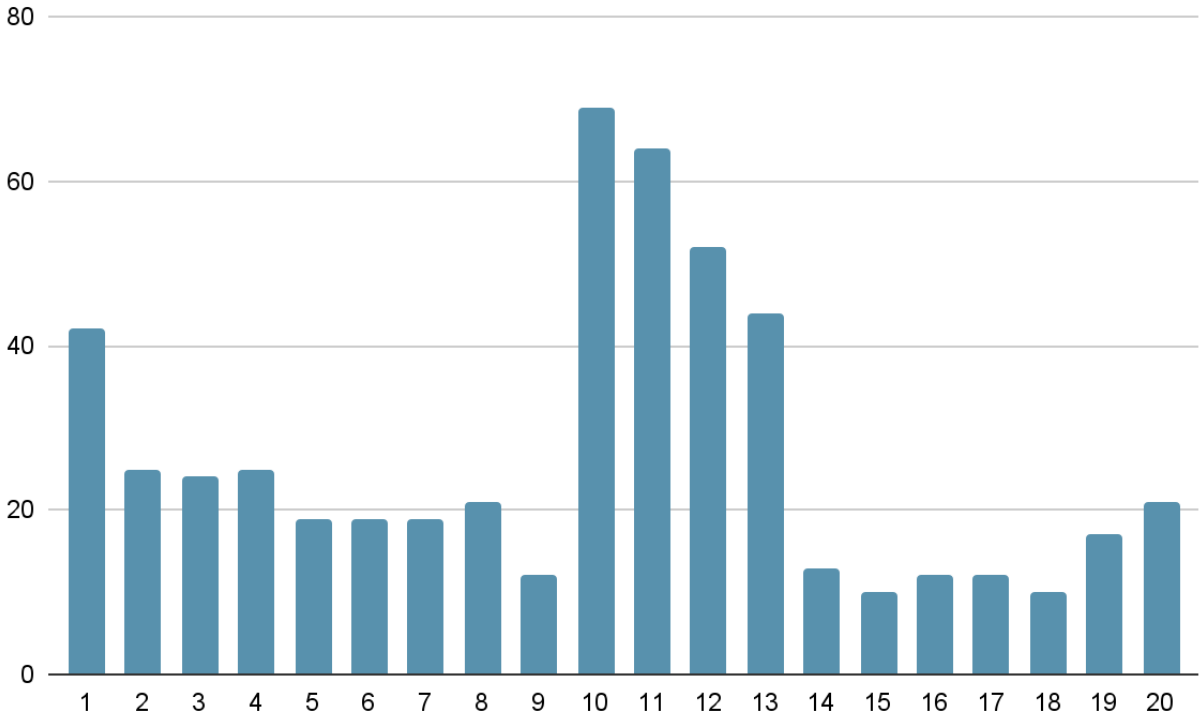

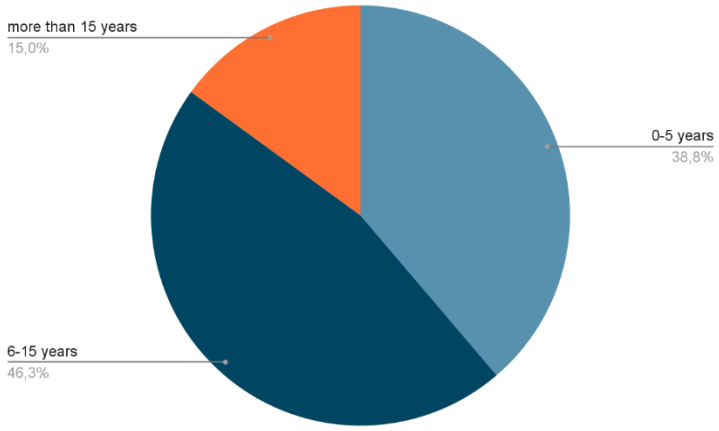
Figure 4.

Qualification testing sections:

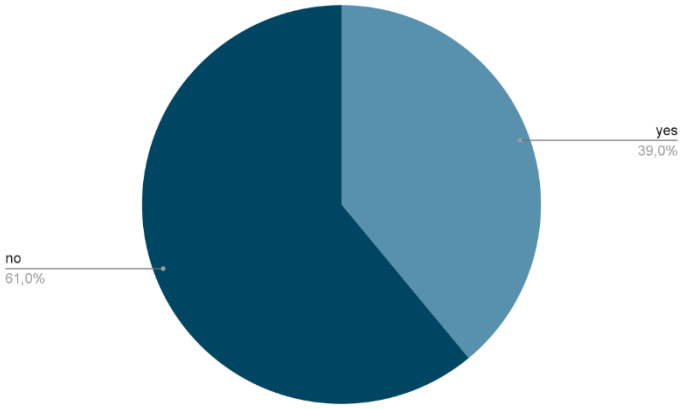
1. Anatomy and physiology of the nervous system
2. CNS functions
3. Anatomical structure and physiology of the musculoskeletal system
4. Blood and the anatomical structure of the circulatory system. A heart. Structure and physiology
5. Anatomical structure and physiology of the respiratory system
6. Anatomical structure and physiology of the digestive system
7. Anatomical structure and physiology of the excretory system
8. Reproduction. Sex organs. Sex education
9. The structure of the skin
10. Sex genetics, sex-linked inheritance
11. Linked inheritance and crossing over
12. Gene Interaction
13. Population genetics
14. Plant propagation
15. Classification and characteristics of mosses
16. Classification and characteristics of planoids
17. Classification and characteristics of horsetails
18. Classification and characteristics of ferns
19. Classification and characteristics of gymnosperms
20. Classification and characteristics of angiosperms

Results of the survey-questi.onnaire on the subject "Com.puter Science":

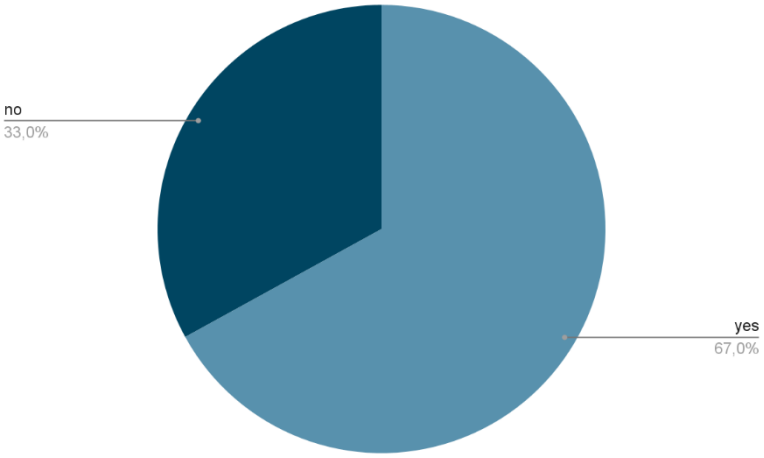
Q1: Your work experience?

Q2: Have you ever passed a qualification test?

Q3: Have you taken advanced training in your subject in the last 5 years?

Q4: Select the areas in which you would like to improve your knowledge

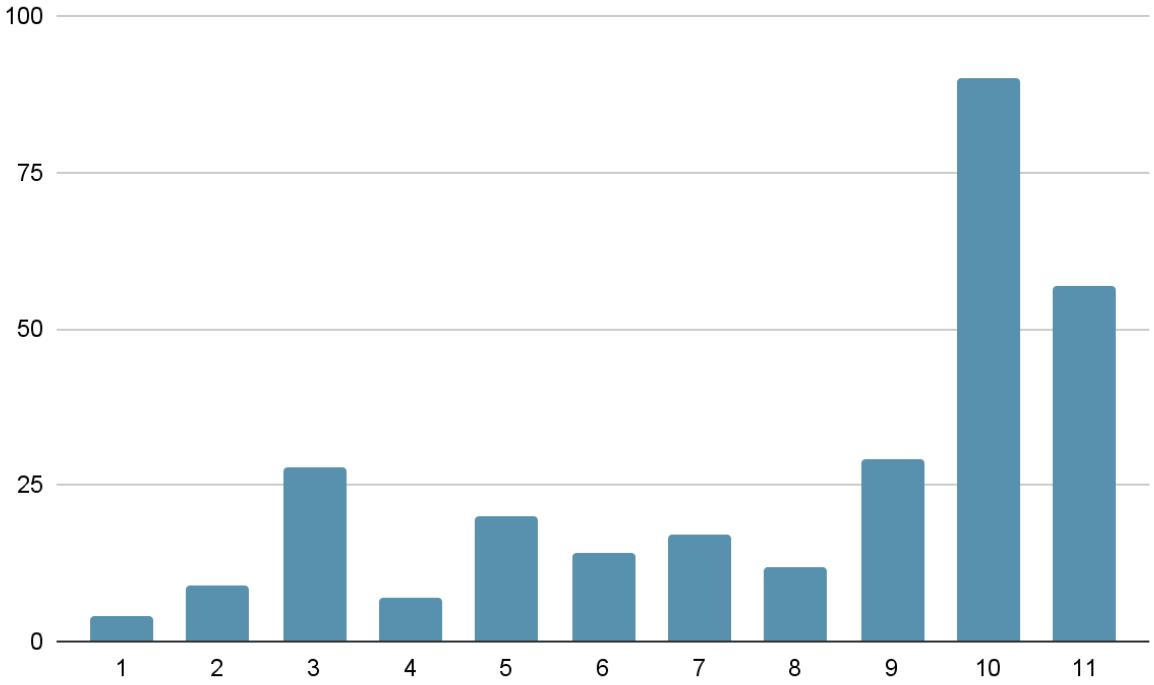

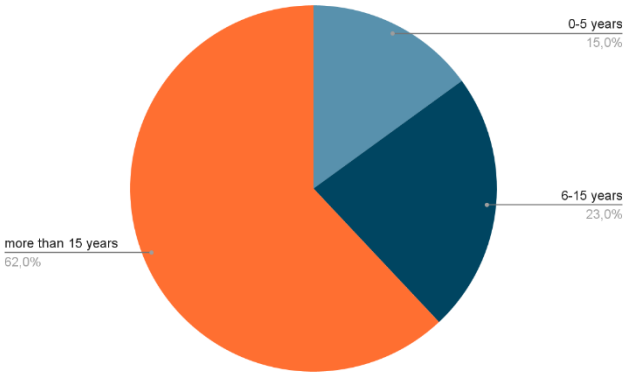
Figure 5.

Qualification testing sections:

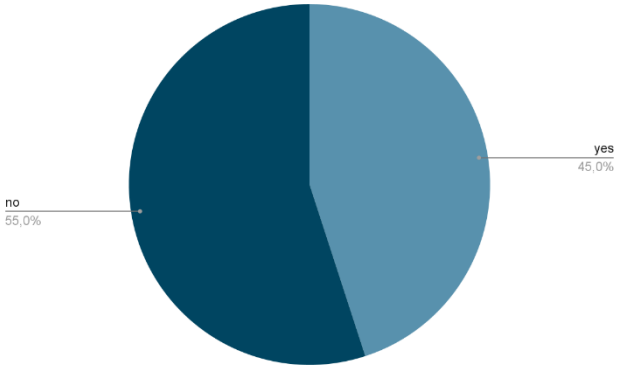
1. Introduction
2. Computer as a means of information processing
3. Classification and general characteristics of the software
4. Microsoft word processor
5. Basics of Computer Graphics
6. Microsoft Excel Spreadsheet
7. Data entry technology in MS Excel
8. MS PowerPoint. Presentation Creation
9. Computer telecommunications
10. Algorithmization and programming
11. Information modeling

Results of the survey-questionnaire on the subject "Mathematics":

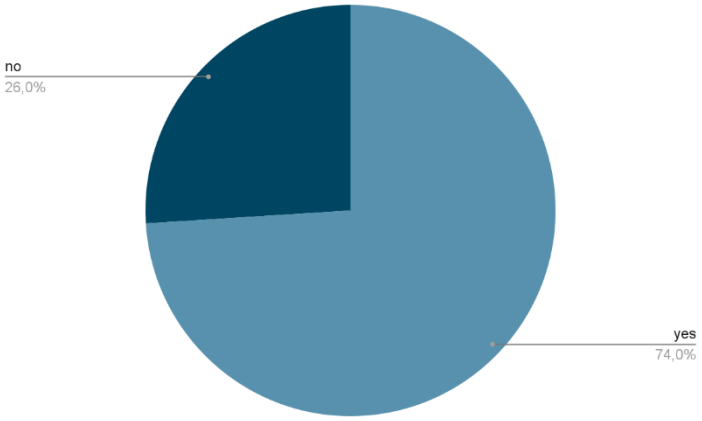
Q1: Your work experience?

Q2: Have you ever passed a qualification test?

Q3: Have you taken advanced training in your subject in the last 5 years?

Q4: Select the areas in which you would like to improve your knowledge

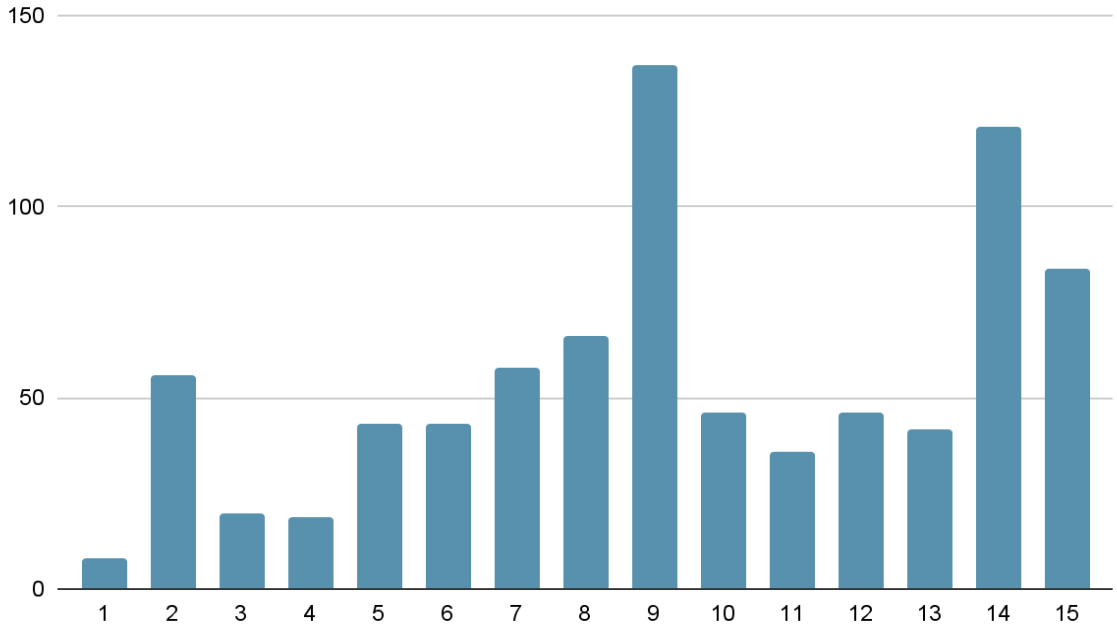

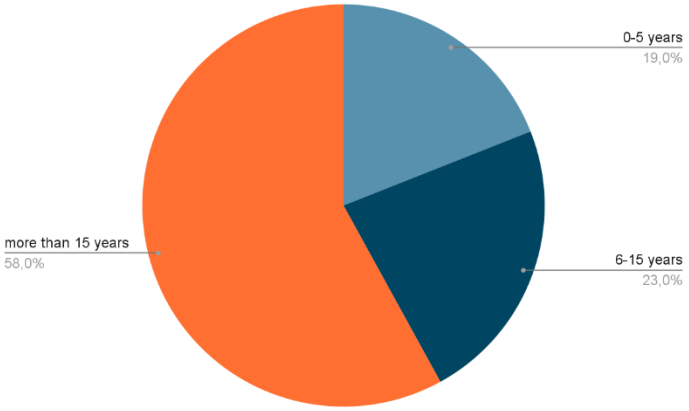
Figure 6.

Qualification testing sections:

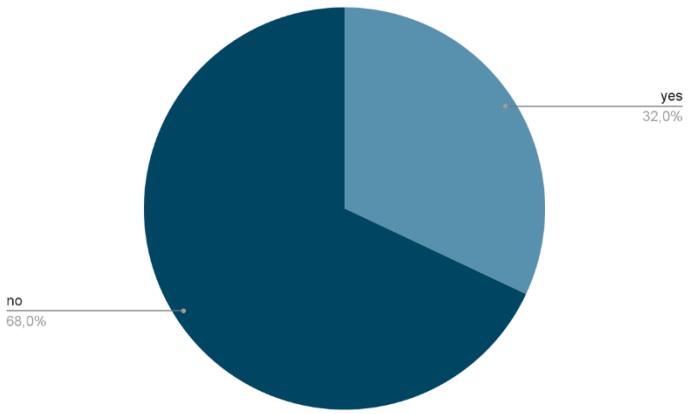
1. Calculations. Transformations of rational expressions. Percentage. Proportion
2. Problems with the generation of equations
3. Sequences. Arithmetic progression. Geometric progression.
4. Rational equations. Rational inequalities and their systems.
5. Exponential, logarithmic and irrational expressions.
6. Trigonometric Expressions.
7. Exponential, logarithmic and irrational equations and their systems.
8. Exponential, logarithmic and irrational inequalities and their systems
9. Trigonometric equations and inequalities and their systems.
10. Functions, their properties and graphs.
11. Derivative and its application.
12. Antiderivative and integral.
13. Plane geometry. Triangle and its area. Quadrangles and their areas. Circumference and Circle. Regular polygons.
14. Stereometry. The mutual arrangement of straight lines and planes in space. Polyhedra. Their areas and volumes. Bodies of rotation. Their areas and volumes
15. Coordinate method. Vectors on the plane and in space.

Results of the su.rvey-questionnaire on the subject "Ph.ysics":

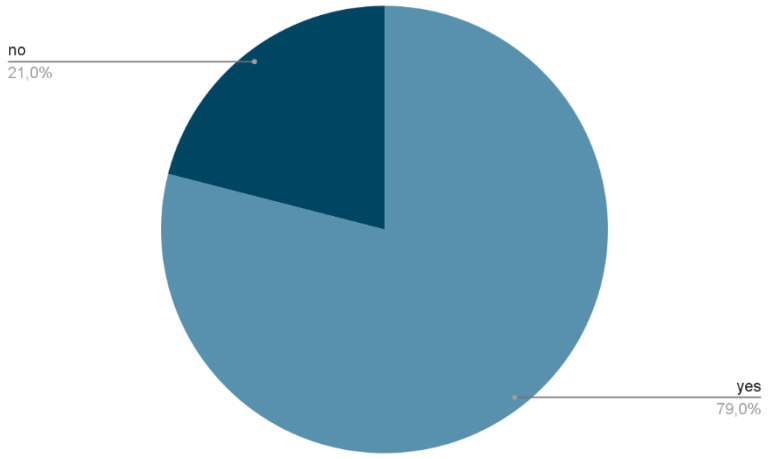
Q1: Your work experience?

Q2: Have you ever passed a qualification test?

Q3: Have you taken advanced training in your subject in the last 5 years?

Q4: Select the areas in which you would like to improve your knowledge

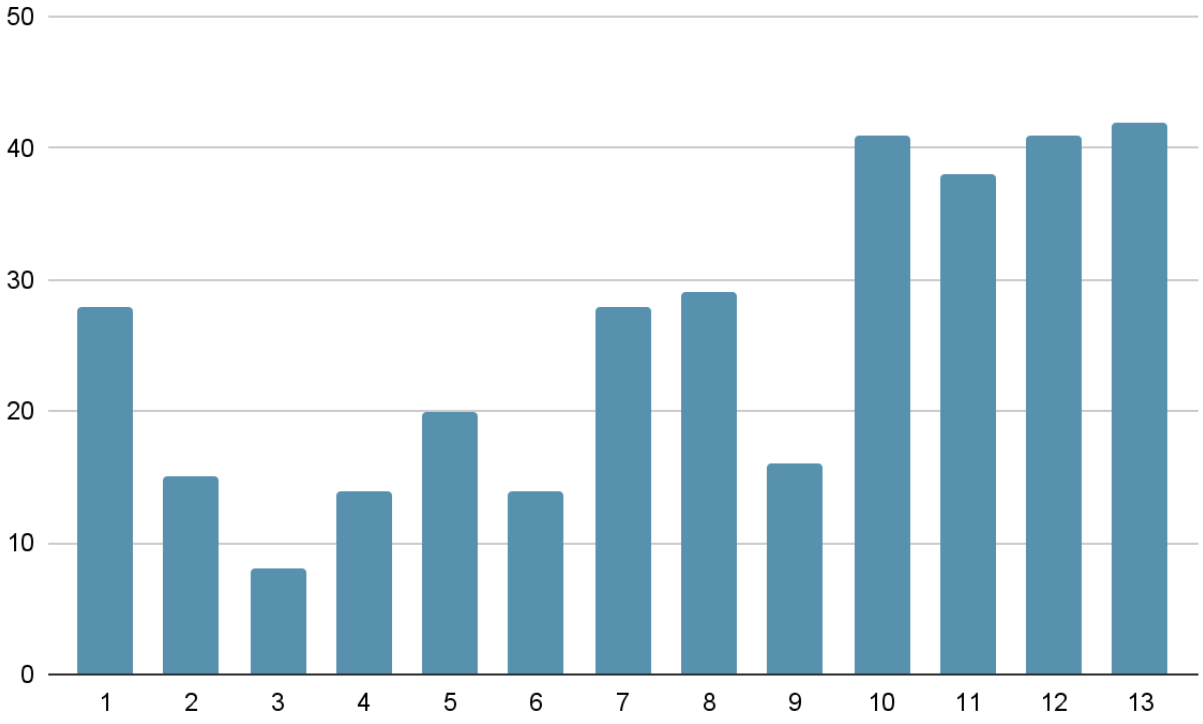

Figure 7.

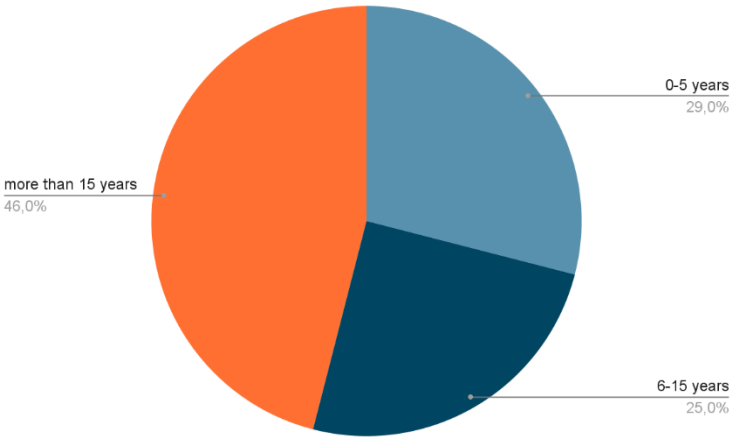
Qualification testing sections:

1. Kinematics.
2. Dynamics.
3. Work. Power. Energy.
4. Conservation laws.
5. Molecular physics. Thermal phenomena.
6. Thermodynamics.
7. Electrodynamics. Electrostatics.

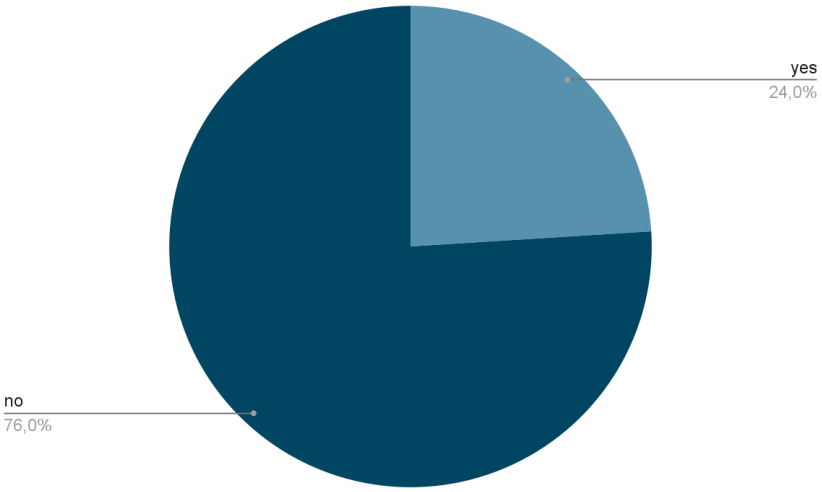
8. Electrodynamics. Electromagnetic phenomena.
9. Mechanical vibrations and waves.
10. Optics.
11. Quantum physics.
12. Atomic physics. Physics of the atomic nucleus and elementary particles.
13. Fundamentals of astronomy.

Results of the survey-questionnaire on the subject "Che.mistry":

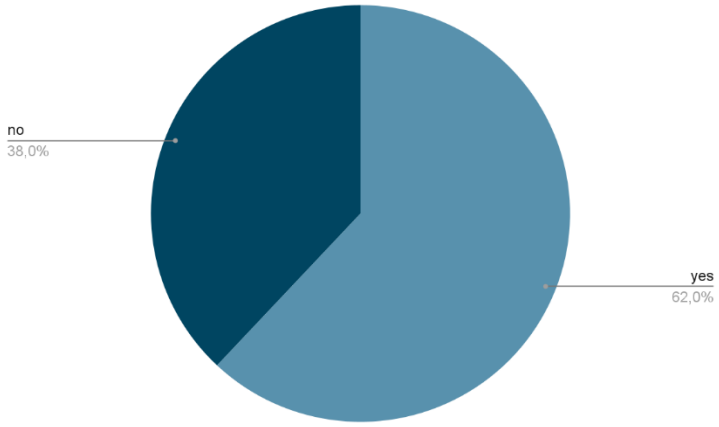
Q1: Your work experience?

Q2: Have you ever passed a qualification test?

Q3: Have you taken advanced training in your subject in the last 5 years?

Q4: Select the areas in which you would like to improve your knowledge

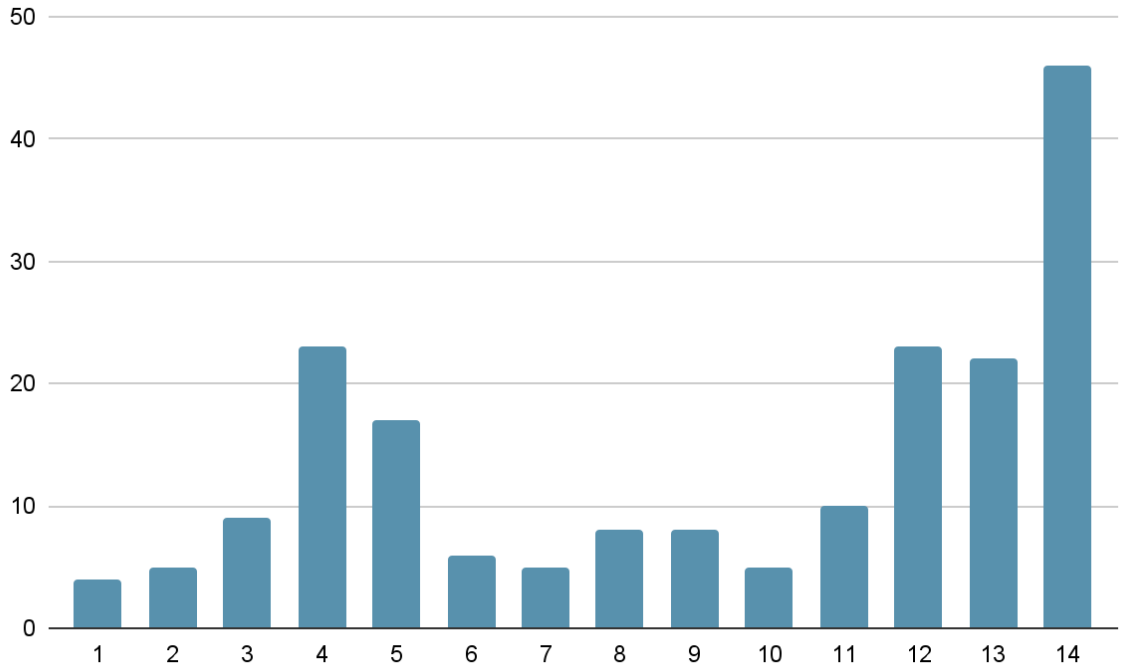

Figure 8.

Qualification testing sections:

1. Basic chemical concepts
2. The periodic system of chemical elements. Periodic law of D.I.Mendeleev. The structure of the atom
3. Chemical bond and structure of the substance
4. Patterns of chemical reactions
5. Water. Solutions. Theory of electrolytic dissociation
6. Oxides. Acids. Grounds. Salt. Genetic relationship of inorganic substances
7. Oxygen. Hydrogen. Halogens
8. Nonmetals of group IV A and their compounds.
9. Nonmetals of the V A group and their compounds.
10. Nonmetals of the VI A group and their compounds

11. Metals of the main and secondary subgroups and their compounds.
12. Basic concepts of organic chemistry. Marginal hydrocarbons. Natural sources of hydrocarbons. Genetic relationship of organic substances
13. Oxygen-containing and nitrogen-containing organic compounds
14. Synthetic high-molecular compounds

Expected results:

1. According to this project, the division into such tables can be an indicator of the teacher's knowledge level at different levels.
2. If the teacher cannot answer, it is determined from which chapter on which topic there are gaps in knowledge.
3. This can be an incentive for young and inexperienced professionals.
4. There is good st.atistical data on the improvement of teachers' subject knowledge and on the training of higher education specialists.
5. This project is suitable for all teaching professions and analysis of work performed after testing.
6. The main expected social effect of the introduction of this concept of teacher certification is the achievement of the quality of professional activity of teachers that meets the expectations of students, parents, and the local community; the emergence of new "growth points" of the regional education system; the expansion of the participation of the pedagogical community in the public administration of education.

Possible risks are associated with the lack of motivational readiness of teachers for an external assessment of the quality of activities in terms of understanding the task of the essence of professional training; inability to develop mechanisms for introducing into mass practice the standard of professional activity of teachers and an effective contract; as well as ways to support and support the training of teachers after certification.

Table 6

Category?	Passing criterion
Moderator teacher: A	90%
Research teacher: A	80%
Expert teacher: A	70%
Master Teacher: B	60%

Table 7

Moderator Teacher

Module 1	Module 2	Module 3	Module 4	Module 5
15 point	15 point	15 point	15 point	10 point
Level A Jobs				
1-2-3 chapters	4-5 chapters	6-7-8 chapters	9-10-11 chapters	12 chapters

Conclusion

New challenges require new approaches not only in teaching and vocational training but also in the development of tools for measuring and evaluating the professional development of teachers who implement these new approaches. To study this, we need to answer the following questions: What do we measure and evaluate? How do we implement this? What do we spend it on? The definition of goals and objectives can make it possible to develop rules that motivate teachers to self-improvement and self-realization.

There were measured and evaluated professional competence and the professional and creative growth of the teacher during the study. It was implemented by training teaching staff: from an applicant to a professional specialist, as well as pedagogical and methodological support throughout the activity. We are ensuring the teacher's professional development and measuring the activities' results to identify strengths and weaknesses and create conditions for further improvement. The results of this study will be used in order to determine the quality of the content of education and its effectiveness, to encourage and motivate teachers to improve their activities, identify gaps and develop effective learning technologies. During the in-depth analysis, a project was created: a test specification for determining teachers' qualification levels following the qualification requirements.

References

1. Закон Республики Казахстан "Об образовании" от 27 июля 2007 года № 319-III. [Electronic resource] – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319 (Accessed: 22.11.2022).

2. Правила аттестации педагогических работников, приказ Министерства образования и науки Республики Казахстан от 22.01.2010 № 16, с изменениями и дополнениями приказом Министерства образования и науки Республики Казахстан от 31.03.2011 № 119. [Electronic resource] – URL: https://www.ektu.kz/MONRK/16.pdf (Accessed: 22.11.2022).

3. Правила аттестации педагогических работников, приказ Министерства образования и науки Республики Казахстан от 9.04.2008 № 181. [Electronic resource] – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V040003401 (Accessed: 22.11.2022).

4. Нормативные и методические материалы KTPR, утвержденные Министерством образования и науки Казахстана, NCT. [Electronic resource] – URL: http://testcenter.kz/ru/pedagogam/nkt/o-nkt/ (Accessed: 22.11.2022).

5. Zhumykbayeva A., Bibekov K., Ilyassova M., Igilmanov M., Togys Zh., Kassenova M. Attitudes of course participants towards evaluation at the training courses of pedagogical staff // Cypriot Journal of Educational Science. – 2021. – Vol. 16. – No. 4. – P. 1750-1764.

6. Жолымбаев О.М., Онтагарова Д.Р., Сапакова А.К. «Проблемы разработки образовательных программ в соответствии с профессиональным стандартом «Учитель» и оценка результатов подготовки выпускников на основе квалификационного теста» // Международный научный журнал «Наука и жизнь Казахстана». – 2019. – № 9(1). – Б. 124-128.

7. Вопросы сертификации учителей и национального квалификационного тестирования. [Electronic resource] – URL: https://www.internauka.org/conf/spain/24#articles (Accessed: 22.11.2022).

О.М. Жолымбаев[1], Д.Р. Онтагарова[1], С.К. Бургумбаева[2]
[1]Семей қаласының Шәкәрім университеті, Семей, Қазақстан
[2]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

ҚР мұғалімдерінің біліктілік тестілеуінің мәселелері мен қалпы (жаратылыстану пәндері бойынша)

Аңдатпа. Мақалада ҚР бойынша мұғалімдердің ұлттық біліктілік тестілеуінің мәселелері мен жағдайы қарастырылған. Барлық педагог қызметкерлер әрбір бес жыл сайын аттестаттау рәсімінен өтеді, онда олардың деңгейінің біліктілік талаптарына сәйкестігі айқындалады. Аттестаттау рәсімін білім беру сапасын бағалаудың жаңа жүйелерімен қамтамасыз ету үшін аттестаттау кезеңдерінің бірі ретінде педагог қызметкерлердің ұлттық біліктілік тестілеуі (НКТ) енгізілді, ол жекелеген өңірдің контексінде ғана емес, бүкіл республика бойынша мәліметтерді қамтитын мониторингтік зерттеулер жүргізуге мүмкіндік береді.

Аттестациядан өту кезінде табиғи цикл пәндерінің мұғалімдерінің мәселелеріне эмпирикалық мәліметтер беріліп, терең талдау жасалды. Педагогтердің санатын тиімді алу және біліктілік тестілерінің жағдайын жақсарту бойынша жоба және күтілетін нәтижелер әзірленді.

Түйін сөздер: педагогикалық қызметкер, аттестаттау, ұлттық біліктілік тестілеу, компьютерлік тестілеу, web-тестілеу.

О.М. Жолымбаев[1], Д.Р. Онтагарова[1], С.К. Бургумбаева[2]
[1]Университет им. Шакарима города Семей, Семей, Казахстан
[2]Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Проблемы и состояние квалификационного тестирования учителей РК (по естественно-научным предметам)

Аннотация. В статье рассмотрены проблемы и состояние национального квалификационного тестирования учителей по РК. Все педагогические работники каждые пять лет проходят процедуру аттестации, на которой выявляется соответствие их уровня квалификационным требованиям. Для обеспечения процедуры аттестации новейшими системами оценки качества образования как один из этапов аттестации введено национальное квалификационное тестирование педагогических работников (НКТ), которое позволяет проводить мониторинговые исследования не только в контексте отдельного региона, но и также исследуются сведения по всей республике.

Представлены эмпирические данные и проделан глубокий анализ проблем учителей предметников естественного цикла при сдаче аттестации. Разработан проект и ожидаемые результаты по эффективному получению категории педагогов и улучшению состоянии квалификационных тестов.

Ключевые слова: педагогический работник, аттестация, национальное квалификационное тестирование, компьютерное тестирование, web-тестирование.

References

1. Zakon Respubliki Kazahstan "Ob obrazovanii" ot 27 iyulya 2007 goda № 319-III [Law of the Republic of Kazakhstan "On Education" dated July 27, 2007 No. 319-III]. [Electronic resource] – Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319 (Accessed: 22.11.2022). [in Russian]

2. Pravila attestacii pedagogicheskih rabotnikov, prikaz Ministerstva obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan ot 22.01.2010 № 16, s izmeneniyami i dopolneniyami prikazom Ministerstva obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan ot 31.03.2011 № 119 [Rules for certification of pedagogical workers, order of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated 01.22.2010 No. 16, as amended and supplemented by order of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated 31.03.2011 No. 119]. [Electronic resource] – Available at: https://www.ektu.kz/MONRK/16.pdf (Accessed: 22.11.2022). [in Russian]

3. Pravila attestacii pedagogicheskih rabotnikov, prikaz Ministerstva obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan ot 9.04.2008 № 181 [Rules for the certification of teaching staff, order of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated April 9, 2008 No. 181]. [Electronic resource] – Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/V040003401 (Accessed: 22.11.2022). [in Russian]

4. Normativnye i metodicheskie materialy KTPR, utverzhdennye Ministerstvom obrazovaniya i nauki Kazahstana, NCT [Normative and methodological materials of KTPR, approved by the Ministry of Education and Science of Kazakhstan, NCT]. [Electronic resource] – Available at: http://testcenter.kz/ru/pedagogam/nkt/o-nkt/ (Accessed: 22.11.2022). [in Russian]

5. Zhumykbayeva A., Bibekov K., Ilyassova M., Igilmanov M., Togys Zh., Kassenova M. Attitudes of course participants towards evaluation at the training courses of pedagogical staff, Cypriot Journal of Educational Science, 16(4), 1750-1764 (2021).

6. ZHolymbaev O.M., Ontagarova D.R., Sapakova A.K. «Problemy razrabotki obrazovatel'nyh programm v sootvetstvii s professional'nym standartom «Uchitel'» i ocenka rezul'tatov podgotovki vypusknikov na osnove kvalifikacionnogo testa», Mezhdunarodnyj nauchnyj zhurnal «Nauka i zhizn' Kazahstana» ["Problems of developing educational programs in accordance with the professional standard "Teacher" and assessing the results of graduate training based on a qualification test", International scientific journal "Science and Life of Kazakhstan"], 9(1), 124-128 (2019). [in Russian]

7. Voprosy sertifikacii uchitelej i nacional'nogo kvalifikacionnogo testirovaniya [Issues of Teacher Certification and National Proficiency Testing]. [Electronic resource] – Available at: https://www.internauka.org/conf/spain/24#articles (Accessed: 22.11.2022). [in Russian]

Information about authors:

Zholymbayev O.M. – Ph.D., Associate Professor of the Department of Physical and Mathematical Sciences and Computer Science, Shakarim Semey University, Glinka 20 a, Semey, Kazakhstan.

Ontagarova D.R. – Ph.D., Associate Professor of the Department of Natural Sciences, Shakarim Semey University, Glinka 20a, Semey, Kazakhstan.

Burgumbayeva S.K. – **Corresponding author,** Ph.D., Associate Professor of the Department of Higher Mathematics L.N. Gumilyov Eurasian National University, 13 Kazhymukan str., Astana, Kazakhstan.

Жолымбаев О.М. – физика-математика ғылымдарының кандидаты, физика-математика ғылымдарының және информатика кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Семей қаласының Шәкәрім университеті, Глинки көшесі 20 а, Семей, Қазақстан.

Онтағарова Д.Р. – педагогика ғылымдарының кандидаты, ғылыми-жаратылыстану пәндер кафедрасының доценті, Семей қаласының Шәкәрім университеті, Глинки көшесі 20а, Семей, Қазақстан.

Бұрғұмбаева С.Қ. – **корреспонденция үшін автор,** PhD, «Жоғары математика» кафедрасының доценті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қажымұқан көшесі 13, Астана, Қазақстан.

МРНТИ 16.31.51

Р.Ф. Жусупова[1], А.Н. Калижанова[2], Т.Ю. Шелестова[2], Р. Шадиев[3]

[1]Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
[2]Карагандинский университет им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан
[3]Нанкинский педагогический университет, Нанкин, Китай
(E-mail: rozazhusupova@mail.ru, anna.kalizhanova2017@gmail.com, shelestova2009@mail.ru, rustamsh@gmail.com)

Роль педагога-фасилитатора в организации и сопровождении слушателей МООК

Аннотация. *В современном информационном обществе приоритетным трендом стала система открытого образования через технологии дистанционного обучения. Самыми инновационными из таких технологий являются массовые открытые онлайн-курсы (далее МООК), интерес к которым обусловлен, как мировой ситуацией, связанной с пандемией коронавируса во всем мире и, как следствие, локдауна мировой величины, так и прикладными задачами, призванными способствовать достижению основной цели современного образования, которая заключается в подготовке индивида к самостоятельной жизни в современном обществе, вооружив его необходимыми навыками и профессиональными компетенциями. Преимущество МООК заключается в возможности каждому обучающемуся выбирает цель, содержание, способ, время и место обучения самостоятельно. В свете открывающихся возможностей в плане прохождения курсов в собственном ритме и с учетом индивидуальных потребностей, встает вопрос о роли педагога и необходимости его присутствия. Анализ литературы показывает возросший интерес к стилям преподавания и ипостасям педагога, важной из которых, по мнению многих ученых, является педагог-фасилитатор.*

В данной статье предпринята попытка изучения роли фасилитатора в рамках преподавания ряда дисциплин по английскому языку для 61 студента языковых и неязыковых специальностей в казахстанских вузах, как в традиционной форме занятий по рекомендуемым учебникам и учебно-методическим комплексам, так и с использованием МООК на различных платформах в течении 15 недель самостоятельно, и с помощью фасилитационных сессий. Цель статьи заключается в моделировании основных критериев к портрету компетентного педагога-фасилитатора через выявление учебно-методических и организационных проблем путем анкетирования опытных фасилитаторов и педагогов, а также опроса с вопросами открытого типа обучающихся разного уровня на предмет возникающих сложностей в ходе прохождения массовых открытых онлайн-курсов. Выводы, сделанные в статье, позволяют заявлять о необходимости обозначения траекторий дистанционного формата обучения для расширения понимания роли фасилитатора.

Ключевые слова: *МООК, фасилитатор, дистанционное обучение, фасилитационные сессии, роль.*

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-89-106

Введение

Неуклонно растущая потребность в дистанционном и смешанном обучении на всех уровнях образования обнажает, как технические проблемы, так и слабую готовность педагогов и обучающихся к самостоятельному изучению курсов и материалов с помощью веб-платформ в дистанционном режиме, что создаёт препятствия к переходу на широкое и плодотворное применение богатого спектра дистанционных ресурсов для повышения квалификации работников образования, и, как следствие, повышения уровня владения иностранным языком студентов.

Сегодня стратегия развития современного Казахстана направлена на цифровизацию экономики страны, где фундаментальным документом стала Государственная Программа «Цифровой Казахстан», презентованная в сентябре 2017 г., которая объявила цифровизацию стержнем модернизации всех уровней жизни казахстанцев, включая образование на протяжении всей жизни [1, 291 с.]. Информационно-коммуникативные технологии (далее ИКТ) предоставляют возможность обучения в любой точке, где есть доступ к Интернерту, что выгодно отличает онлайн-образование от традиционного и в финансовом плане [2].

Пандемия COVID-19 указала на необходимость общих усилий в плане качественного образования как одной из целей в области устойчивого развития. 1,25 миллиарда (72,9%) обучающихся ощутили на себе отголоски пандемии по данным ЮНЕСКО на 20 марта 2020 года [3]. Одри Азуле, генеральный директор ЮНЕСКО, призвала правительства разных стран предоставить свободный доступ к новым технологиям, практикам, научным исследованиям с целью обмена опытом в области установления систем дистанционного обучения, тем самым выразив солидарность всем зараженным или переболевшим короновирусом [4].

Пандемия короновируса обострила проблемы успешного завершения школьной программы и аттестации, социального общения и перехода с одного уровня на другой, например, от средней школы к высшему образованию или от высшего образования к работе [5, 92 с.]. Исследования ученых из США, Германии, Швейцарии и Дании показали снижение временных затрат на обучение из дома, а также дифференциацию качества обучения в зависимости от домашней обстановки обучающихся [6]. Сложная адаптация к виртуальной реальности, недостаток оборудования для удаленной работы, усталость от нахождения в сети 24/7 и дефицит живого общения привели к сокращению профессорско-преподавательского состава [7, 743 с.].

Всемирный банк дал прогноз по уровня функциональной безграмотности среди подростков [4]. Ведущий специалист в сфере образования Всемирного банка в Центральной Азии, Айша Вауда, отметила, что несмотря на быстрое реагирование многих стран по обеспечению экстренного доступа к обучению через разнообразные каналы связи и форматы, осталась необходимость закладки качественной, устойчивой и справедливой системы образования, через развитие цифровых навыков всех участников образовательного процесса и через предоставление больших возможностей для интерактивной работы педагога с обучающимся на различных платформах [8, 26 с.].

Значительный период исследований и накопленный опыт в плане реализации дистанционного образования на всех уровнях оказались недостаточными. Сказались и ограниченный доступ в интернет в сельских районах, и наличие у многих семей только одного компьютера или мобильного интернета. В этот исторический момент на авансцену вышло открытое образование, призванное предоставить доступ к обучению любому желающему, независимо от исходного уровня знаний, и обеспечить индивидуальный обучающий ритм [9].

Массовые открытые онлайн-курсы (далее МООК) стали ведущими игроками на рынке открытого образования, благодаря функции свободной передачи знаний от человека к человеку без демографических, экономических, географических и других ограничений. Впервые МООК были разработаны В 2008 году Стивен Даунс и Джордж Сименс впервые разработали МООК, поставив в его основу две цели: открытый доступ и масштабность [10, С. 233; 11, 135 с.]. Изначально МООК задумывались как бизнес-модели для улучшения формального образования в странах 3-го мира [12, 153 с.]. МООК стали способствовать изменению существующей модели высшего образования за счет свободного доступа к новейшим курсам, а элитные университеты создали такие открытые обучающиеся порталы, как edX, Udacity, Coursera, FutureLearn, OpenLearn, KHAN Academy и другие [13, 65 с.].

В 2020 году многие ведущие онлайн-площадки, например Coursera, открыли доступ к

множеству МООК для обучающихся и профессионалов со всего мира, включая и Казахстан, где более 65000 казахстанцев получили бесплатный доступ к курсам с возможностью получения сертификатов [14]. Участие ряда казахстанских университетов в проекте Coursera for Campus позволило казахстанским студентам получить опыт у лучших преподавателей в различных областях из всемирно известных институтов, таких как Гарвард, Стэнфорд, Принстон, Мичиган, университет Пенсильвании и Йел, Еврейского университета в Иерусалиме, а также подтвердить прохождение курсов сертификатами на бесплатной основе [15, 13 с.]. Тем не менее, даже такая доступность материалов от ведущих мировых университетов, не смотивировала всех обучающихся на завершение обучения в срок, и возник вопрос о роли педагога и степени его присутствия в ходе прохождения МООК.

Постановка задачи

Предпосылкой к данному исследованию является ранее проведенное изучение вопроса по использованию инструментов Web 2.0 в иноязычном обучении, в частности веб-платформы Trello, которое показало необходимость эффективной обратной связи между педагогом и обучающимся, без которой теряется мотивации к обучению, что может привести к его полному прекращению [16, 51 с.]. Анализ зарубежных и отечественных источников за 2020-2021 гг. по проблеме выявления наиболее эффективных ролей педагога показывает следующее:

Ппедагог-фасилитатор способствует сохранению необходимой мотивации к изучению дисциплин в предметной области «Английский для специальных целей» [17, 196 с.]. Индонезийские исследователи утверждают, что педагог-фасилитатор мотивирует обучающихся и заставляет их рефлексировать, а следовательно, развивает критическое мышление [18, 123 с.]. В контексте изучения английского языка как иностранного (EFL), роль педагога-фасилитатора признана доминирующей, поскольку она обеспечивает коллаборацию обучающихся [19, 88 с.]. Роль педагога-фасилитатора выбирают специалисты с высоким уровнем критического мышления [20, 96 с.]. Педагог-фасилитатор признан вторым по значимости после педагога-эксперта [21, 301-302 с.]. Роль педагога-фасилитатора предпочтительна для тех, кто едет работать зарубежом, поскольку может способствовать обогащению потенциала опыта преподавания заграницей и участия в программах по обмену [22, 435 с.]. В контексте преподавания с использованием ИКТ, роль педагога-фасилитатора обеспечивает необходимую коллаборацию участников образовательного процесса, а потому является приоритетной [23].

С 2015 года в казахстанском образовании фасилитатор упоминается регулярно, но вскользь, и, в основном, в очном обучении. В различных отчетах казахстанских вузов о развитии трехъязычного образования, а также образования в целом фасилитатор упоминается в качестве одной из ролей современного педагога [24, 30-37 с.], [25]. Доказано, что фасилитатор мотивирует современных цифровых аборигенов к усилиям или побуждает к действиям, а для цифровых иммигрантов становится основным помощником в плане технической поддержки, через которую обретается уверенность и в плане достижения целей [26, 322 с.].

Анализ литературы позволяет прийти к выводу, что необходима интеграция «педагогического сопровождения» и «педагогической фасилитации», а именно сопровождение и поддержка должны быть неразрывно связаны с фасилитацией осмысленного учения и личностного роста, самостоятельности субъекта в принятии важных для него решений [27]. Социальная фасилитация повышает продуктивность деятельности личности вследствие актуализации образа соперника посредством наблюдения за действиями субъекта, а педагогическая фасилитация – за счет особого стиля общения и личности педагога – в обоих случаях происходит повышение продуктивности любой деятельности, включая педагогическую [28-29].

В 1969 году в своей книге «Свобода учиться» Карл Роджерс определил фасилитацию как процесс, способствующий обучению в течение всей жизни, и настаивал на замене учителя фасилитатором или тем, кто думает не о том, как освоить все дидактические единицы, а о том, как создать настолько благоприятную атмосферу для удовлетворения интеллектуальных и социокультурных запросов обучающихся [30-31]. Роджерс настаивал на активизации фасилитации осмысленного учения и противился пассивной передаче знаний от учителя к обучающимся, где учитель обладает знаниями, а обучающиеся должны их усвоить; учитель – руководитель, а обучаемые – подчиненные, которые не определяют ни целей, ни методов, ни содержания и не имеют права выбирать учителей, соответственно их доверие к учителю минимальное [32, 343-344 с.].

В последнее время ролевой репертуар педагога расширился за счет появления таких педагогических ипостасей как тьютор, модератор, ментор, коуч и фасилитатор, где каждая роль наделена определенными функциями, порой перекликающимися и вызывающими закономерный вопрос о разнице между ролями и их приоритетностью [33]. Рассмотрим каждую из ролей в табличном виде для того, чтобы сравнить их (Таблица 1) [34-36].

Таблица 1

Роли педагога в современных реалиях

№	Роль	Цель	Формат	Специфика	Предмет
1	преподаватель	знания, умения, навыки, формирование компетенций	образовательный процесс	оценочный формат, работа в рамках образовательного стандарта и нормативной документации	
2	тьютор	формирование аргументированности и уверенности в принятии решений, повышение осознанности в образовании и самореализации, повышение эффективности в образовании	тьюториал	помощь в организции учебного процесса, оптимизация взаимодействия с административными структурами	организация учебного процесса дистанционного образования (ДО)

3	модератор	активизация аналитической и рефлексивной деятельности обучающихся, развитие исследовательских и проектировочных умений, развитие коммуникативных способностей и навыков	групповая, командная работа	интеракция, коммуникация, визуализация, мотивация, мониторинг учебно-воспитательного процесса	сопровождение учебного процесса дистанционного образования (ДО)
4	ментор	организация персонального процесса освоения мастерства, доступного наставнику	мастер-класс, стажировка, личный контакт	персональное мастерство, вовлеченность в тему	оценочная позиция, передает мастерство лучшим образом
5	коуч	повышение эффективности в достижении целей	коуч-сессия	работа в краткой ситуации, краткосрочный результат	мотивация к действию
6	психолог	улучшение психоэмоциональное состояние, решение связанных с этим проблемы	консультации, личный контакт	опора на теорию личности	переживания субъекта
7	фасилитатор	усиление продуктивности образования и развитие субъектов профессионально-педагогического процесса за счет особого стиля общения и личности педагога	фасилитаторские сессии	снятие трудностей, сохранение мотивации, коннективизм, техническое сопровождение	преобразование заданий курса в более легкие или более сложные с целью успешного и продуктивного его самостоятельного завершения

Из таблицы 1 видно, что все ролевые модели выполняют значимые и нужные функции в образовании. К.П. Захаров и О.О. Кунина отдают пальму первенства модератору, устанавливающему контакт с обучающимися, а после определяя основными позициями в цифровой образовательной среде ментора и фасилитатора, отмечая при этом, что продвинутый ментор может стать и фасилитатором [37]. Признают вышеназванные авторы значимой и позицию тьютора, поскольку тьютор учит обучающихся учиться самим в соответствии с парадигмой "lifelong learning" [38].

Но если «тьютор» широко применим в системе формального образования, то «фасилитатор» в большей степени соотносится с неформальным образованием [39, 1 с.], а сам термин является наименее частотным словом в русском языке, что не добавляет слову популярности в российском образовании [39, 4 с.]. Сравнительный анализ употребления терминов по Соколовой показывает, что тьютор работает индивидуально с каждый, а фасилитатор – с группой [39, 8 с.]. Анализируя уровень готовности к наставнической деятельности, И.И. Фаляхов отводит фасилитатору самый высокий уровень, называя фасилитатора и идеальным наставником, сочетающим в себе элементы менторинга, тьюторинга и коучинга [40, 45-49 с.]. Однако, разнообразие терминов ролевых моделей педагога и их тонкая грань в плане сходства функций и различий заставляет нас продолжать работу по выявлению роли фасилитатора в процессе смешанного обучения иностранным языкам с возможным последующим предложением своей модели и толкования.

Методология исследования

Изучение ключевых приемов и техник фасилитации было осуществлено посредством вовлечения 61 студента языковых и неязыковых специальностей в процесс прохождения массовых открытых онлайн-курсов на различных платформах, содержание которых дополняло содержание дисциплин, закрепленных в рабочем учебном плане. Другими словами, студенты, помимо традиционных занятий по рекомендуемым учебникам и учебно-методическим комплексам, должны были пройти массовые открытые онлайн-курсы на платформах Coursera и Intuit, например, «Translation Quality Management», «Academic Writing», «Business Correspondence in English», с еженедельными фасилитаторскими сессиями. В течение 15 недель студенты работали самостоятельно в свободное от занятий время по материалам подобранных для них МООКов и консультировались у фасилитаторов. Через 15 недель всем студентам было предложено оставить развернутый отзыв о роли педагога-фасилитатора в их дополнительном обучении, суммарный итог которого позволяет сделать вывод, что при прохождении дополнительных курсов преподаватель необходим для:

1) грамотного подбора дополнительных курсов для улучшения знаний по дисциплине;

2) успешного прохождения курсов в установленные сроки;

3) поддержания и сохранения мотивации обучающихся к изучению дисциплин в рамках этих дополнительных курсов;

4) помощи в решении задач по дополнительным курсам, которые обучающиеся не могут решить самостоятельно;

5) создания доброжелательной атмосферы и необходимой совместной коллаборации в условиях дистанционного и смешанного обучения.

Параллельно был проведен опрос фасилитаторов, которые уже имели опыт фасилитирования различных сессий на тему «Дистанционный формат обучения» с целью выяснить, с какими трудностями и проблемами столкнулись слушатели МООКов в процессе перехода на новый формат работы. В опросе приняли участие 123 респондента, ответивших на 15

вопросов. Использован дистанционный формат проведения тестирования посредством онлайн-инструмента Google Формы.

Анализ опроса фасилитаторов о слабых сторонах слушателей курса выявил следующие проблемы:

1) нехватка времени (66,7% респондентов);

2) отсутствие общения с другими участниками курса (28,2% респондентов);

3) слабая техническая база (19,7% респондентов);

4) непонимание заданий или инструкций (12% респондентов).

Параллельно было проведено анкетирование 139 педагогов и 389 обучающихся различного уровня с целью изучения вопроса о степени эффективности применения МООК в 2020-2021 учебном году содержалона 15 вопросов, созданных посредством онлайн-инструмента Google Формы, в котором также затрагивался вопрос о роли фасилитатора и необходимости сопровождения слушателей в ходе прохождения ими онлайн-курсов на различных платформах.

Отношение обучающихся к роли педагога в процессе освоения МООК показано в следующем разрезе:

- 31,1% респондентов расценивают поддержку со стороны преподавателя при прохождении МООК как мотивирующий фактор обучения.

- 25,6% подчеркивают, что педагог оказывает техническую поддержку при использовании платформы.

- 25,6% отмечает, что педагог помогает со сложными темами и заданиями.

- 13% студентам помощь в МООК не требуется.

Преимуществами обучения на МООК-платформах обучающиеся считают следующие возможности:

- 40,8% респондентов отмечает в качестве приоритетного преимущества выбор курса по своему уровню знаний и интересам.

- 40,4% опрошенных нравится возможность повысить свой профессиональный уровень.

- 32,2% респондентов считают плюсом обучение в индивидуальном темпе.

- 27,5 % выделяют более современное содержание массовых открытых онлайн курсов.

- 27,1 % респондентам нравится возможность развития своего общего кругозора.

- 22% опрошенных принимают за бонус разнообразие форм заданий и возможность выбора выполнения заданий.

- 19,6% отмечают доступный уровень заданий МООК.

- 17,3% находят возможность общения с участниками курса и находят единомышленников.

- 9% считают преимуществом возможность перезачёта курса МООК в транскрипт пройденных кредитов.

Анализируя отзывы и ответы студентов, можно констатировать тот факт, что наиболее важным для них при прохождении дополнительных онлайн курсов – это проведение фасилитационных сессий преподавателем, который организует, направляет, облегчает, стимулирует процесс поиска на основе задачи, поставленной перед студентами, и помогает в успешном завершении МООК.

Анализ ответов педагогов касательно своей роли в процессе прохождения студентами МООК показывает следующее:

- 52,1% настаивают на организации живых сессий для обсуждения курса, его задач, проблем, с которыми сталкиваются участники.

- 40,2% считают своей главной ролью инструктаж студентов касательно использования интернет-платформ.

- 35,9% опрошенных ограничиваются только предоставлением студентам списка МООК по дисциплине для дополнительного обучения.

- 21,4% респондентов отдают предпочтение контролю над сроками выполнения и приему сертификата прохождения как доказательству выполненного задания.

- Около 1% отрицают использование МООК со студентами.

Анализ опроса и отзывов студентов, а также проведенного анкетирования среди педагогов позволил нам выявить следующие проблемы, с которыми столкнулись как студенты, так и педагоги при переходе на новый формат обучения и которые требуют необходимых решений:

• в формат онлайн-курса не могут быть переведены курсы определенной тематики;

• наблюдается частичное сопротивление со стороны преподавателей относительно интеграции МООК в учебный процесс и их низкая заинтересованность в использовании данных курсов в рамках учебной программы;

• открытыми остаются вопросы, связанные с правильным подбором МООК, а также формированием учебного плана с удобными сроками прохождения курса.

40% из профессорско-преподавательского состава не владеют ключевыми особенностями МООК и заложенными в них эффективными инструментами по реализации принципов непрерывности и индивидуализации образования.

У 80% респондентов не сложилось целостное представление о самостоятельных подходах к проблематике решаемых вопросов и требуется сопровождение со стороны фасилитаторов.
Ответы студентов, вовлеченных в 15-недельный эксперимент с массовыми открытыми онлайн-курсами, описание проблем, выявленных в результате опроса опытных фасилитаторов и педагогов, а также обучающихся разного уровня в плане возникающих у слушателей МООКов сложностей, позволили нарисовать портрет компетентного педагога-фасилитатора (Рисунок 1).

Рисунок 1. Портрет педагога-фасилитатора в трех плоскостях: знания, умения и навыки

Результаты и обсуждение

Принимая во внимание предметную область педагогов по смешанному обучению, а именно «Английский язык», необходимость вовлечения в дискуссии с целью научить мыслить критически и наличие мягкими навыками, нами была начата работа по отбору базовых инструментов Web 2.0 для более успешной работы фасилитатора и для подготовки фасилитационных сессий по трем ключевым критериям:

1) коммуникативные навыки;

2) навыки критического мышления высшего порядка;

3) навыки выживаемости и гибкости.

Многие учёные, разбирая понятие языковой компетенции, выводят на первый план практическую деятельность, а не знание вокабуляра и грамматики. К примеру, И. А. Зимняя, анализируя понятие компетенции, трактует её как актуальное проявление компетенции, «основывающийся на знаниях, интеллектуально и личностно обусловленный опыт социально-профессиональной жизнедеятельности человека» [41, 17 с.].

Компетенции, необходимые студентам для успешного прохождения курса МООК не ограничиваются только лишь языковыми навыками. Для успешного завершения курса и взаимодействия с фасилитатором необходимы определённые личностные качества, такие как ответственность, организованность, умение работать в команде и общаться в разными людьми за пределами своей комфортной зоны. Данные компетенции, при всём их разнообразии и неоднозначном перечне, принято называть soft skills. Существует мнение, что сегодня выпускники академически компетентны и обладают отличными навыками, но им серьёзно не хватает таких навыков, как «командная работа», «лидерство», умение работать с числами и вести спор [42].

Для таких категорий soft skills как коллаборация, коммуникация и тайм-менеджмент, Синкен М. проанализировал инструменты, используемые в различных МООК для стимулирования саморегуляции и активного обучения, с помощью категорий, созданных Скагноли в 2012 году и выделил для каждой из них различные виды деятельности и инструменты [43].

Мы выделили такие блоки, как инструменты для чтения, письма, аудирования и разговорной речи. Выбор инструментов был основан на богатстве когнитивных навыков, которые студент использует в процессе работы с этими инструментами. Однако оценка инструментов требует учёта не только преимуществ от их использования, но и более общих характеристик. Более того, каждый инструмент должен быть апробирован в ходе фасилитаторских сессий предыдущего и настоящего опыта. Одна из простых и в то же время понятных рубрик оценки инструментов Web 2.0 включает следующие категории, адаптированные под наш проект:

1. Функциональность - возможности использования, применимость;

2. Доступность - доступность для инклюзивных групп, свободный доступ;

3. Технический - возможность интеграции с другими платформами, доступ из браузера или мобильного приложения;

4. Дизайн - удобство, приятный интерфейс, офлайн-доступ;

5. Защита данных - регистрация, безопасное соединение, экспорт или архивирование данных;

6. Социальное присутствие - популярность приложения в социальных сетях, обновления и развитие;

7. Опыт учителей – апробация инструмента, опыт применения среди казахских учителей [44].

На сегодняшний день проанализировано более 100 инструментов, обеспечивающих доступ в Интернет, выделены их преимущества, развиваемые ими когнитивные навыки и компетенции, а также апробация в образовательной среде Казахстана.

Одновременно начата разработка методологии курса повышения квалификации педагогов английского языка как иностранного на базе ресурсов МООК и при содействии фасилитатора с учетом общеевропейской шкалой компетенций владения иностранным языком (CEFR) и стандартами по использованию технологий в изучении / обучении английского языка как иностранного (TESOL Technology Standards) [45-46], для которого уже определены методические особенности сопровождения онлайн курсов иностранных языков, а именно:

– дифференцированный подход;

– выявление потребностей рынка школьного, высшего и послевузовского образования;

– определение контингента обучающихся для планируемых курсов с участием фасилитаторов;

– смешанный и / или онлайн формат обучения.

Выделен ряд параметров, связанных с успешным завершением массовых открытых онлайн-курсов обучающимися по направлению «Английский язык»:

− мотивация слушателей;

− навыки саморегуляции в обучении (навыки постановки целей и задач, самоконтроля, мониторинга собственной образовательной деятельности и корректировки поведения);

− уровень интерактивности онлайн-курса и степень «изолированности» слушателя;

− компьютерная грамотность и техническая оснащенность обучающихся;

− предыдущий опыт прохождения МООК;

− социально-демографические характеристики обучающегося.

Заключение

Таким образом, в ходе опытного проведения предполагалось преподавание ряда дисциплин по английскому языку в казахстанских вузах как КарУ им. Е.А. Букетова, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, университет Мирас г. Шымкент в течении 15 недель одного учебного года с применением фасилитаторских сессий с целью уточнения и определения роли педагога-фасилитатора с целью поддержки участников Массовых открытых онлайн курсов. Для помощи участникам проекта в адаптации к платформе Coursera, обеспечения максимального вовлечения участников, их кооперации и овладения новыми компетенциями в каждой группе был привлечён преподаватель-фасилитатор, чья роль контрастировала с деятельностью обычного преподавателя.

По результатам анкетирования и различных форм опроса были выяснены и обозначены основные задачи и принцип работы фасилитатора. Полученный опыт помог подробно описать функции фасилитатора, их отличие от общепринятых представлений об учителе-руководителе. Благодаря фасилитаторским сессиям все участники успешно прошли курсы на платформе Coursera, а позже использовали платформу для обучения по другим курсам в рамках их профессиональных направлений и интересов.

Было определено, что такой инновационный подход в образовании определяется через умение и готовность фасилитаторов проектировать и моделировать нужный данной группе студентов учебный процесс с использованием различных образовательных технологий на основе знания их потенциальных возможностей. Именно это делает процесс обучения в вузе методически организованным и технологичным, т.е. прогнозируемым и максимально приближенным к запланированным результатам.

В рамках такого проектирования целесообразно использовать смешанные модели, созданные на основе различных образовательных технологий, хорошо зарекомендовавших себя в практике высшего образования Казахстана на примере МООК.

Финансирование. Данное исследование выполнено в рамках грантового проекта КН МОН РК (ИРН AP09260118) на тему «Фасилитаторы в повышении квалификации педагогов по смешанному обучению: оценка эффективности, методология, векторы развития компетенций»

Список литературы

1. Ашикбаева А.М., Сугурова А.Ж., Шакенова А.М. Приоритетное значение использования цифровых технологий в экономике Казахстана // Сборник материалов межвузовской научно-практической конференции «Глобальная нестабильность и цифровые технологии: реалии XXI века». - Москва: РУДН, 2020. – С. 290-295.

2. Ярмухамедова К.Г. Обучение иностранному языку по заочной форме с применением дистанционных технологий // Вестник Евразийской юридической академии им. Д. А. Кунаева. – 2015. – № 2. – С. 90-94.

3. COVID-19 и реализация целей в области устойчивого развития. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://www.un.org/ru/coronavirus/un-working-fight-covid-19-and-achieve-global-goals (дата обращения: 10.06.2021).

4. Пандемия COVID-19 может привести к глубокому кризису человеческого развития в Центральной Азии, предупреждают эксперты Всемирного банка. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2020/08/05/covid-19-pandemic-may-result-in-long-term-human-development-crisis-in-central-asia-warn-world-bank-experts (дата обращения: 10.06.2021).

5. Daniel J. Education and the COVID-19 pandemic // Prospects. – 2020. – Т. 49. – №. 1. – С. 91-96.

6. Engzell P.Frey, A. Verhagen M.D. Learning loss due to school closures during the COVID-19 pandemic // Proceedings of the National Academy of Sciences. – 2021 - 118(17) - e2022376118. DOI: 10.1073/pnas.2022376118.

7. Stoller J.K. A Perspective on the Educational “SWOT” of the Coronavirus Pandemic. // Chest. – 2020. – Vol. 159(2). – P. 743–748. doi:10.1016/j.chest.2020.09.087.

8. Бегалко З.В., Титов М.В., Шмидт О.Н. Информационно-коммуникационные технологии как фактор обеспечения качества образования в Республике Казахстан. // Электронное образование: перспективы использования SMART-технологий: Материалы III Международной научно-практической видеоконференции (г. Тюмень, 26 ноября 2015 г.) / Под ред. С. М. Моор. – Тюмень: ТюмГНГУ, 2016. – С. 26-29.

9. Evans T., Haughey M., Murphy D. International Handbook of Distance Education. – USA:Emerald Publishing, 2008. – 912 p.

10. Джусубалиева Д.М., Мынбаева А.К., Сери Л.Т. Цифровые технологии в иноязычном образовании. Дистанционное обучение. – Алматы: Издательство «Полилингва», 2019 – 272 с.

11. Siemens G. MOOCs are really a platform. // Elearnspace. – 2012. – P. 7-25

12. Mie Buhl, Lars Birch Andreasen. International Review of Education. Volume 64 - 2018 - P. 151–160. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://link.springer.com/article/10.1007/s11159-018-9716-z. (дата обращения: 10.06.2021).

13. Джусубалиева Д.М., Чакликова А.Т., Мергембаева А.Г., Тахмазов Р. МООК – эволюция онлайн-образования // Вестник КазНУ, Серия «Педагогические науки», КазНУ им Аль-Фараби. – 2017. – № 2(51). – С. 62-68.

14. More than 65 000 Kazakhstanis applied for free courses from Coursera. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://kazpravda.kz/en/news/society/more-than-65-000-kazakhstanis-applied-for-free-courses-from-coursera. (дата обращения: 10.06.2021).

15. Kalizhanova A.N. RELO MOOC experience: facilitating online learning with a diverse group of the participants // Вестник Карагандинского университета. Серия «Педагогика». – 2020. – № 3(99). – С. 12-17.

16. Калижанова А. Н., Ибраева Б.М. Геймификация процесса обучения для развития навыков самостоятельной работы учащихся // НИР. Социально-гуманитарные исследования и технологии. – 2017. – № 3. – С. 51-53.

17. Sadiq B.J. The impact of the teacher's role on students' achievement and motivation in ESP teaching. International Journal of Innovation, Creativity, and Change. – 2020. – No.12(1). – P. 196-212.

18. Yusuf Y.Q., Inayah, N., Mutiarani M. Teachers' reinforcement: Building students' motivation to learn English // International Journal of Language Studies. – 2020. – No.14(4). – P. 105-128.

19. Estaji M., Esfandyari, M. Teaching style preferences in EFL and EAP teachers: Matches and mismatches. Asian ESP Journal. – 2020. – No.16(3). – P. 88-115.

20. Heydarnejad T., Fatemi A.H., Ghonsooly B. The relationship between critical thinking, self-regulation, and teaching style preferences among EFL teachers: A path analysis approach. Journal of Language and Education. – 2021. – No. 1(1). – P. 96-108.

21. Mazloom S., Atharhussain M., Noh M., Huda M., Maseleno A. Correlation of teaching styles of English teachers with students engagement in secondary classes. Annals of the Romanian Society for Cell Biology. – 2021. – No.25(2). – P. 301-325.

22. Kacar I.G. A case study of Turkish pre-service teachers of English in an international exchange program: ELF and WE perspectives. Eurasian Journal of Applied Linguistics. – 2021. – No. 7(1). – P. 435-457.

23. Yang Y.F., Kuo N.C. New teaching strategies from student teachers' pedagogical conceptual change in CALL. System. – 2020. – 90, Article no. 102218. doi: 10.1016/j.system.2020.102218.

24. Копжасарова У.И., ДеВеро К., Ахметова Д. Роль МООК в развитии профессиональных иноязычных умений студентов технических специальностей // Вестник Карагандинского университета. Серия «Педагогика». – 2019. – № 3(95). – С. 30-37.

25. Отчет о развитии трехъязычного образования в ВКГТУ им. Д. Серикбаева за 2015- 2018 гг. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://www.ektu.kz/files/Trilingualism/ Отчет.pdf (дата обращения: 10.06.2021).

26. Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан (по итогам 2017 года): Е. Нурланов, М. Аманғазы, Г. Ногайбаева, А. Ахметжанова, Г. Карбаева, М. аулиев, Е. Коротких, Д. Абдрашева, М. Шакенова, А. Дуйсенгали, Н. Касымбекова. – Астана: АО «ИАЦ». – 2018. – 434 с.

27. Республиканский Форум педагогов: новый формат – эффективное содержание. – 2019. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://bilimdinews.kz/?p=5425 (дата обращения: 13.06.2021).

28. Татаренкова И.А., Кибец В.Н. Преподаватель как фасилитатор инновационного образовательного процесса в вузе // Современные проблемы науки и образования. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=18086 (дата обращения: 12.06.2021).

29. Сластенин В.А., Подымова Л.С. Педагогика: инновационная деятельность. – Москва: Магистр, 1997. – 345 с.

30. Поль А. А., Савицкая Н. Н., Трофимова Т. А. Теория фасилитации и ее значение для профессионального образования // Материалы X Международной студенческой научной конференции «Студенческий научный форум» [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://scienceforum.ru/2018/article/2018000186">https://scienceforum.ru/2018/article/2018000186 (дата

обращения: 16.06.2021).

31. Сиразеева А. Ф. Человекоцентрированная технология обучения Карла Роджерса // Фундаментальные исследования. – 2007. – № 6. – С. 54-55. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: http://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=3160 (дата обращения: 16.06.2021).

32. Фролов И. В. Исторические предпосылки интерактивного обучения в теории и практике педагогики // Проблемы современного педагогического образования. – 2018. – № 60-1. – С. 342-345.

33. Гибадуллина Ю.М., Доронина Н.А., Ниязова А.А. Трансформация ролей педагога в условиях формального, неформального и информального образования // Современные проблемы науки и образования. – 2013. – № 6. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=11224 (дата обращения: 30.06.2021).

34. Ковалева Т. М. Профессия «Тьютор» / Т. М. Ковалева, И.Е. Кобыща – Москва: «СФК-офис», 2012.– 246 с.

35. Иванова О. А., Доронина Н. А. Организация социально-педагогического взаимодействия в современном социуме: учебно-методическое пособие для студ. высш. учеб. заведений. – Тобольск: ТГСПА им. Д.И.Менделеева, 2012. – 204 с.

36. Сименс Дж. Коннективизм: теория обучения для цифровой эпохи / Перевод и редакция Л. В. Крашенинниковой. – Интерактивное образование. – 2018. – № 6. – С. 53-55.

37. Захаров К.П., Кунина О.О. Различие позиций ментор, фасилитатор и тьютор в системе дистанционного обучения в Moodle // «Тьюторство в открытом образовательном пространстве: языки описания и работы с «самостью» — развитие личности; становление субъектности; формирование self skills». Материалы XIII Международной научно-практической конференции (XXV Всероссийской научно-практической конференции) 27–28 октября 2020 г. – Москва: Ресурс, 2020. – 384 с.

38. Akther J. Influence of UNESCO in the Development of Lifelong Learning. Open Journal of Social Sciences. – 2020. – № 8. – С.103-112.

39. Соколова Е. И. Анализ терминологического ряда «Коуч», «Ментор», «Тьютор», «Фасилитатор», «Эдвайзер» в контексте непрерывного образования // Непрерывное образование: XXI век. – 2013. – № 4. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://lll21.petrsu.ru/journal/article.php?id=2171 (дата обращения: 30.06.2021).

40. Фаляхов И. И. Диверсификация моделей наставничества: ментор, тьютор, коуч, фасилитатор и идентификация их готовности к осуществлению наставнической деятельности // Казанский педагогический журнал. – 2016. – №2-1 (115). [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/diversifikatsiya-modeley-nastavnichestva-mentor-tyutor-kouch-fasilitator-i-identifikatsiya-ih-gotovnosti-k-osuschestvleniyu (дата обращения: 30.06.2021).

41. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия. Высшее образование сегодня: реформы, нововведения, опыт. – Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 с.

42. Dharmarajan P.V., Pachigalla R., Lanka K. The significance of inculcating Soft Skills in students in the process of teaching Hard Skills // International Journal of Applied Research and Studies. – 2012. – Т. 1. – № 2. – С. 1-11.

43. Cinque M. MOOCs and Soft Skills: a comparison of different courses on Creativity // Journal of e-Learning and Knowledge Society. – 2017. – Т. 13. – № 3.

44. A Rubric for Evaluating E-Learning Tools in Higher Education // EDUCAUSE. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://er.educause.edu/articles/2018/9/a-rubric-for-evaluating-e-learning-tools-in-higher-education (accessed 13.08.2021).

45. Little D. Common European Framework of Reference for languages. The TESOL

Encyclopedia of English Language Teaching. – 2020 – С. 1-7.

46. Healey D. TESOL technology standards. The TESOL Encyclopedia of English Language Teaching. – 2018 – С. 1-6.

Р.Ф. Жусупова[1], А.Н. Калижанова[2], Т.Ю. Шелестова[2], Р. Шадиев[3]

[1]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

[2] Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

[3]Нанкин педагогикалық университеті, Нанкин, Қытай

МООС студенттерін ұйымдастырудағы және қолдаудағы фасилитатор оқытушысының рөлі

Аңдатпа.Қазіргі ақпараттық қоғамда қашықтықтан білім беру технологияларын қолдана отырып, Ашық білім беру жүйесі заманауи білім берудің басым бағыты болды. Мұндай технологиялардың ішіндегі ең жаңашылы-жаппай ашық онлайн курстар (MOOCs), онда әр студент оқу мақсатын, мазмұнын, әдісін, уақыты мен орнын өз бетінше таңдайды. Бұл мәселеге деген қызығушылық бүкіл әлемдегі коронавирустық пандемиямен байланысты жаһандық жағдайға, соның салдарынан жаһандық құлдырауға және қазіргі заманғы білім берудің басты мақсатына қол жеткізуге бағытталған қолданбалы міндеттерге байланысты, бұл жеке тұлғаны қазіргі қоғамдағы тәуелсіз өмірге дайындау, оны қажетті дағдылармен және кәсіби құзыреттермен қаруландыру.

Бұл мақалада қазақстандық жоғары оқу орындарында тілдік және тілдік емес мамандықтардың 61 студенті үшін ағылшын тілінде бірқатар пәндерді оқыту аясында фасилитатордың рөлін зерттеуге әрекет жасалды. Ол сонымен қатар студенттерге ұсынылған оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешендер бойынша дәстүрлі сабақ түрінде де, МООС-ті әртүрлі платформаларда 15 апта бойы өз бетінше немеснемесе фасилитатордың көмегі арқылы кеңес беру арқылы тәжірибелік оқытуды сипаттайды. Тренинг соңында оқытушылар мен студенттерге сауалнама жүргізілді. Сауалнама нәтижелері көптеген студенттердің пәнді оқуға деген ынтасы едәуір артты, көптеген халықаралық тәжірибелердің арқасында олар тапсырмаларды орындауға жауапкершілікпен қарай бастады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Алайда, МООС курстарына қол жеткізу үшін фасилитатор тарапынан қажетті қолдау алмаған студенттер қатарындағы респонденттердің үштен бірі дербес құрылған қашықтықтан білім беру вакуумында болды. Жүргізілген сауалнама оқытушылар мен студенттер оқытудың осы түрінің барлық аспектілерін білмейтінін және фасилитатордың рөлін түсінуді кеңейту үшін қашықтықтан оқыту форматының траекториясын айқындау қажеттігін объективті түрде көрсетеді.

Түйін сөздер: ЖАОК, цифрлық технологиялар, қашықтықтан оқыту, шет тілінде оқыту.

R.F. Zhusupova[1], A.N. Kalizhanova[2], T.Y. Shelestova[2], R. Shadiev[3]

[1] L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

[2] Ye.A. Buketov Karaganda University, Karaganda, Kazakhstan

[3]Nanking Pedagogical University, Nanjing, China

The role of the teacher-facilitator in organizing and accompanying the MOOC students

Abstract. In the modern information society, the priority trend of modern education has become the system of open education through distance learning technologies. The most innovative of such technologies are mass open online courses (MOOCs), when each student chooses the goal, content,

method, time and place of training independently. The interest in this problem is due to both the global situation associated with the coronavirus pandemic around the world and, as a result, a global lockdown, and applied tasks designed to contribute to the achievement of the main goal of modern education, which is to prepare an individual for independent life in modern society, arming him with the necessary skills and professional competencies.

This article attempts to study the role of a facilitator in the framework of teaching a number of disciplines in English for 61 students of language and non-language specialties in Kazakh universities. It also describes the experimental training of students both in the traditional form of classes according to recommended textbooks and educational and methodological complexes, and using MOOCs on various platforms for 15 weeks independently and with the help of a facilitator through consultations. At the end of the training, a questionnaire and a survey were conducted, both teachers and students. The results of the survey allow us to conclude that the majority of students have significantly increased their motivation to study the subject, they have become more responsible in performing tasks, thanks to numerous international practices. However, a third of the respondents from students without the necessary support from a facilitator to gain access to MOOC courses found themselves in a self-built distance education vacuum. The conducted survey objectively demonstrates that teachers and students do not know all aspects of this type of training and it is necessary to identify the trajectories of the distance learning format in order to expand the understanding of the role of the facilitator.

Keywords: MOOC, digital technology, facilitator, distance learning, language learning.

References

1. Ashikbaeva A.M., Sugurova A.ZH., Shakenova A.M. Prioritetnoe znachenie ispol'zovaniya cifrovyh tekhnologij v ekonomike Kazahstana [Priority importance of digital technologies using in economy of Kazakhstan] Sbornik materialov mezhvuzovskoj nauchno-prakticheskoj konferencii «Global'naya nestabil'nost' i cifrovye tekhnologii: realii XXI veka». [Conference proceedings], (Moskva, RUDN, 2020, 290-295 p.), [in Russian].

2. Yarmuhamedova K.G. Obuchenie inostrannomu yazyku po zaochnoj forme s primeneniem distancionnyh tekhnologij [Foreign language teaching at part time form with distance technologies implementation], Vestnik Evrazijskoj yuridicheskoj akademii im. D. A. Kunaeva [Bulletin of D.A.Kunaev Eurasian Law Academy]. 2015. No. 2. P. 90-94, [in Russian].

3. COVID-19 i realizaciya celej v oblasti ustojchivogo razvitiya. [COVID-19 and aims realizations in sustainable education sphere], Available at: https://www.un.org/ru/coronavirus/un-working-fight-covid-19-and-achieve-global-goals [in Russian]. (accessed 10.06.2021) .

4. Pandemiya COVID-19 mozhet privesti k glubokomu krizisu chelovecheskogo razvitiya v Central'noj Azii, preduprezhdayut eksperty Vsemirnogo banka. [COVID-19 pandemic may result in long term human development crisis in Central Asia warn world bank experts]. Available at: https://www.vsemirnyjbank.org/ru/news/press-release/2020/08/05/covid-19-pandemic-may-result-in-long-term-human-development-crisis-in-central-asia-warn-world-bank-experts [in Russian]. (accessed 10.06.2021).

5. Daniel J. Education and the COVID-19 pandemic. Prospects. 2020. Vol. 49. No. 1. P. 91-96.

6. Engzell P., Frey A. Verhagen M.D. Learning loss due to school closures during the COVID-19 pandemic. Proceedings of the National Academy of Sciences. 2021. No. 118(17).

7. Stoller J.K. A Perspective on the Educational “SWOT” of the Coronavirus Pandemic. Chest. 2020. Vol. 159(2). P. 743–748.

8. Begalko Z.V., Titov M.V., Shmidt O.N. Informacionno-kommunikacionnye tekhnologii kak faktor obespecheniya kachestva obrazovaniya v Respublike Kazahstan. [Information and

communicative technologies as a factor of education quality suppling in Republic of Kazakhstan] Elektronnoe obrazovanie: perspektivy ispol'zovaniya SMART-tekhnologij: Materialy III Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj videokonferencii (g. Tyumen', 26 noyabrya 2015 g.) [Conference proceedings]. Tyumen', TyumGNGU, 2016. P. 26-29.

9. Evans T., Haughey M., Murphy D. International Handbook of Distance Education. (Emerald Publishing, USA, 2008, 912 p.).

10. Dzhusubalieva D.M., Mynbaeva A.K., Seri L.T. Cifrovye tekhnologii v inoyazychnom obrazovanii. [Digital technologies in foreign language education] Distancionnoe obuchenie. [Distance learning] (Izdatel'stvo «Polilingva», Almaty, 2019, 272 p.), [in Russian].

11. Mie Buhl., Lars Birch Andreasen. International Review of Education. Volume 64. 2018. P. 151–160. Available at: https://link.springer.com/article/10.1007/s11159-018-9716-z. [in Russian]. (accessed 10.06.2021).

12. Dzhusubalieva D.M., CHaklikova A.T., Mergembaeva A.G., Tahmazov R. MOOK – evolyuciya onlajn-obrazovaniya [MOOC – evolution of online education] Vestnik KazNU, Seriya «Pedagogicheskie nauki», KazNU im Al'-Farabi. 2017. No. 2(51). P.62-68, [in Russian].

13. More than 65 000 Kazakhstanis applied for free courses from Coursera. . Available at: https://kazpravda.kz/en/news/society/more-than-65-000-kazakhstanis-applied-for-free-courses-from-coursera. (accessed 10.06.2021).

14. Kalizhanova A.N. et al. RELO MOOC experience: facilitating online learning with a diverse group of the participants [Vestnik Karaganda Univesity. Pedagogy]. 2020. No. 3(99). P. 12-17.

15. Siemens G. MOOCs are really a platform. Elearnspace. 2012. P. 7-25.

16. Kalizhanova A. N., Ibraeva B.M. Gejmifikaciya processa obucheniya dlya razvitiya navykov samostoyatel'noj raboty uchashchihsya [Geimification teaching process for development of students' autonomous learning skills] NIR. Social'no-gumanitarnye issledovaniya i tekhnologii. [SRW. Cosial and humanitarian resources and technologies]. 2017. No.3. P. 51-53. Available at: https://doi.org/10.12737/article_59d7860b667174.84726065. [in Russian]. (accessed 10.06.2021).

17. Sadiq B. J. The impact of the teacher's role on students' achievement and motivation in ESP teaching. International Journal of Innovation, Creativity and Change. 2020. No. 12(1). P. 196-212.

18. Yusuf Y.Q., Inayah, N., Mutiarani M. Teachers' reinforcement: Building students' motivation to learn English. International Journal of Language Studies. 2020. No. 14(4). P. 105-128.

19. Estaji M., Esfandyari, M. Teaching style preferences in EFL and EAP teachers: Matches and mismatches. Asian ESP Journal. 2020. No.16(3). P. 88-115.

20. Heydarnejad T., Fatemi A.H., Ghonsooly B. The relationship between critical thinking, self-regulation, and teaching style preferences among EFL teachers: A path analysis approach. Journal of Language and Education. 2021. No. 1(1). P. 96-108.

21. Mazloom S., Atharhussain M., Noh M., Huda M., Maseleno A. Correlation of teaching styles of English teachers with students engagement in secondary classes. Annals of the Romanian Society for Cell Biology. 2021. No. 25(2).P. 301-325.

22. Kacar I.G. A case study of Turkish pre-service teachers of English in an international exchange program: ELF and WE perspectives. Eurasian Journal of Applied Linguistics. 2021. No. 7(1). P. 435-457.

23. Yang Y.F., Kuo N. C. New teaching strategies from student teachers' pedagogical conceptual change in CALL. System. 2020. 90, Article no. 102218. doi: 10.1016/j.system.2020.102218.

24. Kopzhasarova U.I., DeVero K, Ahmetova D. Rol' MOOK v razvitii professional'nyh inoyazychnyh umenij studentov tekhnicheskih special'nostej. [MOOC role in professional foreign languages skills development for students of technical specialities]. [Vestnik Karaganda university. Pedagogy]. 2019. No. 3(95). P. 30-37. Available at: https https://pedagogy-vestnik.ksu.kz/apart/2019-95-3/4.pdf. (accessed 10.06.2021).

25. Otchet o razvitii trekh"yazychnogo obrazovaniya v VKGTU im. D. Serikbaeva za 2015-2018 [Report about polylingual education development in D. Serikbaev EKSTU for 2015-2018]. Available at: https://www.ektu.kz/files/Trilingualism/ Отчет.pdf [in Russian]. (accessed 10.06.2021).

26. Nacional'nyj doklad o sostoyanii i razvitii sistemy obrazovaniya Respubliki Kazahstan (po itogam 2017): E. Nurlanov, M. Amanғazy, G. Nogajbaeva, A. Ahmetzhanova, G. Karbaeva, M. Auliev, E. Korotkih, D. Abdrasheva, M. SHakenova, A. Dujsengali, N. Kasymbekova. [National report about condition of educational system in Republic of Kazakhstan] (Astana, AO «IAC», 2018, 434 p.), [in Russian].

27. Respublikanskij Forum pedagogov: novyj format – effektivnoe soderzhanie. [Republic Pedagogical forum: new format – effective results] – 2019. Available at: https://bilimdinews.kz/?p=5425 [in Russian]. (accessed 10.06.2021).

28. Tatarenkova I.A., Kibec V.N. Prepodavatel' kak fasilitator innovacionnogo obrazovatel'nogo processa v vuze [Teacher as facilitator of innovative educational process in high school] Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya. [Modern Problems of Sciences and Education]. 2015. No. 1-1. Available at: http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=18086 [in Russian]. (accessed 10.06.2021).

29. Slastenin V.A., Podymova L.S. Pedagogika: innovacionnaya deyatel'nost'. [Pedagogy: innovative activities]. (Moscow, Magistr, 1997, 345 p.), [in Russian].

30. Pol' A.A., Savickaya N.N., Trofimova T.A. Teoriya fasilitacii i ee znachenie dlya professional'nogo obrazovaniya [Theory of facilitation and its importance for professional development] Materialy X Mezhdunarodnoj studencheskoj nauchnoj konferencii «Studencheskij nauchnyj forum». [Conference proceedings]. Available at: https://scienceforum.ru/2018/article/2018000186">https://scienceforum.ru/2018/article/2018000186 [in Russian]. (accessed 10.06.2021).

31. Sirazeeva A.F. Chelovekocentrirovannaya tekhnologiya obucheniya Karla Rodzhersa [Learner-centered technologies of teaching by Carl Rodgers] Fundamental'nye issledovaniya. [Fundamental researches]. 2007. No. 6. P. 54-55. Available at: http://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=3160 [in Russian]. (accessed 10.06.2021).

32. Frolov I.V. Istoricheskie predposylki interaktivnogo obucheniya v teorii i praktike pedagogiki [Historical backgrounds of interactive teaching in theory and practice of pedagogy] Problemy sovremennogo pedagogicheskogo obrazovaniya. [Problems of modern pedagogical education]. 2018. No. 60-1. P. 342-345, [in Russian].

33. Gibadullina Yu. M., Doronina N. A., Niyazova A. A. Transformatsiya roley pedagoga v usloviyah formalnogo, neformalnogo i informalnogo obrazovaniya [Sovremennyie problemyi nauki i obrazovaniya]. 2013. No.6. Available at: http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=11224 [in Russian]. (accessed 30.06.2021).

34. Kovaleva T. M. Professiya «T`yutor»] (Moskva, «SFK- ofis», 2012, 246 p.), [in Russian].

35. Ivanova O. A., Doronina N. A. Organizacziya soczial`no-pedagogicheskogo vzaimodejstviya v sovremennom socziume: uchebno-metodicheskoe posobie dlya stud. vy`ssh. ucheb. zavedenij (Tobol`sk, TGSPA im. D.I.Mendeleeva, 2012, 204 p.), [in Russian].

36. Simens Dzh. Konnektivizm: teoriya obucheniya dlya czifrovoj e`pokhi. Perevod i redakcziya L. V. Krasheninnikovoj. Interaktivnoe obrazovanie. 2018. No. 6. P. 53-55, [in Russian].

37. Zakharov K.P., Kunina O.O. Razlichie poziczij mentor, fasilitator i t`yutor v sisteme distanczionnogo obucheniya v Moodle. «T`yutorstvo v otkry`tom obrazovatel`nom prostranstve: yazy`ki opisaniya i raboty` s «samost`yu» — razvitie lichnosti; stanovlenie sub`ektnosti; formirovanie self skills». Materialy` XIII Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferenczii (XXV Vserossijskoj nauchno-prakticheskoj konferenczii) 27–28 oktyabrya 2020 g. (Moscow, Resurs, 2020, 384 p.), [in Russian].

38. Akther J. Influence of UNESCO in the Development of Lifelong Learning. Open Journal of

Social Sciences. 2020. No.8. P.103-112.

39. Sokolova E. I. Analiz terminologicheskogo ryada «Kouch», «Mentor», «T`yutor», «Fasilitator», «E`dvajzer» v kontekste neprery`vnogo obrazovaniya. Neprery`vnoe obrazovanie: XXI vek. 2013. No.4. Available at: https://lll21.petrsu.ru/journal/article.php?id=2171 (accessed 30.06.2021).

40. Falyakhov I.I. Diversifikacziya modelej nastavnichestva: mentor, t`yutor, kouch, fasilitator i identifikacziya ikh gotovnosti k osushhestvleniyu nastavnicheskoj deyatel`nosti. Kazanskij pedagogicheskij zhurnal. 2016. No. 2-1 (115). Available at: https://cyberleninka.ru/article/n/diversifikatsiya-modeley-nastavnichestva-mentor-tyutor-kouch-fasilitator-i-identifikatsiya-ih-gotovnosti-k-osuschestvleniyu [in Russian]. (accessed 30.06.2021).

41. Zimnyaya I.A. [Klyuchevy`e kompetentnosti kak rezul`tativno-czelevaya osnova kompetentnostnogo podkhoda v obrazovanii]. Avtorskaya versiya. Vy`sshee obrazovanie segodnya: reformy`, novovvedeniya, opy`t. (Moscow, Issledovatel`skij czentr problem kachestva podgotovki speczialistov, 2004, 42 p.), [in Russian].

42. Dharmarajan P. V., Pachigalla R., Lanka K. The significance of inculcating Soft Skills in students in the process of teaching Hard Skills. International Journal of Applied Research and Studies. 2012. Vol. 1. No. 2. P. 1-11.

43. Cinque M. MOOCs and Soft Skills: a comparison of different courses on Creativity. Journal of e-Learning and Knowledge Society. 2017. Vol. 13. No. 3.

44. A Rubric for Evaluating E-Learning Tools in Higher Education. EDUCAUSE. Available at: https://er.educause.edu/articles/2018/9/a-rubric-for-evaluating-e-learning-tools-in-higher-education [in Russian]. (accessed 30.06.2021).

45. Little D. Common European Framework of Reference for Languages. The TESOL Encyclopedia of English Language Teaching. 2020. P. 1–7.

46. Healey D. TESOL Technology Standards. The TESOL Encyclopedia of English Language Teaching. 2018. P. 1–6.

Сведения об авторах:

Жусупова Р.Ф. – к.п.н., асс. профессор, Евразийский национальный университет им. *Л*. Н. Гумилева, филологический факультет, кафедра теории и практики иностранных языков, Астана, Казахстан.

Калижанова А.Н. – магистр филологических наук, старший преподаватель Карагандинского университета имени академика Е. А. Букетова, факультет иностранных языков, кафедра теории и практики переводческого дела, Караганда, Казахстан.

Шелестова Т.Ю. – *Ph.D.,* доцент, заведующий кафедрой теории и практики перевода Карагандинского университета им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан.

Шадиев Р. – *профессор, Нанкинский педагогический университет, Нанкин, Китай.*

Zhussupova R.F. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Kalizhanova A.N. – Master of Arts, Senior lecturer of Buketov Karaganda University, Foreign languages faculty, the Department of Theory and practice of translation, Karaganda, Kazakhstan.

Shelestova T.Yu. – Ph.D., Associate prof. of Buketov Karaganda University, Foreign languages faculty, the Department of Theory and practice of translation, Karaganda, Kazakhstan.

Shadiev R. – Professor, Nanjing Normal University, Nanjing, China.

IRSTI 14.37.01

S.Ye. Zhunussova, L.S. Baimanova, L.N. Naviy

Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan
(E-mail: zhunusova.1982@bk.ru, ljasat@mail.ru, liza281073@mail.ru)

The role of soft skills formation among foreign language teachers

Abstract. *In the 21st century, in the era of globalization, modern teachers, in order to successfully implement their professional activities, need additional skills, so-called «soft skills», without, which even the best professional, nowadays cannot achieve a good result. In accordance with the purpose and objectives of this research, there was investigated and determined the level of soft skills among foreign language teachers of the Akmola region. In order to determine the soft skills, which are related to the teachers' professional competence, there was conducted a questionnaire survey in "Google form" consisting of 16 questions. The total number of respondents was 363 teachers from different districts of the Akmola region. As part of the research, the survey participants were asked to answer questions about the "soft skills" definition and concept. The results of our study revealed an insufficient level of soft skills among 74% of the respondents, which suggests the analysis and adjustment of educational programs for the training of foreign language teachers.*
Keywords: *soft skills, key competencies, teacher, professional development, communicativeness, creativity.*

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-107-118

Introduction

As the modern world community entered the third millennium of information technology, global computerization, and digitalization, it faced the problem of life technological complexity developing faster than the soft skills level. At the current stage of social development, the entire education system requires significant reformation, with the focus on educational science and pedagogical practice, regardless of the direction of training, being placed on an individual with their vital interests, abilities, and moral values, creativity, critical thinking, integrated problem solving, analyzing and decision-making skills [1, p. 1]. The law of changing generations of educational services, methods, and means of teaching and learning through innovation and substitution of basic innovations plays a key role in the cyclical dynamics of educational development.

A teacher, by the essence of the changes taking place in education today, should be a school leader whose activity is aimed at organizing an educational environment that develops students and colleagues.

A teacher of the new formation is a self-regulating and self-actualizing person, who uses the most modern research methodology, has communicative, informational and other competences, and is a responsible, active, competent, creative teacher.

The National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025 notes that due to the automation of processes and the adoption of artificial intelligence, the need for "soft" skills - the technological, socioemotional and advanced cognitive skills - is growing fast. This indicates that the main peoples' employment will be in complex, non-automated tasks that demand creativity, greater interaction and co-ordination at a distance. The critical thinking, the ability to analyze and problem-solving, active learning, stress resistance, and flexibility will become the main skills in high demand in the labor market. Flexibility in employment will be involved and formalized through the adoption of progressive forms of employment relations [2].

In the Republic of Kazakhstan, the importance of "soft" skills formation is noted among the main trends in the transformation of the methodology and the updating of content already at the school level

[3, p.9]. The problem's relevance is also recognized at the level of modern higher education [4].

New educational programs should be oriented towards the development of flexible, professional soft skills, especially needed in the fast-changing world of VUCA (Volatile, uncertain, complex; ambiguous) and involving lifelong learning.

Formulation of the problem

The given research there has tried to identify the level of understanding and mastery of "soft skills" by foreign language teachers in the Akmola region.

In order to create the necessary and sufficient conditions for the development of soft skills, it is important to understand what the modern world expects of teachers with regard to their professional development prospects. Another question is to answer: what qualities and competencies will a foreign language teacher bring to the professional activity? Because there is a gap between what they have learned at school, college, and university and what is required in the workplace. One reason is that the world continues to change dramatically while the professional development system is not adapting fast enough.

The research objective is to determine the level of soft skills of foreign language teachers in the Akmola region, as well as to give the necessary recommendations for the sustainable improvement of the situation in the region.

History

"Soft skills" are social skills such as effective communication, teamwork, the ability to think critically and not be afraid to speak out, self-management, etc.

Nowadays there is a huge variety of soft skills' definitions. For example, according to the Cambridge Dictionary and Collins Dictionary, soft skills are: "Soft skills are interpersonal skills, such as the ability to communicate well with other people and work in a team", "Preferable qualities for particular forms of employment that do not depend on learned knowledge: these include commonsense, the skill to get on with people, and a pleasant, flexible disposition", "The ability of people to communicate with each other and work well together: We focus on soft skills such as team building and communication" [5, 6]. Roselina Shakir, an academic researcher at the University of Malaya in her article "Soft skills at the Malaysian institutions of higher learning" interprets "soft skills" as including aspects of common skills that incorporate non-academic skills such as leadership, collaboration, communication, and lifelong learning. A person's success is influenced not only by his/her or her intelligence but also, for example, by his/her ability to communicate or work with others [7, p.309-315].

According to George Paajanen [8], Ph.D., Chief Scientist at Veris Benchamrk, "soft skills" is a social term that relates to a person's "EQ" (emotional intelligence quotient), a group of personal characteristics, social grace, communication, language, private habits, friendliness and optimism that characterize relationships with other people. S. N. Batsunov, a Russian Candidate of Philosophical Sciences in co-authorship with three candidates of pedagogical sciences in the scientific article: "Modern determinants of soft skills development" emphasize that "...soft skills are unified skills and personal qualities which increase efficiency of work and interaction with other people, namely: development management, competent management of own time, ability to persuade..." [9]. According to V. Shipilov [10], an expert in corporate innovation and entrepreneurship, "...soft-skills are socio-psychological skills that are useful to you in most life situations: communication, leadership, teamwork, public speaking, thinking and others". F. Lukyanov [11] in his research paper describes the concept of "soft skills" as a set of emotional competencies that constitute emotional intelligence. D. S. Yermakov and Zh. A.

Amantay [12] define "soft skills" as a set of non-specialized, supraprofessional social and psychological skills that ensure successful activities, their performance efficiency, high productivity in general and are transversal, i.e. not related to a specific profession.

Therefore, in order to study the given research topic there have been used the next **research methods:**

- literature review;
- method of included observation;
- questionnaires;
- method of critical analysis of research results.

Results and discussion

363 respondents from various districts of the Akmola region participated in the online survey by means of the electronic tool "Google form" (Diagram 1), 59 of them have secondary professional education, and 304 have higher education. The respondents' ages varied from 20 to 42 years old.

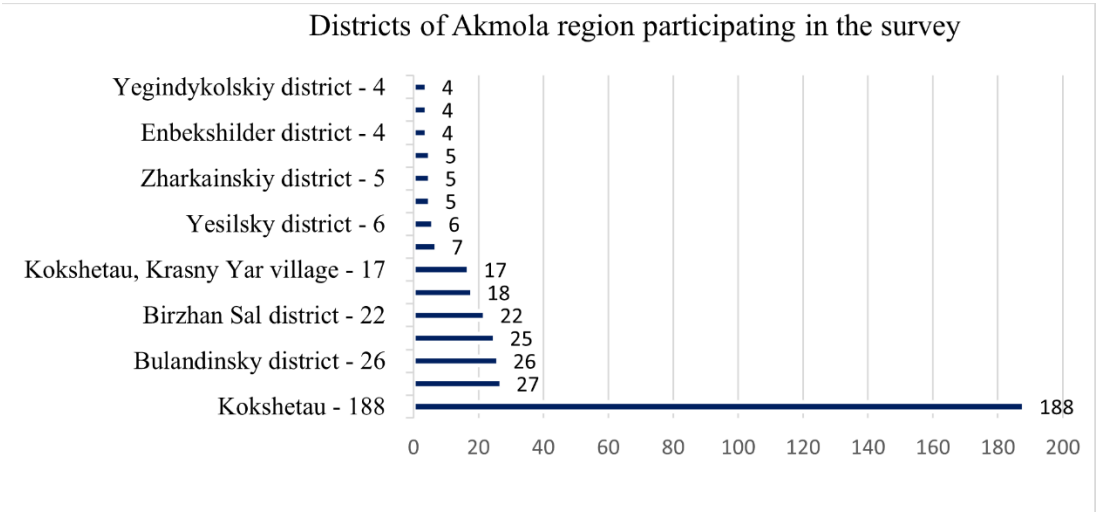

Diagram 1.

The survey showed that the pedagogical experience of the questionnaire respondents is 1-5 years - 41.6%, 5-10 years - 20.1%, 10 or more years of experience -38.3%. (Diagram 2).

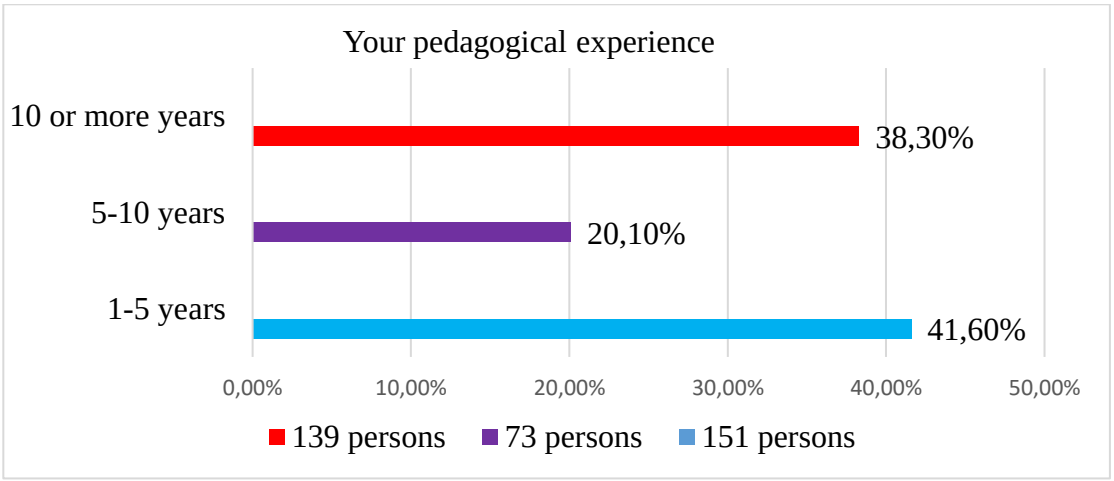

Diagram 2.

To the question, "Is it always difficult for you to navigate the current critical situation?" -18% answered "Yes", 57.9% answered "Sometimes", 37.2% responded negatively (Diagram 3).

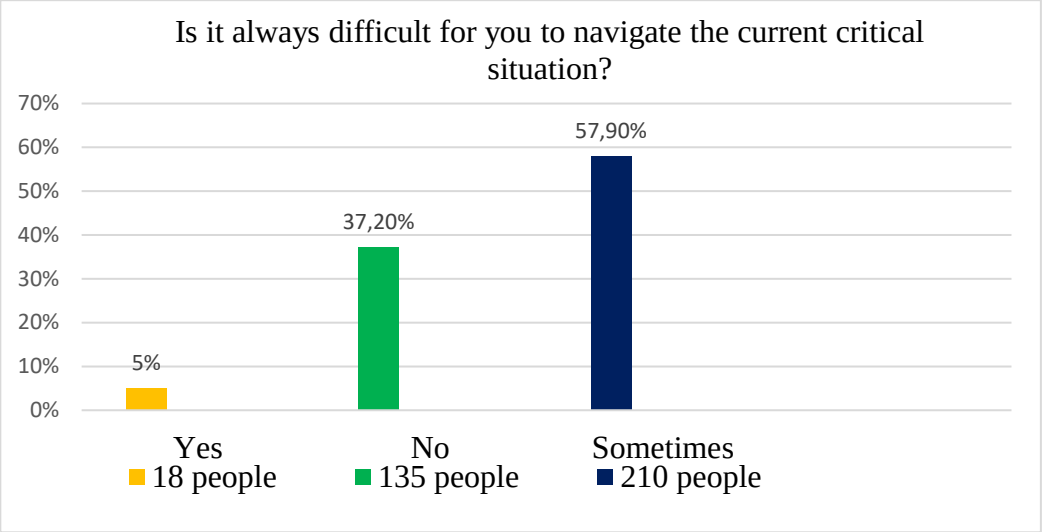

Diagram 3.

The results of answers to the question "Do you easily establish contacts with unfamiliar people?" turned out to be maximally positive, which indicates that more than a half of teachers are open-minded. Nevertheless, 20.7% responded negatively, which points to certain problem of communication (Diagram 4).

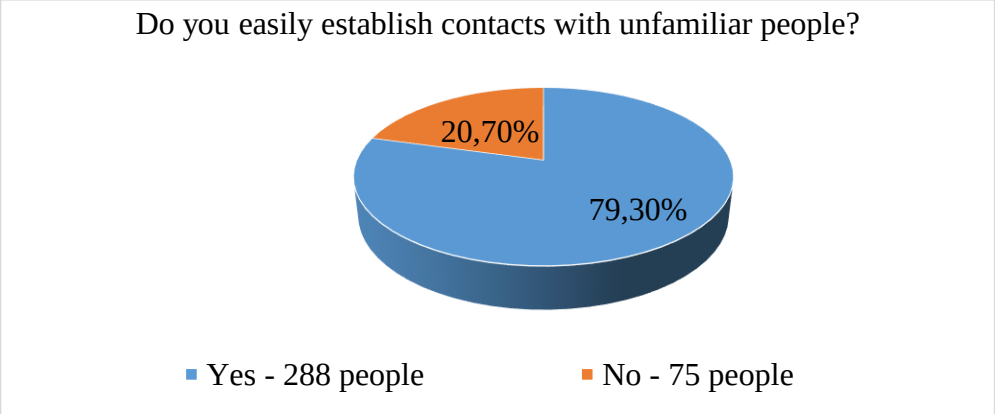

Diagram 4.

We came to interesting conclusions by analyzing the answers of the respondents to the question "Do you often take the initiative in dealing with issues affecting the interests of your colleagues?". Most respondents answered "Sometimes" - 59%, and 14.9% answered negatively at all, which indicates complete indifference to their colleagues (Diagram 5).

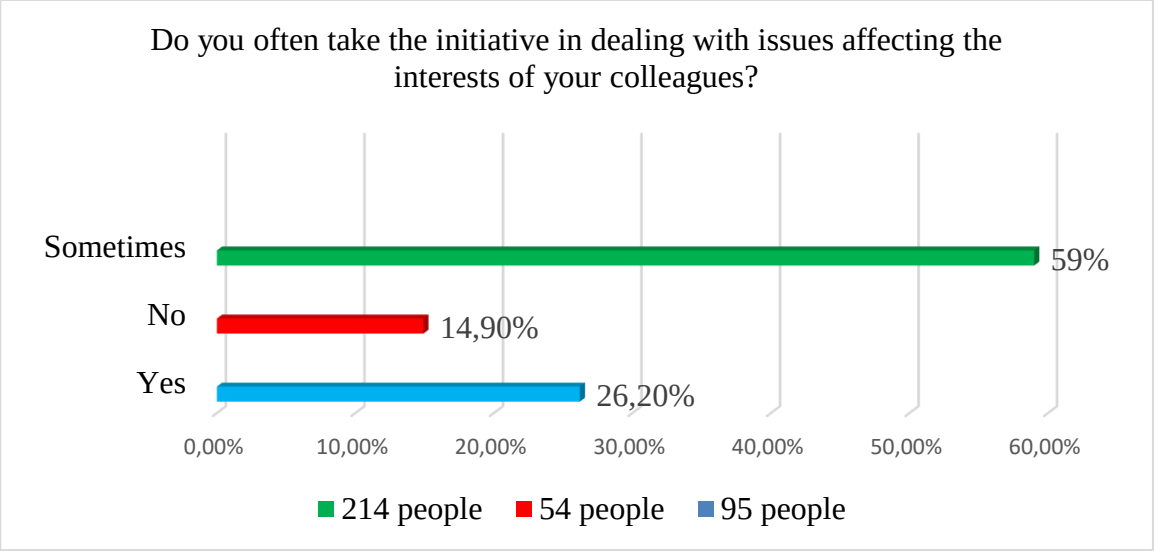

Diagram 5.

The results of the next question about their confidence among their colleagues are comforting, with 90.1% answering "Yes" and only 9.9% "No" (Diagram 6).

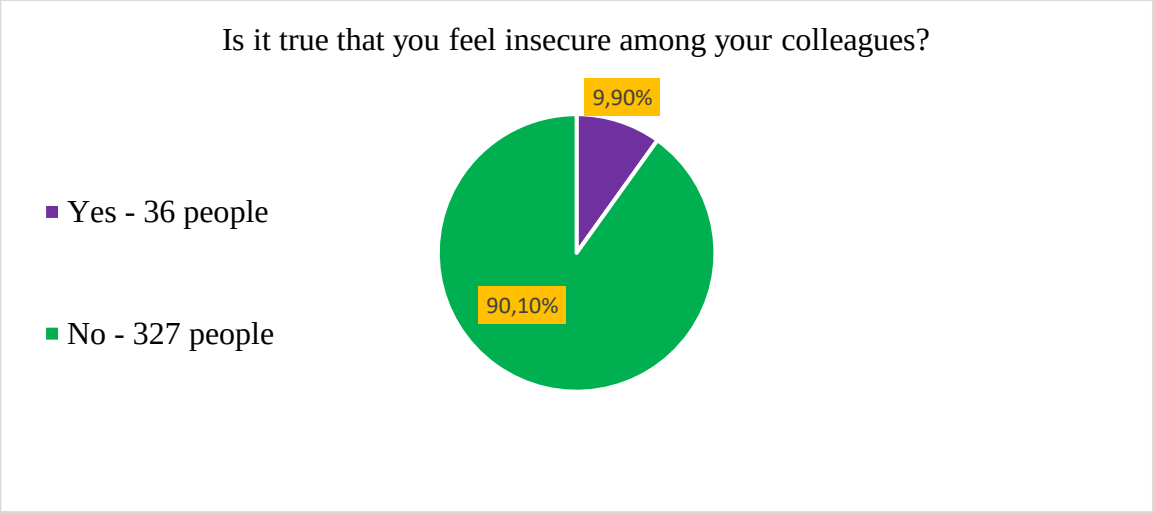

Diagram 6.

The level of mastery of such a necessary skill as "Time management" can be determined by the answers to the question "Are you often late for business meetings?", 91.5% of teachers adhere to this skill, which indicates their responsibility (Diagram 7).

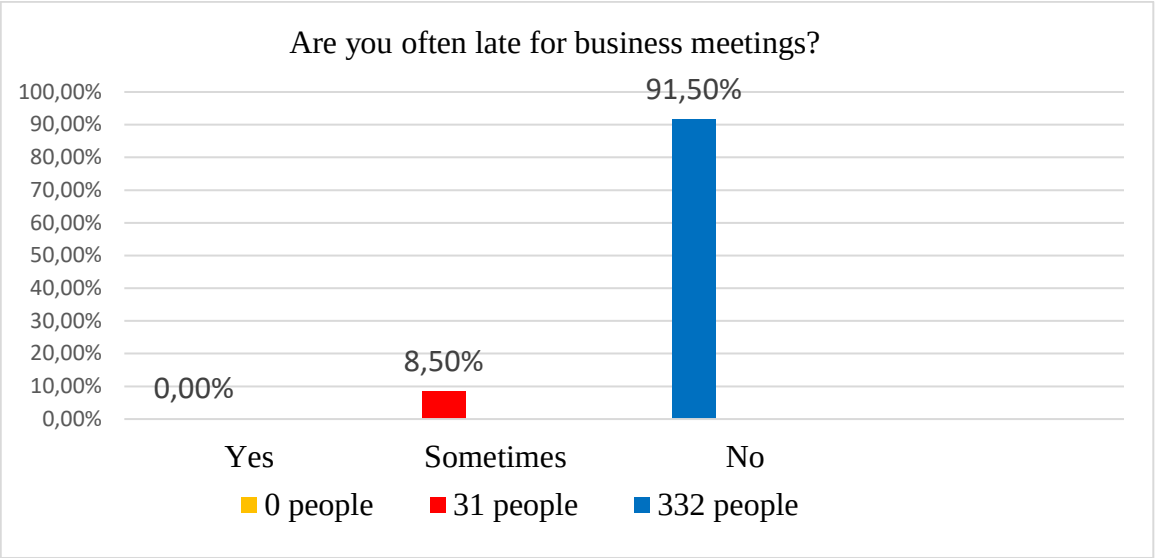

Diagram 7.

The majority of teachers use creative ways of working in their classes, 71.3%, while the remaining respondents sometimes use them or do not use them at all (Diagram 8).

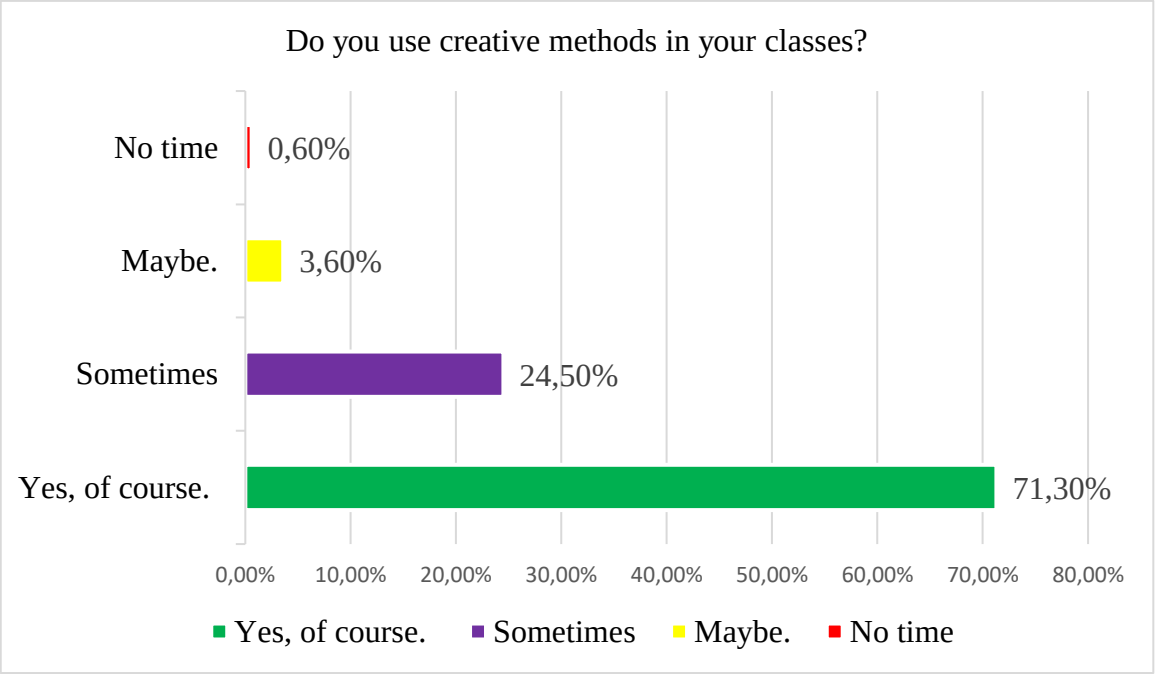

Diagram 8.

In a conflict situation at work, 11.3% would turn to their management for help, 14.3% would ask their colleagues for help, 1.7% would leave it as it was, and 72.7% would try to resolve the situation themselves (Diagram 9).

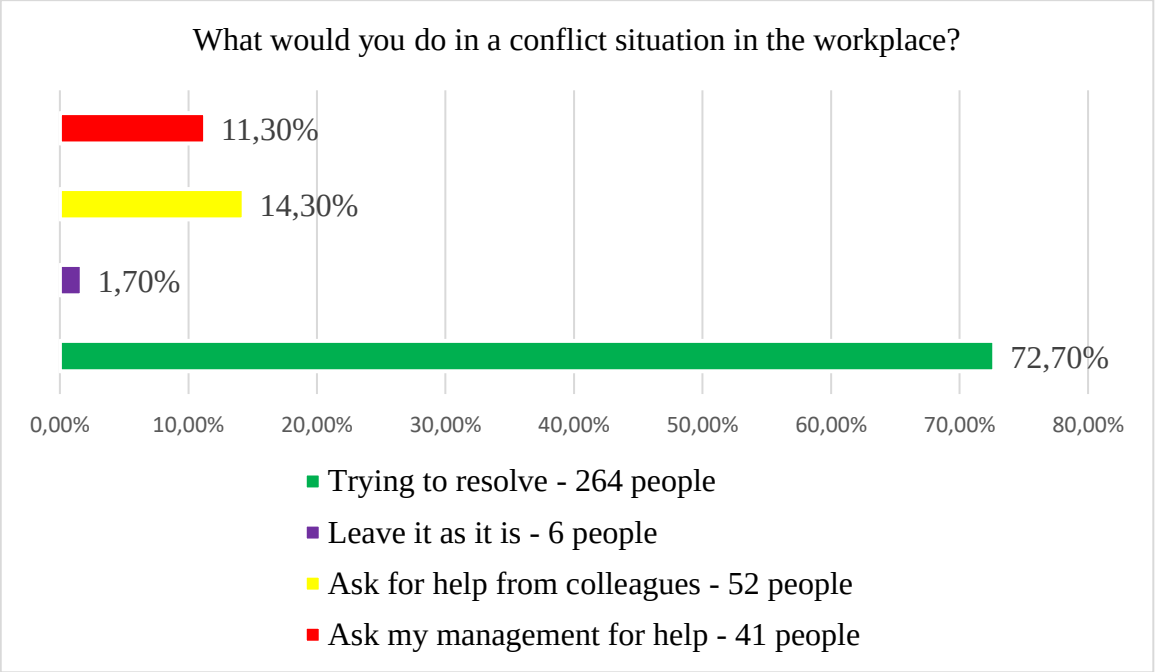

Diagram 9.

When asked about self-assessment of the development level of soft skills, 22.3% responded that they have completely mastered these skills and use them effectively in all standard situations. The main part of the questionnaires are in the process of mastering these skills, they understand their significance, but do not always effectively demonstrate them in practical work - 74.7%. 3% of the respondents do not have the skills at all, do not understand their importance, do not try to apply them and develop them (Diagram 10).

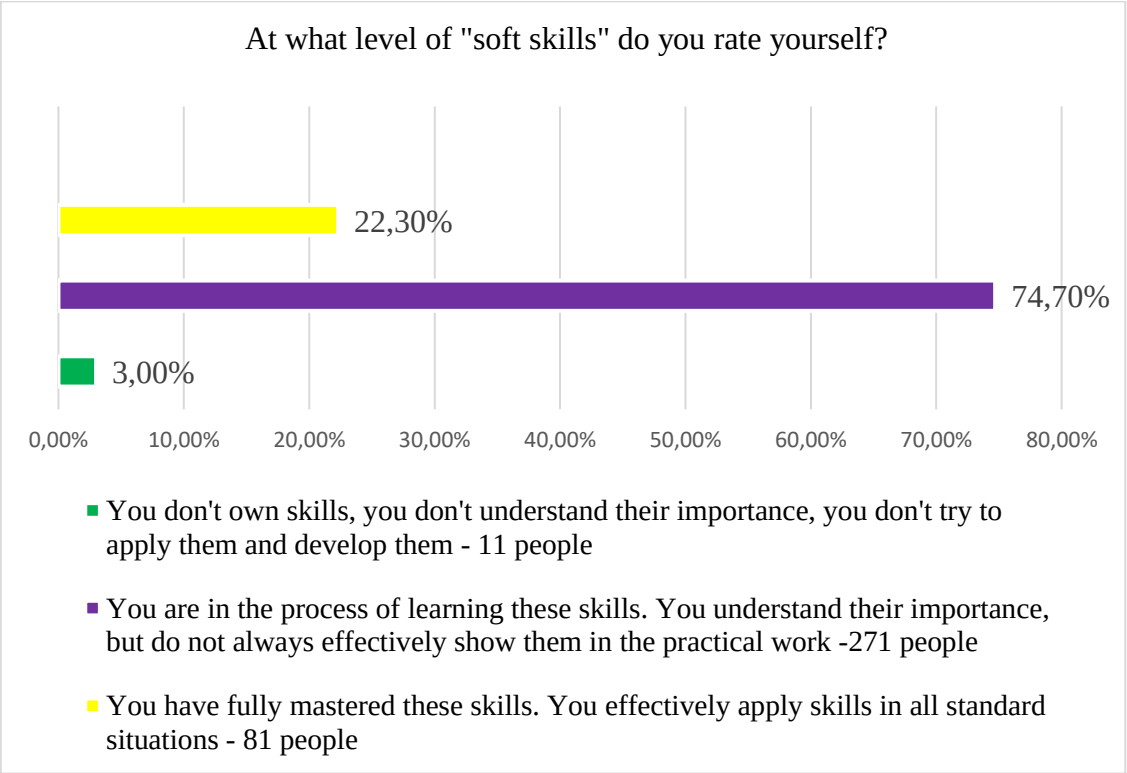

Diagram 10.

According to the results of choosing the most important professional skills, the respondents noted the following five: creativity, communication, creative thinking, responsibility, self-organization and confidence (Diagram 11).

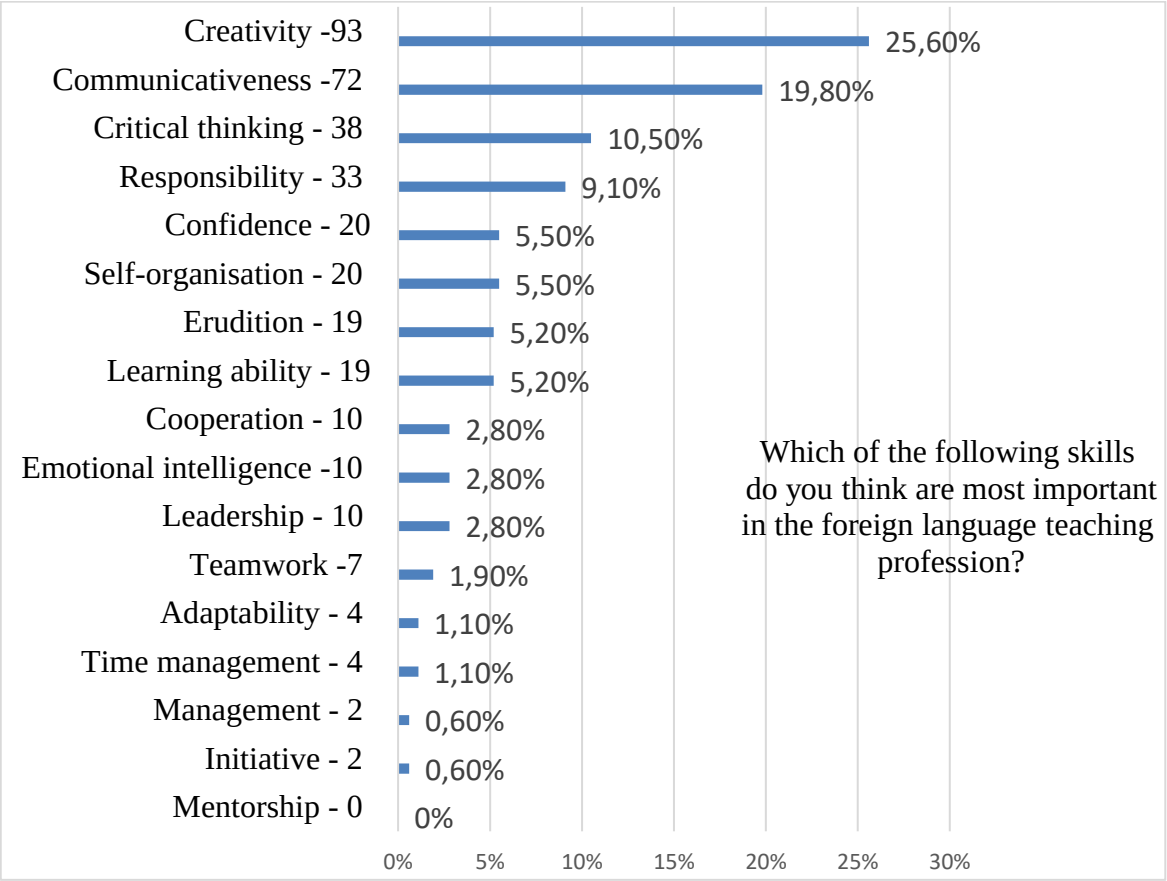

Diagram 11.

Based on the research, it was revealed that 98.3% of respondents consider it necessary to form and develop “soft skills” (Diagram 12).

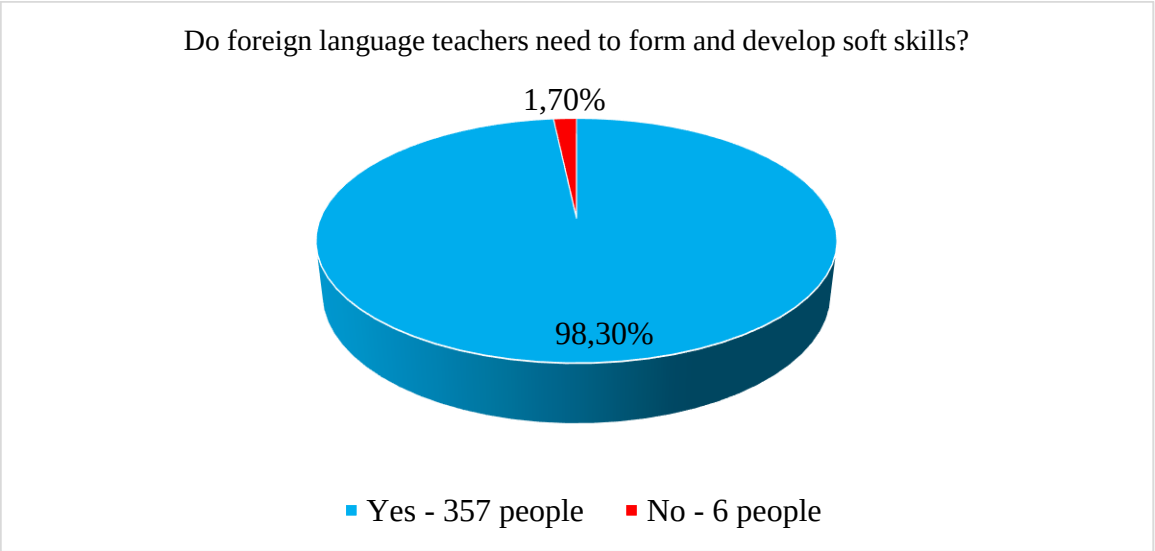

Diagram 12.

Conclusion

According to the results of the research, we came to the conclusion that the level of soft skills proficiency of foreign language teachers in the Akmola region is insufficient. Teachers showed, on the one hand, the demand for such skills, on the other hand, insufficient readiness of a significant part of the respondents to form them in the educational process. To become a new format teacher in accordance with the updated educational content it is necessary to possess such skills as "soft skills".

Based on the above-mentioned research results, we consider it reasonable to make adjustments in the educational programs for training future teachers of foreign languages. The innovations used in the educational process should meet the urgent needs and opportunities of the educational organization, satisfy all participants in the educational process, as well as contribute to the achievement of high-quality, sustainable, and high performance. Thus, this study is relevant for today and requires further research work.

References

1. Sultanova L. et al. Development of soft skills of teachers of Physics and Mathematics // Journal of Physics: Conference Series. – IOP Publishing, 2021. – Vol. 1840. – No. 1. – P. 012038. [Электронн. ресурс]. – 2020. – URL: http://dx.doi.org/10.1088/1742-6596/1840/1/012038 (дата обращения: 25.11.2022).

2. Национальный план развития Республики Казахстан до 2025 года. Сноска. Стратегический план развития в редакции Указа Президента РК от 26.02.2021. № 521. [Электронн. ресурс]. – 2020. – URL: http https://adilet.zan.kz/rus/docs/u1800000636__(дата обращения; 20.11.2022).

3. Среднее образование в Казахстане: состояние и перспективы. – Астана: Национальная академия образования им. И. Алтынсарина. [Электронн. ресурс]. – 2020. – URL: https://icrov-pvl.gov.kz/files/loader/1439207803460.pdf (дата обращения: 20.11.2022).

4. Римма Сагиева Современным студентам необходимо развивать soft skills – мнение декана. [Электронн. ресурс]. – 2022. – URL: https://www.inform.kz/ru/sovremennym-studentam-neobhodimo-razvivat-soft-skills-mnenie-dekana_a3577805 (дата обращения: 21.11.2022).

5. Cambridge Dictionary. [Электронн. ресурс]. – 2022. – URL: https://dictionary. cambridge.org/ ru soft-skills (дата обращения: 21.11.2022).

6. Collins Dictionary. [Электронн. ресурс]. – 2022. – URL: https://www.collinsdictionary.com/dic-tionary/english/soft-skills (дата обращения: 21.112.2022).

7. Shakir Roselina, Soft skills at the Malaysian institutes of higher learning // Asia Pacific Education Review. – 2009. – P. 309 – 315.

8. Paajanen George E. Employment Inventory Reports, Technology Based Solutions/ Personnel Decisions. Inc. [Электронн. ресурс]. – 2022. – URL: http://theworksuite.com/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/ei_research.pdf (дата обращения: 22.11.2022).

9. Бацунов С. Н., Дереча И. И., Кунгурова И. М., Слизкова Е. В. Современные детерминанты развития soft skills // Научно-методический электронный журнал «Концепт». [Электронн. ресурс]. – 2022. – URL: http://e-koncept.ru/2018/181018.htm (дата обращения: 24.11.2022).

10. Шипилов В. Перечень навыков soft-skills и способы их развития. Корпоративный менеджмент. [Электронн. ресурс]. – 2016. URL: https://www.cfin.ru/management/people/dev_val/soft-skills.shtml (дата обращения: 24.11.2022)

11. Лукьянов Ф. Твердые и мягкие навыки [Электронн. ресурс]. – 2022. – URL:

https://delovoymir.biz/2013/02/19/tverdye-i-myagkie-navyki.html (дата обращения: 24.11.2022).

12. Амантай Ж.А., Ермаков Д.С. Изучение и развитие «гибких» навыков как психолого-педагогическая проблема [Электронн. ресурс]. – 2022. – URL: https://www.academia.edu/42978397 (дата обращения: 25.11.2022).

С.Е. Жүнісова, Л. С. Байманова, Л.Н. Нәби

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан

Шет тілі мұғалімдерінде «жұмсақ дағдыларды» қалыптастырудың рөлі

Аңдатпа. 21 ғасырда, жаһандану дәуірінде қазіргі мұғалімдер өздерінің кәсіби қызметін сәтті жүзеге асыру үшін «икемді дағдылар» деп аталатын қосымша дағдыларды қажет етеді, онсыз ең жақсы маман да жақсы нәтижеге қол жеткізе алмайды. Осы зерттеудің мақсаты мен міндеттеріне сәйкес Ақмола облысының шет тілдері мұғалімдерінің «икемді дағдылары» деңгейі зерттеліп, анықталды. Мұғалімдердің кәсіби құзыреттілігіне жататын «икемді дағдыларды» анықтау үшін 16 сұрақтан тұратын «Google forms» сауалнамасы жүргізілді. Сауалнамаға қатысқандардың жалпы саны Ақмола облысының әртүрлі аудандарынан 363 мұғалімді құрады. Зерттеу аясында сауалнамаға қатысушыларға «икемді дағдылар» анықтамасы мен түсінігі туралы сұрақтарға жауап беру ұсынылды. Зерттеу нәтижелерінде сауалнамаға қатысқандардың 74%-да «икемді дағдылар» деңгейінің жеткіліксіздігі анықталды, бұл шет тілдері мұғалімдерін даярлаудың білім беру бағдарламаларын талдауды және түзетуді қажет етеді.

Түйін сөздер: икемді дағдылар, негізгі құзыреттер, мұғалім, кәсіби даму, коммуникативтілік, шығармашылық.

С.Е. Жунусова, Л.С. Байманова, Л.Н. Навий

Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, Казахстан

Роль формирования «мягких навыков» у учителей иностранного языка

Аннотация. В 21 веке, в эпоху глобализации, современным учителям для успешного осуществления своей профессиональной деятельности необходимы дополнительные навыки, так называемые «мягкие навыки», без которых даже самый лучший профессионал не может добиться хорошего результата. В соответствии с целью и задачами данного исследования был исследован и определен уровень «мягких навыков» у учителей иностранных языков Акмолинской области. Для определения «мягких навыков», которые относятся к профессиональной компетентности педагогов, был проведен анкетный опрос в «Google forms», состоящий из 16 вопросов. Общее количество опрошенных составило 363 учителя из разных районов Акмолинской области. В рамках исследования участникам опроса было предложено ответить на вопросы об определении и понятии «мягких навыков». Результаты исследования выявили недостаточный уровень «мягких навыков» у 74% опрошенных, что требует анализ и корректировку образовательных программ подготовки учителей иностранных языков.

Ключевые слова: мягкие навыки, ключевые компетенции, учитель, профессиональное развитие, коммуникативность, креативность.

References

1. Sultanova L. et al. Development of soft skills of teachers of Physics and Mathematics. Journal of Physics: Conference Series. IOP Publishing, 2021. Vol. 1840. No. 1. P. 012038. Available at: http://dx.doi.org/10.1088/1742-6596/1840/1/012038 (accessed 25.11.2022).

2. Nacional'nyj plan razvitiya Respubliki Kazahstan do 2025 goda. Snoska. Strategicheskij plan razvitiya v redakcii Ukaza Prezidenta RK ot 26.02.2021 No.521 [National Development Plan of the Republic of Kazakhstan until 2025. Footnote. Strategic Development Plan as amended by the Decree of the President RK dated 26.02.2021.No. 521]. Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/u1800000636 [in Russian]. (accessed 20.11.2022).

3. Srednee obrazovanie v Kazahstane: sostoyanie i perspektivy. – Astana: Nacional'naya akademiya obrazovaniya im. I. Altynsarina [Secondary Education in Kazakhstan: Status and Prospects. - Astana: National Academy of Education. Y. Altynsarin], Available at: https://icrov-pvl.gov.kz/files/loader/1439207803460.pdf [in Russian]. (accessed 20.11.2022).

4. Rimma Sagieva. Sovremennym studentam neobhodimo razvivat' soft skills – mnenie dekana [Modern students need to develop soft skills - opinion of the dean]. Available at: https://www.inform.kz/ru/sovremennym-studentam-neobhodimo-razvivat-soft-skills-mnenie-dekana_a3577805 [in Russian]. (accessed 21.11.2022).

5. Cambridge Dictionary. Available at: https://dictionary.cambridge.org / ru soft-skills (accessed 21.11.2022).

6. Collins Dictionary. Available at: https://www.collinsdictionary.com/dic-tionary/english/soft-skills (accessed 21.11.2022).

7. Shakir Roselina. Soft skills at the Malaysian institutes of higher learning. - 2009. P. 309-315. Available at: https://doi.org/10.1007/s12564-009-9038-8 (accessed 21.11.2022).

8. Paajanen George E. Employment Inventory Reports, Technology Based Solutions/ Personnel Decisions. - 1999. Available at: http://theworksuite.com/sitebuildercontent/sitebuilderfiles/ei_research.pdf (accessed 21.11.2022).

9. Batsunov S. N., Derecha I. I., Kungurova I. M., Slizkova E. V. Sovremennye determinanty razvitiya soft skills. Nauchno-metodicheskij elektronnyj zhurnal «Koncept» [Modern Determinants of Soft Skills Development] // [Scientific-Methodical Electronic Journal "Concept"]. Available at: http://e-koncept.ru/2018/181018.htm (accessed 24.11.2022).

10. Shipilov V. Perechen' navykov soft-skills i sposoby ih razvitiya. Korporativnyj menedzhment [List of soft-skills and ways of their development. Corporate Management]. Available at: https://www.cfin.ru/management/people/dev_val/soft-skills.shtml (accessed 24.11.2022).

11. Lukyanov F. Tverdye i myagkie navyki [Hard and soft-skills]. Available at: https://delovoymir.biz/2013/02/19/tverdye-i-myagkie-navyki.html (accessed 24.11.2022).

12. Amantay Zh. A., Yermakov D. S. Izuchenie i razvitie «gibkih» navykov kak psihologo-pedagogicheskaya problema [Studying and Developing Soft Skills as a Psychological and Pedagogical Problem]. Available at: https://www.academia.edu/42978397 (accessed 25.11.2022).

Information about authors:

Zhunussova S.Ye. **– Corresponding author,** The 1st year doctoral student in "Foreign language: two foreign languages", Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan.

Baimanova L.S. – Candidate of Philological Sciences, Professor of the General Linguistics and Literature Department of Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan.

Naviy L.N. – Candidate of Pedagogical Sciences, Professor of the Pedagogy and Psychology Department of Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan.

Жүнісова С.Е. **– корреспонденция үшін автор,** Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің «Шетел тілі: екі шет тілі» мамандығы бойынша бірінші курс докторанты, Көкшетау, Қазақстан.

Байманова Л.С. – филология ғылымдарының кандидаты, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің Жалпы тіл білімі және әдебиет кафедрасының профессоры, Көкшетау, Қазақстан.

Нәби Л.Н. – педагогика ғылымдарының кандидаты, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінің Педагогика және психология кафедрасының профессоры, Көкшетау, Қазақстан.

З.Р. Ибраева[1], К.Н. Булатбаева[2], Д. Веселинов[3]

[1]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
[2]Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық Білім Академиясы, Астана, Қазақстан
[3]Киелі Климент Охридский атындағы София университеті, София, Болгария
(Email: zarinch86@gmail.com, kulzhanat.bulatbayeva@mail.ru, d_vesselinov@yahoo.fr)

Орта мектепте шет тілін оқытуда фразеологиялық бірліктерді қолданудың әдістемелік тәсілдері

Аңдатпа. *Зерттеудің өзектілігі оқушыларды бейнелі және экспрессивті шетел тілінде сөйлеуімен таныстырудың маңызды көздерінің бірі фразеологиялық бірліктер қоры болып табылатындығымен анықталады. Тілдің фразеологиялық қоры ұлттық-мәдени дәстүрлерді, дүниетанымның құндылықтары мен ерекшеліктерін көрнекті және айқын көрсететін, сондай-ақ қазіргі әлемдегі мәдениетаралық қарым-қатынастың рөлі тез артып келе жатқан ең қызықты және өнімді объектілердің бірі болып көрінеді. Зерттеудің мақсаты - фразеологиялық бірліктердің рөлі мен әдіснамалық маңыздылығын негіздеу және анықтау, яғни оқушылардың мәдениаралық коммуникативті құзыреттілігін қалыптастыру мақсатында орта білім берудің әртүрлі деңгейлерінде ағылшын тілін оқыту процесінде мақал-мәтелдерді қолдану. Ағылшын тілін оқыту процесінде мақал-мәтелдерді қолдануға арналған жаттығулар кешені әзірленіп, сыналды. Зерттеу нәтижелері мектепте, колледжде және басқа білім беру ұйымдарында ағылшын тілін оқытуда тікелей оқу процесінде қолдануға болады. Зерттеу материалдарды ағылшын тілін оқытуға арналған оқу бағдарламаларын, оқу құралдарын әзірлеу кезінде пайдалануға болады.*

Түйін сөздер: *мақал-мәтел, ауыз әдебиеті, әдістемелік құндылық, практикалық құндылық, коммуникативтік құзыреттілік, оқу-тәрбие процесі, орта мектеп.*

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-119-130

Кіріспе

Мектептегі фразеологиялық бірліктерді оқытудың және зертеудің маңыздылығы оқушылардың коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру үшін лингводидактикалық әлеуетімен байланысты. Оқушылар өздерінің ішкі мәдениетін дамытады, сонымен қатар британдықтардың өмірі мен мәдениетінің дұрыс дүниетанымымен танысады; фразеологиялық бірліктерді зерттеу арқылы мәдениетаралық құзыреттіліктің қалыптасуына ықпал етеді; нәтижесінде ана тілі аясында қарым-қатынас контекстінде оқытылатын тілде өзара әрекеттесу мен өзара түсіністік мәселелерін шешу дағдылары қалыптасады.

Фразеологиялық бірліктерді қолдана отырып, коммуникативті іс-шаралар шет тілі сабақтарын едәуір байытады, оқушылар үшін пәннің маңыздылығын арттырады және осы пәнді оқуға деген қызығушылықты сақтайды.

Орта мектеп ұйымдарына арналған оқу-әдістемелік жинақтарды талдау барысында, қазіргі оқулықтарда ағылшын тілінің коммуникативті фразеологиялық бірліктерінің жеткіліксіз немесе мүлде жоқ екенін дәлелдейді.

Шет тіліндегі фразеологияны оқытуда мұғалімдер ағылшын тіліндегі заманауи оқу-әдістемелік кешендерде фразеологиялық материалдардың жеткіліксіз ұсынылуы немесе болмауы, және шет тілін меңгерудің заманауи талаптарына сәйкес келетін фразеологиялық материалдарды таңдаудағы бірқатар әдістемелік қиындықтар туындауда. Осыған байланысты, осы зерттеудің мақсаты коммуникативтік және этномәдени құзыреттілікті қалыптастыру мақсатында орта білім берудің әртүрлі деңгейлерінде мектеп оқушыларының күнделікті

ағылшын тілде сөйлеуі үшін фразеологиялық бірліктерды енгізудің маңыздылығын негіздеу мен дәлелдеу болып табылады.

Өкінішке орай, орта мектепте фразеологиялық бірліктерді зерттеуге әрқашан тиісті көңіл бөлінбеген. Фразеологиялық бірліктерді оқыту оқу процесінде жүйелі емес, фрагменттік болып табылады.

Осыған байланысты, бұл зерттеудің мақсаты коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру үшін орта білімнің әртүрлі деңгейлеріндегі оқушылардың күнделікті ағылшын тіліне фразеологиялық бірліктерді енгізудің маңыздылығын негіздеу және дәлелдеу болып табылады.

Кез-келген елде ауызша халық шығармашылығының ең көп таралған жанрларының бірі-мақал-мәтелдер. Олардың пайда болу уақыты белгісіз, бірақ олардың шет тілін үйренудің ең құнарлы материалы екендігі даусыз факт болып қала береді. Ерте дереккөздер бойынша Англияда мақал-мәтелдерді латын тілін үйренудің тиімді әдістерінің бірі ретінде сипаттайды.

Бұл зерттеудің мақсаты - орта мектептердегі ағылшын тілі сабақтарында мақал-мәтелдерді қолдану тәжірибесін талдау және жалпылау, сонымен қатар оқушылардың шет тіліндегі коммуникативтік құзыреттілігін арттыру үшін жаттығулар кешенін әзірлеу. Адам тәжірибесінің көп бөлігі мақал-мәтелдерде қалыптасады. Жалпыланған сипатына байланысты мақал-мәтелдер аллегория өнерін оқытуда шет тілін оқытудың барлық деңгейлерінде, өз ойларын суреттеу және оны қысқаша қорытындылау қабілетінде қолданыла алады. Шет тілі сабағында мақал-мәтелдерді қолдану, әрине, тақырыпты жақсы игеруге, тіл, лексика және оның жұмыс істеу шарттары туралы білімді кеңейтуге ықпал етеді.

Орыс және шетелдік лингвистер XX ғасырдың басында фразеологияны зерттеуге бет бұрды. Көптеген зерттеулерді А.А. Шахматов, В.В. Виноградов, Ф.Ф. Фортунатов, А.Н. Афанасьев, А.А. Потебня, Ф.И. Буслаев, К.И. Григас, Г.Л. Пермяков, А. Дандис, Х. Касарес, В.В. Гвоздев, Ю.И.Левин, В.П.Жуков және т.б. көптеген ғалымдар жүргізді.

Қазақ мақал-мәтелдері бойынша ғылыми жұмыстың қайнар көзі ретінде А.Баржақсы, Б.Адамбаев, М. Әлімбаев, О.Тұрманжанов, Б.Ақмуканова, Ж.Кейкин және "Бабалар үні" 100 томдық кітабының (65-69) жинақтары шықты.

В.Н. Телия, мақал - мәтелдерді мәдени дәстүрлер тұрғысынан қарастыра отырып, оларды «түсіндірудің қуатты көзі» деп санайды, өйткені дәстүрлі түрде ғасырлар бойы қалыптасқан күнделікті мәдениеттің тілі болып табылады, онда осы өмірдің барлық өлшемдері мен көзқарастары ана тілінде сөйлейтін адамдардың қарым-қатынасын қамтиды» [1, 126 б.].

Фразеология шекаралары туралы мәселе ашық болып тұр. Мақал-мәтелдер фразеологизмдердің қатарында ма? Орыс тілінің фразеологиясы әр түрлі сөйлеу құралдарын қамтиды және оның шекаралары әлі нақты анықталмаған. Бұл жарияланымның авторлары қазіргі лингвистикалық әдебиеттегі фразеологияның шекараларын әртүрлі түсіндермелер беруде. Бір бағыттың өкілдері (Б.А. Ларин, С.И. Ожегов, А.Г. Руднев және т.б.) фразеологиялық комбинацияларға семантикалық жаңару мен метафоризациямен сипатталатын сөзге балама неғұрлым күрделі тәртіптің семантикалық бірліктерін ғана жатқызады. Зерттеушілер фразеология саласындағы мақал-мәтелдерді, көптеген дәйексөздерді және барлық күрделі терминдерді жоққа шығарады, яғни лексикалық бөлінбейтін сөз тіркестеріне айналмаған барлық тіркестер бейнелі жалпыланған мағынаға ие болмады [2, 98 б.].

Фразеологияның шекаралары туралы басқа пікірді Л.А. Булаховский, А.А. Реформатский, А.И. Ефимов, Е.М. Галкина-Федорук, Н.М. Шанский, В.Л. Архангельский және басқалар ұстанады. Бұл бағыттың өкілдері мақал-мәтелдер фразеологизмдерге жатқызылуы керек дейді. Фразеологизмдермен қатар оларға мақал-мәтелдер, қанатты сөздерге айналған дәйексөздер, күрделі терминдер жатады. Мұндай тіркестер фразеологиялық тіркестер деп аталады [3, 204 б.].

Фразеологияның негізін қалаушының пікіріне назар аудару қызықты: “фразеологизмдердегі алғашқы жұмыстардың бірінде В.В.Виноградов фразеологиялық бірліктердің құрамындағы

мақал-мәтелдерді қарастырып, оларды фразеологиялық бірліктер тобына жатқызды» [4, 127 б.].

Мақал - мәтелдер, бір жағынан, рифма түрінде ойларды білдіру құралы, екінші жағынан, зерттелген грамматикалық формаларды немесе сөйлеу құрылымдарын жүзеге асыра отырып, грамматикалық формалар мен құрылымдарды автоматтандыруды және белсендіруді жақсартады. Грамматиканы оқыту толығымен мақал-мәтелдер мен мақал-мәтелдер негізінде құрылуы мүмкін деп айтуға болмайды, алайда ағылшын тілін үйренуге деген ынтаны арттыру, грамматикалық материалды есте сақтау дәрежесін арттыру үшін оларды грамматикалық құбылыстарды ұсыну және оларды одан әрі бекіту үшін қолданған жөн.сөйлеу. Грамматикалық материалды бекіту көп уақытты қажет етеді, өйткені материалды бірнеше рет қайталау керек. Студенттерге ана тіліне тән емес грамматикалық құрылымдар мен құбылыстарды игеру әсіресе қиын.

Қазіргі уақытта орта мектептерде ағылшын тілі сабақтарында мақал - мәтелдерді қолдану студенттерге тілдің, айтылымның, грамматиканың, лексиканың аспектілерін ғана емес, сонымен қатар сөйлеу әрекетінің маңызды түрі-сөйлеуді игеруге көмектеседі. Мақал-мәтелдерде көрсетілген дыбыстарды қайталай отырып, оқушылар олардың айтылуымен жұмыс істейді. Мақал-мәтелдерді қолдану сонымен қатар тыңдау дағдылары мен ырғақты-интонациялық дағдыларды жетілдіру өте жақсы үйлесетіндігімен негізделген. Бір жағынан, айтылу дағдылары автоматтандырылады, ал екінші жағынан, балалар сөйлемдерді синтагмаларға бөлуді, логикалық стрессті анықтауды және т.б. үйренеді.

Сондықтан біз орта мектепте шет тілін оқыту процесінде мақал-мәтелдерді қолданудың үлкен әдіснамалық және практикалық құндылығын бағаламауымыз керек. Сабақтарда мақал - мәтелдерді қолдану шет тілін үйренудің практикалық мәселелерін шешуге көмектеседі. Олардың көпшілігі үндестіктер мен рифмдерге негізделген. Мақал-мәтелдерге тән бейнелер мен ырғақты өрнектердің арқасында оларды есте сақтау және жаттау оңай. Мақал - мәтелдерді қолдану шет тілінің әртүрлі аспектілерін зерттеуде жақсы нәтиже береді.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу барысында біз лингвистикалық жұмыстарда жалпы қабылданған зерттеу әдістерін қолдандық: сипаттамалық, құрылымдық, сандық немесе статистикалық әдіс, сонымен қатар бақылау әдістері.

Шет тілдерін оқыту әдістемесі тұрғысынан фразеологизмдер лингвистикалық және аймақтық материалдарды оқытудың кілті болып табылады, өйткені олардың құрамында балама лексика ғана емес, сонымен қатар оқытылатын тіл елінің дәстүрлері мен мәдениеті туралы түсінік береді. Бұрын таныс емес менталитетті жақсы түсінуге мүмкіндік береді [3, 109 б.].

Фразеологиялық бірліктерді зерттеудің тағы бір артықшылығы – олар көркем әдебиетті оқуды жеңілдетеді, тілдің сұлулығын бағалауға мүмкіндік береді. Фразеологиялық бірліктерді сауатты қолдану сөйлеуді мәнерлі етеді. Фразеологизмдердің көмегімен тілдің эстетикалық түрі күшейеді. Осылайша, шет тілдерін оқыту әдістемесі тұрғысынан фразеологиялық бірліктер, әсіресе қазіргі білім беру парадигмасы аясында айқын құндылыққа ие. Фразеологиялық бірліктерге жүгінудің артықшылығы – оларды сабақтың әртүрлі кезеңдерінде тиімді қолдану мүмкіндігі [5, 229 б.].

Орта мектеп пен орта білімге арналған оқу-әдістемелік кешендерді талдау көрсеткендей, ағылшын тілінің коммуникативтік фразеологиялық бірліктері жеткіліксіз немесе мүлде жоқ. Фразеологиялық бірліктердің мәселесі ұзақ уақыт бойы зерттелгеніне қарамастан, фразеологиялық бірліктердің кейбір аспектілері әлі де даулы болып келеді.

Бүгінгі таңда мектепте фразеологияны оқытудың әдістері мен тәсілдерін әзірлеу өте белсенді. Шет тілі сабақтарында фразеологиялық бірліктерді қолдану бойынша жаттығулар мен

ұсыныстар жиынтығын жасамас бұрын, қазіргі жағдайды анықтап бақылау қажет.

Осы зерттеу аясында ағылшын тілі сабақтарында мұғалімдердің фразеологиялық материалдарды қаншалықты жиі қолдануын көрсетуге тырыстық. Зерттеу нәтижелері екі диаграммада көрсетілген.

Сондай-ақ, зерттеу барысында оқушылар арасында ағылшын тілінің фразеологиялық байлығын меңгеру деңгейлерін анықтау мақсатында сауалнама жүргізілді. Сауалнама нәтижелері екі кестеде берілген.

Сонымен қатар, тақырыптық бөліктерге бөлінген мақал-мәтелдерді тез игеруге және есте сақтауға арналған жаттығулар жиынтығын жасап дайындадық.

Нәтижелер мен талқылау

Зерттеу барысында Павлодар қаласының М. Әуезов атындағы орта мектебінің 5-8 сыныптарында жұмыс істейтін ағылшын тілі мұғалімдері арасында сауалнама жүргізілді. Жұмыс өтілі 1 жылдан 6 жылға дейін болатын он мұғалімнен сұхбат алынды.

Мұғалімдердің ағылшын тілі сабақтарында фразеологиялық материалдарды қолдануға қатынасы біршама ерекшеленеді. Біреулер мақал-мәтелдерді қолдану маңызды және тиімді деп санайды, ал басқалары маңызды емес деп санайды. Респонденттердің жауаптарын салыстыра отырып, біз келесі нәтижелерді көре аламыз (*1 диаграмма*):

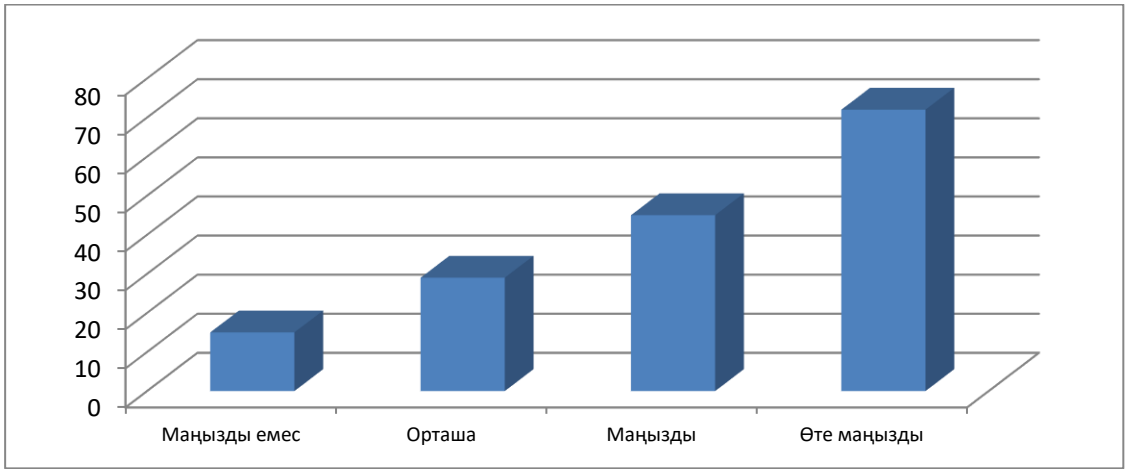

Диаграмма 1. Шет тілі сабақтарында фразеологиялық материалдарды қолданудың маңыздылығы, %

Бұл диаграммада респонденттердің 70%-ы фразеологиялық материалды қолдануды маңызды немесе өте маңызды деп санайды. 20% бейтарап пікірде, ал 10% фразеологиялық материалды қолдану өте маңызды емес деп санайды. Осыдан көптеген мұғалімдер фразеологиялық материалдарды қолданудың маңыздылығын түсінеді деп қорытынды жасауға болады.

Алайда, фразеологиялық материалды қолданудың маңыздылығын түсіну жеткіліксіз, оны қолдану әлдеқайда маңызды. Төмендегі диаграммада ағылшын тілі сабақтарында фразеологиялық материалдарды қолдану жиілігінің нәтижелері көрсетілген (*2 диаграмма*).

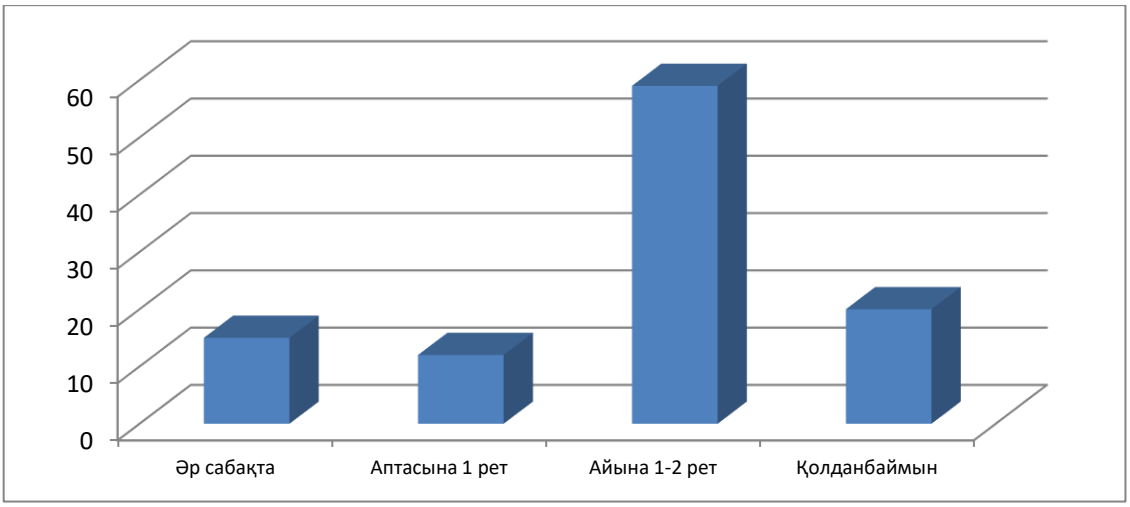

Диаграмма 2. Ағылшын тілі сабақтарында фразеологиялық материалдарды қолдану жиілігі, %

Диаграммада мұғалімдердің жартысынан көбі (60%) айына 1-2 рет ағылшын сабақтарында фразеологиялық материалды қолданатындығын, мұғалімдердің тек 10%-ы аптасына бір рет фразеологиялық материалды қолданатындығын, ал 30% -ы фразеологиялық материалды қолданбайтындығын немесе қолданбайтындығын көрсетеді. Фразеологиялық материал мұғалімдер арасында өте танымал емес деп қорытынды жасауға болады. Фразеологиялық материалдың барлық алуан түрлілігімен және оны қолданудың тиімділігімен бұл өте үлкен кемшілік.

Келесі кезекте, оқушылар арасында сауалнама өткізілді. Сауалнама мектеп оқушылары арасында ағылшын тілінің фразеологиялық байлығын меңгеру деңгейін анықтау мақсатында жүргізілді. Сауалнамаға Павлодар қаласының М.Әуезов атындағы орта мектебінің 5-8 сынып оқушылары қатысты. Таңдалған оқушылардың ағылшын тілін меңгеру деңгейі бірдей емес екенін атап өткен жөн. Ағылшын тілінің фразеологиялық қорымен жұмыс істеудің қалыптасқан дағдылары мен біліктерін анықтауға арналған тапсырмалар 5-8 сыныптардың дәстүрлі бағдарламасының мәтіндері мен оқулықтарының жаттығулары негізінде жасалынды. Сұрақтар мен тапсырмалар келесі ретпен орналастырылды:

1. Ең жақсы көретін мақал-мәтеліңіз қандай?
2. Сізге айтылған мақал-мәтелдердің ішінен қайсысын ең жиі естисіз?
3. Ұсынылған мақал-мәтелмен келісімін немесе келіспеушілігін білдіріңіз.
4. Ұсынылған мақалды қолдайтын жағдайды құрыңыз.
5. Мақалдың суретін салып, түсіндіріңіз.

Лексикалық материалды меңгеру мониторингін талдау мынадай нәтижелерді көрсетті *(1 кесте)*:

Кесте 1

Лексикалық материалды меңгеру мониторингінің нәтижелері

№	Тапсырма	Пайыз	Қиыншылықтар
1. 2.	Ең жақсы көретін мақал-мәтеліңіз қандай?	48%	Студенттердің көбі қиындықтарға тап болмады, бірақ сүйікті мақал-мәтелдерді атай алмайтын оқушылар болды
3.	Сізге айтылған мақал-мәтелдердің ішінен қайсысын ең жиі естисіз	52%	Бұл тапсырма ең сәтті орындалды. Себебі балалардың ата-аналары мен достарынан естіген мақал-мәтелдері ұсынылды
4.	Ұсынылған мақал-мәтелмен келісімін немесе келіспеушілігін білдіріңіз	36%	Оқушылардың көбі өз пікірлерін/келісімдерін білдіре алмады
5.	Ұсынылған мақалды қолдайтын жағдайды құрыңыз	45%	Жалпы, тапсырма қиындық тудырмады. Бірақ кейбір оқушылар мақал-мәтелдердің мағынасын түсінбеді және жағдайды дұрыс тұжырымдай алмады
6.	Мақалдың суретін салып, түсіндіріңіз	38%	Бұл жаттығу үлкен қиындықтар туғызды. Оқушылар мақалды қағазда қалай түсіндіру мен сипаттауды таба алмаған

Осылайша, алғашқы тексеру жұмыстарының нәтижелері:

- Оқушылардың жартысынан көбі мәтінде фразеологиялық тіркестерді көреді, бірақ олардың мағынасын түсіндіре алмайды;
- Оқушылар фразеологиялық тіркестерді белсенді түрде қолдана алмайды;
- Оқушылар фразеологиялық материалдарды еркін қолдана алмайды, мағыналарын түсіндіре алмайды;
- Оқушылар фразеологиялық материалдарды қолдану қажеттілігін түсінбейді.

Кіріс мониторингіндегі оқушылардың қиындықтары фразеологиялық материалдарды белсенді сөздік қорына қосу және сөйлеудің әртүрлі жағдайларында фразеологиялық тіркестерді қолдану мүмкіндіктерін түсіну үшін эмпирикалық оқытудың қажеттілігін дәлелдеді. Экспериментің келесі кезеңі үшін оқушыларға фразеологиялық материалмен жан-жақты жұмыс жасауды көздейтін арнайы таңдалған жаттығулар жиынтығы ұсынылды. Сонымен қатар, біздің әдістемеде фразеологиялық материал тақырыптық бөліктерге бөлінетін тәсіл маңызды орынға ие деп санаймыз. Біз жаңа фразеологиялық материалдарды енгізудегі бұл тәсілін өзекті деп санаймыз, өйткені адамдардың бір нәрсе туралы мәдени идеяларын толығымен анықтауға, лексикалық және семантикалық өрісті құруға, фразеологиялық құралдарды стилистикалық түрде бөлуге және т. б.үшін маңызы зор.

Жоғарыда айтылған тапсырмалар барысында келесі нәтижелерге қол жеткіздік (*2 кесте*):

Кесте 2

Қорытынды эксперимент нәтижелері

№	Тапсырма	Пайыз	Қиыншылықтар
1.	Ең жақсы көретін мақал-мәтеліңіз қандай?	72%	Оқушылар фразеологиялық бірліктерді көреді, олардың негізінде символ бар екенін түсінеді
2.	Сізге айтылған мақал-мәтелдердің ішінен қайсысын ең жиі естисіз	68%	Оқушылар тақырып бойынша фразеологиялық бірліктерді оңай біріктіреді, синонимдік және антонимдік жұптарды таңдайды
3.	Ұсынылған мақал-мәтелмен келісімін немесе келіспеушілігін білдіріңіз	46%	Оқушылардың фразеологиялық сөздігі кеңейе түсті, ФБ түсіндіруде аз қиындықтарға тап болды және балама лексикалық бірліктермен алмастыра алды
4.	Ұсынылған мақалды қолдайтын жағдайды құрыңыз	60%	Көптеген оқушылар бұл тапсырманы оңай орындады.
5.	Мақалдың суретін салып, түсіндіріңіз	59%	Бұл тапсырманың орындалу пайызы едәуір артты, бұл оқушылардың фразеологиялық сөздігінің кеңеюіне байланысты

Осылайша, нәтижелерді талдау барысында жаттығулар кешенін сынақтан өтіп, өте жақсы нәтижеге жеткенін; біз жасаған алгоритмнің сәтті болғанын; және оқушылардың ағылшын фразеологиялық материалын меңгеруге көмектесетіндігін көрсетті.

Жаттығуларды әзірлеу кезінде оқушылардың лингвистикалық және прагматикалық (сөйлеу) құзыреттерін (коммуникативтік құзыреттіліктің компоненттері ретінде) қалыптастыру міндетті болды. Осы зерттеу аясында біз келесі тақырыптық бөліктерге бөлінген мақал-мәтелдерді тез игеруге және есте сақтауға арналған жаттығулар жиынтығын дайындадық *(3 кесте*):

Кесте 3

Тақырыптық бөліктер

№	Тақырыптар
1.	Туған ел туралы мақал-мәтелдер
2.	Отбасы туралы мақал-мәтелдер
3.	Оқу мен білім алу туралы мақал-мәтелдер
4.	Еңбек пен ақша туралы мақал-мәтелдер
5.	Ауа-райы туралы мақал-мәтелдер

6.	Адам және оның қасиеттері туралы мақал-мәтелдер
7.	Денсаулық туралы мақал - мәтелдер
8.	Тамақ туралы мақал - мәтелдер

Зерттеуімізде орыс және қазақ тілдерінде оқытатын орта мектептің 5-8 сыныптарында ағылшын тілі сабақтарында қолдануға болатын жиі қолданылатын мақал-мәтелдер бойынша жаттығулар жиынтығын ұсынамыз. Әр тақырыптық бөлік 7 жаттығудан тұрады. Мысал ретінде, «Отбасы» тақырыптық бөлігі келтірілген. Барлық фразеологиялық материалдар мектеп оқулықтарынан алынды. Әрбір тақырыптық бөлікте орыс және қазақ тілдеріндегі баламалары бар ағылшын тіліндегі мақал-мәтелдер берілген (*4 кесте*):

Кесте 4

Ағылшын мақал-мәтелдері және олардың орыс және қазақ тілдеріндегі баламалары

№	«Отбасы» тақырыбы бойынша мақал-мәтелдер	*Орыс тілінде баламасы*	*Қазақ тілінде баламасы*
1.	*As the tree, so the fruit*	*Каково дерево, таков и плод*	*Ағашы қандай болса, жемісі сондай болар*
2.	*Blood is thicker than water*	*Свой дурак дороже чужого умника*	*Жан тартпаса да, қан тартады*
3.	*East or West — home is best*	*В гостях хорошо, а дома лучше*	*Өз үйім – өлең төсегім*
4.	*Every mother thinks her own gosling a swan*	*Дите хоть и криво, а отцу-матери диво*	*Қарға баласын аппағым дер, кірпі баласын жұмсағым дер*
5.	*Like father, like son*	*Каков батька, таков и сын*	*Айдың ізін ай басар, аттың ізін тай басар*
6.	*Little children, little sorrow, big children, big sorrow*	*Маленькие детки - маленькие бедки, дети большие - беды большие*	*Бала жақсы болса – бала, бала жаман болса – пәле*
7.	*Don't wash your dirty linen in public*	*Не выноси сор из избы.*	*Ұясын ұнатпаған құс оңбас*
8.	*Accidents will happen in the best-regulated families*	*И в благородных семьях происходят несчастья*	*Ондай-ондай хан қызында да болады. Адамнан ала да туады, құла да туады.*
9.	*Every family has a skeleton in the cupboard*	*У всякой избушки свои погремушки*	*Әркімнің өз ойы бар, ойында мың қойы бар.*
10.	*Too many cooks spoil the broth*	*У семи нянек дитя без глазу*	*Қойшы көп болса, қой арам өледі.*

Мақал-мәтелдерді аяқтау және түсіндіруге арналған жаттығу. Бұл жаттығудың мақсаты-оқушыларға мақал-мәтелдерді толықтыруға, сөздікпен жұмыс істеуге және жалпылауды үйренуге үйрету. Бұл жаттығу оқушылардың ойлау дербестігін, іздеу қызметі дағдыларын қалыптастыруды іске асыруға мүмкіндік береді және сол арқылы коммуникативтік дағдыларды одан әрі автоматтандыруға ықпал етеді.

Мақал-мәтелдерді бір сөйлемге біріктіруге арналған жаттығу. Бұл жаттығудың мақсаты - оқушыларды фразеологиялық материалдармен таныстыру, олардың танымдық белсенділігін ынталандыру және мақал-мәтелдердің мағынасын бекіту.

Әңгіме құруға және мақал-мәтелдерді сөйлемге қосуға, алған білімдерін бекітуге арналған жаттығу. Бұл жаттығу ақыл-ой белсенділігін арттыруға, мақал-мәтелдерді таңдауға, фразеологиялық бірліктердің сөздер мен еркін тіркестерден айырмашылығын анықтауға үйретеді. Бұл жаттығу студенттердің мақал-мәтелдерді өз сөйлеуінде қолдана алатындығын және мәтіннің бай, эмоционалды боялған және мәдени білімге толы екенін түсінуге бағытталған.

Қағазда мақал-мәтелдердің мағынасын білдіру және түсіндіруге арналған жаттығу. Суреттер оқушылардың қабылдауының эмоционалды компонентіне әсер етеді, жағымды эмоциялар тудырады, мотивацияны арттырады және сыныпта қолайлы климат жасайды. Мақал-мәтелдерге арналған суреттер жаңа лексиканы бекітуге, қарым-қатынасты қамтамасыз етуге және оқушылардың тілге деген қызығушылығын қолдауға көмектеседі.

Жағдайды тұжырымдау үшін мақал-мәтелдерді сөйлеуге қосуға арналған жаттығу. Бұл жаттығу оқушылардың сөздік қорын байытуға, сөйлеу мен есте сақтауды белсендіруге және дамытуға, тілдің құрылымын игеруге және сөйлеудің эмоционалды экспрессивтілігін жақсартуға бағытталған.

Алынған білімді бекітуге арналған жаттығу және ым-ишарат арқылы мақал-мәтелдерді суреттеу жаттығуы. Бұл жаттығу оқушылардың қабылдауының эмоционалды компонентіне әсер етеді, жағымды эмоциялар тудырады, бұл мотивацияны арттырады, сыныпта қолайлы климат жасайды және оқушылардың тілге деген қызығушылығын қолдайды.

Алынған білімді қолдану және бекіту бойынша жаттығу. Бұл жаттығу өз пікірін білдіруге шақырады, шығармашылық бастаманы дамытады, оқушылардың сөздік қорын байытады, тілдің құрылымын игеруге көмектеседі, есте сақтау қабілеті мен сөйлеудің эмоционалды экспрессивтілігін дамытады.

Жұмыс нәтижелері шет тілі сабақтарында және сабақтан тыс іс-шараларда мақал-мәтелдерді қолдану шет тілін үйренуге деген қызығушылықты сақтаудың, оқушылардың белсенділігі мен өнімділігін арттырудың тиімді әдісі екенін көрсетті, өйткені олар тілді меңгеру процесіне ойын мен бәсекелестіктің элементін енгізуге көмектеседі. Оқушылардың сөздік қорын байыту шет тілінің бейнелі құрылымын игеруге көмектеседі, және бұл құнды оқу материалы ғана емес, сонымен қатар оқу процесін күшейтуде үлкен рөл атқарады.

Осылайша, шет тілі сабақтарында мақал - мәтелдерді қолдану, тақырыпты жақсы игеруге ықпал етеді, тіл және оның қызметі туралы білімдерін кеңейтеді. Фольклор элементтері, мақал-мәтелдер, тілдік бұрылыстар арқылы оқытылатын тіл елінің мәдениетімен танысу оқушыларға басқа халықаралық ортаға, қоғамға жат сезім береді.

Қорытынды

Мақал-мәтелдер ағылшын менталитетінің өмір салты мен ерекшеліктері мен ағылшын ұлтының мәдениетін зерттеудегі ең жарқын және мәнерлі көзі болып табылады.

Зерттеу барысында біз ағылшын тілін оқыту процесінде мақал-мәтелдерді қолданудың әдіснамалық және практикалық құндылығын анықтадық.

Зерттеудің мақсаты орындалды. Барлық эксперименттер оқушылардың мәдениаралық коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастыру мақсатында орта білім берудің әртүрлі деңгейлерінде ағылшын тілін оқыту үдерісінде фразеологиялық бірліктер - мақал-мәтелдердің рөлі мен әдістемелік құндылығын анықталып, дәлелденді.

Ағылшын тілін оқыту процесінде мақал-мәтелдерді қолдану бойынша жаттығулар кешені жасалынды.

Мақал-мәтелдердің функционалдығы оларды ағылшын тілін оқытуда қолдануға мүмкіндік береді. Мақал-мәтелдерді қолдану оқушыларға еркін ойын түрінде жеке дыбыстарды айтуға, ырғақты және интонациялық дағдыларды жетілдіруге көмектеседі. Мақал-мәтелдерді қолдану көптеген грамматикалық құбылыстарды автоматтандыруға және жандандыруға ықпал етеді. Мақал-мәтелдер шығармашылық бастаманы дамытады, оқушылардың сөздік қорын байытады, тіл құрылымын игеруге көмектеседі, есте сақтау қабілеті мен сөйлеудің эмоционалды экспрессивтілігін дамытады.

Зерттеу нәтижелері мектепте, колледжде және басқа білім беру ұйымдарында ағылшын тілін оқытуда тікелей оқу процесінде қолдануға болады. Зерттеу материалдарды ағылшын тілін оқытуға арналған оқу бағдарламаларын, оқу құралдарын әзірлеу кезінде пайдаланылуы мүмкін.

Әдебиеттер тізімі

1. Телия В.Н. Русская фразеология. – Москва: Высшая школа, 2014. – 322 с.
2. Валгина Н.С. Современный русский язык. – Санкт Петербург: Наука, 2003. – 412 с.
3. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. – Санкт Петербург: Специальная литература, 1996. – 192 с.
4. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке. – Москва: Просвещение, 1977. – 526 с.
5. Сонина Н.Н. Когнитивно-коммуникативная методика обучения фразеологии английского языка школьников 8-9 классов гимназии: дис. канд. пед. наук. канд. пед. наук. наука. - Нижний Новгород, 2012. – 186 с.

З.Р. Ибраева[1], К.Н. Булатбаева[2], Д. Веселинов[3]
[1]Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан
[2]Национальная академия образования им. Алтынсарина, Астана, Казахстан
[3]Софийский университет им. св. Климента Охридского, София, Болгария

Методические подходы к использованию фразеологизмов при обучении иностранному языку в средней школе

Аннотация. Актуальность исследования определяется тем, что одним из важнейших источников приобщения учащихся к образной и экспрессивной иноязычной речи является Фонд фразеологизмов. Фразеологический фонд языка представляется одним из наиболее интересных и продуктивных объектов, наглядно и наглядно демонстрирующих национально-культурные традиции, ценности и особенности мировоззрения, а также роль межкультурной коммуникации в современном мире стремительно возрастает. Целью исследования является обоснование и определение роли и методологической значимости фразеологизмов, то есть использование пословиц и поговорок в процессе обучения английскому языку на различных уровнях среднего образования с целью формирования межкультурной коммуникативной компетентности учащихся. Разработан и апробирован комплекс упражнений на использование пословиц и поговорок в процессе обучения английскому языку. Результаты исследования могут быть использованы непосредственно в учебном процессе при обучении английскому языку в школе, колледже и других образовательных учреждениях. Исследовательские материалы могут быть использованы при разработке учебных программ, учебных пособий для преподавания английского языка.

Ключевые слова: пословица, устная литература, методическая ценность, практическая ценность, коммуникативная компетентность, учебно-воспитательный процесс, средняя школа.

Z.R. Ibrayeva[1], K.N. Bulatbayeva[2], D. Veselinov[3]
[1]L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
[2]I. Altynsarin National Academy of Education, Astana, Kazakhstan
[3]St. Kliment Ohridski University of Sofia, Sofia, Bulgaria

Methodological approaches to the use of phraseological expressions in the teaching of foreign language at secondary schools

Abstract. The relevance of the study is determined by the fact that one of the most important sources of introducing students to figurative and expressive foreign language speech is the phraseological fund. The phraseological fund of the language seems to be one of the most interesting and productive objects, clearly and vividly demonstrating national and cultural traditions, values, and features of world outlook, as well as the role of intercultural communication in the modern world is rapidly increasing. The aim of the research is to substantiate and determine the role and methodological significance of phraseological units, i.e. the use of proverbs and sayings in the process of teaching English at different levels of secondary education in order to form intercultural communicative competence of students. Developed and tested a set of exercises on the use of proverbs and sayings in the process of learning English. The results of the study can be used directly in the educational process of teaching English at schools, colleges, and other educational institutions. The research materials can be used in the development of curricula, and teaching aids for teaching English.

Keywords: proverb, oral literature, methodological value, practical value, communicative competence, educational process, secondary school.

References

1. Teliia V.N. Russkaia frazeologiia [Russian phraseology]. (Vysshaia shkola, Moscow, 2014, 322 p.), [in Russian].

2. Valgina N.S. Sovremennyi russkii iazyk [Modern Russian language]. (Saint Petersburg, Nauka, 2003, 412 p.), [in Russian].

3. Shanskii N.M. Frazeologiia sovremennogo russkogo iazyka [Phraseology of the modern russian language]. (Saint Petersburg, Spetsialnaia Literatura, 1996, 192 p.), [in Russian].

4. Vinogradov V.V. Ob osnovnykh tipakh frazeologicheskikh edinits v russkom iazyke [On the main types of phraseological units in the Russian language]. (Moscow, Prosveshchenie, 1977, 526 p.), [in Russian].

5. Sonina N.N. Kognitivno kommunikativnaia metodika obucheniia frazeologii angliiskogo iazyka shkolnikov 8-9 klassov gimnazii: dis. kand. ped. Nauk [Cognitive-communicative methodology of teaching phraseology of English to schoolchildren in grades 8-9 gymnasium]. (Nizhnii Novgorod, 2012, 186 p.), [in Russian].

Авторлар туралы мәлімет:

Ибраева З.Р. **–** *Л*.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Филология факультетінің Шет тілдер кафедрасының докторанты, Астана, Қазақстан.

Булатбаева К.Н. **–** педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Ы. Алтынсарин атындағы ұлттық білім академиясының бас ғылыми қызметкер, Астана, Қазақстан.

Весселинов Д. **–** Киелі Климент Охридский атындағы София университетінің филология ғылымдарының докторы, профессор, Классикалық және жаңа филология факультеті деканының орынбасары, Ақпарат және мұғалімдердің біліктілігін арттыру бөлімінің меңгерушісі, София, Болгария.

Ibrayeva Z.R. – Ph.D. student of the Department of Foreign Languages of the Philological Faculty at L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Bulatbayeva K.N. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Chief Researcher of the I. Altynsarin National Academy Of Education, Astana, Kazakhstan.

Vesselinov **D.** – Doctor of Philological Sciences, Professor, Deputy Dean of the Faculty of Classical and New Philology, Head of the Department for Information and Teacher Development at St. Kliment Ohridski Sofia University, Sofia, Bulgaria.

IRSTI 14.35.01

A. Kariyev[1], B. Abykanova[2], A. Tautenbayeva[3]

[1]Kazakh National Women's Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan
[2]Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan
[3]T. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts, Almaty, Kazakhstan
(E-mail: adlet.kariyev@gmail.com)

The professionalism of a university teacher: concept, components, stages of development

Abstract. *The article deals with the question of the essence of the concept of "professionalism of a university teacher", its main components, and stages of development. The modernization of the professional training of future teachers is associated with the integration of Kazakhstan into the world community, which implies an orientation towards pan-European recommendations on the quality of education. In the work, the author analyzes the regulatory and legal documentation relating to the activities of professional training of teachers and psychological and pedagogical research of foreign and Kazakh researchers in the field of problems of developing the professionalism of a university teacher.*

The training of teaching staff is carried out in the conditions of higher and postgraduate education, which must adhere primarily to the concept of continuity and systemic education. The analysis of the level of readiness of young teachers of higher education suggests that teachers in their teaching activities have certain difficulties in working with students and in carrying out research activities. As a rule, young teachers, carrying out their own activities, mainly adhere to copying the activities of their older colleagues, intuition, which at the present stage cannot be acceptable. The solution to this problem can be found in the systemic support for the development of pedagogical professionalism of scientific and pedagogical personnel at the stage of training in the magistracy and in the introduction of support system activities of young teachers. In the work, the author proposes a system for supporting the activities of young teachers, which was tested on the basis of the Institute of Pedagogy and Psychology of the Kazakh National Women's Pedagogical University.

Keywords: *teacher, professionalism, teacher professionalism, components professionalism of the teacher, stages of development professionalism of a university teacher.*

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-131-141

Introduction

The profound transformations of a social, spiritual, material, and technical nature, taking place in our country and in the world, put forward the education system among the institutions designed to ensure these changes in the spirit of asserting new values and priorities of the third millennium. An analysis of the trends in the development of public consciousness in recent years indicates that the center of the education system, in particular higher education, is the personality of the teacher, her characteristics, and her professional abilities.

The integration of Kazakhstan into the world community, the activities of the domestic system of higher education in accordance with the requirements of the Bologna Declaration, the focus on the pan-European recommendations on the quality of education provision for the reform of higher education, which provides for the modernization of professional training not only for students but primarily for their teachers.

The performance indicators of the university largely depend on the professional effectiveness of the activities of the direct organizers and participants in the educational process, namely, teachers of higher education. According to the Law of the Republic of Kazakhstan "On the status of a teacher", "a

teacher is a person who has a pedagogical or other professional education in the relevant profile and carries out the professional activities of a teacher in the education and upbringing of students and (or) pupils, methodological support or organization of educational activities" [1]. However, the level of professional training of a modern university teacher does not fully meet the needs of today.

Research question

The current social situation poses the problem of training scientific and pedagogical personnel in Kazakhstan in a qualitatively new way, requiring the solution of a set of regulatory, organizational, conceptual, and methodological aspects. The efficiency of the functioning of the higher education system largely depends on the professionalism of the scientific and pedagogical staff. The development of professionalism among teachers makes their activities effective, through which the state policy is implemented, the strengthening of the intellectual and spiritual potential of the nation, the development of science, and the preservation and increase of cultural heritage.

This study is aimed at defining the essence of the concept of "professionalism of a teacher", identifying the main components of a teacher's professionalism, and determining the stages of development of this quality. In particular, the current study is based on the following research questions:

1. What are the components of the professionalism of a university teacher?
2. What professional difficulties does a young university teacher experience?
2. What are the main stages of the development of professionalism of a university teacher

Literature review

Some aspects of the problem of developing the professionalism of a teacher of higher education in Kazakhstani science were considered by Zh.T. Alaguzov [2], K.K. Zhampeisova [5], A.D. Kariyev [3], Sh.Zh. Kolumbaeva [5] G.B. Masgutova [4], Khan N.N. [5] and others. In foreign science, the questions of the formation of the professionalism of a university teacher were studied by MM Kennedy [6], J.H. Yoo [7], U.S. Ruzmatovich [8], A. Acuyo [9] and others.

The changes taking place in the system of higher education and manifested in its content and structure are of a deep nature and need to be addressed in the preparation of a teacher who is aware of his social responsibility, is the subject of personal and professional growth, able to achieve new pedagogical goals. Such a teacher can positively influence the improvement of the quality of higher education.

In the works devoted to the professionalism of the teacher, there are different definitions of this concept. The content of the concept of “professionalism of a teacher” is characterized by researchers as:

- an integral characteristic of a person, representing a combination of pedagogical competence, skill, professionally significant qualities and an individual image of a teacher, ensuring the effectiveness and optimality of educational activities [3];

- a system of knowledge and skills focused on past experience, depending on intellectual training, fluency in advanced technologies, as well as the level of moral and legal culture [10];

- a holistic personal education that determines all areas of activity of higher professional education: an innovative worldview, humanistic culture, competence, professional growth, creativity, and mastery [11].

In accordance with the content of professional pedagogical activity N.V. Kuzmina highlights such components as:

- special competence - deep knowledge, qualifications, and experience in the field of the taught subject;

- methodological competence in the field of formation of knowledge, skills, and abilities of students - possession of various teaching methods, knowledge of the psychological mechanisms of assimilation;

- psychological and pedagogical competence - possession of pedagogical diagnostics, the ability to build pedagogically expedient relationships with students, to carry out individual work, knowledge of developmental psychology, the psychology of interpersonal and pedagogical communication;

- differential psychological competence in the field of motives, abilities, and orientation of trainees - the ability to identify personal characteristics, attitudes, and orientation of trainees, to determine and take into account the emotional state of people, the ability to competently build relationships with leaders, colleagues, students;

- autopsychological competence - the ability to realize the level of one's own activity, one's abilities, knowledge about the methods of professional self-improvement, the ability to see the causes of shortcomings in one's work, in oneself, and the desire for self-improvement [10].

E.V. Leonova believes that the teacher should appear to students primarily as a person, and not only as a specialist who has the necessary knowledge and broadcasts it to the audience. With his attitude to the content of the taught material, teaching methods, exactingness, and style of communication with students, the teacher lays the foundations for the worldview of his students [12]. According to the results of a study conducted by the author among students and teachers, the most positive qualities of a teacher of higher education should be:

- characteristics related to personal qualities, such as politeness, restraint, high cultural level, willingness to explain the material, discipline, goodwill, accessibility, desire to work, desire to teach, desire to develop, desire to teach something, interest, intelligence, sociability, love to the student, moral qualities, motivation, indifference, charm, openness in communication, objectivity, responsibility, responsiveness, punctuality, self-control, systematic preparation for classes, ability to learn, justice, rigor, creative attitude to work, patience, "tolerance for fools", tolerance, exactingness, diligence, respect for colleagues and students, honesty, sense of humor.
- characteristics related to the cognitive sphere: qualifications, competence, knowledge, intelligence, professionalism, the actualization of the material, creativity, wisdom, scientific activity, innovation, and “bias to practice”.
- characteristics related to pedagogical and oratory skills, such as the ability to explain, and educate by personal example, good diction, methodological literacy, the use of computational methods and information technology, pedagogical talent, the ability to motivate, consistency, and consistency.

Many scientists, considering the scientific phenomenon of "teacher's professionalism", interpret it "... as a system, the composition of which is determined by the content of its interrelated essential components - the professionalism of the activity and the professionalism of the personality of the teacher", according to the logic of system analysis, singles out its units of the second row - integral integrative qualities that are formed as a result of the interaction of these subsystems and those actively influencing them, namely: the competence and culture of pedagogical thinking, culturally appropriate professional and pedagogical position, the emotional and sensory culture of the teacher, the culture of professional and pedagogical behavior" [13, 14]. The authors state that “…professional and pedagogical competence is the content of the cognitive component of pedagogical professionalism, reflecting the academic maturity of the teacher and the richness of his professional thesaurus. This is a complex structured system of theoretical and practical knowledge, which is the basis of the corresponding types of competence of a professional teacher” [13, 14].

Based on the analysis of scientific sources related to the problem of research and our practical experience of working in higher education, we attributed the following to the system of components for the development of the professionalism of a university teacher: epistemological, psychological, technological, and communicative.

Materials and research methods

The following methods were used in the study:

– *analytical methods.* The search for scientific sources on this topic was carried out in the databases: Web of Science, Google Scholar, Science Direct, Scopus, ProQuest, Web of Knowledge, Sage, and Bio-Med. After the selection of scientific publications, a semantic analysis of the text was carried out using a systematic approach.

- *empirical methods.* In the course of the study, there were used the method of questioning and statistical processing of the data obtained as a result of the questioning.

In order to identify the problems faced by young university teachers, an author's questionnaire was used. 43 young teachers took part in the survey of Kazakh National Women's Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan) and Vilnius University (Vilnius, Lithuania). The study involved teachers aged 24 to 35 years, with work (mainly teaching) experience from 1 to 10 years.

Research results

Many young teachers, primarily those who do not have a basic pedagogical education, are characterized by weak communicative competence, insufficient possession of social perception, and skills of verbal and non-verbal contact with students.

A significant part of novice teachers single-handedly tries to find solutions to emerging problems, without seeking advice and support from other teachers. Often this leads to mistakes and failures that could have been avoided. Gradually, over time, a young teacher overestimates a large part of his personal beliefs, attitudes, and values.

Based on the results of the survey, the following negative factors were identified that affect the competence and performance of young university teachers, presented in Table 1.

Table 1

Negative factors affecting the competence and efficiency of young university teachers

№	Factor name	Factor characteristic
1	The shock caused by reality	The younger generation, having started working for the first time, is faced with a large number of questions, a significant change in their entire life activity, and finally, with the problems of adaptation in unusual conditions. Conscious or unconscious motives for choosing the teaching activity of young professionals, in particular the desire to dominate and assert themselves, the image or material benefits, are not realized or are not fully realized, and failures and disappointments initiate the development of negative deformation processes. 80% of young teachers in the course of the survey noted the above phenomena as significant problems.
2	Significant teaching load	70% of all young teachers covered by the study are dissatisfied with the significant teaching load. The main part of the workload is classroom and manifests itself in face-to-face work with students.

3	Additional work responsibilities	Additional labor duties in the form of "second half of the day", when the teacher must be engaged in scientific, educational, methodological work and filling out various documentation. All the young teachers who participated in our study noted with displeasure the need to spend evening time, as well as weekends and even vacation time, to perform work that is not related to the actual classes. 65% of young teachers in the course of the survey noted the above phenomena as significant problems.
4	Insufficient degree of discipline of students	The difficulty is, and the lack of discipline of students, as well as the level of their preparation for the development of disciplines at the university. This gives rise to protest, expressed in conflicts. In turn, young teachers, due to their age and insufficient development of professional abilities, cannot always establish discipline and choose the right approach to students. Students, seeing almost the same age, begin to "test them for strength", which leads to permanent nervous tension. 75% of young teachers note the problem of students' discipline.
5	Psychological climate in the team	Relationships in the work team affect the psychological mood of young workers and the quality of their professional activities. In some structural divisions, at the departments, novice teachers are perceived by older and more experienced colleagues with skepticism and with a degree of arrogance. They are entrusted with low-paid work, filling out documentation, chair duties, educational activities and eviser work. At the same time, support and mentoring are rare and unsystematic. 70% of young teachers in the course of the survey noted the above phenomena as significant problems.

Thus, young teachers expressed dissatisfaction with such factors as low salaries, as well as a lot of time spent on formalities and bureaucratic activities. Every third teacher expressed particular concern regarding the bureaucratization of the educational environment: an abundance of unnecessary paperwork, formal reports, writing a significant number of work programs, and more. It is obvious that this repels some professionally trained young people, destroying their labor potential and motivation.

Discussion

Considering the results of the study, we have developed and tested a system for supporting the activities of young teachers. The presented support system is aimed at strengthening the vertical of the university - institute (faculty) - department - teacher. It is necessary and decisive at the same time to take into account and provide feedback to the main customer for services - the student. Work with scientific and pedagogical personnel should become more flexible, which will make it possible to adequately respond to the request of practice; be predictive.

Thus, the system for supporting the activities of young teachers was introduced at the Institute of Pedagogy and Psychology of the Kazakh National Women's Pedagogical University, which provides for several components, namely:

1) at the magistracy stage:

- study by undergraduates, as future teachers, of the compulsory courses "Pedagogy of higher

education", "Psychology of management", "Teaching of pedagogical disciplines at the university", "Methodology and methods of pedagogical research", "Management of the updated content of education" and profiling (special courses) courses " Measurement and evaluation of the quality of education", "Educational technologies of teaching at the university", etc., aimed at the formation of theoretical knowledge and skills of students in the implementation of scientific and pedagogical activities at the university;

- the passage of pedagogical practice by undergraduates, which ensures the immersion of students in real conditions, the implementation of scientific and pedagogical activities, and the deepening of practical skills of teaching, scientific, educational, methodological, and organizational activities in accordance with the structure of the activity of a university teacher;

2) at the stage of implementation of scientific and pedagogical activities:

- monitoring (input) readiness of young teachers to carry out scientific and pedagogical activities through the use of developed and adapted psychological and pedagogical methods that allow creating of a database of personal qualities of teachers and identifying the level of their professionalism in the implementation of scientific and pedagogical activities;

– on the basis of the results of monitoring, the preparation of individual programs for the professional development of a teacher is carried out;

– planning and organization of a scientific and methodological seminar for young teachers, where they consider topical problems of higher education;

– conducting individual and group training (of a psychological and pedagogical nature) in order to develop personal and professional qualities among teachers;

- monitoring (current and final) in order to identify the dynamics of the development of the professionalism of teachers and the development and planning of a strategy for further scientific and methodological work.

The implementation of all stages of the system for supporting the activities of young teachers requires updating the content and functions of methodological services in accordance with the modern paradigm of education and involves:

- arming teachers with means of personal and professional self-development;

– creation of an efficient and effective internal infrastructure;

- the formation of an information culture among teachers, the ability to work in the information space, to ensure the monitoring of information processes in education;

– assistance in the development and implementation of individual programs for personal and professional growth;

- scientific and methodological support, contributing to the organization and development of practice-oriented research, the growth of the teacher's creative potential;

- examination of innovations that are developed by educational institutions and individual teachers.

The effectiveness of this system of supporting the activities of young teachers is ensured by the interaction and effectiveness of the methodological services of each structural unit of a higher educational institution. Management of the development of a teacher's professionalism in the conditions of a higher educational institution should not be fragmented, but ensured by the organization of all its components: target, content, operational -activity , motivational, control-evaluative, stimulating.

the activity and student-oriented approaches into the basis of the system for supporting the activities of young teachers . This requires special attention to the practical orientation of all measures in the structure of this system. The purpose of the practical component should be to involve teachers in in-depth activities in the process of considering various pedagogical problems, stimulating introspection and self-evaluation of their own level of professionalism, the nature of its growth in the process of scientific and pedagogical activity.

In the context of using student-centered technology for the development of a teacher's professionalism, along with traditional forms and methods, it is important to introduce interactive methods. These include analysis of specific pedagogical situations; socio-psychological, social, and communicative training, training for the development of professional and pedagogical skills; modeling and problem games that allow teachers to develop such qualities as empathy, the ability to interact with other people, emotional stability, professional creative thinking, professional self-awareness, and pedagogical intuition.

Results

Thus, in the process of developing the professionalism of a teacher of higher education in the application of a holistic management system accompanying the activities of young teachers, there should be qualitative changes in gaining their own experience as a teacher, which is manifested in the operational use of the latest achievements of a psychological and pedagogical science and modeling their own scientific and pedagogical activities based on certain ideas.

All this makes it possible to consider the development of a teacher's creative potential as a process of mastering and deepening his knowledge and skills, as the development of his professional skills, culture, and personality traits, on the basis of which it is possible to predict an increase in the quality of higher education.

The problem of teachers' professionalism in the conditions of scientific and pedagogical activity is multifaceted and needs further study, in particular, testing in the practice of certain methods and forms of scientific and methodological work in a higher educational institution, which will be the focus of further research.

The article was completed as part of a research internship in the specialty "Pedagogical Innovations" code - 90 T, according to the mutually agreed program "Professional development of a university teacher in the conditions of modern education (on the example of universities in Lithuania and Kazakhstan)".

References

1. Закон Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года № 293-VI «О статусе педагога» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.05.2022 г.). [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32091648&pos=32;-46#pos=32;-46 (дата обращения: 15.10.2022).

2. Алагузов Ж.Т. Развитие профессиональной направленности преподавателя-организатора начальной военной подготовки в патриотическом воспитании школьников // Управление образованием: теория и практика. – 2020. – №. 4 (40). – С. 81-88.

3. Кариев А., Сапиева М., Топанова Г. Исследование эффективности курсов повышения квалификации педагогических кадров в Казахстане // Педагогика и психология. – 2022. – Т. 51. – №. 2. – С. 5-13.

4. Масгутова Г.Б. Управление развитием профессиональной компетентности педагогов в школах Республики Казахстан // Актуальные научные исследования в современном мире. – 2020. – №. 10-5. – С. 57-66.

5. Жампеисова К.К., Хан Н.Н., Колумбаева Ш.Ж. О психолого-педагогической составляющей в структуре личности преподавателя вуза непедагогического профиля // Вестник КазНПУ имени Абая, серия «Педагогические науки». – 2020. – Т. 68. – №. 4. – С. 6-12.

6. Kennedy M.M. How does professional development improve teaching? // Review of educational research. – 2016. – Т. 86. – №. 4. – С. 945-980.

7. Yoo J.H. The Effect of Professional Development on Teacher Efficacy and Teachers' Self-Analysis of Their Efficacy Change // Journal of Teacher Education for Sustainability. – 2016. – Т. 18. – №. 1. – С. 84-94.

8. Ruzmatovich U.S. et al. Organization And Content Of Professional And Practical Physical Training Of Students Of Pedagogical Higher Education Institutions // InternationaL Journal of Research in Commerce, IT, Engineering and Social Sciences ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876. – 2022. – Т. 16. – № 06. – С. 29-35.

9. Acuyo A. Reviewing the Literature on Professional Development for Higher Education Tutors in the Work-From-Home Era: Is it Time to Reconsider the Integration of Social Media? // Education and Information Technologies. – 2022. – Т. 27. – №. 1. – С. 89-113.

10. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н.В. Кузьмина. – Москва: Высшая школа, 1990. – 117 с.

11. Гребенкина Л.К. Социально-педагогические условия формирования профессионализма учителя и преподавателя высшей школы // Педагогический профессионализм в образовании: сб. науч. трудов XIII Международной науч.-практ. конф. (Новосибирск, 15-16 февраля 2018 г.), Новосибирск: Изд-во НГПУ, 2018. – С. 33.-38

12. Леонова Е.В. Педагогическое мастерство и личность преподавателя // Высшее образование в России. 2011. № 4. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogicheskoe-masterstvo-i-lichnost-prepodavatelya (дата обращения: 26.10.2022).

13. Дружилов С.А. Системный подход к изучению психологического феномена профессионализма человека // Вестник ТГПУ. 2005. №1. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL:https://cyberleninka.ru/article/n/sistemnyy-podhod-k-izucheniyu-psihologicheskogo-fenomena-professionalizma-cheloveka (дата обращения: 03.10.2022).

14. Теплинских М.В. Концептуальные подходы к проблеме определения успешности профессиональной деятельности специалистов социальной сферы // СПЖ. 2007. № 25. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL:https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptualnye-podhody-k-probleme-opredeleniya-uspeshnosti-professionalnoy-deyatelnosti-spetsialistov-sotsialnoy-sfery (дата обращения: 03.10.2022).

А.Д. Кариев[1], Б.Т. Абыканова[2], А.А. Таутенбаева[3]

[1]Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

[2]Атырауский университет имени Х. Досмухамедова, Атырау, Казахстан

[3] Т. Жүргенов атындағы Қазақ ұлттық өнер академиясы, Алматы, Қазақстан

Университет оқытушысының кәсібилігі: түсінігі, компоненттері, даму кезеңдері

Аңдатпа. Мақалада «университет оқытушысының кәсібилігі» ұғымының мәні, оның негізгі компоненттері мен даму кезеңдері қарастырылған. Болашақ педагогтердің кәсіби даярлығын жаңғырту білім беру сапасы бойынша жалпы еуропалық ұсынымдарға бағдарлануды көздейтін Қазақстанның әлемдік қоғамдастыққа интеграциялануымен байланысты. Қарастырылып отырған жұмыста автор педагогтардың кәсіби даярлығына қатысты нормативтік-құқықтық құжаттаманы, ЖОО оқытушысының кәсібилігін дамыту мәселелері саласындағы шетелдік және қазақстандық зерттеушілердің психологиялық-педагогикалық зерттеулерін талдаған.

Педагог кадрларды даярлау жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру жағдайында жүзеге асырылады, ол ең алдымен білім берудің үздіксіздігі мен жүйелілігі тұжырымдамасының талаптарына сай болуы тиіс. Жоғары мектептің жас оқытушыларының дайындық деңгейіне жүргізілген талдау мұғалімдердің өздерінің педагогикалық қызметінде

студенттермен жұмыс жасауда және зерттеу іс - әрекетін жүзеге асыруда белгілі бір қиындықтарға тап болатынын көрсетеді. Әдетте, жас оқытушылар өз қызметін жүзеге асыру барысында негізінен өздерінің аға буын әріптестерінің іс – әрекетін, түйсігі негізінде көшіруді ұстанады, бұл қазіргі заман талабының талаптарына сай болмай жатады. Бұл мәселенің шешімін магистратурада оқу кезеңінде ғылыми-педагогикалық кадрлардың педагогикалық кәсібилігін дамытуды жүйелі қамтамасыз етуде және жас оқытушылардың қызметін сүйемелдеу жүйесін енгізуде табуға болады. Ұсынылған жұмыста автор Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университетінің Педагогика және психология институты базасында апробациядан өткен жас оқытушылардың қызметін сүйемелдеу жүйесін беріліп отыр.

Түйін сөздер: оқытушы, кәсіпқойлық, оқытушының кәсібилігі, оқытушының кәсібилігінің компоненттері, ЖОО оқытушысының кәсібилігін дамыту кезеңдері.

А.Д. Кариев[1], Б.Т. Абыканова[2], А.А. Таутенбаева[3]

[1]Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан

[2]Атырауский университет имени Х. Досмухамедова, Атырау, Казахстан

[3]Казахская национальная академия искусств имени Т. Жургенова, Алматы, Казахстан

Профессионализм преподавателя вуза: понятие, компоненты, этапы развития

Аннотация. В статье рассмотрен вопрос о сущности понятия «профессионализм преподавателя вуза», его основные компоненты и этапы развития. Модернизация профессиональной подготовки будущих педагогов связано с интеграцией Казахстана в мировое сообщество, предполагающая собой ориентацию на общеевропейские рекомендации по качеству образования. В работе автором проанализирована нормативно-правовая документация, касающаяся деятельности профессиональной подготовки педагогов, психолого-педагогические исследования зарубежных и казахстанских исследователей в области проблем развития профессионализма преподавателя вуза.

Подготовка педагогических кадров осуществляется в условиях высшего и послевузовского образования, которая должна придерживаться прежде всего концепции непрерывности и системности образования. Проведенный анализ уровня состояния готовности молодых преподавателей высшей школы говорит о том, что преподаватели в своей педагогической деятельности имеют определенные трудности в работе со студентами и в осуществлении исследовательской деятельности. Как правило, молодые преподаватели, осуществляя собственную деятельность, в основном, придерживаются копирования деятельности своих старших коллег, интуиции, что на современном этапе не может быть приемлемым. Решение данной проблемы можно найти в системном обеспечении развития педагогического профессионализма научно-педагогических кадров на этапе обучения в магистратуре и во внедрении системы сопровождения деятельности молодых преподавателей. В работе автором предложена система сопровождения деятельности молодых преподавателей, которая прошла апробацию на базе Института педагогики и психологии Казахского национального женского педагогического университета.

Ключевые слова: преподаватель, профессионализм, профессионализм преподавателя, компоненты профессионализма преподавателя, этапы развития профессионализма преподавателя вуза.

References

1. Law of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 2019 No. 293-VI "On the status of a teacher" (as amended and supplemented as of May 03, 2022) [Law of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 2019, № 293-VI "On the status of a teacher" (with amendments and additions as of 03.05.2022)]. Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32091648&pos= 32;-46#pos=32;-46 [in Russian]. (accessed 15.10.2022).

2. Alaguzov Zh.T. Razvitie professional'noj napravlennosti prepodavatelja-organizatora nachal'noj voennoj podgotovki v patrioticheskom vospitanii shkol'nikov [Development of the professional orientation of the teacher-organizer of initial military training in the patriotic education of schoolchildren]. 2020. No. 4 (40). P. 81-88, [in Russian].

3. Kariyev A., Sapieva M., Topanova G. Issledovanie jeffektivnosti kursov povyshenija kvalifikacii pedagogicheskih kadrov v Kazahstane [Study of the effectiveness of advanced training courses for teaching staff in Kazakhstan]. 2022. Vol. 51. No. 2. P. 5-13, [in Russian].

4. Masgutova G.B. Upravlenie razvitiem professional'noj kompetentnosti pedagogov v shkolah Respubliki Kazahstan [Management of the development of professional competence of teachers in schools of the Republic of Kazakhstan] Aktual'nye nauchnye issledovanija v sovremennom mire [Actual scientific research in the modern world]. 2020. No. 10-5. P. 57-66, [in Russian].

5. Zhampeisova K.K., Han N.N., Kolumbaeva Sh.Zh. O psihologo-pedagogicheskoj sostavljajushhej v strukture lichnosti prepodavatelja vuza nepedagogicheskogo profilja [On the psychological and pedagogical component in the structure of the personality of a non-pedagogical university teacher] Vestnik KazNPU imeni Abaja, serija «Pedagogicheskie nauki» [Bulletin of KazNPU named after Abay, series "Pedagogical Sciences"]. 2020. Vol. 68. No. 4. P. 6-12, [in Russian].

6. Kennedy M.M. How does professional development improve teaching? Review of educational research. 2016. Vol. 86. No. 4. P. 945-980.

7. Yoo JH The Effect of Professional Development on Teacher Efficacy and Teachers' Self-Analysis of Their Efficacy Change. Journal of Teacher Education for Sustainability. 2016. Vol. 18. No. 1. P. 84-94.

8. Ruzmatovich US et al. Organization And Content Of Professional And Practical Physical Training Of Students Of Pedagogical Higher Education Institutions. InternationaL Journal of Research in Commerce, IT, Engineering and Social Sciences ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876. 2022. Vol. 16. No. 06. P. 29-35.

9. Acuyo A. Reviewing the Literature on Professional Development for Higher Education Tutors in the Work-From-Home Era: Is it Time to Reconsider the Integration of Social Media? Education and Information Technologies. 2022. Vol. 27. No. 1. P. 89-113.

10. Kuz'mina N.V. Professionalizm lichnosti prepodavatelja i mastera proizvodstvennogo obuchenija [Professionalism of the personality of the teacher and master of industrial training]. (Vysshaja shkola, 1990, 117 p.), [in Russian].

11. Grebenkina L.K. Social'no-pedagogicheskie uslovija formirovanija professionalizma uchitelja i prepodavatelja vysshej shkoly [Socio-pedagogical conditions for the formation of the professionalism of a teacher and teacher of higher education] Pedagogicheskij professionalizm v obrazovanii: sb. nauch. trudov XIII Mezhdunarodnoj nauch.-prakt. konf. (Novosibirsk, 15-16 fevralja 2018 g.). Novosibirsk: Izd-vo NGPU, 2018. P. 33.-38, [in Russian].

12. Leonova E.V. Pedagogicheskoe masterstvo i lichnost' prepodavatelja [Pedagogical skill and teacher's personality] Vysshee obrazovanie v Rossii. 2011. No.4 [Higher education in Russia]. Available at: https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogicheskoe-masterstvo-i-lichnost-prepodavatelya, [in Russian]. (accessed 26.10.2022).

13. Druzhilov S.A. Sistemnyj podhod k izucheniju psihologicheskogo fenomena professionalizma cheloveka [A systematic approach to the study of the psychological phenomenon of human professionalism] Vestnik TGPU. 2005. No.1. Available at: https://cyberleninka.ru/article/n/sistemnyy-podhod-k-izucheniyu-psihologicheskogo-fenomena-professionalizma-cheloveka [in Russian]. (accessed 03.10.2022).

14. Teplinskih M.V. Konceptual'nye podhody k probleme opredelenija uspeshnosti professional'noj dejatel'nosti specialistov social'noj sfery [Conceptual approaches to the problem of determining the success of the professional activity of social specialists] SPZh. 2007. No.25. Available at: https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptualnye-podhody-k-probleme-opredeleniya-uspeshnosti-professionalnoy-deyatelnosti-spetsialistov-sotsialnoy-sfery [in Russian]. (accessed 03.10.2022).

Information about the authors:

Kariyev A. **– Corresponding author,** Candidate of Pedagogical Sciences, Program Leader of Preschool and Primary Education Department, Kazakh National Women's Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Abykanova B. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Physics and Technical Disciplines, Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, Atyrau, Kazakhstan.

Tautenbayeva A. – Candidate of Pedagogical Sciences, docent of the Department of Foreign Languages and APK, T. Zhurgenov Kazakh National Academy of Arts, Almaty, Kazakhstan.

Кариев А.Д. **– корреспонденция үшін автор,** педагогика ғылымдарының кандидаты, «Мектепке дейінгі және бастауыш білім» кафедрасының бағдарлама көшбасшысы, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан.

Абыканова Б.Т. – педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор физика және и техникалық пәндер кафедрасы, Х. Досмұхамедова атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан.

Таутенбаева А.А. – педагогика ғылымдарының кандидаты, Шетел тілдері және ҚХА кафедрасы доценті, Т.Жүргенов атындағы Қазақ Ұлттық өнер академиясы, Алматы, Қазақстан.

IRSTI 15.31.31

Zh.Zh. Kukenov[1], G.R. Bakhtiyarova[1], T.A. Olkhovaya[2], I.N. Bodykova[1]

[1]K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan
[2]Orenburg State University, Orenburg, Russian Federation
(Email: kukenov.zhalgas.94@mail.ru, aibol04@mail.ru, tatjana.olhovaja@mail.ru, irina_bn75@mail.ru)

Formation of value orientations of younger schoolchildren in the process of studying the elective course «Value world in natural sciences»

Abctract. *The article is devoted to the actual problem of the formation of values and value orientations of younger schoolchildren in the context of the elective course "Value world in natural science" developed and implemented by us. The author's elective course, being quite broad in content, has significant opportunities in the development of value orientations of elementary school students in terms of updating the intellectual resource of the dynamics of value orientations. The scientific and methodological support of the elective course is aimed at launching the mechanism for the formation of socially significant values and value orientations.*

The article describes the subject areas of the elective course and their possibilities in the formation of important social and personal values of primary school students. As a result of the study, we can conclude that this modern elective course, presented in a value-changing nature, has new important opportunities.

The main features of the elective course program are its universality (the ability to form several value orientations within different areas, such as a value attitude to health, environmental and national values), relevance for the subject of value-forming and value-transforming activities (the forms and methods of the elective course should be interesting, full of events and new), individuality (a means of forming value-value orientations, taking into account the demanded value system of society and the system of personal value orientations of the individual), interactivity (to have a high degree of interaction not only between subjects of extracurricular activities, but also between subjects and objects of extracurricular activities), resourcefulness (the presence of internal and external pedagogical resources of extracurricular activities for the formation and development of value orientations of younger students). It has been established that the effectiveness of the transformation of the value orientations of younger schoolchildren by means of extracurricular activities depends on a number of factors, the fundamental one being the creation of a system that provides a comprehensive pedagogical impact on the student's personality.

Keywords: *value orientations, system of values, formation, educational space, younger students.*

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-142-154

Introduction

The problem of values and value orientations is one of the most significant in the field of the humanities. The current social situation in the development of young people, their search for values and value orientations is determined by the system of social values and, consequently, by the social conditions in which their lives and activities are carried out. In pedagogical science, values include "elements of moral education, the most important components of a person's internal culture, which, which, expressed in personal attitudes, properties and qualities, determine his attitude to society, nature, other people, himself" [1, 10 p.]. Today, as one of the priority tasks of teachers, the possibilities of organizing a creative pedagogical process are considered, in which the formation of values and value orientations of younger students is carried out.

In pedagogical axiology, as noted by L.V. Kalinina, "the theory of values is undergoing a stage of improvement in connection with the new social, scientific and technical realities of reality."

Evidence of this is the appearance in recent years of works in which the concepts of "values", "moral values", "value orientations", "moral value orientations" are considered from updated positions [2, 33 p.]. To date, the concept of "value" has a lot of definitions and they are presented in Table 1. The range of these definitions is quite diverse, sometimes they are mutually exclusive.

Table 1

Definitions of the concept of "value"

№	Author names	Interpretation of the concept
1	V.A. Slastenin	in pedagogy, it acts as a personally colored attitude to the world, which arises on the basis of a person's knowledge of the world, assimilated cultural meanings. This attitude is due to the life experience of a person and is aimed at achieving perfect being and harmonious development.
2	M.S. Kagan	"meaning", "meaning". Meaning reveals an objective element in value, meaning is the relation of a person (subject) to this objective element, which just "creates" value. Value and meaning arise from the interaction of the objective world with human needs.
3	V.A. Vasilenko	the emergence of value is closely related to objects, phenomena, their properties that can satisfy the needs of the individual, acts as a judgment associated with the assessment of objects, phenomena by a person or society.
4	O.G. Drobnitsky	distinguishes two groups among values: 1) objective, acting as objectively directed needs; 2) values of consciousness, or value representations
5	S.F. Anisimova	1) absolute values (life, health, knowledge, humanity, etc.); 2) anti-values and pseudo-values (diseases, hunger, ignorance, personality degradation, etc.); 3) relative (relative) values that change under the influence of political, ideological factors (class, group, religious values)
6	V.A. Yadov	all values are divided into values: norms, goal values, means values
7	A.P. Belyaeva	- fundamental values: nature, life, culture, education, labor, freedom, activity; - spiritual values: attitude to the world, justice, kindness, honesty, etc.; - moral values: citizenship, patriotism, health, healthy lifestyle, humane attitude towards the individual, etc.; - environmental values: conservation of nature, conservation of life, natural behavior, careful attitude to life, nature; - professional values: willingness to work, professional activity, professionalism, efficiency
8	S.L. Rubinstein	"value is the significance for a person of something in the world" and only a recognized value can perform the most important value function - the function of a guideline for behavior.
9	M. Rokeach	"a persistent belief that a certain mode of behavior or the ultimate goal of existence is preferable from a personal or social point of view than the opposite or reverse way of behavior or the ultimate goal of existence"

10	E.A. Stolbova	"the social ideal of a group or society, which within their culture is desirable and preferred, serves as a standard and is not questioned"
11	I.P. Dymov	etermine the spiritual core of a person, express his attitude to the world and to himself, influence the direction and content of social activity, fill life with meaning, represent the main channel for a person to assimilate the spiritual culture of society, turn cultural values into incentives and motives for practical behavior, are a system-forming element worldview
12	A.G. Zdravomyslov and V.A. Yadov	“By value orientations, we mean the attitude of the individual to certain values of the material and spiritual culture of society ... This is the component of the structure of the personality, which is a certain axis of consciousness around which the thoughts and feelings of a person revolve and from the point of view of which many life issues are resolved”
13	S.O. Elishev	value orientations are associated with the development of the orientation of the individual, they determine the general approach of a person to himself and to the world, give direction and meaning to behavior, action, personal positions. Value orientations are based on the needs of the individual, his aspirations and desires and play a major role in the process of making many decisions.
14	A.N. Leontiev	writes about value orientations as the leading motive-goal, which “rises to a truly human and does not isolate a person, but merges his life with the life of people, their good ... such life motives can create an internal psychological justification for his existence, which makes up the meaning and happiness of life»
15	V.L. Krainik	“The basic national values in the Russian Federation are the fundamental moral and ethical, moral patterns and norms that accumulate originality, originality, character traits, customs, traditions and way of life, the most important needs of the multinational people of Russia, formed under the influence of the geopolitical position of the country, as a result long historical process and passed down from generation to generation"
16	F.S. Faizullin	focuses on the fact that, to some extent, all national values are built on self-restraint and suppression of immediate internal impulses, limiting the individual, personal goals of a person or abandoning them in favor of common national interests

The attempts made to generalize different points of view are not entirely successful so far [3, 15 p.], which makes it difficult for researchers to apply this category.

A variety of definitions of the category "value" [4; 5] illustrates its complexity and diversity. The interpretation of the essence of value depends on the field of knowledge. Philosophy considers it from epistemological positions, sociology - from the position of a part of the social system, psychology - as a mechanism for regulating human activity and behavior, for pedagogy, value acts as a kind of norm that determines pedagogical activity. In the framework of this work, we will consider value as a phenomenon that can satisfy the needs of an individual, be useful to him and have personal significance for him. In accordance with this, value orientations, which are one of the most important characteristics

of a personality, represent part of its motivational sphere, act as regulators of behavior in certain situations and reflect a person's attitude to the world around him.

The system of value orientations, as E. V. Bondarevskaya notes, is a complex, flexible, dynamic and developing structure. It is she who determines the activity of a person in a particular life situation. In a certain time or age interval, under the influence of various external and internal factors, the dominant, backbone elements of this system can change, be displaced, migrate [6].

The authors of various studies propose to classify values and value orientations on various grounds. These classifications help to penetrate deeper into the essence of the concept of "values" and "value orientations", to consider them from different angles. In general, all classifications do not exclude, but rather complement each other. They allow us to consider values as material and ideal objects of the surrounding world, which have both personal and social significance.

Characterizing the national side of the process of orientation of younger schoolchildren to values, we are based on the study of A.V. Kiryakova, according to which the orientation of the individual towards values is determined by the consistency of the mechanisms: search - evaluation - choice - projection, which ensure the elevation of the needs of the individual on the basis of familiarization with values [7].

Obviously, the development of schoolchildren's value orientations should be carried out through all types of pedagogical activities, including extracurricular activities. Right now there is an urgent need to revive and update extracurricular activities in the modern school. Today it should go far beyond traditional extra-curricular activities, which are usually aimed at solving educational problems and organizing leisure activities for schoolchildren. The problems of value orientation of schoolchildren should be solved in a fundamentally different plane, that is, equal, complementary functioning of classroom and extracurricular activities is necessary to create a single educational space necessary for the full personal and intellectual development of each student [8].

Materials and research methods

Within the framework of this work, we used the following research methods:-theoretical methods: analysis of scientific and pedagogical literature on the problem under study, analysis of materials; -empirical methods: conversation, questionnaire, pedagogical observation;-statistical methods: methods of processing the received pedagogical data, analysis and processing of the typology of ethnic identity.

Results

In the process of developing the value orientations of the individual as a purposeful activity "to create conditions for familiarization, active acceptance and finding by the pupil of his own personal meaning of universal values", the issue of extracurricular activities of schoolchildren as a resource for the transformation of value orientations is of particular relevance [9, 36 p.]. A reasonable combination of directions, forms and methods of extracurricular activities has a more effective impact on the value-oriented sphere of a younger student. This is due to the peculiarities inherent in extracurricular activities. Thus, reasonably organized extracurricular activities in various areas contribute to the identification and development of the student's individual abilities, the acquisition and expansion of his social experience, and the acquisition of the necessary social practices necessary for future life in society.

Domestic pedagogical science and practice has accumulated considerable experience in organizing extracurricular activities [10]. At the present stage, which is characterized by systemic changes in the subjects, objects and conditions of education, it is necessary to comprehend, update and systematize this experience.

In educational institutions, extracurricular activities, in accordance with the federal state educational standards of basic general education, are organized in five areas that contribute to the development of the individual: spiritual, moral, physical culture, sports and health, social, cognitive, general cultural. Undoubtedly, these directions are closely intertwined with each other, their selection is rather arbitrary [3, 7 p.], and all of them equally affect the acquisition, development and transformation of schoolchildren's value orientations.

Considering each of the directions for the formation of value orientations of younger students, it should be noted that the content of extracurricular activities, based on the principles of choosing forms and methods of participation in it, interest, taking into account age characteristics and individual experience, creativity, children's activity, etc., allows sufficient effectively influence the formation of socially significant values and value orientations. Analyzing the content of these areas of extracurricular activities, we studied the possibilities of each in the formation of socially and personally significant values of adolescents. The table below presents the data obtained as a result of the study.

Table 2

Components of the elective course "Value world in natural sciences" and their role in the formation of value orientations of younger students

Possibilities of the cognitive direction of the elective course in the formation of values and value orientations of schoolchildren	
The purpose and content of the elective course	**Formed values and value orientations**
The development of critical thinking, the ability to analyze the information flow, the use of new methods of obtaining information, broadening one's horizons, the formation of a worldview, the study of scientific concepts and laws, familiarization with various types of human activity, identifying inclinations and interests	Public recognition, knowledge, creativity, accuracy, diligence, education, responsibility, rationalism, self-control, strong will, broadmindedness, etc.
Possibilities of the sports and health-improving direction of the elective course in the formation of values and value orientations of schoolchildren	
The purpose and content of the elective course	**Formed values and value orientations**
Introduction to a healthy lifestyle, harmonious psychophysical development, formation of motivation for maintaining health and the need to lead a healthy lifestyle.	Health as a value, responsibility for maintaining and strengthening health, knowledge and skills of a hygienic culture, motivation for a healthy lifestyle, strong will, self-control, development of strong-willed qualities.
Possibilities of the social direction of extracurricular activities in the formation of values and value orientations of schoolchildren	
The purpose and content of the elective course	**Formed values and value orientations**
Formation and development of social skills, familiarity with the laws of development of society, generally accepted social norms and attitudes, the formation of communication skills, a positive attitude to work, responsibility and self-confidence.	An active life, the presence of good and true friends, public recognition, awareness of the social value of labor and a conscientious attitude to work, work in elected public bodies, development of business qualities.

Features of the general cultural direction of extracurricular activities in the formation of values and value orientations of schoolchildren	
The purpose and content of the elective course	**Formed values and value orientations**
Increasing environmental awareness and instilling aesthetic values, developing the emotional sphere, creative abilities, and a sense of beauty.	A sense of beauty in nature and art, the ability to engage in creativity, raising the cultural level, education, good manners, the ability to behave in accordance with the norms of a culture of behavior, the ability to understand, feel the beauty in man, nature and art.
Features of the spiritual and moral direction of extracurricular activities in the formation of values and value orientations of schoolchildren	
The purpose and content of the elective course	**Formed values and value orientations**
Raising patriotic feelings, familiarizing children with humanistic values.	Freedom as a value, welfare, development and improvement of other people, the whole people, humanity as a whole, getting satisfaction from the labor process, honesty, development of moral and moral qualities.

Discussion

Considering the formed values and value orientations of younger schoolchildren within the framework of this direction, attention should be paid to the relationship between extracurricular activities and activities within the framework of lesson work. This indicates the presence of a high interest of teachers and schoolchildren in planning a general intellectual direction as a condition that contributes to improving the quality of teaching of younger schoolchildren and influencing the formation of meaning-forming values and value orientations of younger schoolchildren.

The structure of the content of the developed elective course "The World of Values in Natural Science", set by the logic of the sequence of educational topics and the need to implement the main topics of the subject of natural science and environmental ideas, on the one hand, and the sequence of phases and components of the process of orientation towards values, on the other hand, made it possible to determine three interrelated stages in the method of developing the value orientations of elementary school students in their teaching of natural science in the elective course "Value world in natural science". The learning experiment was carried out from the 2021 to 2022 academic year inclusive on the basis of the secondary school-lyceum named after K. Satpaev, Aktobe, secondary school named after A. Baitursynov, Aktobe region. Alginsky district, secondary school No. 66 named after. Sh.Kudaiberdiev, Aktobe. In total, 316 students of grades 3-4 were involved in experimental training. Determination of the presence of value orientations in students was carried out by the method of questioning, widely used in the study of the formation of value orientations.

Value orientation makes it possible to assimilate the material and spiritual culture of the individual, to realize the life experience accumulated in its development, as the most important component of the personality structure. Hence the value orientation is the representation in the mind of a person of values recognized as the ideals of life and worldview premise [11].

In this regard, in the course of the study, the method of M. Rokeach “Defining value orientations” was used, which makes it possible to determine the specific value position of an individual. The analysis of the results showed that, according to the formation of data in tables 3-4, it is shown that among the

terminal values for primary schoolchildren, health, love, having a true friend, a happy family life, public recognition were the first, and among the instrumental values - composure, optimism, responsibility, common sense. meaning (rationalism), honesty showed. It follows that the vast majority of these terminal values belong to a specific and individual category, while instrumental values reflect the autonomy of the individual, interaction with people around her, the predominance of ideas about the relationship of family members through the process of socialization, that they are formed in the course of life experience, testifies to the predominance of intellectual values.

Table 3

Indicators of terminal values of the studied groups in the formative experiment according to the method of M. Rokeach "Definition of value orientations" (%)

№	Terminal values	Secondary School Lyceum K. Satpaeva		Secondary School named after A. Baitursynova		School No. 66 named after Sh. Kudaiberdieva	
		I	II	I	II	I	II
1	Active life	3,79	3,88	4,62	5,00	3,02	3,67
2	Health	10,15	10,55	11,56	11,98	12,15	11,55
3	The beauty of nature and art	3,32	3,16	2,88	2.79	3,32	3,16
4	Love	9,95	10,00	8,45	9,23	10,95	11,25
5	Having good and true friends	7,22	7,21	7,89	8,00	8,12	8,31
6	Public acceptance	13,00	14,00	12,45	13,1	12,34	12,89
7	Cognition	3,50	3,02	2,68	3,10	2,50	3,02
8	Productive life	3,62	3,08	3,12	4,56	3,62	3,84
9	Development	3,12	3,0	2,9	2,34	3,01	3,48
10	Liberty	3,47	3.05	3,78	4,00	3,00	3.55
11	Happy family life	11,79	12,39	10,07	10,67	11,02	12,3
12	Happiness of others	2,62	2,31	3,11	3,34	2,2	2,31
13	Creativity	3,34	3,0	2,12	2,86	2,34	3,0
14	Self confidence	3,48	3,0	3,46	2,9	2,48	3,0
15	Pleasures	4,2	4,1	3,9	4,0	4,01	4,4

Table 4

Indicators of instrumental values of the studied groups in the formative experiment according to the method of M. Rokeach "Definition of value orientations" (%)

№	Terminal values	Secondary School Lyceum K. Satpaeva		Secondary School named after A. Baitursynova		School No. 66 named after Sh. Kudaiberdieva	
		I	II	I	II	I	II
1	Accuracy	10,9	11,92	9,9	9,92	10,9	11,01
2	Upbringing	3,5	3,31	3,0	3,61	2,5	3,31
3	Cheerfulness	11,27	12,08	10,27	12,08	10,27	11,08
4	Diligence	3,04	2,76	2,04	2,76	3,04	3,76
5	Intolerance to shortcomings in oneself and others	3,39	2,27	2,39	2,27	3,39	3,27

6	Education	3,3	3,62	4,3	3,62	2,3	3,62
7	Responsibility	11,13	11,76	10,13	11,76	11,13	12,76
8	Rationalism	11,16	11,85	9,16	10,85	11,16	12,85
9	Self control	3,43	3,12	2,43	2,12	3,43	2,12
10	Courage to stand up for your opinion	3,62	3,18	4,62	4,18	4,62	3,18
11	Caring	3,35	2,54	2,35	2,54	3,35	3,54
12	Tolerance	3,24	3,87	4,24	4,87	3,24	2,87
13	breadth of views	3,64	3,17	2,64	3,0	4,64	3,17
14	Strong will	3,85	3,15	4,85	4,15	3,85	4,15
15	Honesty	10,94	12,06	11,94	12,0	11,0	11,86

I - the cut was carried out before the beginning of the study of the course "Value world in natural science"

II - the cut was carried out after studying the course "Value world in natural science"

Planning a sports and recreation direction requires the search for such forms of children's activities, in which special attention is paid to the development of motivation for a healthy lifestyle, since adolescence is characterized as problematic within the framework of various deviations from a healthy lifestyle.

The social direction of the elective course has a high value-forming potential, which is realized through the inclusion of socially useful activities and socially significant practices in the educational process of the school.

The inclusion of adolescents in personally significant types of elective courses that have an aesthetic and emotional impact on the personality of a younger student, create the necessary conditions for the perception of the values of a common culture and images

The assimilation of moral, moral, ethical guidelines and ideals within the framework of the spiritual and moral direction involves the use of active and interactive forms based on personality-oriented interaction. The values formed by this direction permeate the educational space, the school way of life, and all the various activities of adolescents.

Obviously, the formation and development of schoolchildren's value orientations should be carried out through all areas of the elective course, since each direction, consistent with the goals, to a greater or lesser extent exerts its formative influence on the value-oriented sphere of the adolescent. The revival and renewal of the content, forms and methods of extracurricular activities in a modern school should go far beyond the traditional extracurricular activities, which are usually aimed at solving educational problems and organizing leisure time for schoolchildren. The problems of schoolchildren's value orientation should be solved in a fundamentally different plane, that is, equal, complementary functioning of the five areas of extracurricular activities is necessary to create a single educational space necessary for the full personal and intellectual development of each student. And a reasonable combination of directions, forms and methods of extracurricular activities will become an effective tool for influencing the value-oriented sphere of an elementary school student [12; 13].

In modern conditions, on a course of a value-transforming nature, it is required that it bear new essential features. Its features should be universality (the ability to form several value orientations within different areas), relevance for the subject of value-forming and value-transforming activities (the forms and methods of extracurricular activities should be interesting, eventful and new), customization (a tool for the formation of value orientations based on taking into account the demanded value system of society and the individual value-oriented system of the individual), interactivity (to have a high

degree of interaction not only between the subjects of extracurricular activities, but also between the subjects and objects of extracurricular activities), resourcefulness (the presence of internal and external pedagogical resources of extracurricular activities for the formation and development of value orientations of younger students).

The effectiveness of transforming the value orientations of schoolchildren by means of extracurricular activities depends on a number of factors, the fundamental one being the creation of a system that provides a comprehensive pedagogical impact on the student's personality. Thus, the creation of a scientific society of students at the school, the inclusion in the school curriculum of optional courses aimed at developing the skills of project and research activities, holding conferences of schoolchildren on the basis of an educational organization and organizing their participation with the results of their research in external conferences, involving students in vacation time in the work of specialized shifts, the inclusion of such online platforms in the process of education, as well as the holding of new forms of events, allows you to activate the resources of extracurricular activities for the formation of value orientations.

Conclusion

All of the above creates an opportunity for the development of interpersonal relationships and effective pedagogical impact on both the individual and the group as a whole.

At the same time, exploring the possibilities of each direction in the formation of values and value orientations of younger students, we came to the conclusion that when planning the content and forms of an elative course, the teacher should keep the following in mind.

1. Each direction of the elective course contains a significant resource in the formation of values and value orientations. Therefore, in terms of priorities, forms and content are concentrated in accordance with the real level of development of the values of younger students.

2. Of particular importance in the development of values and value orientations are social practices developed and organized in each area of extracurricular activities, in which children are invited to participate in various charitable activities.

3. An important component of the content of the elective course, which has a significant impact on the formation of values and value orientations, is the inclusion of younger students in socially significant activities that combine creativity, work and learning.

4. When determining the forms and methods of an elective course, it is necessary that each direction be built on the basis of the correspondence between the interests of schoolchildren and the opportunities available to the educational institution.

References

1. Асташова Н.А. Концептуальные основы педагогической аксиологии // Педагогика. – 2002. – № 8. – С. 8-13.

2. Калинина Л.В. Педагогические условия формирования нравственных ценностных ориентаций младших школьников в современном образовательном процессе : дис. … канд. пед. наук : 13.00.01. – Иркутск, 2013. – 225 с.

3. Леонтьев Д.А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции // Вопросы философии. – 1996. – № 4. – С. 15-26.

4. Караковский В.А. Стать человеком. Общечеловеческие ценности – основа целостного учебно воспитательного процесса. Науч.-метод. об-ние "Творч. педагогика", Малое предприятие "Новая шк.". – Москва, 1993. – 80 с.

5. Сериков В.В. Личностно ориентированное образование: поиск новой парадигм. – Москва, 1998. – 182 с.

6. Щуркова Н.Е. Новое вос питание. – Москва, 2000. – 128 с.

7. Кирьякова А.В. Теория ориентации личности в мире ценностей. – Оренбург, 1996. – 188 с.

8. Tangatarova Z., Mustafin Z., Telzhankyzy BB. Formation of kazakh patriotic values among primary schoolchildren via local history materials// AD Alta-Journal of interdisciplinary research. – 2019. – Vol. 9. – P. 39-45.

9. Рачковская Н.А. Философские основы формирования ценностных ориентаций личности школьника // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Педагогика. – 2014. – № 2. – С. 34-41.

10. Бондаревская Е.В. Ценностные основания личностно ориентированного воспитания // Педагогика. – 1995. – № 4. – С. 29-36.

11. Григорьев Д.В. Внеурочная деятельность. Методический конструктор : пособие для учителя. – Москва, 2010. – 223 с.

12. Кутьев В.О. Внеурочная деятельность школьников : пособие для классных руководителей. – Москва, 1983. – 223 с.

13. Drouet O., Roure C., Boulley G.E., Pasco D., Lentillon-Kaestner V. Development and Validity Evidence of a Questionnaire on Teachers' Value Orientations in Physical Education// Measurement in physical education and exercise science. – 2021. – Vol. 6. – P. 39-45.

Ж.Ж. Кукенов[1], Г.Р. Бахтиярова[1], Т.А.Ольховая[2], И.Н. Бодыкова[1]

[1]Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

[2]Орынбор мемлекеттік университеті, Орынбор, Ресей Федерациясы

«Жаратылыстанудағы құндылықтар әлемі» элективті курсын оқыту процесінде бастауыш сынып оқушыларының құндылық бағдарларын қалыптастыру

Аңдатпа. Мақала біздің зерттеулеріміздің барысында құрастырылып, тәжірибеге енгізілген «Жаратылыстанудағы құндылықтар әлемі» атты элективті курс арқылы бастауыш сынып оқушыларының құндылықтары мен құндылық бағдарларын қалыптастырудың өзекті мәселесін баяндауға арналған. Авторлық элективті курс мазмұны жағынан едәуір ауқымды, құндылық бағдарлар динамикасының зияткерлік ресурсын өзектендіру тұрғысынан алғанда бастауыш сынып оқушыларының құндылық бағдарларын дамытуда айтарлықтай зор мүмкіндіктерге ие. Элективті курстың терең ғылыми-әдістемелік мазмұны әлеуметтік маңызды құндылықтар мен құндылық бағдарларды қалыптастыруға бағытталған.

Мақалада элективті курста қамтылған тақырыптардың бағыттары мен олардың бастауыш сынып оқушыларының әлеуметтік және жеке тұлғалық маңызды құндылықтарын қалыптастыру мүмкіндіктері сипатталған. Жүргізілген зерттеулер нәтижесінде құндылықтарды түрлендіруші сипатта ұсынылған осы заманауи элективті курс жаңа маңызды мүмкіндіктерге ие деген тұжырымдар жасауға ықпал етеді.

Оқу курсы бағдарламасының басты ерекшеліктері: оның әмбебаптығы (әртүрлі бағыттар шеңберінде денсаулыққа құндылық қатынасы, экологиялық және ұлттық құндылықтар сияқты бірнеше құндылық бағдарларын қалыптастыру мүмкіндігі), субъекті үшін құндылықты қалыптастырушы және құндылықты қайта өзгертушілік қызметінің өзектілігі (элективті курс формалары мен әдістері әрі қызықты, әрі оқиғалы және жаңа болуы қажет), даралаушылығы (құндылыққа негізделген құндылық бағдарларын қалыптастыру құралы қоғам

құндылықтарының сұранысқа ие жүйесін және жеке тұлғаның жеке құндылық бағдарлау жүйесін есепке алу), интерактивтілігі (сабақтан тыс іс-әрекеттегі субъектілері арасында ғана емес, сонымен қатар сабақтан тыс іс-әрекет субъектілері мен объектілері арасында да өзара ықпал етудің жоғары дәрежеде болуы), ресурстылығы (бастауыш сынып оқушыларының құндылық бағдарларын қалыптастырудағы сабақтан тыс іс-әрекеттің ішкі және сыртқы педагогикалық ресурстарының болуы).

Бастауыш сынып оқушыларының құндылық бағдарларының сабақтан тыс жұмыстар барысында өзгерістерге ұшырауының тиімді жүзеге асуы бірқатар факторларға тәуелді екендігі анықталды, оның ішінде ең негізгісі оқушының жеке тұлғасына кешенді педагогикалық мәнде ықпал ететін тұтас жүйені құру болып табылады.

Түйін сөздер: құндылықтар жүйесі, құндылық бағдар, қалыптастыру, білім беру кеңістігі, бастауыш сынып оқушылары.

Ж.Ж. Кукенов[1], Г.Р. Бахтиярова[1], Т.А.Ольховая[2], И.Н. Бодыкова[1]
[1]Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, Актобе, Казахстан
[2]Оренбургский государственный университет, Оренбург, Российская Федерация

Формирование ценностных ориентаций младших школьников в процессе изучения элективного курса «Ценностный мир в естествознании»

Аннотация. Статья посвящена актуальной проблеме формирования ценностей и ценностных ориентаций младших школьников в контексте разработанного и внедренного нами элективного курса «Ценностный мир в естествознании». Авторский элективный курс, будучи достаточно широким по содержанию, имеет значительные возможности в развитии ценностных ориентаций учащихся начальной школы с точки зрения актуализации интеллектуального ресурса динамики ценностных ориентаций. Научно-методическое обеспечение элективного курса направлено на запуск механизма формирования социально значимых ценностей и ценностных ориентаций.

В статье описаны предметные области элективного курса и их возможности в формировании важных социальных и личностных ценностей учащихся начальных классов. В результате проведенного исследования можно сделать вывод, что данный современный элективный курс, представленный в ценностно-изменяющем характере, имеет новые важные возможности.

Основными особенностями программы элективного курса являются ее универсальность (возможность в рамках разных направлений формировать несколько ценностных ориентаций, таких как, ценностное отношение к здоровью, экологические и национальные ценности), актуальность для субъекта ценностно формирующей и ценностно преобразующей деятельности (формы и методы элективного курса должны быть интересными, насыщены событиями и новыми), индивидуальность (средство формирования ценностно-ценностных ориентаций с учетом востребованной системы ценностей общества и система личностных ценностных ориентаций личности), интерактивность (обладать высокой степенью взаимодействия не только между субъектами внеурочной деятельности, но и между субъектами и объектами внеурочной деятельности), ресурсность (наличие внутренних и внешних педагогических ресурсов внеурочной деятельности для формирования и развития ценностных ориентаций младших школьников). Установлено, что эффективность преобразования ценностных ориентаций младших школьников средствами внеурочной деятельности зависит от ряда факторов, основополагающим при этом является создание системы, обеспечивающей комплексное педагогическое воздействие на личность школьника.

Ключевые слова: ценностные ориентации, система ценностей, формирование, образовательное пространство, младшие школьники.

References

1. Astashova N.A. Konceptual'nye osnovy pedagogicheskoj aksiologii, Pedagogika [Conceptual foundations of pedagogical axiology, Pedagogy], 8, 8-13 (2002). [in Russian]

2. Kalinina L.V. Pedagogicheskie usloviya formirovaniya nravstvennyh cennostnyh orientacij mladshih shkol'nikov v sovremennom obrazovatel'nom processe : dis. … kand. ped. nauk : 13.00.01 [Pedagogical conditions for the formation of moral value orientations of younger schoolchildren in the modern educational process: dis. … cand. ped. Sciences: 13.00.01] (Irkutsk, 2013, 225 s.). [in Russian]

3. Leont'ev D.A. Cennost' kak mezhdisciplinarnoe ponyatie: opyt mnogomernoj rekonstrukcii, Voprosy filosofii [Value as an interdisciplinary concept: the experience of multidimensional reconstruction, Questions of Philosophy], 4, 15-26 (1996). [in Russian]

4. Karakovskij V.A. Stat' chelovekom. Obshchechelovecheskie cennosti – osnova celostnogo uchebno vospitatel'nogo processa. Nauch.-metod. ob-nie "Tvorch. pedagogika", Maloe predpriyatie "Novaya shkola" [Become human. Human values are the basis of a holistic educational process. Scientific method. community "Creative Pedagogy", Small Enterprise "New School"] (Moskva, 1993, 80 s.) [Moscow, 1993, 80 p.]. [in Russian]

5. Serikov V.V. Lichnostno orientirovannoe obrazovanie: poisk novoj paradigm [Student-centered education: the search for new paradigms] (Moskva, 1993, 182 s.) [Moscow, 1993, 182 p.]. [in Russian]

6. SHCHurkova N.E. Novoe vos pitanie [New upbringing] (Moskva, 2000, 128 s.) [Moscow, 2000, 128 s.]. [in Russian]

7. Kir'yakova A.V. Teoriya orientacii lichnosti v mire cennostej [The theory of personality orientation in the world of values] (Orenburg, 1996, 188 s.). [in Russian]

8. Tangatarova Z., Mustafin Z., Telzhankyzy BB. Formation of kazakh patriotic values among primary schoolchildren via local history materials, AD Alta-Journal of interdisciplinary research. 9, 39-45 (2019).

9. Rachkovskaya N.A. Filosofskie osnovy formirovaniya cennostnyh orientacij lichnosti shkol'nika, Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta. Seriya: Pedagogika [Philosophical foundations for the formation of value orientations of the student's personality, Bulletin of the Moscow State Regional University. Series: Pedagogy], 2, 34-41 (2014). [in Russian]

10. Bondarevskaya E.V. Cennostnye osnovaniya lichnostno orientirovannogo vospitaniya, Pedagogika [Value foundations of personality-oriented education, Pedagogy], 4, 29-36 (1995). [in Russian]

11. Grigor'ev D.V. Vneurochnaya deyatel'nost'. Metodicheskij konstruktor: posobie dlya uchitelya [Extracurricular activities. Methodological constructor: a guide for the teacher] (Moskva, 2010, 223 s.) [Moscow, 2010, 223 p.]. [in Russian]

12. Kut'ev V.O. Vneurochnaya deyatel'nost' shkol'nikov : posobie dlya klassnyh rukovoditelej [Extracurricular activities of schoolchildren: a manual for class teachers] (Moskva, 1983, 223 s.) [Moscow, 1983, 223 p.]. [in Russian]

13. Drouet O., Roure C., Boulley G.E., Pasco D., Lentillon-Kaestner V. Development and Validity Evidence of a Questionnaire on Teachers' Value Orientations in Physical Education, Measurement in physical education and exercise science, 6, 39-45 (2021).

Information about authors:

Bakhtiyarova G.R. – Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the department of pedagogy, psychology and primary education, K. Zhubanov Aktobe regional university, A. Moldagulova Prospect, 34, Aktobe, Kazakhstan.

Kukenov Zh.Zh. – Ph.D. student of the Department of Pedagogy, Psychology and Primary Education, K. Zhubanov Aktobe regional university, A. Moldagulova Prospect, 34, Aktobe, Kazakhstan.

Olkhovaya T.A. – Director of the project management institute of Orenburg State University, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, 13 Prospect Pobedy, Orenburg, Russia.

Bodykova I.N. – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior lecturer, K. Zhubanov Aktobe regional university, A. Moldagulova Prospect, 34, Aktobe, Kazakhstan.

Бактиярова Г.Р. – Педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, Педагогика, психология және бастауыш оқыту кафедрасының меңгерушісі, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлікуниверситеті, Ә. Молдағұлова даңғ., 34, Ақтөбе, Қазақстан.

Кукенов Ж.Ж. – Педагогика, психология және бастауыш оқыту кафедрасының докторанты, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлікуниверситеті, Ә. Молдағұлова даңғ., 34, Ақтөбе, Қазақстан.

Ольховая Т.А. – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, жобаларды басқару институтының директоры, Орынбор мемлекеттік университеті, просп. Победы, д. 13, Орынбор, Ресей.

Бодыкова И.Н. – Педагогика ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ә. Молдағұлова даңғ., 34, Ақтөбе, Қазақстан.

ХҒТАР 14.25, 09.27.21

Н.К. Мадияров, Э.А. Турсынкулова, А.Ж. Ерданкулов

М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан
(E-mail: etursynkulova@mail.ru, madnur69@mail.ru, erdankulov@mail.ru)

Болашақ математика мұғалімдерін геометриялық салу есептеріне даярлауда «деңгейлеп оқыту» технологиясын қолдану

Аңдатпа. *Мақалада ЖОО даярлаған «Математика мұғалімдерін даярлау» білім беру бағдарламаларына пәндік және метапәндік тұрғыдан талдау жасай отырып, болашақ математика мұғалімдерін геометриялық салу есептерін оқытуға әдістемелік даялау мәселесі зерттелген. Болашақ математика мұғалімдерін салу есептерін шығаруға оқытуда «деңгейлеп оқыту технологиясын» пайдалану негізінде, білім алушылардың шығармашылық және зерттеу қабілеттерін, өз бетімен жұмыс жасау, абстрактілі ойлау және т.б. дағдыларын дамыту арқылы әдістемелік даярлығын жетілдіру мәселелері зерттелген. Қазіргі білім беру саласындағы оқытудың жаңа технологияларын меңгеру мұғалімнің өзін-өзі дамытып, оқу - тәрбие үрдісін тиімді ұйымдастырылуына көмектеседі. Оқытудың жаңа технологиялық әдістерін пайдалану білім алушылардың білім деңгейін заман талабына сай арттырады.*

Авторлар берілген мақалада зерттеу тақырыбы бойынша мемлекеттік бағдарламалар мен тұжырымдамаларға, отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектеріне талдау, білім алушыларға жүргізілген онлайн - сауалнама мен сұхбат нәтижелеріне талдау жүргізген. Математика білім беру бағдарламасында білім алушы 68 студент педагогикалық экспериментке қатыстырылып, нәтижелері көрсетілген. Сауалнаманың талдауы көрсеткендей, сабақта «деңгейлеп оқыту технологиясы» қолданғаннан кейін білім алушылар танымдық және практикалық қызметін реттеп отыратын белгілі бір жеке субъективтік тұрғыдан танылды. Салу есептерін оқытуда «Деңгейлеп оқыту технологиясын» қолдану білім беруді нәтижелі, тиімді ұйымдастыруға мүмкіндік беріп, болашақ математика мұғалімдерінің әдістемелік даярлығы көрсеткішінің артатындығы көрсетілген.

Түйін сөздер: *геометрия, салу есептері, деңгейлеп оқыту технологиясы, болашақ математика мұғалімі, деңгейлік тапсырмалар.*

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-155-167

Кіріспе

Қазақстан Республикасының бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етудің маңызды құралдарының бірі сапалы білімге қол жеткізу. XXI ғасырда білімге деген жаңа көзқарас тұрғысынан, оның сапасы да жаңаша сипатталуда. Білім – құндылық, жүйе, үрдіс, нәтиже ретінде төрт жақты сипаты біртұтас қарастырылады. Осы орайда орта білім беру жүйесінің басты мәселелерінің бірі – деңгейлеп оқытуды жаңаша ұйымдастыру.

В. Беспалько «педагогикалық технология дегеніміз – тәжірибеде жүзеге асырылатын белгілі бір педагогикалық жүйенің жобасы, ал педагогикалық жағдайларға сай қолданылатын әдіс-тәсілдер – оның құрамды бөлігі ғана, оқыту үдерісін жүзеге асырудың мазмұндық техникада педагогикалық ұйымдастыру мен жүзеге асырудың жобасы (алгоритмі)» [1], – деп түсіндіреді.

Білім беру жүйесін жетілдіруде, білім алушылардың оқыту сапасын көтеру мәселесін шешудегі деңгейлеп оқытудың орны мен маңызына психологиялық, әдістемелік зерттеулерде ерекше көңіл бөлінген (Ю.К. Бабанский, А.А. Кирсонов) [2], П.Я. Гальперин, В.А. Гусев, Г.И. Шамова және т.б. ғылыми зерттеулерінде деңгейлеп оқытудың теориясына баса назар аударылған [3]. Осы проблемалардың кейбір мәселелерін шешуде М.М. Махмутов,

И.Ф. Талызина, А.Е. Әбілқасымова, Ә.К. Қағазбаева, Д. Рахымбек, М.А. Турлыханова, И.Я. Новик және т.б. еңбектері елеулі үлес болып табылады [4].

Мектепте геометрия есептері негізінен үш түрге бөлінітіндігі бұрыннан белгілі, олар: есептеуге арналған есептер, салуға арналған есептер, дәлелдеуге араналған есептер. Геометриялық тұжырымдарды жасау барысында геометриялық салу есептерін шығару өте пайдалы. Салу есептері оқытылған материалды бекітуге және қайталауға мүмкіндік береді. Мектеп геометрия курсында геометриялық салуларды оқыту, екі негізгі функцияны атқарады:

- ✓ салу есептерін шығару, оқушылардың конструктивтік дағдыларын қалыптастыру;
- ✓ фигуралар мен олардың қасиеттерін қолдануға негізделген геометриялық білімді дамытады.

Геометриялық салу есептерді шығарудың әр түрлі аспектілерін зерттеген ғалымдар: А.Н. Колмогоров, Г.И. Саранцев, Ә.Ә. Бидосов, С.Е. Шәкілікова, Д. Рахымбек, Н.К. Мадияров, Ә.С. Кенеш [5].

Revell, A.J., Ayotte, B.J., Amalia, Q., Hartono, Y., Indaryanti, I. «материалды толық және саналы түрде меңгеру ретті, кезеңді және бақылау арқылы жүзеге асады» [6] - деп жазды.

П.Я. Гальперин, Н.Ф.Талызина, S.J. Pape, S.K. Prosser, J.M. Magalhaes, A.P. Pinto, M.T. Costa т.б. оқу барысында білім алушыларды жаңа әдіспен есептерді шығаруды үйрету үшін келесі кезеңдерді орындау керектігін атап өтеді [7]:

1. Есеп шығару барысында қолданылатын білімдерді қайта жаңғырту.
2. Қарастырылған әдіске байланысты жаңа ұғымдарды енгізу.
3. Осы әдіспен шығарылатын тірек есептерінің элементтері болып табылатын дайындық есептер тобын шығару.
4. Тірек есептер шығару.
5. Осы әдіспен есепті шығарудың алгоритмдік үлгісін жазу.
6. Алгоритмдік үлгінің көмегімен күрделі есептерді шығару.

К.А. Рыбников, А.Е. Жумагалиева, Е.Н. Есетов «Деңгейлеп оқыту – бұл жастарды ғылымға баулу тәсілі, сабақты нашар меңгеретіндерді пәннен бір жола қол үзуден сақтайды» [8], - деді.

Сондықтан деңгейлеп оқыту – оқыту жұмысын дұрыс ұйымдастыру білім алушылардың белсенделігін тудыратын бейімділігі мен қабілетін ашатын өмірдің әр түрлі жағдайларына қабілетті адамды қалыптастырады. Геометрия мектепте оқытылатын пәндердің ішіндегі күрделісі екені белгілі, сондықтан оны меңгеру білім алушыларға қиындықтар туғызады. Мектеп геометрия курсын оқытудың негізгі мақсаттарының бірі - оқушыларға геометрияның теориялық негіздерін үйрету және оларды практикада қолдана білу дағдыларын меңгерту.

Кесте 1

Белгілі педагог-әдіскер *Л.П.* Беспалько білім алушылардың білім деңгейінің көрсеткішін былайша бағалайды [9]:

I деңгей	Білімді жаңа деңгейге көшіру мұғалім көмегімен жүзеге асырылады, стандарттық жағдайда репродуктивтік дағдылар қалыптасады
II деңгей	Білім алушылар ситуацияға байланысты қызығушылық білдіреді, өзгертілген жағдайда репродуктивтік дағдылар қалыптасады
III деңгей	Оқу мотивтері жоғары, білімді жаңа жағдайға пайдаланумен сипатталады, жартылай іздену дағдылары қалыптасады
IV деңгей	Дарынды, ізденімпаз, қабілеті жоғары, талапты білім алушыларға арналған

Қазіргі таңда ЖОО-на академиялық еркіндік беріліп, мамандар даярлаудың білім беру бағдарламаларын әрбір ЖОО өзбетінше сапалы даярлауға әрекеттер жасауда. Осы жағдайда

болашақ математика мұғалімдерін теориялық және әдістемелік даярлауды сапалы жүзеге асыруда өте мұхият болу қажет. Болашақ математика мұғалімдерінің оқу жоспарын мектеп математика курсымен өзара сабақтастықта талдай отырып құру маңызды. Сондай-ақ, бұл өзгерістер педагогикалық жоғары оқу орындарында болашақ математика мұғалімін даярлау тәсілдерін жетілдіруді қажет етеді.

Геометриялық салу есептерін шығару оқушылардың кеңістіктік түсінігін дамытуда маңызды рөл атқарады. Әдістемелік оқу құралдары мен мектеп геометрия оқулықтарын зерттеу, оқушылардың білімі мен дағдыларына қойылатын талаптар деңгейінде геометриялық салу есептерін оқыту мәселесін кешенді түрде қайта қарау қажеттілігін көрсетті. Мектеп геометрия курсындағы салу есептерінің рөлі мен маңыздылығы және оны оқытудағы математика мұғалімдерінің әдістемелік даярлығының әлсіздігі арасындағы қарама-қайшылық зерттеудің өзектілігін көрсетеді.

Атап айтқанда: оқушыларды жалпы дамытудағы салу есептерінің потенциалының жоғарылығы мен оны жүзеге асыруға даярланған ұстанымдардың ғылыми-әдістемелік жеткіліксіз зерттелуі, мектеп пен ЖОО арасындағы сабақтастық.

Шетелдік ғалымдардың (I. Vernera, K. Massarweb, D. Bshoutyc, K.Owens, C.V. Sanders, E.A. Pandiscio, J.D. Godino, C.Y. Batanero) зерттеулерінде жазықтықтағы геометриялық салу есептерін шығарудың теориялық негіздері мен әдістері баяндалған [10].

Зерттеу әдістері

Болашақ математика мұғалімдеріне геометриялық салу есептерін оқытуда «Деңгейлеп оқыту» технологиясын қолданудың тиімділігін анықтау мақсатында М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті «Математика» кафедрасының базасында тәжірибелік зерттеу жұмыстары жүргізілді. Зерттеу жұмыстарын жүргізу үшін төмендегідей әдістер қолданылды:

- теориялық (зерттеудің теориялық, әдіснамалық негізін айқындау мақсатында әлеуметтік, психологиялық, педагогикалық және ғылыми әдістемелік әдебиеттерді талдау, аналитикалық шолу жасау және т.б.);
- эмпирикалық (оқытушылармен және білім алушылармен жүргізілген сауалнама, әңгімелесу, нормативті құжаттарды талдау, педагогикалық эксперимент нәтижелерін талдау);

Тәжірибеге 6В01510 - Математика білім беру бағдарламасында білім алып жатқан үшінші курстың 68 студенті қатысты.

Нәтижелер және талқылау

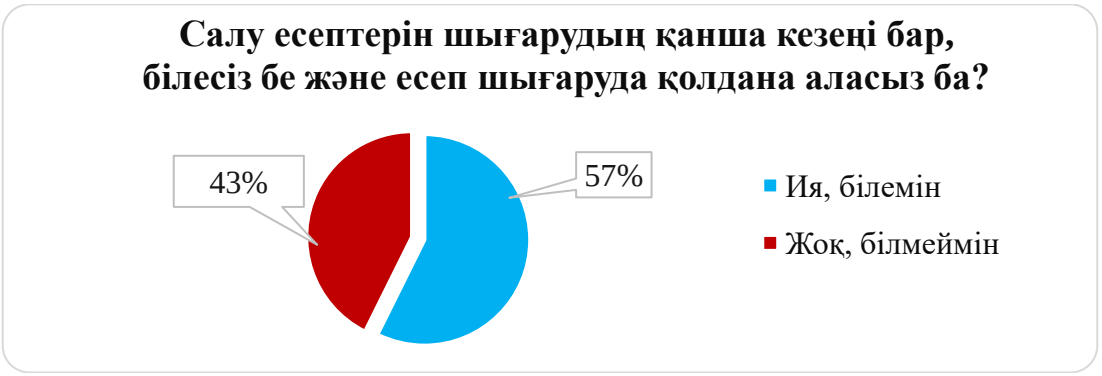
Білім алушылардың мектеп геометрия курсындағы салу есептерінің сапасын, конструктивтілік қабілеттілік деңгейін анықтау мақсатында тәжірибелік-зерттеу жұмыстары жүргізілді.

Айқындау экспериментінің кезеңінде зерттеу тақырыбы бойынша тәжірибелі мұғалімдерден сұхбат, сауалнама алу, оқу бағдарламасы мен мазмұнын талдау және т.б. әдістер қолданылды. Қатысушылардан алынған сауалнаманы талдау келесі нәтижелерді көрсетті: білім алушылардың 48%-ы салу есептерін білетіндігі, 32%-ы салу есептерін білмейтіндігі, 20 %-ы айта алмаймын деген жауап берген (сурет 1).

Сурет 1. Білім алушылардың бастапқы білім деңгейін анықтау диагностикасы

Білім алушылар «Салу есептерін шығарудың қанша кезеңі бар, білесіз бе» - деген сұраққа 57% -ы білемін, 43%-ы білім алушы білмеймін деп жауап берген (сурет 2).

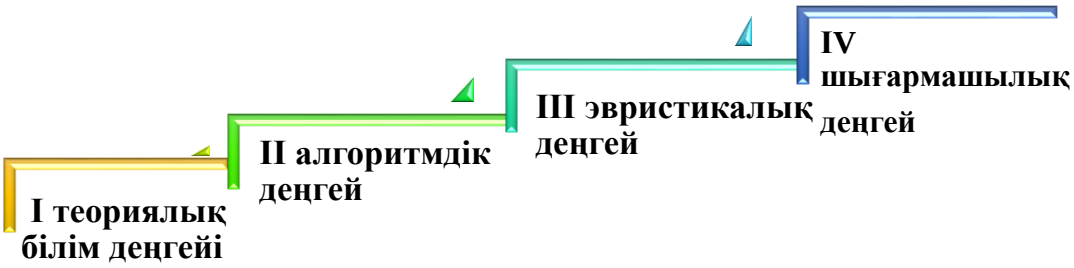
Сурет 2. Салу есептерін шығарудың кезеңдерін есеп шығаруда қолдану көрсеткіші

Теориялық материалдарды практикада қолдана білесіз бе? деген сұраққа респонденттердің 53,3 %-ы «ия», 31,2 %-ы «жоқ» және 15,5 %-ы «жауап беруге қиналатынын» білдірген (сурет 3).

Сурет 3. Теориялық материалдарды практикада қолдану туралы сұрақтың нәтижесі

Эксперимент соңында білім алушылармен жеке алынған сұхбаттан білім алушылардың жартысынан көбі геометрия пәніне қызығушылықпен қарамайтындығы, оның ішінде салу есебіне қызығушылығы одан да төмен екендігі. Білім алушылардың көпшілігі салу құралдарын білгенімен, салу есептерін шешудің кезеңдері мен әдістерін мүлде білмейтіндігі және салу есептерін жиі шығармайтындығы, конструктивтік қабілеттілік деңгейі төмен екендігі анықталды. Деңгейлік оқыту жайлы шетелдік және ресейлік ғалымдардың зерттеулерін жан-жақты қарастырып, олардың пікірлерін саралай келе геометриялық салу есептерін шығаруда деңгейлеп оқыту технологиясын бірнеше кезеңге бөлуге болады: тапсырмаларды орындау мен эвристикалық сұқбат түрінде оқытушының деңгейлеп оқытуды кең түрде іске асыруы, оқытушы мен білім алушылардың бірлескен жұмысы, деңгейлік тапсырмаларды білім алушылардың өз бетінше жұмыс жасауы (сурет 4).

Сурет 4. Деңгейлеп оқыту технологиясын қолданып геометриялық салу есептерін шығару

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, геометриялық салу есептерін оқыту ***тиімділігін арттыру*** мынадай мәселелерге байланысты:

- деңгейлеп оқыту әрекеті – білім алуға бағытталған іс-әрекет болғандықтан, білім алушылар өз бетінше, әрі мұғалімнің жетекшілігімен жүзеге асады;
- білім көрсеткішінің нақты және сапалы болуы;
- салу есептерді шығаруда талдау жасау, дәлелдеу және зерттеу оқушылардың бойында дұрыс ойлау және логикалық талқылау дағдыларын қалыптастыруға қажетті материал қорын ұсынуға;
- деңгейлеп оқытуда білім игерудің төрт деңгейінің қарастырылуы;
- білім алушылардың сабақ үстінде бірнеше деңгейде жұмыс жүргізуі.

Салу есептерін деңгейлеп оқыту технологиясын пайдаланып және деңгейлеп оқытудың мәнін жете түсіну үшін сабақта «ұқсас түрлендіру» әдісіне берілген есепті шығарамыз (4-суреттегі Л.П. Беспальконың құрастырған білім деңгейін басшылыққа алдық).

Есеп. Табанындағы екі бұрышы және Р периметрі бойынша үшбұрыш салу керек.

I теориялық білім деңгейі. Салу есептерін шығару оқытылатын теориялық материалмен тығыз байланыста жүзеге асырылады. Бұл деңгейде білім алушы:

✓ салу есебін шешудің жолын анықтау, салу құралдары және олардың аксиомаларын, негізгі салуларды жетік білу, сауатты жазып, оқып, білуге дағдыланады;

✓ өтілген материалдарды жүйелі түрде түсініп, есеп шығаруға машықтанады;

✓ топпен бірге тек талдау жасау немесе есептің тек шарттарын талқылау сияқты жұмыстар жүргізіліп, сонан соң толығымен өз бетінше жұмыс жасауға бейімделеді;

✓ салу есептерін шығару үдерісінде білім алушылар тиянақтылық, тыңғылықтық, шығармашылық сияқты қасиеттері дамиды.

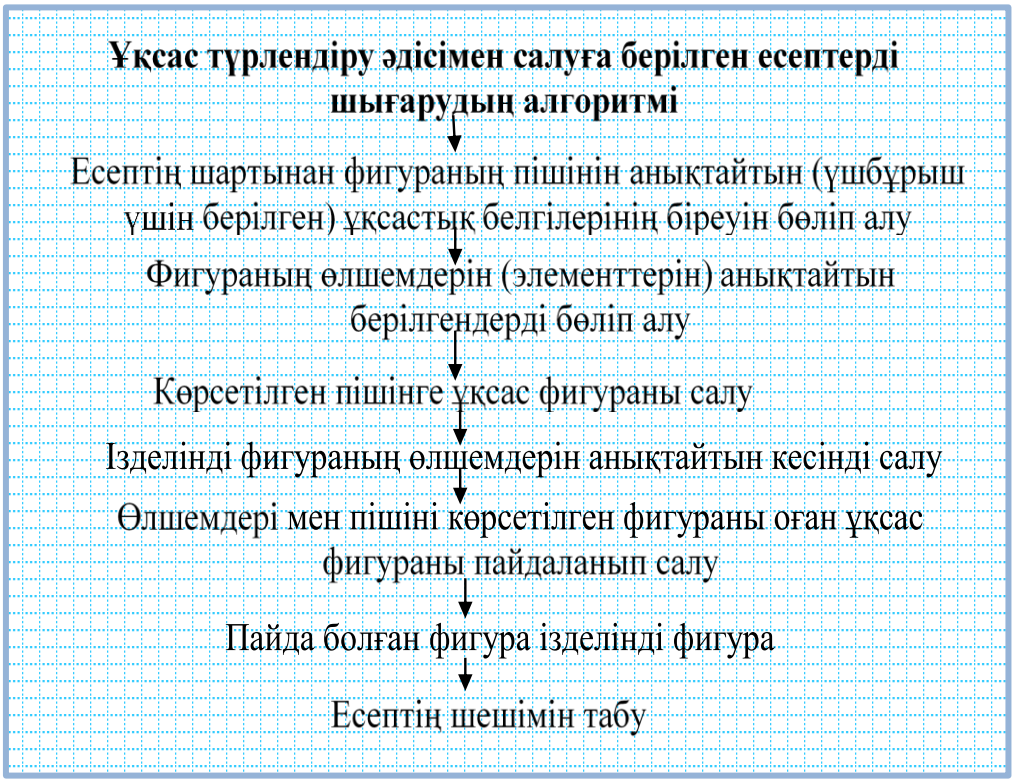
II алгоритмдік деңгей. Өткен материалды қайталауға және жүйелеуге берілетін тапсырмалар жатады. Бұндай тапсырмалар бұрынғы тапсырмаларға ұқсайды, бірақ бұл

тапсырмаларды орындау үшін алғашқы алған білімдерін түрлендіріп пайдалану қажет болады.

✓ Салу есебін шығаруда талдау, салу, дәлелдеу, зерттеу кезеңдері қолданылады.

✓ Салу есебін шығарудың тиімді тәсілі мен алгоритмін анықтау, анықталған алгоритм бойынша оны салу және ол есептің шешімі қандай жағдайларда болады, қанша болады, қандай жағдайда есептің шешімі болмайды деген сұрақтарға жауап іздеуден тұрады.

✓ Берілген есепті шығарудың алгоритмін құрастырамыз.

✓ **Есептің шартынан фигураның пішінін** – талдау кезеңінде анықтаймыз. Ізделінді Δ ABC салынған болсын (сурет 5).

✓ **Есептің шартында берілген фигураның өлшемдері (элементтері).** Онда $\angle$ BAC = α, $\angle$ BCA = β және AB+BC+CA=P берілген периметр. Егер AB-ны A нүктеден, BC-ны B нүктеден бұрып AC жатқан түзуге көшірсек, A_1C_1=A_1A+AC+CC_1=AB+AC+BC=P болар еді және AA_1B, C_1CB үшбұрыштар тең бүйірлі болғандықтан $\angle AA_1B = \frac{\beta}{2}$, $\angle C_1CB = \frac{\beta}{2}$ болады. Бұл Δ ABC үшбұрышын салуға мүмкіндік береді.

III эвристикалық деңгей. Яғни эвристикалық деңгейдегі тапсырмаларды былайша топтастыруға болады.

✓ Танымдық - іздену (эвристикалық) түріндегі тапсырмаларды орындау барысында білім алушылар жаңа тақырып бойынша меңгерген алғашқы білімдері (анықтамалар, аксиомалар, негізгі тірек есептер, салу есептерін шығарудың кезеңдері және т.б.)

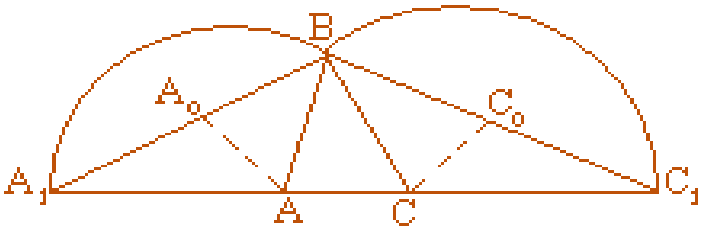
✓ Әртүрлі әдіс – тәсілдермен шешуге арналған есептер. Өз бетімен есептер шығару, суретін салу ойша елестете алу, оны салу жұмыстарын жүргізуге, көрнекі құралдар дайындауға арналған тапсырмалар. Ой қорытып дағдыны қалыптастыруға арналған тапсырмаларды жатқызамыз. Көрсетілген пішінге ұқсас фигураны салу.

а) A_1C_1=P кесіндіні өлшеп саламыз.

б) A_1 нүктеден A_1C_1 мен α бұрыш, C_1 нүктеден β бұрыш жасайтын түзулер жүргізіп олардың қиылысу нүктесі B-ны табамыз.

в) A, B-ның қақ ортасы A_0 мен C, B-ның қақ ортасы C_0-ды табамыз.

г) A_0-дан A_1B-ға, C_0-дан C_1B-ға перпендикуляр жүргізіп олардың AC түзумен қиылысу нүктелері A мен C-ны табамыз. Сонда Δ ABC іздеген үшбұрыш болады.

Сурет 5.

IV шығармашылық деңгей. Білім алушылардың жинаған теориялық білімдері, практикалық тәжірибесі мен қалыптастырған ұғымдары, түсініктері қолданылады. Яғни, мұндай тапсырмалар – білім алушылардың біліктілігі мен дағдысын қалыптастыру және берілген есептің шешімін табу, оны бағалау деңгейі бола алады. Сонымен деңгейлік тапсырмалар білім алушылардың ойлау қабілетін үйренушілік деңгейінен шығармашылық деңгейіне бағыттай отырып дайындалған тапсырмалар болып табылады.

Дәлелдеу. Пайда болған фигура ізделінді фигураны дәлелдеу кезеңінде анықтаймыз. A_1B-ның қақ ортасынан оған A_0A перпендикуляр етіп жүргізілгендіктен A_1A=AB болады. Дәл осы сияқты CB=CC_1 болады. Сондықтан A_1A+AC+CC_1=AB+AC+CB=P болады. Үшбұрыштың сыртқы бұрышының қасиеті бойынша $\angle BCA = \angle BAC = \frac{\beta}{2} + \frac{\beta}{2} = \beta$. Демек Δ ABC іздеген үшбұрыш болады.

Зерттеу. $\alpha + \beta$ <180 болғанда ғана есептің шешуі болады және шешім біреу-ақ болады.

Білім алушылар деңгейлеп оқыту технологиясының кезеңдерін дұрыс білсе, берілген тапсырмаларды нақты, дұрыс, нәтижелі орындап, жақсы қорытындылар көрсетеді.

Мұндағы тапсырмаларды шешу әдістері: индуктивті және дедуктивті зерттеу, ақпаратпен жұмыс, бақылау, берілген есепті шығарудың алгоритмін құру. Білім алушылардың жұмыс формалары: әңгімелесу (эвристикалық, пікірталас, сұрақ-жауап және т.б.), топтардағы теориялық жұмыс. Берілген әдіс бойынша оқыту технологиясын әзірлеу кезінде оқытушы деңгейлік тапсырмалар дайындайды, білім алушыларға оның шешімдерін табуға нұсқау береді. Білім алушылар берілген ақпаратты зерттеуге, ұсынылған шешімдердің дұрыстығын тексеруге және алған білімдерін тәжірибеде қолдануға мүмкіндік алады. Оқытушы мен білім алушылардың қызметтіне байланысты білім әр түрлі деңгейде болуы мүмкін (кесте 2).

Кесте 2

Деңгейлеп оқыту технологиясындағы оқытушы мен білім алушының іс-әрекеттері

Деңгей	Оқытушы	Білім алушы	Оқытушының іс - әрекеті	Білім алушылардың іс - әрекеті
0	3	0	Деңгейлік тапсырмалар дайындайды	Берілген тапсырмалардың деңгейін анықтау
1	2	1	Тапсырмаларды түсіндіреді	Салу есебін шығарудың тиімді тәсілін таңдау
2	1	2	Ұйымдастырады	Салу есебін шығарудың алгоритмін құрастыру
3	0	3	Бақылайды және жетекшілік етеді	Алгоритм бойынша салу және ол есептің шешімін табу

Бұл әдісті табысты қолдану көбінесе білім берушінің терең біліміне, осы әдіске қызығушылық танытуына және білім алушылардың жоғары мотивациясына байланысты.

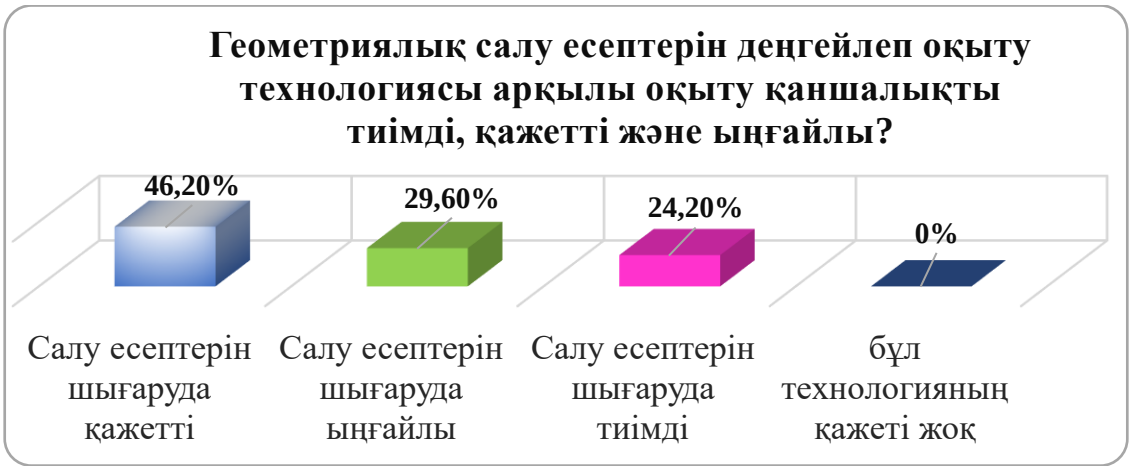
Геометриялық салу есептерін деңгейлеп оқыту әдісін қолданып шығарғанда мына нәрселер айқын көрінеді:

- білім алушылардың жетекші білімдердің және оқу-танымдық қызмет тәсілдерінің жүйесі қамтылады, бұл тәсілдер жаңа білімдер мен әрекет тәсілдерін өз бетінше игеру біліктілігін айқындайды, бұл білім алушылардың ақыл-парасатының дамуына септігін тигізеді;

- салу есептерінің шешімін іздеу кезінде таным барысындағы қиындықтарды жеңу, ол үшін қажетті ерік-жігерді жұмсау жеке тұлғаның өзінің танымдық іс-әрекетін объективті және саналы түрде ұйымдастыруды талап етеді;

- білім алушылардың белгілі бір бейнені қабылдаудағы ой-өрісінің белсенділігін, есепті шығармашылықпен шешуге ұмтылысын, ой ұшқырлығы мен ізденімпаздығын көрсетеді.

Қалыптастырушы эксперимент кезеңінде білім алушылардың деңгейлері ескеріле отырып, жеке тапсырмалар берілді. Бұл тапсырмалар өткен теориялық материалдар мен есептер жүйесінен тұрады. Мұнда деңгейлеп оқыту технологиясының элементтері алгоритмдік, эвристикалық және шығармашылық деңгейдің қалыптасуы қарастырылды. Білім алушылардан арнайы тест, сауалнама жүргізу арқылы геометриялық салу есептерін шығаруда деңгейлеп оқыту технологиясын қолдану тиімді, қажет және ыңғайлы деп есептейді. Олардың пікірінше, геометриялық салу есептерін шығару қиын, тиімді тәсілді таңдау, дұрыс шешім табу күрделі екенін айтты. Деңгейлеп оқыту технологиясы салу есептерін өз бетінше шығарып, оңай түсінуіне мүмкіндік берген. Геометриялық салу есептерін шығаруда деңгейлеп оқыту технологиясын қолдану жайлы білім алушылардың пікірі дәлел бола алады.

Сурет 6. Деңгейлеп оқыту технологиясын қолданып геометриялық салу есептерін шығару туралы білім алушылардың пікірі

Білім алушылардың оқу-танымдық іс-әрекеттегі жоспарлай білу біліктілігінің қалыптасуы ойлаудың операциялық жағының дамуының көрсеткішінің бірі деуге болады. Демек, терең білім мен ой операцияларын меңгеруі білім алушылардың білімді теориялық және танымдық негізде игеруге мүмкіндік береді. Белсенді интеллектуалды ойлауын жандандырып, шығармашылыққа ұмтылады. Білім алушылардың интеллектуалды ойлауының арқылы кез-келген іс-әрекет арқылы, оның ақыл ойында жүйеленіп, ұйымдастырылып, оның шығармашылық дербестігі мен ізденімпаздығы түрінде көрініс береді.

Мақаланың ғылыми жаңалығы – деңгейлеп оқыту технологиясының болашақ математика мұғалімдерін геометриялық салу есептерін шығаруға даярлаудағы маңыздылығын ашып көрсету.

Деңгейлеп оқытуды оқу үдерісінде қолдана отырып, білім алушылардың білім сапасын жақсарту және білім алушылардың білімге, ғылымға деген қызығушылығын арттыру.

Қорытынды

Геометриялық салу есептерін шығаруда «Деңгейлеп оқытудың» негізгі ерекшеліктері мен ұтымдылығын, тиімділігін төмендегідей жетістіктермен көрсетсек болады:

- білім алушылардың жаңа материалды үйреніп, игеруіне, білімге, ғылымға деген қызығушылығын арттыру;

- дайын білім беруден гөрі білім алушылардың интенсивті ақыл-ой жұмысын қажет ететін тапсырмаларды орындау арқылы оқытуды ұйымдастыру;

- білім алушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытатын оқытудың белсенді әдістерін тиімді пайдалану;

- білім алушылардың оқу нәтижелерін жүйелі түрде талдау және бағалау, қорытынды жасау.

Сабақтағы ізденушілік сипат білім алушылардың белсенділігін арттырады, оларды білімді меңгеруде өз бетінше жұмыс істеуге үйретеді. Білім алушылардың геометриялық салу есептерін шығаруға үйретуде оқытушының педагогикалық коммуникативтігі үлкен рөл атқарады.

Әдебиеттер тізімі

1. Бөрібекова Ф.Б., Жанатбекова Н.Ж. Қазіргі заманғы педагогикалық технологиялар. – Алматы: ҚР Жоғары оқу орындарының қауымдастығы, 2014. – 360 с.

2. Бабанский, Ю. К., Поташник, М. М. Педагогикалық процесті оптималдандыру. – Алматы: Мектеп, 1984.

3. Бырдина О.Г. Технология фасилитации в профессиональной деятельности педагога // Томск: Изд-во Томского государственного университета, 2020. – 226 с.

4. Байсарина, С. С., Сламбекова Т. С., М. С. Боранбаева. **Деңгейлеп саралап оқыту технологиясының ерекшеліктері** // Астана: Вестник ЕНУ имени Л.Н. Гумилева. – 2018. . – № 4 (125). – С. 31-38.

5. Рахымбек Д., Мадияров Н.К. Геометриялық салу есептері. – Эверо: Алматы, 2015. – 80 с.

6. Revell A. J., Ayotte, B. J. Novel. Approaches to teaching aging and disability // Active learning through design and exploration International Journal of Aging and Human Development. – 2020. – № 91(4). – P. 373–380.

7. Magalhaes, J.M., Pinto, A.P., Costa, M. T. Implementation of a PBL/CDIO methodology at ISEP-P. In PORTO systems engineering course // 3 rd international conference of the Portuguese society for engineering education (CISPEE). – 2018. – P. 1–8.

8. Жумагалиева, А. Е., Есетов, Е. Н. Салу есептерін деңгейлеп оқыту технологиясы арқылы шешу әдістемесі // Орал: БҚМУ хабаршысы, Педагогикалық сериясы. – 2018. – № 4(72). – Б.139-145.

9. Беспалько, В. П. Качество образования и качество обучения: Технология и практика обучения // Москва: Народные образование. – 2017. – № 3-4. – С. 105-112.

10. Vernera, I., Massarweb, K., Bshoutyc D. Development of competencies for teaching geometry through an ethnomathematical approach // Journal of Mathematical Behavior. – 2019.

Н.К. Мадияров, Э.А. Турсынкулова, А.Ж. Ерданкулов
Южно-Казахстанский университет им.М.Ауэзова, Шымкент, Казахстан

Использование технологии «уровневое обучение» при подготовке будущих учителей математики к геометрическим задачам на построение

Аннотация. В статье рассматривается вопрос методической подготовки будущих учителей математики к обучению задачам геометрического построения, анализируя подготовленные вузом образовательные программы «Подготовка учителей математики» с предметно-метадисциплинарной точки зрения. Основано на использовании «технологии уровневого обучения» в обучении будущих учителей математики решению задач на построение, развитие творческих и исследовательских способностей учащихся, самостоятельной работы, абстрактного мышления и др. изучаются проблемы совершенствования методической подготовки путем развития навыков. Невозможно стать грамотным, всесторонне развитым специалистом, не овладев новыми передовыми технологиями обучения в сфере современного образования. Овладение новой технологией помогает учителю развиваться и эффективно организовывать учебный процесс. В современный век передовой науки и техники использование новых технологических методов обучения повышает уровень образованности учащихся в соответствии с современными требованиями.

В данной статье авторы проанализировали государственные программы и концепции, работы отечественных и зарубежных ученых, результаты онлайн-опроса и интервью, проведенных со студентами. В педагогическом эксперименте приняли участие 68 студента образовательной программы по математике, и были показаны результаты. Как показывает анализ опроса, после использования на уроке «технологии уровневого обучения» учащиеся осознаются с определенной личностно-субъективной точки зрения, регулирующей их познавательную и практическую деятельность. Показано, что использование «Уровневой технологии обучения» в обучении задачам на построение позволяет эффективно и рационально организовать обучение, повышает методическую подготовку будущих учителей математики.

Ключевые слова: геометрия, задачи на построение, уровневая технология обучения, будущий учитель математики, уровневые задачи.

N.K. Madiyarov, E.A. Tursynkulova, A.Zh. Erdankulov
M. Auezov South-Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

Use of the technology of "leveled teaching" in the preparation of future mathematics teachers for geometric construction calculations

Abstract. The article examines the issue of methodological preparation of future mathematics teachers for teaching geometric construction problems, analyzing the educational program "Mathematics Teacher Training" prepared by the University from the subject and meta-disciplinary point of view. Based on the use of "level learning technology" in teaching future mathematics teachers to solve construction problems, students' creativity and research abilities, independent work, abstract thinking, etc. problems of improving methodological training by developing skills are studied. Mastering new technologies of teaching in the field of modern education helps the teacher to develop himself and effectively organize the educational process. The use of new technological methods of teaching increases the level of education of students in accordance with modern requirements. In the given article, the authors analyzed the state programs and concepts, the works of domestic and foreign scientists, the results of an online survey, and interviews conducted with students. 68 students of the

mathematics education program were involved in a pedagogical experiment, and the results were shown. As the analysis of the survey shows, after using the "level learning technology" in the lesson, students are recognized from a certain personal subjective point of view, which regulates their cognitive and practical activities. It has been shown that the use of "Level-level teaching technology" in the teaching of structural calculations allows effective and efficient organization of education, and increases the methodological training of future mathematics teachers.

Keywords: school geometry, geometry teaching methods, construction tasks, similarity transformation, homothety, similarity center, similar polygon, analysis, proof, research.

References

1. Boribekova, F. B., Janatbekova, N. J. Qazirgi zamangy pedagogikalyq tehnologialar [Modern pedagogical technologies](Almaty, Association of Higher Education Institutions of the Republic of Kazakhstan, 2014, 360 p.), [in Kazakh].

2. Babanski, Iu. K., Potashnik, M. M. Pedagogikalyq prosestı optimaldandyru [Optimization of the pedagogical process] (Almaty, 1984), [in Kazakh].

3. Byrdina, O.G. Tehnologia fasilitasii v profesionalnoi deiatelnosti pedagoga [Technology facilitation in the professional activity of the teacher] (Tomsk, Publishing House of Tomsk State University, 2020, 226 p.), [in Kazakh].

4. Baisarina, S.S., Slambekova T.S., Boranbaeva M.S. Dengeilep saralap oqytu tehnologiasynyn erekshelikteri [Features of the technology of level-differentiated education], Vestnik ENU imeni L.N. Gumileva [Bulletin of ENU named after L.N. Gumilyov], 2018. No.4 (125). P. 31-38, [in Kazakh].

5. Raxymbek D., Madiyarov N.K. Geometryaluq salu eseptery [Geometric construction problems] (Almaty, 2015), [in Kazakh].

6. Revell A.J., Ayotte B.J. Novel. Approaches to teaching aging and disability: Active learning through design and exploration, International Journal of Aging and Human Development. No.91(4). P. 373–380.

7. Magalhaes, J. M., Pinto, A. P., Costa, M. T., C.S.A. Implementation of a PBL / CDIO methodology at ISEP-P. In PORTO systems engineering course, 3rd international conference of the Portuguese society for engineering education (CISPEE). 2018. P. 1–8.

8. Zhumagalieva A.E., Esetov E.N. Salu esepterin dengeylep oqytu texnologyasy arqyly sheshu adistemesi [Methods of solving construction problems using the technology of tiered learning] Uralsk. Bulletin of WKSU [Bulletin of BSMU, Pedagogical series], 2018. No.4 (72). P. 139-145.

9. Bespalko, V.P. Kachestvo obrazovania i kachestvo obuchenia: Tehnologia i praktika obuchenia [Quality of education and quality of training: Technology and practice of training] Moskva, Narodnye obrazovanie [Folk Education], 2017. No.3 (4′). P.105 – 112.

10. Vernera, I., Massarweb, K., Bshoutyc D. Development of competencies for teaching geometry through an ethnomathematical approach, Journal of Mathematical Behavior, 2019.

Авторлар туралы мәлімет:

Мадияров Н.К. – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті «Жаратылыстану ғылымдары және педагогикасы» Жоғары мектебінің деканы, Тауке хан даңғ., 5, Шымкент, Қазақстан.

Турсынкулова Э.А. – **корреспонденция үшін автор,** М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, «Математика» білім беру бағдарламасының докторанты, Тауке хан даңғ., 5, Шымкент, Қазақстан.

Ерданкулов А.Ж. – М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, «Математика» кафедрасының оқытушысы, Тауке хан даңғ., 5, Шымкент, Қазақстан.

Madiyarov N.K. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the M.Auezov South- Kazakhstan University, 5 Tauke khan ave., Shymkent, Kazakhstan.

Tursynkulova E.A. – **corresponding author,** M.Auezov South-Kazakhstan university, Ph.D. student of Mathematical Sciences, 5 Tauke khan ave., Shymkent, Kazakhstan.

Erdankulov A.Zh. – M. Auezov South-Kazakhstan University, Teacher of the "Mathematics" department, 5 Tauke khan ave., Shymkent, Kazakhstan.

ХҒТАМР 14.05.07

Д.Е. Бурибаев[1], Г.Р. Бахтиярова[1], Т.А. Ольховая[2]

[1] Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан
[2]Орынбор педагогикалық мемлекеттік университеті, Орынбор, Ресей
(E-mail: dau_27.94@mail.ru)

Кәсіби қасиеттер болашақ бастауыш сынып мұғалімінің зерттеушілік мәдениетін дамытудың шарты ретінде

Аңдатпа. Мақала болашақ мамандардың зерттеушілік мәдениетінің жалпы сипаттамаларын ашады, аталған құбылыстың анықтамасын тұжырымдайды, сонымен қатар мотивациялық-құндылық компонентіне неғұрлым егжей-тегжейлі сипаттама береді. Мұғалімнің зерттеушілік мәдениеті білім беру процесі мен ғылыми қызмет арасындағы байланыс болып табылады, бұл тәрбие мен оқытудың формаларын, құралдары мен бағыттарын үйлестіруді жеңілдетеді. Мақалада мұғалімнің зерттеушілік мәдениетін қалыптастырудың мәні, мазмұны, құрылымы мен факторлары бойынша көптеген ғалымдардың тұжырымдары жинақталған. Қоғам дамуының қазіргі жағдайында жаһандану, ақпараттандыру, білім беруді технологияландыру және ғылымды интеграциялау процестері белсенді жүріп жатқан кезде болашақ бастауыш сынып мұғалімдеріне қойылатын талаптар едәуір өсті. Сондықтан, қазіргі білім беру саласының қарқынды дамып, заман талабының қойылатын талаптарын ескере отырып, бұл мақала болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің зерттеушілік мәдениетін дамытуда олардың кәсіби сапалары мен қасиеттерінің мәнін ашады.

Түйін сөздер: зерттеушілік мәдениет, кәсіби қасиеттер, мотивация, құндылық, құндылық бағдарлары, рефлексия, белсенділік.

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-168-177

Кіріспе

Қазіргі заманның дамуы үнемі өсіп келе жатқан динамизммен, бұрын белгісіз салаларда сапалы жаңа қызмет түрлерінің пайда болуының жаңа өзгерістеріне енуімен сипатталады. Сондықтан білім және ғылым "Қазақстан-2030" ұзақ мерзімді стратегиясының маңызды басымдықтарының бірі болып танылды [1].

Республиканың әлеуметтік-экономикалық, ғылыми-техникалық және мәдени дамуының жоғары қарқынын қамтамасыз ету мақсатында жоғары білім беруді дамытудың қазіргі кезеңі кәсіби – жеке өзін-өзі табысты іске асыруға дайын құзыретті педагогтарды даярлауды көздейді. Болашақ бастауыш сынып мұғалімінің кәсіби дайындығындағы өзгерістер бастауыш білім беруді реформалаумен байланысты. Бастауыш білім берудің мақсаты мынадай кең ауқымды дағдылар негіздерін меңгерген білім алушы тұлғасының үйлесімді қалыптасуы мен дамуына қолайлы білім беру кеңістігін жасау болып табылады:

1) білімді функционалдықпен және шығармашылықпен қолдана білу;
2) сын тұрғысынан ойлау;
3) зерттеу жұмыстарын жүргізе білу;
4) ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдана білу;
5) коммуникацияның түрлі тәсілдерін, оның ішінде тілдік дағдыларды меңгеру;
6) топпен және жеке жұмыс істеу дағдылары;
7) жаңа ақпарат көздерімен жұмыс жасау және талдау;
8) педагогикалық жаңа технологияларды пайдалану [2].

Тәжірибе көрсеткендей, бүгінде көптеген мұғалімдер кәсіби қиындықтарға тап болып, білім беру процесінде болып жатқан өзгерістерге дайын емес екендіктерін мәлімдейді. Бұл жағдайда педагогикалық сипаттамаларға әсер ететін, оның бағытын, сапасын, тиімділігін анықтайтын өзгерістерді түсіну, ғылыми түсіну проблемасы туындайды.

Негізгі бөлім

Бастауыш сынып мұғалімінің педагогикалық қызметі жылдан жылға өзіндік сипатқа ие болып келеді, демек, ғылыми негізде педагогикалық процесті жобалауды және іске асыруды қайта қарастыруға бағытталған жаңа білімді қалыптастыруды талап етеді, сондықтан бастауыш сынып мұғалімінің кәсіби қызметінде жаңа сапаға қол жеткізу үшін кәсіби қасиеттерді пайдалана отырып, мұғалімнің зерттеушілік мәдениетін дамыту алғышарттарының маңызын алға тартпақпыз.

Сондай-ақ, болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби қызметі педагогикалық процесс кезінде кездесетін мәселелерді іс жүзінде шешудің ең орынды тәсілдерін білу, жобалау, модельдеу және осы негізде анықтау қабілетін талап етеді. Болашақ бастауыш сынып мұғалімі өзінің күнделікті көрінісін кәсіби және зерттеу қызметіне құндылық қатынасында табатын зерттеушілік мәдениет негіздеріне, зерттеу білімі, дағдылары мен тұлғаның ғылыми білімге дайындығына, жеке тұлғаның зерттеу қызметінің өзіндік жүйесін құру қабілетіне ие болуы керек.

Осы кезекте И.Ф. Исаев, В.И. Загвязинский, В.А. Сластенин бастауыш сынып мұғалімдерінің зерттеушілік мәдениет ұғымын анықтай отырып, оның мазмұны мұғалімнің зерттеу және шығармашылық қызметі екенін атап өтті. Мұғалімді педагогикалық зерттеуге қосу келесідей мүмкіндіктерге қол жеткізуде себепкер болады:

– шешілетін педагогикалық міндеттер мен проблемалардың мәнін тереңірек түсіну;
– педагогикалық тәжірибенің үздік жетістіктерін белсенді меңгеру;
– нақты педагогикалық жағдайлар мен міндеттерге сәйкес әрекет ету құралдары мен әдістерін таңдау;
– педагогикалық және зерттеу мақсаттарына қол жеткізу процесіне түзетулер енгізу.

Жалпы алғанда, зерттеу қызметі ұғымы біртұтас семантикалық мағынаны құрайтын бірқатар жақын ұғымдармен тығыз байланысты: зерттеу мінез-құлқы, зерттеу ұстанымы. Осыған байланысты зерттеу қызметі олармен ажырамас байланыс құра отырып, оқыту, интеллект, шығармашылық сияқты іргелі ұғымдармен бір қатарда болады. Ол үшін А.С. Обуховтың зерттеулеріне жүгінейік.

А.С. Обуховтың пікірінше, зерттеу қызметінің мотивациялық негізі жаңа білімге деген қажеттілік, яғни танымның өзі үшін танымға бағытталуы болып табылады. Зерттеу мінез-құлқын тудыратын негізгі себеп – бұл белгісіздік, объектінің, құбылыстың, қатынастардың және т.б зерттеу мінез-құлқының қызметі алынған ақпаратты іздеу, тәжірибе жасау және өңдеу арқылы осы белгісіздікті азайту, ал "зерттеу позициясы, сол автордың пікірінше, маңызды жеке негіз болып табылады, оның негізінде адам әлемде болып жатқан өзгерістерге белсенді түрде жауап береді, бұрын зерттелмеген нәрсені іздеу және табу қажеттілігіне ие болады [3].

Зерттеушілік мәдениет кәсіби-этикалық, әлеуметтік-педагогикалық және ұйымдастырушылық-басқарушылық мәдениетпен қатар білім бакалаврының кәсіби мәдениетінің бөлігі болып табылады. Ол болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің зерттеу қызметінің әдіснамасы мен әдістерін меңгеруін көздейді және талап етеді. Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінде зерттеушілік мәдениеттің негіздерін қалыптастыру процесі

университеттегі кәсіби дайындық процесінде басым болады. Ал өз кезегінде, кәсіби дайындықтың маңызды құрамдас бөлігі студенттердің ғылыми-зерттеу қызметі болып табылады. Оның шеңберінде еңбекті ғылыми ұйымдастырудың негіздері қаланады, кәсіби қызметте талап етілетін қажетті талдамалық қасиеттер қалыптастырылады.

Кәсіптік даярлықтың құрамдас бөлігі ретінде зерттеу қызметін дамыту мәселелері И.Б. Карпаухова, Ф.К. Савина, С.М. Тутарищева, Т.И. Торғашина, Е.Ф. Федорова, В.А. Яковлев, А.В. Ястребов сынды педагогика саласының зерттеушілердің еңбектерінде көрініс тапты. Олар жеке тұлғаның интеллектуалды қасиеттерін дамыту үшін осы қызмет түрінің маңыздылығын атап өтеді, оның ЖОО формалары мен әдістері негізделеді [4].

Жалпы алғанда білім алушы жастарда, педагогтарда зерттеушілік мәдениетін қалыптастырудың жекелеген аспектілері В.И. Маркова, О.Г. Морозова, И.В. Носаева, Т.Н. Шапова, М.В. Чистова және т.б. ғалымдардың еңбектерінде толығырақ қарастырылған [5].

Жоғарыда аталған мәселені зерделеудің жеткілікті жоғары деңгейіне қарамастан, қазіргі уақытта мұғалімнің зерттеушілік мәдениетіне объективті түрде өсіп келе жатқан қажеттілік пен оны кәсіби дайындық жүйесінде қалыптастыру тетіктерінің дамымауы арасында қайшылық туындап отыр, өйткені ғылыми жұмыс – бұл табандылықты, шыдамдылықты, берілгендікті, шығармашылық ойлауды, жаңа сезімді қажет ететін ерекше қарқынды, шығармашылық жұмыс болып табылады.

Сондай-ақ, болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің кәсіби дайындығында олардың қалыптасуына ықпал ету үшін зерттеушінің кәсіби қасиеттеріне тоқталғым келеді.

Ғылым тарихында зерттеуші ғалымның ең маңызды кәсіби қасиеттерін тізімдеуге көптеген талпыныстар болды, олардың ішінде: жақсы есте сақтау, зейінін шоғырландыру, ғылыми қиял, интеллектуалдық, тәуелсіздік, яғни ойлаудың тәуелсіздігі; ғылымға деген құштарлық, құмарлық және табандылық.

1960 жылдары мұғалім-экспериментатор тәжірибесі қалыптасады, мысалы, В.Ф. Шаталов мұғалім оның алдында болып жатқан құбылыстардың бақылаушысы және зерттеушісі болуы керек деп есептеді. Өз білімін кеңейтіп, тереңдете отырып, мұғалім мен ғылыми қызметкердің қасиеттерін біріктіруі керек, балаларды байқауға, зерттеуге, тәжірибені жалпылауға, мұғалім балалармен жұмыс істейтін барлық материалды санасынан өткізуге қабілетті болуы керек. Жаңа мектептің үлгісі бойынша педагог- бақылаушы және зерттеуші болып табылады [6].

В.А. Сухомлинский мұғалімнің білім берудегі зерттеу құқығы мәселесінің маңыздылығын бірінші болып қалпына келтірген болатын: "мектептегі нағыз шығармашылық жұмыс, ең алдымен, тірі, зерттеу болып табылады", ол педагогикалық шығармашылықтың ең жоғары кезеңі практиканың ғылыми зерттеу элементтерімен үйлесуі деп есептеді: "күнделікті жұмыс теориялық тұрғыдан байытылған ойлаудың сарқылмас қайнар көзіне айналатын тәжірибе, барған сайын жаңа ашылуларға негіз болады".

Ал В.И. Загвязинский мұғалімнің зерттеу функцияларын дамыту мәселесін шешуге үлкен үлес қосып, зерттеу қызметін мектепке жақындата алды. Бұл функцияға тән белгілері: зерттеу мәселелері мен бағыттарын терең және жан-жақты философиялық-әдіснамалық негіздеу, зерттеушіні қызықтыратын тақырып бойынша практиканың жай-күйін зерттеу; практика сұраныстарына жауап беру; жалпы теориялық тұжырымдарды мұғалімнің күнделікті жұмысында ғылымды шығармашылықпен пайдалануды ынталандыратын ғылыми негізделген ұсыныстарға жедел аудару; оларды оңтайлы таңдау тәсілін негіздей отырып, балама шешімдер; оларды қолданудың тиімділігін қамтамасыз ететін жағдайларды талдау; зерттеу нәтижелерін практикаға енгізудің нақты қажеттіліктеріне байланысты тұжырымдамалық аппаратты

ойластырылған байыту [7].

Педагогика саласындағы ғылыми-зерттеу жұмысын жетілдіруге Ю.К. Бабанскийдің жұмыстары үлкен әсер етті, "Педагогикалық зерттеулердің тиімділігін арттыру мәселелері" атты еңбегінде педагогикалық зерттеудің негізгі элементтері, оның әдіснамалық негіздеу әдістері сипатталған, зерттеу әдістерін таңдау бойынша жұмыс талданып, ғылыми зерттеулерді практикаға енгізу мәселелеріне ерекше назар аударылады [8].

В.В. Краевскийдің зерттеулері көрсеткендей, ғалым ғана емес, сонымен бірге әрбір педагог-практик өзінің педагогикалық іс-әрекеттерінің ғылыми сипаттамасын және құбылыс деңгейінде, тіпті мәні деңгейінде негіздеме бере алуы керек. Тек осылай, В.В. Краевскийдің пікірінше, "танымдық сипаттамадан нормативке" ауысуға болады, оны сәл кейінірек педагогикалық объектіні жобалау және жобалау деп атайды [9].

80-жылдардың аяғында болашақ мұғалімнің қалыптасқан зерттеушілік мәдениетінде көрінетін терең теориялық және әдіснамалық дайындыққа ие болу қажеттілігі туралы ұстаным қалыптасты. Л.Ю. Горбунова оған зерттеу білімі мен дағдыларын игеруді енгізді. Я.А.Пономарев зерттеушілік мәдениетін ғылыми шығармашылықтың синонимі деп санаған болатын.

Осы кезекте, В.А. Обручев жемісті ғылыми қызметтің үш негізгі қағидасын анықтайды: жоспарлылық, дәлдік және шығармашылыққа деген сүйіспеншілік. Ал И.П. Павлов зерттеуші ғалымды: ғылыми жүйелілік, ғылымның негіздерін білудің беріктігі және олардан білім шыңына жетуге деген ұмтылыс, ұстамдылық, шыдамдылық, өрескел жұмыс жасауға дайын болу және қабілет, фактілерді шыдамдылықпен жинақтау, ғылыми қарапайымдылық, ғылымға өмір бойы беруге дайын болу деп санайды. Сондай-ақ, К.И. Скрябин ғылымға, таңдаған мамандыққа деген сүйіспеншіліктің ғылыми шығармашылығында ерекше маңыздылығын атап өтті [10].

Зерттеушінің маңызды сапасы – басты мақсатқа: білім алушының жеке басын қалыптастыру мен дамытуға, оны тәрбиелеу мен оқытудың сапасын арттыруға үнемі ұмтылудан көрінетін психологиялық-педагогикалық бағыт.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, болашақ бастауыш сынып мұғалімінің зерттеуші ретіндегі кәсіби маңызды қасиеттеріне келесідей қасиеттерді жатқыза аламыз: оптимизм – жағдайды жақсарту мүмкіндігіне деген сенім, оқушылардың шығармашылық дамуының оңтайлы нұсқаларын дайындау, мейірімділікті, жауаптылықты, адамдарға деген шынайылықты, әділдікті, байсалдылықты, төзімділікті білдіретін гуманизм; зерттеу жұмысын адал жүргізу мүмкіндігі, ар-ұжданымен келісу. Бұл өз кезегінде зерттеушінің өзіне және адамдарға, яғни. адамгершілік нормаларын сақтау, өзінің кәсіби борышын адал орындау. Барлық аталған кәсіби маңызды жеке қасиеттер зерттеушінің беделін анықтайды, сондай-ақ оның құрамдас бөліктері: терең жан-жақты арнайы білім; кәсіби және зерттеу дағдыларын меңгеру; психологиялық-педагогикалық қабілеттердің болуы; жалпы педагогикалық мәдениет; адамдармен қарым-қатынас жасау қабілеті; кәсіби психологиялық-педагогикалық этика нормаларына сәйкес мінез-құлық [11].

Осылайша, зерттеушіге кәсіби маман ретінде адамның мүмкіндіктерінің шегінде болатын және одан толық берілгендікті талап ететін, кәсіптік білім беру аясында жүзеге асырылуы мүмкін өте жоғары талаптар қойылады. Болашақ зерттеуші мұғалімнің жеке басының негізгі кәсіби маңызды қасиеттерін қорытындылай келе, оларды келесі түрде ұсыну заңды деп есептеймін:

1. Жалпы психологиялық-педагогикалық қасиеттер:

- кәсіби психологиялық-педагогикалық бағыт;

- тұлғаның әлеуметтік және кәсіби маңызды қасиеттері: азаматтық, гуманизм, оптимизм, ғылыми-зерттеу жұмысына тұрақты қызығушылық, адамдарға әділеттілік пен ізгі ниет; көпшілдік, өзіне және адамдарға деген талап.

2. Кәсіби психологиялық-педагогикалық қасиеттері:

- педагогикалық-психологиялық, теориялық, әдістемелік және практикалық дайындық;

- дамыған педагогикалық-психологиялық қабілеттер: коммуникативті, перцептивті, проективті, болжамды, эмоционалды-ерікті, сындарлы, дидактикалық, ұйымдастырушылық, танымдық, экспрессивті-сөйлеу, шығармашылық (креативті).

3. Жеке кәсіби педагогикалық-психологиялық қасиеттер:

- психикалық процестердің психологиялық-педагогикалық бағыты: танымдық және эмоционалды, ерікті;

- эмоционалды жауаптылық (эмпатия);

- ерік-жігердің дамуы;

- рефлексия.

Зерттеушілік мәдениет оның кәсіби қабілеттерінен көрінеді [12]:

- интеллектуалды (ғылыми психологиялық-педагогикалық ойлаудың дамуы), олар: зерттелгенді талдау және түсіндіру, маңыздысын ажырату; психологиялық және педагогикалық эксперименттер жүргізу; "фактілер – модель – гипотеза – нәтиже – тексеру" гностикалық циклінде ғылыми ізденіс жүргізу; тәжірибелік мәліметтер негізінде теориялық (идеалдандырылған) модель құру, зерттелетін құбылыстың сандық және сапалық жақтары арасындағы байланыстарды табу, белгілі бір тұжырымдардың қолданылу шекараларын белгілеу; процестер мен құбылыстарды өзара байланыста қарау, олардың мәні мен қайшылықтарын ашу; зерттеу материалын абстракциялау, талдау және жалпылау; бұған түйсігі, көрегендік сыйы, білімнің кеңдігі жатады;

- адамның ішкі әлеміне ену қабілетінің негізінде жатқан перцептивті: ерекше назар аудару, әсер ету, қабылдау және т.б.;

- зерттеу процесіне қатысушылармен дұрыс қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік беретін коммуникативті;

- білім беру процесінің барысын, дамуы мен нәтижелерін болжауға мүмкіндік беретін сындарлы;

- эмоционалды-ерікті әсер ету, сөздің күшімен ұсыныс, бедел арқылы қажетті нәтижеге қол жеткізуге бағытталған болжамды;

- сіздің ішкі күйіңізді, сезімдеріңізді, мінез-құлқыңызды басқаруға мүмкіндік беретін эмоционалды-ерікті;

- дидактикалық, материалды баяндау, зерттеу міндеттерін түсіндіру қабілетінде көрінетін, қол жетімді, қызықты, айқын, дәлелді;

- білім алушылардың танымдық іс-әрекетін, сондай-ақ педагог-зерттеушінің өз жұмысын ұйымдастыруға мүмкіндік беретін ұйымдастырушылық қабілеттілігі;

- жаңа ақпаратты жедел игеруге мүмкіндік беретін ғылыми-танымдық;

- психологиялық-педагогикалық және зерттеу міндеттерін шығармашылықпен шешуге мүмкіндік беретін шығармашылық: шаблоннан жалтару, өзіндік ерекшелік, бастамашылдық, зерттеу мақсатына жетуден емес, оның процесінің өзінен қанағаттану, шығармашылық қызметке деген талпыныс.

Бұл болашақ зерттеуші мұғалімнің негізгі кәсіби маңызды жеке қасиеттері оны шынайы ғалым ретінде анықтайды. Өз кезегінде зерттеушілік мәдениет үлкен еңбекқорлықты,

өнімділікті, ұзақ уақыт бойы үлкен психикалық шиеленіспен жұмыс істей білуді талап етеді. Бұл қасиеттер теориялық, эксперименттік зерттеулерді жүргізуге де, оның нәтижелерін жалпылау процесіне де, педагогикалық практикаға ғылыми ұсыныстарды енгізуге де айтарлықтай әсер етеді.

Ғылыми жұмыс барысында зерттеуші субъектілермен үнемі қарым-қатынасқа түседі, осы орайда, ғылыми зерттеудің тиімділігі басқалармен қарым-қатынасты этикалық тұрғыдан дұрыс құру қабілетіне байланысты. Тәжірибе көрсеткендей, қарым-қатынас кезінде көптеген проблемалар туындауы ықтимал, өйткені қазіргі заманғы психологиялық-педагогикалық зерттеулер ұжымдық күш-жігерді қажет етеді. Бұл өте күрделі зерттеу объектісіне, эксперименттік, эмпирикалық және көбінесе теориялық материалдың үлкен көлемін жинақтау қажеттілігіне байланысты. Мұның бәрі нақты қолданбалы ғылыми мәселелерді шешетін жеке зерттеушіні көптеген дәлелдердің, фактілердің, деректердің алдына қояды, оларды ұжымдық ақыл-ойды, ғылыми ұжымның интеллектісін қолдана отырып, салыстырмалы түрде қысқа мерзімде жан-жақты және терең түсінген жөн. Ең іргелі жаңалықтардың, тұрақты ғылыми жетістіктердің жеке авторлармен емес, қайырымдылық, жолдастық өзара көмек, шынайы ғылым рухы бар шығармашылық педагогикалық ұжымдармен қатар жүруі кездейсоқ емес.

Қорытынды

Зерттеушілік мәдениет – бұл үздіксіз ізденіс, пікірлердің, ғылыми идеялардың қақтығысы. Сондай-ақ, оның жеке тұлғалардың қақтығысына айналмауы маңызды, әйтпесе зерттеушілік мәдениетін дамыту, пікірлердің түбегейлі күресі түрінде жеке мәселелерді нақтылау басталады, ал зерттеушілер шындыққа емес, тұлғааралық қатынастарға назар аударады. Мұның бәрі ғылымның дамуын тежейді, ғылыми әлеуеттің тиімділігін төмендетеді, ғылыми іс-әрекетке, адамдардың психикалық денсаулығына теріс әсер ететін жанжалды жағдайларды тудырады [13]. Зерттеу нәтижелерін педагогикалық практикаға енгізу ғалымның зерттеушілік мәдениетке де талаптар қояды. Мәселен, күмәнді әдістерді, тестілерді кәсіби іріктеу мақсатында олардың жарамдылығы мен сенімділігін алдын-ала анықтамай қолдану-зерттеу нәтижесіне теріс әсер ететін этикалық қылмыс.

Өз кезегінде, педагогтың зерттеушілік мәдениетінің маңызды құрамдас бөлігі, зерттеу этикасы болып табылатын зерттеу қауымдастығындағы этикалық нормалар мен серіктестік принциптерінің жиынтығы. Интернеттің ақпараттық ресурстары ғылыми идеялар мен жеке пікірлердің қақтығысы үшін платформа құратын сыни жазбалар мен пікірлердің болуымен ерекшеленеді. Бұл жағдайда жаңа білімді түсіну және қабылдау, сондай-ақ шындықты анықтау бойынша жұмыс зерттеушілердің жеке басының қарама-қайшылығына айналмауы өте маңызды. Сондықтан өзіне, әріптестеріне, ғылыми-педагогикалық ұжымдардағы кәсіби этикаға деген талапшылдық ең жоғары деңгейде болуы тиіс [13].

Зерттеушілік мәдениетін қалыптастыру және қолдау ерекшеліктерін біле отырып, мұғалім әлеуметтік-мәдени ортаның жағымсыз әсерлеріне белсенді және саналы түрде қарсы тұруға мүмкіндік алады. Зерттеушілік мәдениеттің әсіресе осал компоненттері этикалық бағдарлар және ақпаратты сыни қабылдау қабілеті болып табылады. Бұл тәуекелдерді педагогтың ақпараттық мәдениеті мен өзін-өзі тәрбиелеуін дамыту, кәсіби пікірталастарға жүйелі қатысу және жалпы ғылыми қоғамдастықтың қызметі арқылы азайтуға болады.

Зерттеуші іс-әрекетінің сәтті аяқталуы көбінесе кәсіби қарым-қатынас стиліне, яғни респонденттермен қарым-қатынастың жеке типологиялық ерекшеліктеріне байланысты және коммуникативті мүмкіндіктермен, оның шығармашылық даралығымен, адамдармен қарым-

қатынасты қамтамасыз ететін, оларды ашуға мүмкіндік беретін жеке қасиеттердің даму деңгейімен анықталады [14].

Осылайша, ғылыми зерттеу – бұл үлкен жұмыс. Оған толықтай берілу әркімнің қолынан келе бермейді. Кәсіби қасиеттерді қалыптастыру кәсіби дайындықта зерттеушілік мәдениетін дамытудағы алғашқы және маңызды қадам болып табылады. Болашақ бастауыш сынып мұғалімінің кәсіби дайындығында зерттеушілік мәдениетін дамыту мәселелеріне арналған зерттеулерге шолу оның кәсіби маңызды қасиеттерін қалыптастыру проблемасы көптеген жылдар бойы ғылыми-педагогикалық әдебиеттерде әлеуметтік маңызды мәселе ретінде қарастырылғанын және бүгінгі күнге дейін өзектілігін жоғалтпайтынын, басқа мазмұнға ие болатындығын көрсетті. Бұл мәселені шешу болашақ зерттеуші мұғалімнің жаңа бастауыш мектепте кәсіби қызметке дайындығын қалыптастырумен тікелей байланысты.

Әдебиеттер тізімі

1. «Қазақстан-2030» Стратегиясы: Қазақстан Республикасы Президентінің 2001 жылғы желтоқсандағы Жарлығымен бекітілген-қолжетімділік режимі.

2. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың, бастауыш, негізгі орта, жалпы орта, техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттарын бекіту туралы ҚР Оқу-ағарту министрінің 2022 жылғы 3 тамыздағы № 348 бұйрығы.

3. Обухов А.С. Исследовательская позиция и исследовательская деятельность: что и как развивать? // Исследовательская работа школьников. – 2003. – №4. – С. 18-23.

4. Ардашева Н.В. Формирование исследовательской культуры студентов в учебно-познавательной деятельности. – Кемерово, 2011.

5. Архангельский Л.М. Ценностные ориентации и нравственное развитие личности. – Москва: Знание, 1978. – 173 с.

6. Шаталов В.Ф. Точка опоры. Об экспериментальной точке преподавания. – Москва: Педагогика, 1987. – 158 с.

7. Загвязинский В.И. Исследовательская деятельность педагога: учебное пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений - 3-е изд., испр. – Москва: Академия, 2010.

8. Бабанский Ю.К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований: Дидактический аспект. – Москва: Педагогика, 1982. – 191 с.

9. Краевский В.В., Полонский В.М. Методология для педагога: теория и практика. – Волгоград: Перемена, 2001. – 323 с.

10. Климова Т.Е. Развитие научно-исследовательской культуры учителя. Автореферат дис. д.п.н. – Оренбург, 2001.

11. Маркова А.К. Психология труда учителя: Книга для учителя. – Москва: Просвещение, 1993. – 192 с.

12. Митина Л.М. Учитель как личность и профессионал: (Психологические проблемы). – Москва: Дело, 1994. – 215 с.

13. Талманова Т.М. Формирование исследовательской компетенции учителя начальных классов в системе непрерывного образования: дис. д.п.н. – Москва, 2003. – 237 с.

14. Поддьяков А.Н. Исследовательское поведение: Стратегии познания, помощь, противодействие, конфликт. – Москва: Факультет психологии МГУ, 2000. – 187 с.

Д.Е. Бурибаев[1], Г.Р. Бахтиярова[1], Т.А. Олховая[2]

[1]Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, Актобе, Казахстан
[2]Оренбургский государственный педагогический университет, Оренбург, Россия

Профессиональные качества как условие развития исследовательской культуры будущего учителя начальных классов

Аннотация. Статья раскрывает общие характеристики исследовательской культуры будущих специалистов, формулирует определение данного явления, а также дает более подробное описание мотивационно-ценностного компонента. Исследовательская культура учителя является связующим звеном между образовательным процессом и научной деятельностью, что облегчает координацию форм, средств и направлений воспитания и обучения. В статье обобщены выводы многих ученых по существу, содержанию, структуре и факторам формирования исследовательской культуры учителя. В современных условиях развития общества, когда активно идут процессы глобализации, информатизации, технологизации образования и интеграции науки, значительно выросли требования к будущим учителям начальных классов. Поэтому, учитывая стремительное развитие современной сферы образования и требования современности, данная статья раскрывает сущность их профессиональных качеств и качеств в развитии исследовательской культуры будущих учителей начальных классов.

Ключевые слова: исследовательская культура, профессиональные качества, мотивация, ценность, ценностные ориентации, рефлексия, активность.

D.E. Buribayev[1], G.R. Bakhtiyarova[1], T.A. Olkhovaya[2]

[1]K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan
[2]Orenburg State Pedagogical University, Orenburg, Russia

Professional qualities as a condition for the development of the research culture of the future primary school teacher

Abstract. The article reveals the general characteristics of the research culture of future specialists, formulates the definition of this phenomenon, and also gives a more detailed description of the motivational and value component. The teacher's research culture is a link between the educational process and scientific activity, which facilitates the coordination of forms, means, and directions of education and training. The article summarizes the conclusions of many scientists on the essence, content, structure, and factors of the formation of a teacher's research culture. In modern conditions of development of society, when the processes of globalization, informatization, technologization of education, and integration of science are actively underway, the requirements for future primary school teachers have significantly increased. Therefore, taking into account the rapid development of the modern sphere of education and the requirements of modernity, this article reveals the essence of their professional qualities and qualities in the development of the research culture of future primary school teachers.

Keywords: research culture, professional qualities, motivation, value, value orientations, reflection, activity.

References

1. «Kazakstan-2030» Strategiyasy: Kazakstan Respublikasy Prezidentinin 2001 zhylgy zheltoksandary ZHarlygymen bekitilgen-kolzhetimdilik rezhimi ["Kazakhstan-2030" Strategies: Kazakhstan Republics Presidential 2001]. [in Kazakh]

2. Mektepke dejingi tarbie men okytudyn, bastauysh, negizgi orta, zhalpy orta, tekhnikalyk zhane kasiptik, orta bilimnen kejingi bilim berudin memlekettik zhalpyga mindetti standarttaryn bekitu turaly ҚR Oku-agartu ministrinin 2022 zhylgy 3 tamyzdagy № 348 bujrygy [Order No. 348 of August 3, 2022 of the Minister of Education of the Republic of Kazakhstan on the approval of state mandatory standards of preschool education and training, primary, basic secondary, general secondary, technical and professional, post-secondary education]. [in Kazakh]

3. Obuhov A.S. Issledovatel'skaya poziciya i issledovatel'skaya deyatel'nost': chto i kak razvivat'? Issledovatel'skaya rabota shkol'nikov [Research position and research activities: what and how to develop? Research work of schoolchildren], 4, 18-23 (2003). [in Russian]

4. Ardasheva N.V. Formirovanie issledovatel'skoj kul'tury studentov v uchebno-poznavatel'noj deyatel'nosti [Formation of the research culture of students in educational and cognitive activities] (Kemerovo, 2011). [in Russian]

5. Arhangel'skij L.M. Cennostnye orientacii i nravstvennoe razvitie lichnosti [Value orientations and moral development of personality] (Moskva: Znanie, 1978,173 s.) [Moscow: Knowledge, 1978, 173 p.]. [in Russian]

6. SHatalov V.F. Tochka opory. Ob eksperimental'noj tochke prepodavaniya [About the experimental point of teaching] (Moskva: Pedagogika, 1987, 158 s.) [Moscow: Pedagogy, 1987, 158 p.]. [in Russian]

7. Zagvyazinskij V.I. Issledovatel'skaya deyatel'nost' pedagoga: uchebnoe posobie dlya stud. vyssh. ped. ucheb. zavedenij - 3-e izd., ispr. [Research activities of the teacher: a textbook for students. higher ped. textbook institutions - 3rd ed., corrected] (Moskva: Akademiya, 2010) [Moscow: Academy, 2010]. [in Russian]

8. Babanskij YU.K. Problemy povysheniya effektivnosti pedagogicheskih issledovanij: Didakticheskij aspekt [Problems of increasing the effectiveness of pedagogical research: Didactic aspect] (Moskva: Pedagogika, 1982, 191 s.) [Moscow: Pedagogy, 1982, 191 p.]. [in Russian]

9. Kraevskij V.V., Polonskij V.M. Metodologiya dlya pedagoga: teoriya i praktika [Methodology for the teacher: theory and practice] (Volgograd: Peremena, 2001, 323 s.) [Volgograd: Change, 2001, 323 p.]. [in Russian]

10. Klimova T.E. Razvitie nauchno-issledovatel'skoj kul'tury uchitelya. Avtoreferat dis. d.p.n. [Development of the research culture of the teacher. Abstract dis. d.p.s.] (Orenburg, 2001). [in Russian]

11. Markova A.K. Psihologiya truda uchitelya: Kniga dlya uchitelya [Psychology of teacher's work: A book for teachers] (Moskva: Prosveshchenie, 1993, 192 s.) [Moscow: Education, 1993, 192 p.]. [in Russian]

12. Mitina L.M. Uchitel' kak lichnost' i professional: (Psihologicheskie problemy) [The teacher as a person and a professional: (Psychological problems)] (Moskva: Delo, 1994, 215 s.) [Moscow: Delo, 1994, 215 p.]. [in Russian]

13. Talmanova T.M. Formirovanie issledovatel'skoj kompetencii uchitelya nachal'nyh klassov v sisteme nepreryvnogo obrazovaniya: dis. d.p.n. [Formation of the research competence of the primary

school teacher in the system of continuous education: dis. d.p.s.] (Moskva, 2003, 237 s.) [Moscow, 2003, 237 p.]. [in Russian]

14. Podd'yakov A.N. Issledovatel'skoe povedenie: Strategii poznaniya, pomoshch', protivodejstvie, konflikt [Exploratory Behavior: Cognitive Strategies, Help, Opposition, Conflict] (Moskva: Fakul'tet psihologii MGU, 2000, 187 s.) [Moscow: Faculty of Psychology of Moscow State University, 2000, 187 p.]. [in Russian]

Авторлар туралы мәлімет:

Бурибаев Д.Е. **– корреспонденция үшін автор,** «Бастауышта оқыту педагогикасы мен әдістемесі» білім беру бағдарламасының докторанты, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан.

Бахтиярова Г.Р. – педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, «Педагогика, психология және бастауышта оқыту» кафедрасының меңгерушісі, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан.

Ольховая Т.А. – педагогика ғылымдарының докторы, Орынбор мемлекеттік педагогикалық университетінің профессоры, Орынбор, Ресей.

Buribaev D.E. **– Corresponding author,** a doctoral student in Pedagogy and methods of primary education, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan.

Bakhtiyarova G.R. – Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department "Pedagogy, psychology and primary education", K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan.

Olkhovaya T.A. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Orenburg State Pedagogical University, Orenburg, Russia.

IRSTI 14.35.07

M.P. Asylbekova[1], T.N. Otarova[2], D.C. Yelkin[3]

[1]L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
[2]M.Kh. Dulaty Taraz Regional University, Taraz, Kazakhstan
[3]Yeditepe University, Istambul, Turkey
(E-mail: marziya_asylbekova@mail.ru,
togzhan_otarova@inbox.ru, ydiker@yeditepe.edu.tr)

The importance of transversal skills in higher education curricula and in the labor market

Abstract. The main goal of the education system is to prepare specialists equipped with transversal skills. These skills have the potential to find optimal decisions for complex problems in the future, as well as one of the most pressing issues in society today. Transversal skills are the basis for the formation of digital and information literacy, critical thinking, leadership, communication, problem-solving and etc., as well as the knowledge that will help the future to discover the skills.

The purpose of the research presented in the article is to conduct an empirical study that will allow us to determine the transversal skills of future specialists.

At the theoretical level, the article provides an analysis of the concepts of «transversality» and «transversal skills».

An empirical part was carried out through the methodologies «XXI century digital skills instrument aimed at working professionals: Conceptual development and empirical validation» (Ester v.Laar, Alexander J., Jan M., Jos de Haan) and «Communicative and organizational abilities» (V.V. Sinyavsky, V.A. Fedoroshin) to diagnose transversal skills which were mentioned above. In order to define the level of critical thinking was used Starkey Lauren's test was in the adaptation of E.V. Lutsenko. As a result of the research, there were identified and differentiated the transversal skills of future teachers.

Keywords: transversality, transversal skills, XXI century skills, communication, digital skills, critical thinking.

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-178-193

Introduction

The dynamic changes taking place in today's developing society such as the fourth industrial revolution, globalization, and digitization are the basis for the creation of a new system. Traditional professions are gradually decreasing, and professions that replace them are being transformed in a new way, or completely new types of professions are emerging.

In this regard, the purpose of the reforms carried out in the world and Kazakhstan education system is to train future specialists who acquired independent, i.e. transversal skills which means that they are educated, capable, competitive, responsible, communicative, media literate, creative; able to think critically, make the right decisions and choices, set goals and achieve them, care for national values by being spiritually strong, able to find solutions to unknown situations, and are in continuous development.

The main part

In accordance with the updated content of education, the training of competitive, transversally competent specialists who have mastered the skills of the 21st century is one of the main issues of the modern period. Future specialists need not only to be professionals in their field but also to be transversal persons who can keep up with the flow of information in the digital society, freely use digital and information technologies, and have accumulated many skills in the effective implementation of pedagogical activities.

It is obvious that the formation of the individual in the context of updated educational content in accordance with these requirements is in the hands of future teachers.

The European Commission's Cedefop glossary defines "skills" and "competencies" as skills are the ability to complete tasks and solve problems, and competence is the ability to apply and develop learning outcomes in a specific area (education, work, personal or professional) [1].

In the global educational space, "transversal competence", and "transversal skills" are one of the prerequisites. These skills are distinguished by the fact that they can adapt to any industry and meet all the requirements of the labor market. Therefore, we decided to focus first on the origin of the concept of "transversality".

Although the concepts of "transversal skills", and "transversal competence" are considered new concepts in the educational space, the evolutionary development of the concept of "transversality" dates back to the earliest times. This concept began to be used at the beginning of the 19th century in the natural sciences, in particular in the fields of mathematics and theoretical computer science. The concept of "transversal" as an adjective means a straight line entering a curved space in mathematics, "transversal" as a noun describing a straight line that describes the possibilities of intersecting space first in algebra, then in differential and geometric topology at the beginning of the 19th century [2,86-99].

Although the terminology and classification of transversal skills vary, the qualities expressed within the framework of the unified concept are primarily expressed in professional skills that increase the working capacity of an individual. In addition, it is considered a set of other special skills.

UNESCO has proposed the following components of transversal skills:

- Critical and innovative thinking
- Interpersonal communication skills
- Intrapersonal skills
- Global citizenship
- Media and information literacy

Others (including, for example, problem-solving, communication, teamwork, and leadership skills) [3].

The set of transversal skills may differ from one field of activity to another. For example, knowledge of a foreign language is a professional skill for a foreign language teacher, and digital literacy and negotiation skills are transversal skills for a teacher.

Transversal skills and competencies cover many types of professions and spheres. They are often referred to as main skills, basic skills, or soft skills, the basis of a person's individual development. Transversal skills and competencies are the basis for developing the "solid" skills and competencies needed to succeed in the labor market.

Sometimes, transversal skills are called soft skills, 21st-century skills, and global skills. These include critical thinking, leadership, the ability to use digital tools, problem-solving, and collaboration. They are "the basis for the personal development of the individual" and the basis for the application of any knowledge and skills [4].

In our view, transversal skills are skills that have the ability to move into another state while developing productively in a particular area. They are a set of skills necessary for individuals to work effectively not only in the workplace but also in everyday life.

In reviewing the literature, we have noticed that there is no generally accepted definition or interpretation of the concept of "transversal skills".

Table 1. Content analysis of the definition of "transversal skills"

Language and ICT skills developed before entering the labor market	Andreia Antunes Moura Maria do Rosário Campos Mira, Vânia Natércia Costa [5,41-47]
Transversal skills teach individuals to self-regulation, empathic tolerance, perseverance, adaptability to change, self-confidence and high expectations for their future. It also shows the relationship between the social and emotional development of individuals and their commitment to learning, academic and professional activities	Duckworth and Seligman [6,20]
A set of skills that students need to become a competent specialist and become a reliable and versatile professionals in the future. In addition, these skills coincide with the skills of the 21st century.	Angela Bailey, Nayibe Rosado, Lourdes Rey [7,87-108]
Versatile skills that are important and useful in any work environment.	Izzy Crawford [8,178-204]
Skills that are generally considered irrelevant to a particular task, subject, or field of study, however, have a wide	Monika Fischer, Tamás Halm, Tibor Koltay [9,99-120]

range of applications in a variety of contexts and settings.	
The student's ability to interpret information and process it using competencies acquired in other areas	Roberto Pierdicca, Emanuele Frontoni, Maria Paola Puggioni, Eva Savina Malinverni, Marina Paolanti [10,229-261]

Source: [11].

Based on the above comments, we propose the following characteristics of transversal competent specialists who possess transversal skills:

- Ability to take responsibility;
- Ability to communicate well with people;
- Ability to work in a team;
- Ability to organize time effectively;
- Ability to motivate for high-quality work;
- Fluency in digital technologies;
- Ability to analyze information;
- Ability to make effective decisions.

The analysis of the literature allowed us to distinguish the following three main groups of transversal skills of students:

- Cognitive skills
- Social skills;
- Emotional skills;

Research materials and methods

In the empirical study of the main groups of transversal skills of students, we used the following questionnaires (Table 3).

In the course of the identification of the most important skills of the 21st century, we used the test compiled by Ester van Laar, Alexander J.A.M. van Deursen, Jan A.G.M. van Dijk, and Jos de Haan which was developed as part of the project «21st Century digital skills instrument aimed at working professionals: Conceptual development and empirical validation» and adapted the questionnaire based on the project «ERI-Net Asia-Pacific Regional Policy Series Preparing and Supporting Teachers in the Asia-Pacific to Meet the Challenges of Twenty-first Century Learning Regional Synthesis Report, 2015 ERI-Net Regional Study on Transversal Competencies in Education Policy and Practice (Phase III)».

In order to determine the organizational and communicative skills "Communicative and organizational inclinations" (VV Sinyavsky, VA Fedoroshin), as well as to analyze the skills of effective thinking the adaptation version of Starkey Lauren's test "Critical Thinking" by

E.V. Lutsenko and Kirton's "Innovative Thinking" tests were conducted.

Table 2. Criteria and means for diagnostics of indicators of students' transversal skills

Measurement	Surveys	Indicators
Learning- Innovation and Information literacy skills	▪ «21st Century digital skills instrument aimed at working professionals: Conceptual development and empirical validation» (Ester van Laar , Alexander J.A.M. van Deursen, Jan A.G.M. van Dijk , and Jos de Haan) . ▪ «Critical thinking skills» (Starkey Lauren, in the adaptation of E.V.Lutsenko). Kirton's test «Types of innovative thinking»; ▪ «Communicative and organizational abilities» (V.V.Sinyavsky, V.A. Fedoroshin); ▪ ERI-Net Asia-Pacific Regional Policy Series Preparing and Supporting Teachers in the Asia-Pacific to Meet the Challenges of Twenty-first Century Learning Regional Synthesis Report, 2015 ERI-Net Regional Study on Transversal Competencies in Education Policy and Practice (Phase III)».	▪ Communicative skills; ▪ Team work; ▪ Organizational skills; ▪ Problem solving; ▪ Collaboration; ▪ Innovative thinking; ▪ Critical thinking; ▪ Information literacy; ▪ Creativity

Source: "Compiled by the authors."

Our study was conducted in October and November 2022 at Taraz regional university named after M.Kh. Dulaty 22 students in the 2nd year of the faculty of psychology aged between18-20 took part in the questionnaires.

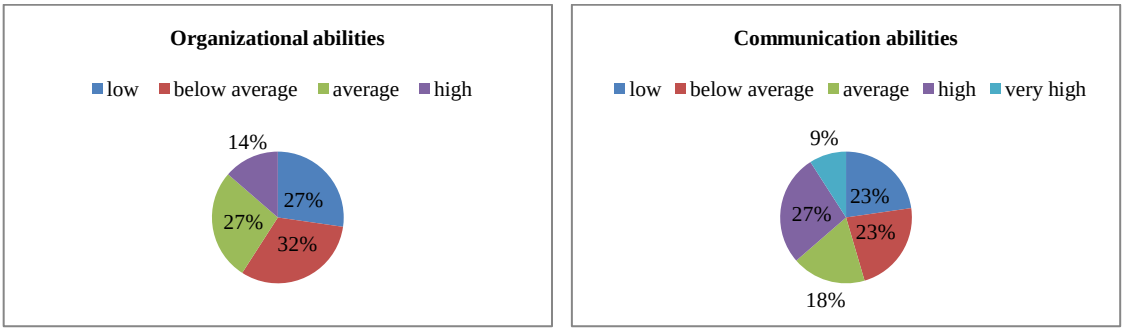
Research results

The analysis of the first empirical data made it possible to identify and demonstrate the transversal skills of future teacher-psychologists.

Figure 1 shows the results of the level of development of basic communication and organizational skills determined by the COI method. Some of the students who showed low performance during the interviews showed low levels of communication and organizational skills.

It is noted that groups of students who score below the average level (2 points) have a low level of communication and organizational tendencies, that is, they do not seek communication, they feel limited in a new company, team; they prefer to spend time alone with themselves, restrict their acquaintances; it is difficult to communicate with people and speak in front of an audience; they are poorly oriented in unfamiliar situations; they are unable to defend their opinion, they grieve and avoid independent decision-making on their own.

The average level of communication and organizational inclination includes respondents who scored 3 points. They strive to communicate with people, do not limit themselves to finding acquaintances, defend their opinions, do their work with a plan, but they are not stable. We found out that there are also students who showed a high level of these skills. They do not get confused in a new environment, quickly make friends, constantly strive to expand the circle of acquaintances, engage in social activities, help their loved ones, gladly participate in the organization of public events and they are able to make decisions independently in difficult situations. It should be noted that all these things are done not by force, but by internal desire.

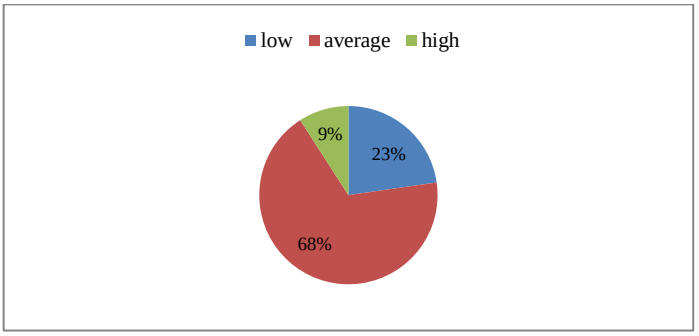

Picture 1-2. Results of Organizational and communication skills

Moreover, one of the skills that a transversal person should have is critical thinking.

Selective aspects of the formation of critical thinking are considered in the works of M.I. Karagozina. Her scientific work is based on the second module of the program of advanced training courses for teachers of the Republic of Kazakhstan which is training critical thinking. In his research, M.I. Karagozina adheres to the following definition: "Critical thinking is a disciplinary approach aimed at understanding, evaluating, analyzing and synthesizing information obtained as a result of observation, experience, reflection or reasoning, which can later become the basis for action"[12, P. 68-76].

Let's pay attention to the level of critical thinking of the respondents on the diagnostic data obtained in our study.

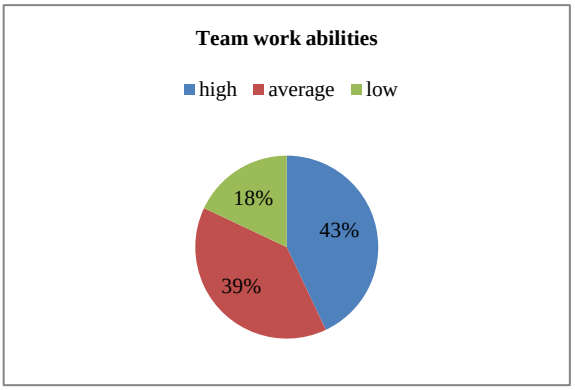

Picture 3. Critical thinking measures

Very high results indicate that a person has developed almost all critical thinking operations, i.e. logic, induction, deduction, effective decision-making, verification of information for reliability, distinguishing estimates and assumptions from facts, recognizing the limitations of their own thinking processes, developing the most optimal solutions in conditions of uncertainty and risk, setting goals and finding effective ways to achieve them. It shows the development of this type of thinking [13, P. 65-70]. A person with such skills is a specialist in demand in the labor market, that is, a specialist in the field of activity that requires responsible solutions.

However, respondents with low results indicate that only 10-20% of the proposed tasks were performed correctly, in other words, their logic, induction, and deduction processes are not well developed, information is not analyzed correctly, and so on.

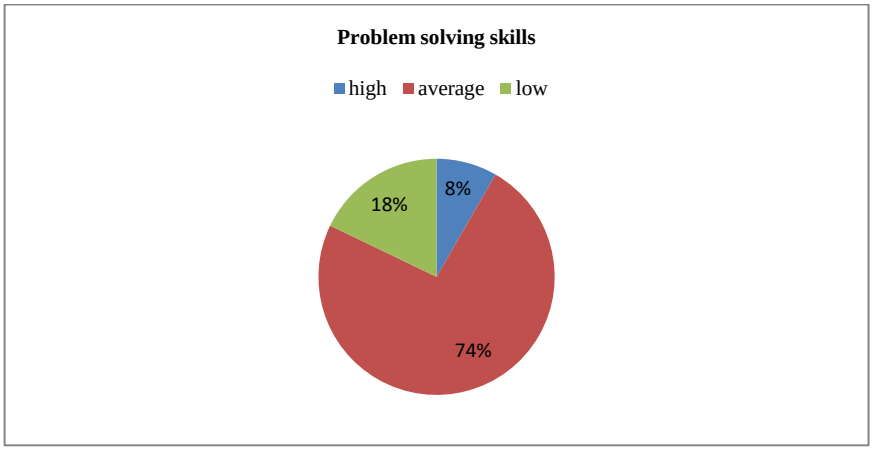
A team is a group of people who work together to achieve a goal. However, the group does not just appear, they need to be created. For teachers, teamwork also has a special place. When diagnosing "teamwork" skills, we found that the vast majority of students tend to work in a group. Detailed information is shown in the table below. Summing up the response of the majority of respondents, we came to the following conclusion: there may not be an "I" in the group, but being part of the group and sharing different information and opinions will help them grow and achieve success.

Picture 4. Team work abilities results

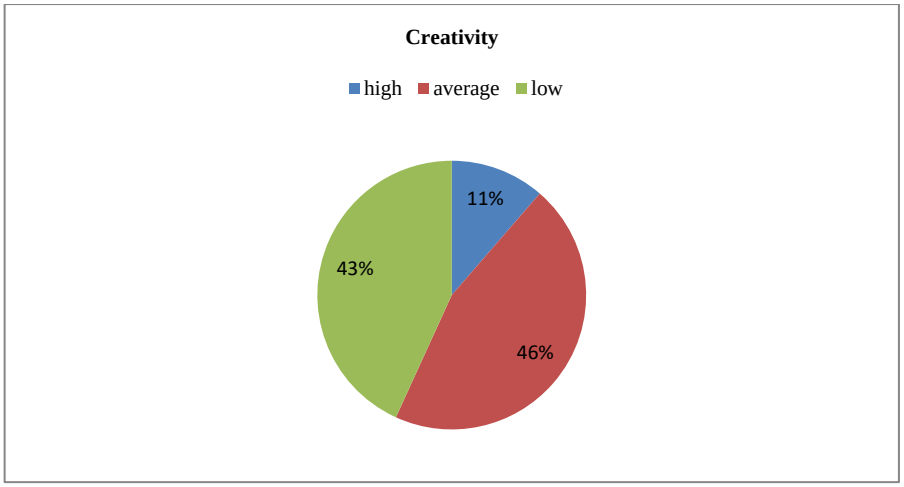
According to Ormond [14, P. 101], problem-solving is the use of existing knowledge and skills to solve an unanswered question or difficult situation. All professions, especially teachers, have the need to make many decisions in the learning process. According to Berliner, and Burke [14, P.101], teachers seem to make about thirty decisions about 25-40 students every hour.

As can be seen from the results of our survey, we are confident that future teachers-psychologists will be able to make optimal decisions in the course of their work without any problems, as we believe that they will be able to solve problems effectively (8% high - 74% average). However, some of the students (18%) have not yet fully entered the profession or due to behavioral characteristics give the following result.

Picture 5. The results of problem-solving skills of future pedagogue-psychologists'

In the psychological and pedagogical literature, the creativity of teachers is often characterized by the ability to accumulate efforts, courage, freedom of thought, a tendency to take risks with results, optimism, and a high level of self-esteem. These factors, according to scientists, do not directly determine the specifics of creativity, but, nevertheless, have a significant impact on the practical nature of creativity [15, P.70-72].

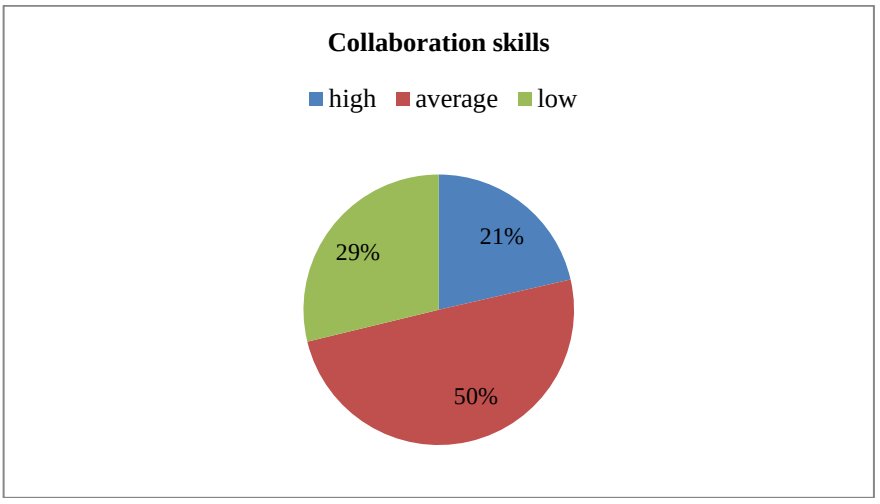

Picture 6. Creativity and its results

The low level of "creativity" in 43% of students indicates the inability of most of them to be creative, generate ideas, and achieve success. At the same time, the vast majority of respondents showed average and high values of the development of creative abilities.

Student collaboration is an important "transversal skill" in the learning process. Along with teachers, students are also active participants in this process.

Collaboration skills are transversal skills that students need to work together to solve a problem, complete a task, or create a task.

Picture 7. Collaboration skills and results

In the vast majority of students, the indicators of "cooperation skills" are satisfactory, that is, they are ready to work together and lend a helping hand. Less than half of the respondents, that is 29%, have a low level of development of these skills.

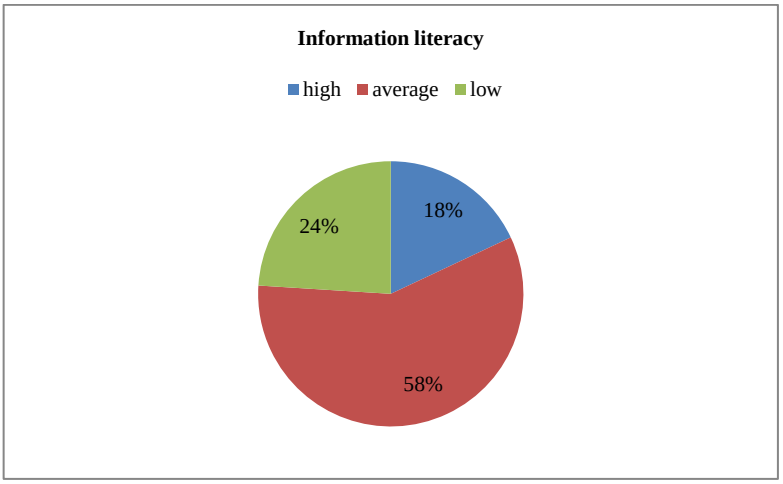
Employers pay special attention to candidates in the field of information technology, who perform high-quality, competent, and effective work.

Information literacy is one of the transversal skills required to find, search, analyze, and use information. The 21st century is called the information age due to the proliferation of sources of information. For this reason, information literacy skills help people become independent throughout their lives.

Below we present the results of a survey of future teachers-psychologists on the skills of "information literacy".

On average, more than half of the respondents have an average level of information literacy, and 18% have a very high level, that is, they are able to process and analyze information, use the information they need professionally and effectively, and pay attention to checking the reliability of the information. We also found that they pay special attention to the storage of information.

At the same time, we found that 24% of respondents made mistakes, such as failure to check the reliability and quality of information sources, and inability to use them effectively.

Picture 8. Information literacy skills of students

Conclusion

The 4C model in education encourages the development of creativity, critical thinking, communication skills, and the ability to work in a team [16]. This model consists of basic transversal skills. Consequently, there is a need to develop these skills in educational programs. In this regard, it is obvious that the main goal of the universities in Kazakhstan is to train graduates not only with certain professional qualifications but also with the skills of further self-improvement, which will allow future teachers - psychologists to remain constantly competitive in the labor market and work actively in their chosen professional field.

In this regard, we conducted a survey on the above-mentioned skills and tried to identify the skills that students have.

We have come to the conclusion that the transversal skills that we have tried to identify in the course of our research can make future teachers-psychologists competitive and able to guide future generations. Communicative, organizational skills (realization of communicative and personal potential), teamwork, problem-solving, cooperation, creativity (motivation, knowledge acquisition, reflection) and critical and innovative thinking, information literacy (diagnosing, innovation, flexibility), which are important for teachers-psychologists, help to improve the psychological stability of specialists, their readiness to withstand difficult situations and maintain stability.

At the same time, a significant part of the researchers found a lack of some transversal skills: critical thinking skills, and creative skills, as well as low and medium levels of information literacy, communication, and organizational skills, which were found from the responses such as self-doubt, inability to express themselves, lack of behavior and motivation. These characteristics can cause significant difficulties in the work of future

teachers-psychologists.

Analyzing the work of respondents, it was identified the need for psychological and pedagogical support for students as future professionals to develop the above-mentioned transversal skills, in particular, creative skills and problem-solving, and communication skills.

In order to be in demand in the labor market in today's world, build a career quickly, and achieve personal success, a professional in any field of work must have transversal skills: communication skills, creative thinking, teamwork, and taking responsibility, effective time management and quick adaptation to situations, ability to solve problems, etc. - that is, the future specialist must master the transversal competencies. Of course, transversal skills are difficult to quantify, and yet they are skills that provide high performance and productivity in any field.

Currently, the formation of transversal skills is being studied in many countries. Recently, Kazakhstan scientists have been paying attention to this issue.

The importance of transversal skills is reflected in the changes in the education system, changes in educational guidelines, and the requirements for professionals, which were discussed in the previous section.

In conclusion, the development of transversal skills depends on the individual motive of each person and the extent to which his personal qualities help him to build a successful career, to determine his productivity in a professional competitive environment.

Funding

This research has been funded by the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan (Grant AP14870088).

References

1. Cedefop. European Training Thesaurus. Luxembourg: Publications Office. [Electronic resource] – URL: http://www.cedefop.europa.eu/EN/Files/ 3049_en.pdf/ (Accessed: 15 May 2015).
2. Tsvetkov S.V. Strength criteria for transversely isotropic materials of various classes of structure symmetry //Vestnik N.E. Bauman MGTU. Series "Mechanical Engineering". – 2009. – No. 1. – P. 86-99.
3. Transversal skills: what are they and why are they so important? [Electronic resource] – URL: https://www.skillsandeducationgroup.co.uk/transversal-skills-what-are-they-and-why-are-they-so-important/ (Accessed: 17 October 2019).
4. Whittemore S. Transversal competencies essential for future proofing the workforce. [Electronic resource] – URL:

file:///C:/Users/Professional/Downloads/WhitePaperEssentialTransversalSkills_SWhittemore2018.pdf / (Accessed: July 2018).
5. Moura A.A., Mira M.R., Costa V.N. Handbook of Research on Human Capital and People Management in the Tourism Industry. – Copyright, 2021. – P. 41.
6. Mateo M., Buenadicha C., Bustelo M., Duryea S., Heredero E., Rubio M., Rucci G., Becerra L. Transversal skills development in latin america and the caribbean. [Electronic resource]. – URL: https://fondationforge.org/archivos/originales/2e33b0d7e5d66012fd71c97887e9f4e3.pdf/ (Accessed: 2019).
7. Bailey A., Rosado N., Rey L. Handbook of Research on Program Development and Assessment Methodologies in K-20 Education. [Electronic resource] – URL: file:///C:/Users/Professional/Downloads/CaptuloDesigning-an-EnglishCurriculum-for-Everyone2018.pdf / (Accessed: January 2018).
8. Crawford I. Developments in Virtual Learning Environments and the Global Workplace. [Electronic resource] – URL: file:///C:/Users/Professional/Downloads/CRAWFORD%202021%20Employer%20perspectives%20on%20virtual.pdf/ (Accessed: January 2021).
9. Fischer M., Halm T., Koltay T. Cases on Research Support Services in Academic Libraries. – 2021. – Vol. 13. – P. 99-120. DOI: 10.4018/978-1-7998-4546-1.ch005.
10. Pierdicca R., Frontoni E., Puggioni M.P., Malinverni E.S., Paolanti M. Virtual and Augmented Reality in Education, Art, and Museums. – 2019. – Vol. 12. – P. 229-261. DOI: 10.4018/978-1-7998-1796-3.ch012.
11. What is Transversal Skills. [Electronic resource] – URL: https://www.igi-global.com/dictionary/soft-skills-vs-hard-skills-in-tourism/61762/ (Accessed: 2023).
12. Карагозина М.И. По страничкам «исследование в действии»// Білімдегі жаңалықтар. – 2014. – №2 (46). – С. 68-76.
13. Луценко Е.Л. Адаптация теста критического мышления Л. Старки // Вестник Харк. нац. ун-та имени В.Н. Каразина. Серия: Психология. – 2014. – №1110. – С. 65-70.
14. Doghonadze N., Gorgiladze G. Problem solving in teaching foreign languages to students of pedagogical departments. [Electronic resource] – URL: file:///C:/Users/Professional/Downloads/Problem_Solving_in_Teaching_Foreign_Languages_to_S.pdf/ (Accessed: January 2008).
15. Goloshumova G.S. Modeling of the process of socialization of the personality in the conditions of additional education // World of science, culture, education. – 2015. – No. 4. – P. 70-72.
16. Н.Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына жолдауы. «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру», 2018 жылғы 5 қазан.

М.П. Асылбекова[1], Т.Н. Отарова[2], Д.Ч. Йелкин[3]

[1]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
[2]М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз, Қазақстан
[3]Йедитепе университеті, Стамбул, Түркия

Жоғары оқу орындарының оқу бағдарламаларындағы және еңбек нарығындағы трансверсалды дағдылардың маңыздылығы

Аңдатпа. Трансверсалды дағдылармен қаруланған мамандарды дайындау қазіргі білім беру жүйесінің басты міндеті. Аталмыш дағдылар болашақта күрделі мәселелердің оңтайлы шешімін табуға мүмкіндігі зор сондай-ақ, қазіргі таңда қоғамның сұранысын туғызып отырған мәселелердің бірі. Трансверсалды дағдыларға – болашақ педагог-психологтердің жеке даму әлеуетін ашуға көмектесетін біліммен қатар цифрлық және ақпарттық сауаттылық, сын тұрғысынан ойлау, көшбасшылық, коммуникативтілік, қиындықты шеше білу және басқа да дағдыларды қалыптастыруға негіз болады. Трасневерсалды дағдылар педагогтердің, жұмыс берушілердің және ғалымдардың пайымдауынша, өркендеуші қоғамда табысқа жетуге бағыттайтын аса маңызды білім мен дағдылардан құралған.

Мақалада ұсынылған зерттеудің мақсаты трансверсалды дағдылардың болашақ педагог-психолог мамандардың өзін-өзі дамыту параметрлері негізінде олардың табысқа жету дәрежесін анықтауға мүмкіндік беретін эмпирикалық зерттеу жүргізу.

Теориялық деңгейде мақалада «трансверсалдылық» және «трансверсалды дағдылар» ұғымдары талданған.

Эмпирикалық бөлім methodologies «XXI century digital skills instrument aimed at working professionals: Conceptual development and empirical validation» (Ester v.Laar, Alexander J., Jan M., Jos de Haan) және «Коммуникативтік және ұйымдастырушылық қабілеттер» әдістемелері арқылы жүзеге асырылды (В.В. Синявский, В.А. Федорошин) жоғарыда аталған трансверсалды дағдылар қарастырылды. Сыни тұрғыдан ойлау деңгейін анықтау үшін Е.В. Луценконың бейімделуінде Старки Лорен тесті қолданылды. Зерттеу нәтижесінде болашақ мұғалімдердің трансверсалды дағдылары анықталып, сараланды.

Түйін сөздер: трансверсалдылық, трансверсалды дағды, XXI ғасыр дағдылары, коммуникативиілік, цифрлы дағдылар, сын тұрғысынан ойлау.

М.П. Асылбекова[1], Т.Н. Отарова[2], Д.Ч. Йелкин[3]

[1]Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
[2]Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати, Тараз, Казахстан
[3]Йедитепе университеті, Стамбул, Турция

Важность трансверсальных навыков в учебных программах высшего образования и на рынке труда

Аннотация. Подготовка специалистов, обладающих трансверсальными навыками, является главной задачей современной системы образования. Эти навыки имеют прекрасную возможность найти оптимальное решение сложных проблем в будущем и являются одной из проблем, востребованных в настоящее время в обществе. Трансверсальные навыки являются основой формирования цифровой и информационной грамотностей, критического мышления, лидерских, коммуникативных и других навыков, а также знаний, помогающих раскрыть потенциал личностного развития будущих педагогов-психологов. Трансверсальные навыки – это самые важные знания и навыки, которые, по мнению педагогов, работодателей и ученых, ведут к успеху в процветающем обществе.

Целью исследования, представленного в статье, является проведение эмпирического исследования, позволяющего определить степень успешности трансверсальных умений будущих педагогов-психологов на основе параметров их саморазвития.

На теоретическом уровне в статье анализируются понятия «трансверсальность» и «трансверсальность навыков».

Эмпирическая часть была реализована с использованием методологий «XXI century digital skills instrument aimed at working professionals: Conceptual development and empirical validation» (Ester v.Laar, Alexander J., Jan M., Jos de Haan) и «Коммуникативные и организаторские способности» (В.В. Синявский, В.А. Федорошин) учитывались упомянутые выше трансверсальные навыки. Для определения уровня критического мышления использовался тест Старки-Лорена, адаптированный Е.В. Луценко. В результате исследования были выявлены и дифференцированы трансверсальные умения будущих учителей.

Ключевые слова: трансверсальность, трансверсальный навык, навыки XXI века, коммуникативность, цифровые навыки, критическое мышление.

References

1. Cedefop. European Training Thesaurus. Luxembourg: Publications Office. [Electronic resource] – Available at: http://www.cedefop.europa.eu/EN/Files/3049_en.pdf/ (Accessed: 15 May 2015).

2. Tsvetkov S.V. Strength criteria for transversely isotropic materials of various classes of structure symmetry, Vestnik N.E. Bauman MGTU. Series "Mechanical Engineering", 1,86-99 (2009).
3. Transversal skills: what are they and why are they so important? [Electronic resource] – Available at: https://www.skillsandeducationgroup.co.uk/transversal-skills-what-are-they-and-why-are-they-so-important/ (Accessed: 17 October 2019).
4. Whittemore S. Transversal competencies essential for future proofing the workforce. [Electronic resource] – Available at: file:///C:/Users/Professional/Downloads/WhitePaperEssentialTransversalSkills_SWhittemore2018.pdf / (Accessed: July 2018).
5. Moura A.A., Mira M.R., Costa V.N. Handbook of Research on Human Capital and People Management in the Tourism Industry (Copyright, 2021, 41).
6. Mateo M., Buenadicha C., Bustelo M., Duryea S., Heredero E., Rubio M., Rucci G., Becerra L. Transversal skills development in latin america and the caribbean. [Electronic resource]. – Available at: https://fondationforge.org/archivos/originales/2e33b0d7e5d66012fd71c97887e9f4e3.pdf/ (Accessed: 2019).
7. Bailey A., Rosado N., Rey L. Handbook of Research on Program Development and Assessment Methodologies in K-20 Education. [Electronic resource] – Available at: file:///C:/Users/Professional/Downloads/CaptuloDesigning-an-EnglishCurriculum-for-Everyone2018.pdf / (Accessed: January 2018).
8. Crawford I. Developments in Virtual Learning Environments and the Global Workplace. [Electronic resource] – Available at: file:///C:/Users/Professional/Downloads/CRAWFORD%202021%20Employer%20perspectives%20on%20virtual.pdf/ (Accessed: January 2021).
9. Fischer M., Halm T., Koltay T. Cases on Research Support Services in Academic Libraries, 13, 99-120 (2021). DOI: 10.4018/978-1-7998-4546-1.ch005.
10. Pierdicca R., Frontoni E., Puggioni M.P., Malinverni E.S., Paolanti M. Virtual and Augmented Reality in Education, Art, and Museums, 12, 229-261 (2019). DOI: 10.4018/978-1-7998-1796-3.ch012.
11. What is Transversal Skills. [Electronic resource] – Available at: https://www.igi-global.com/dictionary/soft-skills-vs-hard-skills-in-tourism/61762/ (Accessed: 2023).
12. Karagozina M.I. Po stranichkam «issledovanie v dejstvii», Bilimdegi zhanalyktar [On the page "study in action", News in education], 2(46), 68-76 (2014). [in Russian]
13. Lucenko E.L. Adaptaciya testa kriticheskogo myshleniya L. Starki, Vestnik Hark. nac. un-ta imeni V.N. Karazina. Seriya: Psihologiya [Adaptation of the critical thinking test L. Starkey, Vestnik Hark. nat. university named after V.N. Karazina. Series: Psychology], 1110, 65-70 (2014). [in Russian]
14. Doghonadze N., Gorgiladze G. Problem solving in teaching foreign languages to students of pedagogical departments. [Electronic resource] – Available at:

file:///C:/Users/Professional/Downloads/Problem_Solving_in_Teaching_Foreign_Languages_to_S.pdf/ (Accessed: January 2008).
15. Goloshumova G.S. Modeling of the process of socialization of the personality in the conditions of additional education, World of science, culture, education, 4, 70-72 (2015).
16. N.A. Nazarbaevtyn Kazakstan halkyna zholdauy. «Kazakstandyktardyn al-aukatynyn osui: tabys pen turmys sapasyn arttyru», 2018 zhylgy 5 kazan [N.A. Message of Nazarbayev to the people of Kazakhstan. "Increasing the welfare of Kazakhstanis: increasing income and quality of life", October 5, 2018]. [in Kazakh]

Information about authors:

***Асылбекова М.П.* – корреспонденция үшін автор,** педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Отарова Т.Н. – педагогика ғылымдарының магистрі, М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз, Қазақстан.

Йелкин Д.Ч. – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Йедитепе университеті, Стамбул, Түркия.

Asylbekova M.P. – **Corresponding author,** Candidate of Pedgogical Sciences, **professor,** L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Otarova T.N. – Master of Pedagogical Sciences, M.H. Dulaty Taraz Regional University Taraz, Kazakhstan.

Yelkin D.C. – Doctor of Pedgogical Sciences, professor, Yeditepe University, Istambul, Turkey.

ХҒТАР 14.01

Ф.Б. Нұғманова[1], С.К. Кожаева[2]

[1]С. Сейфуллин атындағы Казақ агротехникалық университеті, Астана, Қазақстан

[2]Л.Н. Гумилев атындағы Евразиялық ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: farida.nudma@mail.ru, sanimkozhaeva61@mail.ru)

Болашақ педагогтің зияткерлік еңбек мәдениетін қалыптастырудағы технологияларын жобалау

Аңдатпа. Зерттелетін мәселенің өзектілігі құқықтық қоғамдағы заңнамалық базаны реттеу қажеттілігімен байланысты, өйткені өркениетті ұжымда, қоғамда, кез-келген жұмыста, парадигма күрделілікке негіздеу, тұлғаның дамуы мәдени жолын қадағалау, зияткерлік еңбек мәдениетін компоненттік қалыптастыру, өзіндік құндылық-семантикалық көзқарастарды анықтайды, дизайн негізін зерттеу қолданылды-бұл жолдар мен тәсілдердің сыртқы және ішкі байланыстарын ескере отырып, белгілі бір психологиялық-педагогикалық жағдайларда жүзеге асырылуын, антропологиялық парадигмаға сәйкес жас және кәсіби кезеңділіктік және зияткерлік еңбек мәдениетінің деңгейін ескеріп, дайындық деңгейі мен кәсіби-тұлғалық даму дәрежесі туралы мәліметтердің анықтығын, реттілігін, жеткіліктілігін, толықтығын, тұтастығы мен объективтілігін қамтамасыз етіп оның механизмі рефлексивті стратегия мен трансформациялық іс-әрекетті құру тактикасына, шынайы адам өмірінің қалыптасуына негізделіп, зияткерлік еңбек мәдениетін нақты ғылыми деңгейде қалыптастырудың тұжырымдамалық ережелері акмеологиялық, мәдени, құзыреттілік, контекстік, технологиялық аналитикалық, ақпараттық және квалиметриялық тәсілдерге негіздеп, жан-жақты, үйлесімді дамыған тұлғаны дамытуға және жаңасын ғылыми зерттеу қажеттілігін қанағаттандыру үшін, алынған білім ғылыми-зерттеу жұмысында қолданады, бұл зияткерлік еңбек мәдениетін иеленудің өлшемдері мен көрсеткіштерін анықтауға және нақтылауға, жұмыста іс-әрекетте адам жеке дамудың тұрақтылығын қамтамасыз етуі керек.

Түйін сөздер: зияткерлік, психологиялық-педагогикалық жағдайлар, зерттеу деңгейлері, технологияны жобалау.

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-194-204

Кіріспе

Саналы, мақсатты интеллектуалды іс-әрекеттің негізі. Зияткерлік еңбек мәдениеті болып табылады. Оның механизмі рефлексивті стратегия мен трансформациялық іс-

әрекетті құру тактикасына, шынайы адам өмірінің қалыптасуына негізделген. Тұлғаның дамуы мәдени жолмен жүреді, бұл жаңа тәжірибе алу, олардың мүмкіндіктері мен шектеулерін ашу және тану, өзіндік көзқарастар жүйесін анықтау, өзіндік құндылық-семантикалық көзқарастарды анықтайды.

Антропологиялық парадигма күрделілікке негізделген ұғымдарды синтездеу процесі ретінде белгілі бір қызмет түрлеріне негізделген мәдениеттің белгілі бір түрлерінен тұрады:

- интеллект-зияткерлік қызмет;
- ойын-ойын әрекеті;
- қарым-қатынас-коммуникативтік қызмет;
- еңбек-пайдалы қызмет;
- құқық, заң-заңнамалық-құқықтық қызмет;
- оқу жұмысы-оқу қызметі.

Проблемалар:

Мәселені зерттеу үш кезеңде жүргізілді:

- бірінші кезеңде антропологиялық парадигма негізінде зияткерлік еңбек мәдениетін қалыптастыру тұжырымдамасының, оның әдіснамалық теориясының, технологиясы мен практикасының тұтастығы негізделді, бұл технологияны жобалау тәсілін толық ашуға мүмкіндік береді.

- екінші кезеңде қаралатын мәселенің құрылымдық-мазмұндық мәселелері бойынша ғылыми-зерттеу қызметінің нәтижелерінен алынған компоненттердің мазмұндық толымдылығы арнасында кешенділікті қалыптастыратын фактологиялық тәсілдерге негізделген зияткерлік еңбек мәдениетін қалыптастырудың тұжырымдамалық ережелері айқындалды.

- үшінші кезеңде ғылыми - зерттеу жұмыстарын жүргізу кезінде антропологиялық парадигма құрылымында зияткерлік еңбек мәдениетін компоненттік қалыптастырудың негізін құрайтын тұлғалық жетілдіруге, жас кезеңінде өмір сүруге, жетілген жас міндеттерін шешудегі дәйектілікке, сәтті әлеуметтенуге, жеке тұлға мен жеке даму тұтастығын сақтауға бағытталған психологиялық-педагогикалық жағдайлар зерттелді.

Ізденістің сұрақтары

Еңбек, қызмет, жұмыс процесінде шығармашылық сипатқа ие гуманистік құндылықтарды қабылдау арқылы заңнамалық базаны реттеуге негізделген болашақ мұғалімнің зияткерлік еңбек мәдениетін қалыптастыру технологиясын жобалау әдісі қандай?

Ізденісәдістерінің мақсаты

Болашақ мұғалімнің зияткерлік еңбек мәдениетін қалыптастыру технологиясын

жобалау әдісінің негізгі мақсаты-зияткерлік еңбек маманының ықтимал мүмкіндіктерін ашу және дамыту үшін іс-әрекетті, еңбекті, жұмысты түрлендіру. Зияткерлік еңбек маманының әлеуетті мүмкіндіктерін ашу:

- рефлексия және түсіну;
- әрекет техникасы және коммуникация механизмі;
- түсіндіру және ойлау;
- мәдениеттегі өзін-өзі анықтау және оны енгізу;
- әлеуметтік-мәдени дербестендіру;
- целеполагании;
- білім жүйесін ұйымдастыру.

Ізденіс әдістері.Зерттеу барысында дизайн негізін зерттеу қолданылды-бұл жолдар мен тәсілдердің сыртқы және ішкі байланыстарын ескере отырып, жобалау процесінің күрделілігін қамтамасыз ететін антропологиялық тәсіл, оны жүзеге асыру технология мазмұнының жүйелік сипаттамасын жобалаудың бірыңғай, түпкілікті және барабар кезеңдерін қажет етеді.

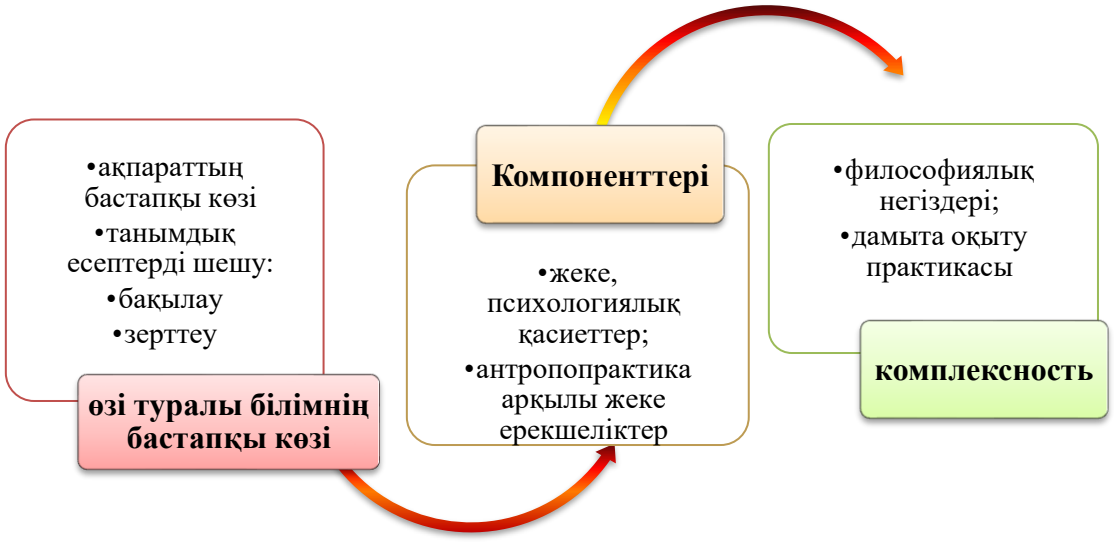
Технологияны жобалау әдісін әзірлеудің негізі қолданыстағы жүйенің мазмұнын анықтайтын жолдарды, тәсілдер мен жағдайларды зерттеу, жүйені дамыту мәселелерін сипаттау аспектілеріндегі қажетті өзгерістер мен жаңалықтарды нақтылау болып табылады [1].

Жүйелік-іс-әрекетті талдаумен байланысты, талдаушымен өзара байланысты мәселелерді зерттеу, білім алушылар тұрғысынан жүйеге қойылатын талаптарды бағалау және технологияны қолдану кезінде пән саласындағы проблемаларды бағалау.

Нәтижелер

Технологияны жобалау әдісі

Сантропологиялық тәсіл негізінде зияткерлік еңбек мәдениетін қалыптастыру жолдары келесідей сараланған (1-сурет):

Сурет 1. Зияткерлік еңбек мәдениетін қалыптастырудың кейбір жолдарын саралау

Зияткерлік еңбек мәдениетін қалыптастыру жолдарын іске асыруға бағытталған маңызды қағидаттар:

- өз қызметін басқару;
- рационализм дүниетанымның негізі ретінде:

а) танымдық;

б) заңдар мен механизмдерді техникалық меңгеру;

- мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізу ретінде мағыналық қалыптастырушы қызмет;
- әл-ауқат қағидаты-тәртіпті қалпына келтіру үшін тиісті шаралар қабылдау;
- өзіндік құндылық-сөзсіз маңыздылық және қорғау.

Бұл принциптер белгілі бір психологиялық-педагогикалық жағдайларда жүзеге асырылуы мүмкін. Оларды қарастыру үшін белсенді қызмет пен жүйелі жұмыс арқылы зияткерлік еңбек мәдениетін қалыптастыру тәсілдерін анықтау және анықтау қажет, бұл толыққанды ұйымдастырылған қызмет процесінде оны иеленуге әкеледі (2-сурет).

Сурет 2. Психологиялық - педагогикалық жағдай зияткерлік еңбек мәдениетін компоненттік қалыптастырудың негізі

Антропологиялық парадигма құрылымында зияткерлік еңбек мәдениетін компоненттік қалыптастырудың негізін құрайтын психологиялық-педагогикалық жағдайлар оның тетіктерін ашады және барлық жолдардың немесе кешеннің симбиозын құрайды, өйткені олар белсенді қызмет арқылы жеке жетілдіруге бағытталған.

Антропологиялық парадигма құрылымындағы зияткерлік еңбек мәдениетін қалыптастыру компоненттерінің механизмдері:

- салу взаимоотношениекак жүйесі;
- нәтижелерді болжау;
- компоненттің мазмұндық аспектісін бөліп көрсету;
- әртүрлі тәртіптердің түсініктерін анықтау;
- рефлексивті стратегия мен тактиканың мазмұндық жағын анықтау.

Зияткерлік еңбек мәдениетін қалыптастырудың антропологиялық парадигмасы белгілі бір зерттеу деңгейлеріндегі технологияларды жобалау әдісін негіздеуге мүмкіндік береді. Зияткерлік еңбек мәдениетін қалыптастыруды зерттеудің философиялық деңгейі материалистік диалектикамен анықталады. Диалектика зияткерлік еңбек мәдениетін танудың әмбебап әдісі және жеке тұлғаның даму теориясы ретінде негізгі ережелер, негізгі-тергеу байланыстары мен шындық құбылыстары өзара қарым-қатынаста және тәуелділікте зияткерлік еңбек мәдениетін қалыптастыру тетіктерін құруды қарастырады.

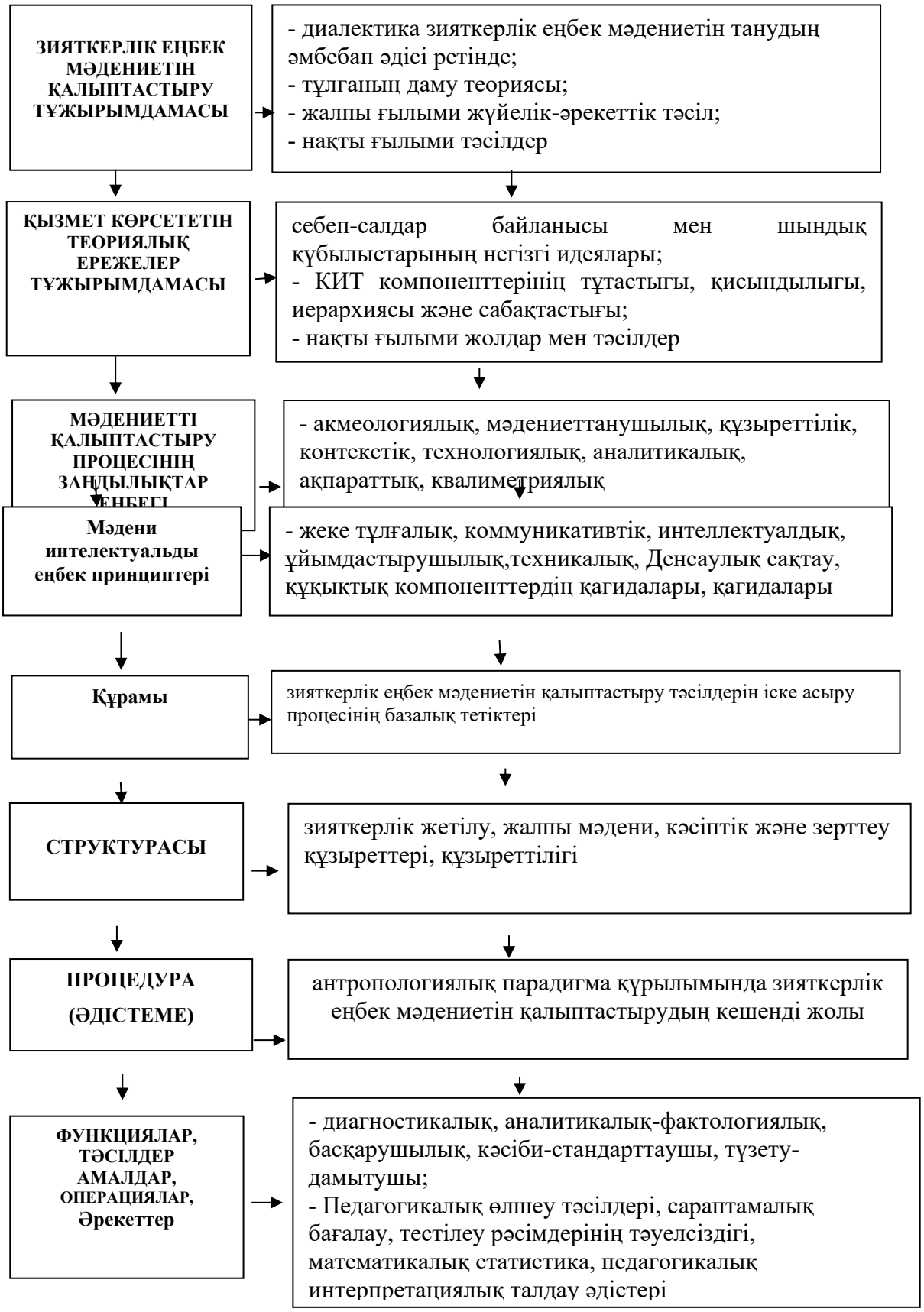
Жалпы ғылыми деңгейде зияткерлік еңбек мәдениетін қалыптастырудың тұжырымдамалық ережелері жүйелі және белсенді тәсілмен анықталады, өйткені оның қалыптасуы әр түрлі іс-шаралар процесінде жүреді және белгілі бір жүйеге ие. Зияткерлік еңбек мәдениетін қалыптастыру процесінің барлық компоненттері өзара байланысты. Бұл олардың тұтастығын, логикасын, иерархиясын және сабақтастығын қамтамасыз етеді. Жүйе ретінде әрекет ету тәсілінің теориясының негізгі теориялық ережелері студенттердің зияткерлік ресурстарды тиімді пайдалану қажеттіліктері мен қажеттіліктерін анықтау мақсаты ретінде белгіленген.

Зияткерлік еңбек мәдениетін нақты ғылыми деңгейде қалыптастырудың тұжырымдамалық ережелері акмеологиялық, мәдени, құзыреттілік, контекстік, технологиялық ианалитикалық, ақпараттық және квалиметриялық тәсілдерге негізделген.

Акмеологиялық көзқарас жеке және кәсіби дамудағы прогресс ретінде олардың заңдылықтары, тетіктері, жағдайлары мен факторлары арқылы өнімді даму мен өзін-өзі жүзеге асыруды зерттеуге мүмкіндік береді.

Жолдар мен тәсілдер зияткерлік еңбек мәдениетін танудың әмбебап әдісі ретінде диалектиканың тұжырымдамалық ережелеріне, тұлғаның даму теориясына, жалпы ғылыми деңгейдегі жүйелік-белсенділік тәсілінің теориясына және нақты ғылыми тәсілдерге негізделген (3-сурет).

Бұл дайындық деңгейі мен кәсіби-тұлғалық даму дәрежесі туралы мәліметтердің анықтығын, реттілігін, жеткіліктілігін, толықтығын, тұтастығы мен объективтілігін қамтамасыз етеді. Бұл ретте педагогикалық өлшеулер теориялары, массалық, сараптамалық бағалау рәсімдерінің тәуелсіздігі, тестілеу, математикалық статистика әдістері және жүргізілген талдауды педагогикалық түсіндіру пайдаланылады.

Сурет 3. Болашақ мұғалімнің зияткерлік еңбек мәдениетін қалыптастыру технологиясын жобалау әдісі

Даму мен өзін-өзі танудың негізі-жеке сапа және жеке тұлғаның құзыреттілігінің негізгі көрсеткіші ретінде Зияткерлік жетілу.

Мәдени теорияны білу негізінде жеке ақпараттық әлеуметтік-мәдени кеңістік кеңейіп, зияткерлік еңбек мәдениетінің мәні ашылады, заңдар, функциялар, факторлар, ойлау, сөйлеу ерекшеліктері, жалпы мәдениетпен өзара байланысты іс-шаралар ашылады.

Білім алушылардың құзыреттілігі рухани, зияткерлік, шығармашылық және кәсіби қасиеттерді дамытуға ықпал ететін және өзін-өзі анықтаудан өзін-өзі жүзеге асыруға көшудің перспективаларын іске асыруға мүмкіндік беретін негізгі кәсіби сұрақтарға жауап табумен байланысты.

Құзыреттілік тәсіл теориясы интеллектуалды еңбек мәдениетін қалыптастыру нәтижесінде қалыптасатын жалпы мәдени, кәсіби және ғылыми құзіреттіліктер кешенін анықтайды. Зерттеу мәселесін аналитикалық түсіну білімділікке ауысатын әмбебап және кәсіби құзіреттіліктерді игеру механизмін қамтитын мақсатты танымдық іс-әрекет процесінде осы феноменнің маңызды сипаттамаларына назар аударуға мүмкіндік береді. Білім беру бағдарламалары негізінде жасалған кәсіби және әмбебап құзіреттіліктер әлеуметтенудің қарқынды зияткерлік, жалпы мәдени дамуына ықпал етеді [2].

Зияткерлік еңбек мәдениетін қалыптастыру процесінде контекстік теория ойлау белсенділігіне, маңызды құралдарды, нақты кәсіби жағдайларды, университеттің білім беру үзінділерін, іскерлік ойындарды қолдана отырып, кәсіби мәселелерді шешуге бағытталған.

Зияткерлік еңбек мәдениетін қалыптастыру технологиясын жобалаудың бұл әдісі өзара байланысты үш қызмет түріне негізделген:

- дәрістер мен семинарларда жүзеге асырылатын оқу (аудиториялық оқу жұмысы және бірқатар тақырыптарды өз бетінше оқу);

- іскерлік ойындар, тренингтер арқылы квази-кәсіби қызмет;

-ғылыми-зерттеу жұмыстарында, өндірістік тәжірибелерде, магистрлік және диссертациялық жобаларда көрінетін оқу және кәсіби қызмет.

Технологиялық тәсіл студенттердің жеке және кәсіби өсуіне бағытталған зияткерлік еңбек мәдениетін қалыптастырудың негізгі оқу процедураларын қолданумен байланысты. Бұл даму технологиялары, проблемалық оқыту, денсаулық сақтау және компьютерлік технологиялар.

Зияткерлік еңбек мәдениетін қалыптастыру процесінде аналитикалық теория психологиялық-педагогикалық білімді, аналитикалық дағдыларды өзектендіруге мүмкіндік береді. Бұл мәселені терең зерттеуге ықпал етеді, сондықтан танымдық негіз теориялық негізделген шешім әзірленетініне сүйене отырып, санада жасалады. Іс жүзінде аналитикалық теория белсенді дидактикалық әдістер мен оқыту формалары жүйесі арқылы жүзеге асырылады. Бұл танымдық белсенділіктің жоғары деңгейін және теориялық ойлаудың дамуын қамтамасыз етеді - шығармашылық тапсырмалар,

тренингтер, іскерлік ойындар. Таңдалған рефлексивті стратегия және дамыған рефлексивті тактика стрессті басқару және уақытты басқару негізінде алынған құзіреттіліктерді талдау және синтездеу процесін интеллектуалды түрде ұйымдастырады.

Ақпараттық теория білім, білік,дағдыларды игеруде және олардың жеке құзыреттілікке айналуы мүмкін әмбебап практикалық құзыреттіліктерге ауысуында ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың маңыздылығын ашуға мүмкіндік береді. Бұл теорияны қолдану ақпараттық-коммуникациялық технологиялар негізінде ЖӘОО-ның виртуалды ғылыми қоғамдастықтарын құруға және пайдалануға ықпал етеді:

- виртуалды алаңдарды ұйымдастыру;
- екіжақты байланыс үшін жеке білім беру бағыттарын ұйымдастыру;
- адамның өмір жолы мен оның жетістіктерінің толық көрінісі ретінде өзін-өзі таныстыруды ұйымдастыру.

Зияткерлік еңбек мәдениеті феноменін зерттеу идеядан тұжырымдамаға, теориядағы тұжырымдамаға логикалық жолмен жүреді, ал зияткерлік еңбек мәдениетін қалыптастыру теориясы әдіснамалық тәсіл аясында қарастырылады, тәсіл белгілі бір парадигма аясында анықталады [3].

Жан-жақты, үйлесімді дамыған тұлғаны дамыту және жаңасын ғылыми зерттеу қажеттілігін қанағаттандыру үшін алынған білім ғылыми-зерттеу жұмысында қолданылады, бұл зияткерлік еңбек мәдениетін иеленудің өлшемдері мен көрсеткіштерін анықтауға және нақтылауға мүмкіндік береді, сонымен бірге студенттердің жеке табиғаты мен мүмкіндіктерін ескеру қажет. Антропологиялық парадигмаға сәйкес жас және кәсіби кезеңділікті және зияткерлік еңбек мәдениетінің деңгейін ескеру қажет.

Осыған байланысты зияткерлік еңбек мәдениетін қалыптастыру кезеңдері мынандай болып бөлінеді:

- ұғыну мәні оқылатын феноменін;
- зияткерлік еңбек мәдениетінің ерекшеліктері туралы білімді меңгеру;
- функциялардың, әрекеттердің, құзыреттердің практикалық қызметте қолданылуы;
- зияткерлік еңбек мәдениеті бойынша білім, білік, іс-әрекет тәсілдерін талдау, жүйелеу, жалпылау және тарату болыр табылады. Бұл кезеңдерді оқытудың ерекшеліктері мен мақсаттарын, құзыреттіліктерді қалыптастыруды ескере отырып, өзін-өзі бағалау және өзін-өзі тану қажеттілігімен жүзеге асыруды қажет етеді.

Жеке дамудың негізгі мотивациялық факторы-өз қабілеттерін толық іске асыруға ниеті. Іске асыру кезеңі өз өмірінің мағынасын түсіну үшін өмірлік философиялық көзқарастардың қалыптасуымен сипатталады [4].

Қортынды

Мұғалімнің зияткерлік еңбек мәдениетін қалыптастыру технологиясын жобалау

әдісін жүзеге асыру белгілі бір оқу кезеңінің соңында оқушылардың критерийлерін, көрсеткіштері мен жетістік деңгейлерін стандарттауға мүмкіндік береді. Бұл жағдайда нақты пәнің оқу нәтижелерін білім мазмұнын игерудің белгіленген міндетті минимумымен, құзыреттілікті қалыптастыру талаптарымен салыстыру жүргізіледі.

Зияткерлік еңбек мәдениетін қалыптастыру технологиясын жобалау әдісінің негізгі тетіктері-жолдары, тәсілдер және жағдайлар. Оларды жүзеге асыру технологиясы сапасын өлшеу және бағалау алгоритмі ретінде мен кәсіби дайындықтың, болашақ мұғалімнің жеке кәсіби және жеке өсуіне қолдау көрсету және қолдау мақсатында, қалыптасу және дайындық процесінде субъектілердің кәсіби және білім беру бағдарларына мониторинг жүргізуге асыруға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1. Вернадский В.И. Научная мысль как планетарное явление. – Москва: «Наука», 1991. – 271 с.
2. Шаймарданов Р.Х., Хузиахметов А.Н. Педагогические технологии. Допущено Министерством образования и науки Российской Федерации в качестве учебного пособия для студентов педагогических учебных заведений. – Москва: Изд-во «Дрофа», 2008. – 240 с.
3. Хузиахметов А.Н. Педагогика. – Казань: Магариф.2004. – 543 с.
4. Воронцов Г.А. Основы технологии интеллектуального труда студентов. – Ростов на Дону:РГПУ, 2005. – 246 с.

F.B. Nugmanova[1], S.K. Kozhayeva[2]

[1]S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, Astana, Kazakhstan
[2]L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Designing technologies of the future teacher in the formation of the culture of intellectual work

Abstract. The relevance of the problem under study is due to the need to regulate the legislative framework in a legal society, since in a civilized collective, society, in any work, the paradigm is based on complexity, traces the cultural path of personality development, component forms the culture of intellectual work, defines value-semantic attitudes, uses the study of the basics of design- taking into account external and internal connections of ways and approaches, implementation in certain psychological and pedagogical conditions, in accordance with the anthropological paradigm, taking into account the level of age and professional periodicity and the culture of intellectual work, ensuring the reliability, consistency, sufficiency, completeness, integrity and objectivity of information about the level of training and the degree of professional and personal development, its mechanism is based

on the tactics of building a reflexive strategy and transformational activity, the formation of real human life, the formation of a culture of intellectual work based on conceptual provisions formation at the level of archeological, cultural, competence, contextual, technologically analytical, relying on information and qualimetric approaches, for the development of a comprehensively, harmoniously developed personality and meeting the need for scientific research of the new, the knowledge gained is used in research work, which makes it possible to identify and clarify the criteria and indicators of ownership of the culture of intellectual work, to ensure the stability of a person's personal development in work activities.

Keywords: intellectual, psychological conditions, pedagogical conditions, research levels, technology design.

Ф.Б. Нугманова[1], С.К. Кожаева[2]

[1]С. Казахский агротехнический университет им. Сейфуллина, Астана, Казахстан
[2]Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Проектирование технологий будущего педагога в формировании культуры интеллектуального труда

Аннотация. Актуальность исследуемой проблемы обусловлена необходимостью регулирования законодательной базы в правовом обществе, так как в цивилизованном коллективе, обществе, в любой работе парадигма основывается на сложности, прослеживает культурный путь развития личности, компонентно формирует культуру интеллектуального труда, определяет ценностно-смысловые установки, используется изучение основы проектирования-с учетом внешних и внутренних связей путей и подходов, реализации в определенных психолого-педагогических условиях, в соответствии с антропологической парадигмой, с учетом уровня возрастной и профессиональной периодичности и культуры интеллектуального труда, обеспечивая достоверность, последовательность, достаточность, полноту, целостность и объективность сведений об уровне подготовки и степени профессионально-личностного развития, ее механизм основывается на тактике построения рефлексивной стратегии и трансформационной деятельности, формирования реальной человеческой жизни, формирования культуры интеллектуального труда на основе концептуальные положения формирования на уровне акмеологический, культурный, компетентностный, контекстный, технологически аналитический, опираясь на информационные и квалиметрические подходы, для развития всесторонне, гармонично развитой личности и удовлетворения потребности в научных исследованиях нового, полученные знания используются в научно-исследовательской работе, что позволяет выявить и уточнить критерии и показатели владения культурой интеллектуального труда, обеспечить устойчивость личностного развития человека в

деятельности в работе.

Ключевые слова: интеллектуальные, психолого-педагогические условия, уровни исследования, проектирование технологии.

References

1. Vernadsky V.I. Nauchnaja mysl' kak planetarnoe javlenie [Scientific thought as a planetary phenomenon]. (Science, Moscow, 1991, 271 p.), [in Russian].
2. Shaimardanov R.H., Khuziakhmetov A.N. Pedagogicheskie tehnologii. Dopushheno Ministerstvom obrazovanija i nauki Rossijskoj Federacii v kachestve uchebnogo posobija dlja studentov pedagogicheskih uchebnyh zavedenij [Pedagogical technologies. Approved by the Ministry of Education and Science of the Russian Federation as a textbook for students of pedagogical educational institutions]. (Moscow, Publishing house «Bustard», 2008, 240 p.), [in Russian].
3. Khuziakhmetov A.N. Pedagogika [Pedagogy]. (Kazan, Magarif, 2004, 543 p.), [in Russian].
4. Vorontsov G.A. Osnovy tehnologii intellektual'nogo truda studentov [Fundamentals of technology of intellectual work of students]. (Rostov on Don, RSPU, 2005, 246 p.), [in Russian].

Авторлар туралы мәлімет:

Нұғманова Ф.Б. – **корреспонденция үшін автор,** С.Сейфуллин атындағы Агротехникалық университеті технологиялық машиналар және жабдықтар кафедрасының доценті, С.Сейфуллин атындағы Агротехникалық университеті, Астана, Қазақстан.

Кожаева С.К. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының доценті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Nugmanova F.B. – **Corresponding author,** Associate Professor of technological machines and equipment of Department, S. Seifullin Agro Technical University, S. Seifullin Agrotechnical University, Astana, Kazakhstan.

Kozhayeva S.K. – Associate Professor of Social Pedagogy And Self-Knowledge Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

IRSTI.14.07.05, 17.71

B. Ospanov

Kyzylorda University named after Korkyt ata, Kyzylorda, Kazakhstan
(E-mail: baktiar_aa@mail.ru)

Education and influence of Abay's poetry in Nurtugan Kenjegululy's works

Abstract. The author dealt with the issues of the Islamic worldview and national education in close unity in writers' creativities of the Syr region in the article. The ultimate goal is to assess the Islamic religion as a pillar of goodness in the nation and generation, to encourage morality, spiritual purity, and honesty, to inculcate patriotism and nationalism, and to call for science and knowledge.

The main feature of Abay's poetry was to imitate the Prophet Muhammed's life as a sample and it was not developed only in poets' creativities of the Syr region, but it was also developed in the Kazakh literature of the last quarter of the XIXth century and at the beginning of the XXth century as it is described in the research work at the same time.

It goes without saying that the art of speech reflects all the stages of people's lives, including social and political conflicts created by time, various currents in society, and psychological adventures. Nowadays compositions of contemporary poets related to religious education are investigated in detail in modern Kazakh literary research. Religion, science, and art are considered as components of one whole, which is called the knowledge of life.

The purpose of the article is to assess the influence of Abay's poetry on Nurtugan's creativity and national education, connect the effect with modern pedagogical ideas and principles of education and conduct a critical analysis.

The topicality of the investigation is to inform the origins of the spiritual treasures of the Oriental world, the theme of Islam, and the educational approach in Abayand Nurtugan Kenzheguly's creativities, as a single phenomenon (three pillars) rooted in the research work.

The crucial intention of the article is, firstly, to produce scientific arguments and conclusions, secondly, to convey the essence of knowledge, folk education, and Islamic worldview, and, thirdly, to prove to generations that it is a spiritual value for generations in Nurtugan's creativity.

The practical significance of the article is that students' comparing Abay and Nurtugan's works will expand their Islamic knowledge value, moreover, they will get spiritual food, and they will get used to analyzing texts. The result can be used in the pedagogical process of secondary and higher educational institutions.

Keywords: Islamic worldview, three pillars (religion, science, art), nazym (a special type of poetry), folk education, knowledge, a realist poet.

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-205-218

Introduction

Additionally, enlightened poets' works are considered both from the viewpoint of individual creativity and within the framework of the literary and pedagogical processes in the history of Kazakh literature and pedagogy. Correspondingly, Nurtugana Kenzhegululy's compositions are one of them. Indeed, his literary legacy is focused on forming morality, faith, education, and the formation of a universal Islamic worldview.

Furthermore, it was noticed that his poetry was affected by the humanistic ideas of Oriental literature and Abay's poetry, a great Kazakh poet. The Islamic worldview and national education are artistically intertwined in close unity, not only in Nurtugan Kenzheguly's work but also in poets-zhirauz's creativities of the Syr region. In fact, inoculated the Islamic religion as a pillar of goodness to the nation and generation, calling morals, spiritual purity, and honesty, inculcating patriotism, and nationalism, and appealing to science and education as well his specific strategies.

It is obvious that the trend of imitating the Prophet Muhammad's life in Oriental literature and Abay's poetry were not developed creatively only in poets' poems of the Syr region, but it was also common in Kazakh literature of the last quarter of the XIXth century and early XXth centuries. Then the principles of Islamic culture with a characteristic feature of thought of the Kazakh people were combined.

According to Islamic knowledge, there is not anything eternal in the world, the creator kills and revives everything, and everybody will be asked about what the person has done on Judgment Day. Moreover, it is known that the main pillar is the concept of God, who created everything. That is why its difference depends on the literary works of the period we are talking about. It is cited in the Holy Quran: «The true Messenger trusted in (the Qur'an and the Sunnah) without any hesitation, what was sent down to him from his Lord (through revelation), and the believers (the neighbors) also believed (believed). Everybody believed fully in Allah, His angels, His books, and prophets and said: "We do not separate any of His messengers (we love and trust in each of them)."And they said: "We heard the call (call to faith in our Lord), and we heard the call (call to the action), and we obeyed (calling), and we did not hesitate."Oh, our Lord! We ask for Your wide forgiveness and we will return to You in the end»,- they said. (Surah al-Baqarah, verse 285). [1, 49.]

However, the artistic values and literary heritage of any country or people cannot be separated from the history of this country. Accordingly, in our country, it is considered in a complex way, considering the spiritual heritage of the Kazakh people together with the history of the country**.** First of all, one can not make a relevant investigation without paying any attention to the past and the history of the country when the issues of Islam and Sharia in Kazakh literature are talked about. Indeed, the spiritual leader of our people, A. Baitursynov following opinion should be emphasized: "The function of history is to tell about the past life of the entire human race or the entire nation, or even the group, how it happened really. The purpose of history is to clarify how human life changes according to laws of nature" [2, 261]. Furthermore, Literature does not ignore all levels of people's lives, such as social and political conflicts created by time, and different tendencies in social and psychological adventures. In other terms, the historical events of the country will be undoubtedly woven into the language of art and they will be discussed by future generations sooner or later. Currently, poets' works of the modern period related to religious education are deeply investigated in detail, their cognitive and educational values are revealed in accordance with the requirements of the time in the science of Kazakh

literary studies, because religion, science, and art are considered to be the three pillars of a civilized country.

If religion tries to normalize all processes in society, starting with the human soul, then the ultimate goal of Literature may be to overcome human ecological conventions and open the way to the freedom of the soul. Besides, it is necessary to pay attention to when Islam appeared in the Kazakh land, in discussing Islam and Sharia issues in Kazakh Literature. In this regard, A. Baitursynov emphasized: "By written literature, we imply compositions done in written form. Words used in written compositions that have appeared in the Kazakh language since the beginning of writing are considered to be words. Writing and religion appeared together among Kazakhs. In fact, at the beginning of written literature, there were religious teachers, children's teachers, and Nogai mullahs among Kazakh people who interpreted the religion and they became creators of words. They lived among Kazakhs for a long time, so they knew the Kazakh language and its characteristics perfectly. In other words, the religion was presented with the help of poetry by Mullahs because they had discovered Kazakh people's characters who loved poetry very much. They proclaimed the provisions and prescriptions of the Sharia in the form of verses, stories, and poems, absorbed them into the people's ears, carried them to their hearts, and edited them in the form of other Muslim religions. Poems-tales were transformed into the form of ancient Kazakh songs-tales and translated into the Kazakh language in order to express and explain the conditions of the religion and the prescriptions of Sharia through poetry" [2, 316.]. Moreover, his viewpoint was the evidence for later scientists' and researchers' opinions and conclusions in the investigation. For instance, academician M. Auezov complements his opinion as follows: "It is a correct opinion that the main cause for the spreading of Islam among the Kazakhs was their love of poetry. No matter what was spread to the country, it was spread only after becoming a part of literature and falling into one of the dimensions of literature. If it was propaganda without poems, stories, and beautiful words, the people did not try to listen to it and did not pay any attention to it, because they were unwilling" [3, 49.].We can see ideas similar to these opinions in other scientists' and researchers' investigations.

Indeed, the theme of Islam, the viewpoints of enlightenment, the sources of spiritual treasures of the Oriental world in Abay's poetry, and Nurtugan Kenzheguly's creativities are in harmony with today's pedagogical ideas and principles of education.

Additionally, there are researchers related to poets - zhiraus' creatives of the Syr region and Islamic values, but they are mostly related to their general creativity and artistic works. The Islamic worldview, enlightened ideas, and attitudes in Nurtugan Kenjegululy's poems, the problem of education has not become the subject of research yet.

Research materials and methods

The Holy Quran (Translated by Khalifa Altai), A. Baitursynuly, M. Auezov, Nurtugan Kenzhegululy, S. Mukanov, A. Margulan, A. Konyratbaev, B. Kenzhebaev, N. Kelimbetov, R. Berdibaev, S. Kaskabasov, M. Myrzakhmetov and other senior scientists and works of scientists which were edited after getting the independence such as Yu. P. Povarenkov [4], M. Abduov [5], D. Satemirova [6], F. Zhumazhanova [7], U. Baibosynova

[8], G. Tuyakbaev [9], B. Zhusipov [10], K. Orazbekova [11], G. Bakhtiyarova [12], A. Abdirasylovny [13], were used in the article. Senior and younger generation scientists' viewpoints were summarized, and Nurtugan Kenzheguly's works were taken as research material.

Literary-theoretical analysis, comparison, and comparison methods were used during the investigation.

Results and analysis

As a result of the research work, the education problem of the Islamic worldview in poems and songs, which has not become an object of research in the history of Kazakh literature yet, it was proved, that this compatibility was not studied comprehensively. It is proved that it has not been studied so far, by making an analysis on Nurtugan Kenjegululy's works, it is revealed that the Islamic worldview of poets of the Syr region and national education are closely related in his work, and his work has been influenced by Abay's poetry. The artistic picturesqueness, educational and educational power of these poems are demonstrated with the examples.

The influence of Abay's poetry on Nurtugan Kenjegululy's poetic art was analyzed through specific texts.Abay and Nurtugan’s first needis the faith and knowledge.

Thus, in the course of the article, it was proved on a scientific basis that the poet Nurtugan's educational and pedagogical views which he developed Abay's thinking creatively are quite compatible.

When we talk about the issue of the Islamic worldview in poets' works of the Syr region in the last quarter of the XIXth century and at the beginning of the XXth century, we can notice that the ultimate goal is to make the religion as a pillar of the country and lead the generation to goodness, morality, spiritual purity, honesty and to instill a sense of patriotism, nationalism, science, it implies an appeal to education.

Consequently, in this regard, we can understand from their creativity, their respect for the art of speech, valuing and respecting the jewel of words, and considering them as teachers. For this reason, if we pay attention to only Nurtugan Kenzheguly's works without covering all related poets, we will clearly see a few things.

The poet Nurtugan follows Abay Kunanbayul as the source of his creativity, who is considered the main Kazakh poet, on his way to spiritual maturity. First of all, he was a poet, who was a thinker of the Oriental world, the Muslim people, and whose national worldview was formed in the Oriental framework, was considered a spiritual teacher not only to his students but also to all the poets who were close to the art of speech.

Abay's doctrine of the "complete man" with his humanistic ideals draws spiritual nourishment from classical Sufi poetry. It was also the main basis of poets' works s of the Syr region in the Sufism-enlightenment literary trend. The poet Nurtugan is one of them. He hears Abay's name, fame and tries to get nourishment from the world of poetry. Even how he got Abay's book is based on his poems.

«Kitabı jürgen edi tüspey qolğa,
Sultanğa köp raxmet tapqan zorğa..
Oqısam qayta-qayta meyrim qanıp,
Jastanam alıp ketip, şıqsam jolğa.
Üyrenip sol Abaydıñ söz ülgisin,
Qosarmın sıbağamdı men de qorğa.....»[14, 85-86.], -he emphasized that he had read Abay's books with great enthusiasm.

Nurtugan understood the philosophical essence of Abay's poems, and it inspired his imagination, him, and found support for his soul. Then the poet propagated Abay's poetry, the innovation and new dynamism he had contributed to Kazakh literature along the Syr region, especially in Aral in a high level. He started writing new poems, being too impressed and inspired by Abay's poems.

«Qadirin Abaydı oqıp tanığanda,
Qazaqta teñ tappadım osı mañda.
Bağıma Abay tudı – söz zergeri,
Öleñim, iligersiñ endi sanğa!
Qoldasañ, söz asılın Abaydı bil.
Özińşe dauırqqanmen qalasıñ qur.
Jürekke jılı sözdi uyalatqan
Ol mäñgi tarïxtıñ törinde tur!»[14,86.].

In fact, it is Nurtugan Shayir's esteem, respect, a role model for Abay, and it is not only love for Abay, but he also expresses his love of wisdom, poetry, depth, virtue. He reflects his respect for Abay in every poem dedicated to Abai differently and repeatedly.Once he says:

«...Är kezeñ twğıza ma öz danasın,
Bilmeymin, kezdeysoq pa, ol arasın?!
Bağıña Abay tuğan talanıñ bar,
Önerden, qazaq, qaytip qur qalasıñ?
Mende bir şayırı edim Sır öñirdiñ,
Şïratqan şın arqauın örnek – jırdıñ.
Öleñim qayta tuıp, bir jasardı-au
Gülindey şeşek atqan oy men qırdıñ» [14,87.], – he conveys the artistic level of Abay's works in figurative language. Thus, the poet, who received spiritual strength from wise Abay, moved to the topics touched by him, followed the path chosen by him, and imitated Abay's style, amazing lyrics, and deep philosophy in his poetry.

He also did not deviate from the path laid by Abay, criticized the problems and ills of the society around him, proceeded to write poems exposing evil and deceit, the division into groups, clans, and sects, compared good and bad, and urged the nation to be virtuous.

Nurtugan, in particular, called his contemporaries and the future generation to "make friends with nice people", first of all, everybody should be able to define good ones from the crowd and stay away from bad ones because morality and honesty are people best characteristics. Correspondingly, people's best and worst characteristics are reflected in his poem «Erlermen esi bütin bolsañ ulpat»:

«.. Jaqsığa köp işinde duşar kelseñ,

Jetpegen artıq-kemdi qımtap jabad.
Jamanğa qanşa qızmet jasasañ da,
Öziñdi aqırında zärdey şağad.
Minezi jamandardıñ ït sekildi,
Eseyip erjetken soñ qoldı qabad.» [14,82.].

The poet's main goal of giving a message to his contemporaries and the next generation is probably, firstly, what he had learned from the teachings in the mosque-madrasah and, secondly, the principles of the Islamic religion. Because, in verse 110 of Surah Imran of the Qur'an, it is said:« You should be a good community that calls people to goodness and forbade evil, and believes only in Allah. »[15, 64].

Nurtugan, a poet, wants people to become a nice nation mentioned in the Quran. That is why he preaches to people and writes agitational poems. For example in his poem, «Adam bolsaң sypayy bol» he appeals to his contemporaries:

“Keibireu jaqsylyqty jaqyn bilip,
Juredi adaldyqpen tusip kozge.
Maqsaty – adamdyqty armandaidy,
Pikiri baskalardan bolady ozge” [11, 82.], – He preaches, exhorts and displays gratitude to nice people, and he exaggerates the value of those who do good. Otherwise, he frustrated again and mercilessly criticizes the scoundrels he has seen.

«Jağımpaz jağınadı jaramsaqtap,
Jükteydi swayttığın qızıl tilge.
Qoynına jılan salıp otıradı,
Işi – qas, sırtı – jılmañ köz körgende.
Ösekti öner bilip, pulsız tasıp,
Jüredi söz arqalap birden birge.
Jamandap dostı dosqa, jala jağıp,
«Mazdasa, – deptanadı, – menenkörme! ...
Dos tutpa közi külgen jağımpazd
Dos tutpa közi külgen jağımpazdı,
Eñbegiñïtke istegen keter jelge» [14,83.].

People's bad and inadequate behaviors are condemned in these verses by Nurtugan and he urges his contemporaries not to be like that.

In other terms, he advises not to make friends with such people, who are not intelligent. Thus, the poet suggests that life should be spent meaningfully by everybody. In addition, he illustrates the following about stupid and unfaithful people in his poem «Bir kenges» which means a piece of advice. The meaning of the poem is expressed as follows by the poet:

«...Keskinin kem aqıldıñ qarap tursañ,
Köterip özin tawğa bağalaydı.
Şınıday sınıp ketip säl närseden,
Kewliñdi qattı sözben jaralaydı.

Qolına opasızdıñ olja tüsse,
Dosı men joldasına qaramaydı» [14, 84.].

Since then, he has been able to expose the drawbacks of the ill-wishers and sycophants who do harm the country, morals, and family relations, and sometimes even the fools who are easily caught by them and compares them with real noble souls against them. For example, the poem «Jaqsı men jaman turalı»is an evidence of this saying.

«Jıluı kün nurınday asıldar bar,
Qıtımır sarı ayazğa toñdırmaytın.
Egeske erinbeytin kekşil de bar
Jarmoyın,beypil sözge boldırmaytın.
Qu da bar, neken – sayaq swayt ta bar
Joldasın qatar üyge qondırmaytın,
Aq köñil, añqaw, bayğus, sorlı da bar
Sır bükpes köringenge tekturmaytın» [14, 85.].

As mentioned above, the majority of the topics which were touched upon by the poet depend on correcting a man's bad habits and misbehaviors.

In view of this, Nurtugan composed a lot of poems with the idea that such a bad man should not muddy the young generation's silence and pollute their minds, and in contrast, a good one should lick their hearts and cheer them up. The poet displays clearly negative aspects within the country, sometimes laments his inability to contend against them, and considers himself as one of the culprits. The poem «On jeti nazym»:

«Pikiri bar jasşäkirt
Mısalıqılsın keyingi.
Sırtına qarap jïrenbey,
Işine jïnar peyildi» [14, 29.], -the author depicts a goodperson's portrait defining the man's crucial characteristics.

As for, «Ekinshi nazymynda»:

"Ulgi korip ulkennen
Buzyqtyqty qoldandyq.
Paidaqyldyqqaradan,
Jaqsykyqtanqurqaldyq
Munymyz – netkennadandyq!
Munynbariaramdyq!
Bul minimize turganda
Tuzelmeidibirhalyq!" [14.29.], –and suggests the right ways to be intelligent. Moreover, he puts himself in the place of one of those who has a bad reputation, asks him to give up bad habits, and stop doing negative actions, he is very angry with him at the same time. In the third and fifth poems, he emphasizes the harm of ignorance, theft, and negative acts again that they are not in accordance with the Sharia and the Koran invented by dumb mullahs, and proclaims, «Save your children from ignorance, even if you are like that!» [14, 25-27.].

Furthermore, the poet also points out ways to get rid of ignorance, and bad habits that pollute the minds of the generation as Abay. The topic of Islam, which is drawn like a golden

thread in the poetry of both of them, is the topic of Islam. Creations that describe the nature of God Almighty. The spiritual heritage that glorifies God's existence and greatness is often given in the form of praise Both of them did not go beyond the scope of Islam in their knowledge of God, but were able to show a deep knowledge, weighing the religious thoughts that are in harmony with the verses of the Holy Qur'an and the hadiths of our Prophet Muhammad (pbuh) in their works. Allanıñ özi de ras, sözi de ras,

Ras söz eş uaqıtta jalğan bolmas.
Köp kitap keldi Alladan onıñ törti
Allanı tanıtuğa söz ayırmas,- [16, 25-27.]. -If Abay pays particular attention to the truth of knowing God, Nurtugan Kenzheguly clarifies his wishes using simple everyday words such as «Yes, God, I pray to you alone!», «If you call me your servant, then cure me» in his poems:

«Süyendim, jalğız, Alla, öziñe adal,
Şïpa ber keselime, sen, zülzalal?! [14,11.], - the poet's main focus is Allah, and with the mood characteristic of humanity, he wishes for the lyrical hero a good hope through the lines of the song. Both of them have an infinite love for God. He aimed at self-knowledge and spiritual purification of man by loving God. And faith begins with knowing God. Faith is the source of moral, and virtue qualities and the source of people's education. So, in our opinion, Nurtugan, like Abay, is a people-oriented, humanist poet who holds the flag of humanity high.

The idea of enlightenment is Abay's special theme in his poetry. Abay is an enlightening poet who paid special attention to art and education. According to Abay's opinion, a person is like a brick suitable for building the world, so the person should find his place in life and make a much contribution to the country.

In the final analysis, one should read and study with great enthusiasm to master the science, Nurtugan poet anticipates that the key to recovering from the syphilitic character is education and calls the nation to be well-educated. At first, the poet acts according to his advice, educates his son, and consults his son by giving some useful advice.

“Oqu izdep, qaragym, kettin uzap,
Saulygyndy otyrmyz Haqtan surap.
Şol de bolar jolynda, jau da bolar,
Bir şyqqan son jure ber qaitpai şydap!
Otbasynda qart adam otyrady,
Jas adamga jarasar etse talap.
Talabynnan Tanirim jarylqasyn,
Duşpanynnan jolynda korme azap!
Bir nesibe bolarlyq tutynarsyn,
Tek bir kunde eşkim de almas sanap.
Eseigen son, anşein is bitpeidi,
Oz halinwe talapqa turma qarap.
Ugit aitqan auylda ulkenderin,

Tutynarsyn gylymga muny balap.

Bul ugit soz – ulken syn, yqyrarym,
Seni oilap, bolyp tur konil jarym.
Maglum boldy hal-jaiyn qagazynnan,
Ayagam jok, kaitein, qolda barym! [14,15.] -, then, he insists his child contend and overcome all the difficulties encountered on the path of getting an education, until he reaches his desired goal. He prays the God so that his son can achieve all his goals. Also, he evaluates the path of knowledge and science as the path of justice, adds it to his poems like a will, and commands not to deviate from this path.

«Talabıñnan talpınğan tayma, janım,
Ğadilettik, ayqındıq – jürgen töriñ...
Beldi baylap bäygege basıñdı tik,
Atañ qazaq, duşpanğa ketken kegiñ.
«Kek alar» depketken soñ kewilimiz bar,
Aldı tayız, sarbazım, seniñ köliñ! [14,16.].

The poet understands that, namely, education is a real medicine for evil in society and contemporaries' bad behavior and it is seen in his several works. In fact, this is a proven truth in any society, in any era.

In general, education and traditions are considered to be very important in the development and history of any nation, therefore they will become channels for national and folk pedagogy.

However, this matter depends on the characteristics of each nation, lifestyle, beliefs, and stance. In this regard, it is familiar that the Islamic worldview played a great role in the past centuries, and when studying poets' creativity in the Syr region, in our opinion it is better to consider them as a whole.

The instructive meaning of Nurtugan Kenjegululy' biography and creativity, who lived along the Syr region is described in the content of the article. His great contribution to the young generation's education in Kazakh literature is priceless: his works are full of proverbs, and words of wisdom, and we trust that his allusions to justice, faith, religion, and honor are in tune with the wishes of the modern century.

According to A.S. Makarenko's viewpoint, education is a social process in a broad sense [17, 82.]. A family, environment, educational centers, and others are of great importance, regarding, teaching methods are considered to be indisputable and integral parts of education. Regarding the classification of these teaching methods, there is no unique opinion, it differs in pedagogical textbooks and scientific works, that is, "In G. I. Shchukin's textbook published in Moscow in 1977, teaching methods are described: 1. Formation of personality consciousness; 2. Formation of public behavior, and organization of activities; 3. Behavior and actions refer to motivation" [18, p. 86]. Their work is developed by N.I. Boldyrev, N.G. Goncharev, F.F. Koralev.

It can be said that the process of religious education is not one-dimensional due to the main object of our research work. It includes several dimensions that are equally necessary to form a whole personality. In other words, the holistic approach that is considered important

in modern pedagogy in religious education should be considered on the basis of a methodological basis. Therefore, the skills of faith, and religious lifestyle, including external forms and manifestations are inoculated in the process of religious education. Education should contribute to the visibility and discovery of this path in human life. A man, who has been educated in this way, thinks and acts according to the initiative set by God; he tries to conform to the worldview shown by God in every action and thought. Thus, the main problem of education at the moment is the formation of the worldview, because "teaching activity of the education helps to master all types of the action with the leading idea implemented in various systems of teaching forms, the worldview with the educational system, and the formation of skills and abilities" [18, 108.].

From this point of view, the types of education are integrated into Nurtugan's works, and excerpts taken as examples can prove that the above-mentioned ones can be seen in one work in his Islamic worldview poems.

National education with Islamic values is infused in shayyr's works and put in a poem table. From his poems addressed to the general public to an individual, or on the contrary, from the poems addressed to an individual, one can fully understand public exhortation and teaching, and nationalism, aesthetics, morality, and educational directions overlap in his works.

According to scientist S.K. Kaliyev's viewpoint, folk pedagogy starts with family education through traditions, customs, rituals, food preparation, hospitality rituals and examples of oral literature, national ornaments, art forms, and sports games, and continues through village regions, and countries. If we say that - the type of education, which has long taken place in the relationships between the people, the tribe, the city, and the whole people, is a certain norm of shaping human character and behavior [19], then all of them can be found in Nurtugan Shayir's works.

Conclusion

On the whole, Nurtugan Kenzheguly is a realist poet, that is to say, he is an artist who was able to illustrate all aspects of life in his works at the end of the XIXth century and at the first quarter of the XXth century. In the final analysis, he investigated complex issues of the post-Abay period, such as historical, social, national, and class fundamental ones, he could even notice minor phenomena in the daily life of the Kazakh country that others do not understand, his works were based on those issues, thus made a great contribution to the people’s education. Therefore, some of his works are not only a mirror of that period, the life of that time, but they are also a powerful tool in our dog life today to reveal the differences between life and poverty, civility and immorality, unity and discord, bravery and oppression, goodness and evil.

Becoming a child of one's motherland, mastering national traditions and customs, and the spiritual heritage of ancestors are carried out through national education as stated in the

concept of education [19.], so the need to teach everything in educational institutions is one the agenda.

Thus to summarise, there is a good reason to say that Nurtugan Kenzhegululin continued Abay's tradition in Aral and Syr regions: firstly, he considered Abay to be a great man, and secondly, he wanted to continue Abaiy's tradition to help people through his works, set an example for the path of education, and thirdly, he was against dishonesty and ignorance, fourthly, he promoted religion, science, and art based on the values of the Islamic religion, and finally, he made a great contribution to the generation education based on folk education.

References

1. Holy Quran. Transfer. Khalifa Altai. Koran Sharif Dominant Combine. – Medina, 1991.
2. Baitursynov A. Works. – Almaty: Alash, 2003. – 200 p.
3. Auezov M. Works. Vol. 16. – Almaty: Writer, 1985. – 200 p.
4. Povarenkov Yu.P. Psychological content of a person's professional development. – Moscow: Izd-vo URAO, 2002. – 200 p.
5. Abduov M. Kazakh religious epic.10-01-09 - Ph.D. The author's abstract of the doctoral dissertation prepared for the degree in folk literature. – Almaty, 2006. – 200 p.
6. Satemirova D.A. Literary heritage and poetic tradition of Erimbet Köldeybekuly.- 10.01.02.- thesis on Kazakh literature to be prepared by a candidate of philological sciences to receive a scientific degree. – Almaty: 2001.
7. Zhumazhanova F. An expression of the foundations of sharia in Kazakh literature.10.01.02 - Candidate of Philology in Kazakh literature. Dissertation prepared for degree. – Astana: 2010.
8. Baibosynova N. The subject of Islam in the works of poets of Syrregion. 10.01.02.- thesis on Kazakh literature to be prepared by candidate of philological sciences for the scientific degree. – Almaty, 2006.
9. Tuyakbaev G. Kanly Yusup Kadyrbergenuly' Literary heritage .10.01.02 - Candidate of Philology in Kazakh literature.Author's abstract of the dissertation prepared for obtaining the degree. – Taraz, 2004.
10. Yusipov B. Suleys. Monograph. – Almaty: Channel, 2010.
11. Orazbekova K. Faith and kindness. – Almaty: Mother tongue, 1993.
12. Bakhtiyarova GR. Folk education is a source of education. – Almaty: Science, 2002.
13. Abdirasylovna A.The poetic world of Khoja Ahmet Yasawi. Monograph. –Almaty: "KIE" Linguistics Innovation Center, 2007.
14. Kenzheguly Nurtugan. Works. Two volumes. – Astana: Foliant, 2008. – T.2.
15. Abay. Complete a two-volume collection of his works. – Almaty: Writer, 1995. – 200 p.
16. Abenbaev S.Sh., Kudiyarova A.M., Abiev Z.A, Pedagogy. – Astana: Foliant, 2003. – 200 p.

17. Imanbaeva S.T., Maygaranova Sh., etc.Theory and methodology of educational work. Textbook. – Almaty. 2019. – 345 p.
18. Kaliyev S., Moldabekov Zh., Imanbekova B. Ethnopedagogy. – Astana, 2005. – 200 p.
19. Conceptual foundations of education. – Almaty, 2015. – 200 p.

Б. Оспанов

Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан

Нұртұған Кенжеғұлұлы шығармашылығындағы тәлім-тәрбие және Абай поэзиясының әсері

Аңдатпа. Мақалада автор Сыр бойы ақын-жыраулары шығармаларында ислами дүниетаным мен ұлттық тәрбие ісі тығыз бірлікте қарастырған. Оның түпкі мақсаты – ислам дінін тірек ете елді, ұрпақты жақсылыққа бастау, адамгершілікке, рухани тазалыққа, адалдыққа шақыру, елжандылыққа, ұлтжандылыққа баулу, ғылымға, білімге үндеу. Сонымен қатар зерттеу жұмысында Абай поэзиясындағы Мұхамед пайғамбар өмірін үлгі ету Сыр бойы ақын-жырауларында ғана емес, жалпы XIX ғасырдың соңғы ширегі мен XX ғасыр басындағы қазақ әдебиетінде шығармашылықпен дамығандығы сипатталады.

Көркем сөз өнерінің қашанда халық өмірінің барлық кезеңдерін, заман тудырған әлеуметтік, саяси тартыстарды, қоғамдағы әр түрлі ағымдарды, психологиялық шытырман оқиғаларды айналып өтпейтіне назар аударылады. Қазіргі кездегі қазақ әдебиеттану ғылымында діни ағартушылық ағымдағы ақындардың шығармалары әр қырынан терең зерттеліп жатқандығына мән береді. Дін, ғылым, өнер – өмірді тану деп аталатын бір бүтіннің құрамдас бөліктері ретінде қарастырылады.

Мақаланың мақсаты – Абай поэзиясының Нұртуған шығырмашылығы мен халық ағарту ісіне әсерін бүгінгі педагогикалық идеялармен, тәлім-тәрбие жайлы қағидалармен байланыстырып, сыни талдаулар жасау арқылы бағалау. Абай мен Нұртуған Кенжеғұлының шығырмашылығындағы шығыс әлемінің рухани қазына көздері, исламият тақырыбы, ағартушылық көзқарастыры тамырласып жатқан біртұтас құбылыс (үш тағаны) ретінде қарастыру зерттеу жұмысының өзектілігін айқындайды.

Мақаланың негізгі бағыты Нұртуған шығармаларындағы білім мен халықтық тәрбие көздерін, ислами дүние танымның мәнін ұрпаққа жеткізу бағытында ғылыми пайымдаулар мен тұжырымдар жасау, ұрпақ үшін рухани құндылық екенін дәлелдеу.

Мақаланың практикалық маңызындылығы Абай мен Нұртуған шығармаларын салыстыра отырып ислами құндылықтар туралы білімдері кеңейіп, рухани азық алады, мәтін талдауға дағдыланады. Нәтижесін орта және жоғары оқу орындарының педагогикалық үдерісінде пайдалануға болады.

Түйін сөздер: ислами дүниетаным, үш таған (дін, ғылым, өнер), назым

(поэзияның ерекше түрі), халықтық тәрбие, білім, реалист ақын.

Б. Оспанов

Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан

Тема воспитания в творчестве Нуртугана Кенжегулулы и влияние на него поэзии Абая

Аннотация. В данной статье автор рассматривает в тесной взаимосвязи вопросы исламского мировоззрения и национального воспитания, нашедшие отражение в произведениях поэтов-жырау земли Сыра.

Основная цель - взяв за основу религию ислам, призвать народ, подрастающее поколение к нравственности, духовной чистоте, честности, патриотизму, приобщить к знаниям, науке.

Также в исследовательской работе отмечается, что традиция изображения жизни пророка Мухамеда в качестве образца в поэзии Абая продолжилась и развилась не только в творчестве поэтов-жырау земли Сыра, но и в целом во всей казахской литературе последней четверти XIX и начала XX века.

В статье подчеркивается, что искусство художественного слова всегда отражает все этапы жизни народа, не обходит стороной социальные, политические конфликты, порожденные временем, различные течения, психологически сложные события, имеющие место в обществе.

В современной казахской литературоведческой науке всесторонне изучаются произведения поэтов на религиозно-просветительские темы. Религия, наука, искусство рассматриваются как составляющие такого единого понятия, как познание жизни.

Цель статьи - посредством проведения критического анализа оценить влияние поэзии Абая на творчество Нуртугана и на дело народного просвещения с позиций современных педагогических идей, принципов воспитания и обучения.

В статье подчеркивается, что в творчестве Абая и Нуртугана Кенжегулулы тесно переплетены духовные богатства восточного мира, тема ислама, просветительские взгляды, которые представлены как единое явление (Три опоры). Этим и определяется актуальность настоящего исследования.

Статья ориентирована на то, чтобы показать, что идеи и рассуждения Нуртугана о народном образовании и воспитании, исламском миропонимании являются духовной ценностью и что их необходимо донести до последующих поколений.

Практическая значимость статьи заключается в том, что сравнительное изучение произведений Абая и Нуртугана расширит знания об исламских ценностях, даст духовную пищу, будет способствовать развитию умения анализировать текст.

Результаты исследования могут быть использованы в педагогическом процессе

средних и высших учебных заведений.

Ключевые слова: исламское мировоззрение, три опоры (религия, наука, искусство), назым (особый вид поэзии), народное воспитание, знания, поэт-реалист.

Information about authors:

Ospanov B.Ye. – Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan

Оспанов Б.Е. – Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан.

ХҒТАМР 14.01

А.Б. Салқынбай, Т. Нұрбеков

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Қазақ ертегілеріндегі мәдени-танымдық феномен: рефлексиялық мәні

Аңдатпа. Мақалада қазақ халық ертегілерінің мәдени-танымдық феномен ретіндегі ерекшеліктері ғылыми тұрғыдан талданады. Қазақ халқының әлемді танудағы өзіндік ерекше дүниетанымын анықтауда және оның концептуалды бағытын тануда ертегілердің де өзіндік маңызы бар. Қазақ ертегілеріндегі әлемнің тілдік бейнесі ретінде көрініс табатын дүниетанымдық сипатын рефлексия теориясы негізінде зерделенді.

XXI ғасырда дүние жүзінде сапалы білім мен ұлттық тәрбиенің әлеуметтік маңызы артып отырғанына ерекше мән беріліп, болашақ ұрпақтың өмірге бейімділігі мен қоғамдағы орнын алуы, бағалануы алған білімінің сапасына, құзыреттілігіне, деңгейіне, ойлау жүйесіне байланысты болатынына назар аударылды. Баланы жастайынан ізгі қасиеттерге тәрбиелеуде ертегінің атқарар рөлі рефлексия қағидаларына сәйкес ғылыми тұрғыдан талданды. Тұлғаның өзіндік «Мені» мен өзіндік санаға қол жеткізуінде ертегілердің де рөлі маңызды. Интеллектуал тұлғаның білімі, іскерлігі мен дағдысы, қалыптасқан дағдыны қолдану салалары мен әдістері туралы; әлеуметтік рефлексия туралы, экзистенциалды, өмірдің мәні туралы ойлауға бағыттай оқытуда ертегілердің рөлі нақты деректер негізінде талданды. Қазақ ертегілеріндегі танымдық-мәдени феномен ретіндегі көріністер когнитологиялық бағытта айқындалды.

Түйін сөздер: қазақ халық ертегісі, әлемнің тілдік бейнесі, рефлексия, әлеуметтік рефлексия, дүниетаным, танымдық-мәдени феномен, рефлексия теориясы, ұлттық салт пен дәстүр, тәрбие.

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-219-233

Кіріспе

Зерттеу нысаны болып отырған қазақ ертегілерінің әлем бейнесіндегі ерекшелігін анықтау үшін, мынадай екі негізге сүйенеміз:

1) қазақ халқының дүниені тану қызметінің негізі саналатын әлемнің бейнесін қабылдауы, ұғынуы, танылған зат не құбылысты шындық болмыс ретінде түсінуі;

2) танылған зат пен құбылысты рефлексия барысында қайта зерделеу, өзінің саналық қабылдауына сәйкес эмоциялық сипат беру, мінез-құлқы мен өзіндік құндылықтарын сіңіру.

Рефлексия ұғымын ғылымға Пьер Тейяр де Шарден енгізген. Латын тіліндегі мағынасы (лат. *reflexio* - кейінге қаралу, назар аудару Пьер Тейяр де Шарденнің айтуынша, рефлексия - адамдарды хайуандардан айыратын басты белгі, соның арқасында адам тек қана белгісіз бір нәрсені біліп қоймай, сонымен қатар сол "білімін білуді" түсіндіреді [1].

Зерттеуші ғалымдардың пікіріне сүйенсек, Тихомирова Е.Г. «Сказка: рефлексия культурного опыта и инкультурационная модель» атты мақаласында

«Специфической особенностью сказок выступает незамысловатость сюжета и простота лингвистических приемов – текст должен быть доступен любому» - деп жазады [2]. Яғни, ертегідегі қолданылатын әр сөз кез келген сол тілде сөйлейтін сөйлеуші мен тыңдаушыға түсінікті қарапайым болы тиіс.

Зерттеу материалдар мен әдістері

мақаланы материалдары мен деректері – қазақ халық ертегілері. Пайдаланған әдістер – рефлексия әдісі, субъективті тәжірибені талдау тәсілі, синквейн *әдісі*, сыни тұрғысынан ойлау *әдісі, сауалнама әдісі.*

Нәтижелер мен талдаулар

Бүгінде XXI ғасырда дүние жүзінде сапалы білім мен ұлттық тәрбиенің әлеуметтік маңызы артып отыр. Болашақ ұрпақтың өмірге бейімділігі мен қоғамдағы орнын алуы, бағалануы алған білімінің сапасына, құзыреттілігіне, деңгейіне, ойлау жүйесіне байланысты. Осы ретте баланы жастайынан ізгі қасиеттерге тәрбиелеуде ертегінің атқарар рөлі маңызды.

Әдетте, рефлексия оқушыларға берілетін білімнің мақсатын айқындау үшін, білім беру жолын белгілеу үшін пайдаланылады. Ертегінің басты мақсаты – баланың санасына дәстүрлі ақпаратты сіңіру, яки ата-бабадан келе жатқан діл мен дәстүрді, рухани болмысты жеткізу. Ал ертегіні рефлексия арқылы анықтау барысында біз осы ұлттық салт пен дәстүрді, мінезді, рухани құндылықтарды айқындауға, ұмытылғанын еске түсіруге, зерделеуге, талдауға, аксиологиялық тұрғыдан бағалауға ұмтыламыз.

Ғылыми зерттеулерде көрсетілгендей, рефлексияның бірнеше түрлері бар екені белгілі. Л.В. Тараканова «Виды и формы, основные функции рефлексии» атты еңбегінде мынадай түрлерін көрсетеді:

- тұлғалық – өзіндік «Мені» мен өзіндік санаға қол жеткізу;
- коммуникативті – басқа адамдармен қарым-қатынасты талдау;
- кооперативтік – ортақ мақсатқа жету үшін бірлескен іс-әрекетті түсіну;
- интеллектуалдық – тұлғаның білімі, іскерлігі мен дағдысы, оларды қолдану салалары мен әдістері туралы;
- әлеуметтік рефлексия – басқа адамдар оны қалай қабылдайтыны туралы ойы, адамның күйі;
- кәсіби – мансап сатысында көтерілуін бақылауы;
- сабақта алынған материалды жақсы меңгеруге мүмкіндік беретін тәрбие;
- ғылыми – адамның ғылымға байланысты білімі мен дағдыларын түсіну;
- экзистенциалды, өмірдің мәні туралы ойлау;
- саногендік – жеке тұлғаның эмоционалдық жағдайын бақылау [3. 11].

Зерттеуші көрсетіп отырған рефлексия түрлерінің біразы күнделікті ертегі тыңдау барысында бала санасына да, ересек санасына да әсер ететін рефлексиялар

екені анық.

«Балаларды өз бетімен құмарландыратын, ынталандырып, ықыласын арттыратын сабақ, балаларға ана тілінде қарапайым тілмен қызықты ұғындырылса, әңгімелер мен ертегілер, мысалдар мен өлеңдер орынды пайдаланылса, олардың білім алуға деген қызығушылығы арта түседі» - деп жазған атақты ағартушымыз Ы. Алтынсарин [4. 47]. Балаға кішкентай кезінен бастап ертегі тыңдатудың ар жағында тәрбиелеу рефлексиясы жататыны анық. Балалар бақшасынан бастап баланы үйрету, тәрбиелеу және жан-жақты дамыту ісін әрқашан жетілдіріп отыру қазіргі кезде жақсы жолға қойылғаны белгілі. Бұл жайында мектепке дейінгі білім беру заңдарында да айқындалған.

Баланың жеке тұлға ретінде қалыптасуы мен дамуына ертегілердің де қосары мол. Қазақстан Республикасында қазіргі мектепке дейінгі мекемелерде әртүрлі оң өзгерістер мен жаңалықтар болып жатыр. Әлемдік білім беру тәжірибелеріндегі әр алуан ғылыми және практикалық жаңалықтарды пайдаланып, баланың жеке тұлға ретінде дамуының өзіндік ерекшеліктерін ғылыми тұрғыдан зерделеудің де маңызы бар. Ертегілер арқылы ұлттық тұрғыдан тәрбиелеудің маңызы күн сайын артып келе жатқанына дау жоқ.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында «Әр баланың қабілетіне қарай интеллектуалдық дамуы, жеке адамның дарындылығын дамыту» туралы мемлекеттің білім беру жүйесінің негізгі ұстанымы ретінде аталып көрсетілген. Мемлекетіміздің болашағы ұлтымыздың, әсіресе, балалардың, оқушылардың білім деңгейімен, ғылымға деген талпынысымен анықталатындықтан, білім жүйесін әрқашан тиімді етіп дамыта беру қажеттілігі өзекті мәселе болып қала бермек.

Бұл тұрғыда рефлексияның - «тұлғалық – өзіндік «Мені» мен өзіндік санаға қол жеткізу; интеллектуалдық – тұлғаның білімі, іскерлігі мен дағдысы, оларды қолдану салалары мен әдістері туралы; әлеуметтік рефлексия – басқа адамдар оны қалай қабылдайтыны туралы ойы, адамның күйі; экзистенциалды, өмірдің мәні туралы ойлау түрлеріне бағыттай оқытудың маңызы ерекше. Соның ішінде қазіргі уақытта танымдық, яки когнитологиялық бағытта оқыту үшін ертегілердің берер ақпараты мол екені айдан анық.

Қазақтың атақты «Ер Төстік» ертегісінің басты маңызы – қазақ өмірінің айқын көрінісі болуында, яғни материалдық және рухани мәдениетінің айқын да нақты көрініс беруінде. Ертегінің ерекшелігі де осы оның мазмұны арқылы берілетін ақпаратты молдығымен сипатталады. Қазақы құндылықтардың көрінісін де осы ертегіден ағарамыз. Мәселен, қазақ дүниетанымындағы басты құндылықты бірі – отбасы, отбасын құру, отбасын сақтау. Ер Төстік ертегісінде Ерназар мен оның әйелі, сегіз ұлы – үлкен отбасы. Екіншіден, Төстік үшін маңызды нәрсе – ағаларын іздеу және табу. Анасынан шындықты білген үйдің кенже баласы ағаларын іздеуге шығады. Бірақ, ең алдымен, ата-анасының жағдайын ойлап, олардың ішер асын, тамағын дайындап беріп барып, жолға шығады: «Төстік ағаларын іздеу қамына кіріседі. Кемпір-шалға аң мен құстың етін қақтап үйіп береді де, жолға шығады». Ертегіде берілген бір ғана сөйлемдегі ойға ерекше мән беру қажет деп есептейміз. Ата-ананың қажетін қамтамасыз ету – баланың басты парызы саналған дала заңының

көрінісі.

Немесе кішкентайынан садақ тартып үйренген бала, «тартқан садағын тоғыз қабат кетпеннен өткізеді. Аң аулап, құс атып, шал әкесі мен кемпір шешесін асырайды».

Ертегінің мәдениет феномені болуының сыры да осындай аз сөзбен көп мән-мағына беруінде. Аталған бір сөйлемнің ақпараттық күші мол. Ертегідегі отбасылық тәрбиенің маңызы осы сөйлем арқылы берілген. «*Кемпір-шалға аң мен құстың етін қақтап үйіп береді де, жолға шығады*» деген сөйлемнің ертегідегі функционалдық қызметі ерекше. Мұндағы «кемпір-шал» сөзі ауызекі тілде ертеден белсенді қолданыстағы сөз. Ертегінің өзіндік стиліне тән қарапайым қолданыс. «*Аң мен құстың етін қақтап, үйіп беру*» тіркесінің беретін ақпараты да қазақ даласының тұрмысы мен тіршілігінен алынған табиғат қатынас.

Ертегідегі басты сюжет те, негізгі арқау да – өмірдің мәні саналатын отбасын сақтау. Қазақ болмысының маңызды мәдени доминанты болғандықтан, тұлғаның әлемге қарым-қатынасын анықтайтын рефлективті мәннің сөзде көрінуі деп есептейміз.

«*Беліне садағын байлап, қолына темір таяқ алады. Аягына темір етік киеді. Ай жүреді, жыл жүреді, талай елді, талай жерді аралайды. Жолдасы да – садағы, азығы да – садағы, жолында кез келген аңды атып жеп отырады [5].* Рефлексиялық аспектіден талдасақ, көрсетілген мәнмәтінде ертегіде қарастырылып отырған субъектінің, яки Ер Төстіктің жеке өзіне тән, өзі жасаған әрекеттері нақты көрініс тапқан. *Беліне садағын байлап, қолына темір таяқ алады* – деген сөйлемде берілетін ақпараттың қазақ дүниетанымы мен тіршілігін тануда маңызы мен мәні ерекше мол. Ертегінің қиялғажайыптық сипатына қарамастан, мұнда шындық бар. Қазақ ер-азаматы, әсіресе жолға шыққан жігіт қолына садақ алады. Бұл қазақ дүниетанымындағы ер қаруы бес қарудың бірі. Қолына темір таяқ алды деудің де астарына үңілер болсақ, темірді алғаш игерген, темірдің қасиетін білген дала мәдениеті екені анық көрінер еді.

Ай жүреді, жыл жүреді, талай елді, талай жерді аралайды. Жолдасы да – садағы, азығы да – садағы, жолында кез келген аңды атып жеп отырады – мәнмәтінінде кеңістік пен уақыт ұғымы бір мекеншақ ұғымы арқылы әдемі көрсетілген. Ай жүру, жыл жүру – уақыттың ұзақтығын көрсетсе, талай елді, талай жерді аралау – кеңістік ұғымын танытады. Уақыт пен кеңістік ұғымының ауқымы шексіз. Ертегіде бұл екі субстанциялар ажырамас бірлікте көрініс тапқан. Тамырлас, шектес ұғымдардың қатар берілуі уақыт пен кеңістік ұғымдарының өзіндік моделін танытады. Ғылыми әдебиеттерде мекеншақ (хронотоп) ұғымы арқылы анықталатын бұл өлшем ертегінің мазмұндық құрылымы мен кейіпкер рефлексиясын тереңдете түседі.

Ер Төстіктің «*Жолдасы да – садағы, азығы да – садағы, жолында кез келген аңды атып жеп отырады*» - деген сөйлемнің қазіргі бала тыңдаушы үшін түсініксіз болуы да ықтимал. Бұл – дала өмірінің шындығы. Ер Төстік сияқты дала ұлының жолдасы садақ болуының себебі – кездескен жауына кезенері – садағы. Азығы садағы болуы – тамағын садақпен тауып, «*жолында кез келген аңды атып жеп отырады*».

Темір етіктен теңгедей, темір таяқтан тебендей қалғанда, алыстан сағым көтерген

бел бұлдырайды». Бұл сөйлемдердегі *темір етіктен теңгедей, темір таяқтан тебендей қалғанда* тіркестері қазақ тілі білімінде көп талданған –литота мен гиперболаның мысалы. Келтірілген қарапайым мысалдардың рефлексиялық әрекет ретінде құндылығы мол. Өйткені рефлексия ұғымы тек субъектінің өзін-өзі тануы, өзін-өзі басқара алуы ғана емес, сондай-ақ оқырманның немесе тыңдаушының кейіпкердің әрекетін қалай түсінетіндігі, оның өмір сүру жағдайын білуі, эмоциялық ерекшелігі мен көңіл-күйін, мінезін, дүниетанымын, адам ретіндегі ерекше қабілеттерін тануы. Бұл танудың мазмұны рефлексияның ерекше формасына, яғни нысаналық-рефлексиялық қатынастардың дамуына қол жеткізеді.

Бала жеке тұлға ретінде қалыптасуы барысында Ер Төстіктің ата-анасына қалай қарайласып, отбасына қорған болып, ағаларын іздеп, тауып, әйеліне тірек болуына терең мән беруі қажет. Әр тыңдаушы бүгінде Ер Төстіктің орнына өзін қойып ойлануы, Төстіктің әрекетін бағалай алуы тиіс.

Сонда ертегі тыңдаушы, өзінің рефлексиясын да бағалай білуге үйренер еді. Яғни:

-Ата-анасына деген сүйіспеншілік;
-Бауырларына деген бауырмалдық қасиет;
-Өзіне есеп беруге үйренеді;
-Өзін және өзгені бағалауы.

Адам баласы алдына қойған мақсатына жетуге ұмтылады. Ал мақсатқа ету үшін өзін-өзі жетілдіріп, дамыту керек. Мұндай жетілу, даму жолы ертегілерде аса ұтымды әрі сенімді беріледі. Мәселен, Ер Төстік ертегісіндегі жас бала Төстік бауырларын табу мақсатында қаншама мехнат көреді, қиыншылыққа кездеседі.

Ең алдымен, Ер Төстіктің ағаларын тауып алуы оп-оңай бола салмаған, «*Әбден жүдеп, азып-тозған, киімі жыртық-жыртық» болды.* Ал Төстік осының бәріне де ағаларын іздеп табу мақсатына жеті үшін шыдайды. Киімі жыртық, өзі аш Төстікті ешкім елемейді, көзге де ілмейді. Алайда адам баласының ішкі мені, намысы киген киіммен де, ішкен тамақпен де өлшенбесе керек. Ең бастысы, Төстік өзін өзі біледі, бағалайды. Сондықтан да, «*Қайыршы неме, әлі тоймадың ба?*» – деп жекіріп ұрысқанына шыдамайды да, *табақшының біреуін жұдырықпен қойып қалып, мұрттай ұшырады.* Намысқа тиер сөзге берген Төстіктің жауабы – осы. Жұрт жиналып қалып, Төстік өзінің жөнін айтады, ағаларын осы жерден табады. Төстіктің қорлаған сөзге шыдамауы – оның сол сәттегі психологиялық әрекеті. Кейіпкер әрекеті арқылы оқушысын тәрбиелейді. Төстіктің ата-анасына, бауырларына, өзін бағалауына қатысты іс-әрекеттерін електен өткізе отырып, санада зерделеу арқылы, жасалған әрекеттің мәнін, сипатын, түрін, өзекті мәселелерін белгілеп, шешу жолдарын анықтау және тану арқылы рефлексия өрбиді.

«Ырыс жайлы» ертегіге назар аударалық. Бұл ертегінің мәні мен маңызы – ерекше. Ырыс, несібе деген ұғымдар бүгінде кіші түгілі үлкенге де түсініксіз тылсымға айналғаны рас. Қазақта «ырыс – жұғыс» деген сөз бар. Бұл сөздің мәні адам баласының ырысы бір затта не бір малда, бір адамда болады. Танымдық мәні бар «ырыс» ұғымы қазақ дүниетанымда әлемнің тілдік бейнесі ретінде терең мән мен маңызға ие. Мұндай ертегілерді танымдық тұрғыдан маңызын танып, баланың

қызығушылығын оята оқыту дұрыс. Қазіргі кезде тәрбиелеп оқытудың ең көкейтесті мәселесінің бірі – танымдық қызығушылық. Осы орайда «ырыс» ұғымын талдаудың, талдай оқытудың да рефлексиялық маңызы бар. Яғни бала не оқушы ұлтымыздың дүниетанымында бар әрі өзіндік қасиет сіңген ұғымдарды білуі тиіс деп есептейміз.

Ырыс – дәстүрлі қазақ дүниетанымындағы материалдық игіліктің қасиеті мен киесін айғақтайтын ұғым. Халық санасында адамға бақ қонудың көрінісі – мал-жанның көбеюі, абырой-беделдің артуы, атқарған ісінің берекесі кіріп, еңбегі жануы, ырыс дару арқылы жүзеге асатын құбылыс [https://kk.wikipedia.org/wik].

Дәстүрлі қазақ дүниетанымында ырыс сөзі жиі қолданылады. Ырыстың болуы – береке мен бірліктің болуымен түсіндіріледі. «Ыдыста да ырыс бар» деген сөз қазақ арасында жиі қолданылатынын ескерсек, бұл ертегінің ырыс туралы беретін мағлұматының маңызы арта түседі.

«Ырыс» ұғымының маңыздылығы бұл жайында кездесетін мақал-мәтелдердің молдығымен де айқындалады:

Ырыс алды – ынтымақ,

Білім ауысады, ырыс жұғысады,

Су бар жерде – ырыс бар,

Бақыт бесігі — ел,
Ырыс есігі — жер,

Жер — ырыстың кіндігі,
Еңбек — ырыстың қазығы.

Ынтымақ жоқ үйде ырыс жоқ.

Мал азығы — ырыс қызығы.

Білек жұғысады,
Ырыс ауысады.

Ырысы жоқтың
Тынысы тар.

Ел – ырыстың кілті,
Ер – ырыстың қорғаны

Еркек сергек ұйықтаса, ырыс бітеді,
Әйел сергек ұйықтаса, жұмыс бітеді.

Танымдық қызығушылықпен үйрету, кез келген ертегіден әлемнің тілдік бейнесін табу және тану көкейтесті мәселе. Танымдық қызығушылықты арттыру, дамыту туралы қазақ ғалымы А. Байтұрсынұлы да атап көрсеткен.

Зерттеушілердің пайымдауынша, рефлексияның жас балалардың, оқушылардың іс-әрекетін жүйелеп, Менін қалыптастыруда, жауапкершілігін арттыруда маңызы ерекше [7, 8, 9]. Рефлексиялық белсенділік балаға оның объективті әрекетін талдаудан «ерекшеленетін» өзінің даралығын, бірегейлігін және мақсатын жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Рефлексиялық әрекетті ұйымдастыру – қазіргі тұлғаның өте маңызды қасиеттерін: тәуелсіздігін, іскерлігін және бәсекеге қабілеттілігін дамытуға саналы дайындық.

«*Бір үзім нан» атты* қысқа ертегіні талдап көрелік:

Ертегінің айтар ойы – нақты. «Ас атасы нанның» қадірін көрсету.

Қазақтың мұндай ертегілер мол-ақ, бұл ертегіде халық дүниетанымынан берілетін тағылымды мән де, жалпытанымдық стереотип те бар. Яки, қай халықта болса да астың, нанның қадірі ерекше. Ғасырлар көлеміндегі халықтық сананың қалыптасуын анықтайтын әлемнің тілдік бейнесінің бір бөлшегі ретінде ертегіде халықтық тәжірибе, дәстүр, ұлттық код, әлемге деген көзқарас ашық бейнеленеді. Өмір мен өлім арасындағы тура келген таласта ғана нанның қадірі арта түспек. Ағаш басында ілініп тұрған пендеге алтын емес, ас керек болары анық. Мұндай жағдайда кісінің бай не кедейлігі емес, таразыға өмірлік қажеттілік түседі екен.

Келтірілген ертегі желісіндегі басты концепт – нан. Бұл сөз бес жерде қайталанады. *Алтын мен күміс түгілі,* ***нан****ын әзер тауып жепті, Ал кедей болса, бір көмеш* ***нан****ын қойнына салып, ол да ағаштың басына көтеріледі. – Жоқ, алтының өзіңе,* ***нан*** *бере алмаймын, - деп жауап береді кедей. Екінші күні бай кедейден тағы да* ***нан*** *сұрайды. Ақыры, аштан өліп бара жатқан соң шыдамай, бай бір үзім* ***нан****ға барлық алтынын айырбастайтынын айтады.* Бұл көрсетілген үзінділерде «нан» тілдік бірлігі арқылы когнитивтік «ас» ұғымы репрезентацияланады.

Ертегі лексикалық бірліктердің молдығымен немесе көркемдік құралдардың, метафора, эпитет, теңеудің көптігімен ерекшеленбейді. Мәтіндегі басты ойдың, идеяның өзі де ондай көркем сөз кестесін қажетсінбейді. Мұнда ой – нақты, идея – айқын. Қолыңда бар боп тұрғанда көршіңе қараспай, кісімсіп, маңайыңа адам жолатпай, мардымсып жүрсең, қысылтаяң күн туғанда алар жауабың да даяр. Сондықтан да етегінің концептік ядросы, негізі – нан. Тіршіліктің кейбір қарапайым шындығы осылайша қарапайым сипатталады.

Ертегінің тақырыбы - «Бір үзім нан». Өз тағдыр-талайында қаншама ашаршылық пен зұлматты көрген қазақ баласына бір үзім нанның қасиетін осылайша таныту аса маңызды әрі мәнді деп бағалауға толық негіз бар. «Біреу тойып секіреді. Біреу тоңып секіреді», «Аш бала тоқ баламен ойнамайды, тоқ бала аш болам деп ойламайды» деген тәмсіл қалыптастырған халқымыз үшін бір үзім нанның бағасы тым жоғары.

«Бір жарым дос» деген шағын ғана мәтіннен тұратын ертегіде қазақ халқының әлемнің тілдік бейнесінен хабардар етіп, ұлттық діліміздің бір сипатын танытып тұрған – достық концепті. Дос болу кез келгеннің қолынан келе берер мәртебелі сый емес. Ақшалыда, беделдіде, қызметі бар басшыда дос көп болуы мүмкін. Бірақ бұл достық адамның достығы ма әлде адам мен ақшаның, адам мен қызметтің, адам мен беделдің достығы ма? Мұны ажырату қиынның қиыны. Мұны білу үшін ақыл керек, ақылды сынақ керек.

Мәтінде дос сөзінің қайталануына назар аударалық: *Өзіңе дос жи дейді. Баласы 100 дос тауып келдім дейді. Қырық жыл хан болып, менде бір жарым ғана дос бар. Сен қалай бір жолғы сапарда 100 дос таптың дейді әкесі. Сөйтіп бір жарым достың тарихын айтады. Оның бір досы – бай, жарты досы – кедей екен. Хан сол екі досын сынамақ болады. Мен үшін жаныңды қи, сонда мен тірі қаламын, - дейді хан бүтін досына ауырып жатқан болып. Хан кедей досын шақырады. Содан соң хан кедейді бүтін, байды жарты досым депті,*

Ертегіде барлығы – 16 сөйлем бар, 10 сөйлемде 11 рет «дос» сөзі қайталанады. «Дос» тілдік бірлігі арқылы когнитивтік «достық» ұғымы репрезентацияланады. Ертегі арқылы дос таңдаудың жолы көрсетіледі. Достың екі түрі ұсынылады: бүтін дос, жарты дос. Бұндай тіркестер қазіргі қазақ әдеби тілінде қолданыста жұмсалмайды.

«Дос» сөзіне қатысты электрондық ресурстар арқылы сауалнамалар жүргізілді.

Сауалнама сұрақтары:

Сіз ертегі оқисыз ба?

Сіз ертегіні балаңызға, бауырыңызға оқып бересіз бе?

Ертегідегі достық үлгісіне көңіл бөлесіз бе?

Ертегідегі достық үлгісі Сізге ұнай ма?

Өмірдегі достыққа сенесіз бе?

Сауалнама нәтижесі бойынша:

Сауалнама көрсеткендей, ертегіні оқитындар, телеарнадан көретіндер саны 91% , сәйкесінше 9% оқымайды. Ертегіні баласына, бауырына оқып беретіндер саны – 86 пайыз, 14 пайызы оқымаған. Оқымау себептері айтылмады. Ертегідегі достық үлгісіне көңіл бөлетіндер – 91 пайызы, 9 пайызы көңіл аудармайды.

Ертегідегі достық үлгісін ұнататындар: 95%-ы «ИӘ», 5%-ы «Жоқ» деп жауап берді.

Өмірдегі достыққа сенесіз бе? Деген сұраққа: «ИӘ» 45,5%, «ЖОҚ» - 54,5% жауап берді.

Сауалнама әдісі бойынша достыққа сенетіндердің саны аз болды. Көпшілігі ертегіні теледидар арқылы қарайтыны анықталды.

Бұл зерттеу әдісінің тиімділігі мынада деп есептедік:

- ақпаратты алудың жоғары тиімділігі;
- жаппай сауалнамаларды ұйымдастыру мүмкіндігі;

- зерттеулерді дайындау және жүргізу, олардың нәтижелерін өңдеу процедураларының салыстырмалы түрде төмен еңбек сыйымдылығы;

- сұхбат берушінің тұлғасы мен мінез-құлқының респонденттердің жұмысына ықпалының болмауы;

- сұхбат алушы мен сұхбат берушінің арасында субъективті бейімдік қатынасы экспрессиясының болмауы.

Яғни, сұхбат электрондық желі арқылы алынғандықтан, жеке байланыстың болмауы респонденттердің жауаптарына немесе мінез-құлқына байланысты сұрақтардың реті мен тұжырымын өзгертуге мүмкіндік бермейді.

Ертегі кішкентай балалардың танымдық қызығушылығын қалыптастыратын жақсы технологиялық әдіс, яғни баланы жағымды эмоциясын туғызып қана қоймай, оның жеке тұлға ретіндегі көзқарасын да қалыптастыруға қызмет ете алады. Баланың ертегіге әуестігі тек телеарналардан қарап қана емес, кітаптан оқып білгені де маңызды.

Жоғарыдағы сауалнамадан аңғарғанымыздай, ертегіні тыңдау, оқу, көру арқылы баланың когнитивтік, танымдық алар тағылымы қалыптасады.

Зерттеуші ғалымдардың пайымдауынша рефлексияның бірнеше түрі бар:

- жеке рефлексия;
- жұптық рефлексия;
- топтық рефлексия.

Сондай-ақ, мәтіннің мазмұнына қатысты:

- көңіл-күй рефлексиясы;
- эмоция туғызушы рефлексия;
- әрекет рефлексиясы болып бөлінеді [11, 12].

Осындай рефлексия жасауға үйретудегі басты қажеттілік баланың психологиялық тұрғыдан дұрыс тәрбиеленуіне әсер ету, әсіресе, оның сенімді болуына, жақсы достар табуына, жақсы досты дұрыс тануға қабілетті болуына дағдыландыру.

Ертегі арқылы іс-әрекет рефлексиясы да қалыптасады. Сөйтіп өзіндік дара ерекшеліктері қалыптасады, жетіледі. Өмірде адам баласына ең қажетті, ең маңызды нәрселерді бөліп тануда да ертегінің үйретері мол.

Мәселен, «Елеместің адамгершілігі» атты ертегіні талдап көрелік:

Бұл ертегінің сюжеті бойынша «Ертеде бір кедейдің үш баласы болыпты. Үшеуінің мінезі үш түрлі екен. Үлкені қатыгез, қу, тек қана өзін ойлайтын, ал ортаншысы жігерсіз, елдің айтқанымен жүретін адам болып өседі. Ең кішісінің аты Елемес екен. Ол ағаларына қарағанда мейірімді, адал, еңбекқор еді. Күні жетіп әкелері ауыр науқастан қайтыс болады. Бар жиған-тергенін балалары әкесін жерлеуге жұмсап, өздері панасыз қалады. Басқа амалдары қалмаған жетем балалар күн көру үшін алыс жолға аттанады. Ұзақ жүрген үшеуінің алдынан екі айрық жол шығады. Осы жерде таста қашалған сөздер бар екен. Онда екі бағыт көрсетілген: біреуі – барса келмес, екіншісі – барса қайтар». Екі ағасы кіші інісін «барса – келмес» жолға салып жібереді. Жолда Елемеске көкжал қасқыр, әмиян жоғалтқан қария кездеседі. Оқиғаның өрбуіне де осы екі кейіпкер себеп болады. Әмиян жоғалтқан қария

Елеместі үйіне әкеліп, бала қылып алады. Жер қазып, еңбек етеді. Солай еңбек етіп жүріп, жерден алтын тауып алады да, оны қариямен бөліседі, үйлі-жайлы болады. Кейін ағаларын іздеп табады. Бірақ ағалары қызғаныштан Елеместі өлтіреді. Қарғаларға өлген адамды тірілтетін шөп алдырып қасқыр Елеместі құтқарады. Елемес ағаларын таңы да іздеп тауып, ақыры бауырларымен табысады. Кешіреді.

Ертегі сюжеті аса қызықты оқылады, тыңдаушыны бірден баулап әкетеді.

Қазіргі интербелсенді әдістерді, әр түрлі технологияны пайдалану арқылы, тыңдаушының менің, танымын, өзін бағалауын қалыптастыру бағытында осы ертегі желісімен көп рефлексиялық шаралар жасауға болады.

Сюжеті тартымды мұндай қазақ ертегілері мол. Қазақ ертегілерінің қай-қайсысында да әлемнің тілдік бейнесі арқылы мағыналы өмірлік ұстанымдар таңбаланады. Бұл ұстанымдар арқылы ұлттық дүниетаным құндылықтары көрініс табатыны анық.

«Елеместің адамгершілігі» ертегісінде табиғатпен үйлесімділік құндылығы; өмір мен өлімнің жұмбағын тану; үлкенді құрметтеу, әкеге бағыну; еңбек құны; адалдық құндылығы, оңай олжадан бас тартудың маңызы айқын аңғарылады. Ертегіде әрқашан өмірдің мәні осы құндылықтарды таныту төңірегінде дамып, мәдени доминанттармен астасып жатады. Бізді қоршаған мына жанды, жансыз әлемге, қасыңдағы жақын жандарға және өзіңдік «Менге» деген қарым-қатынас рефлексиялық мағыналардың вербалдануынан көрінеді. Айталық, Елемес қасқырға:

- Амал қанша? Өмір де, өлім де – біреу. Одан қашып құтыла алмайсың. Пешенеме жазылғаны осы болса көнбеске амал бар ма? Жегенің ас болсын! – деген екен. Ал қасқыр оған:

- О, достым, бұл – менің құлағыма тиген бірінші жылы сөз. Бұдан бұрын маған кезіккендер «жегенің ас болмасын» дейтін. Мен ерегісіп, оларды өлтіруші едім. Сондықтан бұл жол «барса келмес» атанған. Сенің айтқан сөзің маған қатты ұнады. Мен сені жей алмаймын. Екеуіміз дос болайық. Реті келсе саған көмегім де тиіп қалар, — дейді де, қоштасып өз жолымен кетеді.

«Жақсы сөз жан семіртер» денедей, «Жегенің ас болсын» деген жақсы сөз қасқырдың жүрегін жібіткен деген ойды тануға болар еді бұл үзіндіден. Осылайша, ертегінің сюжеті әрқашан өмірдің мәні төңірегінде дамиды. Тіршіліктің мәні – адамдық қалыпты сақтауда, адами адамгершілікті жоғалтпауда деген берік түсінікті оятады әрі қалыптастырады, дамытады. Ертегідегі әлем бейнесі – кейіпкерлер мен табиғат арасындағы қарым-қатынастың нақтылануы десек артық емес. «Қасқыр да қас қылмайды жолдасына» деген тәмсілге сенер болсақ, қасқыр мен Елемес арасындағы іс-әрекетке негізделген диалогтың бала танымына етер ықпалы орасан екенінде дау жоқ. Елемес пен ақсақал бейнелеріндегі «Мен – Басқа» байланысын нақтылауда, кейіпкерлердің сезімдерін танытуда ертегінің берері мол. Елемес пен қария арасында қалыптасқан сыйластықтың басы – Елеместің оң әрекеті. Яғни әмиянды иесіне қайтаруы.

Адалдықтан туған сыйластық кейін бауырмалдыққа жетеді. Ертегідегі «Мен» идеясы – кейіпкерлердің сюжетті ашу барысында жинаған тәжірибесін сипаттау,

кейіпкердің адамгершілігін таныту тұрғысында өрбиді. Өзінің туған бауырларынан қиянат көргенімен, тірліктен баз кешпейді. Жақсы жандардың жан жылулығын көреді. Ертегіде жеке кейіпкердің суретін салуға ерекше мән беретін «Менге» деген көзқарас көбірек айтылады. Субъектінің басқалармен және өзімен қарым-қатынасының көркемдік құралдар арқылы бейнеленген бейнелеу мәндері де рефлексия болып табылады.

Тілдегі таңбалар әртүрлі құрылымда келіп адамның іс-әрекетін көрсетеді. «*Ешқандай қара жұмыстан қашпай, күні-түні еңбек етеді*» деген сөйлемдегі «*қара жұмыс*» тіркесі ертегідегі Елемес бейнесін ашуда маңызды рөл атқарған. «Қара жұмыс» сөзінің төркіні терең.

Ойымызға А. Асылбековтың «Мен кеше қара жұмыс істемедім» деген өлеңі оралады:

Мен кеше қара жұмыс істемедім,
Тәбет жоқ – қара нанды тістемедім.
... Мен бүгін қара жұмыс істеп едім,
Тулады тұла бойда күш дегенің.
Көрініп кең дүние жайма-шуақ,
Кеудемнен канаттанып ұшты өлеңім.

Міне, қазақ баласының дүниетанымын жетілдіретін де, дамытатын да осындай өлеңдер.

Мәселені тұжырымдау

Ертегіде қажетті, маңызды ақпараттарды бір ауыз сөзбен жеткізу – қазақ ертегілерінің басты ерекшелігін танытады деп есептейміз.

Сондай-ақ, түс көру, түс жорыту, түске сену де қазақ дүниетанымы үшін жат емес, керісінше, оның ұлттық дүниетанымда алатын өзіндік орны бар. *Бірде жұмыстан шаршап келген Елемес ұйықтап жатып түс көреді де, шошып оянады. Түсінде ағаларының халі нашар екен.* Қазіргі кезде біреу сеніп, біреу сенбейтін түс көру жағдайы қазақ ертегілерінде мол кездеседі. Түс көру е әлемнің тілдік бейнесі ретінде ертегілерде әрқашан кездесіп отырады. Бұған терең мән беру лазым. Түс көру – кез келген адам баласының қоршаған ортамен қатысы мен байланысынан келіп шығатын күрделі пихикалық құбылыс. Ғалымдардың көрсетуінше, құлағының мүкісі бар кісілер мен тілі шықпай қалған мылқаулар айтарлықтай түс көре алмайды екен. Түс көру адам баласының ми қыртысында болатын күрделі процесс. М.И. Сеченов түс көру үдерісін «үйреншікті әсерлердің өмірде болмаған қисындалуы» деп түсінсе, И.П. Павлов бойынша, «түс көру көбінесе ескі тітіркендірулерден қалған ізден туады» деп есептеген.

К. Юнгтың айтуынша, «түс көру – ұйқы кезіндегі психикалық әрекеттің қалдығы және өткен күннің ой әсері мен көңіл-күйі». Қалай дегенде де, түс көру әлемнің тілдік бейнесінде таңбаланады. Түсінде ағаларының жайын сезген Елемес ағаларын іздеуге жиналып, аттанып кетеді. Бауырмалдық сыры қазақ дүниетанымында ерекше орынға көтерілгені осындай оқиға желілерінен де анық аңғарылады.

Қорытынды

Қорыта айтқанда, тіл тек қана антропоцентристік емес, сонымен бірге ұлттық ерекшеліктерді танытатын да ең басты көрсеткіш екені белгілі. Тіл табиғи жағдайдың немесе мәдениеттің ерекшеліктерін де, сөйлеушілердің ұлттық сипатының өзіндік ерекшелігін де көрсетеді. Тіл мәдениет феномені ретінде белгілі бір қоғамда қалыптасқан көңіл-күйді, құндылықты бағалауды бекітіп қана қоймайды және сол арқылы қандай да бір ұлтты ерекшелікті талдай көрсетеді. Сөйтіп ұлттық мәңгілік құндылықтарды да бекіте түседі. Кез келген халықта этникалық принциптің негізгі тасымалдаушысы – фольклор деп есептей аламыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Гутнер Г. Б. Тейяр де Шарден Новая философская энциклопедия. Ин-т философии РАН. 2-е изд. – Москва: Мысль, 2010. – 225 с.
2. *Сказка*: *рефлексия* культурного. *опыта* и *инкультурационная*. модель. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: skazka-refleksiya-kulturnogo-opyta-i-inkulturatsionnaya-model.pdf (дата обращения: 01.05.2022).
3. Виды и формы, основные функции рефлексии.Учебная рефлексия. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL:https://nsportal.ru/vuz/psikhologicheskie-nauki/library/2019/03/04/vidy-i-formy-osnovnye-funktsii-refleksii-uchebnaya; (дата обращения: 01.05.2022).
4. Алтынсарин Ы. «Қазақ хрестоматиясы». – Алматы, 2003. – 47 б.
5. Ер Төстік. Қазақ ертегілері. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: http://tale.kazakh.ru/24480/ (дата обращения: 01.05.2022).
6. *Қазақ* халық ертегілері. – Алматы, 2018. – 125 с.
7. Маслова В.А. *Л*ингвокультурология: Учебное пособие *д*ля студентов высших учебных заведений Текст. / В.А. Маслова. – Москва: Академия, 2001. – 208 с.
8. Маслова В.А. Когнитивная *л*ингвистика: Учебное пособие. / В.А. Маслова. – Москва: ТетраСистемс, 2005. – 256 с.
9. Пропп В.Я. Фольклор и *д*ействительность. / В.Я. Пропп. – Москва: Наука, 1976. – 325 с.
10. Красных В.В. Этнопсихолингвистика және мәдени *л*ингвистика: *Д*әрістер курсы. – Москва: ИТДГК »Гнозис, 2002. – 284 б.
11. Фрумкина Р.М. Психолингвистика: Оқулық. түйреуіш үшін. жоғары оқу мекемелер. – Москва: «Академия» Баспа орталығы, 2001. – 206 б.
12. Павиленис Р.И. Мағынаның мәселесі: Тілдің қазіргі *л*огикалық-функционалдық т*а*лдауы. – Москва: Прогресс, 2001. – 125 с.

А.Б. Салкынбай, Т. Нурбеков

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Культурно-познавательный феномен в казахских сказках: рефлексивное значение

Аннотация. В статье оцениваются особенности казахских фольклорных сказок как культурного феномена с научной точки зрения. Сказки имеют свое значение в определении уникального мировоззрения казахского народа в познании мира и в распознавании его концептуальной направленности. Характер казахского мировоззрения изучался на основе теории отражения как языковой картины мира в казахских сказках.

В 21 веке существенно возросла глобальная значимость качественного образования и национального воспитания. От качества образования, компетентности, уровня познания зависит способность будущих поколений найти свое место в обществе. В статье проанализирована роль сказок в реализации положительных качеств ребенку с раннего возраста в соответствии с принципами рефлексии. Другим важнейшим понятием является "самость" личности. На конкретных примерах изучена роль сказок в формировании знаний, креативности, способов выполнения сформированных навыков, социальной рефлексии, способности задумываться о смысле жизни, экзистенциализма интеллектуальной личности. В когнитологическом направлении определен образ казахских сказок как когнитивно-культурного феномена.

Ключевые слова: Казахская народная сказка, языковая картина мира, рефлексия, социальная рефлексия, мировоззрение, когнитивно-культурный феномен, теория рефлексии, национальные обычаи и традиции, образование.

A.B. Salkynbai, T. Nurbekov

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

Cultural and cognitive phenomenon in Kazakh fairy tales: reflexive meaning

Abstract. The article evaluates the features of Kazakh folklore fairytales as a cultural phenomenon from a scientific perspective. Fairy tales have their significance in determining the unique worldview of the Kazakh people in the knowledge of the world and in recognizing its conceptual orientation. The character of Kazakh worldview was studied based on the theory of reflection as a linguistic picture of the world in Kazakh fairy tales.

In the 21st century, the global importance of quality education and national education grew substantially. The ability of future generations to find their place in society depends on the quality of education, competence, and level of cognition. The article analyzed the

role of fairy tales in implementing positive qualities to a child from an early age in accordance with the principles of reflection. Another crucial concept is the "self" of the individual. The role of fairytales in forming knowledge, creativity, the methods of executing formed skills, social reflection, the ability to think about the meaning of life, and the existentialism of an intellectual individual was studied with specific examples. The image of Kazakh fairytales as cognitive and cultural phenomena was determined in the cognitological direction.

Keywords: Kazakh folk tale, language picture of the world, reflection, social reflection, worldview, cognitive-cultural phenomenon, theory of reflection, national customs and traditions, education.

References

1. Gutner G. B. Tejjar de Sharden Novaja filosofskaja jenciklopedija. In-t filosofii RAN. 2-e izd. [Teilhard de Chardin New Encyclopedia of Philosophy. Philosophy Institute of the Russian Academy of Sciences. 2nd ed.]. (Moskva, Mysl', 2010, 225 p.), [in Russian].
2. Skazka: refleksija kul'turnogo. opyta i inkul'turacionnaja. model'. [The Tale: the reflection of cultural. experience and encultural. model.]. Available at: skazka-refleksiya-kulturnogo-opyta-i-inkulturatsionnaya-model.pdf [in Russian]. (accessed 01.05.2022).
3. Vidy i formy, osnovnye funkcii refleksii.Uchebnaja refleksija. [Types and Forms, Basic Functions of Reflexion]. Available at: https://nsportal.ru/vuz/psikhologicheskie-nauki/library/2019/03/04/vidy-i-formy-osnovnye-funktsii-refleksii-uchebnaya; [in Russian]. (accessed 01.05.2022).
4. Altynsarin Y. «Қазақ hrestomatijasy» [Kazakh Reading Book]. (Almaty, 2003, 47 p.), [in Kazakh].
5. Er Төstik. Қазақ ertegileri. [Kazakh tales]. Available at: http://tale.kazakh.ru/24480/ [in Russian]. (accessed 01.05.2022).
6. Қазақ halyқ ertegileri [Kazakh national fairytales]. (Almaty, 2018, 125 p.), [in Kazakh].
7. Maslova V.A. Lingvokul'turologija: Uchebnoe posobie dlja studentov vysshih uchebnyh zavedenij Tekst [Linguoculturology: Textbook for students of higher educational institutions]. (Moskva, Akademija, 2001, 208 p.), [in Russian].
8. Maslova V.A. Kognitivnaja lingvistika: Uchebnoe posobie [Cognitive linguistics: Textbook]. (Moskva, TetraSistems, 2005, 256 p.), [in Russian].
9. Propp V.Ja. Fol'klor i dejstvitel'nost' [Folklore and reality]. (Moskva, Nauka, 1976, 325 p.), [in Russian].
10. Krasnyh V.V. Jetnopsiholingvistika zhəne mədeni lingvistika: Dərister kursy [Ethnopsycholinguistics and Modern Linguistics: Courses]. (Moskva, ITDGK »Gnozis, 2002, 284 p.), [in Kazakh].
11. Frumkina R.M., Psiholingvistika: Oқulyқ. tүjreuish үshin. zhoғary oқu mekemeler [Psycholinguistics: Textbook. for the pin. higher educational institutions]. (Moskva, «Akademija», Baspa ortalyғy, 2001, 206 p.), [in Kazakh].

12. Pavilenis R.I. Mағynanyң məselesi: Tildiң qazirgi logikalyқ-funkcionaldyқ taldauy [he Problem of Meaning: A Modern Logical-Functional Analysis of Language]. (Moskva, Progress, 2001, 125 p.), [in Kazakh].

Авторлар туралы мәлімет:

Салқынбай А.Б. – филология ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Нұрбеков Т. – 2 курс докторанты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Salkynbai A.B. – Doctor of Philological Sciences, professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Nurbekov T. – The 2nd year Ph.D. student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

IRSTI 14.85.09

T.K. Samuratova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
(E-mail: samyratovatk@mail.ru)

Modern methods of teaching computer programs in education system research

Abstract. The article is an overview, analysis, and generalization of information about methods of teaching computer graphics. The article is devoted to the use of modern teaching methods in education. Teaching computer graphics is one of the most important areas of using a personal computer, which is considered today the most important component of training. The article also considers the data of the study on the use of the electronic method of training. It can be noted that it is necessary to introduce modern teaching methods that contribute to the development of a versatile personality.

Attention should be paid to the widespread use of various information sources, and interactive technologies. In addition, the introduction of modern electronic methods in the training process will intensify the training process, save time, and create the possibility of performing virtual demonstration shows using available equipment.

The methods of teaching computer graphics presented in the article are based on the interconnection of several components that are closely intertwined in the educational process. Methods are associated with the choice of appropriate methods, forms, and the development of didactic teaching tools. Also, methods are aimed at the formation of creative abilities, considering the individual preferences of the student, as well as the modern requirements of society.

Keywords: computer programs; computer graphics training; computer graphics training methodology e-learning.

DOI: https://doi.org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-234-242

Introduction

Computer programs teaching has an important role, as it is a social order of society, the needs of the labor market, and the development of the Internet sphere. Computer programs are used in all spheres of human activity, including scientific research, art, advertising, and educational programs. In regard to the appearance of new areas of software use, there is a need for professionally qualified specialists. Based on this, the tasks of training include the search for a scientific and methodological basis for the preparation of a student, the creation of textbooks, and methodological recommendations for the study of computer graphics disciplines. The essence of the problem is reduced to the systematic use of information that will provide self-education. Teaching by modern methods differs significantly from traditional methods. It should be noted that the main thing is to create the appropriate prerequisites for self-study. In this regard, it is necessary to start developing an e-learning methodology that meets all the requirements of modern education.

The method of learning is the ability to transfer and assimilate information. To ensure that the information is received correctly, it must be presented, recorded, transmitted, and

must be correctly perceived. Learning technology in this sense requires high computer literacy in all subjects of the educational process. We can say that the willingness of teachers to use information technology in the educational process, through the development of his method of applying this technique on the one hand, and computer literacy training on the other, ensure the implementation of those rich opportunities for the intensification of the educational process, which includes information technologies. And, above all, to provide individualized training, while maintaining mass, increase the activity of students, formation of their interest in the learning process and to its outcome.

The main part

According to D. Mironov computer graphics is an automated information process associated with various aspects of working with images presented in digital form by a particular information model [1].

The dissertation of O.V. Arefieva is devoted to the training of designers. She teaches computer graphics in artistic and aesthetic conditions. Thus, the author reveals such an important question as how to improve the professional training of students in teaching computer programs [2].

The authors of the textbook A.K. Mynbayeva and Z.M. Sadvakasova reveal the basics of the concept of innovative learning. The main value of the work lies in the modern approaches to pedagogical science. It is important to note that the manual includes a set of new teaching methods that have been tested and developed by the authors. The authors conclude that the result of e-learning is the development of a fully developed person [3].

It is important to note the traditional form of dividing teaching methods by the source of knowledge: word, visibility, and practice. As a rule, pedagogical activity is based on the verbal method of teaching. This depends on the available explanation of the material in the established timeframe of the lesson. However, it is necessary to consider this method of training together with visual and practical methods.

Various training methods are used in training computer editors that contribute to a better assimilation of knowledge. These methods will be used in the research part of the thesis. The method of analogies is a method of solving the problem. This method uses similar solutions taken from folk costumes, national clothing, engineering solutions, works of architecture, etc. "Analogy is a thought process in which from the commonality (similarity) of some qualities, properties or relations of the objects being compared, we come to the commonality of other properties or relations[4]. From this, we can distinguish that the analogy is based on objective connections and relationships. The next method of learning is the real-world method. To obtain results, it is necessary to identify the perception, experience, worldview, and perception of the world by students. The third method is a computer simulation. It is important to note that this method of learning develops creative imagination. Therefore, to develop the information culture of students, it is necessary to acquaint students with modern achievements in the field of modeling in production and in other areas of human activity.

Currently, an electronic learning method has become available, the work of which consists in learning through electronic textbooks, applications, books, websites, and more. This method of teaching undoubtedly helps both teachers and students, given the large amount of equipment that can be used to teach computer programs [5].

Attention must be paid to the positive and negative aspects of working with the electronic learning method. The most common disadvantages of learning on electronic media are inconvenient reading from the screen compared to a sheet of paper, which in turn leads to fatigue of the visual organs, and lack of technical means. It is also important to note significant problems in the writing of electronic training resources for computer programs. In most cases, this is the lack of consideration of the target audience, namely, the individual characteristics of the work of the teacher, professional orientation, psychological and pedagogical requirements, interdisciplinary connections, and insufficient continuity of the material.

On the other hand, the positive aspects lie in the individual assimilation and receipt of information, the organization of new forms of interaction in the learning process, and changes in the content and nature of the activities of the teacher and student.

It should be noted that e-learning includes:

- multimedia lectures by teachers;
- multimedia presentations;
- electronic testing;
- implementation of business computer games and much more.

We should focus on the fact that the assimilation of information by electronic means helps to increase the level of interest in learning computer programs.

Graphic editors are divided into two types: two-dimensional and three-dimensional graphics. Two-dimensional, in turn, is subdivided into vector, raster, and fractal graphics. When using vector graphics, the image is built from geometric primitives (points, lines, circles, etc.), for which the color of lines and fill and other parameters are set. When saving an image, these parameters and mathematical equations of the lines are memorized, which takes up a relatively small area of memory. A vector image can be transformed with virtually no loss of quality since the image is rebuilt after transformations.

All of this allows us to highlight some of the positive and negative features of vector graphics. With its help, it is possible to create schemes, drawings, and animation that are quite voluminous in content and occupy relatively small amounts of memory, which may be necessary when transferring data to the Internet, etc. However, not every image (for example, a photograph) can be built from graphic primitives, which leads to the need to use raster graphics. Vector graphics editors include CorelDraw, OpenOffice Draw, Adobe Illustrator, Macromedia Freehand, etc.

A raster image is built from points (more precisely, from an array or matrix of points), for each the information about the location on the screen, color, brightness, etc. is stored. Raster images are distinguished from vector images, as a rule, by their high quality and large volume. In addition, it should be noted that such images are very difficult to edit. Thus, when

a bitmap image is reduced, no special distortions may be observed, but with an increase in the size of its component parts, the dots will begin to increase, which will lead to a deterioration in image quality. The greater the increase, the greater the deterioration.

The main advantage of a bitmap is that it allows you to create any image. As we noted, this type of graphics has its drawbacks: more memory is required to save the image, as well as losses during editing, especially when scaling. Raster graphics editors include MS Paint, Adobe PhotoShop, GIMP, etc.

Fractal graphics implies the construction of an object, the individual elements of which inherit the parent structures. The description of smaller elements follows a certain simple rule, which makes it possible to describe such an object with several mathematical equations (snowflake, Koch curve, etc.). Fractals can be used to create entire classes of images that require relatively little memory to store. The disadvantages of this type of graphic include the fact that for the construction of objects that do not belong to fractal classes, it is either very difficult or impossible to apply it. Fractal graphics editors include Art Dabbler, Ultra Fractal, and Fractal Explorer.

The type of 3D technologies such as 3D modeling has a wider application for educational purposes.

«3D modeling is the process of creating a three-dimensional model of an object. The task of 3D modeling is to develop a visual volumetric 24 image of the desired object. In this case, the model can either correspond to objects from the real world (cars, buildings, hurricanes, asteroids), or be completely abstract (projection of a four-dimensional fractal).

This technology can be used in the subject area of such disciplines as:

- Architecture, design - for modeling and visualization of terrain in three-dimensional virtual space;

- Art history - for the purpose of three-dimensional presentation of individual episodes of historical events of paintings, and archaeological finds;

- Anatomy - to visualize various parts of the body and organs.

Due to the ability to design a specific model of an object or phenomenon, the main advantage of this technology is realized in the form of increasing students' interest in the disciplines studied. By involving students in research and creative activities, the use of 3D technologies in general creates conditions for an active learning process. As mentioned above, the list of areas where 3D modeling can be applied can be quite extensive. However, 3D modeling can be of great benefit if we consider it as a tool for developing abilities that affect the success of mastering most disciplines. One of such extremely important abilities, considered in this work, is spatial imagination, the development tool of which can be 3D modeling.

3D graphics and animation hold a special place among computer technologies. In the professional software market, commercial distribution programs are still leading, but there is a large selection among free distribution 3d-editors.In addition, 3D modeling develops logical thinking, spatial imagination, contributes to the development of intrasubject connections between mathematics, geometry, stereometry, computer science.

Today there is just a huge number of software products specializing in the creation of

3D graphics and 3D animation. It is very difficult to choose the right one from all the variety. To do this, first of all, you need to decide on the purposes for which you need a 3D editor. 3D graphics can be used by a teacher as demonstration material.

Data, and software must meet the following requirements: taking into account age characteristics and the level of initial training of users; minimum financial costs; computer system requirements; the approximate characteristics that a computer must meet in order for it to be able to use any specific software; compatibility with other graphics packages; orientation to the use of the acquired skills in professional activity.

It should be noted that we have created an electronic textbook for teaching computer programs CorelDraw and Photoshop. The task of which is to get information as efficiently and interestingly as possible for educators, find the necessary information, work with it, and, most importantly, apply knowledge in practice.

Discussion

Computer training programs are an important priority at this time. It is important to note that computer programs have already been introduced into the school course. Students of the 11th grade study a new subject "graphics and design", in which they learn the program CorelDRAW and Photoshop. The purpose of the training is to introduce and assimilate the basics of image theory, knowledge of the laws of the projection method and graphic modeling, to promote the development of the project and creative activities, the formation of graphic culture and skills of working with traditional and modern means of graphics[6]. To achieve this goal, the are needed methods of analogy, reality, transposition and modeling.

To analyze the state of learning through modern teaching methods, a survey was conducted among undergraduates. During the survey, conclusions were drawn on the use of e-learning for computer programs. The survey involved 10 people. To evaluate the study, the following questions were asked:

Do you think e-learning is more effective than face-to-face training (live training, seminars, etc.)?

How do you assess the use of e-learning?

How is it convenient for you to study computer editors?

What are the benefits of e-learning that are most important to you at the moment?

What difficulties do you have with e-learning?

Will the quality of your education improve with the use of an e-learning system?

Have you increased your motivation to learn through e-learning?

What platforms are convenient for you to study the material through?

What computer editors do you use?

Are you going to use e-learning in the future?

Most of the respondents (Fig.1) consider e-learning to be more effective than live trainings and seminars.

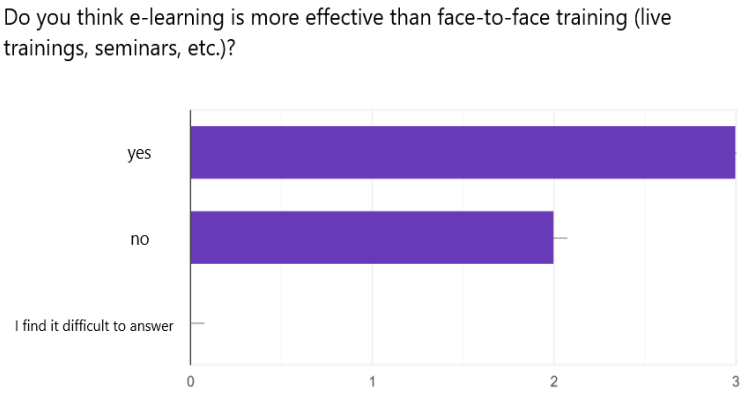

Figure 1. The ratio of the number of people willing to accept e-learning

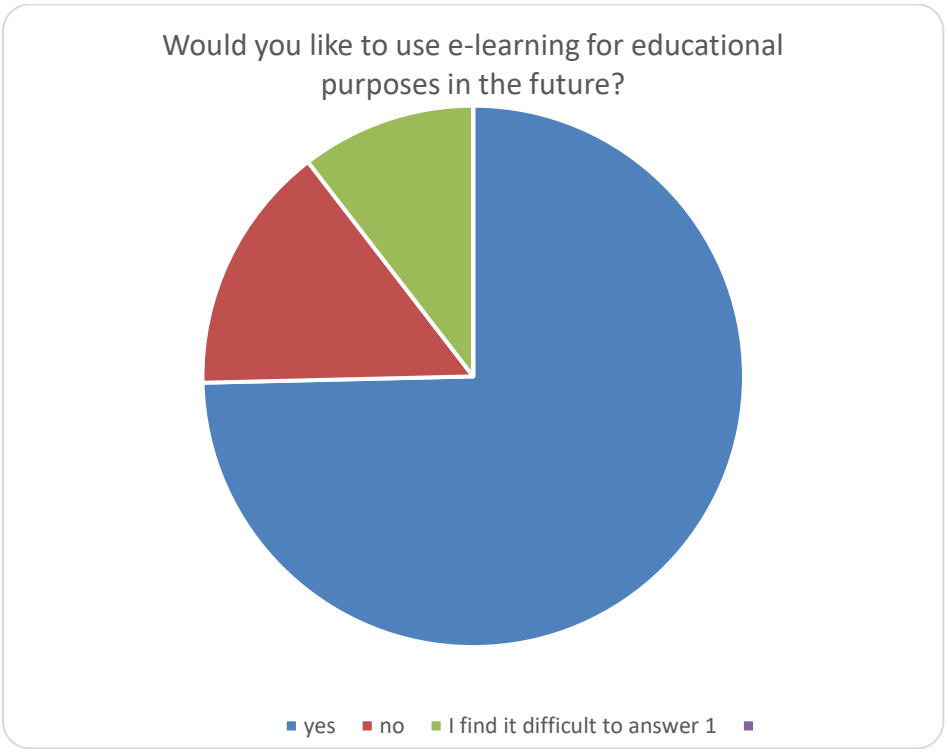

Figure 2. Percentage of using e-learning

According to the diagram (Figure 2) we can see that a large number of people surveyed are inclined to use e-learning in the future.

Based on the research, most students are interested in e-learning (Figure 3). Since it creates the conditions for an effective educational process, the possibility of learning

according to an individual plan.

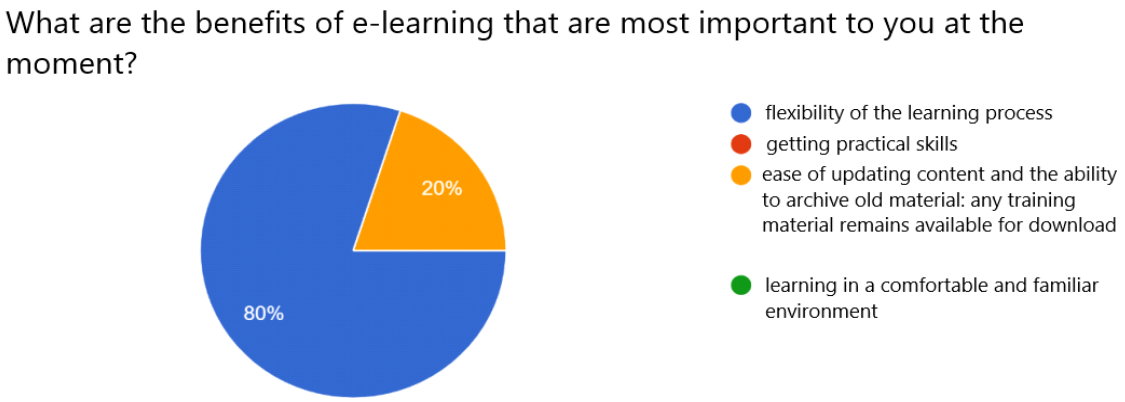

Figure 3. Percentage of the benefits of using e-learning

Based on the results of the survey, the flexibility of the educational process became important in the electronic learning method for the majority of respondents. It is necessary to highlight the main advantage, namely the ability to consider the individual characteristics of each student. For example, he can independently choose the appropriate pace, time, and place of classes for him.

Conclusion

In conclusion, it is important to note that the study on the use of e-learning is related to school education. In this regard, an experiment was conducted in one of the schools in the city of Nur-Sultan.

The analysis of teaching methods revealed that the main electronic learning tools significantly exceed the traditional ones in the ability to find information, clarity, while the lack of feedback between students and teachers leads to further research.

It is important to note the correct direction of computer graphics training, as it contributes to the development of artistic abilities and broad opportunities for self-realization. Thus, at present, e-learning has broad prospects for development. This proves the fact that there are already a huge number of different e-learning methods that are successfully applied in pedagogical practice. It can be argued that e-learning is the future for our entire generation. Perhaps in the future, e-learning will be transformed into some new directions, but the essence will remain the same. It is thanks to information technologies that there is a unique opportunity for the greatest possession of information and exchange of it.

References

1. Mironov D.F. Computer graphics in design: Textbook for universities/D.F. Mironov. – Saint Petersburg, 2004. – 224 p.
2. Arefeva O.V. Professional training of design students in the process of teaching computer graphics: dissertation. Magnitogorsk State University. – Magnitogorsk, 2007. – 174 p.
3. Mynbaeva A.K., Sadvakasova Z.M. Innovative teaching methods, or how to teach in an interesting way: A textbook. – 11th ed., Almaty: Evero, 2018. – 356 p.
4. Friedman L.M.Visibility and modeling in training // New things in life, science, and technology. – 1984. – No. 6. – P. 80.
5. Kodzhaspirova G.M., Petrov K.V.Technical means of training and methods of their use: A textbook for students of higher educational institutions. 2nd ed., revised and supplemented. – Moscow: Publishing Center «Academy», 2005.
6. «Graphics and design» for grades 10-11. The standard curriculum for the academic subject of the level of general secondary education according to the updated content [Web source]. – 2022. – URL: http://sumativ.kz/umzh-dsp-grafika-i-proektirovanie-dlya-10-1/ (accessed 05.05.2022).

Т.К. Самуратова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Білім беру жүйесіндегі компьютерлік бағдарламаларды оқытудың заманауи әдістерін зерттеу

Андатпа. Мақалада білім беру жүйесіндегі компьютерлік бағдарламаларды оқытудың заманауи әдістерін зерттеуге байланысты мәселелер қарастырылады.

Мақала білім беруде оқытудың заманауи әдістерін қолдануға арналған және компьютерлік графиканы оқыту әдістері туралы ақпаратты шолу, талдау және жалпылау болып табылады. Компьютерлік графиканы оқыту – дербес компьютерді қолданудың маңызды бағыттарының бірі қазіргі кезде білім берудің маңызды компоненті ретінде қарастырылуда. Сондай-ақ, мақалада электрондық оқыту әдісін қолдану туралы зерттеу деректері талқыланады. Зерттеулер негізінде тұлғаның жан-жақты дамуына ықпал ететін заманауи оқыту әдістерін енгізу қажеттілігін атап өтуге болады. Әр түрлі ақпарат көздерін, интерактивті технологияларды кеңінен қолдануға назар аудару керек. Сонымен қатар, оқу үдерісіне заманауи электронды әдістерді енгізу мүмкіндік береді: оқу процесін белсендіру, уақытты үнемдеу, қолда бар жабдықты қолдана отырып виртуалды демонстрациялар жасау мүмкіндігі. Мақалада келтірілген компьютерлік графиканы оқыту әдістемесі білім беру үдерісінде тығыз байланысты бірнеше компоненттердің өз ара байланысына негізделген, оқытудың дидактикалық

құралдарын, әдістерін, формаларын таңдау мен байланысты және оқушының жеке қалауын, сонымен қатар қоғамның қазіргі талаптарын ескере отырып, шығармашылық қабілеттерін қалыптастыруға бағытталған.

Түйін сөздер: компьютерлік бағдарламалар, компьютерлік графиканы оқыту, электронды оқыту әдістемесі, компьютерлік графика.

Т.К. Самуратова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Исследование современных методов обучения компьютерных программам в системе образования

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы, связанные с исследованием современных методов обучения компьютерным программам в системе образования. Обучение компьютерной графике – представляет в данное время один из ключевых моментов в образовании. В статье представлены исследования современных методов обучения компьютерным программам в системе образования. Материал, изученный в статье приводит к необходимости внедрения современных методов обучения, способствующих развитию всесторонней личности. Исходя из результатов опроса, важным в электронном методе обучения для большинства опрошенных, стала гибкость учебного процесса. Широкие возможности использования информационных технологий приводят к детальному изучению современных методов обучения. В результате исследования были сделаны выводы по выявлению тенденции развития принципиальных основ обучения компьютерным программам в системе образования.

Ключевые слова: компьютерные программы; обучение компьютерной графике; Методика обучения компьютерной графике электронное обучение.

Information about authors:

Samuratova T.K. – Professor, Design and Engineering Graphics Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Самуратова Т.К. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Дизайн және инженерлік графика» кафедрасының профессоры, Астана, Казақстан.

ХҒТАР 14.01.33

Л.Е. Сапартаева

Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан
(E-mail: lsapartayeva@bk.ru)

Кәсіби тұлғаны қалыптастыру мәселесінің зерттелу деңгейі

Аңдатпа. Бүгінгі таңда қоғам эволюциясы үшін кәсіби тұлғаны қалыптастырудың маңызы ерекше. Мәселенің маңыздылығын көбінесе Батыс елдерінің ғалымдарын біріктіретін «Тұлғаны бағалау қоғамының» құрылуы, кәсіби тұлға Сауалнамасының әлемдік деңгейде қолданылуын айта аламыз. Кәсіби тұлғаны қалыптастыру жаңа тұлғаның жеке-дара өсуіне кепілдік беретін кәсіби мамандарды даярлаудың интеграциялық құрылымын ұйымдастыруды қарастырады. Сондықтан осы сипаттамалық зерттеудің мақсаты кәсіби тұлғаны қалыптастыру мәселесін зерттеу болып табылады. Кәсіби тұлғаны қалыптастыру адамның жеке дамуы, кәсіби дамуы, үйлесімді қатынастары, үй, мәдени даму және салауатты өмір салтымен байланыстылығы дәйектелді. Кәсіби тұлғаны қалыптастыру процесіндегі ынталандырудың рөлі, мәселе төңірегіндегі мұғалімдердің эмпатиясы, эмоционалдық және кәсіби тәжірибесі, туындауы мүмкін кәсіби дағдарыс талданды. Кәсіби тұлғаны қалыптастыру аясындағы кәсіби іс-әрекетті зерттеуде жүйелі әдісті пайдаланудың тиімділігі анықталды. Мақалада кәсіби тұлғаны қалыптастыруды теориялық тұрғыдан түсінудің өзектілігі айқындалды. Мәселені айқындау үшін Web of Knowledge базасында индекстелген зерттеулер қолданылды. Мақала авторы кәсіби тұлғаны қалыптастыру мамандық таңдаған сәттен басталып, адамның бүкіл кәсіби өмірінде жалғасады деген қорытындыға келді.

Түйін сөздер: кәсіби тұлғаны қалыптастыру, білім, болашақ мұғалімдер, ынталандыру, эмпатия.

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-243-255

Кіріспе

Соңғы жылдары мұғалімнің кәсіби рефлексиясы мәселесі педагогикалық теория саласынан тәжірибеге көшті. Білім беру стандарттары мектеп дидактикасын өзгертуге ықпал жасады. Оқушының ғана емес, мұғалімнің де субъектілік қасиеттерін ынталандыратын әдістер пайда болды. Сабақты өткізудің белсенді формалары, оқытудағы диалог және сабақтағы міндетті рефлексия мұғалімдерден педагогикалық процесті талдай білуді талап ете бастады. Әрбір білім саласы өзінің рефлексиялық құралдар жинағын жасайды.

Бастауыш сынып мұғалімдерінің педагогикалық іс-әрекеті – оқушының жас ерекшелігін, қабілетін, қызығушылығын ескере отырып, оның білім, білік, дағды саласына, дүниетанымына кешенді әсер етуді қалыптастырады. Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің санасында екі ұстаным біріктіріледі: көркемдік-шығармашылық және педагогикалық. Сондықтан бастауыш сынып мұғалімдерінің педагогикалық тәжірибесінің өзіндік талдауы кейбір ерекшеліктерге ие [1]. Бұл тұрғыда кәсіби тұлғаны қалыптастыру мәселесіне назар аударған жөн деп ойлаймыз

Қазіргі ахуалда тиісті кәсіби өзін-өзі анықтау функционалды тұрғыдағы сауатты, бейімделгіш мамандарды даярлаудың негізгі шарты болып табылады. Өмірлік өзін-өзі анықтаудың негізгі құрамдас бөліктеріне жатады: тұлғаның құндылықты өзін-өзі анықтауы (шәкірттердің өз ұстанымын таңдауы); нақты өмірлік жағдайларда өзін-өзі жүзеге асырудың мақсаттары мен құралдары; өмірдің нақты жағдайларында өз қабілетін іске асыра білудің мақсаттары мен құралдары; адамның ішкі еркіндігін табу мен танытудың негізгі тетігі. Болашақ мұғалімдерді кәсіби даярлау процесінде, өмірлік өзін-өзі анықтау - бұл жеке, тұлғалық, әлеуметтік және кәсіби қажеттіліктерді үйлестіру арқылы кәсіби іс-әрекетке және оны жүзеге асыру жолындағы көзқарасының тұлғалық қалыптасу үрдісі екенін атап өткен жөн.

Өмірлік өзін-өзі анықтау жеке тұлғаны кәсібилендіру процесімен тығыз байланысты. Бұлардың қатарына кәсіби даму, кәсіби бірегейлік және кәсіби өзіндік сана жатады. Бір жағынан өзін-өзі анықтау кәсіби даму процесінде орын алса, екінші жағынан кәсіби тұлғаның қалыптасуының маңызды көрсеткіші болып табылады. Кәсіби бірегейлік - өмірлік өзін-өзі анықтаудың ең маңызды нәтижесі. Кәсіби өзіндік сананы дамыту кәсіби маңызды құндылықтарды анықтау және бекіту процесінде студенттің белсенділігін ынталандырады [2].

Студенттердің университет ортасына сәтті бейімделуі оқу және кәсіптік қызметтің тиімді және кәсіби тұлғаны қалыптастырудың қажетті шарты болып табылады [3]. Осы тұрғыда түрлі дағдылары бар студенттердің бейімделуі мен олардың бейімделу мүмкіндіктерін, студенттердің ауызша және вербальды емес белсенділігі мен жоғары білімге ұмтылу мүмкіндіктері арасындағы байланысты зерттеу маңызды.

Кәсіби тұлғаны қалыптастырудың маңыздылығын көптеген мысалдармен дәлелдеуімізге болады. Мәселен, 1936 жылы өткізілген бейресми семинарлар сериясынан кейін «Тұлғаны бағалау қоғамы» (Society for Personality Assessment) құрылды [4]. Қоғамның мақсатына кәсіби тұлғаны бағалауды ілгерілету, тұлғаны бағалаудың процедуралары мен тұжырымдамаларын әзірлеу және тұлғаны бағалау әдіснамасын этикалық және жауапкершілікпен пайдалануға жәрдемдесу жатады. Қоғам өзінің даму барысында және ғылыми прогреске байланысты төрт рет атауын өзгерткенін айта кетуіміз қажет. «Тұлғаны бағалау қоғамы» жыл сайынғы кеңестерін өткізумен шектеліп қана қоймай, «Journal of Personality Assessment» (журнал сайты: https://www.tandfonline.com/journals/hjpa20; Taylor & Francis баспасымен бірлесіп шығатын журнал бірнеше базаларда индекстеледі, оның ішінде Scopus, Social Sciences Citation Index платформаларында жоғары квартильдерге ие) журналын шығарады.

Кәсіби тұлға мәселесінің педагогика және психология ғылымындағы маңыздылығын арнайы құрастырылған сауалнамадан да көруімізге болады [5]. Сауалнама жеке тұлғаны бағалаудағы айырмашылықтардың көпшілігін қамтитын «Үлкен бестік» тұлғалық айнымалыларын өлшейді: экстраверсия, невротизм, ойдың қатаңдығы, тәжірибеге немесе шарттылыққа ашықтық және ұқыптылық. Әрине, бұл терминдер «Үлкен бестіктің» сипаттамаларында әртүрлі, мәселен ойдың қатаңдығы жұмсақтыққа қарама-қарсы полюс ретінде қарастырылады. Сол сияқты тәжірибеге

ашықтық шарттылыққа қарама-қарсы полюс болып табылады [6].

Кәсіби тұлғаны қалыптастыру мәселесінің көптеген ерекшеліктері ғылымда толық зерттелмеген. Дегенмен, кейбір зерттеулерде кәсіби тұлғаны қалыптастыру мәселесінің кәсіби іс-әрекеттер, мұғалім мен оқушыларды ынталандыру, эмпатия мен эмоционалдық тәжірибемен байланысы бар екендігі байқалады. Осы себептерге байланысты зерттеліп отырған тақырыптың өзектілігі жоғары деп ойлаймыз.

Зерттеу әдістері

Зерттеудің әдіснамалық негізін кәсіби тұлғаны қалыптастыру мәселесіне қатысты зерттеушілердің ғылыми еңбектері мен негізгі қағидалары құрайды. Дәлелдерді дамыту үшін автор ғылыми қолданыстағы әдебиеттерді шолуға сүйенеді. Ғылыми әдебиеттерге шолу жасау арқылы автор зерттеу мәселесінің ерекшеліктерін анықтайтын сипаттамалық әдісті қолданады. Мәтіндер негізінен сапалы контент-талдау арқылы сарапталады. Әдебиетті жан-жақты қарау арқылы кәсіби тұлғаны қалыптастырудың құрамдас бөліктерін және олардың басқа ұғымдармен байланысын түсінуге болады. Кәсіби тұлғаны қалыптастыруды ғылыми талдау үшін институтталған тәсіл қолданылды. Зерттеуде жүйелік талдау мен салыстырмалы әдіске де мән беріледі.

Зерттеу нәтижелері және талқылау

Қазіргі уақыттағы жоғары білім Болон процесі идеяларын жүзеге асыруға, білім беруді ақпараттандыруға, қоғамдағы интеграциялық процестерге, бәсекелестіктің күшеюіне, жаһандануға байланысты үлкен өзгерістерді бастан кешіруде. Осыған байланысты жоғары оқу орындарындағы білім беру қызметі студенттерді оқуға ынталандыруды қалыптастыру мәселесі ерекше маңызға ие болып отыр. Студенттердің жоғары оқу орнының әлеуметтік-мәдени іс-әрекеті процесіне қатысуын қалыптастыруға көңіл бөлу жеке тұлғаның кәсіби дамуын жетілдіру және әлеуметтік құзыреттіліктерін арттыру қажеттілігінен туындап отыр. Әлеуметтік белсенділік тұлғаның объективті және субъективті факторларына байланысты өзін-өзі жүзеге асыру процесіндегі өзіндік әрекеттіліктің түрлерінде жүзеге асырылатын интегралды қасиеті ретінде қарастырылады. Студенттердің әлеуметтік белсенділігі түрткілерінің құрылымы кәсіби тұлғаны қалыптастырумен байланысты [7].

Жоғары кәсіби білім беру жүйесіндегі қазіргі өзгерістер болашақ мамандардың жеке және шығармашылық әлеуетін жүзеге асыруға мүмкіндік беретін жалпы және кәсіби құзыреттіліктерді қалыптастыру үшін психологиялық-педагогикалық жағдайларды іздейді және құрады. Сондықтан бұл мәселені қарастыру барысында кәсіби тұлғаны қалыптастыру мәселесін де зерделеуіміз қажет. Зерттелу деңгейін анықтау үшін субъектілік-әрекеттік және тұлғалық-бағдарлы әдістемелік тәсілдерді пайдаланған жөн. Болашақ мұғалімдердің физиологиялық және кәсіби дамуы қоғамның әл-ауқатының негізін қалауда шешуші рөл атқарады. Қоғамда қалыптасқан кез келген ересектер мен балалардың мәселелерін шешу үшін

практикалық мамандардан пәнді терең білу, шығармашылық қабілеттерін пайдалану қажет. Болашақ мұғалімдердің қалыптасуы олардың бүкіл кәсіби іс-әрекетінде жалғасады. Жоғары оқу орнында маманның психологиялық-педагогикалық іс-әрекеті процесінде тұлғаның кәсіби дамуын қамтамасыз ететін кәсіби маңызды және тұлғалық қасиеттер қалыптасады [8].

А.В. Багаев [9, 13-16 бб.] кәсіби тұлғаны қалыптастыру мәселесі бойынша өмірдің 6 саласын қарастыру арқылы мәселені айқындауға көмектеседі:

1. Жеке даму. Мақсатты тұжырымдау келесі шарттарды қанағаттандыруы керек: 1) мақсаттар жеке, дербес сипатқа ие («менікі»); 2) позитивті, мағыналы сипатқа ие (қоғам үшін пайдалы); 3) мақсаттар өлшенеді және нақты; 4) икемділік қасиеті бар (түзетуге болады); 5) олар перспективалы, қызықты; 6) мақсаттар құндылықтарға сәйкес келеді; 7) өмір салаларында мақсаттардың тепе-теңдігі бар; 8) мақсаттардың шынайылығы (мерзімдері, көлемі); 9) күш-жігерді, әрекетті, бар ынтасын салуды және табандылықты талап етеді. Адамның өз өмірін реттеуі мыналарды қамтиды: нақты істерді, қолдан келетін міндеттерді орындау; үлгі-нұсқаулықтың болуы, эмоционалды қуаттану, сөйлеуді сүйемелдеу, тиімді жаттығулар мен тренингтер. Дамыған жағымды, жаңа әдеттер уақытты, тәртіпті қажет етеді. Ол үшін мұқият жоспар, өзіне сенім, жылдам және үнемі әрекет ету қажет.

2. Кәсіби даму. Жұмыста нәтижеге және табысқа жету үшін ең жақсы қабілеттеріңізге назар аудару қажет. Жақсы жұмыс істейтін дүниеге күш пен уақытты шоғырландыру өмір бойы ең жоғары нәтиже береді. Іс-әрекеттеріңізді жоспарлау үшін сандарды, орындалу мерзімдерін және нақты нәтижелерді жаза отырып, «жоспарланған нәтиженің көлемі» әдісін қолдануға болады. Күнделікті әдеттегі ахуал философиясы бізге шынымен маңызды дүниелер мен өзін-өзі дамытуға (көп уақытты «жұмыс», қоғамдық көлік, өзіне-өзі қызмет көрсету: ұйқы, тамақ, гигиена, әңгімелер және т.б. жұмсаймыз) берілетін күннің бірнеше сағатының құндылығын ашады. Сондықтан бір күнді жоспарлағанда, уақыт бойынша белгіленген оқиғаларды нақты анықтау, маңызды істерге басымдық беру және ретін келтіру, өзіне-өзі қызмет көрсету және дем алуға уақыт қалдыру, жоспарға түзетулер енгізу және күннің нәтижелерін бағалау қажет.

3. Үйлесімді қатынастар. Адамның кәсіби тұлғасы қарым-қатынастармен үйлесімде болуы керек. Өмір сүру деңгейі осы қарым-қатынастардың сапасына, ұзақтығына, әсер ету дәрежесіне байланысты. Заттар мен процестер әлеміндегі секілді адамдардың қарым-қатынасында да мақсат, жоспар, іс-әрекет және нәтиже болуы керек. Қарым-қатынастың жалпы үлгілеріндегі қызмет пен әрекет отбасында да, кәсіби салада да пайдалы. Қарым-қатынастың нақты және түпкілікті мақсаттарын анықтау осы мақсаттарға жету жоспарын құруды анықтайды, тараптардың құқықтары мен міндеттерін белгілейді, қажетті ресурстар мен құралдарды айқындайды, міндеттерді орындау үшін шұғыл және жүйелі әрекеттерді белгілейді.

4. Үй. Тіршілік ету ортасы да «кәсіби, жеке» көзқарасты қажет етеді. Үйдің тазалығын, тәртібін, жайлылығын, эстетикасын сақтау кәсіби тұлғаның және оның

отбасының дамуының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Үй – жұмыс пен демалыс, шығармашылық пен қарым-қатынас орны, тиімді дамудың қуатты құралы. Философиялық мағынада үй – біздің денеміздің өрістеуі (Э. Капптың орган проекциясы, В.С. Соловьевтің бірлігі) және ол қамқорлықпен күтуді қажет етеді. Басқа жағынан қарасақ, үй біздің дамуымызды сақтайтын «жайлы аймақтың» бір түрі. Стереотиптерді жеңу және өмір сүрудің жаңа деңгейіне өту үшін келесі тиімді әдістер бар: өмір салтын өзгерту, жаңа таныстық, курстар мен тренингтер, істер (шетел тілін үйрену, қарым-қатынас, музыка), жаңа ақпараттар, саяхаттар, киім-кешек, жиһаз. «Үй» тақырыбы өз кеңістігін және басқа адамдардың (туыстар, достар, қызметкерлер, клиенттер) кеңістігін үйлесімді ұйымдастыру дағдысын қалыптастыруды қамтиды. «Үйді» басқару (фирманы, елді, адамзатты басқару секілді) қызмет ету мен дамудың жалпы заңдылықтарына ие: мақсаттарды, жоспарларды белгілеу, қажетті ресурстармен қамтамасыз ету, нәтижеге жету үшін шұғыл және жүйелі әрекеттер.

5. Мәдени даму. Бұл сала кәсіби тұлғаның дамуын кеңейтуді және тереңдетуді көздейді. Дәл осы тұста адамның шығармашылық қабілеттерін жүзеге асырудың кең ауқымы бар (хоббилер, қызығушылықтар; қарым-қатынас, өнер, Интернет мүмкіндіктері, саяхат). Өз бетінше білім алу және жаңа дағдыларды игеру (мәдениет) – жеке, кәсіби және отбасылық (қарым-қатынас) салаларда тиімді өзгерістерді қалыптастырудың маңызды факторы. Мәдениет -жаңа қажеттіліктер, тілектер (арман), құндылықтар (мақсаттар, нәтижелер), энергия және жағымды эмоциялар генераторы. Мәдениет саласы «жайлы аймақтан» жоғары деңгейдегі және сапалы өмірге шығу үшін әлеуетті мүмкіндіктерге ие. Жаңа «Мен тұжырымдамасын» (мен бейнесі) қалыптастыру көбінесе мәдениеттің шығармашылық күштерінің арқасында жүреді.

6. Салауатты өмір салты. Адамның физикалық және эмоционалдық күйі - алға қойған мақсаттарды жүзеге асырудың және ұзақ, бақытты өмірдің кілті. Денсаулық күнделікті режимнен тұрады: тамақтану, демалу, ұйқы, дене шынықтыру-спорт, табиғатпен байланыс. Бұл саладағы кәсіби көзқарас ғылымға сүйенеді және мақсаттар мен жоспарларға қол жеткізуді көздейді. Үйлесімді эмоционалды жағдай аутогендік жаттығу, нейролингвистикалық бағдарламалау, өзін-өзі бағалау мен сенімділікті арттыру арқылы қамтамасыз етіледі.

Тек жеке даму адамды дұрыс жолға бағыттай алады. Сонымен қатар, жеке даму адамның өз әлеуетін дамытуға септігін тигізеді. Кәсіби даму - үнемі күш-жігерді, өзін-өзі жетілдіру мен дамытуға жеке ұмтылысты қажет ететін процесс. Жеке тұлғаның кәсіби дамуы қызметкерлерді бағалаудың маңызды өлшемдерінің бірі болып табылады. Сапалы білім ұстаздықты бастауға мүмкіндік береді, бірақ үнемі өз қабілеттерін жетілдіруге тырысатын педагогтар ғана құнды. Шын мәнінде, кәсіби тұрғыдан дамыған мұғалімді мектептің ресурсы деп атауға болады. Мұғалім мен студенттің үйлесімді қатынастары студенттің дамуы мен өзін-өзі дамытуы үшін қажетті жағдайлар жасалатын, сапалы және жемісті қарым-қатынастарының кепілі. Білім беруге ізгілендіруді енгізу оқу процесіндегі маңызды тұлғалық дамуды қамтиды, оның көмегімен студенттің қабілеттерін, оның даралығын және

қорытындысында білім беру мақсаттарының нәтижелеріне қол жеткізуге болады. Үй әлеуметтік топты қалыптастыратын және адамның ең алғашқы әлеуметтенуі жүретін орта. Үйде қалыптасқан құндылықтар кәсіби тұлғаны қалыптастыруға ықпал ететіндігін ұмытпаған жөн. Қоғамда үйлесімділікке қол жеткізу үшін әр адамның мәдени дамуын құрметтеу маңызды. Мәдени даму, жалпы адамзат дамуының заңдылығы болғандықтан, мәдениеттің материалдық және рухани бөліктері өзгереді, соның нәтижесінде оның жаңа сапалы жағдайы, құрамы, құрылымы қалыптасады.

Қазіргі әлеуметтік-мәдени ортадағы оқу процесінің ынталандырушылық мәселелері кәсіби тұлғаны қалыптастыруға әсер ететіні анық. Әсіресе, кәсіби тұлғаны қалыптастыру процесіндегі ынталандырушылық жетілдірулер мен өзгерістер динамикасы кәсіби құрамдастарға ықпал етеді [10]. Ынталандыру - бұл жеке мінез-құлық көріністерінің сипатын, іс-әрекеттің бағытын анықтайтын күрделі әлеуметтік-мәдени құбылыс. Ынталандыру мазмұнының маңызды элементі - түрткі. Түрткілер функционалды бірліктер ретінде мінез-құлықты ынталандыруды құрайды. Түрткілер жүйесі күрделі мазмұнға ие, білімге белсенді және динамикалық сипат береді, оның құрылымына кіреді және оның мағыналық ерекшеліктерін анықтайды. Сондықтан ынталандыруды зерттеген кезде оны түрткілер, қажеттіліктер, мүдделер, ынталандыру және құндылық бағдарлары сияқты маңызды элементтерден тұратын күрделі жүйе ретінде қарастырған жөн. Оқуға ынталандыру әлеуметтік қызметке кіретін ынталандырудың ерекше түрі ретінде анықталады. Ынталандырудың бұл түрі дамып келе жатқан тұлғаға тек бағытты ғана емес, тәрбиенің түрлі формаларын жүзеге асыру жолдарын табуға, эмоционалдық-еріктік саланы тартуға мүмкіндік береді.

Ынталандырудың негізгі теорияларын екі салаға бөлуге болады [11]: ынталандыруды құрылымдық ұстанымдар негізінде қарастыратын мазмұндық теориялар; ынталандыруды динамикалық құрылым ретінде қарастыратын процестік теориялар. Бұл бағыттарды білім түрткісіне қатысты ынталандыруды екінші дәрежелі деп түсіну біріктіреді. Әрекетке «дайындық» түсінігі жеке тұлғаның белсенді және тиімді күйі, мінез-құлықты анықтауға қатынасы, тапсырманы орындау үшін күштерді жұмылдыру ретінде қарастырылады. Сондықтан белгілі бір қызмет түріне ынталандыруды құратын түрткілердің жиынтығы студенттердің жеке ерекшеліктеріне айқын тәуелділікті көрсетеді. Бұл тұста студенттердің кәсіби тұлғасын қалыптастыру мәселесі бойынша білім беру нәтижелері келесі факторлармен анықталады:

- студенттердің әлеуметтік-мәдени даму деңгейі;
- әлеуметтік-мәдени құзыреттіліктің құрамдас бөлігі ретінде ұғымдар мен түсініктер деңгейіндегі кәсіби білімді меңгеру дәрежесі;
- студенттердің коммуникативті белсенділік деңгейін анықтайтын кәсіби терминология мен негізгі тілдік құрылымдарды зерттеу процесінің ынталандырушылық негізі.

Кәсіби тұлғаны қалыптастыру және кәсіби іс-әрекетті зерттеуде жүйелі әдісті пайдаланған тиімді [12]. Бұл әдісті қызметтің нақты түрлері үшін кәсіби тұлғаны

қалыптастырудың психологиялық іріктеу рәсімдері әдістемесінде пайдаланған жөн. Жүйелі әдіс кәсіби тұлғаны қалыптастыру шеңберіндегі жеке тұлғаның ерекшеліктерін және болашақ кәсіптік қызметтің ерекшеліктерін ескереді. Сонымен қатар, кәсіби тұлғаны қалыптастыруда генетикалық ерекшеліктер де болуы ықтимал. Сондықтан адамның іс-әрекетін психикалық және тұлғаның физикалық күйлерін өзін-өзі реттеу тетіктерін зерттеу, құрылымдық-динамикалық әрекетті құру әдісін негіздеу, ақпараттық стресске төтеп беру кәсіби тұлғаның қалыптасуына әсер етеді деуімізге негіз бар.

Мұғалімдердің эмпатиясы мен кәсіби тұлғалық ерекшеліктері арасындағы корреляция талданған еңбек те қызығушылық тудырып отыр. Ғалымдар мұғалім эмпатиясының басқа кәсіби тұлғалық сипаттамалармен байланысын дәйектейді [13]. Зерттеуде кешкі уақытта жұмыс істейтін мұғалімдер де, жұмыстан қол үзбеген мұғалімдер де ересек тұрғындар арасындағы эмпатияның жоғары деңгейін көрсеткен. Әйелдер ерлерге қарағанда айтарлықтай жоғары балл жинады және айырмашылықтар олардың өзара әрекеттестігіне емес, мансап деңгейі мен оқытушылық мамандандыруға байланысты анықталды. Эмпатия коэффиценті әлеуметтік құзыреттіліктермен, оның ішінде өзгелерге сезімталдық және көпшілікпен байланыс орната алуымен айқындалды. Алынған нәтижелерге сүйене отырып, авторлар педагогикалық білімге эмпатия тренингтері мен әлеуметтік дағдыларды енгізу қажеттілігі туралы қорытынды жасайды.

Мұғалімдердің жұмысқа кіріскенге дейінгі эмоционалдық тәжірибесі мен кәсіби тәжірибе кезіндегі таным арасындағы байланыс кәсіби тұлғаны қалыптастыруға ықпал етеді [14]. Осы уақытқа дейін мұғалімдерді даярлау бағдарламаларынан жұмысқа кіріскенге дейінгі эмоционалды тәжірибелері зерттеулерде жеткілікті талқыланбаған. Дәстүрлі рационализм таным мен эмоцияны бөлек қарастыратындығын білеміз. Аталмыш зерттеуде Л.С. Выготскийдің әлеуметтік-мәдени теориясы негізіндегі эмоциялар және мұғалімдердің кәсіби тәжірибесі басталғанға дейінгі танымының табиғаты талданады. Әлеуметтік-мәдени теория эмоциялар әлеуметтік өзара әрекеттестіктен туындайды және мұғалімнің дамуында каталитикалық рөл атқарады деп есептейді. Жалпы кез келген жұмысын жаңа бастаған мұғалімнің эмоционалдық ахуалына әсер ететін негізгі факторларға олардың оқушылары мен бақылаушы мұғалімдер жатады. Сонымен қатар, мұғалімдердің жұмысқа кіріскенге дейінгі эмоционалдық танымы арасындағы диалектикалық қарым-қатынасы мұғалім ретіндегі кәсіби тұлғасының дамуына әсер етеді. Бұл процесс барысында жұмыс тәсілдерін жасау және басқалардың қолдауы болашақ мұғалімдердің тұжырымдамалық және эмоционалдық дамуында негізгі рөл атқарады. Сондықтан кәсіби тұлғаны қалыптастыру барысындағы эмоционалдық тәжірибені кәсіби өсу мен даму үшін ресурс ретінде пайдалануға болады.

Кәсіби тұлғаны қалыптастыру барысында тұлғаның кәсіби дағдарысы көрініс табатын тәуекелді кезеңдер де болатындығын ескергеніміз жөн [15]. Өйткені соңғы уақыттағы мұғалімнің қызметі білім беру жүйесін үздіксіз реформалау жағдайында жүзеге асырылуда. Жаңа енгізілімдерге үздіксіз бейімделу қажеттілігі оларға қарсы тұру әрекеттерімен және шиеленістің күшеюімен бірге жүреді. Бұл мұғалімнің

психологиялық жағдайындағы деструктивті тенденциялардың күшеюіне ықпал етеді және профессионализм процесімен бірге жүретін кәсіби дағдарыстардың ықтималдығын арттырады. Дағдарыстың конструктивті шешілуімен мұғалімнің кәсіби және тұлғалық әлеуетін байыту және кәсіби шеберліктің келесі кезеңіне өту орын алады. Дағдарыс жағдайының қолайсыз нәтижесі кәсіби тоқырау мен жеке құрылымсыздықты тудыруы мүмкін. Осы мәселелерді ескере отырып, кәсіби тұлғаны қалыптастыруға кедергі келтіретін кәсіби дағдарыстардың жүру ерекшеліктерін зерттеп, одан сәтті шығудың тетіктерін іздестіру маңызды.

Қорытынды

Оқытудың заманауи тұжырымдамалары мен әдістерінде кәсіби қызметке дайын, қажетті коммуникативті дағдыларды меңгерген, өзін-өзі дамытуға және өздігінен білім алуға қабілетті болашақ кәсіби тұлғаны қалыптастыру саналады. Зерттеліп отырған мәселенің күрделілігі мен көп өлшемділігін ескере отырып, автор кәсіби тұлғаны қалыптастыру мәселесінің кейбір ерекшеліктерін ұсынды. Студенттердің кәсіби тұлғасын қалыптастыруды жан-жақты дамыту және оның нәтижелерін жақсарту үшін оқытудың жаңа әдістері мен құралдарын пайдалану қолайлы педагогикалық жағдай жасайды. Бұл оқытушылардың білім беру мәселелерін шешудің формалары мен әдістерін одан әрі дамыта отырып, оқытудың тиімді ете алатын жолдарын көрсетеді.

Кәсіби тұлғаны қалыптастыру және кәсіби қызметтің нақты түрлерінің ерекшеліктерін зерттеу арқылы тұлғаның кәсіби маңызды психологиялық ерекшеліктеріне қойылатын талаптарды анықтауға болатындығы байқалады. Түрлі мамандықтардағы кәсіби тұлғаны қалыптастырудың педагогикалық және психологиялық зерттеудің негізгі әдісіне аналитикалық профессиография жатады. Аналитикалық профессиография кадрлар дамуының заңдылықтарын, тетіктерін, жағдайлары мен факторларын және таңдалған өмірлік стратегияны жүзеге асыруды зерттеуге мүмкіндік береді.

Қорыта айтқанда, кәсіби тұлғаны қалыптастыру процесі мамандық таңдаған сәттен басталып, адамның бүкіл кәсіби өмірінде жалғасады. Осы процесс барысында адам мен мамандық арасындағы қарым-қатынастың маңызды мәселелері ашылады. Бұл мәселені педагогика мен психологиядағы түрлі түрткілер шеңберіндегі ұстанымдардан байқауымызға болады. Қазіргі таңда ынталандыру психикалық құбылыс ретінде түрлі көзқарастар аясында түсіндіріледі. Кәсіби тұлғаны қалыптастыру құрылымында көптеген құрамдас бөліктер болуы ықтимал. Олардың ішіндегі ең маңыздысы ретінде мамандыққа ынталандырушылық қатынас, тапсырманы сәтті шешу қажеттілігі мен қызметке қызығушылықты айтуымызға болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Bolshakova S.V. Pedagogical reflection in the professional fine arts teacher training // Modern Journal of Language Teaching Methods. – 2018. – Vol. 8, No. 7. – P. 172-175.
2. Kasimova R.S., Korneva I.G. Life self-determination of student teachers as a structural component of pedagogical professionalism // 4th International Forum on Teacher Education (IFTE). – Nicosia: FUTURE ACAD, 2018. – P. 693-698.
3. Krasnova E., Suroedova E., Mamchits N. Features of adaptation and adaptive capabilities of first-year students with different strategies for translating meanings // 8th Annual International Scientific and Practical Conference on Innovative Technologies in Science and Education (ITSE). – Les Ulis: E D P Sciences, 2020. – P. 180.
4. The Society for Personality Assessment // American Psychologist. – 1996. – Vol. 51, No. 9. – P. 975–976.
5. Kline P., Lapham S.L. The PPQ: A study of its ability to discriminate occupational groups and the validity of its scales // Personality and Individual Differences. – 1992. – Vol. 13. – No. 2. – P. 225–228.
6. Kline P., Lapham S.L. Personality and faculty in British universities // Personality and Individual Differences. – 1992. – Vol. 13. – No. 7. – P. 855-857.
7. Gutman E., Terentyeva I., Gaidamashko I., Fakhrutdinova A. Students involvement into social and cultural activity: Modeling and motivation // ECORFAN Journal-Mexico. - 2021. – Vol. 12. – No. 27. – P. 23-29.
8. Nagimzhanova K.M., Baimanova L., Magavin S.S., Adzhibaeva B.Z., Betkenova M.S. Basis of psychological and professional personality development of future educational psychologists // Periodico Tche Quimica. – 2019. – Vol. 16. – No. 33. – P. 351-368.
9. Багаев А.В. К вопросу о формировании профессиональной личности // Вестник НГТУ им. Р.Е. Алексеева. Управление в социальных системах. Коммуникативные технологии. – 2015. – № 4. – С. 12-22.
10. Aleshchanova I.V., Frolova N.A., Zheltukhina M.R. Evolution of motives in professional personality formation: Foreign language learning context // International Conference on the Theory and Practice of Personality Formation in Modern Society (ICTPPFMS). – Paris: Atlantis PRESS, 2018. – P. 35-40.
11. Sergeeva M.G., Okhotnikov I.V., Panko J.V., Shvedov L.A., Kasymova D.M., Zolotova M.N. Technology of formation of students' motivational willingness for professional activity // Revista Genero & Direito. – 2019. – Vol. 8, No. 7. – P. 474-486.
12. Бодров В.А. Развитие системного подхода в исследованиях професиональной деятельности // Психологический журнал. – 2007. – Т. 28. – № 3. – С. 23-28.

13. Sokolova L., Brozmanova E., Harvanova S., Zacharova Z.J., Lemesova M., Minarovicova K. Teachers' empathy: a cross-sectional study // Ceskoslovenska Psychologie. – 2019. – Vol. 63. – No. 1. – P. 13-25.
14. Yang H.Z. The nexus between pre-service teachers' emotional experience and cognition during professional experience // Australian Educational Researcher. – 2019. – Vol. 46. – No. 5. – P. 799-825.
15. Садовникова Н.О., Мирзаахмедов А.М. Актуальные смысловые состояния педагогов, переживающих профессиональный кризис личности // Образование и наука. – 2019. – Т. 21. – №. 2. – P. 113-131.

L.E. Sapartayeva

Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan

The level of research into the formation of a professional personality

Abstract. Today, the formation of a professional personality is especially important for the evolution of society. The importance of the issue can be explained by the creation of the "Society for Personality Assessment", which brings together scientists from Western countries, and the use of the Professional Personality Questionnaire at the global level. The formation of a professional personality provides for the organization of an integrative structure for the training of professionals, which guarantees the personal growth of a new personality. Therefore, the purpose of this descriptive study is to study the problem of the formation of a professional personality. The formation of a professional personality is associated with personal development, professional development, harmonious relationships, home, cultural development, and a health promotion. Analyzed the role of motivation in the process of forming a professional personality; the empathy of teachers on this issue; emotional and professional practice; and a possible professional crisis. Determined the effectiveness of using a systematic approach in the study of professional activity in the framework of the formation of a professional personality. The article reveals the relevance of theoretical understanding of the formation of a professional personality. An indexed study on the Web of Knowledge was used to identify the problem. The author of the article came to the conclusion that the formation of a professional personality begins with the choice of a profession and continues throughout a person's professional life.

Keywords: formation of a professional personality, education, future teachers, motivation, empathy.

Л.Е. Сапартаева

Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан

Уровень изученности проблемы формирования профессиональной личности

Аннотация. На сегодняшний день для эволюции общества особо важен формирование профессиональной личности. Важность вопроса можно объяснить созданием «Общества оценки личности», объединяющего ученых западных стран и использование Анкеты профессиональной личности на глобальном уровне. Формирование профессиональной личности предусматривает организацию интегративной структуры обучения профессионалов, который гарантируют персоналистический рост новой личности. Поэтому целью данного описательного исследования является изучение проблемы формирования профессиональной личности. Формирование профессиональной личности связано с личностным развитием, профессиональным развитием, гармоничными отношениями, домом, культурным развитием и здоровым образом жизни. Проанализирована роль мотивации в процессе формирования профессиональной личности, эмпатия педагогов по данной проблеме, эмоционально-профессиональная практика и возможный профессиональный кризис. Определена эффективность использования системного подхода в исследовании профессиональной деятельности в рамках формирования профессиональной личности. В статье выявлена актуальность теоретического осмысления формирования профессиональной личности. Для выявления проблемы использовалось индексированное исследование в базе Web of Knowledge. Автор статьи пришла к выводу, что формирование профессиональной личности начинается с выбора профессии и продолжается на протяжении всей профессиональной жизни человека.

Ключевые слова: формирование профессиональной личности, образование, будущие учителя, мотивация, эмпатия.

References

1. Bolshakova S.V. Pedagogical reflection in the professional fine arts teacher training, Modern Journal of Language Teaching Methods. 2018. No.8(7). P. 172-175.
2. Kasimova R.S., Korneva I.G. Life self-determination of student teachers as a structural component of pedagogical professionalism, 4th International Forum on Teacher Education (IFTE), Nicosia: FUTURE ACAD, 2018. P. 693-698.
3. Krasnova E., Suroedova E., Mamchits N. Features of adaptation and adaptive capabilities of first-year students with different strategies for translating meanings, 8th Annual International Scientific and Practical Conference on

Innovative Technologies in Science and Education (ITSE), Les Ulis: E D P Sciences, 2020. 18088.
4. The Society for Personality Assessment, American Psychologist, 1996. No. 51(9). P. 975–976.
5. Kline P., Lapham S.L. The PPQ: A study of its ability to discriminate occupational groups and the validity of its scales, Personality and Individual Differences, 1996. No.13(2). P. 225–228.
6. Kline P., Lapham S.L. Personality and faculty in British universities, Personality and Individual Differences, 1996. No.13(7). P. 855-857.
7. Gutman E., Terentyeva I., Gaidamashko I., Fakhrutdinova A. Students involvement into social and cultural activity: Modeling and motivation, ECORFAN Journal-Mexico, 2021. No.12(27). P. 23-29.
8. Nagimzhanova K.M., Baimanova L., Magavin S.S., Adzhibaeva B.Z., Betkenova M.S. Basis of psychological and professional personality development of future educational psychologists, Periodico Tche Quimica, 2019. No.16(33). P.351-368.
9. Bagaev A.V. K voprosu o formirovanii professional'noj lichnosti [To the question of the formation of a professional personality], Vestnik NGTU im. R.E. Alekseeva. Upravlenie v social'nyh sistemah. Kommunikativnye tehnologii [Bulletin of NSTU n.a. R.E. Alekseev. Management in social systems. Communication technologies], 2015. P.4. P.12-22, [in Russian].
10. Aleshchanova I.V., Frolova N.A., Zheltukhina M.R. Evolution of motives in professional personality formation: Foreign language learning context, International Conference on the Theory and Practice of Personality Formation in Modern Society (ICTPPFMS) – Paris. Atlantis PRESS, 2018. P. 35-40, [in Russian].
11. Sergeeva M.G., Okhotnikov I.V., Panko J.V., Shvedov L.A., Kasymova D.M., Zolotova M.N. Technology of formation of students' motivational willingness for professional activity, Revista Genero & Direito, 2019. No.8(7). P. 474-486.
12. Bodrov V.A. Razvitiye sistemnogo podkhoda v issledovaniyakh professionalnoy deyatelnosti [The development of system approach in professional activity studies], Psikhologicheskii Zhurnal [Psychological Journal], 2018. No.28(3). P.23-28, [in Russian].
13. Sokolova L., Brozmanova E., Harvanova S., Zacharova Z.J., Lemesova M., Minarovicova K. Teachers' empathy: a cross-sectional study, Ceskoslovenska Psychologie, 2019. No.63(1). P. 13-25.
14. Yang H.Z. The nexus between pre-service teachers' emotional experience and cognition during the professional experience, Australian Educational Researcher, 2019. No. 46(5). P. 799-825.
15. Sadovnikova N.O., Mirzaahmedov A.M. Aktual'nye smyslovye sostojanija pedagogov, perezhivajushhih professional'nyj krizis lichnosti [Relevant concepts of a teacher's state when experiencing professional identity crisis], Obrazovanie i nauka [Education and Science], 2019. No.21(2). P.113-131, [in Russian].

Автор туралы мәлімет:

Сапартаева Л.Е. – Қорқыт ата атындағы Қызылорда университетінің педагогика және психологиялық білім беру және оқыту әдістемесі кафедрасының докторанты, Қызылорда, Қазақстан.

Sapartayeva L.E. – Ph.D. student, Department of Psychological and Pedagogical Education and Teaching Methods, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan.

ҒХТАМР 14.85.09

М. Серік, Г.Ф. Нурбекова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: [1]serik_meruerts@mail.ru, [2]gulnurfaz@mail.ru)

Үлкен көлемді деректерді жоғары оқу орындарында оқыту және тәжірибелік жүзеге асырылуы туралы (үлкен деректерге иерархиялық кластерлеуді қолдану)

Аңдатпа. Бүгінде әртүрлі есептеу құрылғыларында сақталатын деректер ағыны көлемінің өте жоғары қарқынмен өсуі үлкен деректерді талдау қажеттілігін тудырып, әлеуметтік-экономикалық салаларда аталған бағыттағы құзыреттіліктері бар мамандарға деген сұранысты арттырып отыр. Үлкен деректер саласында мамандар даярлау жаңашыл платформаларды, аппараттық-бағдарламалық қамтамаларды, бағдарламалау орталарын жан-жақты зерттеп, білім мазмұнына ендіруді қажет етумен байланысты. Ұсынылып отырған зерттеу жұмысының нәтижесі ретінде R программалау ортасында үлкен көлемді деректерді сақтау, өңдеу мен талдау негізінде жоғары оқу орындарындағы білім алушылардың білімін арттыру, жаңа білік пен дағдысын қалыптастыру қажетті тәжірибелік жұмыстардан деректер ұсынылады.
Түйін сөздер: үлкен көлемді деректер, үлкен көлемді деректер туралы талдаулар, R программалау ортасы, кластерлеу, иерархиялық кластерлеу.

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-256-268

Кіріспе

Қазіргі таңда кез-келген білім беру жүйесінде оқу-әдістемелік және ғылыми-әдістемелік жұмысты ұйымдастыру үшін жоғары оқу орындарында білім мен ғылымның интеграциясын ескеру, оқытудың жаңа инновациялық технологияларын құрастыру мен ендіру, педагогтердің біліктілігін арттыруды қамтамасыз ету мақсатында оқу-әдістемелік және ғылыми-әдістемелік жұмыстармен қамтамасыз етілу қажет.

Жоғары оқу орындарының білім алушыларының кәсіби мамандықтар алуына сәйкес құрастырылатын білім беру бағдарламалары мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартының талаптарына сай жасалады.

Зерттеу жұмысымыздың мақсаты –жоғары оқу орнында үлкен көлемді деректер бойынша білім алушыларды даярлаудың теориялық негіздерін анықтап және тәжірибелік жүзеге асыру. Зерттеу жұмысының мақсатын жүзеге асыруда алға қойған міндеттердің бірі - жоғары оқу орындарының білім алушыларын үлкен көлемді деректерге оқытудың оқу-әдістемелік негіздерін анықтап, оқу үдерісінде тәжірибелік түрде жүзеге асыруды қамтамасыз ету. Қазақстандағы және әлемдік жоғары оқу орындарында үлкен көлемді деректер бойынша оқу курстарына шолу жасай келе, өз тәжірибемізге ендірілген оқу курсын жүргізуге арналған оқу-әдістемелік қамтама мазмұнынан ұсынамыз, соның ішінде оқу-әдістемелік қамтаманың мазмұнының

ішінде, иерархиялық кластерлер дендрограммасын, яғни ағаш құрылымы арқылы көрсетуге болатын және R бағдарламалық ортасында жүзеге асырылуын баяндайтын материалдар келтіріледі.

Әдебиеттерге шолу бөлімі

Қазақстанжәне әлемдік жоғары оқу орындарында үлкен деректерді білім саласына ендіру бойынша деректер көздеріне тоқталсақ. С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университетінің «8D06101-Үлкен деректер аналитикасы» білім беру бағдарламасының мақсаты АКТ бағыты бойынша ғылыми-педагогикалық кадрларды және IT-компаниялар мен ірі өндірістік кәсіпорындарда сұранысқа ие менеджерлерді, талдаушыларды даярлауда үлкен көлемді деректерді талдау, деректерді оңтайлы жинау, жедел деректерді өңдеу процестерін құру, бизнес процестерді оңтайландыру, тұтынушылардың мінез-құлқын болжау, статистикалық көрсеткіштерді талдау, тәуекелдерді талдау, бизнес шешімдерін әзірлеу және т.б. компанияның тиімділігін арттыру сияқты сұрақтарды қарастырады. Деректанушы ғалымдардың негізгі жұмысы - жинақталған ақпарат жүйесіндегі логикалық байланыстарды байқау және соның негізінде белгілі іскерлік шешімдер мен модельдерді жасау. Бұл жаңа ғылыми жаңалықтарға, компанияның жұмыс нәтижелерін жақсартуға, кірістердің жаңа мүмкіндіктеріне, клиенттерге қызмет көрсетуді жақсартуға және т.б. әкеледі.

Авторлар жұмыстың мақсаты ретінде 2013-2018 жылдар аралығында білім берудегі үлкен деректерге арналған ғылыми мақалалардың шығарылуын талдау, сондай-ақ осы мақалаларда жиі қолданылатын кілттік сөздерді анықтауды қарастырған. Алдын ала анықталған критерийлерге негізделген іздеу алгоритмінің көмегімен тексерілген. Сандық процедураны қолдана отырып, соның ішінде мәтіндік өңдеу, білім берудегі үлкен деректер бойынша зерттеу жұмыстарын дайындаудың әр түрлі аспектілері талданған.

2015 жылдан бастап өндіріс көлемінің өсуіне қарай үлкен деректердің артуы да зерттеу нәтижелерінің білім беру саласына жаңаша мазмұн, ол өз кезегінде жоғары оқу орындарында оқытылатын пәндердің тенденциясының өзгеруіне әкелетінін көрсеткен [1].

Интеллектуалды жүйелерді қолдану арқылы Park Y.E. Сауд Арабиясы Эр-Риядтағы Ханзада Сұлтан университетінің іскери әкімшілік колледжінде үлкен деректерді қолданумен қатар, цифрлық трансформация қазіргі жоғары білім беруде терең өзгерістерге әкеліп отырғанын көрсеткен. Жұмыста үлкен деректерді және цифрлық технологияларды қолдану арқылы студенттердің қажеттіліктерін анағұрлым қанағаттандыру үшін білім берудің негізгі институционалдық құндылығын өзгертетіні қарастырылған [2]. Осы сала бойынша оқыту мен оқудағы жаңа тенденциялар мен бағыттарды қадағалауға, жоғары оқу орнында мәтінді интеллектуалды талдау әдісі көмегімен оқытуды негізге алынатыны айтылған. Жоғары оқу орындарында оқыту мен оқыту саласындағы 285 зерттеу мақалалары зерделенген, ол мақалалар 2018-2019 жылдары 2 жыл ішінде іздеу жүйелерін қолданатын бірнеше ірі деректер базасынан

(әр түрлі баспалардың веб-платформаларынан) жинақталған. Сонымен қатар адамның табиғи тілін өңдейтін семантикалық желілік талдаларды қарастырған, оқыту нәтижесін талдауда машиналық оқыту алгоритмі қолданылған [3]. Авторлардың жоғары оқу орнында үлкен көлемді деректерді оқу мен оқытуда оң нәтижелерге қол жеткізгені келтірілген.

Біз ұсынып отырған жұмыста да машиналық оқыту әдістері қолданылатынын атап өтеміз.

Бұлттық технологияларды, компьютерлік желілерді немесе жоғары технологияларды қолдану кезінде білім саласының дәстүрлі оқыту режимінен арылып келе жатқанын Du H., Zhu J., Sun K.өз еңбектерінде Қытай Халық Республикасының жоғары оқу орындары мен қарамақтарындағы оқу орындарының мысалдарында көрсетеді. Мақалада авторлар колледждер мен университеттердегі дене шынықтырудың қазіргі жағдайын статистикалық әдісті қолдана отырып, үлкен деректерді өңдеу негізінде таныстырады. Тәжірибе нәтижелері көрсеткендей, Қытайдағы негізгі университеттерде дене тәрбиесі бакалаврының даму тенденциясы айтарлықтай жақсарғанын, студенттердің дене шынықтыруға деген ынтасы 13% өскенін, ал дене дайындығы жақсы жаққа қарай дамығанын дәлелдейді [4]. Ал Юннань технологиялық және іскерлік университетінің зерттеушілері сонымен бірге үлкен деректердің пайда болуы қоғамның барлық салаларында революциялар тудырғанын атап өтеді. Ақпараттық симметрия және бірлескен алмасу дәстүрлі басқару моделіне әсер етіп қана қоймай, сонымен қатар жоғары білім беруді басқаруда күш беріп ынталандырғанын алға тартады. Университеттегі білім беруді басқарудың мақсаты мен мазмұны орасан зор өзгерістерге ұшырағанын, үлкен деректер дәуіріндегі жоғары өнімділік деректерді басқаруды және университетті басқаруда ғылыми және ұтымды жалпы жоспарлауды қолдануды талап ететінін айтып отыр.

Аталып отырған мақаланың мақсаты – үлкен деректер дәуірінің оң және теріс жақтарын және оның қазіргі кездегі университеттік білім беру жүйесіне әсерін терең талдау, сонымен қатар үлкен деректер дәуіріндегі университеттік білім беруді басқару жолын зерттеу. Мақалада 40 университеттердің қызметі туралы талдаулар жасалған. Үлкен деректер дәуірі жағдайында білім беру менеджменті туралы ақпаратты құру мен дамытуды жүзеге асыру үшін қазіргі үлкен деректер технологиясын интеграциялау керектігі және оны әр түрлі жоғары оқу орындарының менеджментіне қолдануын керек екендігі сараланады. Білім беруді басқаруда ақпараттың фрагментациясы мен асимметриясы 35,4% құрайтынын анықтаған. Бұл білім беру жүйесін инновациялауға және оңтайландыруға қол жеткізуге болатын жалғыз жол екендігі айтылған [5].

Болашақта бұлттық есептеу, веб-желілер және ақпараттық технологияларға негізделген оқытудың цифрлық ресурстарын басқару режимі прогрестің басты бағыты болады, яғни оқытудың ресурстарды басқарудың цифрлық жүйесін құру жобасы үлкен маңызға ие. Сондықтанда Цзянси қаржы-экономикалық университетінің ғалымдары мақалада отандық және шетелдегі колледждер мен университеттердегі үлкен деректерді зерттеу және идеялық-саяси білім берудің жай-күйі көрсетілген.

Колледждер мен университеттердегі идеялық-саяси білімді алға жылжыту үшін үлкен деректерді қолдану, жоғары оқу орындарында оларды пайдалануға ықпал ету және нәтижелерін қорытындылау мен болашағын болжау қарастырылған [6].

Испанияның Малага университетінің Білім берудің теориясы мен тарихы және білім берудегі диагностика әдістері департаментінде, сонымен бірге мектептегі дидактика және ұйымдастыру департаментінде үлкен деректермен жұмыс істеу күнделікті жұмыстың біріне айналғанын айтады.Үлкен көлемді деректерді оқу процесінде оқытуда білім алушылардың бұл ұғымды әртүрлі қабылдайтыны туралы еңбектерінде атап өтеді. Мақаланың негізгі мақсаты - пайдаланушы профилдері мен олардың үлкен деректерді пайдалануға бейімділігін талдау және үлкен деректердің қолданылуына қандай факторлар әсер ететіндігін анықтау.

Жұмыста кластерлік талдауды реттік регрессиялық талдау және ағаштар арқылы сипаттаумен бірге жүргізген. Нәтижесінде студенттердің екі түрлі профильде, яғни үлкен деректерді қабылдау мен бағалау тұрғысынан және олардың білімдегі маңыздылығын бағалауымен бөлінетінін көрсеткен. Демек, үлкен деректерге оқыту мүмкіндіктері мен білім сапасын жақсарту тұрғысынан қарастыратын және қабылдайтын профильдегі студенттер жоғары балмен бағаланған. Зерттеу нәтижесінде университетте үлкен деректерге оқытуды дамытуда цифрлық технологиялар бойынша дағдыларын дамытуға ықпал ету қажеттілігін көрсетеді [7].

Ferrao M.E., Prata P., AlvesM.T.G. Португалия және Бразилия елдерінің жоғары оқу орындарында білім беруді бағалау, бағалау және білім беруді зерттеу бойынша барлық цифрлық зерттеулер дерлік бірнеше жылдар бойы бір шешімсіз проблема болып келген толық емес деректер жиынтығына негізделгенін айтады. Үлкен анықталатын деректерді пайдалану жетіспейтін мәндерге қатысты жаңа қиындықтар тудырған. Зерттеу жұмысында кез-келген білім саласының зерттеушісіне толық емес болжамдарды тексеру үшін R процедураларын қолдану туралы қарапайым ұсыныстар береді, егер нөлдік гипотеза жоққа шығарылса, жетіспейтін деректерге ең дұрыс әдістердің бірі болып табылатын бірнеше импутацияны қалай жүзеге асыруға болатынын көрсетеді [8].

Үлкен деректерді білім мазмұнында қолдану туралы келесі жұмыста жалпы ғылым мен техниканың қарқынды дамуына байланысты «Интернет +», бұлттық есептеу, бұлттық қойма және жаңа тағы да басқа заманауи ақпараттық-коммуникациялық технологияларының дамуы ақпаратты кеңінен таратуға мүмкіндік береді, ал үлкен деректер қазіргі дәуірдің өнімі болып табылатынын айтады. Интеллектуалды білім берудің мәні қолданыстағы базалық білім беру моделін талдауда, белгілі бір білім беру формацияларының үйлесімінде, үлкен деректер мен білім берудің өзара интеграциясын талдауда, үлкен деректердің интеграциясы мен дамуын ынталандыруда жатқанын атап өтеді[9].

Көрсетіліп өткендей үлкен деректерге жоғары оқу орындарында оқыту қазіргі кезде кеңінен орын алуда. Аталып өткен әдістерді оқу процесінде қолдану біздің жұмысымызда да орын алды.

Негізгі бөлім

Зерттеу жұмысымызда Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Ы.Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты жоғары оқу орындарының оқу процесінде үлкен көлемді деректерді басқаруға байланысты арнайы курсы ендіріліп, білім алушылардың осы мәселе бойынша білімін арттыру, жаңа білігі және дағдысын қалыптастыру мәселесі қарастырылды, атап айтқанда «6В01511-Информатика», «7М01511-Информатика», «7М01525-STEM білім беру» және «7М01524-Smart-технологиялар» білім беру бағдарламаларының білім алушыларының даярлықтарының үлкен деректерге байланысты критерийлер мен көрсеткіштер бойынша жетілдірілгенін атап өтеміз, атап айтқанда қарастырылып отырған мәселе - үлкен деректерге иерархиялық кластерлеуді қолдану әдісіне байланысты да жоғары нәтижелер көрсеткенін атап өтеміз. Зерттеу нәтижелері оң нәтижелерге қол жеткізгегін тәжірибелік-эксперименттік жұмыстар нәтижелерінен мынадай жағдайларды атап өтеміз:

- Білім беру бағдарламаларында студенттер мен магистранттардың басым бөлігі келесі оқу жылында өзіне қажетті пәндерді таңдау барысында үлкен көлемді деректерге байланысты пәндер таңдауы олардың үлкен көлемді деректерге деген қызығушылығы мен білімге деген құштарлығының артуын көрсетеді.
- Үлкен көлемді деректермен жұмыс істеуде университеттің локальды желісінде және ауқымды желіде жұмыс істеп, қашықтағы дискілік кеңістікте - бұлттық платформада деректер базасын құрады және сол деректер базасында үлкен көлемді деректерді ұйымдастырады. Бұл өз кезегінде студенттер мен магистранттардың білім мен білігінің артуына үлкен әсер етеді.
- Үлкен көлемді деректерге оқыту қазіргі кезде білім саласында кең қолдау тапқан STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) оқытумен де байланысы бар.

Мұндай ойларды, осы салада қызмет жасап жүрген оқытушылардың ойларынан да байқаймыз. Атап айтсақ, білім алушылардың білімге деген ынтасын арттыру үшін оқытушылар білім беру процесін ұйымдастырудың түрлі тәсілдерін белсенді қолданады, соның ішінде HR-де қолданылатынын, адам ресурстарын басқаруға ұқсас Big Data аналитикасы оқушылардың қызығушылығын арттыруға және білім сапасын жақсартуға көмектесетінін айтады [10].

Эксперименттік жұмыстар бөлімі

Эксперименттік жұмыстар Нұр-Сұлтан қаласындағы Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Ақпараттық технологиялар факультетінің «6В01511-Информатика», «7М01511-Информатика», «7М01525-STEM-білім беру», «7М01524-Smart-технологиялар» білім беру бағдарламаларында 5 кредит (1 лекция, 2 тәжірибелік сабақ, 2 өздік жұмыстар) көлемінде жүргізілді.

Оқу-әдістемелік қамтама мазмұнында қарастырылған кейбір тапсырмаларды

шешу жолдарына тоқталсақ.

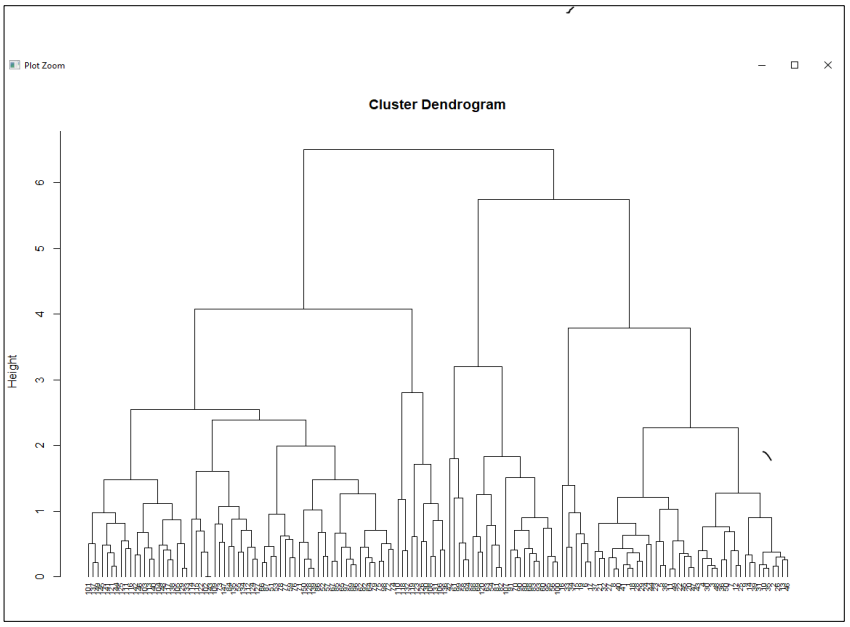
Үлкен деректерді сақтау және өңдеудің қуатты және негізгі технологиялары ретінде Hadoop фреймворгымен жұмыс істеуге арналды. Hadoop технологиясының негізі үлестірілген тораптарды біріктіру нәтижесінде кластер құрып, үлкен көлемдегі деректерді өңдеуге қол жеткізу болып табылады. Hadoop утилиталар жиынын қолдану үшін оны жергілікті желіде немесе бұлттық платформада жүзеге асыруға болады. Біздің жағдайда Hadoop арқылы үлестірілген тораптардан тұратын кластерді баптау GCP (good clinical practice) бұлттық платформасында жүзеге асырылды. Себебі, біздің жағдайда кластер үлкен көлемді есептеулер жүргізуге қажетті есептеу ортасы болып табылады [13]. Үлкен көлемді деректерді өңдеу барысында қайталау операторы арқылы деректерді талдау қиындық туғызады. Бұл жағдайда үлкен көлемді деректерді өңдеу үшін кластерлеу әдісі қолданылады.Тәжірибелік жұмыста кластерлеудің бір түрі иерархиялық кластерлеу түрін қарастырамыз.

Иерархиялық кластерлік талдау кластерлердің иерархиясы немесе берілген тәртібі бар кластерлеу әдісі болып табылады [11]. Иерархиялық кластерлерді дендрограмма деп аталатын ағаш құрылымы арқылы көрсетуге болады. Біздің жағдайда үлкен деректерді өңдеуде R ортасында иерархиялық кластерлеуді қарастырдық.

Тәжірибелік жұмыста объектілердің деректер жинағын, деректер нүктелері ретінде объектінің енін, ұзындығын қолдандық. Алдымен деректер жүктеліп, қалыпқа келтіріледі. Ұқсассыздық мәндерінің функциясы арқылы есептеуде иерархиялық кластерлеуді орындау үшін кластерлеу функцияларын қолдандық. Программа кодынан үзінді келтірсек:

```
Ең алдымен қажетті пакеттерді жүктейміз
// деректер жинағын қамту
library(datasets)
// алгоритмдерді кластерлеу
library(cluster)
// визуалдау
library(factoextra)
// map_dbl()  функциясын қолдану
library(purrr)
 # деректер жинағын жүктеп алдын ала өңдеу
df <- iris[, 1:4]
df <- na.omit(df)
df <- scale(df)
 # айырмашылық матрицасы
d <- dist(df, method = "euclidean")
Алынған ұқсастық матрицасы алынып, дендрограмма құруға болады.
// Толық орналасуды(complete) пайдалану арқылы иерархиялық кластерлеу
hc1 <- hclust(d, method = "complete" )
// дендограмма тұрғызу
```

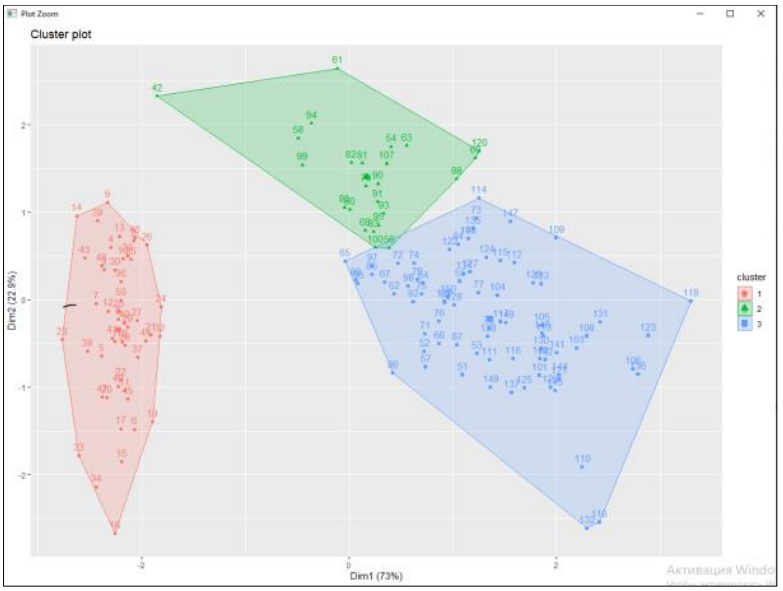
plot(hc1, cex = 0.6, hang = -1) (сурет 1)

Сурет 1. Кластер дендрограммасы

Сурет 1-дегі дендрограммада объектіні бақылауға сәйкес келетінін аңғаруға болады және ағашты жоғары жылжытқанда ұқсас бақылаулар жоғары биіктікте біріктірілді. Дендрограмманың биіктігі кластерлерді анықтайды. Кластерлерді анықтау үшін дендрограмманы cutree көмегімен қиюға болады. Содан кейін нәтижені шашыраңқы сызба ретінде визуалдауға болады.

```
# ағашты 3 топқа бөлу
sub_grps <- cutree(hc1, k = 3)
 # Нүктелі диаграмма көмегімен визуалдау
fviz_cluster(list(data = df, cluster = sub_grps)) (сурет 2)
```


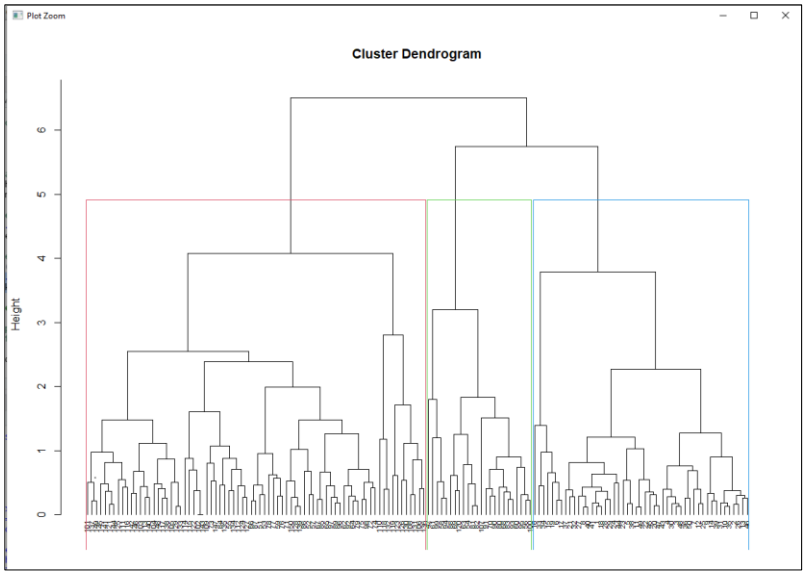
Сурет 2. Нүктелі диаграмма

Төменде көрсетілгендей 3 кластердің айналасында дендрограмманың шекарасын да бере аламыз.

//Алынған дендрограмманы k кластер үшін тіктөртбұрыштың шекарасын пайдаланып сызамыз

plot(hc1, cex = 0.6, hang = -1)

rect.hclust(hc1, k = 3, border = 2:4) (сурет 3)

Сурет 3. Кластерге бөлінген дендрограмма (қызыл және жасыл түспен ерекшеленген)

Иерархиялық кластерлеуді орындау үшін қажет функцияны пайдалана отырып, нәтижесін аламыз:

```
// агломерациялық бағалау әдістері
m <- c("average", "single", "complete")
names(m) <- c("average", "single", "complete")
 # иерархиялық есептеу функциясы
# кластерлік коэффициент
ac <- function(x) {
  agnes(df, method = x)$ac
}
 map_dbl(m, ac) (сурет 4)
```

```
  average    single  complete
0.9035705 0.8023794 0.9438858
```

Сурет 4. Иерархиялық есептеу функциясының нәтижесі

Толық байланыс күшті кластер құрылымын береді. Сонымен, біз төменде көрсетілгендей қажет функция көмегімен иерархиялық кластерлеуді орындау үшін қажет әдісін қолдандық.

```
# иерархиялық кластерлеу
hc2 <- agnes(df, method = "complete")
 # дендограмма салу
pltree(hc2, cex = 0.6, hang = -1,
     main = "Dendrogram of agnes")
...
// Бөлінген кластерлеуді жүзеге асыру
//бөлінген иерархиялық кластерлеуді есептеу
hc3 <- diana(df)
//бөлу коэффициенті
hc3$dc
// дендограмманы салу
pltree(hc3, cex = 0.6, hang = -1,
     main = " diana дендограммасы")
Нәтижесі
[1] 0.9397208
```

Сонымен, дендрограммада иерархиялық кластерлеу нәтижелерін көрсету үшін визуализатор қолданылып, тиімді нәтиже алынды, яғни жекелеген объектілер мен кластерлердің жақындық дәрежесі көрсетілді, сонымен қатар олардың бөліну реттілігі графикалық түрде бейнеленді.

Қорытынды

Үлкен көлемді деректерді жоғары оқу орындарының оқу процесінде қолдануға байланысты еңбектерге талдаулар жасалып, біздің зерттеу жұмысымыздың теориялық және практикалық түрде жүзеге асырылуының нәтижелік жұмыстарынан деректер келтірілді. Зерттеу барысында қолданылған тәжірибелік нәтиже ретінде иерархиялық кластерлеуді, яғни кластерлеудің бұл түрінің басқа түрлеріне қарағанда қашықтық пен ережелердің ұқсастығын анықтауға оңай және сонымен қатар ерекшеліктерін атап өтуге болатынын көрсетті: кластер санын алдын ала орнатудың қажеті жоқ, иерархиялық класс қатынастарын анықтауға болады, сол сияқты басқа пішіндерге кластерлеуге болатын үлкен көлемді деректер курсындағы маңызды тақырып екендігін атап өтілді. Аталған бағытты деректерді өңдеудің әмбебап әдісі ретінде ұсынамыз және қарастырылған кодты қажеттілігіңізге сәйкес өзгерте алу мүмкіндігін де атап өтеміз. Теориялық ақпараттардың нақты баяндалған бағдарлама кодтары және

визуализдануы көрнекті сипатталған тәжірибелік тапсырмалармен бекітілуі, білім алушылардың тақырыптарды терең түсінуіне мүмкіндік беріп, қажетті білім мен дағдылардың қалыптасуына зор ықпал етпек. Баяндалған мәселе осы саланы зерттеуші оқытушылар мен студенттер, ғалымдар мен практик-оқытушыларға пайдалы және қажетті еңбек болады деген ойдамыз.

Әдебиеттер тізімі

1. Terron A.M., Leiva J.J., Franco P.D. Big data irruption in education. Pixel-Bit, Revista de Medios y Educacion. – 2020. – Vol. 57. – P. 59-90.
2. Serik M., Nurbekova G., Mukhambetova M., Zulpykhar Z. The educational content and methods for big data courses including big data cluster analysis. World Transactions on Engineering and Technology Education. – 2022. –No.20(3). – P. 203-208.
3. Park Y.E. Uncovering trend-based research insights on teaching and learning in bigdata. Journal of Big Data. – 2020. – Vol. 7.
4. Du H., Zhu J., Sun K. Development Trend and Content Status of Physical Education Undergraduatein Normal Universities Based on Big Data // Advances in Intelligent Systems and Computing. – 2021. – Vol. 1303. – P. 488-493.
5. Yu W., Su C.The path of higher education management in the era of big data // Advances in Intelligent Systems and Computing. – 2021. – Vol. 1244. – P. 448-453.
6. Wu X. Research on the Innovation of Ideological and Political Education in Universities in the Era of Big Data // ACM International Conference Proceeding Series 16. – 2020. – P. 336-340.
7. Matas A., Leiva J.J., Negro C. Tendency to use big data in education based on its opportunities according to andalusian education students // Social Sciences. – 2020. – Vol. 9. – P. 205-211.
8. Ferrao M.E., Prata P., Alves M.T. Multiple imputation in big identifiable data for educational research: An example from the Brazilian Education assessment system. – 2020. –Vol. 28. – P. 599-621.
9. Jiang J., Chen T. Research on the Value of Smarter Education in the Era of Big Data.// 5th IEEE International Conference on Big Data Analytics. – 2020. – P. 42-45.
10. Вичугова А. Аналитика больших данных и Machine Learning в образовании: 5 кейсов из ВУЗов. [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: https://www.bigdataschool.ru/blog/big-data-analytics-education-cases.html (дата обращения: 01.02.2022).
11. Serik M., Nurbekova G., Mukhambetova M. Optimal organisation of a big data training course: Big data processing with BigQuery and setting up a data proc hadoop framework // World Transactions on Engineering and Technology Education. No.19(4). P. 417-422.

М. Серик, Г.Ф. Нурбекова

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

О преподавании и практике внедрения больших данных в высших учебных заведениях (применение иерархической кластеризации к большим данным)

Аннотация. В современном обществе стремительный рост объемов потоков данных, хранящихся в различных вычислительных устройствах, создает потребность в анализе больших данных и увеличивает спрос на специалистов с профессиональными компетенциями, так как подготовка будущих специалистов в области больших данных связана с необходимостью всестороннего изучения программно-аппаратных средств, сред программирования и интеграции их в образовательный процесс. Для этого в этой статье была предложена практическая работа, необходимые для повышения знаний студентов высших учебных заведений, формирования новых навыков и умений на основе хранения, обработки и анализа больших объемов данных в среде программирования R.

Ключевые слова: Big Data, анализ больших данных, язык программирования R, кластеризация, иерархическая кластеризация.

M. Serik, G.F. Nurbekova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

On teaching and the practice of implementing big data in higher educational institutions (applying hierarchical clustering to big data)

Abstract. In modern society, the rapid growth in the volume of data streams stored in various computing devices creates a need for big data analysis and increases the demand for specialists with professional competencies, since the training of future specialists in the field of big data is associated with the need for a comprehensive study of software and hardware, environments. programming and integrating them into the educational process. To do this, this article proposed practical work necessary to improve the knowledge of students of higher educational institutions, the formation of new skills and abilities based on the storage, processing and analysis of large amounts of data in the R programming environment.

Keywords: big data, big data analysis, R programming environment, clustering, hierarchical clustering.

References

1. Terron A.M., Leiva J.J., Franco P.D. Big data irruption in education. Pixel-Bit, Revista de Medios y Educacion. 2020. Vol. 57. P. 59-90.
2. Serik M., Nurbekova G., Mukhambetova M., Zulpykhar Z. The educational content and methods for big data courses including big data cluster analysis. World Transactions on Engineering and Technology Education. 2022.No.20(3). P. 203-208.
3. Park Y.E. Uncovering trend-based research insights on teaching and learning in bigdata. Journal of Big Data. 2020. Vol. 7.
4. Du H., Zhu J., Sun K. Development Trend and Content Status of Physical Education Undergraduatein Normal Universities Based on Big Data. Advances in Intelligent Systems and Computing. 2021.Vol. 1303. P. 488-493.
5. Yu W., Su C.The path of higher education management in the era of big data. Advances in Intelligent Systems and Computing. 2021. Vol. 1244. P. 448-453.
6. Wu X. Research on the Innovation of Ideological and Political Education in Universities in the Era of Big Data. ACM International Conference Proceeding Series 16. 2020. P. 336-340.
7. Matas A., Leiva J.J., Negro C. Tendency to use big data in education based on its opportunities according to andalusian education students. Social Sciences. 2020. Vol. 9. P. 205-211.
8. Ferrao M.E., Prata P., Alves M.T. Multiple imputation in big identifiable data for educational research: An example from the Brazilian Education assessment system. 2020. Vol. 28. P. 599-621.
9. Jiang J., Chen T. Research on the Value of Smarter Education in the Era of Big Data. 5th IEEE International Conference on Big Data Analytics. 2020. P. 42-45.
10. Vichugova A. Analitika bol'shih dannyh i Machine Learning v obrazovanii: 5 kejsov iz VUZov. [Big Data Analytics and Machine Learning in Education: 5 Cases from Higher Education Institutions]. Available at: https://www.bigdataschool.ru/blog/big-data-analytics-education-cases.html [in Russian]. (.accessed 01.02.2022).
11. Serik M., Nurbekova G., Mukhambetova M. Optimal organisation of a big data training course: Big data processing with BigQuery and setting up a data proc hadoop framework. World Transactions on Engineering and Technology Education. No.19(4). P. 417-422.

Авторлар туралы мәлімет:

Серік М. – педагогика ғылымдарының докторы, Информатика кафедрасының профессоры, *Л*.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,, Астана, Қазақстан.

Нурбекова Г.Ф. – Информатика кафедрасының докторанты, *Л*.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Serik M. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Computer

Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Nurbekova G.F. – Ph.D. student of the Department of Computer Science, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

IRSTI 14.09.03

A.T. Tulebayeva, G.A. Tuyakbayev

Korkyt Ata Kyzylorda University, Kazakhstan, Kyzylorda
(E-mail:aidyn42@mail.ru, turmaganbet@mail.ru)

Pedagogical views in T. Iztileuuly's instructive and propaganda verses

Abstract. The article deals with Turmagambet Iztleuuly, a poet's pedagogical views, one of the storytellers of Syr land, which are reflected in his edifying, instructive verses. Turmagambet Iztleuuly is a representative of the religious and educational movement at the beginning of the twentieth century. The source of his pedagogical and educational views is discovered in the religion of Islam.

One of the poet's main topics is education, praising of knowledge, he calls on ordinary people for knowledge, because an educated, well-bred young generation is the future of the country. His pedagogical views are revealed on the basis of the analysis of the poet's works dedicated to the younger generation's education in the article. The scientific substantiation of these views is one of the topical problems of modern science. The issues of mastering knowledge, science, and art are connected with the stages of human life by the poet. According to his ability, Nurtugan Kenjegululy can be seen in a new pedagogical and educational aspect. It is defined that Turmagambet conveys the peculiarity of acquiring knowledge depending on a person's age in his enlightening and edifying verses skillfully.Scientists' investigations, who researched problems related to the education of the younger generation, were also considered the poet's creativity.

Keywords: pedagogical views, didactic poetry, worldview, upbringing, commandment, haklia, propaganda, genre, poet, zhirau, Syr region, Syrsuleyleri.

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-269-283

Introduction

Scientists involved in pedagogical science, including ethnopedagogy, did not leave issues of folk pedagogy, folk wisdom, and pedagogical views in literature withoutany attention. Scientist-pedagogues Ibraeva K. [1], Kaliyev S. [2], Uzakbaeva S. [3], Kazakhmetova K. [4], Toleubekova R. [5] and others paid much attention to the issues of folk pedagogy, its expression in literature, pedagogical views in poet-zhyraus' works, transformed them into the subjects of investigations and expressed meaningful thoughts in their researches.

Didactic poetry acquired a special character in the literary process of the second half of the XIXth century and at the beginning of the XXth century. There are some causes for it. First of all, it is the choice of the topic in the poetry of that period, poetic art, literary devices, the plot in epic compositions, and others. They were closely connected with Oriental Literature.

Firstly, the path of didactic poetry in Kazakh literature is connected with Oriental literature by Literature writers. It is not unreasonable. Secondly, the next cause was the period of changes in the Kazakh steppe in the second half of the XIXth century and the

beginning of the XXth century. Indeed, changes did not affect only people's social and everyday lives, but their spiritual lives, as well as their behaviors, were affected too. At the same Tsarist Russia's most important task was to destroy the Kazakh national mentality to strengthen its colonialism. As a result of such an idiotic policy, bribery, evil, and mutual discord developed among Kazakhs.The jewelers of the world tried not to allow such evils in the society, as they were sure that it wouldn't do any good for people.In view with this,their enlightening thoughts to the crowd were dedicated through their poems. Thirdly, poets who realized that the best way to get rid of the colonialism is education, science, art and culture, they took upon themselves a poetic and civic duty to call the people to this path.The genre is anticipated as "didactic poetry is (didaktics is the word exemplary, moral, instructive) a work written in a poetic genre, created in a propaganda-instructive character" [6, p. 80], and thus, it was found a broad expression in the literary process in literary studies.

Although, this genre is considered to be a rich literary heritage in our national literature, the attitude is still dominated only as a simple commandment, instruction and propaganda. Moreover, pedagogical views and enlightened thoughts are hidden behind these examples, propagandas and instructions.Professor T. Kakishuly's opinion about the literary trends and currents at the beginning of the XXth century: "If trends and directions in literature, artistic researches are paid seriuos attention, then the truth is emerged only when considering the phenomenon of mixed literature and politics, didactics and haklia as a whole, and the history of literature finds a positive solution [7, p. 381]- his opinion clarifies clearly the burden and place of the didactic poetry.

The educational-pedagogical direction in didactic poems had a special character, namely, in literature at the beginning of the XXth century, because poets considered their civic-poetic duties to regulate the changes of the time caused by the century. Then, they realized that the most appropriate means to regulate the time is to correct the human mind, they advocated the need to improve people's behaviors to get rid of negative manners in that society.Subsequently, they assumed that the most useful need for reformers' generation is education and science, teachings, commandments and instructions were created how to lead people to civilization through education, science and culture.

At the beginning of the XXth century representatives of the national poetry were Nurzhan Naushabaev, Makysh Kaltaev, Shadi Dzhangirov, Mashkhur Zhusip Kopeev, Musabek Bayzakuli, Gumar Karashev and other jewelers who wrote zhyrs in this direction.

At that time representatives of the school in Syr region, such as Bazar Zhyrau Ondasuly, Turmagambet Iztileuuly, Omar Shorayakuly, Kanly Jusip Kadirbergenuly, Karasakal Erimbet, Kete Zhusip Eshniazuly and others were founders of the original sources of the Kazakh national speech art, they were distinguished by their unique tradition, and they were not left out of the tradition in the literary process.

Additionally, one of the topical problems facing Kazakh literary studies and pedagogic science is the investigation of pedagogical and educational approaches in the poet's poetry.Because poets ,who realized that the well-educated generation is the future of the country, in view of this, they devoted the main part of their creativity to the

generation education.Poems expressing the poet's pedagogical views occupy a significant place in SyrSuleiT.Iztileuuly's creativity. From this point of view, one of the most actual issues in modern science is to reveal T. Iztileuuly's pedagogical views in his instructive poems and substantiate scientifically them and it is undoubtedly.

The purpose of the article is to investigate the poet's pedagogical and educational views in his poems.

T. Iztileuuly's poems such as, for instance, T. Iztilewulınıñ«Jigitke jaramaydı alañ bolğan», «Ügit söz», «Şäkirtterge aytılğan söz», «Bolsañdar, balalarım, xatqa usta», «Ustaz usınısı», «Jarılğan jalğan dünïe jar basınday», and others were analyzed and his poetic stance connected with generation education wes revealed in the article.

Research methods

Descriptive research was used in composing this article aimed to achieve the main result. The order of systematization of art words and the method of judging the theory of artistic words proposed by literary theorists and genre scientists were used in the process of defining the poetic features of the poet's poems.Structuralist, hermeneutic and semiotic methods were used to reveal the pedagogical approaches in his didactic poems.

Results

T. Iztileuuly is a jeweler of words who occupies his place in Kazakh poetry at the beginning of the XXth century. Many instructions, hackles, verses-instructions are characteristic traits for literature of that period in poet's works**.** Indeed, this topic is widely included in poet's works, who strives to involve his people in the ranks of fundamental countries, propagandizing humanity, virtues, calling for the pursuit of education and science.It is possible to say that any artist is people's son. His main dream is to serve his people. The most significant way to achieve this goal is the generation's education that is considered to be the nation's future. The only truth is that the poet sought to educate the nation, to study Turgamambet's didactic and educational works. The poet's civic and poetic stances are displayed in the poem:«Jigitkejaramaydıalañbolğan».

Emespinbilgenimdiburkepqoiyp,
Aitudanaqyl, umit saran bolgan.
Tilegim, tirliktetubiteren,
Qutqariqatarymdyqarangyordan[8, p.74].

everything is clear from the lines of the poem. It is the secret of the poet's soul, the dream of childhood, who loved his people and contended for their future.«First of all, the concept of a civic position is connected with the poet's high moral qualities, true humanistic worldview, artistic power, high internal culture of thinking, energetic social activity in the society, broad and egalitarian worldview, comprehensive rationality, abundance of knowledge, purity and justice should be measured by his passion for honesty, his closeness to the people's interests, his high level of social ideals and goals, his desire for the truth, clarity of his views related to the concepts of the goodness and evil, black and white»,- [9,

p. 135-136], Professor Baltabay Abdigaziuly's conclusion is as the exact definition of his poetic, civil stances. If somebody looks from the height of this position, one can see clearly Turgamambet's height and strength of the civil stance of his prudence and dignity.

Among the poet's didactic poems, which is called «Ğïbrattısöz» is full of educational-pedagogical worldview. The poet criticizes the person's negative qualities, such as laziness, vain herd behavior, and points out that such behavior is Kazakh people's opponent. Furthermore, his edifying thoughts in overcoming negative manners is valuable only if it is done on time, but the regret after the lapse cannot compensate inappropriate actions, and the poet is elevated from a jeweler of words to the level of thinking and philosophizing.

Namely,one feature can be observed throughout thepoem, that is how Turgamambet conveys his messages to the crowd through allusions and veils. The most significant feature of the poem is that the poet's instructive thoughts have religious characteristic. There is no doubt that the poet has a Muslim worldview.

Bagatynbaglandardynimanatty,
Aqyldyozderineeskorinder.
Qalmasynqapiyadaqatanşoldep,
Qolynaqiuypqatyqmesberinder[8, p. 66],-

Prehistory and deep meaning of the verses, based on Islamic knowledge, may seem confusing to modern readers. The poet informs his listeners, that is, the general public, about the problem of perfection and strengthening of the faith. The strengthening of the faith is the source and basis of an artistic character in Islamic knowledge. Therefore, the strengthening of the faith, which the poet implies is the most useful and the fastest way to get rid of a person's bad behavior. The poet expresses his testamentary considerations that no one will force a person to perfect one's faith, because only he can do it himself.

Analysis

The issues related to the generation education in T. Iztileuuly's compositions were not left any attention**.** It can be seeninE. Karbozov's the dissertation thesis entitled "Moral issues in T. Iztileuovs works" [10, 24 p.].The significance of Turgamambet's religious-educational works are revealed with a special consideration "Educational verses in learning the science, knowledge and speech art" in the dissertation thesis. Similarly, A great attention is paid to the problem of teaching religious and philosophical poems of the poet in the chapter "Human existence inTurmagambet Iztileuov's poems".Conequently, in general, the mentioned scientific work can be called a summarizing work ,where Turmagambet's pedagogic-enlightenment spirit in the works are risen from the heights of free thought.«Pedagogical approaches in the poet's works are also investigated in the monographic work "T. Iztileuov's Literary Heritage».Correspondingly, the author expresses a fresh opinion about the poet's pedagogic views: «T. Iztileuov combined the moral path of religion with the idea of enlightenment in his poetry».[**11, 47 б.**].

At the same Turgamambet is considered to be one of the founders of the poetry school in the Syr region. He taught a lot of Syr Suleys from this region. Therefore, the

topicac, ideological, and genre features of Turmagambet's works must be mentionednecessarily in the researches on the literary process in Syr region.«Moreover, Turmagambet's didactic poems are analyzed and the idea of the author is revealed in such researches as "Characteristics of the national worldview in the works of the Syr Suleys" [12], "Artistic tradition in the works of the Syr Suleys" [13], "National and educational lessons of the works of the Syr Suleys" [14], "Literary heritage of the Syr Suleys" [15].

The main idea in Turgamambet's precepts and instructional poems is the propaganda of education and science. The poet's pedagogic approach is clearly visible in his work called «Şäkirtterge aytılğan söz».There is no more valuable wealth for humanity than the generation's education. The most valuable thing in all wealth is upbringing of the offspring, because by educating the generation, you educate a nation.

Whereas, for Turmagambet, whose poetic ideal of a citizen began with such a noble thought, the path to regulating the time is the next generation's education, the poet cannot be indifferent to his future generation. He wants and dreams the future generation to acquire knowledge and science that will raise the human race. He does not only dream, but he also considers it as his duty to help his descendants choose this path.

Aqylmenandasandarqylym, Hikmet,
Sekildisauyt-saiman, sadaqtaryn.
Baqqonypbastaryna, ornapyqpal,
Arkimnenauyrbolarqadaqtaryn.
Korkeitipkeuilderindikungirttartqan,
OilatarJapparHaqtynjanaptaryn[16, p.29].

The role of knowledge and science in human's life is determined, as propaganda reports that they do not have a special part only in social and everyday life, but they also have a significant role in the formation of human character and the inner soul.Moreover, the poet entrusts the mastery of knowledge and science, which gives light to the «gloomy soul and shines with light. The 648th hadith of the Prophet Muhammad says: "There are two types of the knowledge: the first type enlivens the human soul and brings benefits, and the second one is the human tongue, which substantiates scientifically the God's power», [17, p. 63].

The poet's wishes to his students and the core of thought in the hadith of the Prophet Muhammad are relevant and grounded. The admonitions and exemplary words spoken throughout the poem are unique in their Muslim-enlightenment character.

Gylymnyn keuiline Alla gulin ekse,
Bailardanbolartolyqtanaptaryn.
Qysqasy, galymbolypugitaityp,
Haqdinninjanartyndartaraptaryn[8, p.74].

Notably, the poet's idea is conveyed skillfully that the most important wealth is the science and knowledge. He strives to instill in the memory of future generations that the eternal wealth is the science, weighing the balance between the material wealth and spiritual one.He does not remind his students only of acquiring the knowledge and science, he also warns them to be able to create, develop and renew something for the humanity's benefit. The Prophet Muhammad expresses the commandment to the Muslim

people: «Try to get education, even you are in China, because it is every Muslim's duty to try to get education»,- [18, p. 6] the poet expresses a commandment word in the language of poetry.

Education and science occupy a special place in Islam. About the role of knowledge and science in a person's life, about the need to strive and seek them throughout life is said in the Holy Qur'an, in verse 114 of Taha Sura: «Allah, the true Lord, is above all. (Muhammad G.S.) Don't hurry to read the Koran until the end of the revelation given to you: «Lord, increase my knowledge!»,- is said [19, p. 320]

It is written in the hadith: «Who is engaged in science, the Almighty will facilitate his transition to Paradise». The angels welcome to science seeks' enthusiasm and spread their wings under their feet. In fact, people in heaven and earth, even the fish in the water, wants to bless the scientist. The superiority of a scholar over an ordinary Muslim is like the superiority of the Moon over other stars.

Obviously, the scholars are the successors of the Prophet Muhammad. The Prophet Muhammad did not leave a dinar or a dirham, he left the science as a heritage. If somebody gets the Prophet Muhammad's heritage, it means that a man gets the enormous share is said [20 p.13]. Thus, the core thought in poet's propaganda verses is that he has a Muslim worldview, calling for enlightenment and science, from a religious and philosophical point of view.One of the most Turmagambet'soutstanding works among the poems devoted to the youth's attraction to art and education is his work «Bilimdibol, balalarym».

Bolsandar, balalarym, hatqausta,
Torden jai alarsyndarturmaitysta.
Tor tugiltomennen de timeidioryn,
Jursenderjalqaulyqpenjazy-qysta, -[8, p.79]

However, the author emphasizes the importance of the knowledge in the person's life which is full of moral and good examples. A young man is not nice only for his fun, beauty and energy, but he should be nice by his mind, full mind and power of memory. The knowledge acquired by a person at a young age is fruitful, and it is necessary to master the knowledge and science at a young age, because that will feed your life. The poet connects the problems of acquiring knowledge, science, and art with the stages of human life, and it shows him from a new side - from a pedagogical and educational side.

Notably, that Turmagambet was able to convey skillfully the educational and didactic character of the peculiarity of the knowledge acquisition in his verses, which is caused by the person's age and it is based on the science of pedagogy and psychology.

Namely, Turmagambet's works such as «Üzilgen jalğan dünïe adamnıñ basında», «Adamnıñ qabileti janında», «Oy tereñde, oy teñizden de emes», «Adamğa bermeymin. «Nadanğa aqıl», «Aqıl – tozbaytın ton» and others. The poet's enlightened and humanistic ideals are shown in these works.Answers to the vital question about what a real person should be, are started with oriental thinkers. Al-Ghazali, one of the first thinkers who introduced the concept a "perfect person", in his work "The Measure of Actions" deals with the characteristics of a real person.

Indeed, he strives to determine human characteristics, analyzing various actions of life in the same space at the same time based on Qur'an Surah Noor.Abaystepped forward in studying the issue of a "perfect person", a "beautiful character" among the Kazakhs. The poet's emotional poems and wise words about human qualities are the cornerstone of the human morality. It is indisputable that the Islamic world is the source of traces of the answer of wise thinkers and masters of the word, who touched upon this topic and tried to find an answer to the life question.

The fact is that the mind must always be under the control and education. Its guide and educator are a pure spirit and a beautiful soul, heart and mind. In fact, the mind is a very powerful force. It is necessary to keep it under the constant control and not to let go of the reins of education. Various evils can be expected from an uncontrollable and uneducated mind. This is the delusion of the mind that comes from being driven by lust. Therefore,the humanist thinkers' main goal was to protect the human race from this danger.The poem «Jarılıs bop, oqtawdayjalğandünïe» has its own philosophy to tell the reader. False world! The topic is coincided with the poetry. Perhaps, there are no jewelries of words that have not touched upon this topic. Turgamambet does not also miss this favorite topic. But again, his expression is combined and connected with his poetic imagination, religious and philosophical thought.

Believing in Judgment Day is one of a Muslim's duties. In Islamic knowledge, the death is the beginning of the eternal life and the end of known and measurable human life. «Belief in life after the death gives a rise to the belief that every bad action, no matter how dark it is, will be punished. Therefore, this feeling leads a person to rational observation and measured actions» [21, p. 22]. That is, the life after death is a reminder to the Muslim people that they should avoid evil and bad things in this world, evil deeds. "A place in heaven depends on people's good deeds. Hell looks at crime and sin. In short, the place of a person who is not interested in lust is paradise. Hell is the place of those who squander their wealth and indulge in lust" [17, p. 54].If you look at it from the point of view of the mind, it is true that the source of education lies in this Islamic knowledge. The topic of Turgamambet's poems is coincided with the knowledge.

Saimanyn saparynnynsaila, bekter,
Jazy-qysjanqaladdepjargaasylmai.
Şaitangaşatypbasyndyberetugyn,
Napsin – jaukorgeninmenjalgasyndai[8, p.70].

Words of the prophet (hadith) is effected, expressed in verse. According to Turmagambet's opinion, "road embroidery" means good deeds that you have done in your life, kindness and intercession, a purity of soul and body, a beautiful character:

Korikti kop kozine korinbeidi,
Keuilinnenketiptozan, şanbasylmai.
Ozindiozintuzepugitwibol,
Jan-jaqqajaryqbermeidişam da aşylmai [8, p.70].

The meaning and importance of the problem of the soul and body are so deep that they have become the main topic and core of the religious works and educational poets. In their opinions, food for the soul is spiritual maturity, and food for the body is related to the

ego. The devil is the initiator of the lust. Therefore, human qualities are determined and evaluated on the basis of the relationship between the soul and body, spirit and desire. It is Turmagambet's conclusion. Mood is the soul. Dust and filth are contaminations of the soul, avoidance of the direct path.Keeping the purity of the soul comes with self-education. It is necessary to improve constantly spiritually not to follow the dictates of the soul, that is, physical purity.

A good person is like the Sun. He shines and everything shines around him. Goodness is in the man's heart and mind. The essence of the poem is conveyed by the idea that the soul purity, heart and mind are the rulers of all human behavior. It is obvious that the poet's Islamic religious knowledge nourishes the poetic thought and increases its content and meaning. National self-awareness and national memory are the most valuable and priceless qualities for any nation. If the people's national consciousness is broken, the memory is dead, the people will hardly think about their country, their land, their nation, the state, the future, the generation.

Therefore, the colonial-tyrannical world pays much attention to this problem. In other words, spiritualization of the nation is one of the main goals of any colonial state. It will be realized through the religion, language and mind.Regarding the colonization problem of the Kazakh spiritual world, SabytMukhanov cited:«The tsarist government, who colonized the Kazakh steppe, did not always use the force of arms after the solid foundation of its colony. On the one hand, they threatened by the army, and on the other hand, they started raising it with propaganda. When considering the question what kind of propaganda would be acceptable, the tsarist government's eyes caught Islam»,- [22, p.27], he emphasizes, pointing to the secret policy of the colonialist tsarist government.

Firstly, the Russian colonizers, who deceived the Kazakhs with Islam with the help of Tatar and Bashkir mullahs, they began the policy of baptism with the ultimate goal since 1868. It was supposed to be implemented by opening Russian-Kazakh schools in the Kazakh steppe. Baptism and language deprivationwerean indispensable tool for the implementation of the colonists' two goals. The poet, who understood the background of tsarist Russia's policy, calls his people to the path of spiritual renewal and revival.

Qaptadyhalyqtynustinqarangylyq,
Jihad qyl, jaryqqaşyq, jatpaiturtin.
QyzmetinqalysqylypQadyrHaqtyn,
Gasiyanynlaiynanbettisurtin[8, p.75].

Arabic and Persian words are not often found only in Turmagambet's vocabulary, they are also found in the poetic language of Kazakh poets at the beginning of the XXth century, including Syrsuleys too. Poets of that period were mainly educated in Arabic and Persian languages. On the other hand, it was more effective to use Islamic terms to convey religious and enlightened thoughts and Islamic philosophy.

The word "gasiya" in the above stanza comes from Arabic.Ғасы, ғасый - 1.The first meaning isdisobedient, naughty, unruly. 2. The second meaning is guilty, sinner [23, p. 63]. The poet, who shows his contemporariesthe way of salvation from sin, who had lost their characters as a result of forgetting to worship God, reminds them that the God is merciful

and intercedes abundantly. He says that a Muslim who knows his guilt and prays sincerely will be forgiven by the God, and he should follow this path before it is not too late. It says a lot that it's time to take care not only of yourself, but also to take care of the entire Muslim community.

However, in general, the problem of self-education comes to the fore in Turgamambet's knowledge. His principle is to keep the faith pure, and his desire is not to be led by the devil. It is an excellent idea that the strengthening of the faith is in everyone's hands. Therefore, Turgamambet's didactic verses, poetic thoughts, have their origins in the Islamic knowledge, they are especially valuable for enlightening the character.

Turgamambet Iztileuov wrote a poem devoted to Karakalpak and Kazakh children in 1900: «Ustaz usynysy».

Şakirtter bir-birinmen uryspandar,

Minezdinmininalypdurystandar.

Jolynajamandyqtynjaqynbarmai,

Kutiinipkunilgerijylystandar.

Kuşikteikujireiipbir-birinmen,

Ustasypotbasyndajulyspandar!

Sebepsizsotanaqtyqqylgandardy,

Tezge sap qyzyltilmen "qylyştandar". [24, p.26].

Poetry, written in the style of wisdom, commands and instructions, is close to traditional Kazakh poetry. Enlightening, teaching words are aimed at the person's character, work, behavior, ethics and morals. Learning art, knowledge, a person's place in the society cann't reveal the man's social face. This question will have a completely new meaning in his poems written ten years later:

Aqyl – ton,andagandatozbaitugyn,

Gylym – ken, kundeonipqozdaitugyn.
Ielikekeuineetkenderdin,
Janyjoqjerjuzindeozbaitugyn.[24, p.43].

Abay's influence is immediately visible in the poem. Turgamambet defines the place of the mind and science in a person's life than the sermon "Don't be bad, be good". Thus, he urges Kazakh youth to be artistic and get an education.

Conclusion

On the whole, perhaps, one has to look for the roots of didactic works about the behavior, the goodness and the badness, starting with those verses that are relevant to this day, in such philosophical treatises and words of wisdom that lead us to thoughtsin Kazakh Literature. Turgamambet does not also deviate from this tradition. In other

words, he is not only a successer, but a continuationer and repeater of thetradition,he is as an innovator, a modernizer, he thinks with his own tone, style and expression.In contrast to other poets, he predicted harmonically the relationship between the time and man, the society and living beings, he puts forward the human factor as the main force affecting the society. He feels with his poetic intuition that the society can be changed only by educating people. Therefore, he told his contemporaries and future generations that the first thing to do is to educate a person's character.The poet wrote such works as:«Tüzep al tatawsız ğıp mineziñdi», «Napsi», «Jigittiñ jarastığı jan barında», «Bäz birew baq-däwletke masığadı», «Jarılğan jalğan dünïe jar basınday», «Twımdı er twralıqpen bïleydi ultın», «Er bolsañ aldıñdı oyla aqıraymay», «Jamanğa jaqsı adam aqıl aytar», «Bekterim, oylasañdar üşbw jahan», «Jaqsı özin jan bitkennen kem köredi», «Sabırlı saltanatqa ïe bolar», «Erlerim, özgeni qoy, öziñdi oyla», «Bolsa eger köziñ kökte, kewiliñ biik», «Şırın til, şıraylı jüz, bolsañ balday», «Şırın til, şıraylı jüz, bolsañ kişik», «Jahannıñ joq qararı tutınba dos», «Aqılsız neni añdar köz bolğanmen», «Arası tört-aq eli şın, jalğannıñ», «Er deme artında atı qalmağandı», «Jaqsı adam jatıq minez, kişik bolar», «Ei, näpsim» and others.

Thus to summarise, Turmagambet'sworks are of great importance and priceless because they put forward very difficult and the most important life questions.

References

1. Ибраева К.Ж. X-XIV ғ.ғ. Қазақстандағы ғұламалардың тәлім-тәрбиелік мұраларын оқу-тәрбие процесінде пайдалану // Абай атындағы ҚазҰПУ-дің Хабаршысы. Педагогика ғылымдары сериясы. – 2011. – №1(29) – Б. 150-155.

2. Қалиев С.Қ. XV-XIX ғасырлар ақын-жырауларының поэзиясындағы педагогикалық-ой-пікірлер. – Алматы: Рауан, 1990. – 88 б.

3. Ұзақбаева С.А. Болашақ мұғалімнің кәсіби рефлексивті қасиеттерін дамыту тәсілдері // Педагогика және психология. – 2014. – №4(21). – Б. 35-39.

4. Кожахметова К.Ж. Казахская этнопедагогика: методология, теория, практика: монография. – Алматы: Гылым, 1998. – 317 с.

5. Төлеубекова Р.К. Этнопедагогика: оқу құралы. – Павлодар: ЭКО, 2007. – 124 б.

6. Ахметов З., Шоңбаев Т. Әдебиеттану терминдерінің сөздігі. – Алматы: Ана тілі, 1996. – 240 б.

7. Кәкішұлы Т. Сын мен сыншы, Жанр жайлауы, 1-кітап. – Алматы: Қазақ университеті, 2007. – 460 б.

8. Жүсіпов Б., Бабағұлов Қ. Ізтілеуұлы Т. шығармалары. – Алматы: Дешті Қыпшақ, 2007. – 588 б.

9. Әбдіғазиұлы Б. Шәкәрім әлемі. – Алматы: Раритет, 2008. – 408 б.

10. Карбозов Е. «Т. Ізтілеуов шығармашылығындағы адамгершілік мәселелер»: Филология ғыл.канд.дисс.автореф. – Алматы, 2005. – 24 б.

11. Жанбершиева Ұ. Т. Ізтілеуовтің әдеби мұрасы. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2013. – 336 б.

12. Кәрібозұлы Б., Апенов Б. Сыр сүлейлері шығармаларындағы ұлттық дүниетаным сипаты: ғылыми-танымдық кітап. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2018. – 128 б.

13. Оралова Г. Сыр сүлейлері шығармаларындағы көркемдік дәстүр: Зерттеу. – Алматы: «Абзал-Ай» баспасы, 2014. – 248 б.

14. Кәрібозұлы Б., Игенбаева Р. Сыр сүлейлері шығармаларының ұлттық, тәлім-тәрбиелік тағылымы. – Алматы: «Арыс» баспасы, 2019. – 168 б.

15. Кәрібозұлы Б., Әпенов Б., Игенбаева Р. Сыр сүлейлерінің әдеби мұрасы: Монография. – Алматы: «Қазақ тілі» баспасы, 2020. – 320 б.

16. Байділдаев М., Алматов А. Ізтілеуұлы Т. шығармалары. 1-том. Мінажат, көңіл қос, жоқтау өлеңдері және түрмеде жазылған жырлары. – Алматы: «Жазушы», 2007. – 312 б.

17. Пайғамбар сөзі (Алланың елшісі Мұхаммедтің хадистері) – Қызылорда: Қызылорда облыстық баспаханасы, 1992. – 81 б.

18. Раушанов Е. Хадистер (Мұхаммед Пайғамбардың өзі айтқан өсиеттер һәм оның өмірі мен қызметі туралы). – Алматы: Мұраттас, 1991. – 48 б.

19. Халифа А. Құран Кәрим қазақша мағына және түсінігі. – Сауд Арабиясы, 1991. – 604 б.

20. Махат А. Хадистер (Ардақты Пайғамбарымыздың с.ғ.с. Хадистері). 1-кітап. – Алматы: Өнер, 2001. – 86 б.

21. Соймен М. Ғылымхал (Исламның бес парызы). – Стамбул: Ажар баспа құрылысы, 1991. – 144 б.

22. Мұқанов С. ХХ ғасырдағы қазақ әдебиеті. – Алматы: Атамұра, 2008. – 384 б.

23. Бекмұхамедов Е.Б. Қазақ тіліндегі араб-парсы сөздері. Түсіндірме сөздік. – Алматы: Қазақстан, 1977. – 200 б.

24. Байділдаев М., Алматов А. Ізтілеуұлы Т. шығармалары. 1-том. Мінажат, көңіл қос, жоқтау өлеңдері және түрмеде жазылған жырлары. – Алматы: «Жазушы», 2007. – 312 б.

А.Т. Төлебаева, Ғ.Ә. Тұяқбаев

Қорқыт ата атындағы Қызылорда университеті, Қазақстан, Қызылорда

Т. Ізтілеуұлының ғибрат, насихат өлеңдеріндегі педагогикалық көзқарастар

Аңдатпа. Мақалада Сыр сүлейі, ақын Тұрмағамбет Ізтілеуұлының ғибрат, насихат өлеңдеріндегі педагогикалық көзқарастарына талдаулар жасалынды.

Тұрмағамбет Ізтілеуұлы ХХ ғасыр басындағы діни-ағартушылық ағымның өкілі. Сондықтан да оның педагогикалық-ағартушылық көзқарастарының бастау бұлағы

ислам дінінде жатқандығын шығармаларынан аңғарамыз. Ақын шығармаларының негізгі тақырыптардың бірі – оқу, білімді дәріптеу, қарапайым халықты зиялылыққа үндеу болып табылады. Өйткені білімді, тәрбиелі ұрпақ ел болашағы. Сондықтан мақалада ақынның ұрпақ тәрбиесіне арнаған шығармаларын негізге ала отырып, өсиет, ғибрат өлеңдеріндегі педагогикалық көзқарастарын ашып, оны ғылыми негіздеу қазіргі ғылымдағы өзекті мәселенің бірі екендігін көрсетеді.

Мақалада ақынның білім мен ғылымды, өнерді меңгеру мәселесін адамның өмір кезеңдерімен байланыстыруы оны жаңа бір қырынан – педагогтік-ағартушылық қырынан көрсетеді. Адамның жас кезеңдеріне байланысты білімді игеру ерекшелігін Тұрмағамбет өзінің ағартушылық-дидактикалық сипаттағы өлең жолдарында шеберлікпен жеткізе білетіндігі айқындалады. Ақын шығармаларындағы ұрпақ тәрбиесіне қатысты мәселелерді зерттеген ғалымдардың зерттеу еңбектері де негізге алына отырып қарастырылды.

Түйін сөздер: педагогикалық көзқарастар, дидактикалық поэзия, дүниетаным, ғибрат, өсиет, ғақлия, насихат, жанр, ақын, жырау, Сыр өңірі, Сыр сүлейлері.

А.Т. Тулебаева, Г.А. Туякбаев

Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Казахстан, Кызылорда

Педагогические взгляды Т. Изтлеуулы, отраженные в его назидательных стихах

Аннотация. В статье анализируются педагогические взгляды одного из сказителей земли Сыра, поэта Турмагамбета Изтлеуулы, которые нашли отражение в его назидательных, поучительных стихах.

Турмагамбет Изтлеуулы – представитель религиозно-просветительского течения начала XX века. Истоки его педагогико-просветительских взглядов лежат в религии ислам.

Одной из основных тем произведений поэта являетсяобразование, восхваление знаний. Он призывает простой народ к знаниям, так как образованное, воспитанное молодое поколение – это будущее страны.

В статье на основе анализа произведений поэта, посвященных вопросам воспитания подрастающего поколения, раскрываются его педагогические взгляды. Научное обоснование данных взглядов является одной из актуальных проблем современной науки. В статье отмечается, что поэт вопросы овладения знаниями, наукой, искусством связывает с этапами жизни человека и рассматривает в новом аспекте – педагогико-просветительском. Выявляется умение поэта Турмагамбета в своих произведениях просветительско- дидактического характера показать особенности усвоения знаний человеком в зависимости от его возрастных особенностей.

За основу взяты и рассмотрены исследования ученых, в которых анализируются

произведения поэта, посвященные вопросам воспитания молодого поколения.

Ключевые слова: педагогические взгляды, дидактическая поэзия, мировоззрение, назидание, нравоучение, наставление, пропаганда, жанр, поэт, жырау, сказители земли Сыра.

References

1. Ibraeva K.ZH. X-XIV g.g. Kazakstandagy gulamalardyn talim-tarbielik muralaryn oku-tarbie procesinde pajdalanu, Abaj atyndagy KazUPU-din Habarshysy. Pedagogika gylymdary seriyasy [X-XIV centuries. Use of the educational heritage of scholars in Kazakhstan in the educational process, the Herald of Abai KazNPU. Pedagogical Sciences Series], 1(29), 150-155 (2011). [in Kazakh]

2. Kaliev S.K. XV-XIX gasyrlar akyn-zhyraularynyn poeziyasyndagy pedagogikalyk-oj-pikirler [Pedagogical ideas in the poetry of poets of the 15th-19th centuries] (Almaty: Rauan, 1990, 88 b.). [in Kazakh]

3. Uzakbaeva S.A. Bolashak mugalimnin kasibi refleksivti kasietterin damytu tasilderi, Pedagogika zhane psihologiya [Methods of development of professional reflexive qualities of the future teacher, Pedagogy and psychology], 4(21), 35-39 (2014). [in Kazakh]

4. Kozhahmetova K.ZH. Kazahskaya etnopedagogika: metodologiya, teoriya, praktika: monografiya [Kazakh ethnopedagogy: methodology, theory, practice: monograph] (Almaty: Gylym, 1998, 317 s.). [in Russian]

5. Toleubekova R.K. Etnopedagogika: oku kuraly [Ethnopedagogy: textbook] (Pavlodar: EKO, 2007, 124 b.). [in Kazakh]

6. Ahmetov Z., SHonbaev T. Adebiettanu terminderinin sozdigi [Dictionary of literary terms] (Almaty: Ana tili, 1996, 240 b.). [in Kazakh]

7. Kakishuly T. Syn men synshy, ZHanr zhajlauy, 1-kitap [Criticism and criticism, genre landscape, book 1] (Almaty: Kazak universiteti, 2007, 460 b.) [Almaty: Kazakh Universty, 2007, 460 p.]. [in Kazakh]

8. ZHusipov B., Babagulov K. Iztileuuly T. Shygarmalary [Iztileuvy T. works] (Almaty: Deshti Kypshak, 2007, 588 b.). [in Kazakh]

9. Abdigaziuly B. SHakarim alemi [The world of Shakarim] (Almaty: Raritet, 2008, 408 b.). [in Kazakh]

10. Karbozov E. «T. Iztileuov shygarmashylygyndagy adamgershilik maseleler» ["Moral issues in T. Iztileuov's work"] (Almaty, 2005, 24 b.). [in Kazakh]

11. ZHanbershieva U. T. Iztileuovtin adebi murasy [Literary heritage of T. Iztileuov] (Almaty: «Arys» baspasy, 2013, 336 b.) [Almaty: "Arys" publishing house, 2013, p. 336]. [in Kazakh]

12. Karibozuly B., Apenov B. Syr sylejleri shygarmalaryndagy ulttyk dunietanym sipaty: gylymi-tanymdyk kitap [Character of the national worldview in the works of the Syr Suleys: a scientific and educational book] (Almaty: «Arys» baspasy, 2018, 128 b.) [Almaty: "Arys" publishing house, 2018, 128 p.] [in Kazakh]

13. Oralova G. Syr sүlejleri shygarmalaryndagy korkemdik dastur: Zertteu [Artistic tradition in the works of Syr Suleyri: Research] (Almaty: «Abzal-Aj» baspasy, 2014, 248 b.) [Almaty: "Abzal-Ai" publishing house, 2014, 248 p.]. [in Kazakh]

14. Karibozuly B., Igenbaeva R. Syr sulejleri shygarmalarynyn ulttyk, talim-tarbielik tagylymy [National, educational teaching of the works of Syr Suleyri] (Almaty: «Arys» baspasy, 2019, 168 b.) [Almaty: "Arys" publishing house, 2019, 168 p.]. [in Kazakh]

15. Karibozuly B., Apenov B., Igenbaeva R. Syr sulejlerinin ədebi murasy: Monografiya [Literary heritage of Syr Suleys: Monograph] (Almaty: «Kazaқ tili» baspasy, 2020, 320 b.) [Almaty: "Kazakh language" publishing house, 2020, 320 p.] [in Kazakh]

16. Bajdildaev M., Almatov A. Iztileuuly T. shygarmalary. 1-tom. Minazhat, konil kos, zhoktau olenderi zhane turmede zhazylgan zhyrlary [Iztileuuly T. works. 1 volume. Prayers, condolences, mourning poems and poems written in prison] (Almaty: «ZHazushy», 2007, 312 b.). [in Kazakh]

17. Pajgambar sozi (Allanyn elshisi Muhammedtin hadisteri) [Prophet's words. (The hadiths of Muhammad, the Messenger of God)] (Kyzylorda: Kyzylorda oblystyk baspahanasy, 1992, 81 b.) [Kyzylorda: Kyzylorda regional printing house, 1992, 81 p.]. [in Kazakh]

18. Raushanov E. Hadister (Muhammed Pajgambardyn ozi ajtkan osietter ham onyn omiri men kyzmeti turaly) [Hadiths (commandments spoken by the Prophet Muhammad himself and about his life and activities)] (Almaty: Murattas, 1991, 48 b.). [in Kazakh]

19. Halifa A. Kuran Karim kazaksha magyna zhane tusinigi [The meaning and understanding of the Holy Qur'an in Kazakh] (Saud Arabiyasy, 1991, 604 b.) [Saudi Arabia, 1991, 604 p.] [in Kazakh]

20. Mahat A. Hadister (Ardakty Pajgambarymyzdyn s.g.s. Hadisteri). 1-kitap [Hadiths (Hadiths of the Holy Prophet). Book 1] (Almaty: Oner, 2001, 86 b.) [Almaty: Art, 2001, 86 p.]. [in Kazakh]

21. Sojmen M. Gylymhal (Islamnyn bes paryzy) [Khilakhahal (Five Duties of Islam)] (Stambul: Azhar baspa kurylysy, 1991, 144 b.) [Istanbul: Azhar publishing house, 1991, 144 p.]. [in Kazakh]

22. Mukanov S. XX gasyrdagy kazak adebieti [Kazakh literature of the 20th century] (Almaty: Atamura, 2008, 384 b.). [in Kazakh]

23. Bekmuhamedov E.B. Kazak tilindegi arab-parsy sozderi. Tusindirme sozdik [Arabic-Persian words in the Kazakh language. Explanatory dictionary] (Almaty: Kazakstan, 1977, 200 b.) [Almaty: Kazakhstan, 1977, 200 p.]. [in Kazakh]

24. Bajdildaev M., Almatov A. Iztileuuly T. shygarmalary. 1-tom. Minazhat, konil kos, zhoktau olenderi zhane turmede zhazylgan zhyrlary [Iztileuvy T. works. Volume 1. Prayers, condolences, mourning poems and poems written in prison] (Almaty: «ZHazushy», 2007, 312 b.). [in Kazakh]

Information about authors:

Tuyakbayev G.A. – Candidate of Philological Sciences, professor, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan.

Tulebayeva A.T. – master-senior teacher, Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan.

Тұяқбаев Ғ.Ә. – филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан.

Төлебаева А.Т. – магистр-аға оқытушы, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан.

IRSTI 14.35.01

G.T. Urazbayeva, R.E. Kussainova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
(E-mail: [1]urazgulsara@gmail.com, [2]kre79@mail.ru)

The capacity of Kazakhstan university teachers for innovative activities: scientific and practical aspects

Abstract. This article discusses issues of university teachers' readiness to innovative activities in Kazakhstan. The relevance of studying the problem of university teachers' capacity for innovative activities is necessitated by modern requirements concerning the personality of a teacher in the area of higher education. The purpose of the study is to determine the degree of the capacity of university teachers in Kazakhstan for innovative activities.

The article presents an overview of the scientific works of foreign and domestic scholars written about the innovative activities of university teachers.

To obtain the results the theoretical (analysis and synthesis of scholarly works of domestic and foreign authors on the research problem) and empirical (questionnaires, pedagogical observation) methods have been used in the study. A survey was conducted with instructors of 10 different universities in Kazakhstan in order to identify the degree of readiness of university teachers for innovation.

As a basis of the university teacher's capacity structure, the approach created by Slastenin V.A. and Podymova L.S. which includes motivational, creative, technological, and reflective components is accepted considering the main characteristics of the innovative activity of a university teacher.

Keywords: innovative activity, capacity components, creative achievements, self-assessment, university teacher

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-284-297

Introduction

At present, in the era of digitalization, the higher education system of the Republic of Kazakhstan is undergoing tremendous changes. Everyone knows that a teacher working in the higher education system should engage in innovative activities.

The relevance of studying the problem of university teachers' capacity for innovative activity is necessitated by modern requirements concerning the personality of a teacher in the area of higher education. The quality of higher education seems to fully depend on the level of professional preparedness of a teacher for innovative activities, and on his/her implementation of innovative technologies in the educational process.

The teachers' capacity for innovative activities is determined by the process of development of motivation, knowledge, abilities, skills, and professionally and personally important qualities, necessary for the development and implementation of pedagogical innovations [1].

The results of the research indicate that the important components of effective organization of quality and modern educational process are the structure and the capacity factors for pedagogical innovation [2].

The nature of the educational system's development is defined as new or improved through innovative activities. It is characterized by the creation and use of fundamentally new technologies or by the improvement of current technologies. It is also distinguished by the educational content and the existence of a collective subject that performs this inventive activity. We think that innovation, which is the deliberate introduction of innovations into the higher education system, helps to raise the standard of instruction. That's why, if university teachers are engaged with innovative activities actively the level of teaching at university will increase as universities prepare future specialists.

Thus, the aim of our study is to review the scientific literature on the problem of the readiness of university teachers for innovative activities and to determine the level of capacity of university teachers in Kazakhstan for innovative activities.

Literature review

In academic and pedagogical literature, there are different approaches to defining the concept of the "innovative activity of a university teacher".

As one of the conditions for the development of innovative activity in an educational institution, Belova E.N. emphasizes the personnel potential, which determines the level of professional competence of the leaders and employees of the organization, necessary for the implementation of innovations [3].

Filchenkova I.F. focuses on the category of "involving university teachers in innovation activities" within the process of "innovation management at a university" as a set of processes for managing university environmental factors, managing personal and professional resources, barriers to innovation, and providing psychological and pedagogical support [4].

As the main characteristics of the innovative activity of a university teacher, one can single out its creative, transformative nature, multidimensionality, consistency, integrity, uncertainty, experimental character, and focus on the formation of subject-subject relations between a teacher and a student [5].

The publication (by Machynska N., Yaremchuk N. and others, 2022) presents the results of a study on the interdependence of variables and the factor structure of the capacity of teachers for innovations in pedagogical activity, which operationalize the solution of problems in the provision of educational services [2].

Avakyan I.B., and Vinogradova G.A. identified factors influencing the development of a teacher's innovative capacity: internal (creative potential of the individual, the quality of pedagogical activity, psychological readiness for innovation, desire for self-development, qualification, professional and pedagogical development, innovative technologies in pedagogical activity, pedagogical support, desire for novelty, organizational and communicative, readiness to use innovative technologies) and external (readiness to use innovative technologies, desire for novelty, organizational and communicative factors) [6].

The study (Rizashakh A., Surovtskaya Y. and others, 2022) confirms the effectiveness of the practical application of the Cambridge three-level program to improve the

qualifications of teachers in the context of their capacity for innovation in the content of education. It has been established that the implementation of the Cambridge three-level program is methodically accessible and has a positive effect on the motivational sphere of both teachers and students, which affects the effectiveness of the educational process. This study has confirmed the didactic value of the practical application of this program to the motivation of learning in the context of the teacher's capacity for innovative activities [7].

Considering that innovative activity is based on self-reflection, a number of scholars define innovative activity in education as a tool for acquiring new knowledge, mastering pedagogical skills and transforming the educational process aimed at improving academic results [8].

Avakyan I.B. presented the results of teachers' readiness to use innovative technologies as an important aspect of innovative capacity in the conditions of the socio-psychological climate of the higher educational institutions' teaching staff [9].

Moreover, scholars have found that the development of innovative competence of teachers is the result of the systematic implementation of the model as well as conditions that ensure their capacity for innovative activity [1].

In academic and pedagogical literature, there are components that reflect the content of the concept of "capacity for innovation".

So, the following structural components are distinguished by Usmanov V.V., Kulyamin O.V.:

1) motivational value;
2) emotional-volitional;
3) cognitive;
4) informational;
5) design;
6) operational and activity;
7) reflexive [10].

In the context of the innovative activities of a university teacher, a systematic approach seems to be significant. According to this approach, the capacity for innovative activities is understood as a set of interrelated components, the content of which includes elements that play an important role in the success of the ongoing professional innovation activity [11].

Taking into account the main characteristics of the innovative activities of a university teacher, we adopt the approach developed by Slastenin V.A. and Podymova L.S., according to which the innovative activity of a teacher includes motivational, creative, technological, and reflexive components [12].

Koptyaeva O.N. determines the manifestation of interest in innovation and its dynamics, the formation of the motivation for self-improvement, the formation of the motivation for overcoming difficulties as the main indicators of motivational capacity for innovative activity [13].

It should also be noted that researchers reveal the teacher's motivational capacity for

innovation as a system of motives relevant to the professional activity itself [14]. Analyzing the existing literature on innovative activity, in the empirical part of our research we decided to define the level of capacity of teachers for innovative activities in the Republic of Kazakhstan.

Methods

To obtain the results the following methods were used: theoretical (analysis and synthesis of academic works of domestic and foreign scholars on the research problem); empirical (questionnaires, pedagogical observation).

The basis for the study was the data from anonymous surveys on the topic: "Pedagogical self-assessment of the capacity's level of a university teacher for innovation" which were created and distributed with the help of Google Forms. One hundred and sixty-three teachers from 10 higher educational institutions of the Republic of Kazakhstan took part in the survey.

The conclusions are based on a theoretical analysis of scholarly material and the study of empirical material.

Results and discussion

Thus, we consider the results of the survey on the levels of capacity of teachers for innovative activities in the Republic of Kazakhstan. Table 1 shows the quantitative composition of teachers by the university.

Table 1. Quantitative composition by universities.

№	University	Number of participants
1	L.N. Gumilyov Eurasian National University	82
2	Turan - Astana University	32
3	M. Kozybayev North Kazakhstan University	12
4	Astana Medical University	10
5	S. Seifullin Kazakh Agro Technical University	10
6	A. Baitursynov Kostanay Regional University	6
7	Sh. Ualikhanov Kokshetau University	6
8	Kazakhstan Branch of Lomonosov Moscow State University	3
9	Pavlodar Pedagogical University	1
10	The Eurasian Humanities Institute	1

The teaching experience of respondents ranges from 1 to 10 years – 55 participants, from 11 to 20 years – 65 participants, from 21 to 30 years – 31 participants, and from 31 to 40

years – 12 participants.

The study used questionnaire questions designed in accordance with the methodology developed by V.A. Slastenin [15].

The teachers were asked to answer 20 questions. Answering the questions, the subjects assessed their innovative capacity on a 5-point Likert scale: 1 point – a weak degree of willingness; 5 points – the maximum degree of quality in professional activity.

The obtained results allowed us to draw conclusions about the level of capacity of teachers for innovation: high level - from 84 to 71 points; average level – from 70 to 55 points; low level – fewer than 55 points.

Figure 1 shows the work experience of the participants.

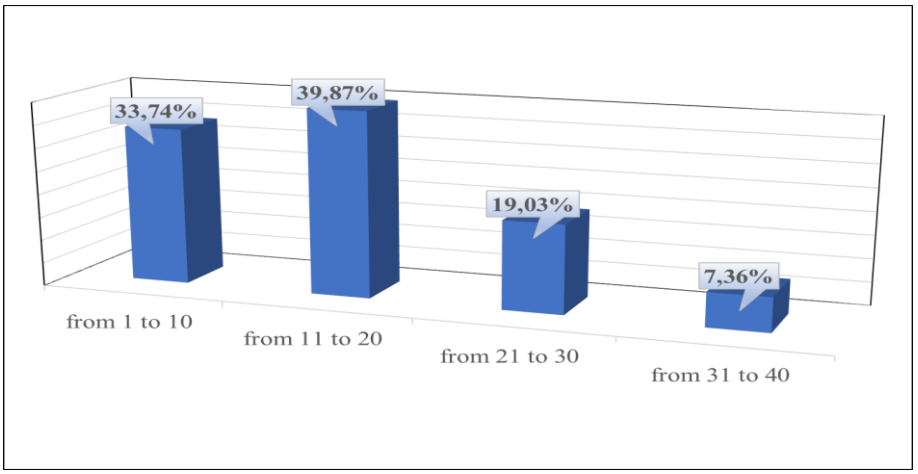

Figure 1. Work experience of the participants.

As can be seen in Figure 1, a significant majority of respondents i.e. 39.87% of participants have from 11 to 20 years of work experience, while 33.74% of participants have up to 10 years of teaching experience. The figure shows 19.03% of participants from 21 to 30 years of work experience. However, professional teachers from 31 to 40 teaching years have only 7.36%.

The next question of the survey was devoted to the level of teachers' interest in creative activities.

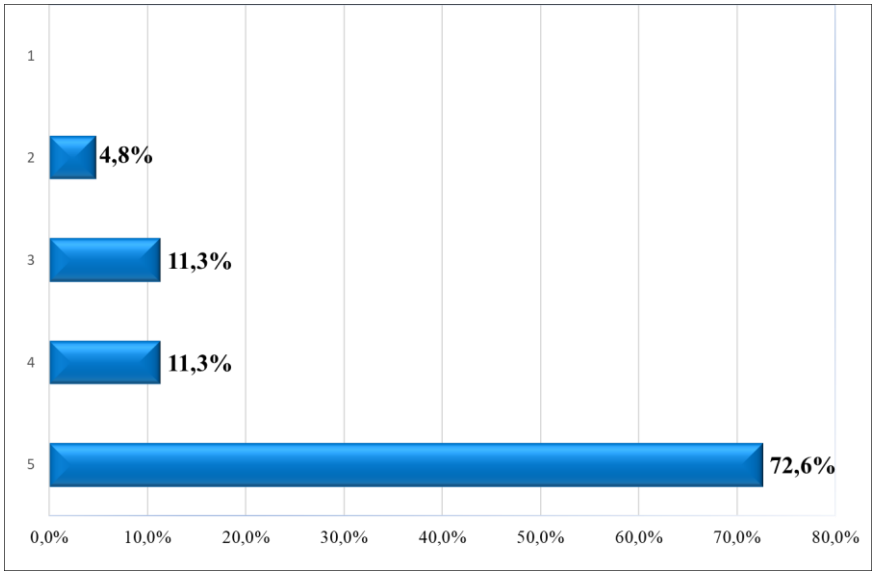

Figure 2. Interest in creative activities.

Processing the results, we attempted to analyze the level of participants' motivation. The analysis of the results revealed that almost every participant of the study were interested in creative activities i.e. 72.6% of all the participants (see Figure 2) demonstrated their interest in creative activities. However, the fourth part (27.4%) of respondents were less interested in creative activities. We think that these data are connected with university teachers' unwillingness to be engaged at creative activities.

Figure 3 presents the level of teachers' commitment to creative achievement.

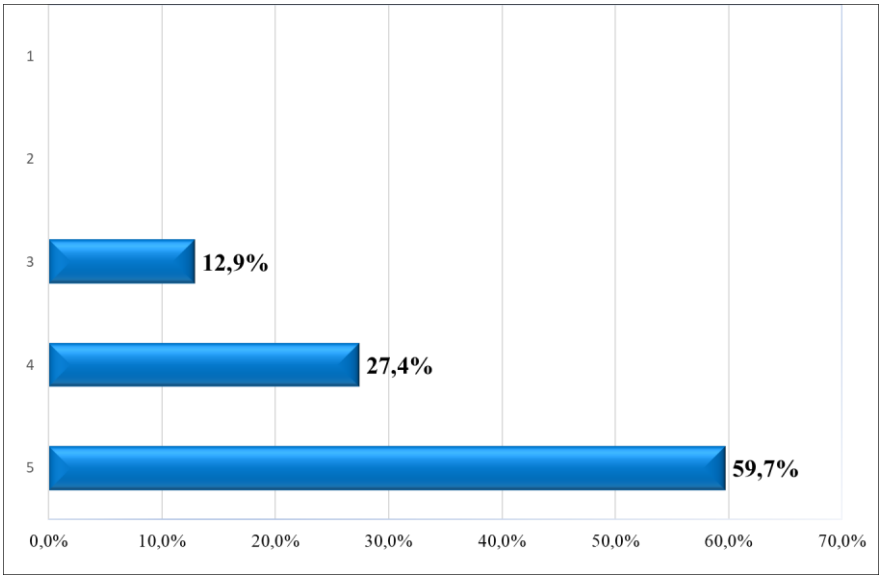

Figure 3. Striving for creative achievement.

Based on the results presented in Figure 3, it can be stated that the desire for creative achievements is at a high level i.e. 59.7%; at an average level i.e. 27.4% and at a low level i.e. 12.9%. As the data show, there are no people who are not interested in creative achievements. Based on the results obtained, it can be assumed that a high level of striving for creative

achievements has a positive effect on the teaching activities of the respondents, the teachers' readiness to work in a changing environment based on a variety of educational programs, books, monographs, cited articles, projects, and other researches. There was a positive correlation between creative and innovative achievement of participants.

Figure 4 shows the desire of teachers to receive high marks from the administration.

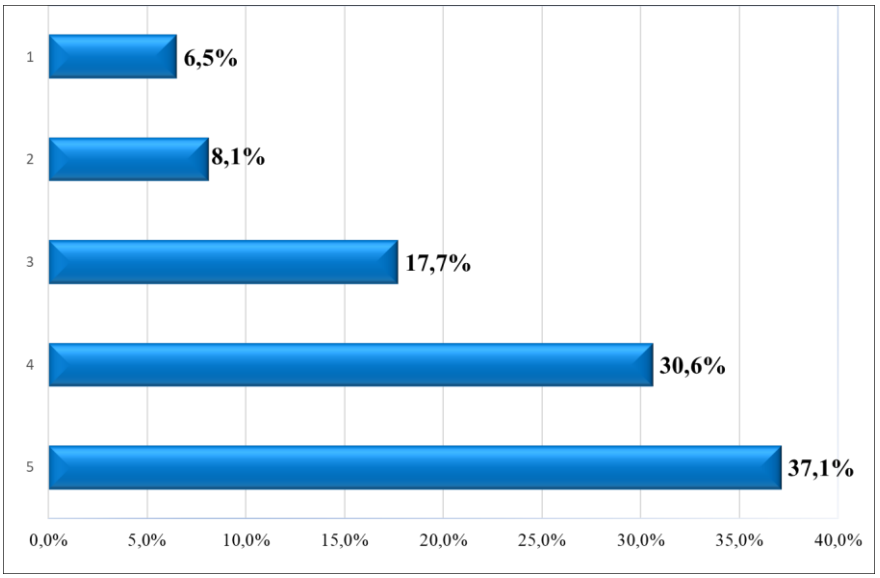

Figure 4. Desire to receive high marks from the administration.

The data show that there is a clear tendency to strive for high marks from the administration for high-standard performance i.e. 37.1% of participants wish to receive such marks. To some extent, 30.6% of members out of the total participants are ready to be seen by the university administration. However, it is not necessary for 17.7% of teachers. Almost 8.1% of candidates do not want to be discernable people. According to the data, the smallest number is 6.5%. With regard to this issue, it can be assumed that teachers do not seek to receive a high assessment of their professional achievements from management. This illustrates that university teachers don't pay attention to receiving high marks from the administration.

Figure 5 shows the percentage of teachers' aspirations for self-improvement, which is 80.6 %.

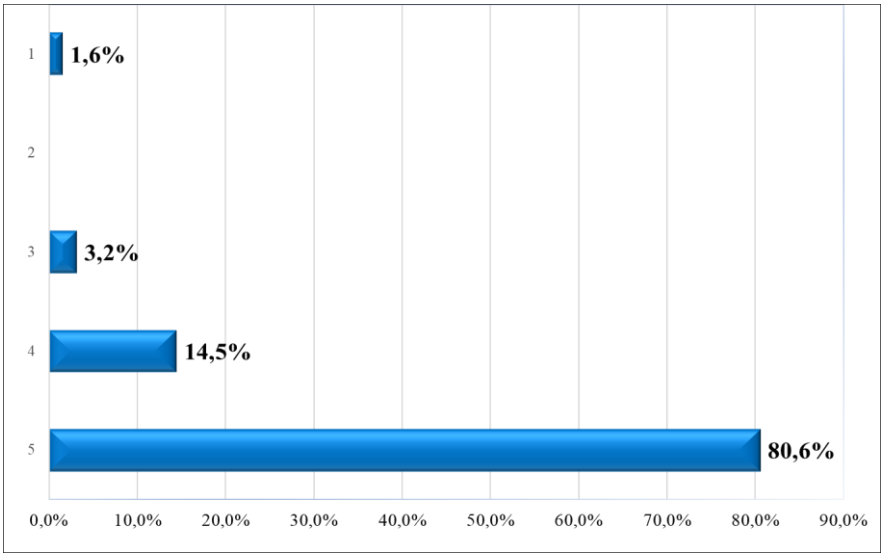

Figure 5. Commitment to self-improvement.

The obtained results suggest that the teachers are driven by motives related to self-realization. Accordingly, it can be stated that teachers have a high level of innovative potential and strive for self-improvement.

Moreover, the results of the survey revealed the general level of capacity of teachers for innovative activities, which is shown in Figure 6.

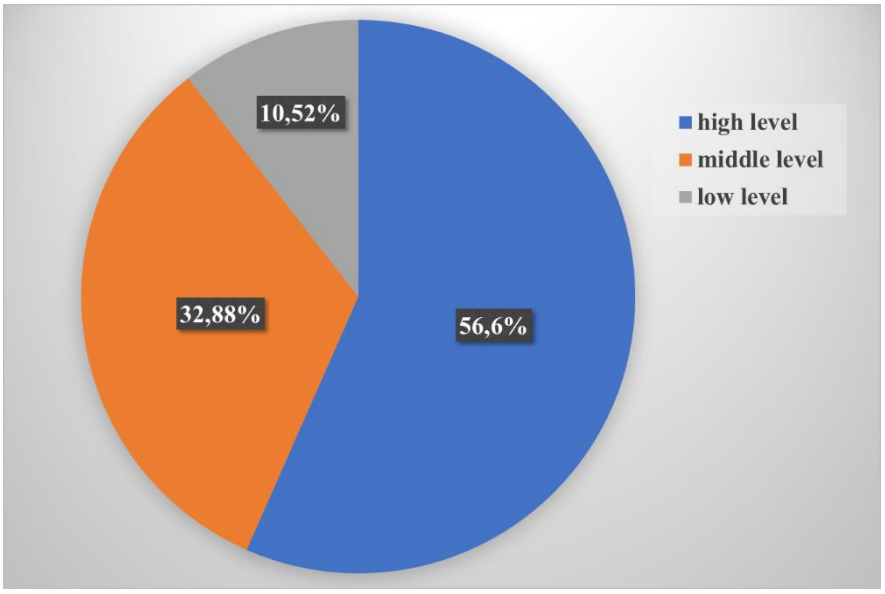

Figure 6. The level of capacity of teachers for innovative activities.

The results of the study show that only half of the teachers surveyed have a high level of capacity for innovation. This can be seen from the obtained data: 56.6% of teachers do not mind engaging in innovative activities; 32.88% of teachers showed an average level of involvement. It can be assumed that these there are certain obstacles preventing teachers from engaging in innovative activities.

Nevertheless, among the interviewed teachers there are also those who showed a low level of readiness to innovation activity (10.52%), which means that this group of teachers does not want to engage in innovative activities.

The data obtained confirm the need to take into account the main socio-pedagogical indicators of the effectiveness of the university's innovative activities, in particular, according to the criterion "the level of formation of the innovative culture of students, teachers, scientists at the university" in terms of indicators: index of satisfaction with pedagogical and scientific activities; receptivity to innovation; innovative style of thinking; readiness to accumulate experience of innovative activity; ability to self-education, self-realization; ability to innovate [16].

In general, the conducted questionnaire revealed that university teachers desire to engage with innovative activities, they have interests to deal with creative activities, aspire to artistic endeavors, wish to get positive feedback from university authority and want to improve their personal development. However, the received data indicate that not all of the respondents would like to participate in innovative activities. We think that there are many reasons of these teachers' indifference. First of all, this is connected with lack of time as university teachers have to fulfill their workload, they have a lot of practical classes to teach. Secondly, they are less motivated to deal with innovative activities, as they do not get any bonus or other encouragements.

Conclusion

The study revealed that the interest in creative activities is increased - 72.6%, and there is also a desire, but the percentage of the overall level of capacity for innovation activity is much lower - 56.6%, i.e., this seems to indicate an insufficient level of capacity of teachers from various universities for innovative activities.

Data analysis shows that there are differences in the motivation of the professional activities of teachers with different work experiences. That is why, we can conclude that there are many factors that influence teaching innovation, and educational technology should be investigated.

We assume that the socio-pedagogical support of the innovative activities of a university teacher will make it possible to activate the involvement of teachers in innovative activities, as well as to develop teachers' motivation to achieve successful results in innovations and avoid failures, to be active in the profession, and ensure a positive psychological climate in the team.

A study on the socio-pedagogical support for innovative activities of a university teacher is the subject of further research.

References

1. Pishchanska V., Khlystun O., Tyurina V., Tomashevska M., Kvasetska Y., Dobrovolska R. Requirements of readiness of the teacher for innovative activity in the context of formation of his professional competence. Laplage em Revista. (International), 2021, No. 7 (3), P. 324-329. [Электрон.ресурс]. –2022. – URL: https://www.researchgate.net/publication/353960810 (дата обращения 10.08.2022).
2. Machynska N., Yaremchuk N., Korniat V., Derkach Y., Sirant N., Lozynska S. Research of readiness of pedagogical workers for innovations. Amazonia Investiga. 2022. No. 11(51), P. 50-60. [Электрон.ресурс]. –2022. – URL: https://doi.org/10.34069/AI/2022.51.03.5 (дата обращения 10.08.2022).
3. Белова Е.Н., Гуртовенко Г.А., Бутенко С.В., Яковлева Н.Ф. Управление развитием инновационной деятельности в современном образовательном учреждении: коллективная монография / Е.Н. Белова, – Изд. 2-е стереотип. – Красноярск: Краснояр. гос. пед. ун-т им. В.П. Астафьева, 2013. – 164 с.
4. Фильченкова И.Ф. Методология и технологии вовлечения в инновационную деятельность преподавателей вуза: дис доктора педагогических наук: 13.00.08. ФГАОУ ВО «Балтийский федеральный университет имени Иммануила Канта», 2018. – 377 с.
5. Уразбаева Г.Т. Основные характеристики инновационной деятельности преподавателя вуза // Наука и жизнь Казахстана. – 2020. – № 9/1. – С.184–187.
6. Авакян И.Б., Виноградова Г.А. Факторный анализ развития инновационной готовности преподавателей вуза // Science for Education Today. – 2019, том 9, №1. – 43–56 с. [Электрон.ресурс]. –2022. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/faktornyy-analiz-razvitiya-innovatsionnoy-gotovnosti-prepodavateley-vuza (дата обращения: 11.08.2022).
7. Rizashakh A., Surovtskaya Y., Khoroshev A., Kulambaeva K., Sadykova A., Bekenova D. Teacher's Readiness for Innovation Through Practical Application of New Approaches in the Updated Content of Education. Journal of Positive School Psychology, 2022, Vol. 6., No 6, P. 8901-8911. Available at: http://journalppw.com (дата обращения 12.08.2022).
8. Lukyanova M., Danilov S., Glebova Z. Novice teachers' readiness for innovative activities in education. [The European Proceedings of Social and Behavioural Sciences. Selection and peer-review under responsibility of the Organizing Committee of the conference], 2018. Available at: https://dx.doi.org/10.15405/epsbs (дата обращения 10.08.2022).
9. Авакян И.Б. Оценка готовности преподавателя высшей школы к применению инновационных технологий //Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология. – 2018. – Вып. 1. – С.63–78. https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-gotovnosti-prepodavatelya-vysshey-shkoly-k-primeneniyu-innovatsionnyh-tehnologiy (дата обращения 11.11.2022).
10. Усманов В.В., Кулямин О.В. О содержании понятия «готовность к инновационной деятельности» // Гуманитарные науки. Педагогика. – 2014. – № 1(29). – С. 284-290.

11. Аверьянова Е.А., Лаптева И.Л. Формирование готовности к инновационной деятельности будущих профессионалов // Социальная политика и социология. – 2010. – № 10. – С.61–88.
12. Сластенин В.А., Подымова Л.С. Педагогика: инновационная деятельность. – Москва: ИЧП «Издательство Магистр», 1997 – 224 с.
13. Коптяева О.Н. Мотивационная готовность педагогов к инновационной деятельности: автореферат дис кандидата психологических наук: 19.00.07. – Ярославль, 2009. – 25 с.
14. Степанов В.В. Мотивационная готовность педагога к инновации как система мотивов релевантных самой профессиональной деятельности //Психология и педагогика: методика и проблемы практического применения. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/motivatsionnaya-gotovnost-pedagoga-k-innovatsii-kak-sistema-motivov-relevantnyh-samoy-professionalnoy-deyatelnosti (дата обращения: 20.09.2022).
15. Сластенин В.А. Диагностическая карта «Оценка готовности педагога к участию в инновационной деятельности». [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: http://shkola300.spb.ru/oer/2017-2020/Metodiki-ocenka-gotovnosti-pedagogov-k-uchastiu-innovacionnoi-deyatelnosti.pdf (дата обращения: 08.06.2022).
16. Уразбаева Г.Т. Теоретические аспекты инновационной деятельности современного университета: монография. – Нур-Султан: ИП «Булатов А.Ж.» 2022. – 116 с.

Г.Т. Уразбаева, Р.Е. Кусаинова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Қазақстан университеті оқытушыларының инновациялық қызметке дайындығы: ғылыми және тәжірибелік аспектілер

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстандағы ЖОО оқытушылардың инновациялық қызметке дайындығы мәселелері қарастырылады. Университет оқытушыларының инновациялық қызметке дайындығы мәселесін зерттеудің өзектілігі жоғары білім беру саласындағы оқытушының жеке басына қойылатын заманауи талаптарға байланысты. Зерттеудің мақсаты Қазақстанның жоғары оқу орындары оқытушыларының инновациялық қызметке дайындық дәрежесін анықтау болып табылады.

Мақалада ЖОО оқытушыларының инновациялық қызметіне арналған шетелдік және отандық ғалымдардың ғылыми жұмыстарына шолу берілген.

Зерттеу нәтижелерін алу үшін теориялық (зерттеу мәселесі бойынша отандық және шетелдік авторлардың ғылыми жұмыстарын талдау және жалпылау) және эмпирикалық (сауалнама, педагогикалық бақылау) әдістер қолданылды. ЖОО оқытушыларының инновацияларға дайындық дәрежесін анықтау мақсатында Қазақстанның 10 түрлі ЖОО оқытушыларымен сауалнама жүргізілді.

Университет оқытушысының дайындық құрылымының негізі ретінде

В.А.Сластенин және *Л*.С. Подымованың мотивациялық, шығармашылық, технологиялық және рефлексиялық компоненттерді қамтитын университет оқытушысының инновациялық қызметінің негізгі сипаттамаларын ескерілді.

Түйін сөздер: инновациялық белсенділік, қабілеттілік компоненттері, шығармашылық жетістіктер, өзін-өзі бағалау, университет оқытушысы.

Г.Т. Уразбаева, Р.Е. Кусаинова

Евразийский Национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Готовность преподавателей университетов Казахстана к инновационной деятельности: научно-практические аспекты

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы готовности преподавателей вузов к инновационной деятельности в Казахстане. Актуальность изучения проблемы готовности преподавателей вуза к инновационной деятельности обусловлена современными требованиями к личности преподавателя в сфере высшего образования. Целью исследования является определение степени готовности преподавателей вузов Казахстана к инновационной деятельности.

В статье представлен обзор научных работ зарубежных и отечественных ученых, посвященных инновационной деятельности преподавателей вузов.

Для получения результатов исследования использовались теоретические (анализ и обобщение научных работ отечественных и зарубежных авторов по проблеме исследования) и эмпирические (анкетирование, педагогическое наблюдение) методы. Был проведен опрос преподавателей 10 разных вузов Казахстана с целью выявления степени готовности преподавателей вузов к инновациям.

С учетом основных характеристик инновационной деятельности преподавателя вуза за основу структуры готовности преподавателя вуза к инновационной деятельности принимается подход Сластенина В.А. и Подымовой *Л*.С., согласно которой инновационная деятельность педагога включает мотивационный, креативный, технологический, рефлексивный компоненты.

Ключевые слова: инновационная деятельность, компоненты потенциала, творческие достижения, самооценка, преподаватель вуза.

References

1. Pishchanska V., Khlystun O., Tyurina V., Tomashevska M., Kvasetska Y., Dobrovolska R. Requirements of readiness of the teacher for innovative activity in the context of formation of his professional competence. Laplage em Revista (International). 2021. No.7 (3). P. 324-329.
2. Machynska N., Yaremchuk N., Korniat V., Derkach Y., Sirant N., Lozynska S. Research of readiness of pedagogical workers for innovations. Amazonia Investiga. 11(51), 50-60 (2022). Available at: https://doi.org/10.34069/AI/2022.51.03.5 (accessed 10.08.2022).

3. Belova E.N., Gýrtovenko G.A., Býtenko S.V., Iakovleva N.F. Ýpravlenıe razvıtıem ınnovatsıonnoı deıatelnostı v sovremennom obrazovatelnom ýchrejdenıı: kollektıvnaıa monografiıa [Management of innovation development in a modern educational institution: a collective monograph] (2-d stereotıp, 2013, 164 p) [in Russian].
4. Fılchenkova I.F. Metodologıa i tehnologii vovlechenıa v ınnovatsıonnýıý deıatelnost prepodavatelei výza: dıssertatsıa doktora pedagogıcheskıh naýk: 13.00.08 [Methodology and technologies of university teachers' involvement in innovative activity: dissertation of Doctor of Pedagogical Sciences: 13.00.08] (Immanuel Kant Baltic Federal University, 2018, 377 p.), [in Russian].
5. Urazbaeva G.T. Osnovnye harakteristiki innovacionnoj deyatel'nosti prepodavatelya vuza [The main characteristics of the innovative activity of a university teacher]. Nauka i zhizn' Kazahstana [Science and life of Kazakhstan], 2020. № 9/1. P.184–187, [in Russian].
6. Avakyan I.B., Vinogradova G.A. Faktornyj analiz razvitiya innovacionnoj gotovnosti prepodavatelej vuza [Factor analysis of the development of innovative readiness of university teachers] Science for Education Today, 2019. No. 1. P. 43–56. Available at: https://cyberleninka.ru/article/n/faktornyy-analiz-razvitiya-innovatsionnoy-gotovnosti-prepodavateley-vuza (accessed 11.08.2022).
7. Rizashakh A., Surovtskaya Y., Khoroshev A., Kulambaeva K., Sadykova A., Bekenova D. Teacher's Readiness for Innovation Through Practical Application of New Approaches in the Updated Content of Education. Journal of Positive School Psychology, Vol. 6. No. 6. P. 8901-8911. 2022. Available at: http://journalppw.com (accessed 12.08.2022).
8. Lukyanova M., Danilov S., Glebova Z. Novice teachers' readiness for innovative activities in education. [The European Proceedings of Social and Behavioural Sciences. Selection and peer review under responsibility of the Organizing Committee of the conference], 2018. Available at: https://dx.doi.org/10.15405/epsbs. (accessed 10.08.2022).
9. Avakyan I.B. Ocenka gotovnosti prepodavatelya vysshej shkoly k primeneniyu innovacionnyh tekhnologij [Assessing the readiness of a higher school teacher to apply innovative technologies]. Vestnik Permskogo universiteta. Filosofiya. Psihologiya. Sociologiya. [Bulletin of the Perm University. Philosophy. Psychology. Sociology], № 1, 63-78 (2018). [Electronic resource]. Available at: https://cyberleninka.ru/article/n/otsenka-gotovnosti-prepodavatelya-vysshey-shkoly-k-primeneniyu-innovatsionnyh-tehnologiy (accessed 11.11.2022).
10. Usmanov V.V., Kulyamin O.V. O soderzhanii ponyatiya «gotovnost' k innovacionnoj deyatel'nosti» [On the content of the concept of "readiness for innovation"]. Gumanitarnye nauki. Pedagogika. [Humanitarian sciences. Pedagogy], 2014. No. 1(29). P. 284-290, [in Russian].
11. Aver'yanova E.A., Lapteva I.L. Formirovanie gotovnosti k innovacionnoj deyatel'nosti budushchih professionalov [Formation of readiness for innovative activity of future

professionals]. Social'naya politika i sociologiya. [Social policy and sociology], № 10, 61–88 (2010).
12. Slastenin V.A., Podymova L.S. Pedagogika: innovacionnaya deyatel'nost'. [Pedagogy: innovative activity]. (ICHP «Izdatel'stvo Magistr», 1997, 224 p.) [in Russian].
13. Koptyaeva O.N. Motivacionnaya gotovnost` pedagogov k innovacionnoj deyatel`nosti: avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata psixologicheskix nauk: 19.00.07. [Motivational readiness of teachers for innovative activity: dissertation abstract for the degree of candidate of psychological sciences: 19.00.07] (Yaroslavl, 2009, 25 p.) [in Russian].
14. Stepanov V.V. Motivacionnaya gotovnost` pedagoga k innovacii kak sistema motivov relevantny`x samoj professional`noj deyatel`nosti [Motivational readiness of a teacher for innovation as a system of motives relevant to professional activity itself]. Psixologiya i pedagogika: metodika i problemy` prakticheskogo primeneniya. [Psychology and pedagogy: methodology and problems of practical application], 2011. Available at: https://cyberleninka.ru/article/n/motivatsionnaya-gotovnost-pedagoga-k-innovatsii-kak-sistema-motivov-relevantnyh-samoy-professionalnoy-deyatelnosti[in Russian]. (accessed 20.09.2022).
15. Slastenin V.A. Diagnosticheskaya karta «Ocenka gotovnosti pedagoga k uchastiyu v innovacionnoj deyatel'nosti» [Diagnostic card "Assessment of the teacher's readiness to participate in innovative activities"]. Available at: http://shkola300.spb.ru/oer/2017-2020/Metodiki-ocenka-gotovnosti-pedagogov-k-uchastiu-innovacionnoi-deyatelnosti.pdf (accessed 08.06.2022).
16. [Urazbaeva G.T. Teoretıcheskıe aspekty ınnovatsıonnoı deıatelnostı sovremennogo ýnıversıteta: monografıa [Theoretical aspects of innovative activity of a modern university: monograph] (IP Bulatov A.J., Nur-Sultan, 2022, 116 p.) [in Russian].

Information about the authors:

Urazbayeva G.T. – **Corresponding author,** Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Pedagogics Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Kussainova R.E. – Ph.D. student in «Social pedagogy and self-knowledge», L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Уразбаева Г.Т. – **корреспонденция үшін автор**, педагогика ғылымдарының докторы, педагогика кафедрасының доценті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Кусаинова Р.Е. – «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығы бойынша докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

ХҒТАР 14.25.05

Ж.К. Дюсембина, Г.А. Қанатқали

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: zdyusembina@mail.ru, gulim.18kz@mail.ru)

Мектеп математикасы – экологиялық құзіреттілікті дамыту құралы

Аңдатпа. Қазіргі кездегі экологиялық мәселелер адамзат қызметінің барлық салаларына әсер етеді, сондықтан мектеп оқушыларды ықтимал экологиялық қауіптердің алдын-алумен таныстыру керек. Экологиялық білім беруді енгізу қажеттілігі және оқушылардың экологиялық мәдениетін қалыптастыру өзекті мәселе болып табылады. Мақалада «Математика» пәні аясында экологиялық білім беруді ұйымдастырудың ерекшеліктері қарастырылады. Математика мен экологияны байланыстыра оқыту мәселесін дамытуды көздейді. Оқушылардың экологиялық білімімен қатар экологиялық мәдениетін дамытуға әсер ететін негізгі бағыттар анықталады. Экологиялық мазмұндағы мәтінді есептердің мазмұны және міндеттері көрсетіледі. Экологиялық мазмұндағы мәтінді есептердің оқушылардың пәнге деген қызығушылығына, есептерді шығаруға ынтасының артуына қалай ықпал ететіні қарастырылады. Оқушылардың экологиялық мәдениетін арттыру мақсатында бірнеше экологиялық мазмұндағы есептердің мысалдары келтірілді. Мәтінді есептерді шығару арқылы оқушыларда қалыптасатын дағдылар баяндалды. Оқушылардың экологиялық мәдениетін қалыптастыруға бағытталған математиканы оқытуда оқушылар мен мұғалімнің өзара әрекеттесуінің негізгі формалары айтылады. Математикалық экологияның негізгі әдістері көрсетіледі. Математиканың негізгі қолданбалы аспектісі болып табылатын экологиялық мониторинг туралы түсінік берілді. Мектеп математикасының экологиялық құзіреттілікті дамытудағы негізгі құралдардың бірі болып табылатыны бірнеше дәлелдермен көрсетілді.

Түйін сөздер: экологиялық білім, экологиялық мәдениет, экологиялық сана, мәтінді есеп, экологиялық мониторинг, математикалық статистика, табиғат, қоршаған орта, дағды, дамыту, қызығушылық.

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-298-311

Кіріспе

Соңғы онжылдықтардағы адам мен табиғат арасындағы қарым-қатынас мәселесі ең өзекті мәселелердің біріне айналды. Мұның себебі – табиғи орта жағдайының күрт нашарлауы: оның тозуы, кейде жойылуы. Қазіргі замандағы адам мен табиғат арасындағы қарым-қатынастың негізінде экологиялық білім қалыптасты. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев өз жолдауында: «Қоршаған ортаны қорғау және экологиялық даму – еліміз үшін алдыңғы кезекте тұрған мәселе.

Бүкіл өркениетті әлем жұртшылығы осы мәселемен айналысуда. Бізге де мұндай жаппай үрдістен шет қалуға болмайды» [1].

Қоғам дамуының қазіргі кезеңінде елдің негізгі стратегиялық ресурстарының бірі жастар – халықтың ең қоғамдық – белсенді топтарының бірі болып табылады. Еліміздің болашағы жас ұрпақтың өсіп-өнуіне байланысты. Жастар қазіргі уақытта табиғи ортаны сақтау және жақсарту бойынша жұмыстарға белсенді қатысуда. Бұл үдеріс жалғасу үшін оқушылардың экологиялық мәдениетін қалыптастыру қажеттілігі туындайды. Себебі жалпы білім беретін мектеп түлегін экологиялық жауапты тұлға ретінде қалыптастырудың табыстылығы туралы мәселе өзекті болып отыр.

Қазақстан Республикасының Конституциясында экологиялық тәрбие азаматтардың конституциялық міндеттерді орындауы үшін қажетті және маңызды элемент ретінде қарастырылады. «Қазақстан Республикасы экология заңнамасының міндеттерінің бірі: қоғамда экологиялық мәдениетті қалыптастыру, барлық білім беру деңгейінде экологиялық білімді насихаттау, орнықты дамуды қамтамасыз ету мақсатында экологиялық білім беру мен ағартуды дамыту» [2].

Халықтың экологиялық мәдениетінің деңгейі әлемдегі экологиялық жағдайға тікелей пропорционалды және экологиялық білімге тікелей байланысты. Қазіргі кезде табиғаттың адаммен дәстүрлі өзара әрекеттесу мәселелері жаһандық экологиялық проблемаға айналды.

Табиғаттың барлық заңын аша отырып, адамзат үлкен күшке ие болды. Қазіргі кезде табиғат күші және табиғат байлығы ғылыми-техникалық прогресті жеделдету үшін көбірек қолданылады. Бірақ бұл дамудың көлеңкелі жағы бар. Адамның табиғатқа келтіретін зияны артып келеді: атмосфера ластанады, теңіздер мен мұхиттардың бетінде теңіз флорасы мен фаунасына зиян келтіретін мұнай пленкасы, ормандар аз және т.б. Сондықтан, біздің заманымызда адамның табиғатқа деген көзқарасының моральдық жағы ерекше маңызды.

Экологиялық тәрбие – адамгершілік тәрбиенің құрамдас бөлігі. Сондықтан экологиялық білім деп табиғатпен үйлесімді экологиялық сана мен мінез-құлықтың бірлігін түсіну керек. Экологиялық сананың қалыптасуына экологиялық білім мен сенім әсер етеді. Экологиялық білім беруде мектеп ерекше орын алады. Бұл, ең алдымен, оқушының қоғамдағы орны, оның табиғатпен және қоғаммен қарым-қатынасы қаланатындығына байланысты. Табиғат оқушыны жеке тұлға қалыптастыруда ерекше рөл атқарады, өйткені табиғат оны өмірдің алғашқы күндерінен бастап қоршап алады. Бұл оқушыға көптеген әсер қалдырады, қуанышты эмоциялар тудырады, бейтаныс құбылыстарды зерттеуге ұмтылдырады.

Зерттеу әдістері

Математиканы экологиямен байланыстыра оқыту оқушының экологиялық мәдениетінің қалыптасуына әсер етеді. Соның ішінде, экологиялық мазмұндағы мәтінді есептерді шеше отырып, біз эмоционалды қабылдауды ұтымды қабылдаумен біріктіреміз. Нәтижесінде біз математикадан «сұлулықты» көруді үйренеміз, сонымен

қатар сұлулықты тереңірек сезінуді үйренеміз. Математика табиғи объектілер мен құбылыстардың жай-күйін, табиғи және әлеуметтік ортадағы адам қызметінің оң және теріс салдарын сандық бағалау қабілетін дамытуға жағдай жасайды. Мәтінді есептер тіршілік ету ортасы, оған қамқорлық жасау, табиғаттың ресурстарын ұтымды пайдалану, оның табиғи байлығын қалпына келтіру және көбейту мәселелерін ашуға мүмкіндік береді. Әр курс экологиялық сананы қалыптастыруға үлес қоса алады.

Мәтінді есептерді білімді, дағдыларды және әдістерді ынталандыру құралы ретінде пайдалану жаңа оқу материалын енгізу процесінде математиканы өмірмен байланыстыруды, пәнаралық байланыстарды дамытуды жүзеге асыруға жағдай жасайды. Тапсырмалар оқушылардың математикадан жаңа білім алу қажеттілігіне әкелетін етіп таңдалуы керек, ал осы қажеттіліктің әсерінен алынған білім тек тапсырманы ғана емес, сонымен қатар қолданбалы сипаттағы бірқатар басқа мәселелерді де шешуге мүмкіндік береді. Проблемалық есептерді жасау үшін қолданбалы тапсырмалардың жеке бөліктерін пайдалануға болады. Оқушылардың білімін бекіту және тереңдету кезінде жалпы есептерді қарастыру қажет. Мәтінді есепті тұжырымдау үшін жаңа оқу материалын ұсынар алдында практикалық мазмұны бар тапсырмаларды қолдану керек, олар дәлдік пен шешудің қарапайымдылығымен сипатталады. Қоршаған ортадан алынған мысалдар оқушыларға математиканың практикалық маңыздылығын, оның тұжырымдарының кең спектрін ашуға мүмкіндік береді. Бұл мысалдар қарапайым, оқушылардың түсінуіне қол жетімді болуы керек. Оқушыларды математикалық білімді өздері білетін өмірлік құбылыстарда қолдану мысалдарын өз бетінше табуға және осы мысалдарды жауаптарында қолдануға тарту маңызды емес. Нақты заттарға, олардың модельдеріне немесе сызбаларына таныс геометриялық пішіндерді бөлумен байланысты жаттығуларды орындау үлкен танымдық құндылық болып табылады. Мұндай жұмыс оқушылардың кеңістіктік көріністерін дамытуға, олардың көкжиегін кеңейтуге ықпал етеді және оқытудың өмірмен байланысын нығайтудың, қиялды дамытудың тиімді құралы болып табылады.

Педагогикалық және математикалық психология саласындағы маман Л.М. Фридман: «Қиял математиканы үйренуде үлкен рөл атқарады. Бұл оқушыға ауызша мұғалімнің немесе кез-келген жағдайдың оқулығының негізінде осы жағдайдың психикалық көрнекі бейнесін жасауға мүмкіндік береді, онсыз мәтінді есепті шешу мүмкін болмайды» [3]. Шынымен де мәтінді есептердің мазмұны оқушыларды модель құруға, елестетуге, ойша бейнесін құруға көмектеседі.

Келтірілген мысалдар практикалық тұжырымдармен бірге жүруі керек. Оқушылардың математикадан білімдерін бекіту және тереңдету үшін практикалық мазмұны бар есептерді қолдану формалары әртүрлі. Бұл тапсырмаларды бүкіл сынып жұмысында, оқушылармен жеке жұмыс жасау үшін, оқушыларға және оның қосымшаларына шығармашылық тапсырмалар ретінде қолдануға болады. Математикадан білімді бекіту үшін практикалық мазмұны бар есептерді қолдануға болады:

- оларды шешу кезінде математиканы өндірістік қызметте қолданудың сипаттамалық аспектілері ашылады;
- шешімі математикадан зерттелетін материалды тартуға бағытталған;
- оларды шешудің әдістері мен нәтижелері практикада қолданылуы мүмкін.

Оқушылардың білімін бекітуге арналған тапсырмалар жүйесін практикалық мазмұны бар есептермен осы шамалардың жетіспейтін мәндерімен, ал кейбір жағдайларда жетіспейтін мәліметтермен толықтырған жөн. Бұл оқушылардың өлшеулерді орындау, кестелер мен анықтамалықтарды пайдалану сияқты пайдалы дағдыларын дамытуға жағдай жасайды, олардан белгілі бір шамалардың мәнін алуға немесе белгілі бір мәселені шешу үшін қандай мәліметтер қажет екенін білуге болады.

Математика дағдыларды дамытуға, табиғи объектілер мен құбылыстардың жағдайын, табиғи және әлеуметтік ортадағы адам қызметінің оң және теріс салдарын сандық бағалауға жағдай жасайды деп айта аламыз. Мәтіндік есептер тіршілік ету ортасы, оған қамқорлық жасау, табиғатты ұтымды пайдалану, оның табиғи байлығын қалпына келтіру және көбейту мәселелерін ашуға мүмкіндік береді.

Экологиялық мазмұны бар математикалық есептерді келесідей жіктеуге болады [5]:

1) мазмұндық белгісі:

- экологиялық ғылыммен байланысты объектілер мен құбылыстар туралы түсінік беретін белгілі бір ақпаратты қамтитын ақпараттық есептер;
- жердегі, қоршаған кеңістіктегі шамаларды анықтау немесе бағалау әдістерінің сипаттамасын қамтитын іс жүзінде бағытталған есептер;
- қолданбалы есептер – мазмұнында математика әдістерімен шешуге болатын тұжырымдар.

Тапсырмада қойылған мәселе экологиялық бағытта болуы керек.

Мақсаты: табиғи құбылыстардағы, процестердегі математикалық заңдылықтарды анықтау.

Міндеттері:

2) экологиялық мәдениетті қалыптастыру кезінде ықпал ету тәсілі:

- мәдени ескерткіштерді, табиғи нысандар құрылысының заңдылықтарын сипаттайтын демонстрациялық міндеттер;

- экологиялық бағыттағы қандай да бір проблема қаралатын және оны шешудің ықтимал жолдары көрсетілетін проблемалық есептер;

- белгілі бір экологиялық проблеманы оны шешу жолын көрсететін индикативті міндеттер.

Оқушыларға экологиялық білім бастауыш сыныптан бастап беріледі. Бастауыш сыныпта оқушыларға табиғат ұғымы, табиғат байлықтарын қорғау және қоршаған ортаны таза ұстау сияқты негізгі мәселер түсіндіріледі. Келесі кезекте осы алынған теориялық білімдерін бекіту үшін экология мен математиканың байланысын қарастыру керек, яғни, математика сабағында оқушылар нақты факторға байланысты экологиялық мазмұндағы мәтінді есептерді шығару арқылы қарастылып отырған мәселенің маңыздылығын түсінеді. Алайда, қазіргі таңда мектеп оқулықтарында

экологиялық мазмұндағы мәтінді есептер жеткіліксіз десек болады. Мәтінді есептердің басым көпшілігі мазмұны бойынша ұқсас және көбінесе, өлкетану бағытына арналған есептер болып келеді. 5-6 сынып математика курсының «Натурал сандар», «Бөлшектер», «Санның бөлігін табу», «Бөлігі бойынша санды табу», «Процент», «Пропорция» тақырыптары бойынша оқушыға ой салатын экологиялық мазмұндағы мәтінді есептерді құрастыруға болады. Сөзімізді нақтылау үшін жоғарыда аталған экологиялық мазмұндағы мәтінді есептердің мазмұндық белгілері мен міндеттерін ескере отырып, келесідей мәтінді есептерді қарастырайық:

1. Қазіргі таңда пайдалы қазбаларды өндірудің өсуі еліміздің экологиясының нашарлауына алып келіп жатыр. Пайдалы қазбаларды өндіру әсерінен табиғатта 20 миллиард тонна қалдық жинақталған. Ал осы қалдықтың 13 бөлігі біз дем алатын ауаға улы газ болып тарайды. Атмосфераға бөлінген улы газдың мөлшерін анықтаңыз.

Бұл есеп арқылы оқушылар атмосфераны жақсарту өндіріс қалдықтарын азайту арқылы мүкін болатынын түйеді.

2. «Жасыл ел» ұйымының белсенділері Бурабай демалыс орнындағы көлдің жағасын тазартты. Күн сайын көл бойымен әр 5 км сайын туристер қалдырған 200 кг қоқыс жиналды. 25 күн ішінде қанша шақырым жағалау тазартылды және қанша кг қоқыс жиналды?

Әдемі табиғат аясында демалу үшін барған жерлердің табиғатын, ауасын, суын өзіміз бүлдіріп алып жатамыз. Есепте айтылған мәліметті оқыған оқушының сандық мәліметтер мен мәтін мазмұнына байланысты ойланып, табиғатты қорғауға деген жанашырлық сезімі оянары анық.

3. 2020 жылы Астана қаласы бойынша 198601 тонна қоқыс шығарылған. Бір жылдан кейінгі көрсеткіш 304389 тонна болды. Бір жылдың ішінде қоқыс шығару неше процентке өсті?

4. Орта есеппен әрбір қала тұрғыны күніне 2 кг қоқыс шығарады. 237015 тұрғыны бар қаладан бір күнде шығарылатын қоқыс мөлшері қанша? Егер қоқыс шығаратын машинаның жүк көтерілімдігі 5 тонна болса, қала бойынша бір күндік қоқысты шығаруға қанша машина керек?

Бұл мәтінді есептер арқылы біз оқушыға қоқысты сұрыптап жинау мәдениетін үйрете аламыз. Сонымен қатар қоқысты қайта өңдеу бойынша ақпарат алады.

5. Мектепте 451 адам бар. Әрбір екінші адам екінші аяқ киімсіз (ауыстыратын) келсін және аяқ киім табанының астында 40 грамм шаң жиналған делік. 4 кг шаң жерде қалып, ол еденді сүртіп алдық десек, біз демалып жатқан ауадағы шаңның мөлшерін анықтаңыз.

Ауаға тараған шаңның құрамында түрлі вирустар мен бактериялардың болатыны анық. Келтірілген бұл мысал оқушылардың тазалықты сақтауға дағдылайды.

6. Лас ыдыстарды қатты ағынмен жууға шамамен 100 литрден астам су кетеді, ал тығыны жабық раковинада 20 литрден артық емес су ағызылады. Егер сіз таңғы, түскі

және кешкі астан кейінгі ыдыс-аяқты жабық раковинада жусаңыз, бір күнде қанша су үнемдей аламыз.

Су – тіршіліктің көзі екенін әрбір жан біледі. Бірақ, күнделікті өмірде су шамадан тыс көп қолданып жатқанымызды байқамай қаламыз. Бұл процесс жиі қайталанатын болғандықтан, біз оған күнделікті іс-әрекет ретінде қараймыз. Ал осындай мазмұндағы есептер оқушыларға суды үнемдеп пайдану керектігі туралы ой салады.

Зерттеу нәтижелері

Мектепте математика сабақтарында экологиялық мазмұны бар есептерді қолдану әдістемесін көрсете отырып, оларды сабақта мақсатына қарай жіктеу жұмыстары жүргізілді. Нәтижесінде экологиялық мазмұндағы есептерді шығару арқылы оқушылардың келесідей дағдылары қалыптасты:

а) есептердің мазмұны оқушының мәтінді есепті шығаруға ынтасын арттырды;

б) мәтінді есептің мазмұнына, шартына талдау жасау қабілеті дамыды; ұғымды мазмұндық деңгейде зерделеу қабілеті қалыптасты;

в) есепте енгізілген тұжырымдаманы суреттей алады, яғни математикалық модель құруды үйренді;

г) тұжырымдаманы игеру қабілеті және қалыптасқан ұғымды күнделікті өмірмен мысал келтіріп салыстыра алады.

Математика пәні арқылы экологиялық білім беру келесідей міндеттерді жүзеге асырды:

- табиғаттағы өзара байланысты түсінуге үйрету; табиғат – бұл мәңгілік құндылық, тіршілік ету ортасы мен адамның үйі екенін түсіну;

- табиғатпен қарым-қатынас жасау, оның сұлулығы мен ұлылығын тамашалау қажеттілігін дамыту;

- табиғатпен қарым-қатынасты дұрыс құруға мүмкіндік беретін практикалық білім мен дағдыларды игеру.

Жаратылыстану-математика ғылымдарын зерттеу экологиялық білім беру, оқушылардың ой-өрісін байыту, байқау, ойлау, табиғатқа ұқыпты қарауға тәрбиелеу тұрғысынан үлкен мүмкіндіктерге ие.

Экология мен математиканың ғылым ретіндегі байланысы айқын. Математика табиғи объектілер мен құбылыстардың жай-күйін, табиғи және әлеуметтік ортадағы адам қызметінің оң және теріс салдарын сандық бағалау қабілетін дамытуға жағдай жасайды, ал экология зерттеумен айналысады. Алайда, математика тек сандық бағалау құралы ғана емес, сонымен бірге шындықтың әртүрлі құбылыстарын сапалы талдау құралы болып табылады. Сонымен, сіз темекі шегудің зияны туралы ұзақ және тұрақты сөйлесе аласыз, алайда жаман әдеттен бас тарту нәтижесіне қол жеткізе алмайсыз, ал сандық мысал немесе статистиканы келтіру арқылы адам, кем дегенде, назар аударады немесе ойланады және осы жаман әдеттен бас тартуы мүмкін.

Адамның кез-келген білімі фактілерді жинақтаудан басталады, содан кейін алынған ақпаратты өңдеп, оны жүйеге келтіреді, содан кейін ғана адам бұл білімді іс

жүзінде қолдана алады. Математика бұл жерде өте нақты және өте маңызды орын алады, оның көмегімен фактілер реттеліп, дерексіз теория құрылады. Математика адам білімінің барлық салаларына еніп, адам тәжірибесінің әртүрлі салаларында қажетті құралға айналады. Бұл жүздеген және мыңдаған адамдар қолданатын стандартты, қарапайым құралға айналады. Есептеу – бұл кеңінен қолданылатын білім мен дағдылардың қоры, математика мен басқа да оқу пәндерін оқытудың негізі. Есептеулер мақсаттылық, табандылық, дәлдік, тәуелсіздік сияқты бірқатар қасиеттерді құрайды.

Математика пәнінің мұғалімінің міндеттерінің бірі – жаратылыстану-математика ғылымдарының көмегімен экологиялық мәселелерді шешу мүмкіндіктерін ашу, математика мен экологияның байланысы туралы білімді кеңейту, фактілерді талдай білу, қорытынды жасау қабілеттерін тереңдету.

Математиканың әр курсы экологиялық сананың қалыптасуына ықпал ете алады. Қоршаған ортаның ластануы бойынша экологиялық көрсеткіштерді көрсетуге ең қолайлы тақырыптар: «Натурал сандар», «Ондық бөлшектер», «Процент», «Пропорция», «Оң және теріс сандар», «Диаграммалар», «Функциялар графигі», «Дәреже», «Прогрессия».

Математикадағы экологиялық компонент келесі жағдайларда жүзеге асырылды:

- экологиялық тақырыптағы мәселелерді шешу;
- қоршаған орта жағдайы туралы анықтамалық-ақпараттық материал негізінде оқушылардың тапсырмаларды құрастыруы;
- әр түрлі деңгейдегі экожүйелердің даму динамикасы туралы графиктер құру және оқу;
- өлшеу практикалық жұмыстарын жүргізу;
- экологиялық бағыттағы сабақтар өткізу;
- кіріктірілген сабақтар өткізу;
- математикадан сыныптан тыс сабақтар өткізу.

Математикалық есептер қоршаған әлемнің сұлулығын көру мүмкіндігі арқылы табиғи байлықты, адам денсаулығын сақтауға, экологиялық мәдениетті, оның ішінде табиғатқа деген сүйіспеншілікті дамытуға бағытталуы мүмкін. Осындай мәселелерді шешкеннен кейін студенттердің экологиялық санасы қалыптасатын шағын талқылау немесе пікірталас өткізу қажет.

Экологиялық мониторинг

Экология – бұл тірі организмдердің, соның ішінде адамның қоршаған ортамен өзара әрекеттесуі туралы барлық ғылымдардың идеяларын қамтитын пәнаралық білім саласы. Сонымен қатар, халықтың барлық топтарын экологиялық оқыту мен тәрбиелеудің маңызы зор, өйткені қоршаған ортаны қорғау мәселесін тек мамандардың күшімен шешу мүмкін емес. Экологиялық міндеттер өнеркәсіптік өндірістің әр кезеңінде басқа міндеттермен бірге шешілуі керек, бұл экологиялық білім инженерлердің, технологтардың және басқа мамандардың дүниетанымының ажырамас бөлігі болған жағдайда ғана мүмкін болады. Қазіргі кезеңдегі экологияның негізгі

міндеті – табиғи және адам жасаған жүйелердің құрылымы мен жұмыс істеу негіздерін сандық әдістермен егжей-тегжейлі зерттеу, нақты жағдайлардың кең ауқымына қатысты жалпы заңдылықтарды іздеу. Математиканың, физиканың, химияның жетістіктері экологияға үлкен әсер етті. Өз кезегінде экология осы ғылымдарға жаңа міндеттер қояды.

Экологиялық объектілер мен процестердің модельдерін және оларды зерттеу әдістерін зерттейтін математикалық пән математикалық экология деп аталады [6]. Оның қалыптасуы әдістемелік тұрғыдан өте маңызды. Кез-келген математикалық модельдің құрылысы неден басталуы керек? Оның негізгі мазмұны қандай? Математикалық модель, ең алдымен, рұқсат етілген саннан нақты мүмкін болатын өзгерістерді анықтайтын шектеулер мен таңдау принциптерін ескереді. Мұндай принциптер – сақтау заңдары. Сол сияқты экологияда да. Экологиялық және эволюциялық принциптерді формальды сипаттаудағы тепе-теңдік қатынастар іс жүзінде массаның сақталу заңдарынан басқа ештеңе емес. Баланстық қатынастар көптеген маңызды және қызықты ақпаратқа ие. Осы қатынастардан тұратын математикалық модель көптеген мүмкін күйлердің жалпы қасиеттерін және олардың уақыт бойынша өзгеруін сипаттайды.

Экологиялық мониторинг (қоршаған ортаның жай — күйін бақылау, бағалау және болжау) – математиканың маңызды қолданбалы аспектісі. Экологиялық мониторингті жүзеге асыру саласында биосфера жағдайындағы мүмкін болатын өзгерістер туралы қорытынды жасау үшін жаһандық ауқымдағы барлық ортаны қамтитын кең бақылау жүйесінің деректері, табиғи ортаның жай-күйін мұқият талдау және болжау талап етіледі. Математикаға (әсіресе модельдеу және статистика саласында) ұсынылатын жаңа міндеттер — ақпаратты таңдау, оны сақтау, бақылау желісін оңтайландыру және оларды болжау үшін экологиялық процестерді модельдеу. Көптеген экологиялық есептерді математикалық тілге аудару өте қиын. Себебі, формализм тұрғысынан экологиялық процестер, мысалы, физикалық және химиялық процестерге қарағанда аз зерттелген. Сондықтан мұндай процестердің математикалық модельдеріне жаратылыстану мәселелерін модельдеуге тән сәйкестік пен дәлдік талаптары қойылмауы керек. Экожүйе модельдерін құру үшін жалпы жүйелік талдау әдістері қолданылады. Біріншіден, жеке құрылымдық сипаттамалар, нақты және жанама компоненттер жүйеден ерекшеленеді [6].

Экологиялық зерттеулердегі математикалық статистика

Математикалық статистика – сандық талдау, табиғат пен қоғамдағы жаппай құбылыстардың сипаттамаларын анықтау туралы ғылым. Статистика қоршаған ортаға антропогендік әсер ету дәрежесін бағалау, популяциялардың, түрлердің, биоценоздардың, жасанды және табиғи экожүйелердің жағдайын, олардың төзімділігін, өнімділігі мен тұрақтылығын зерттеуде ерекше маңызға ие болды. Биометрия қоршаған орта жағдайын бақылау деректерін өңдеуде және талдауда, құбылыстар мен процестерді болжау және модельдеу үшін сәтті қолданылады. Статистикалық әдістер жеке бірліктер емес, жиынтықтар зерттелген жағдайларда

қолданылады. Математикалық статистика әдістерін дұрыс қолданудың міндетті шарты – зерттелетін материалдың сапалы біркелкілігі.

Экологиялық процестерді математикалық экология модельдейді. Яғни, математиканың көмегімен экологиялық жағдай өзгергеннен кейін табиғатта қандай өзгерістер болатынын болжауға болады.

Мониторинг қызметтері осы параметрлер үшін өлшеу кешені ретінде әрекет етеді. Біз экологияда қолданылатын негізгі математикалық әдістерді бөліп, қарастырамыз.

Бірінші әдіс – корреляция әдісі. Экологиялық зерттеулерде зерттелетін белгілер арасындағы байланыстың күші мен сипаты туралы сұраққа жиі жауап алу қажет. Осы мақсатта математикалық статистикада сандық белгілер арасындағы байланыс күшін бағалайтын корреляция коэффициенті бар. Сонымен, экожүйедегі экологиялық корреляция заңына сәйкес, кез-келген басқа тұтас білім сияқты, оған кіретін барлық компоненттер бір-біріне функционалды түрде сәйкес келеді. Жүйенің бір бөлігінің жоғалуы сөзсіз жүйенің басқа бөліктерімен тығыз байланысты барлық бөліктердің алынып тасталуына және ішкі динамикалық тепе-теңдік заңы аясында бүтіннің функционалды өзгеруіне әкеледі.

Екінші әдіс, студенттің таралуы – бұл үздіксіз үлестірудің бір параметрлі отбасы. Студенттің таралуы статистикалық талдау үшін өте маңызды. Осы үлестірімді қолдана отырып, белгілі бір эксперименттің ақиқатын бағалауға болады. Ол үшін өлшенетін шамаға әсер етуі мүмкін қателіктердің мүмкін себептерін қарастыру қажет.

Келесі әдіс – Леопольд матрицасы. Математикалық модельдеуді қолдана отырып, модельдің сипаттамаларын өзгерту кезінде қажетті қасиеттерді алуға болады. Сонымен, Леопольд матрицасының көмегімен адамның қоршаған ортаға қаншалықты зиянды әсер ететінін түсінуге болады. Бұл матрица ықпал ету кестесі болып табылады, оған тігінен ықтимал іс – әрекеттер тізімі кіреді (атмосфераға ластаушы заттардың шығарылуы, өнеркәсіптік ғимараттар мен құрылыстардың құрылысы және т.б.), ал көлденеңінен – әсер етудің көптеген әлеуетті индикаторлары кіреді.

Қорытынды

Экологиялық мәдениетті қоғамның өндірістік және трансформациялық қызметін табиғи ортаның жағдайы мен жағдайына бейімдеу факторы ретінде зерттеу қазіргі ғылымның өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Экологиялық білім белгілі бір принциптерге негізделген. Пәнаралық принцип ең маңыздыларының бірі болып саналады. Бұл қағидат оқу процесіне пәнаралық байланыстар жүйесін енгізу арқылы іске асырылады.

Мектепте сабақ беру практикасында математика сабақтарының экологиялық мүмкіндіктерін мұқият зерттеу олардың оқушылардың экологиялық мәдениетін қалыптастыру процесінде маңызды. Біріншіден, математика сабақтары экологиялық мәселелерді және жаратылыстану-ғылыми мазмұндағы басқа да мәселелерді шешу арқылы экологиялық мәдениеттің танымдық құрамдас бөлігіне қол жеткізуге

мүмкіндік береді. Екіншіден, математикалық жаттығулармен жұмыс істеу эмоционалды және құндылық компонентінің қалыптасуына ықпал етеді: тапсырманың негізін құрайтын фактілердің жаңалығы, олардың бала үшін маңыздылығы, оқушының математиканы ғана емес, сонымен бірге жаратылыстануды да оқуға деген қызығушылығын арттырады, жеке тұлғаның эмоционалды саласына әсер етеді; бұрыннан белгілі жаңа нәрсені зерттеу танымдық процестерді ынталандырады және қоршаған ортаның әртүрлі құндылық аспектілері туралы түсінік қалыптастырады. Үшіншіден, математика сабақтары моральдық-құқықтық құрамдас бөлікке әсер етуге мүмкіндік береді: тапсырмалар бойынша әңгімелерде балалардың назарын табиғаттағы мінез-құлық ережелерін сақтау, белгілі ережелерді қысқаша қайталау немесе жаңаларын үйрену қажеттілігіне аударады. Төртіншіден, математика сабақтарында белсенділік компонентін қалыптастыру бойынша жұмыстар жүргізілуі мүмкін: жаратылыстану және еңбекке баулу сабақтарында басталған іс-әрекеттерді игеру математика сабақтарындағы есептерді шешуде, ғылыми негіздеме мен мотивация болған кезде, содан кейін сыныптан тыс және сабақтан тыс жұмыстарда жалғасуы мүмкін. Бұл бақылаулар математика сабақтарында жаратылыстану ғылымдары мен математика арасындағы байланысты жүзеге асырған жағдайда экологиялық мәдениеттің барлық компоненттерін қалыптастыруға болады деген болжамға негіз болады.

Осылайша, жаратылыстану мен математиканы оқытуда пәнаралық байланыстар жүйесін дамыту, есептер мен жұмыс әдістерінің оңтайлы түрлері анықтаады. Орта мектепке арналған математика оқулықтарын талдау нәтижесінде жаратылыстану мен математиканың пәнаралық байланысын мәтіндік есептер және басқа да ғылыми мазмұндағы жаттығулар түрінде жүзеге асырудың әлеуетті мүмкіндіктері анықталды. Осы негізде жаратылыстану курсының әртүрлі тақырыптары мен математика сабақтарының арасындағы байланыс жүйесі жасалды, олардың негізгі элементтері экологиялық мазмұны бар әртүрлі математикалық жаттығулар болып табылады. Сонымен қатар, математика сабақтарында әртүрлі экологиялық есептерді: математика оқулығында көрсетілгендерді; қосымша материалдарды; жаңа есептерді құрастыруды және жаратылыстанудың әртүрлі бөлімдері бойынша анықтамалық деректерді тартуды пайдалануға ерекше назар аударылды.

Бұл жұмыс адамның, әсіресе оқушының экологиялық мәдениетін қалыптастыруға байланысты бірқатар маңызды мәселелерді шешудің тәсілдерін анықтауға арналған. Жоғарыда аталған жұмысты жүргізу арқылы және олардан алынған тұжырымдар әрі қарайғы зерттеулердің бағытын және оның негізгі міндеттерін анықтайды: жаратылыстану және математика курстарына пәнаралық байланыстар жүйесін құру, орта мектепке арналған экологиялық мәселелер бойынша нұсқаулықтар мен жинақтар құру, диагностикалық зерттеулерді жалғастыру және оқушылардың экологиялық мәдениетінің деңгейін анықтау әдістерін жетілдіру. Бұл мәселелер, әрине, мектеп оқушыларының экологиялық мәдениетін қалыптастыру процесін және ондағы пәнаралық байланыстарды пайдалану мүмкіндіктерін зерттеу бойынша әрі қарайғы жұмысты шешуді қажет етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы: «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі». [Электронды ресурс] – URL: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek (қарастырылған күн: 18.09.2022).
2. Қазақстан Республикасының экология кодексі. [Электронды ресурс] – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400 (қарастырылған күн: 18.09.2022).
3. Фридман Л.М. Психолого-педагогические основы обучения математике в школе: Кн. для учителей. – Москва: Просвещение, 1983. – 192 с.
4. Дюкина Н.Г. Формирование экологической культуры учащихся на уроках математики // Вестник Оренбурского государственного университета. – 2017. – №7 (207). – С. 10-14.
5. Ernazarov D. The role of education in the development of ecological culture of youth. [Электронды ресурс] – URL: https://www.researchgate.net/publication/335146758_THE_ROLE_OF_EDUCATION_IN_THE_DEVELOPMENT_OF_ECOLOGICAL_CULTURE_OF_YOUTH?enrichId=rgreq-dd1809b77b5181f9d8b4e0dc0f64a02c-XXX&enrichSource=Y292ZXJQYWdlOzMzNTE0Njc1ODtBUzo3OTE0NTQ2OTE2MjI5MTZAMTU2NTcwODkxMTkxMA%3D%3D&el=1_x_2&_esc=publicationCoverPdf (қарастырылған күн: 27.11.2022).
6. Writing mathematical ecology: A guide for authors and readers. [Электронды ресурс] – URL: https://www.x-mol.net/paper/article/1427408805201428480 (қарастырылған күн: 27.11.2022).
7. Дубынин А.В. Экология в образовании будущего: практический смысл. [Электронды ресурс] – URL: https://www.researchgate.net/publication/341041681_EKOLOGIA_V_OBRAZOVANII_BUDUSEGO_PRAKTICESKIJ_SMYSL (қарастырылған күн: 10.12.2022).
8. Дементьева М.Ф., Сандярова М.Р., Марченко Е.Е. Сборник математических задач с практическим и экологическим содержанием: пособие для обучающихся и учителей общеобразовательной школы. – Челябинск: PrintWay, 2022. – 23 с.
9. Дзятковская Е.Н., Длимбетова Г.К., Захлебный А.Н. Ключевые вопросы подготовки концепций экологического образования // Ценности и смыслы. – 2020. – № 4(68). – С. 141-155.

Ж.К. Дюсембина, Г.А. Канаткали

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Школьная математика – средство развития экологической компетентности

Аннотация. Экологические проблемы в настоящее время затрагивают все сферы человеческой деятельности, поэтому школа должна знакомить учащихся предупреждая о возможных экологических опасностей. Актуальной проблемой является необходимость внедрения экологического образования и формирование экологической культуры учащихся. В статье рассматриваются особенности организации экологического образования в рамках предмета «Математика». Целью является развитие методов обучения связывающие математику и экологию. Наряду с экологическим образованием учащихся определяются основные направления, влияющие на развитие экологической культуры. Указываются содержание и задачи текстовых отчетов экологического содержания. Рассматривается, как текстовые задачи экологического содержания способствуют повышению интереса учащихся к предмету, мотивации к решению задач. В целях повышения экологической культуры учащихся приведены примеры задачи экологического содержания. Были изложены навыки, которые формируются у учащихся путем решения текстовых задач. В обучении математике, направленном на формирование экологической культуры учащихся, излагаются основные формы взаимодействия учащихся и учителя. Показаны основные методы математической экологии. Было дано представление об экологическом мониторинге, который является основным прикладным аспектом математики. Несколько доказательств показали, что школьная математика является одним из основных инструментов в развитии экологической компетентности.

Ключевые слова: экологическое образование, экологическая культура, экологическое сознание, текстовые задачи, экологический мониторинг, математическая экология, природа, окружающая среда, навыки, развитие, интересы.

Zh.K. Dyusembina, G.A. Kanatkali

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

School mathematics is a means of developing environmental competence

Abstract. Environmental problems currently affect all spheres of human activity, so the school should introduce students warning about possible environmental hazards. An urgent problem is the need to introduce environmental education and the formation of environmental culture of students. The article discusses the features of the organization of environmental education in the framework of the subject «Mathematics». The goal is to develop teaching methods linking mathematics and ecology. Along with the ecological

education of students, the main directions influencing the development of ecological culture are determined. The content and tasks of text reports of environmental content are indicated. It is considered how text tasks of ecological content contribute to increasing students' interest in the subject, motivation to solve problems. In order to improve the ecological culture of students, examples of environmental content tasks are given. The skills that are formed in students by solving text tasks were outlined. In teaching mathematics, aimed at the formation of the ecological culture of students, the main forms of interaction between students and teachers are outlined. The main methods of mathematical ecology are shown. An idea was given about environmental monitoring, which is the main applied aspect of mathematics. Several proofs have shown that school mathematics is one of the main tools in the development of environmental competence.

Keywords: environmental education, environmental culture, ecological consciousness, text tasks, environmental monitoring, mathematical ecology, nature, environment, skills, development, interests.

References

1. KR Prezidenti Kasym-ZHomart Tokaevtyn Kazakstan halkyna ZHoldauy: «ZHana zhagdajdagy Kazakstan: is-kimyl kezeni» [Address of the President of the Republic of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan: "Kazakhstan in a new situation: the period of action"]. [Electronic resource] – Available at: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek (Accessed: 18.09.2022). [in Kazakh]
2. Kazakstan Respublikasynyn ekologiya kodeksi [Environmental Code of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource] – Available at: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400 (Accessed: 18.09.2022). [in Kazakh]
3. Fridman L.M. Psihologo-pedagogicheskie osnovy obucheniya matematike v shkole: Kn. dlya uchitelej [Psychological-pedagogical principles of teaching mathematics at school: Book for teachers (Moskva: Prosveshchenie, 1983, 192 s.) [Moscow: Prosveshchenie, 1983,192 p.]. [in Russian]
4. Dyukina N.G. Formirovanie ekologicheskoj kul'tury uchashchihsya na urokah matematiki, Vestnik Orenburskogo gosudarstvennogo universiteta [Formation of ecological culture of students in mathematics lessons, Vestnik of Orenburg State University], 7(207), 10-14 (2017). [in Russian]
5. Ernazarov D. The role of education in the development of ecological culture of youth. [Electronic resource] – Available at: https://www.researchgate.net/publication/335146758_THE_ROLE_OF_EDUCATION_IN_THE_DEVELOPMENT_OF_ECOLOGICAL_CULTURE_OF_YOUTH?enrichId=rgreq-dd1809b77b5181f9d8b4e0dc0f64a02c-XXX&enrichSource=Y292ZXJQYWdlOzMzNTE0Njc1ODtBUzo3OTE0NTQ2OTE2

MjI5MTZAMTU2NTcwODkxMTkxMA%3D%3D&el=1_x_2&_esc=publicationCoverPdf (Accessed: 27.11.2022).
6. Writing mathematical ecology: A guide for authors and readers. [Electronic resource] – Available at: https://www.x-mol.net/paper/article/1427408805201428480 (Accessed: 27.11.2022).
7. Dubynin A.V. Ekologiya v obrazovanii budushchego: prakticheskij smysl [Ecology in future education: practical sense]. [Electronic resource] – Available at: https://www.researchgate.net/publication/341041681_EKOLOGIA_V_OBRAZOVANII_BUDUSEGO_PRAKTICESKIJ_SMYSL (Accessed: 10.12.2022). [in Russian]
8. Dement'eva M.F., Sandyarova M.R., Marchenko E.E. Sbornik matematicheskih zadach s prakticheskim i ekologicheskim soderzhaniem: posobie dlya obuchayushchihsya i uchitelej obshcheobrazovatel'noj shkoly [A collection of mathematical problems with practical and ecological content: a manual for students and teachers of the general education school] (CHelyabinsk: PrintWay, 2022, 23 s.). [in Russian]
9. Dzyatkovskaya E.N., Dlimbetova G.K., Zahlebnyj A.N. Klyuchevye voprosy podgotovki koncepcij ekologicheskogo obrazovaniya, Cennosti i smysly [Key issues of preparation of concepts of ecological education, Values and meanings], 4(68), 141-155 (2020). [in Russian]

Авторлар туралы мәлімет:

Қанатқали Г.А. **– корреспонденция үшін автор,** 2-ші курс магистранты, *Л*.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Дюсембина Ж.К. – Алгебра және геометрия кафедрасының доценті, техника ғылымдарының кандитаты, *Л*.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Kanatkali G.A. **– Corresponding author,** 2nd year graduate student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Dyusembina Zh.K. – Associate Professor of the Department of Algebra and Geometry, Candidate of Technical Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

ҒХТАМР 15.41.39

Г.К. Айкинбаева, Г.М. Сулейменова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: gulden_1975@mail.ru, goldenstar82@mail.ru)

Әлеуметтік перцепцияның эксперименттік зерттелуі

Аңдатпа. Кез келген адам әлеуметтік ортадан оқшау өмір сүре алмайды. Өмір бойы біз айналамыздағы адамдармен қарым-қатынасқа түсеміз, тұлғааралық қарым-қатынасты қалыптастырамыз, адамдардың тұтас топтары бір-бірімен байланыс орнатады, осылайша әрқайсымыз сансыз және алуан түрлі қарым-қатынастардың субъектісіне айналамыз. Әңгімелесушіге қалай қарайтынымыз, онымен қандай қарым-қатынас жасайтынымыз, көбіне қарым-қатынас серіктесін қалай қабылдап, қалай бағалайтынымызға тікелей байланысты. Адам қарым-қатынас жасай отырып, әр әңгімелесушінің сыртқы келбетін, мінез-құлқын бағалайды. Осы ретте жасалған бағалау нәтижесінде әңгімелесушіге деген белгілі бір қатынас қалыптасып, оның ішкі психологиялық қасиеттері туралы жеке тұжырымдар жасалады. Бір адамның екінші адамды қабылдауының бұл механизмі қарым-қатынастың ажырамас бөлігі болып табылады, әрі әлеуметтік перцепцияға жатады. Мақала авторлары әлеуметтік перцепция ұғымын қарастыра отырып, әр түрлі зерттеушілер жүргізген әлеуметтік перцепцияның эксперименттік зерттеулерінің нәтижелерін ұсынады. В.С. Агеев, А.А. Бодалев, А.И. Донцов, Ш.В. Саркисян, Дж. Лендель, Дж. Такер, Х. Фридман, В.Е. Каган, Д. Хартли, Н.А. Васильева, Ш. Берн, А.Г. Шестакова сынды ғалымдардың әлеуметтік перцепцияға арналған зерттеулеріне талдау жасалып, респонденттердің әлеуметтік перцепциясына ықпал ететін себеп салдарларға сипаттама берілген. Зерттеу заңдылықтары мен әлеуметтік перцепцияны зерттеуге арналған терминологиялық және психодиагностикалық аппараттың қалыптасуы талданады. Мақалада әлеуметтік перцепцияның теориялық және

эмпирикалық жоспарының талдауы, диагностикалық материалдарды іріктеу тәртібі берілген. Зерттеу эксперименттік жұмысты ұйымдастырудың жалпы формасын бөліп көрсетуге және қосымша зерттеулерді қажет ететін тақырыптарды анықтауға мүмкіндік берді.

Түйін сөздер: перцепция, әлеуметтік перцепция, ерлер, әйелдер, ерекшеліктер, қарым-қатынас, эксперимент.

DOI: https://doi.org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-312-324

Кіріспе

Әлеуметтік перцепцияны зерттеу жалпы психологияның теориялық және эксперименталдық деңгейінде де зерделенуі қазіргі замандағы өзекті мәселелердің біріне айналуда. Әлеуметтік перцепция мәселесін зерттеуде әлеуметтік психология саласындағы іргелі сипаттағы көптеген мәселелер шешілмеген және ашық күйінде қалып отыр. Әлеуметтік перцепцияға қатысты мәселелерді қарастыруда зерттеу құбылыстарын сипаттау үшін жалпы психологиядан «перцепция», «қабылдау» ұғымдарын қолдана отырып мәселені айқындау, екі саланың сабақтастығын, тығыз байланыстың бар екендігін көрсетеді [1]. Сонымен, әлеуметтік психологияда «әлеуметтік перцепция» немесе «тұлғааралық қабылдау», «басқа адамды қабылдау» ұғымы біршама кең мағынада қолданылады, дегенмен соңғы кездері жалпы психологиядағы зерттеулер қабылдаудың белгілі бір конвергенциясымен және басқа да танымдық процестердің сабақтаса отырып сипатталуымен ерекшеленеді. Жалпы алғанда басқа адамды қабылдау оның сыртқы келбетін қабылдауды, индивидтің жеке ерекшеліктері мен оның әрекетін қарастыру негізінде түсіндіріледі. Алайда, басқа адамның немесе топтың интерпретациясы әрқашан қабылдаушының бұрынғы әлеуметтік тәжірибесіне, нысананы қабылдаудағы оның мінез-құлқына, қабылдаушының құндылық бағдарлар жүйесіне және көптеген субъективті және объективті факторларына да байланысты болады.

Тұлғааралық қарым-қатынастың пайда болуы және табысты дамуы оның қатысушылары арасында өзара түсіністік болған жағдайда ғана мүмкін болатындығы баршамызға мәлім. Адамдардың бір-біріне деген сезімін көрсетуі, басқаларды және олар арқылы өздерін қабылдауы, түсінуі көбінесе қарым-қатынас процесін, серіктестер арасында қалыптасатын қарым-қатынасты, олардың бірлескен әрекеттерді жүзеге асыру жолдарын айқындайды. Сонымен, бір адамның екіншісін тануы мен түсіну процесі қарым-қатынастың міндетті құрамдас бөлігі ретінде әрекет етеді, шартты түрде оны қарым-қатынастың перцептивті жағы деп атауға болады.

Перцепция (латын тілінен perceptio – «перцепция») — адамның сезім мүшелері арқылы қоршаған дүниені қабылдауы, мысалы, түстерді ажырату, иіс пен дыбыстарды есту қабілеті. Психологияда әлеуметтік перцепция – басқа адамдарды қабылдау процесін білдіреді. Мысалы, жұмыс беруші 15 минуттық сұхбат кезінде үміткер туралы оның сыртқы келбеті, мимикасы, ым-ишарасы мен өзі туралы әңгімесі негізінде пікір қалыптастырса, бұл әлеуметтік перцепция болып табылады.

Әлеуметтік перцепция – әлеуметтік психологияның ең күрделі және маңызды ұғымдарының бірі болып табылады. Әлеуметтік перцепция – адамдардың бір-бірін тануы мен түсінуінің қайталанбас құбылысын түсіндіруге тырысатын күрделі ұғым [2].

«Әлеуметтік перцепция» ұғымы жалпы психологиялық көзқараста әдетте әртүрлі ұғымдармен белгіленетін және жеке зерттелетін, содан кейін адамның психикалық әлемінің толық бейнесін біріктіруге тырысатын барлық нәрсені қамтиды, және оған келесілер жатады:

- байқалатын мінез-құлықты қабылдаудың өзіндік ерекшелігі мен процесі;
- қабылдағандарын мінез-құлықтың көрінуі мен күтілетін себеп-салдарлардың тұрғысынан түсіндірілуі;
- эмоционалды бағалау;
- өзіндік мінез-құлықтың стратегиясын құру және т.с.с.

Әлеуметтік перцепция – адамның белгілі бір әлеуметтік мінез-құлқын жүзеге асыруға жауапты маңызды психологиялық процесс. Ол адамның сыртқы келбетін қабылдауды, оларды оның жеке ерекшеліктерімен байланысын, оның іс-әрекетін осы негізде түсіндіруді, әрі болжауды қамтиды [3].

Әлеуметтік перцепция адамдардың өзара әрекеттесуін қамтамасыз етеді, адамның мінез-құлқын анықтайды, өйткені қабылдау және түсіндіру процестерінен туындайтын мінез-құлық оның әңгімелесушісі үшін перцептивті процестердің бастауы болып табылады. Осылайша, өзара қарым-қатынас жасау кезең-кезеңімен құрылады. Іс жүзінде әңгімелесушіні субъективті бағалауының нәтижелері оған қатысты мінез-құлықты қалыптастыруға негіз болады. Әңгімелесуші өз кезегінде бақылаушының сыртқы көріністерді талдау арқылы оған берген сипаттамасы арқылы мінез-құлықты қалыптастырады. Негізінен біз басқа адамдардың бізге деген көзқарасын, қатынасын өзіміз қалыптастырамыз. Әрине, бұл ретте түрлі сұрақтар туындауы мүмкін. Әлеуметтік перцепция процесінің үш құрамы «субъект», «объект» және «қабылдау» арқылы бөліп алып, олардың әрқайсысының ішіндегі қайсысы тиімді болатындығын анықтау көзделеді.

Мәселенің тұжырымы: Жалпы адамдардың өзара қарым-қатынасы барысында, ерлерге қарағанда әйелдерде әлеуметтік перцепциясы салыстырмалы түрде жоғарырақ дамуына әкеледі: әйелдер басқа адамдардың мінез-құлқының өзгеруін, олардың дауыс ырғағының өзгеруінен, бойында көрінетін басқа да экспрессивті көріністерінен, басқа адамның күйін түсіне алуында, бұл өзінің басқа адамға деген ықпалының әсерін дәлірек анықтауға мүмкіндік беруімен сипатталады.

Мақсаты: қазіргі замандағы ерлер мен әйелдердің әлеуметтік перцепция ерекшеліктерінің көрінуін анықтау.

Зерттеу әдістері

В.С Агеев, А.А. Бодалев, А.И. Донцов, Ш.В. Саркисян, Дж. Лендель, Дж. Такер, Х. Фридман, В.Е. Каган, Д. Хартли, Н.А. Васильева, Ш. Берн, А.Г. Шестакова сынды

ғалымдардың әлеуметтік перцепцияға арналған зерттеулері.

Талқылау

«Әлеуметтік перцепция» ұғымын түсіндіру философиялық білімнің дамуының ерте кезеңдерінде, ежелгі дәуірден бастап жаңа уақыттағы философия ілімінде (Ф. Бэкон, Р. Декарт, Гоббс, Дж. Локк және т.б.), кейінірек – 18 ғасырдағы неміс классикалық философиясында (Кант пен Гегель), 20 ғасырдың басындағы философиялық мектептерде қарастырылған [4,5].

Әлеуметтік перцепция – адамдардың әлеуметтік нысаналарды қабылдауы, түсінуі және басқа адамдарды, топтарды, әлеуметтік қауымдастықтарды бағалауы. Әлеуметтік перцепция ұғымын 1947 жылы Дж. Брунер қолданысқа енгізген. Кейінірек зерттеушілер бұл ұғымды басқа адамдарды, әлеуметтік топтар мен үлкен әлеуметтік қауымдастықтарды қабылдауға қатысты ғылымда қолдана бастады [6].

Кейінірек әлеуметтік перцепцияны субъектінің тек материалдық дүниенің объектілерін ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік деп аталатын объектілерді (топтар, таптар, ұлттар және т.б.), әлеуметтік жағдайларды тұтас қабылдау ретінде қарастыра бастады. Әлеуметтік объектілерді қабылдау, жансыз заттарды қабылдаудан сапалық тұрғыдан ажыратын бірқатар белгілерге ие екендігі анықталды. Атап айтқанда:

Біріншіден, әлеуметтік объект (индивид, топ және т.б.) жансыз заттарды қабылдауындағыдай, қабылдаушы субъектіге енжар, немқұрайлы қатынаста емес. Қабылдау субъектісіне әсер ете отырып, қабылданатын адам өзі туралы ойын өзінің мақсатына қолайлы бағытта өзгертуге ұмтылады.

Екіншіден, әлеуметтік перцепция субъектісінің назары ең алдымен қабылданатын шындықты бейнелеу нәтижесінде бейнені тудыру сәттеріне емес, қабылдау объектісін, оның ішінде себептік-семантикалық белгілерге аударады.

Үшіншіден, әлеуметтік объектілерді қабылдау когнитивтік компоненттердің эмоционалдық (аффективті) компоненттермен қосылуы, қабылдаушы субъектінің қызметінің мотивациялық-семантикалық құрылымына тәуелділігімен сипатталады.

Орыс психологиясындағы әлеуметтік перцепция мәселесін А.А. Бодалев, А.А. Реан, И.А. Коновалов сынды ғалымдар қарастырған. Ал, қарым-қатынас мәселесін Г.М. Андреева, И.Л. Руденко, И.П. Шкуратова, С.П. Безносова, В.В. Латынова, В.А. Толочек, Б.Г. Ананьев, А.Н. Леонтьев, Л.С. Выготский, П.Я. Гальперин, В.В. Давыдов, М.И. Лисина және т.б. ғалымдар зерттеген [7,8].

Қазақстандық психология саласында қарым-қатынас, әлеуметтік перцепция мәселесін зерттеген С.М. Жақыпов, Б.А. Мұқышев, М.Н. Есенғұлова, ал балалар мен оқушылардың қарым-қатынасын зерттеуде Х.Т. Шеризданова, Н.Б. Жиенбаева, Л.А. Құрманбаева, Ж.Қ. Исаева, ал студенттерді субъект-бағдарлы психологиялық дайындаудың рөлі мен маңызын, өзара қарым-қатынас мәселесін зерттеген А.Р. Ерментаевны атап өтуге болады [9, 10].

Зерттеушілер әлеуметтік перцепция механизмдерін, ерекшелігін қарастыра отырып адамдардың басқа адамды түсінуін, бағалау тәсілдерін көрсетеді. Ең көп

тараған әлеуметтік перцепция механизмдеріне эмпатия, тартымдылық, каузалдық атрибуция, идентификация, әлеуметтік рефлексия жатады. Адамдар бірін-бірі жай ғана қабылдап қана қоймайды, бір-біріне қатысты белгілі бір қарым-қатынастар түзеді, ақпарат алдамасы, перцептіивтік, коммуникативтік, интерактивтік байланыста болады, осы ретте адамның белгілі бір адамды қабылдамауына жанашырлық танытуы, тіпті оған деген сүйіспеншілікке дейін бойында сан алуан сезімдер қалыптасатындығын атап өтуге болады.

Нәтижелер

Әлеуметтік перцепцияны эксперименттік зерттеу өзекті мәселелердің бірі, әсіресе қарым-қатынас барасындағы ер адамдардың әйелдерге деген перцептивтік қатынасын зерттеуге арналған еңбектер баршылық, алайда олардың зерттеу мәселелері әр түрлі бағыттарды қамтыған. Бұл ретте А.А. Бодалевтің (1976) зерттеулерін келтіруге болады. Автордың пайымдауы бойынша, студент қыздар ер балаларға қарағанда өздерінің қатынасын сыртқы келбеті, ым-ишаралары арқылы көрсете алатынындығын алға тартады. Қыздар бет, ауыз, көз қимылдарын қолдану жиілігіндегі айырмашылықтар ер балаларға қарағанда айтарлықтай жоғары екендігін өзінің зерттеуінде келтірген [11].

Зерттеу нәтижесіне сәйкес, қыздардың артықшылығы олар өздерінің сыртқы келбетіне, дене бітімінің пропорционалдылығына, шаш пен көздің түсіне мән беруімен ерекшеленеді деп атап өтуге болады.

Келесі кезекте, Ресей ғалымы В.С. Агеевтің (1985) [12] «Әлеуметтік стереотиптердің психологиялық ерекшеліктері» атты зерттеуінде ерлер мен әйелдерің әлеуметтік перцепциясы қарастырылған. Автор ресейлік және вьетнамдық студенттерді зерттей келе, олардың арасындағы мәдениетаралық айырмашылықтарға қарамастан, бейтаныс адамның іскерлік, коммуникативті және жеке қасиеттерін бағалау кезінде, сол өзінің жынысына сәйкес өкілдердің қарама-қарсы жыныстың өкіліне қарағанда аз айырмашылықтар бар екендігін атап өтеді. В.С. Агеевтің зерттеу нәтижелеріне сәйкес әйелдердің бет-әлпеттері ерлерге қарағанда басқа адамға деген қатынасын айқын көрсете алатындығы анықталған. Бұл ретте біз жоғарыда атап өткен орыс психологі А.А. Бодалевтің зерттеу нәтижелерімен сәйкес келетіндігін, әрі бірін бірі толықтыра алатын зерттеулер екендігін анықтадық. Қыздар тұлғалық қасиеттерді (еңбекке деген көзқарасты қоспағанда) ерлерге қарағанда жиі атап өткен, алайда коммуникативті мінез-құлық қасиеттері мен интеллектуалдық қасиеттерді бекіту жиілігіндегі гендерлік айырмашылықтар айтарлықтай екендігі анықталған. Сонымен қатар, жалпы тұлғаның ерекшеліктерін ерлер қыздарға қарағанда 2 есе жиі атағандығын көруге болады.

В.С. Агеев пен А.А. Бодалевтің зерттеуіндегі нәтижелерге сәйкес А.И. Донцов пен Ш.В. Саркисянның (1980) зерттеу нәтижелері де әйелдер мен ерлердің әлеуметтік перцепция арасындағы айырмашылықтардың бар екендігін көрсетеді. А.И. Донцов пен Ш.В. Саркисянның зерттеуі барысында респонденттерге ерлер мен әйелдердің бейтарап бет әлпеттегі бір фотосурет ұсынылған. Ер адамдар фотосуретте көрсетілген

бейненің портретін сипаттауда әйелдерге қарағанда бет-әлпетті сипаттайтын элементтерді азырақ пайдаланған. Сонымен қатар, ерлердің портретін жасағанда, ерлер суреттегі нысанаға қатынасына қарамастан, әйелдердің сипаттауларына қарағанда көбірек элементтерді қолданғандығы анықталған [13,14].

Әйелдер адамдарды бағалау кезінде ерлерге қарағанда «мейірімді» болып келеді. Осы ретте *Дж. Лендельдің* (1978) деректерін келтіруге болады. Ғалымның 8-10 сынып оқушыларына жүргізген зерттеу нәтижесіне сәйкес сүйікті мұғалімін бағалау кезінде қыздар ұлдарға қарағанда жағымды қасиеттерін 15,2% көрсетсе, ал ұнамсыз мұғалімді бағалау кезінде ер балалар қыздарға қарағанда жағымсыз қасиеттерін 14,5% артық сипаттағандығы келтірілген. Зерттеу нәтижесіне сәйке ерлер үшін әйелдерді әлеуметтік қабылдауда олардың тартымдылығы ретінде физикалық белгілері шешуші мәнге ие екендігі анықталған.

Дж. Такер, Х. Фридман (1993) өз зерттеулерінде экспрессивтілігі жоғары әйелдер төмен мәнерлі әйелдерге қарағанда дос ретінде көбірек қабылданады деген пікірді айтады [15].

А.А. Бодалев (1983) [7, -133-134с.]. зерттеулерінде ерлер мен әйелдердің дауыс ырғағының жоғары және төмен болуы, дауыс иелерінің жеке қасиеттері туралы оларды алғаш рет тыңдаған адамдарда мүлдем басқа ассоциацияларды қалыптастыратындығын анықтаған. Әйелдердің дауыс ырғағының кернеуі, оның мінез-құлқына жағымсыз сипаттама бермейді, ал ер адамның дауыс ырғағының кернеуі жоғары болса әдетте өзін-өзі ұстай алмайтын, ақыл-ой өрісі жеткіліксіз, осал деген сипатқа ие болғандығы анықталған. Зерттеуге сәйкес ерлердің сөзшеңдігі олардың жеке басының кемшілігі, ал әйелдер үшін норма ретінде қабылданатындығы баршамызға мәлім.

Жоғарыда қарастырылған ғалымдардың зерттеулеріне сәйкес, көптеген зерттеулер бір жыныстылардың ұпайлары қарама-қарсы жыныстағыларға қарағанда жоғары екенін көрсетеді. Ал мұндай үрдіс мектеп жасына дейінгі балаларда да байқалады. Мәселен Т.А. Репина [16] мектеп жасына дейінгі балалардың эмоционалды-тұлғалық қарым-қатынастарын зерттегенде, бір жыныстағы балалар арасындағы өзара таңдау 84,8%, ал әртүрлі жыныстағы балалар арасында - бар болғаны 15,2% құрайтынын анықтаған. Зерттеуге сәйкес қыздар арасындағы таңдаудың тұрақтылығы ұлдарға қарағанда жоғары деп атауға болады.

Ал, В.Е. Каганның зерттеулерінде (2000) 4-6 жас аралығындағы қыздар мен ер балалардың көзқарастары бойынша қыздар ұлдарға қарағанда жақсы екеніне сенеді, ал ұлдарда эмоционалдық қатынасына сәйкес «ұлдар қыздарға қарағанда нашар, мен жаманмын» және қыздар - «қыздар ұлдарға қарағанда жақсы, әрі «мен жақсымын» деген ой қалыптасқандығын анықтаған [17]. Зерттеуге сәйкес, мектеп жасына дейінгі балалардың әлеуметтік перцепциясы арасында айырмашылық бар деп айтуға болады.

В.Е. Каганның зерттеу нәтижелеріне сай келетін *дәл* осындай үрдіс мектеп оқушылары арасында да байқалатындығын *Д.* Хартли еңбегінен аңғаруға болады [18]. *Д.* Хартли (1981) мектептегі ер балалар мен қыздар өздерінің және қарама-қарсы жыныстылардың мінез-құлқын қалай бағалайтынын зерттеген. Ер балалар қыздардың

мінез-құлқын тек жақсы жағынан, ал өздерінікін оң және теріс жағынан бағалайтыны анықталған. Ал, қыздар өздерінің мінез-құлқын жақсы, ал ер балалардың мінез-құлқын жағымсыз деп бағалаған. Зерттеу нәтижелеріне сәйкес Д. Хартлидің көзқарасы бойынша мектептегі ер балалар мен қыздардың гендерлік-рөлдік стереотиптері олардың әр түрлі сәйкестігіне байланысты екендігі анықталған. «Жақсы» мектеп оқушысы ретіндегі қыз бен «нағыз» әйел туралы идеялар бір-біріне қайшы келмейді, сонымен қатар жақсы әрі еңбекқор ер бала және олардың санасындағы «нағыз» ер адам қарама-қайшы идеялар ретінде қарастыратындығы анықталған. Зерттеу нәтижелеріне сәйкес ер адам мен әйел бейнесі туралы ой түрлі жастың өзіндік перцепция ерекшелігіне байланысты қалыптасады.

Ғалымдардың зерттеу нәтижелеріне сәйкес, топтар көбінесе басқа топ мүшелерінің жағымсыз қасиеттерін көрсету арқылы өздерінің ішкі ынтымақтастығын нығайтады. Осы ретте Ш. Берннің «бұл ерлерге де, әйелдерге де қатысты, екеуі де өз еріктерімен өткір әзілдерге жол береді және қарама-қарсы жыныстың өкілдері туралы оларды қорлайтын пікірлерді де айтады» - деген пайымдауын келтіруге болады [1, -17-21с.].

Ендігі кезекте Н.А. Васильеваның (1979) [19] зерттеуіне келетін болсақ мектеп оқушыларының арасында жүргізген зерттеу нәтижесінде бір және қарама-қарсы жыныс өкілдерінің эмоционалды және тұлғалық бағалауы ер балалар мен қыздарда айтарлықтай ерекшеленетінін алға тартады. 1-ші сыныптан бастап 10 сыныпқа дейінгі аралықта зерттеуге қатысқан қыздар көп жағдайда ұлдарға қарағанда қыздарды жоғары бағалайтындығы анықталған. Ер балалар үшін бағалаудың жас динамикасы күрделірек болған. Бастауыш сыныптарда олар ер балалар мен қыздарды эмоционалды-оң тұрғыдан бағалаған. Ортаңғы сыныптарда ер балалардың жанашырлығы бір жыныстылар жағында болған. Жоғарғы сыныптарда бастауыш, орта сыныптардың нәтижесіне қарағанда зерттеу нәтижесі күрт өзгерген, ол бір жыныстың өкілдеріне деген жанашырлық сирек, ал қыздарға деген жанашырлық жиілігі екі жыныстың өкілдеріне бірдей дәрежеде қатысты жанашырлық санынан асып түскендігі анықталған. Зерттеуге сәйкес, ер балалар мен қыздардың жастық есеюі барысында, олардың перцептівтік қатынасы едәуір өзгеретіндігін атап өтуге болады.

Ересек жастағы ерлер мен әйелдердің перцепциясын зерттеуге арналған жұмыстардың бірі А.Г.Шестаковаңың (1997) зерттеуін келтіруге болады. Автордың пікірінше, бір жыныстың өкілдеріне деген оң көзқарас ересектерде сақталады, бірақ бұл балалардағыдай айқын болып табылмайды. Ғалымның жүргізген зерттеу нәтижелеріне сәйкес ерлердің 32,2% және әйелдердің 23,4% фотосуреттердегі ерлер бейнесіне оң көзқарас танытса, алайда әйелдерге оңтайлы қатынасты ерлердің 23,6%, ал әйелдердің 29,8% көрсеткен [20].

Қорытынды

Жоғарыда келтірілген В.С. Агеев, А.А. Бодалев, А.И. Донцов, Ш.В. Саркисян, Дж.

Лендель, Дж. Такер, Х. Фридман, В.Е. Каган, Д. Хартли, Н.А. Васильева, Ш. Берн, А.Г. Шестакова сынды ғалымдардың ерлер мен әйелдерің әлеуметтік перецепциясын эксперименттік зерттеу нәтижелерін сараптай келіп, келісдей тұжырымдар жасауға болады. Атап айтқанда:

1. әйелдердің перцептивтік қарым-қатынасы барысында бет, ауыз, көз қимылдарын қолдану жиілігіндегі айырмашылықтар ер адамдарға қарағанда айтарлықтай жоғары болуы;

2. әйелдер мен ерлер арасындағы мәдениетаралық айырмашылықтарға қарамастан, бейтаныс адамның іскерлік, коммуникативтік және жеке қасиеттерін бағалау кезінде, сол өзінің жынысына сәйкес өкілдердің қарама-қарсы жыныстың өкіліне қарағанда аздаған айырмашылықтар бар болуы;

3. тұлғаның ерекшеліктерін ерлер қыздарға қарағанда екі есе артық көрінуі;

4. әйелдер адамдарды бағалау кезінде ерлерге қарағанда «мейірімді» болып келуі;

5. ерлер үшін әйелдерді әлеуметтік қабылдауда олардың тартымдылығындағы физикалық белгілері шешуші мәнге ие;

6. әйелдер мен ерлердің қарым-қатынасы барысында олардың сөйлеу мәнері, дауыс ырғағы әлеуметтік перцептивтік қатынас барысында маңызға ие;

7. әйелдердің даусының қатты шығуы норма, ал ер адамдардікі жағымсыз қабылданатындығы;

8. балалық шақта қыздар арасындағы таңдаудың тұрақтылығы ұлдарға қарағанда жоғары болуы;

9. балалық шақта ер балалар қыздардың мінез-құлқын тек жақсы жағынан, ал өздерінікін оң және теріс жағынан бағалайтындығы;

10. балалық шақта қыздар өздерінің мінез-құлқын жақсы, ал ер балалардың мінез-құлқын нашар деп бағалауы;

11. топтар көбінесе басқа топ мүшелерінің (ер адам не болмаса әйелдің) жағымсыз қасиеттерін көрсету арқылы өздерінің ішкі ынтымақтастығын нығайта алуы;

12. әйелдер ерлерге қарағанда қарым-қатынас жасау барысында басымдылық танытуы;

13. әйелдер ерлерге қарағанда кез келген жағдайда өздерін еркін ұстай алуы;

14. әйелдер қарым-қатынас барысында ерлерге қарағанда өздерінің эмоцияларын айқын, әрі шынайы көрсете алуы;

15. әйелдердің ерлерге қарағанда ақпарат алмасудағы ашық қатынаста болуы;

16. әйелдер ерлерге қарағанда эмоционалды және тұлғалық бағалауы қарама-қарсы жыныстағыларға қарағанда едәуір жоғары болуымен ерекшеленуі;

17. ер балалар мен қыздардың жастық есеюі барысында, олардың перцептивтік қатынасы едәуір өзгеріске түсетіндігі;

18. ересек жастағы ерлер мен әйелдердің қарама-қарсы жыныстағыларға оңтайлы қатынасының қалыптасуы.

Қорыта келгенде, әлеуметтік перцепция процесі тұлғааралық контексте әлеуметтік объектілердің өзара әрекеттесуінің күрделі механизмі болып табылады

және оған жас ерекшеліктері, қабылдау әсерлері, өткен тәжірибе және тұлғалық қасиеттер, жынысы, жасы сияқты көптеген факторлар мен белгілер әсер етеді.

Әдебиеттер тізімі

1. Фомиченки А.С. Особенности социальной перцепции. // Вестник Оренбургского государственного университета. – 2017. – № 2 (202). – С. 17-21.
2. Куницына В. Н., Казаринова II. В., Погольша В. М. Межличностное общение: учебник. – Санкт Петербург: Питер, 2001. – 456 с.
3. Андреева Г.М. Психология социального познания: атрибутивные процессы. – Москва: Аспект Пресс. 2012. – 245 с.
4. Психология общения. Энциклопедический словарь. – Москва: Когито-Центр, 2011.
5. Мокашенцева А.В. Социальная психология: Учебное пособие для вузов / А.В. Мокашенцева. – Новосибирск: Сибирское соглашение, 2007. – 426 с.
6. Шалаева Н.Ю. О стуктуре социально-перцептивного механизма. // Вестник. Самарского государственного университета. – 2012. – № 2/1. – С. 167-170.
7. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком. – Москва: МГУ, 1982. – 280 с.
8. Ерментаева А.Р., Қалкеева К.Р., Шолпанқұлова Г.К., Нурадинов А.С., Әлеуметтік психология. 12-басылым. – Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2017. – 560 б.
9. Рахман Ж., Айкинбаева Г.К. Тілдік қатынас пен ұлттық дүниетанымның байланысы. «Ғылым және білім – 2018»: XIII халықаралық ғылыми конференция жинағы. – Астана, 2018. – Б. 4942-4949.
10. Ерментаева А.Р. Жоғары мектеп психологиясы. – Алматы: ЖСШ РПБК "Дәуір", 2012. – 492 б.
11. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком. – Москва, 2004. – 346 с.
12. Агеев В.С. Социальная идентичность личности. – Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1990. – 345 с.
13. Бендас Т.В. Гендерная психология. – Санкт Петербург: Питер, 2006. – 347 с.
14. Донцов А.И., Емельянова Т.П. Концепция социальных представлений в современной психологии. – Москва, 2002. – 375 с.
15. Гаврилова Е.В., Лузаков А.А. Особенности межличностного восприятия и оценивания у мужчин и женщин (психосемантическое исследование) // Человек. Сообщество. Управление: Научно-информационный журнал. – Краснодар, 1999. – № 1. – С. 81-89.
16. Ильин Е.П. Дифференциальная психофизиология мужчины и женщины». – Санкт Петербург: Питер, 2003. – 386 с.

17. Битянова М.Р. Социальная психология: наука, практика и образ мыслей. Учебное пособие. – Москва: Изд-во ЭКСМО – Пресс, 2001.
18. Попова Л.В., Дьяконов Г.В. Идентификация как механизм общения и развития личности: Методологические рекомендации. – Москва, 1988. – 195 с.
19. Ростовцева М.В., Шайдурова О.В., Гончаревич Н.А., Ковалевич И.А. Особенности социальной перцепции в подростковом возрасте // Вестник Новосибирского государственного педагогического университета. – 2017. – № 1. С. 82-93.
20. Жуков Ю.М., Петровская Л.А. Диагностика и развитие компетентности в общении. – Москва, 1991. – 245 с.

Г.К. Айкинбаева, Г.М. Сулейменова

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Экспериментальное исследование социальной перецепции

Аннотация. Любой человек не может жить изолированно от социальной среды. На протяжении всей жизни мы вступаем в отношения с окружающими нас людьми, формируем межличностные отношения, целые группы людей общаются друг с другом, тем самым каждый из нас становится субъектом бесчисленных и разнообразных отношений. От того, как мы относимся к собеседнику, какие у нас с ним отношения, во многом напрямую зависит то, как мы воспринимаем и оцениваем партнера по общению. Общаясь, человек оценивает внешность, поведение каждого собеседника. При этом в результате проведенной оценки формируется определенное отношение к собеседнику и делаются индивидуальные выводы о его внутренних психологических свойствах. Этот механизм восприятия одного человека другим является неотъемлемой частью общения и относится к социальной перцепции. Авторы статьи, рассматривая понятие социальной перцепции, представляют результаты экспериментальных исследований социальной перцепции, проведенных различными исследователями. Проведен анализ исследований на социальную перцепцию таких ученых, как В. С. Агеев, А. А. Бодалев, А. И. Донцов, Ш. В. Саркисян, Дж.Лендель, Дж. Такер, Х. Фридман, В. Е. Каган, Д. Хартли, Н.А.Васильева, Ш. Берн, А. Г. Шестакова, дана характеристика причинных последствий, способствующих социальной перцепции респондентов. Анализируется формирование терминологического и психодиагностического аппарата для изучения закономерностей исследования и социальной перцепции. В статье представлен анализ теоретического и эмпирического плана социальной перцепции, порядок отбора диагностического материала. Исследование позволило выделить общую форму организации экспериментальной работы и выявить темы, требующие дополнительных исследований.

Ключевые слова: перцепция; социальная перцепция; мужчины; женщины; особенности; общение; эксперимент.

G.K. Aikinbayeva, G.M. Suleimenova

L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

An experimental study of social receptivity

Abstract. Any person cannot live in isolation from the social environment. Throughout our lives, we enter into relationships with people around us, form interpersonal relationships, and whole groups of people communicate with each other, thereby each of us becomes the subject of countless and diverse relationships. How we treat the interlocutor, and what kind of relationship we have with him, in many ways directly depends on how we perceive and evaluate the communication partner. When communicating, a person evaluates the appearance and behavior of each interlocutor. At the same time, as a result of the assessment, a certain attitude towards the interlocutor is formed and individual conclusions are made about his internal psychological properties. This mechanism of perception of one person by another is an integral part of communication and refers to social perception. The authors of the article, considering the concept of social perception, present the results of experimental studies of social perception conducted by various researchers. The analysis of studies on social perception by such scientists as V. S. Ageev, A. A. Bodalev, A. I. Dontsov, Sh. V. is carried out. Sarkisyan, J.Landel, J. Tucker, H. Friedman, V. E. Kagan, D. Hartley, N.A.Vasilyeva, S. Bern, and A. G. Shestakova, there is presented characteristics of causal consequences contributing to the social perception of respondents. The authors analyzed the formation of terminological and psychodiagnostic apparatus for studying the patterns of research and social perception. The article presents an analysis of the theoretical and empirical plan of social perception and the order of selection of diagnostic material. The study made it possible to identify the general form of the organization of experimental work and to identify topics that require additional research.

Keywords: perception; social perception; men; women; features; communication; experiment.

References

1. Fomichenki A.S. Osobennosti social'noj percepcii. Vestnik Orenburgskogo gosudarstvennogo universiteta [Features of social perception. Bulletin of Orenburg State University]. 2017. No. 2 (202). P. 17-21, [in Russian].
2. Kunicyna V. N., Kazarinova II. V., Pogol'sha V. M. Mezhlichnostnoe obshhenie: uchebnik [Interpersonal communication: textbook]. (Sankt Peterburg, Piter, 2001, 456 p.), [in Russian].
3. Andreeva G.M. Psihologija social'nogo poznanija: atributivnye process [Psychology of social cognition: attributive processes]. (Moskva, Aspekt Press, 2012, 245 p.), [in Russian].

4. Psihologija obshhenija. Jenciklopedicheskij slovar' [Psychology of communication. Encyclopedic dictionary]. (Moskva, Kogito-Centr, 2011), [in Russian].
5. Mokashenceva A.V. Social'naja psihologija: Uchebnoe posobie dlja vuzov [Social psychology: A textbook for universities]. (Novosibirsk, Sibirskoe soglashenie, 2007, 426 p.), [in Russian].
6. Shalaeva N.Ju. O stukture social'no-perceptivnogo mehanizma. Vestnik. Samarskogo gosudarstvennogo universiteta [On the structure of the socio-perceptual mechanism. Herald. Samara State University]. 2012. No. 2/1. P. 167-170, [in Russian].
7. Bodalev A.A. Vosprijatie i ponimanie cheloveka chelovekom [Perception and understanding of man by man]. (Moskva, MGU, 1982, 280 p.), [in Russian].
8. Ermentaeva A.R., Kalkeeva K.R., Sholpankulova G.K., Nuradinov A.S., Aleumettik psihologija [Social psychology]. (Almaty, ulttyk audarma bjurosy, 2017, 560 p.), [in Kazakh].
9. Rahman Zh., Ajkinbaeva G.K. Tildik қatynas pen ұlttyқ dүnietanymnyң bajlanysy. «Gylym zhәne bilim – 2018»: HIII halyқaralyқ ғylymi konferencija zhinagy [Connection of Language communicationand and national perspectives. "Science and education-2018": XIII Collection of International science conference]. Astana, 2018. P. 4942-4949, [in Kazakh].
10. Ermentaeva A.R. Zhogary mektep psihologijasy [Psychology of higher education]. (Almaty, ZhSSh RPBK "Dauir", 2012, 492 p.), [in Kazakh].
11. Bodalev A.A. Vosprijatie i ponimanie cheloveka chelovekom [Perception and understanding of a person by a person]. (Moskva, 2004, 346 p.), [in Kazakh].
12. Ageev B.C. Social'naja identichnost' lichnosti [Social identity of a person. Moscow: Publishing House of Moscow]. (Moskva, Izd-vo Mosk. un-ta, 1990, 345 p.), [in Russian].
13. Bendas T.V. Gendernaja psihologija [Gender psychology]. (Sankt Peterburg, Piter, 2006, 347 p.), [in Russian].
14. Doncov A.I., Emel'janova T.P. Koncepcija social'nyh predstavlenij v sovremennoj psihologii [The concept of social representations in modern psychology]. (Moskva, 2002, 375 p.), [in Russian].
15. Gavrilova E.V., Luzakov A.A. Osobennosti mezhlichnostnogo vosprijatija i ocenivanija u muzhchin i zhenshhin (psihosemanticheskoe issledovanie) Chelovek. Soobshhestvo. Upravlenie: Nauchno-informacionnyj zhurnal [Features of interpersonal perception and evaluation in men and women (psychosemantic research) Man. Community. Management: Scientific and Informational Journal]. Krasnodar, 1999. No. 1. P. 81-89, [in Russian].
16. Il'in E.P. Differencial'naja psihofiziologija muzhchiny i zhenshhiny» [Differential psychophysiology of men and women]. (Sankt Peterburg, Piter, 2003, 386 p.), [in Russian].

17. Bitjanova M.R. Social'naja psihologija: nauka, praktika i obraz myslej. Uchebnoe posobie [social psychology: science, practice and way of thinking. Textbook]. (Moskva, Izd-vo JeKSMO Press, 2001), [in Russian].
18. Popova L.V., D'jakonov G.V. Identifikacija kak mehanizm obshhenija i razvitija lichnosti: Metodologicheskie rekomendacii [Identification as a mechanism of communication and personality development: Methodological recommendations]. (Moskva, 1988, 195 p.), [in Russian].
19. Rostovceva M.V., Shajdurova O.V., Goncharevich N.A., Kovalevich I.A. Osobennosti social'noj percepcii v podrostkovom vozraste. Vestnik Novosibirskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta [Features of social perception in adolescence. Bulletin of Novosibirsk State Pedagogical University]. 2017. No 1. P. 82-93, [in Russian].
20. Zhukov Ju.M., Petrovskaja L.A. Diagnostika i razvitie kompetentnosti v obshhenii [Diagnostics and development of competence in communication]. (Moskva, 1991, 245 p.), [in Russian].

Авторлар туралы мәлімет:

Айкинбаева Г.К. – **корреспонденция үшін автор,** педагогикалық ғылымдар кандидаты, *Л*.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің психология кафедрасының доценті, Астана, Қазақстан.

Сулейменова Г.М. – психология мамандығының 2-курс докторанты, *Л*.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің әлеуметтік ғылымдар факультеті, Астана, Қазақстан.

Aikinbaeva G. K. – **Corresponding author,** Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Suleimenova G. M. – The 2nd year doctoral student in Psychology, Faculty of Social Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

МРНТИ 15.01

А.М. Айтышева, Ш.К. Кабжапарова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
(E-mail: aigul_mukatay@mail.ru, shyryn199921@gmail.com²)

Влияние на общественное здоровье распространения инфодемии COVID-19 в социальных медиа

Аннотация. Инфодемия, часто включающая слухи, стигму и теории заговора, была распространена во время пандемии COVID-19. Мониторинг данных социальных сетей был определен как лучший метод отслеживания слухов в режиме реального времени и как возможный способ рассеять дезинформацию и уменьшить стигму. Однако выявление, оценка и реагирование на слухи, стигму и теории заговора в режиме реального времени представляют собой сложную задачу. Дезинформация, подпитываемая слухами, стигмой и теориями заговора, может иметь потенциально серьезные последствия для человека и общества, если ей отдается предпочтение перед рекомендациями, основанными на фактических данных. Органы здравоохранения должны отслеживать дезинформацию, связанную с COVID-19, в режиме реального времени и привлекать местные сообщества и заинтересованные стороны в правительстве для развенчания дезинформации.

Ключевые слова: информация, инфодемия, пандемия, коронавирус, слухи, стигма, социальные сети, дезинформация, статьи, онлайн платформа, теория заговора, информационные сайты.

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-325-337

Введение

Термин «инфодемия», определяемый как «переизбыток информации - частично точной, а частично нет – который затрудняет людям поиск достоверных источников и надежных рекомендаций, когда они в них нуждаются», был предложен для классификации некоторых общих черт слухов, стигмы и теорий заговора во время чрезвычайных ситуаций в области общественного здравоохранения. [1] Во время вспышки Эболы в Демократической Республике Конго в 2019 году

дезинформация была связана с насилием, недоверием, социальными беспорядками

и целенаправленными нападениями на медицинских работников. [2] Во время вспышки атипичной пневмонии в Китае в 2002–2003 годах страх и опасения заразиться этой болезнью вызвали социальную стигму в отношении азиатских народов. Люди, подвергшиеся стигме, могут откладывать обращение за медицинской помощью, оставаясь невыявленными, но способствуя распространению эпидемии путем передачи инфекции через общины. Генеральный секретарь ООН назвал слухи, связанные с COVID-19, глобальным врагом. [3] По всему миру поступают сообщения о слухах, стигме и теориях заговора, связанных с текущей пандемией COVID-19.[4]

Чрезвычайные ситуации в области общественного здравоохранения – это стресс для людей и сообществ. Управление слухами, рассеивание дезинформации и теорий заговора, а также смягчение страха и стигмы, направленных на людей и места, затронутые эпидемией, имеют важное значение для готовности к пандемии и борьбы с ней. Международные агентства здравоохранения, включая ВОЗ, признали слухи, стигму и теории заговора в качестве новых угроз для готовности к пандемии и борьбы с ней, и поэтому рекомендовали систематический мониторинг и меры контроля. [5,6]

Для новых эпидемических и пандемических заболеваний выявление, оценка и реагирование на слухи, стигму и теории заговора, и их влияние на общественное здоровье в режиме реального времени представляют собой сложную задачу.

Facebook, Twitter и сайты были определены как лучшие платформы для мониторинга дезинформации и рассеивания слухов, стигмы и теорий заговора среди населения. [7] Эпидемиологический мониторинг на платформах онлайн-медиа включает извлечение, агрегирование, анализ текстовых данных в режиме реального времени и разработку мер контроля. Хотя данные социальных сетей носят наблюдательный характер, они могут дополнять данные традиционных систем эпиднадзора. С начала пандемии COVID-19 пользователи социальных сетей играли роль на всех этапах передачи знаний, включая заболеваемость и смертность от COVID-19, вмешательства, распространение слухов и теорий заговора, а также сообщения о стигме. Поэтому необходимо проследить и изучить связанные с COVID-19 слухи, стигму и теории заговора, циркулирующие на онлайн-платформах, включая сайты агентств по проверке фактов, Facebook, Twitter и информационные сайты, и их влияние на общественное здравоохранение.

Обсуждение

По исследованию «Американского общества тропической медицины и гигиены» представители организации сформировали команду из социологов, медиков и эпидемиологов для сбора и анализа инфодемии. Команда ретроспективно собрала сообщения об инфодемии, связанной с COVID-19, в период с 31 декабря 2019 года, когда китайский офис ВОЗ был уведомлен о вспышке, по 5 апреля 2020 года.[8]

Согласно исследовательским определениям, слухи определяются как непроверенная информация, которая после проверки может быть признана

правдивой, сфабрикованной или полностью ложной. [9] Стигма – это социально конструируемый процесс, посредством которого человек со стигмой может испытывать дискриминацию и обесценивание в обществе.[10] Теория заговора определяется как объяснительные убеждения о человеке или группе людей, работающих втайне для достижения злонамеренных целей.[11]

На основе определения, представленного в *Таблице 1*, данные были проанализированы и разделены на три категории: слухи, стигма и теории заговора. Затем использованы четыре темы, заранее определенные ВОЗ [12], включая причину заболевания, болезнь, лечение и вмешательство. После анализа данных добавлена еще одна тема – насилие. Также распределены слухи по категориям: истинные, ложные, вводящие в заблуждение и не доказанные.

Таблица 1. **Определения, использованные в исследовании**

Категории	Определения
Слухи	Слухи – непроверенные и инструментально релевантные утверждения, заявления и дискуссии по COVID-19, распространяемые на онлайн-платформах.
Стигма и дискриминация	Стигма – социально сконструированное явление, посредством которого на человека прямо или косвенно навешивается ярлык его болезни, воздействия, истории путешествий и этического происхождения, что в дальнейшем приводит к негативным действиям и дискриминации.
Теория заговора	Заявления, утверждения и обсуждение различных теорий, связанных с происхождением SARS-CoV-2 и его злонамеренными целями.
Эти вышеупомянутые типы инфодемии были далее классифицированы по следующим категориям.	
Причина болезни	Как возник SARS-CoV-2 и в чем причина?
Болезнь	Заявления, утверждения и дискуссии вокруг признаков и симптомов COVID-19, динамики его передачи и смертности.
Лечение	Заявления, утверждения и дискуссии о диагностических тестах, домашних средствах и традиционных лекарствах как способах лечения COVID-19.

Вмешательства	Меры, принимаемые органами здравоохранения, правительствами или другими смежными учреждениями для предотвращения передачи COVID-19.
Насилие	Физическое или словесное нападение на любого человека в обществе или на рабочем месте.
Разное	Заявления, утверждения и обсуждения, которые не вписываются в указанные категории.

По результатам исследования «Американского общества тропической медицины и гигиены» среди всех категорий отслеживаемых инфоповодов, слухи были самыми распространенными. Объем слухов увеличился с февраля и продолжался до конца периода исследования, достигнув пика в середине марта 2020 года. Большинство слухов было связано с заболеванием, передачей и смертностью от COVID-19, а затем с мероприятиями, направленными на профилактику инфекций и меры контроля. Сообщалось об употреблении чеснока, поддержании влажности горла, необходимости избегать острой пищи, а также о важности приема витаминов С и D для профилактики заболевания *(Таблица 2)*. Кроме того, ходили слухи о том, что распыление хлора может предотвратить заражение коронавирусом.

Схожие материалы были распространены также среди аудитории Казнета. Пользователи социальных сетей и некоторые авторы *(Позднее фактчекинговыми ресурсами были опровержены некоторые данные).*

Таблица 2. Слухи, стигма и теории заговора, связанные с COVID-19 в международном интернете (*в том числе в Казнете*), 2020-2021 год

Слухи
«Коронавирус – это змеиный грипп»
«Домашние животные – источники коронавируса»
«Новый штамм коронавируса – разновидность бешенства»
«Вспышка коронавируса среди домашнего скота»
«Яйца домашней птицы заражены коронавирусом»
«Поедание супа из летучей мыши является источником вспышки (COVID-

19)»
«Мобильный телефон может передавать коронавирус»
«Ноты – источник коронавируса»
«Простуда была переименована в коронавирус».
Слухи о лечении, профилактике и контроле
«Поедание чеснока может вылечить коронавирус»
«Питье отбеливателя может убить вирус»
«Питье алкоголя может убить вирус»
«Полоскание горла уксусом и розовой водой или уксусом и солью может убить вирус в горле».
«Питье коровьей мочи и коровьего навоза может вылечить коронавирус».
«Раствор серебра для лечения коронавируса»
«Ношение теплых носков, горчичных пластырей и размазывание гусиного жира на груди в качестве лечения».
«Увлажнение горла, отказ от острой пищи и прием витамина С могут предотвратить заболевание».
«Избегание холодной или консервированной пищи и напитков, таких как мороженое и молочные коктейли, может предотвратить заражение»
«Распыление хлора по всему телу может предотвратить заражение коронавирусом»
«Кунжутное масло может предотвратить КВИ»
«Гранитная ванна может предотвратить КВИ»

«Морской салат может предотвратить КВИ»
«Употребление витамина С может предотвратить КВИ»
«Витамин D может предотвратить КВИ»
«Напитки, содержащие мяту или белую иву, а также такие специи, как шафран, куркума и корица, укрепят легкие и иммунную систему против вируса»
«Полоскайте рот раствором соленой воды, чтобы предотвратить заражение от новой вспышки вируса»
«Не сдерживайте жажду, потому что как только мембрана в горле высохнет, вирус вторгнется в организм в течение 10 минут».
«Нанесение вазелина вокруг ноздрей защитит от опасных загрязнителей воздуха»
«Тест на обнаружение коронавируса «сделай сам»»
«Частая стирка одежды может уменьшить передачу вируса»
Теория заговора
«Новый коронавирус – это сконструированный, полученный в лаборатории вирус, случайно или намеренно выпущенный в районе Уханьского рынка морепродуктов и животных»
«Вспышка COVID-2019 была спланирована»
«Это биооружие, финансируемое фондом Билла и Мелинды Гейтс для дальнейшей продажи вакцин»
«Биологическое оружие, изготовленное ЦРУ»
«Президент Дональд Трамп нацелился на город с коронавирусом, чтобы нанести ущерб его культуре и чести в Иране»
«Вирус – это попытка развязать «экономическую войну с Китаем»»

«Эта вспышка – медицинский терроризм»
«США и Израиль стоят за созданием и распространением смертельного коронавируса в рамках экономической и психологической войны против Китая»
«Эта вспышка – схема контроля численности населения»
«Том Коттон заявил, что COVID-19 был произведен в китайской биолаборатории»
«Раш Лимбо заявил, что весь COVID-19 – это заговор против Трампа, чтобы подвести его на выборах. Он назвал его худшим гриппом».
«Израиль направил в город Ухань вакцину для пациентов, зараженных коронавирусом»
Стигма
«Я не вирус: Французские азиаты возмущены расизмом»
«Китайцы нецивилизованны»
«Китайцы - биотеррористы»
«Французская газета с заголовком «Желтая тревога» помечает изображение азиатской женщины в маске»
«Китайцы сбрасывают свой коронавирус»
«Все болезни когда-либо приходили из Китая»
«Оставьте себе свой вирус, грязные китайцы»
«Китайская диетическая привычка вызвала COVID-19»

Помимо продуктов питания и витаминов для повышения иммунитета, некоторые материалы были посвящены так называемым методам лечения, таким как чудодейственные минеральные растворы, включающие смешивание раствора

хлорита натрия с лимонной кислотой или употребление отбеливателя или алкоголя для повышения иммунитета и лечения. Другие слухи, связанные с лечением, касались питья чая с коровьей мочой или навозом в Индии, верблюжьей мочи с известью в Саудовской Аравии и лекарственных растений в Африке. Более того, информация о том, как самостоятельно диагностировать коронавирус, была искажена непроверенными источниками. Например, популярный миф о том, что задержка дыхания более чем на 10 секунд может помочь в самодиагностике КВИ.

В нескольких странах люди, включая медицинских работников, подвергались издевательствам или физическим оскорблениям или сталкивались с дискриминацией со стороны своих арендодателей и соседей. Согласно интервью одного врача в газете «Гардиан»,[13] «Довольно много врачей решили провести следующие несколько дней в туалетах больниц, потому что они потеряли свои квартиры или не смогли попасть в квартиры из-за враждебности со стороны жителей их района». В Австралии медицинский работник с китайским происхождением столкнулся со стигматизацией в больнице. По словам медсестры, «он (пациент, мужчина кавказской национальности) протянул руку, а затем пошутил: «Мне, наверное, не стоит пожимать вам руку, потому что у вас может быть коронавирус». Это было на глазах у медсестры, двух студентов-медиков и еще нескольких человек».

По мере распространения вируса в разных странах распространялись истории о том, что люди азиатского происхождения подвергаются стигматизации и обвинениям. Высокопоставленные лица называли вирус «китайским вирусом» или «уханьским вирусом». Газета Wall Street Journal опубликовала колонку с заголовком «Китай – настоящий больной человек Азии», а в других газетах появились неуместные заголовки о том, что китайским студентам нужно держаться подальше от школы.[14] В начале пандемии поступали сообщения о словесных и физических расовых нападках на китайцев.

Тиражировались статьи и материалы о физическом преследовании и насильственных нападениях на медицинских работников, людей азиатского происхождения, людей, находящихся в карантине, или людей, эвакуированных из Уханя. Исследование The American Journal of Tropical Medicine and Hygiene The American Journal of Tropical Medicine and Hygiene [8] выявило 26 эпизодов стигмы, связанных с насилием. В Украине местные жители перекрыли дорогу и бросали камни в автобусы, в которых находились 82 пассажира, эвакуированных из Уханя. Американский гражданин, который после эвакуации из Уханя был помещен в карантин в США, рассказал о своем опыте следующим образом, «Они (представители общины) сказали, что «вы заражаете всю мою страну; вам нужно убираться к черту».

С начала вспышки COVID-19 в Китае, Иране, России, Великобритании и США циркулировало несколько теорий заговора, некоторые из которых получили глобальное распространение. Одна из теорий предполагала, что COVID-19 является биооружием и был разработан международными агентствами. Также утверждается, что несколько стран изготовили и распространили смертельный коронавирус в

Китае в рамках экономической и психологической войны против Китая. Также люди утверждали, что вирус был изготовлен в лаборатории в рамках китайской программы биовооружений и что ученый из Китая разработал его в качестве оружия.

Появились теории заговора и относительно разработки вакцины или лекарства против COVID-19. Одна из ранних теорий утверждала, что вакцина против этого вируса уже изобретена, а эта пандемия – попытка увеличить продажи вакцины.[15] В социальных сетях циркулировала еще одна теория о том, что эта пандемия – схема контроля населения.

Во время кризисов общественного здравоохранения люди часто больше концентрируются на слухах и мистификациях, чем на науке.

Слухи, стигма и теории заговора способны снизить доверие населения к правительствам и международным агентствам здравоохранения. Слухи могут маскироваться под достоверные стратегии профилактики и контроля инфекций и иметь потенциально серьезные последствия, если они будут приоритетны по сравнению с научно обоснованными рекомендациями. Например, в разных частях мира циркулировал популярный миф о том, что употребление высококонцентрированного спирта может дезинфицировать организм и убить вирус. После этой дезинформации умерло около 800 человек, 5 876 были госпитализированы, а у 60 развилась полная слепота после употребления метанола в качестве лекарства от коронавируса.[16] Подобные слухи стали причиной 30 смертей в Турции. [17] Аналогичным образом, в Катаре двое здоровых мужчин из Южной Азии проглотили либо дезинфицирующее средство для поверхностей, либо дезинфицирующее средство для рук на основе спирта после контакта с больными COVID-19. [18]

Помимо того, что отдельные люди следуют дезинформации, есть также задокументированные случаи, когда организации следуют неуместным и ошибочным советам. В одной из церквей Южной Кореи, где для распыления соленой воды среди прихожан использовалась бутылка с пульверизатором, в результате распыления зараженной воды среди прихожан было зарегистрировано более 100 случаев заражения. По словам Ли Хи Ёна, руководителя рабочей группы по коронавирусам провинции Кёнги в Южной Корее[19]: «Было подтверждено, что они поместили сопло бутылки с распылителем в рот человека, который впоследствии был признан больным, а затем сделали то же самое с другими людьми, не продезинфицировав распылитель». Подобная практика наблюдалась и в других церквях мира. Однако количество инфекций, которые могут быть связаны с этой практикой, документально не подтверждено.

Стигма и страх дискриминации также могли способствовать возникновению инфекций, связанных с оказанием медицинской помощи, в Южной Азии. Люди с COVID-19 могут скрывать свои симптомы или историю заражения при посещении больниц, в результате чего медицинские работники обращаются с пациентами с минимальными средствами индивидуальной защиты, что вызвало инфекции,

связанные с оказанием медицинской помощи. Из-за страха стигмы люди также избегают обследований, которые могут привести к дальнейшему распространению смертельной болезни. Во время пандемии неоднократно поступали сообщения о словесных и физических оскорблениях в адрес людей азиатского происхождения и тех, кто занимается медицинской деятельностью. Стигматизированные люди уязвимы к социальному избеганию или отвержению, плохому поведению в отношении здоровья и физическому насилию. Рост числа случаев COVID-19, нехватка медицинских работников и ресурсов, а также их связь с передачей инфекции в общинах привели к насилию не только против медицинских работников, но и против медицинских учреждений.

Распространение слухов, стигмы и теорий заговора не только влияет на отдельных людей, но и может иметь последствия на уровне общества, включая систему здравоохранения. Слух о полной изоляции распространился в нескольких странах мира, что вызвало паническую скупку. Паническая скупка COVID-19 привела к росту цен, и товары первой необходимости, такие как маски, дезинфицирующие средства для рук и туалетная бумага, стали недоступны для многих людей. Из-за крайней нехватки масок и дезинфицирующих средств для рук паническая скупка могла способствовать передаче COVID-19 в больницах и домах в нескольких странах мира.

По результатам различных исследований мероприятии в области общественного здравоохранения, направленные на быстрое и четкое продвижение доказательств против дезинформации, могут изменить восприятие людей и их поведение, связанное с поиском профилактики и лечения. В настоящее время ВОЗ и другие агентства здравоохранения исправляют дезинформацию в социальных сетях, определяя ее как мифы.

Доверие между медицинскими работниками и пострадавшим населением имеет важное значение для преодоления пандемического кризиса. Однако теории медицинского заговора могут привести к недоверию к правительствам и медицинским работникам, что может повлиять на поведение людей, обращающихся за медицинской помощью.

Заключение

В заключение следует отметить, что дезинформация, подпитываемая слухами, стигмой и теориями заговора, может иметь потенциально серьезные последствия для здоровья населения, если она будет приоритетнее научных рекомендаций. Правительства и другие учреждения должны понимать, какие слухи, стигма и теории заговора, связанные с COVID-19, циркулируют в мире, чтобы они могли разработать соответствующие сообщения о риске. Различные исследования также показали, что люди часто посещают сайты международных агентств здравоохранения и сайты министерств здравоохранения для получения достоверной информации. Согласно этим фактам, рекомендуется правительствам и

международным агентствам здравоохранения продолжать публиковать на своих сайтах корректную и соответствующую контексту информацию о COVID-19, подкрепленную научными данными.

Список литературы

1. World Health Organization. Coronavirus Disease 2019 (COVID-19) Situation Report – 13. Geneva, 2020. Available at: https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/situation-reports (accessed 08.11.2020).
2. World Health Organization, 2019. Ebola Virus Disease – Democratic Republic of the Congo. Geneva, Switzerland: WHO. Available at: https://www.who.int/csr/don/28-november-2019-ebola-drc/en/. (accessed 08.11.2020).
3. Lederer E.M. U.N. Chief Antonio Guterres: Misinformation about COVID-19 Is the New Enemy. TIME. New York. 2020. Available at: https://apnews.com/article/e829eddc01457c700d5541f2dc2beebc (accessed 08.11.2020).
4. Li Hoy, Bailey A, Huynh D, Chan J, 2020. YouTube as a source of information on COVID-19: a pandemic of misinformation? BMJ Glob Health 5: e002604. Available at: https://www.pediatricnursing.org/article/S0882-5963(21)00204-9/fulltext (accessed 08.11.2020).
5. World Health Organization. Managing Epidemics: Key Facts about Major Deadly Diseases. Luxembourg: WHO. 2018.
6. Center for Preparedness and Response. Responding to Rumors and Misinformation. Emergency Preparedness and Response. Atlanta, GA: Centre for Disease Control and Prevention.
7. Eckert KS et al. 2016. Evidence Syntheses to Support the Guideline on Emergency Risk Communication. Geneva, Switzerland: World Health Organization, 2020.
8. Zubiaga A, Liakata M., Procter R., Wong Sak Hoi G., Tolmie P. Analysing how people orient to and spread rumours in social media by looking at conversational threads. 2016.
9. Young WB, Park JE, Tian IX, Kempner J. The stigma of migraine. 2013.
10. Douglas K.M., Uscinski JE, Sutton RM, Cichocka A, Nefes T, Ang CS, Deravi F. Understanding conspiracy theories. Polit Psychol 40. 2019. P. 3–35.
11. Victoria Knight of Kaiser Health News. COVID-19: Beware Online Tests and Cures, Experts Say. The Guardian. Surry Hills, NSW, Australia: The Guardian, 2020.
12. Ellis-Petersen H., Rahman S.A., 2020. Indian Doctors Being Evicted from Homes over Coronavirus Fears. The Guardian. Surry Hills, NSW, Australia: The Guardian, 2020.

13. Mead W.R. China Is the Real Sick Man of Asia. The Wall Street Journal. New York: The Wall Street Journal, 2020.
14. Meddle East Media Research Institute. Arab Writers: The Coronavirus Is Part of Biological Warfare Waged by the U.S. against China. Egypt, Saudi Arabia, and Syria: Meddle East Media Research Institute TV, 2020.
15. Aljazeera, 2020. Iran: Over 700 Dead after Drinking Alcohol to Cure Coronavirus. Aljazeera. Available at: https://www.aljazeera.com/news/2020/04/iran-700-dead-drinking-alcohol-cure-coronavirus-200427163529629.html. (accessed 04.06.2020).
16. CNN Türk. 9 Kişi Daha Saf Alkolden Öldü [9 More Poeple Died from Pre Alcohol]. Available at: https://www.cnnturk.com/video/turkiye/9-kisi-daha-saf-alkolden-oldu. (accessed 04.06.2020).
17. Ahmed Siddiqui M.Y., Mushtaq K., Mohamed M.FH., Al Soub H., Hussein Mohamedali M.G., Yousaf Z. "Social media misinformation" - an epidemic within the COVID-19 pandemic. Am J Trop Med Hyg 103. 2020. P. 920–921.
18. Chan-Kyong P. Coronavirus: Saltwater Spray Infects 46 Churchgoers in South Korea. South China Morning Post. Causeway Bay, Hong Kong: South China Morning Post, 2020.

А.М. Айтышева, Ш.К. Кабжапарова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Әлеуметтік медиада COVID-19 инфодемиясының таралуының қоғамдық денсаулыққа әсері

Аңдатпа. COVID-19 пандемиясы кезінде қауесеттер, стигма және қастандық теорияларын қамтитын инфодемия кең таралды. Әлеуметтік медиа деректерінің мониторингі қауесеттерді нақты уақыт режимінде қадағалаудың ең жақсы әдісі және жалған ақпаратты таратудың және стигманы азайтудың мүмкін әдісі ретінде анықталды. Дегенмен, нақты уақыт режимінде қауесеттерді, стигма және қастандық теорияларын анықтау, бағалау және оларға жауап беру күрделі міндет болып табылады. Қауесеттер стигма және қастандық теорияларынан туындаған жалған ақпараттарға нақты дәлелдерге қарағанда басымдық берілсе, адам және қоғам үшін ықтимал ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін. Денсаулық сақтау органдары нақты уақыт режимінде COVID-19-ға қатысты жалған ақпаратты қадағалап, жалған ақпаратты жоққа шығару үшін жергілікті қауымдастықтар мен мемлекеттік мүдделі тараптарды тартуы керек.

Түйін сөздер: ақпарат, ақпараттық медиа, пандемия, коронавирус, қауесет, стигма, әлеуметтік медиа, жалған ақпарат, мақалалар, онлайн платформа, қастандық теориясы, ақпараттық сайттар.

A.M. Aitysheva, Sh.K. Kabzhaparova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

The impact on public health of the spread of the COVID-19 infodemia in social media

Abstract. An infodemic often involving rumors, stigma, and conspiracy theories has been prevalent during the COVID-19 pandemic. Social media data monitoring has been identified as the best method for tracking rumors in real-time and as a possible way to dispel misinformation and reduce stigma. However, identifying, assessing, and responding to rumors, stigma, and conspiracy theories in real-time is a complex task. Disinformation fueled by hearsay, stigma, and conspiracy theories can have potentially serious consequences for the individual and society if it is prioritized over evidence-based advice. Health authorities should monitor COVID-19-related misinformation in real-time and engage local communities and government stakeholders to debunk misinformation.

Keywords: information, infodemic, pandemic, coronavirus, rumor, stigma, social media, misinformation, articles, online platform, conspiracy theory, information sites.

Информация об авторах:

Айтышева А.М. – и.о.доцента кафедры социальной педагогики и самопознания, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Кабжапарова Ш.К. – магистрант 2 курса по специальности «психология», Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Aitysheva A.M. – The 2nd year master's student in "psychology", Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Self-Knowledge, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Kabzhaparova Sh.K. – L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

МРНТИ 15.21.52

И.Б.Гайворонская[1], Е.Д.Любимова[2], А.К.Нуракенова[3]

[1,2] Ленинградский государственный университет имени А.С. Пушкина, Санкт-Петербург, Россия
[3] Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
(E-mail:ig15041971@mail.ru, vorona848@mail.ru, sem.pav.2011@mail.ru)

Мотивы выбора профессии и ценностные ориентации студентов-психологов первого курса ВУЗа

Аннотация. В статье говорится о проблеме выбора профессии, сложностях, с которыми приходится сталкиваться учащимся выпускных классов школы. А также о мотивах выбора профессии психолога и ценностных ориентациях студентов ВУЗов, о значении ценностного подхода к изучению жизненной и профессиональной перспективы, что обусловлено местом ценностных ориентации в структуре жизненной перспективы, их роли в процессе профессионального самоопределения личности. Жизненные цели и планы являются событийным воплощением ценностных ориентации, которые находятся на более высоком уровне диспозиционной структуры личности и в силу этого определяют общую социальную направленность жизнедеятельности. Противоречия, возникающие на этом фоне, приводят к рассогласованию жизненной перспективы в содержательном и хронологическом аспектах.

В статье говорится о проведенном на факультете психологии в ЛГУ им.А.С.Пушкина исследовании и о полученных в ходе исследования результатах:

В начале исследования была проведена анкета, с целью изучения осознанности выбора профессии студентов первого курса Вуза. Было выявлено, что психологи осознанно выбрали данную специальность, но при возможности выбрали бы другую. Вторая группа - клинические психологи уверенны в правильности выбора данной специальности и осознанно выбрали её.

В ходе проведённого психодиагностического обследования двух групп были получены следующие результаты: проанализировав две группы с помощью статистического анализа по t-критерию Стьюдента выявлены значимые различия по методикам:

1. Опросник терминальных ценностей «Отец»;
2. Методика «Мотивация профессиональной деятельности»;
3. Методика Е.Б. Фанталовой «Уровень соотношения «ценности» и «доступности» в различных жизненных сферах»;
4. Опросник «Социально психологической комфортности образовательной среды Вуза».

Первая и вторая группа различаются по таким показателям как: внешняя положительная и отрицательная мотивации.

Были выявлены значимые различия первой и второй группы по таким показателям как собственный престиж, высокое материальное положение, развитие себя, достижение, профессиональная и семейная жизнь.

Выявлены значимые различия студентов первой группы и второй группы по показателю активная деятельная жизнь. У психологов этот показатель выше, это говорит о том, что для этих студентов важнее активная жизненная позиция.

В свою очередь были выявлены значимые различия студентов первой и второй группы по показателям уверенность в себе и познание. Психологи больше стремятся к повышению своей образованности, расширению своего кругозора.

Были выявлены значимые взаимосвязи в каждой группе респондентов и даны практические рекомендации.

Ключевые слова: студенты, мотив, ценностные ориентации, самоопределение,

самореализация, жизненные перспективы, проблема выбора.

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-338-352

Введение

Выбор определяющих направлений жизненного пути, основных линий самореализации личности – это прежде всего выбор главных жизненных ценностей, среди которых ценности труда, профессиональной деятельности могут занимать различное место - от всепоглощающей доминанты до весьма несущественного объекта ориентации. В соответствии с этим будут формироваться и жизненные цели, планы и притязания молодежи, определяющей свой профессиональный путь.

Социологи, изучающие проблемы профессионального самоопределения молодежи, приходят к выводу о том, что ценностные ориентации следует рассматривать как "основные компоненты механизма, осуществляющего внутреннюю регуляцию такой разновидности социального поведения, как выбор профессии".

Значение ценностного подхода к изучению жизненной и профессиональной перспективы обусловлено местом ценностных ориентации в структуре жизненной перспективы, их ролью в процессе профессионального самоопределения личности. Жизненные цели и планы являются, событийным воплощением ценностных ориентации, которые находятся на более высоком уровне диспозиционной структуры личности и в силу этого определяют общую социальную направленность жизнедеятельности. Противоречия, возникающие на этом фоне, приводят к рассогласованию жизненной перспективы в содержательном и хронологическом аспектах.

В нынешнее время очень актуальна проблема мотивов выбора профессии и ценностных ориентаций студентов: что для них является наиболее важным, как ценностные ориентации влияют на обучение и дальнейший выбор профессии.

Существует множество факторов, влияющих на выбор профессии юношами и девушками: мнение родителей, сверстников и школьного персонала; полоролевой фактор; уровень развития интеллекта, индивидуальные способности, а также такой немаловажный фактор, как интерес к тому или иному виду деятельности.

По А.И. Зелинченко и А.Г. Шмелёву, мотивационные факторы делятся на внутренние и внешние.

I. Внешние мотивационные факторы:

1. Факторы давления - рекомендации, советы, указания со стороны других людей, примеры героев кино, требования объективного характера (служба в армии, материальное положение внутри семьи), индивидуальные объективные обстоятельства (состояние здоровья).

2. Факторы притяжения-отталкивания - примеры со стороны непосредственного окружения человека; обыденные эталоны "социального преуспевания" (мода, престиж, предрассудки).

3. Факторы с относительной бессодержательной мотивировкой:

- этой профессии легко научиться;
- так поступили мои друзья;
- учебное заведение находится близко от дома;
- работа не очень трудная.

4. Факторы социально-экономического характера:

- люди с этой профессией везде нужны;
- материальные блага.

II. Внутренние мотивационные факторы (личные, профессиональные и жизненные планы):

1. Привлекает содержание этой профессии.
2. Наличие практических качеств.
3. Желание принести пользу обществу.
4. Притязание на общественное признание.
5. Присутствие интересов, склонностей, способностей.

Чем менее учащиеся информированы о мире профессий, о своих личностных качествах, тем более доминирующими факторами в выборе профессии являются внешние факторы (влияние родителей, материальный доход, престижность профессии и др.)

Учащиеся девятых, одиннадцатых классов, мало информированы о той или иной профессии и при выборе специальности многие принимают решение без серьезного обдумывания. Цена такой ошибки велика. Уже на первом курсе, в процессе обучения, некоторые студенты начинают понимать, что выбор специальности был неправильным. У большинства таких студентов пропадает интерес к обучению, они не видят дальнейшей перспективы.

В Ленинградском государственном университете имени А. С. Пушкина в период с февраля по март 2023 года проводилось психодиагностическое обследование с целью выявления взаимосвязи мотивов выбора профессии и ценностных ориентаций студентов первого курса факультета психологии. В исследовании приняли участие 52 человека в возрасте от 16 до 18 лет.

Для изучения мотивов выбора профессии и ценностных ориентаций студентов, были использованы следующие методики :

1. Опросник терминальных ценностей «Отец»;
2. Методика «Мотивация профессиональной деятельности»;
3. Анкета «Осознанность выбора профессии»;
4. Методика Е.Б. Фанталовой «Уровень соотношения «ценности» и «доступности» в различных жизненных сферах»;
5. Опросник «Социально психологической комфортности образовательной среды Вуза».

В ходе исследования мы получили следующие результаты.

В начале исследования была проведена анкета, с целью изучения осознанности выбора профессии студентов первого курса Вуза.

Было выявлено, что студенты, обучающиеся по направлению 37.03.01-Психология, профиль "Общий", выбрали данную специальность, но при возможности выбрали бы другую. Выяснилось, что на их выбор специальности больше повлияли близкие и СМИ.

Обучающиеся по специальности 37.05.01- Клиническая психология уверенны в правильности выбора данной специальности и осознанно выбрали её. На выбор специальности студентов этой группы больше повлияли близкие и друзья.

В ходе проведённого психодиагностического обследования двух групп были получены следующие результаты: проанализировав две группы с помощью статистического анализа по t - критерию Стьюдента выявлены значимые различия по всем методикам.

Выяснилось, что первая и вторая группа различаются по таким показателям как: внешняя положительная и отрицательная мотивации. У второй группы эти показатели выше, что говорит о том, что клинические психологи больше заинтересованы в мнении окружающих о себе, так как нуждаются в социальном одобрении своего поведения, стремятся к карьерному росту, к более высокому уровню материального благосостояния.

Таблица 1. Сравнительный анализ мотивов профессиональной деятельности студентов первой и второй группы.

Групповые статистики					
	Группа 1		Группа 2		Т-критерий Стьюдента
Мотивы	M ± m	σ	M ± m	σ	
ВМ (Внешняя мотивация)	4, 44 ±0,15	0,62	4,35± 0,17	0,7	0,41
ВПМ (Внешняя положительная мотивация	3, 28±0,28	0,75	3,76± 0,11	0,44	-2,36*
ВОМ (Внешняя отрицательная мотивация)	3,00± 0,21	0,91	3,71± 0,22	0,92	-2,28*

Примечания: * - уровень значимости различий 0,05; ** - уровень значимости различий 0,01; ***- уровень значимости различий 0,001.

При проведении сравнительного анализа ценностных ориентаций студентов первой и второй группы можно сделать вывод о том, что клинические психологи больше стремятся к уважению со стороны других, к постижению конкретных и ощутимых результатов в различные периоды жизни. Они заинтересованы в

объективной информации об особенностях своего характера, своих способностях. Также для этих студентов наиболее важными являются сферы профессиональной деятельности и благополучие семьи. Они стремятся к счастливой семейной жизни и хотят иметь такой уровень образования, который гарантирует высокую зарплату и другие виды материальных благ.

Таблица 2. Сравнительный анализ ценностных ориентаций студентов первой и второй группы.

Групповые статистики					
Ценностные ориентации	Группа 1		Группа 2		Т-критерий Стьюдента
	M ± m	σ	M ± m	σ	
1.Собственный престиж	27,00±1,16	4,92	31,71±1,93	7,97	-2,09*
2.Высокое материальное положение	31,94±1,23	5,23	37,24±1,43	5,91	-2,8**
3.Креативность	30,06±1,34	5,67	32,06±1,2	4,94	-1,12
4.Активно соц.	32,17±1,1	4,66	33,29±1,3	5,35	-0,66
5.Развитие себя	34,5±1,05	4,44	38,41±0,98	4,05	-2,73**
6.Достижение	31,94±1,05	4,45	37,53±1,12	4,64	-3,63***
7.Духовное удовлетворение	37±0,9	3,83	38,24±1,21	4,97	-0,82
8.Сохранение собственное индивидуальности	34,83±0,97	4,12	37,41±1,27	5,26	-1,61
9.Проф.жизнь	53±1,35	5,74	58,41±1,71	7,04	-2,49*
10.Обучение и образование	57,11±1,83	7,77	61,47±1,88	7,75	-1,66
11.Семейная жизнь	47,22±1,53	6,49	55,88±1,89	7,79	-3,56**
12.Общественная жизнь	51,39±1,65	6,99	55,53±2,22	9,15	-1,49
13.Увлечение	50,94±1,86	7,89	54,59±2,05	8,45	-1,32

Примечания: * - уровень значимости различий 0,05;** - уровень значимости различий 0,01; ***- уровень значимости различий 0,001.

Диагностика ценностных ориентаций и внутренних конфликтов проводилась с помощью авторской методики Фанталовой Е.Б.

Данная методика позволяет изучить систему ценностей и выявить степень внутренней неудовлетворенности человека и его вовлеченности, не всегда осознаваемой, в собственные внутренние конфликты. Был проведен сравнительный анализ первой и второй группы и обнаружены значимые различия по показателю активная деятельная жизнь (ценность). У первой группы этот показатель выше, что может объясняться тем, что для студентов первой группы наиболее важна активная жизненная позиция, эмоциональная насыщенность, в то время как значимые различия по показателю материально обеспеченная жизнь (ценность) выше у второй группы и для них наиболее важно материальное благосостояние.

Таблица 3. оценка достоверности отличий по показателю ценность.

Групповые статистики					
Шкалы	Группа №1		Группа №2		Т-критерий Стьюдента
	M ± m	σ	M ± m	σ	
1.Активная деятельная жизнь (ценность)	4±0,54	2,3	2,18±0,33	1,38	2,86**
2.Здоровье (ценность)	5,72±0,69	2,93	5,82±0,55	2,27	-0,11
3.Интересная работа (ценность)	4,56±0,45	192	4,41±0,38	1,58	0,24
4.Красота природы и искусства (ценность)	3,06±0,64	2,73	1,76±0,48	1,99	1,61
5. Любовь (ценность)	7,94±0,48	2,04	7,53±0,8	3,28	0,45
6.Материально - обеспеченная жизнь (ценность)	3,94±0,61	2,6	5,65±0,55	2,26	-2,07*
7.Наличие хороших и верных друзей (ценность)	7,17±0,54	2,28	6,71±0,74	3,04	0,51

8.Уверенность в себе (ценность)	6,22±0,53	2,24	5,65±0,52	2,15	0,78
9.Познание (ценность)	5,44±0,81	3,45	5,24±0,63	2,61	0,2
10.Свобода как независимость в поступках и действиях (ценность)	4,56±0,79	3,36	6,35±0,77	3,16	-1,63
11. Счастливая семейная жизнь (ценность)	8,33±0,87	3,71	9,29±0,59	2,42	-0,91
12. Творчество (ценность)	5,17±1	4,25	4,71±0,97	3,98	0,33

Примечания: - уровень значимости различий 0,05; ** - уровень значимости различий 0,01; ***- уровень значимости различий 0,001.

Так же был проведен сравнительный анализ ценностей по их более легкой достижимости и доступности для студентов первой и второй группы.

В результате анализа было выявлено, что психологи больше стремятся к повышению уровня образования, расширению своего кругозора, то есть эти студенты считают, что самое главное в жизни - это учиться и получать новые знания. В свою очередь клинические психологи, больше стремятся быть более смелыми, ведущими во всём, склонны решать свои проблемы без вмешательства посторонних (таблица 3)

Таблица 4. оценка достоверности отличий по показателю доступность.

Групповые статистики					
Шкалы	Группа №1		Группа №2		Т-критерий Стьюдента
	M ± m	σ	M ± m	σ	
1.Активная деятельная жизнь (доступность)	5,67±0,36	1,53	4,94±0,28	1,14	1,59
2.Здоровье (доступность)	5,39±0,58	2,45	5,76±0,6	2,46	-0,45
3.Интересная работа	4,39±0,32	1,38	4,35±0,48	1,97	-0,06

(доступность)					
4.Красота природы и искусства (доступность)	6,61±0,9	3,81	5,35±0,81	3,35	1,04
5. Любовь (доступность)	5,5±0,76	3,22	6,29±0,85	3,5	-0,7
6.Материально - обеспеченная жизнь (доступность)	2,83±0,51	2,15	2,53±0,48	1,97	0,44
7.Наличие хороших и верных друзей (доступность)	6,28±0,76	3,21	6,29±0,91	3,77	-0,01
8.Уверенность в себе (доступность)	5,06±0,68	2,88	7,24±0,52	2,14	-2,55*
9.Познание (доступность)	7,89±0,52	2,22	5,59±0,66	2,72	2,73**
10.Свобода как независимость в поступках и действиях (доступность)	6,11±0,79	3,36	6,35±0,77	3,16	-0,22
11. Счастливая семейная жизнь (доступность)	3,78±0,99	4,21	4,82±0,92	3,8	-0,77
12. Творчество (доступность)	6,11±0,77	3,27	6,53±1,07	4,43	-0,32

Примечания: * - уровень значимости различий 0,05;** - уровень значимости различий 0,01; ***- уровень значимости различий 0,001.

Так же у студентов первой и второй группы были выявлены уровни выраженности внутренних конфликтов. У 10 студентов – низкий уровень, у 18 студентов – средний уровень, у 7 студентов высокий уровень. Данные представлены в таблице №5.

Таблица №5 - уровни дезинтеграции в мотивационно-личностной сфере студентов.

Уровни дезинтеграции в мотивационно–личностной сфере	Количество студентов

Низки уровень (менее 27)	10
Средний уровень (27-47)	18
Высокий уровень (более 47)	7

В результате анализа методики «СПКС», были обнаружены значимые различия между первой и второй группой. Данные различия говорят о том, что у клинических психологов наиболее достигнута идентичность с учебным заведением, и они комфортно чувствуют себя в своей группе, также у студентов этой группы наиболее адекватная самооценка.

Таблица 6. Сравнительный анализ социально-психологической комфортности студентов.

Групповые статистики						
		Группа 1		Группа 2		Т-критерий Стьюдента
Наименование шкалы		M ± m	σ	M ± m	σ	
1.Идентичность с социальной средой учебного заведения		2,89±0,53	2,25	4,53±0,61	2,53	-2,03*
2. Мотивация к обучению		5,06±0,36	1,51	5,29±0,33	1,36	-0,49
3. Самооценка		3,44±0,41	1,76	5,12±0,53	2,20	-2,47*
4. Степень удовлетворения потребности в безопасности		4,28±0,58	2,44	5,24±0,74	3,03	-1,02
5.Профессиональная пригодность		4,06±0,4	1,7	4,71±0,53	2,17	-0,98
6.СПКС		5,22±0,46	1,96	6,82±0,61	2,53	-2,09*

Примечания: * - уровень значимости различий 0,05; ** - уровень значимости различий 0,01; ***- уровень значимости различий 0,001.

В ходе корреляционного анализа были выявлены различия во взаимосвязях психологических характеристик у студентов первой и второй группы.

В первой группе: существует отрицательная взаимосвязь между посещаемостью и собственным престижем, высоким материальным положением, семейной жизнью, внешней положительной мотивацией, активной деятельной жизнью, следовательно, чем больше студенты посещают занятия, тем меньше они заинтересованы в

материальном благосостоянии и благополучии семьи, также у них менее эмоционально насыщенная жизнь.

Существует положительная взаимосвязь между высоким материальным положением и внешне положительной мотивацией, материально обеспеченной жизнью, счастливой семейной жизнью, следовательно, чем больше стремление к продвижению по работе, тем выше материальное положение, а также желание избегать критики со стороны руководителя или коллег.

У второй группы существует взаимосвязь между креативностью и внешней мотивацией, следовательно, чем больше человек стремится к реализации своих творческих возможностей, тем важнее для него удовлетворение от процесса и результата работы.

Существует положительная корреляционная взаимосвязь между сохранением собственной индивидуальности и внешней мотивацией, идентичностью с социальной средой учебного заведений, мотивацией к обучению, следовательно, чем выше мотивация к обучению, тем больше человек стремится к независимости от других людей, к получению удовлетворения от процесса и результата работы.

Полученные эмпирические данные и процедуры исследования позволили сформулировать практические рекомендации:

Необходимо вводить профессиональное просвещение, которое должно включать знакомство с существующими профессиями, в том числе с типами и сферами профессиональной деятельности. Важно разъяснять учащимся понятия «профессия», «специальность», «должность». Знакомить с требованиями, предъявляемыми к человеку каждой профессии и с профессионально важными качествами. В итоге учащиеся должны иметь четкое представление о том, кто и с какой целью должен заниматься определенной профессиональной деятельностью.

Учащимся нуждающимся в профессиональном самоопределении важно предоставлять информацию о возможных направлениях профессиональной деятельности, наиболее соответствующих психологическим, психофизиологическим, физиологическим особенностям, на основе результатов психологической, психофизиологической и медицинской диагностики; в дальнейшем необходима психологическая поддержка студентов, а так же индивидуальные консультации, помощь в составлении резюме, подготовка к собеседованию, стратегия поиска работы и развития карьеры.

Список литературы

1. Абрамова Г.С. Практическая психология / Г.С.Абрамова. – Москва: Академический проект, 2003. – 480 с.
2. Аминов Н.А., Молоканов М.В. О компонентах специальных способностей будущих школьных психологов // Психол. журнал, 2001. – Т. 13. – № 5. – С. 104-109.
3. Андреева Г. М. Социальная психология. – Москва: Аспект Пресс, 2009. – 363 с.

4. Волков Е.С. Зависимость ценностных ориентаций студентов от смены видов деятельности / Е.С.Волков. – Москва, 2001.
5. Герасимова А.С. Теория учебной мотивации в отечественной психологии/ А.С. Герасимова. – Москва: Научение, 2001. – 180 с.
6. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и ценностные ориентации личности. Психология личности в трудах отечественных психологов / Е.И. Головаха. – Санкт Петербург: Питер, 2000.
7. Здравомыслов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности / А.Г.Здравомыслов. – Москва: Просвещение, 2006. – 223 с.
8. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. – Санкт Петербург: Питер, 2002. – 512 с.
9. Куницына И.А., Гайворонская И.Б., Куницын Н.В. Качественные и количественные методы психологических и педагогических исследований: учебно-методическое пособие / И.А. Куницына, И.Б. Гайворонская, Н.В. Куницын. – Санкт Петербург: ЛГУ им. А.С. Пушкина, 2015. – 101 с.
10. Маклаков А.Г. Общая психология. Учебник для вузов. – Санкт Петербург: Питер, 2019.
11. Немов Р.С. Психология в 3-х томах. Т. 1. Общие основы психологии. –Москва: Владос, 2013. – 688 с.
12. Рубцов В.В. Перспективы развития психологического образования // В.В. Рубцов. – Санкт Петербург: Психологическая наука и образование, 2010. –№ 1.
13. Яницкий М.С. Ценностные ориентации личности как динамическая система / М.С. Яницкий. – Москва, 2005.
14. Ярулина Л. Р. Развитие учебной мотивации студентов // Социс. –2007. – № 4. – С.30–32.
15. Ярулина Л.Р. Ценностные ориентации студентов негосударственных высших учебных заведений / Л.Р. Яруллина. – Москва, 2008.

И.Б. Гайворонская[1], Е.Д.Любимова[2], А.Қ.Нуракенова[3]

[1,2] А.С. Пушкин атындағы Ленинград мемлекеттік университеті,
Санкт-Петербург, Ресей
[3] Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Астана, Қазақстан

Мамандық таңдау мотивтері және ЖОО бірінші курс психолог студенттерінің құндылық бағдарлары

Аңдатпа. Мақалада мамандық таңдау мәселесі, мектеп бітіруші оқушылардың алдында тұрған қиындықтар туралы айтылады. Сондай-ақ психолог мамандығын таңдау мотивтері және жоғары оқу орындары студенттерінің құндылық бағдарлары, өмірлік және кәсіби перспективаны зерттеуге құндылық көзқарастың маңыздылығы

туралы, бұл өмірлік перспектива құрылымындағы құндылық бағдарларының орнына, олардың жеке тұлғаның кәсіби өзін-өзі анықтау процесіндегі рөліне байланысты. Өмірлік мақсаттар мен жоспарлар – бұл тұлғаның диспозициялық құрылымының жоғары деңгейінде болатын және осыған байланысты өмірдің жалпы әлеуметтік бағытын анықтайтын құндылық бағдарларының оқиғалы көрінісі. Осы фонда туындайтын қайшылықтар өмірлік перспективаның мазмұнды және хронологиялық аспектілерде сәйкес келмеуіне әкеледі.

Мақалада А.С.Пушкин атындағы ЛМУ-дағы психология факультетінде өткізілген зерттеу іс-шаралары және зерттеу барысында алынған нәтижелер туралы айтылады.

Зерттеудің басында университеттің бірінші курс студенттерінің мамандығын таңдау туралы хабардарлықты зерттеу мақсатында сауалнама жүргізілді. Психологтар бұл мамандықты саналы түрде таңдағаны, бірақ мүмкін болса, басқасын таңдайтыны анықталды. Екінші топ – клиникалық психологтар бұл мамандықты таңдаудың дұрыстығына сенімді және оны саналы түрде таңдағаны анықталды.

Екі топты психодиагностикалық зерттеу барысында келесі нәтижелер алынды: студенттің t-критерийі бойынша статистикалық талдаудың көмегімен екі топты талдағаннан кейін әдістемелер бойынша айтарлықтай айырмашылықтар анықталды:

1. "Әке" терминалдық құндылықтар сауалнамасы;
2. "Кәсіби қызметті ынталандыру" әдістемесі;
3. Е.Б.Фанталованың "әр түрлі өмірлік салалардағы "құндылық" пен "қол жетімділік" арақатынасының деңгейі" әдістемесі;
4. "ЖОО білім беру ортасының әлеуметтік психологиялық жайлылығы" сауалнамасы.

Бірінші және екінші топ келесі көрсеткіштер бойынша ерекшеленеді: сыртқы оң және теріс мотивациялар.

Бірінші және екінші топтардың өзіндік беделі, жоғары материалдық жағдайы, өзін-өзі дамыту, жетістігі, кәсіби және отбасылық өмірі сияқты көрсеткіштер бойынша елеулі айырмашылықтары анықталды.

Белсенді өмір көрсеткіші бойынша бірінші топ пен екінші топ студенттерінің елеулі айырмашылықтары анықталды. Психологтарда бұл көрсеткіш жоғары, бұл студенттер үшін белсенді өмірлік ұстаным маңыздырақ екенін көрсетеді.

Өз кезегінде бірінші және екінші топ студенттерінің өзіне деген сенімділік пен таным көрсеткіштері бойынша елеулі айырмашылықтары анықталды. Психологтар өздерінің білімін арттыруға, көкжиектерін кеңейтуге көбірек ұмтылады.

Респонденттердің әрбір тобында маңызды өзара байланыстар анықталып, практикалық ұсыныстар берілді.

Түйін сөздер: студенттер, мотив, құндылық бағдарлары, өзін-өзі анықтау, өзін-өзі жүзеге асыру, өмірлік перспективалар, таңдау мәселесі.

I.B. Gayvoronskaya[1], E.D. Lyubimova[2], A.K.Nurakenova[3]

[1.2] Leningrad State University named after A.S. Pushkin, St. Petersburg, Russia
[3] L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Motives for career choice and value orientations of first-year psychology students

Abstract. The article considers the problem of choosing a profession and the difficulties that students in the final grades of school have to face. And also, it presents the motives for choosing the profession of a psychologist and the value orientations of university students, about the significance of the value approach to the study of life and professional prospects, which is due to the place of value orientations in the structure of life prospects, their role in the process of professional self-determination of the individual. Life goals and plans are the eventual embodiment of value orientations that are at a higher level of the dispositional structure of the personality and, therefore, determine the general social orientation of life. The contradictions that arise against this background lead to a mismatch of life perspectives in the content and chronological aspects.

The article focuses on a study conducted at the Faculty of Psychology at Leningrad State University named after A.S. Pushkin and the results obtained during the study:

At the beginning of the study, a questionnaire was conducted in order to study the awareness of the choice of profession of first-year students at the university. It was found that psychologists consciously chose this specialty but would choose another if possible. The second group - clinical psychologists are confident in the correct choice of this specialty and consciously chose it.

In the course of the psychodiagnostic examination of the two groups, there were obtained following results: after analyzing the two groups using statistical analysis according to the Student's t-test, significant differences were revealed by the methods:

1. Questionnaire of terminal values "Father";

2. Methodology "Motivation of professional activity";

3. E.B. Fantalova "The level of correlation between "value" and "accessibility" in various spheres of life";

4. Questionnaire "Socio-psychological comfort of the educational environment of the University."

The first and second groups differ in such indicators as external positive and negative motivation.

Significant differences between the first and second groups were revealed in terms of such indicators as their own prestige, high financial position, self-development, achievement, and professional and family life.

Significant differences between the students of the first group and the second group in terms of active life were revealed. For psychologists, this figure is higher, which indicates that an active life position is more important for these students.

In turn, significant differences were revealed between the students of the first and second groups in terms of self-confidence and cognition. Psychologists tend to improve their education and expand their horizons.

Significant relationships were identified in each group of respondents and there were given practical recommendations.

Keywords: students, motive, value orientations, self-determination, self-realization, life prospects, the problem of choice.

References

1. Abramova G.S. Prakticheskaja psihologija [Practical psychology], (Moscow, Academic project, 2003, 480 p.), [in Russian].
2. Aminov N.A., Molokanov M.V. O komponentah special'nyh sposobnostej budushhih shkol'nyh psihologov. Psihol. zhurnal [On the components of special abilities of future school psychologists. Psychol. Magazine], 2001 Vol. 13. No. 5. P. 104-109, [in Russian].
3. Andreeva G.M. Social'naja psihologija [Social psychology]. (Moscow, Aspect Press, 2009, 363 p.), [in Russian].
4. Volkov E.S. Zavisimost' cennostnyh orientacij studentov ot smeny vidov dejatel'nosti [Dependence of value orientations of students on the change of activities]. (Moscow, 2001), [in Russian].
5. Gerasimova A. S. The theory of educational motivation in domestic psychology [Teorija uchebnoj motivacii v otechestvennoj psihologii]. (Moscow, Learning, 2001, 180 p.), [in Russian].
6. Golovakha E.I. Zhiznennaja perspektiva i cennostnye orientacii lichnosti. Psihologija lichnosti v trudah otechestvennyh psihologov [Life perspective and value orientations of the individual. Psychology of personality in the works of domestic psychologists]. (St. Petersburg, Peter, 2000), [in Russian].
7. Zdravomyslov A.G. Potrebnosti. Interesy. Cennosti [Needs. Interests. Values] (Moscow, Enlightenment, 2006, 223 p.), [in Russian].
8. Ilyin E.P. Motivacija i motivy [Motivation and motives]. (St. Petersburg, Piter, 2002, 512 p.), [in Russian].
9. Kachestvennye i kolichestvennye metody psihologicheskih i pedagogicheskih issledovanij: uchebno-metodicheskoe posobie [Qualitative and quantitative methods of psychological and pedagogical research: teaching aid]. (St. Petersburg, Leningrad State University im. A.S. Pushkin, 2015, 101 p.), [in Russian].
10. Maklakov A.G. Obshhaja psihologija. Uchebnik dlja vuzov [General psychology. Textbook for universities], (Peter, 2019), [in Russian].
11. Nemov R.S. Psihologija v 3-h tomah. T. 1. Obshhie osnovy psihologi [Psychology in 3 volumes. T. 1. General foundations of psychology]. (Moscow, Vlados, 2013, 688 p.), [in Russian].
12. Rubtsov V.V. Perspektivy razvitija psihologicheskogo obrazovanija [Prospects for the development of psychological education]. Psychological science and education, 2010. No. 1, [in Russian].

13. Yanitsky M.S. Cennostnye orientacii lichnosti kak dinamicheskaja sistema [Personal value orientations as a dynamic system]. (Moscow, 2005), [in Russian].
14. Yarulina L. R. Razvitie uchebnoj motivacii studentov. Socis [Development of educational motivation of students. Socis]. 2007. No. 4. P. 30–32, [in Russian].
15. Yarulina L.R. Cennostnye orientacii studentov negosudarstvennyh vysshih uchebnyh zavedenij [Value orientations of students of non-state higher educational institutions]. (Moscow, 2008), [in Russian].

Сведения об авторах:

Гайворонская И.Б. – **автор для корреспонденции,** декан факультета психологии, кандидат психологических наук, доцент кафедры общей и прикладной психологии Ленинградского государственного университета имени А.С. Пушкина, Санкт-Петербург, Россия.

Любимова Е.Д. – ассистент кафедры общей и прикладной психологии, Ленинградского государственного университета имени А.С. Пушкина, Санкт-Петербург, Россия.

Нуракенова А.К. – докторант 2-курса специальности «Психология», Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Gaivoronskaya I.B. – **Corresponding author,** Dean of the Faculty of Psychology, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of General and Applied Psychology, Leningrad State University named after A.S.Pushkin, St. Petersburg, Russia.

Lyubimova E.D. – Assistant of the Department of General and Applied Psychology, Leningrad State University named after A.S.Pushkin, St. Petersburg, Russia.

Nurakenova A.K.– The 2nd year doctoral student in "Psychology", L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

IRSTI 15.01

A.I. Kurmanova, B.Sh. Baizhumanova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
(E-mail: kurmanova_0111@mail.ru)

Stress tolerance and features of student self-regulation during the pandemic period

Abstract. The coronavirus disease pandemic (COVID-19) of 2019 is a public health emergency all over the world, and in particular in our republic. This problem also poses serious questions in the context of psychological health. One of the problems is self-isolation, accompanied by intensive inclusion in the digital information environment, which has led to a deterioration in the psychological well-being of students and the emergence of stress. This article deals with the problem of a low level of stress tolerance of students during the post-COVID training regime.

During the coronavirus pandemic, measures were introduced around the world to stabilize the social, economic, and political spheres of life. Nevertheless, the pandemic has harmed both the way people live and their affective states. In this regard, the problem of increasing the stress resistance of students at the present stage is of particular importance.

As the COVID-19 pandemic strengthens around the world, all areas of life, including daily activities, education, and economic and social sectors, have experienced significant downturns. While all subpopulations are affected by COVID-19, students are particularly vulnerable given their transition to emerging adulthood surrounded by broad future opportunities. Students are bearing a disproportionate burden of psychosocial illness, according to growing evidence, which can be attributed to the uncertainty surrounding the course of the pandemic and the sudden shift to online education. Stress becomes an integral part of student life and leads to violations of behavioral, emotional, cognitive, and motivational areas of activity. In addition, many businesses have reduced their recruitment efforts, leaving limited employment for students and more competition in the graduate labor market. The coronavirus infection has forced people to stay in their homes for several months, and this is a very difficult task.

Keywords: pandemic, stress, isolation, meta-resource.

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-353-360

Introduction

The Government of the Republic of Kazakhstan introduced quarantine during the COVID-19 pandemic, in connection with which educational institutions transferred the learning process to an online format in just a few days. I would like to note the forced transition to a completely new way of learning, as well as significant changes in the usual way of life associated with the pandemic, caused a stressful situation, including participants in the educational process.

According to the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, 84% of students studied in a distance format. At the same time, 16% studied in a mixed format. During this difficult time, the state provided laptops and Internet modems for students to study online.

According to S. Taylor's research, the term "COVID-stress syndrome" is described by strong fear [1]. During the study, which involved 7,000 adults from the United States and Canada, psychologist Steven Taylor even introduced a new term "COVID stress syndrome" (COVID stress syndrome). It appeared in 25% of the subjects. "These people face strong fears of catching an infection. They worry about the social and economic consequences of COVID-19. They constantly monitor the news on this topic, which further increases their anxiety," says the scientist. He notes that there is another symptom of COVID-19 stress — xenophobic tendencies — fears that foreigners and strangers may be carriers of the virus.

Studies have reported that COVID-19 stress hurts both the mental health and academic processes of students. It has been stated that the stress caused by COVID-19 in university students during the pandemic causes stress.

First, there were mentions of stress in the works of V. Wundt, W. James, R. Manning, W. Cannon, and the psychophysiologist Hans Selye is considered to be the founder of the doctrine of stress. "Nature" was published in July 1936 in his letter to the editor "Stress (general adaptation syndrome) – this is a non-specific reaction of the body in response to any adverse effect. In another way, we can say that this is a complex of changes that occur in the body in case of danger: the level of adrenaline in the blood sharply increases, blood pressure increases, pulse quickens, blood vessels expand, the intensity of brain and muscular apparatus activity increases, hunger is suppressed and about 1400 other psychophysiological changes occur. in this sense, stress exists as a survival device. Depending on the severity, stress can have both a positive and a negative impact on the activity (until its complete disorganization)," according to G. Selye. And so we can understand that stress is a psychophysiological reaction that is an integral part of the personality. It is impossible to avoid it in the conditions of our existence, but it is worth saying that it is not so necessary, because stress can harden a person's psyche and prepare him for more difficult situations that will occur throughout his life.

Various stress phenomena have been studied by such researchers as G. Villianson, S. Cohen, S. Madi, G.Selye, K. Horney, R. Lazarus, and S. Folkman (Lazarus, Folkman, 1986). In their research, stress is associated with the well-being of the individual and its relationship with the environment. relationships with the environment that put the resources at the disposal of the organism to the test and in some cases may exceed them.

Yu.S. Savenko (1985) defines psychological stress as a state in which a person finds himself in conditions that prevent his self-actualization.

In turn, I.K. Weinstein in his works defined stress as a state of the body that is characterized by the deployment of the mechanism of general adaptation, which in turn provides a positive background for providing specific homeostatic reactions and mobilization of the body's protective abilities.

From the point of view of V.P. Chupina, stress is a non-specific component of the adaptation reaction, which ensures the involvement of plastic and energy reserves in order to carry out a specific adaptive restructuring of the body's systems.

According to E. Fromm (1995), stress is a special type of emotional situation in

which the adaptive ability of the individual is impaired. The success of students' training is largely due to the possibilities of mental regulation of their state, behavior and life. Timely identification of persons prone to neuropsychic breakdowns, disciplinary violations, destructive behavior can become a decisive condition for the success of both individual and group adaptation of students to study at a university. Based on this, the solution of the problems of improving professional psychological selection and methods for determining the neuropsychic stability of young people when entering universities is of particular relevance. Students must be able to adapt for professional development.

Thus, F. Folkman and T. Lazarus defined stress as a specific relationship between a person and the environment, which is assessed by the person himself as burdensome, exceeding his resources, and endangering his well-being. The experience of face-to-face attendance of classes had the greatest impact on student satisfaction. Online learning has had a major impact on student life and, consequently, on the university experience as a whole. Virtual courses complicate social interaction and communication with like-minded people. Online learning has also affected the way students communicate with each other and made it more difficult for the natural interactions that come with classroom activities and common interests.

In turn, D. Cox noted in his works that stress is defined as a kind of psychological state that is part of a more voluminous process of interaction between an individual and the working environment and reflects this process. That is, stress is understood as a state of mental stress that occurs in a person in the process of activity in difficult, difficult conditions and circumstances.

J. Everly (1965) considers the essence of a stressful situation to be the loss of control over the situation, the refusal to react. Therefore, in stressful situations, students should have an increased level of self-regulation.

In many cases, an individual cannot cope with stress. Sharon Melnik, a psychologist specializing in the topic of stress tolerance, states that "stress begins when, in certain circumstances, the demands that are placed on you exceed the ability to control them." Having sufficient control over the situation implies mental stability, the less a person psychologically and physically torments himself.

In the modern world, the problem associated with the disclosure of the features and patterns of mental regulation and self-regulation of a person's activity occupies one of the central places in the general context of the study of the human psyche. Self-regulation is directly related to the problem of stress and stress tolerance, which in modern conditions are gaining increasing scientific and practical interest.

Self-regulation, from the point of view of A. Adler, is an internal condition of a person's personal growth [2]. Also, self-regulation is one of the ways a person constructs his own developing space, where the development and acceptance of the content of activities (including educational, educational, professional) takes place, the development of his own style of activity [3].

B.V. Zeigarnik considers self-regulation as a conscious process that is aimed at controlling one's behavior [4].

Sheriyazdanova H.T. notes the need to develop psychological training for professional development in her work. Therefore, there is a need to develop psychological safety for the professional development of students.

In psychology, the term "psychological safety" was first designated by Harvard Business School professor Amy S. Edmondson. According to the scientist, a person in the team should have a general confidence that he is safe for interpersonal risk, that such trust allows him to create a climate of psychological safety, express and share his ideas.

The scientist's study believes that luck and activity are very important for building a psychologically safe environment, analyzing and maintaining mutually agreed norms in the group. In this regard, universities have the task of training competent specialists who know how to professionally develop, create a psychological climate of security, express and share their ideas for people, in connection with which, according to the scientist, this is important.

In Timothy Clark's study in psychologically safe groups, people feel they value their status and honor. According to the results of the study, psychological safety is considered as an important condition for the development of team training and group dynamics (Clark, Timothy R.) .3 In this regard, a student with high psychological safety does not engage in the activities he wants. Does it of his choice and is responsible for it, does not depend, so does not suffer from addiction. The student is emotionally stable, does not give free rein to emotions, solves any situation, wisely. By discovering the difference between other people's true feelings and views, he realizes that they are individuals who have their own characteristics and differences, can analyze the causes of certain events in his life, and predict where this will lead.

According to the conclusion of E. Erickson, psychological health reveals the internal complexity of the person, connects the features of a vital person with age characteristics.

In the work, E. Fromm and P. Tillich study the psychological health of cultural and historical, linking it with the peculiarities of the disease. K. Horney was one of the first to draw attention to the social aspect of mental health issues.

The work of Michael Argyle describes the happiness of the personality, the connection with psychological health, that is, a person with strong psychological health, a person psychologically happy, a person who rejoices in anyone. And a person who is not satisfied with anything has problems with psychological health, such a person cannot be happy. Therefore, only a person with good psychological health can be happy.

V. Nikolaeva defines this concept in this way: "... self-regulation is a systemic process that ensures adequate variability plasticity of the subject's vital activity at any level" [5, p. 241].

In the system-activity theory (L.G. Dikaya), self-regulation is considered both as an activity and as a system.

Self–regulation of functional states is an activity that is associated with the adaptation and professional sphere of a person. As a system, self-regulation is considered in the context of a person's transition from the unconscious to the conscious. Students should improve themselves for professional development.

In the system-functional theory (A.O. Prokhorov), self-regulation is considered as a transition from one mental state to another, which is associated with the reflection of the existing state and ideas about a new, desired state. As a result of the conscious image, the corresponding motives are activated [6]. So, self-regulation performs one of the leading functions of our psyche. For students, the ability to self-regulate is an integral part of academic life, which determines the ability to adapt. After all, emotional self–regulation is a group of techniques and methods that are aimed at correcting the psychophysiological state, thanks to which the optimal functioning of body functions is achieved. Students need to have an idea about the ways of self-regulation. This requires training and, if necessary, expert advice. In a stressful situation, self-regulation helps in a learning situation.

Based on general scientific research, we have identified conditions that contribute to the development of psychological stress and self-regulation. Self–regulation is a kind of adjustment by an individual of his personal inner world and himself for further adaptation. That is, it is the ability to consciously and in an organized manner influence one's own psyche to change its characteristics in the desired and expected direction.

Thus, self–regulation is a conscious, multilevel, subjective activity aimed at setting and achieving goals, carried out through an election system. The system of self-regulation leads to a certain state of the entire human psyche, "helps" to take a subjective position, which is expressed in setting and achieving various goals, taking into account the current situation in the relationship between man and the world.

The problem of stress and stress resistance in modern conditions is gaining increasing scientific and practical interest in connection with the active and continuous growth of political, economic, technogenic, environmental, social and personal extremes of living conditions.

It should be noted that stress is defined as a kind of psychological state that is part of a larger process of interaction between an individual and the working environment and reflects this process.

Список литературы

1. Taylor S. The Psychology of Pandemics. – Cambridge: Scholars Publishing, 2019. –178 p.
2. Адлер А. Индивидуальная психология / А. Адлер. – Москва, 2017. – 256 с.
3. Кречетников К.Г. Стресс и управление стрессом в деятельности руководителя // Современные тенденции в экономике и менеджменте: новый взгляд. – 2016. – № 40-2. – С.22-28.
4. Жученко, О.А. Особенности саморегуляции студентов с разной направленностью компонентов при прогнозировании исхода

экзаменационной ситуации // Вестник Пермского университета: Философия. Психология. Социология. – 2013. – № 2 (14). – С. 137-141.
5. Майдокина, Л.Г. Развитие навыков саморегуляции // Теоретическая и экспериментальная психология. – 2015. – Том 3. – № 1. – С.79-83.
6. Бодров, В.А. Проблема преодоления стресса // Психологический журнал. – 2006. –№ 2. – С.113-123.

А.И. Курманова, Б.Ш. Байжуманова

Л.Н. Гумилева атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Пандемия кезіндегі студенттердің стресске төзімділігі және өзін-өзі реттеу ерекшеліктері

Аңдатпа. Коронавирустық ауру пандемиясы (COVID-19) - бүкіл әлемдегі, атап айтқанда біздің республикамыздағы қоғамдық денсаулық сақтаудың төтенше жағдайы. Бұл проблема психологиялық денсаулық тұрғысынан да маңызды мәселелерді көтереді. Проблемалардың бірі - цифрлық ақпараттық ортаға қарқынды қосылумен бірге өзін-өзі оқшаулау, бұл студенттердің психологиялық көңіл-күйінің нашарлауына және стресстің туындауына әкеп соқтырды. Бұл мақалада оқушылардың оқудан кейінгі оқу режимі кезінде стресске төзімділігінің төмен деңгейі мәселесі қарастырылады.

Коронавирус пандемиясы кезінде бүкіл әлем бойынша өмірдің әлеуметтік, экономикалық және саяси салаларын тұрақтандыру шаралары енгізілді. Дегенмен, пандемия адамдардың өмір сүруіне де, оның құштарлық жағдайына да нұқсан келтірді. Осыған байланысты оқушылардың стресске төзімділігін арттыру проблемасы осы кезеңде ерекше мәнге ие.

COVID-19 пандемиясының күшеюіне қарай бүкіл әлемде күнделікті қызметті, білім беруді, экономикалық және әлеуметтік секторларды қоса алғанда, өмірдің барлық салаларында айтарлықтай құлдыраулар орын алуда. Халықтың барлық кіші топтары COVID-19-ға қатысты болса, студенттер олардың болашақ мүмкіндіктерінің кең ауқымында ересек өмірге көшуін ескере отырып, әсіресе осал. Өсіп келе жатқан мәліметтерге сәйкес, студенттер психоәлеуметтік аурулардың тепе-тең емес ауыртпалығын көтереді, мұны пандемия ағымына байланысты белгісіздікпен және онлайн-білімге кенеттен көшумен түсіндіруге болады. Стресс студенттік өмірдің ажырамас бөлігіне айналып, жүргізуде.

Түйін сөздер: пандемия, стресс, оқшаулану, метаресурс.

А.И. Курманова, Б.Ш. Байжуманова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Стрессоустойчивость и особенности саморегуляции студентов в период пандемии

Аннотация. Пандемия коронавирусной болезни (COVID-19) 2019 года - чрезвычайная ситуация общественного здравоохранения во всем мире, и в частности в нашей республике. Эта проблема также ставит серьезные вопросы в контексте психологического здоровья. Одна из проблем - самоизоляция, сопровождающаяся интенсивным включением в цифровую информационную среду, что привело к ухудшению психологического самочувствия студентов и возникновению стресса. В данной статье рассматривается проблема низкого уровня стрессоустойчивости учащихся во время режима обучения после КОВИД.

Во время пандемии коронавируса по всему миру были введены меры по стабилизации социальной, экономической и политической сфер жизни. Тем не менее, пандемия нанесла ущерб как тому, как люди живут, так и его страстному состоянию. В этой связи особое значение на данном этапе имеет проблема повышения стрессоустойчивости учащихся.

Ключевые слова: пандемия, стресс, изоляция, метаресурс.

References

1. Taylor S. The Psychology of Pandemics. (Cambridge, Scholars Publishing, 2019, 178 p.).
2. Adler A. Individual'naja psihologija [Individual psychology]. (Moscow, 2017, 256 p.), [in Russian].
3. Krechetnikov K.G. Stress i upravlenie stressom v dejatel'nosti rukovoditelja. Sovremennye tendencii v jekonomike i menedzhmente: novyj vzgljad [Stress, and stress management in the activities of the head. Modern trends in economics and management: a new look]. 2016. No.40-2. P.22 - 28, [in Russian].
4. Zhuchenko O.A. Osobennosti samoreguljacii studentov s raznoj napravlennost'ju komponentov pri prognozirovanii ishoda jekzamenacionnoj situacii. Vestnik Permskogo universiteta: Filosofija. Psihologija. Sociologija [Features of self-regulation of students with different orientation of components in predicting the outcome of the examination situation. Bulletin of Perm University: Philosophy. Psychology. Sociology]. 2013. No.2 (14). P. 137-141, [in Russian].
5. Maydokina L.G. Razvitie navykov samoreguljacii // Teoreticheskaja i jeksperimental'naja psihologija [Development of self-regulation skills. Theoretical and experimental psychology]. 2015. Vol.3. No.1. P.79-83, [in Russian].

6. Bodrov V.A. Problema preodolenija stressa. Psihologicheskij zhurnal [The problem of overcoming stress. Psychological Journal]. 2006. No.2. P.113-123, [in Russian].

Information about the authors:

Kurmanova A.I. – **Corresponding author,** the 2nd year Ph.D. student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Bayzhumanova B.Sh. – Candidate of Psychology, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Курманова А.И. – **корреспонденция үшін автор,** 2 курс докторанты, Л.Н. Гумилева атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Байжуманова Б.Ш. – психология ғылымдарының кандидаты, доцент, Л.Н. Гумилева атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

МРНТИ 15.21.51

Д.Т. Махметова, Ш.У. Унгарбаева

Жетысуский университет имени И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан
(E-mail: mahmetova_darina@mail.ru)

Психолого-педагогические основы развития гибких навыков в условиях профессионального образования

Аннотация. На сегодняшний день в условиях трансформации системы образования большое значение приобретает формирование универсальных навыков у будущих специалистов. Актуальность статьи заключается в необходимости внедрения комплексных психолого-педагогических основ в развитие гибких навыков (soft skills) у учащихся высших учебных заведений в процессе освоения программы профессионального образования.

Целью статьи является определение психолого-педагогических основ развития гибких навыков (soft skills) обучающихся в условиях профессионального образования в высшем учебном заведении.

Методологической основой нашего исследования является личностный подход, который предполагает учет индивидуальных особенностей каждого испытуемого. Кроме того, деятельностный подход и системный подход в педагогике, ориентированы на комплексное изучение гибких навыков в контексте внутренних и внешних условий влияющих на структуру личности. Также рассматриваются положения акмеологического и уровневого подходов.

В данной статье на основе анализа научных трудов об особенностях гибких навыков, была обоснована значимость исследования данных навыков и необходимость их развития у будущих специалистов, которая продиктована процессом глобализации. В результате оценки структурных компонентов гибких навыков, была обоснована необходимость проведения дальнейшей опытно-экспериментальной работы по развитию гибких навыков у учащихся высшего учебного заведения. Результатом данного исследования является теоретическое и практическое обоснование значимости формирования гибких навыков обучающихся в университете.

Научная новизна заключается в том, что полученные данные являются теоретической основой для разработки специальной программы, направленной на развитие гибких навыков в условиях профессионального образования в высшей школе. Кроме того, систематизированная информация по проблеме исследования может быть использована материал для совершенствования программ социально-интеллектуального развития человека в условиях профессионального становления.

Практическая значимость данной статьи фокусируется на использовании результатов теоретического анализа в совершенствовании программ подготовки будущих специалистов к профессиональной деятельности. Вследствие чего, будущий специалист будет иметь высокий уровень профессионализма, психологическую гибкость в процессе адаптации к интенсивным изменениям, а также молодые специалисты научатся эффективно распределять и структурировать информацию и будут владеть информационно-коммуникационной культурой.

Ключевые слова: гибкие навыки, профессиональное образование, эмоциональный интеллект, высшая школа, когнитивная гибкость, лидерские навыки.

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-361-378

Введение

В условиях перманентной трансформации системы образования, в обществе возрастает значимость человеческого капитала. Нужно отметить, что это необходимо

для того, чтобы создать высокообразованное общество. Как результат возрастают требования к профессиональным и личностным компетенциям специалистов, которые будут соответствовать современной действительности. Это предполагает необходимость развития комплекса умений общего характера, которые связаны с личностными качествами человека. В данном случае гибкие навыки являются структурным компонентом общих умений человека. Востребованность гибких навыков можно объяснить тем, что активными темпами происходит глобализация и интеграция экономической области социальных взаимоотношений между странами. Меняется взгляд к способностям молодого специалиста, а также к ключевым компетенциям. При этом гибкие навыки рассматриваются как система ключевых умений человека, которые не может заменить техника. Психолого-педагогические основы развития гибких навыков определяют направление всей формирующей деятельности и предполагают использование различных психологических технологий и подходов. При этом, необходимо учесть, что актуальность развития гибких навыков (soft skills) определяется запросами рынка труда. Таким образом для того, чтобы успешно реализоваться в современном мире, человек должен иметь гармонично развитые когнитивные, социальные навыки, а также высокоразвитый эмоциональный интеллект.

На сегодняшний день востребованность гибких навыков можно объяснить тем, что активными темпами происходит глобализация и интеграция экономической области социальных взаимоотношений между странами. Меняется взгляд к способностям молодого специалиста, а также к ключевым компетенциям. При этом гибкие навыки рассматриваются как система ключевых умений человека, которые не может заменить техника. К примеру, Министерство высшего образования Малайзии внедрило комплекс специализированных учебных программ для развития упомянутых мягких навыков в системе высших учебных заведений страны. Кроме того, на уровне бакалавриата уделяется особое внимание к развитию этих элементов у учащихся на этапе профессионального становления (Shakir, R.2009: 312).

Объектом нашего исследования является образовательный процесс в вузе, а предмет исследования – психолого-педагогические основы развития гибких навыков учащихся вуза. Таким образом, была сформулирована следующая гипотеза: если будут определены психолого-педагогические основы развития гибких навыков, то это будет способствовать созданию специализированных условий для успешного профессионального самоопределения учащихся высшего учебного заведения, так как образовательный процесс будет ориентирован не только на формирование профессиональных навыков, но и на развитие унифицированных навыков.

Для успешной реализации в обществе XXI века, молодой специалист должен обладать хорошо сбалансированным комплексом когнитивных, эмоциональных и социальных навыков. Это позволяет человеку достигать поставленных целей, эффективно сотрудничать с людьми, также гармонично контролировать собственные эмоции. Исходя их этого, была определена актуальность темы нашего исследования.

Целью данного исследования является определение психолого-педагогических

основ развития гибких навыков (soft skills) учащихся в условиях профессионального образования в высшем учебном заведении. Задачи исследования: 1. Выполнить содержательный анализ научных трудов по теме исследования. 2. Провести первый этап констатирующего эксперимента. Кроме того, полученные теоретические данные по проблеме исследования, в дальнейшем будут использованы для разработки программы развития гибких навыков (soft skills) в условиях профессионального образования и проведения экспериментальной работы.

В качестве методов исследования были выбраны анализ научной и нормативно-правовой литературы, сравнительный анализ, систематизация, обобщение. Нами были определены теории развития гибких навыков в условиях профессионального образования в высшем учебном заведении. Также были выбраны метод опроса и анкетирования при проведении экспериментального исследования.

Гибкие навыки представляют собой комплекс унифицированных навыков, а также личностные качества, которые являются фундаментом для выполнения как профессиональных задач, а также для установления конструктивных взаимоотношений с людьми.

В различных областях наук гибкие навыки классифицируются по-разному, а также интерпретация их составных частей описывается с учетом специфики области исследования. Таким образом, необходимо провести исследование особенностей развития гибких навыков обучающихся в высшем учебном заведении. Кроме того, на основании полученных результатов исследования, можно определить дальнейшие траектории разработки программ развития гибких навыков в условиях профессионального образования.

Обзор литературы

Исходя из дефиниции термина soft skills из Оксфордского словаря, данное понятие определяется как личные качества, которые позволяют человеку конструктивно сотрудничать с другими людьми. Исследованием феномена гибких навыков занимались многие ученые, при этом все рассматривали данное понятие с позиции собственной сферы научных интересов. По мнению Р.Шакир гибкие навыки представляют собой базовые качества человека, которые помогают добиться успеха в профессиональной сфере на основе того, что личность умеет использовать те или иные навыки на высоком уровне (Shakir, R.2009:312).

Существует два вида навыков, которые дополняют друг друга, но имеют ряд специфических особенностей. По мнению исследования Д. Гоулман описал два типа навыков. Первый тип твердые навыки (hard skills) относятся к профессиональной компетенции специалиста и определяют уровень базовых знаний по освоенной специальности. Второй тип гибкие навыки (soft skills) связаны с личностными качествами, а также с отдельными практическими навыками (Д. Гоулман, 2008:167).

Как утверждают О.С.Гилязова О.С., И.И.Замощанский, О.И., гибкие навыки можно разделить на четыре группы: а) коммуникативная грамотность; б) навыки

эффективного мышления; г) навыки самоконтроля; д) навыки менеджмента. По мнению автора, данная классификация дает возможность в более удобной форме оценить у субъекта уровень владения гибкими навыками (Gilyazova,2021:245). С другой позиции Чжан, А., оценивает специфику гибких навыков, основываясь на условия реализации компетентностного подхода. Основное внимание направленно на то, что гибкие навыки на сегодняшний день являются определяющими в процессе трудоустройства. Работодатель оценивает специалиста по определенному набору умений и навыков (Zhang, 2012:161).

Х.А. Вивье, Ж.П.Фуше и Г.М.Рейтсма в своем научном труде описали классификацию гибких навыков, которая была представлена в 2016 году на Мировом экономическом форуме в Давосе. Данная классификация включает в себя следующие навыки: комплексное решение проблем и конфликтов, критическое мышление, креативность, лидерские навыки, эмоциональный интеллект, навыки принятия решений, коммуникативные навыки, когнитивная гибкость, исследовательские и поисковые навыки, навыки самоконтроля (Viviers, H. A.,2016:371).

В ходе анализа научных трудов, нами были рассмотрены труды Д. Майерс, в которых подробно описывались способности решать возникающие проблемы и преодолевать конфликтные ситуации. При этом, имеется обоснованное заключение о то, что способность урегулирования конфликтов напрямую зависит от типа психологического темперамента и свойств личности (Майерс,1998:233). Психологические особенности стилей поведения студентов в конфликтных ситуациях, изучали такие многие ученые. По мнению Дж.Л. Плетцер, Д. Баллиет, Дж.Джойреман, Д.М.Кульман, С.С.Воэлпел, П.А.М.Ван Ланге, готовность решения конфликтных ситуаций, влияет на качество формирования решения проблем в целом. Было отмечено, что стиль поведения рассматривался, как способ решения конфликтов (Pletzer, 2018:72). Пять типовых стратегий поведения в конфликте выделили Г.М. Уолтон и Т.Д. Уилсон. Они выдвинули идею о том, что навыки конструктивного урегулирования определяются стремлением личности удовлетворить свои интересы. Из этого следует, что у человека должен быть мотивированный настрой, который будет влиять на обучаемость человека способам решения проблем и устранения конфликтов (Walton,2018:632).

Следующим компонентом гибких навыков является критическое мышление. Особенности изучения критического мышления в педагогике и психологии были описаны в научных трудах таких отечественных ученых, как Г.И.Ибрагимов и М.И.Махмутов. В исследованиях Г.И.Ибрагимова, были описаны различные формы и методы обучению критическому мышлению. Исходя из этого, мы полагаем, что целесообразно исследовать общие принципы и закономерности развития критического мышления (Ибрагимов,1993:31). В свою очередь М.И.Махмутов подробно рассмотрел влияние менталитета на специфику формирования критического мышления. Было отмечено, что внутренние стереотипы значительно замедляют процессы становления функций критического мышления (Махмутов, 1997:35).

Одним из ключевых компонентов гибких навыков является креативность, которая влияет на гибкость психики человека. В своем исследовании Л.Л.Гилсон и С.Е. Шалли рассматривали креативность как способность, которая позволяет человеку привносить в окружающий мир новые нестандартные идеи и воссоздавать то, что ранее не имело материальной сущности (Gilson, 2004:461).

Также необходимо отметить, что в своих исследованиях Б.А. Оспанова (Оспанова, 2006:154) и Р.Ш. Сыдыкова (Сыдыкова,2010:189) описывали творческий потенциал человека, как один из эффективных инструментов благодаря которому человек способен достичь самоактуализации. В педагогической психологии подробно описывается термин «креативность», который приобрел на сегодняшний день широкое распространение.

Кроме того, важным компонентов комплекса гибких навыков являются лидерские навыки. Как считают Дж. Эндрюс и Х.Хигсон, лидерство представляет собой способность влиять на отдельных людей или группы людей с целью достижения определенной коллективной цели (Andrews, 2008:418). По мнению Р. Л. Кричевского, лидер – это человек, который обладает большим личностным потенциалом, благодаря которому он может мотивировать и влиять на других людей (Кричевский,1985).

На сегодняшний день одним из особо актуальных структурных компонентов гибких навыков, является эмоциональный интеллект. В данном случае наблюдается важность не только в профессиональной сфере, а также в области личных отношений. Таким образом, эмоциональный интеллект входит в число гибких навыков. В 1990 году П. Саловей и Дж. Майер создали термин «эмоциональный интеллект», а также выделили такие компоненты как распознавание эмоций других людей и регуляция собственных эмоций (Майер,1981:126). Также особенности эмоционального интеллекта были изучены в трудах Д.Дж.Хьюз, А.Ли, А.В.Тан, А.Ньюман, А.Легуд. В их исследовании было обосновано единство творческого начала личности, а также лидерских способностей, которые в условиях интеграции влияют на развитие эмоциональных конструктов регулирующих поведенческие и другие аспекты социально-культурного взаимодействия (Hughes, 2018:560). Кроме того, в трудах В.А. Бордовского (Бордовский, 2012:120) и А.В.Дегтярева (Дегтярев, 2012:8) была изучена связь ценностно-смысловой сферы личности и эмоционального интеллекта.

Следующим навыком, который входит в структуру гибких навыков является самоконтроль. Д.Б. Эльконин сформулировал понятие самоконтроль, во время создания системы развивающего обучения. Таким образом, было отмечено, что самоконтроль представляет собой реализованный образ запланированного плана действий (Эльконин,1989:99). Как утверждают в своих исследованиях Н.Т.Ван Дам, М.К. ван Вугт, Д.Р.Ваго, Л. Шмальцл, К.Д.Сарон, А.Олендзки, Т.Мейснер, Д.Э.Мейер самоконтроль представляет собой умение самостоятельно находить ошибки и искать оптимальный путь их решения. Также авторы отмечал, что самоконтроль является методом развития личностного потенциала. Кроме того, происходит формирование

устойчивого внимания и памяти (Van Dam,2018:52).

Коммуникативные способности как часть гибких навыков представляет собой индивидуально-психологические и психофизиологические особенности людей, которые помогают в установлении гармоничных взаимоотношений с людьми. По мнению М. Уоттс и Р.К. Уоттс, на успешность коммуникативной деятельности влияет динамика решения задач, используемые коммуникативные средства, общительность и коммуникативная активность, которая влияет на процессе решения коммуникативных задач (Wats,2009:8).

Как отмечают У.К.Бикель, А.М.Миллс, С.Е.Снайдер, Л.Н.Атамне, Дж.С.Стейн, Д.А.Поуп коммуникативные способности не зависят от конкретной коммуникативной ситуации. При этом основное внимание уделяется задаткам и коммуникативным свойствам личности (Bickel,2018:14). Н.А. Воробьева рассматривала структуру коммуникативных способностей с точки зрения личностного и поведенческого уровней. Автор анализирует коммуникативные способности с позиции предметной деятельности и является возможностью для системного изучения коммуникативных навыков (Воробьева,2004). Н.И. Карасева определяет коммуникативные способности как систему состоящую из умения выбирать и реализовывать адекватные способы общения проблем. Также главным источником приобретения коммуникативных способностей является жизненный опыт и успешность процесса социализации человека (Карасева,1991).

Формирование умений добывать необходимую информацию и применять полученные знания важно для гармоничного развития личности. Навыки поиска информации относятся к комплексу структурных компонентов личности, которые помогают реализоваться в современном мире в среде большого потока информации. Исходя из этого, поиск и анализ оптимальной информации является важным навыком. И.С.Якиманская отмечает, что развитие поисковых навыков формируется в условиях личностно-ориентированного обучения. В данном случае учитываются особенности психологической структуры личности (Якиманская, 1996:35). Дж. Дж. Хекман, Дж. Стиксруд и С.Урзуа обосновали взаимосвязь между информационной средой, которая предполагает освоение личностью навыков информационной грамотности и использование способов аналитической деятельности реализуемых в условиях информатизации образования (Heckman, 2006:440).

Умение формулировать суждения и принимать решения как часть комплекса гибких навыков позволяет сформулировать собственную позицию, точку зрения и убедительно отстаивать их. Представитель чикагской школы Дж.Г. Мид утверждал, что из взаимодействия индивидов в социальной матрице происходит развитие психики, а также функционируют процессы идентификации и саморегуляции. Кроме того, это является формой участия в межличностном процессе (Мид, 1934:142). В женевской школе генетической психологии изучали отношения ребенка с социальной средой. В отношении со сверстниками по мнению Ж.Пиаже видел причину интеллектуального развития. Ж.Пиаже утверждал, что во время дискуссии формируется позиция в рассуждениях. Таким образом, развитие происходит в

процессе преодоления эгоцентрических установок (Пиаже, 2003:103).

Последним из компонентов гибких навыков, который мы рассматриваем, является когнитивная гибкость. Когнитивная гибкость представляет собой способность разными способами реструктурировать собственные знания. При этом необходимо адаптироваться в быстро меняющихся обстоятельствах. Когнитивная гибкость представляет собой способность переключать внимание с одной когнитивной системы на другую. Как отмечает Нужно отметить, что имеется несколько показателей когнитивной гибкости: 1) готовность к восприятию нестандартных ситуаций; 2) отсутствие стремления использовать старый опыт в новых ситуациях; 3) признание влияния современных тенденций на культурное сознание человека; 4) способность преодолевать стереотипы (Леонтович, 2002:232).

С Зак и М. Офир определили когнитивную гибкость как способность личности придавать различные значения собственному опыту и использовать многовариантные связи взаимодействия. Мы считаем, что когнитивная гибкость – это способность к преобразованию, хранению и использованию информации, которая была получена в процессе функционирования познавательных процессов. Также нужно отметить, что высокий уровень развития гибких навыков способствует успешной реализации процессов прогнозирования, планирования и управления. Кроме того, когнитивная гибкость облегчает выполнение творческих заданий, а также влияет на развитие стратегического мышления. Например, руководитель с высоким уровнем когнитивной гибкости умеет принимать оптимальные решения в отношении коммуникативных ситуаций, а также в плане выбора тактических действий для достижения поставленных целей коллектива (Zach,2020).

С. Сукки и М. Канови провели анализ, в результате было выявлено, что на рынке труда наиболее перспективными и высокооплачиваемыми являются специалисты с высокоразвитыми гибкими навыками. Учитывается значимость коммуникативных, лидерских навыков, а также навыки самоконтроля в конфликтных ситуациях (Succi,2019). Таким образом, для успешного трудоустройства специалист должен развивать собственные гибкие навыки. Однако, это требует комплекса специальных технологий и средств.

Результаты и обсуждение

На базе Жетысуского университета им. И. Жансугурова на факультете педагогики и психологии в период с сентября по октябрь 2021 года был проведен первый этап констатирующего эксперимента с учащимися первого курса бакалавриата и магистратуры. В исследовании принимали участие 54 из 58 респондентов, из них 3 мужского пола и 55 женского пола.

Учащиеся первого курса бакалавриата по специальностям: «Педагогика и методика начального обучения» - 17 человек; «Специальная педагогика» - 8 человек; «Педагогика и психология» - 3 человека; «Педагогика и методика дошкольного обучения» - 4 человека. Учащиеся первого курса магистратуры научно-педагогического направления по специальностям: «Педагогика и методика

начального обучения» - 5 человек; «Педагогика и психология» - 11 человек; «Специальная педагогика» - 10 человек.

Основная цель эксперимента заключалась в решении следующих исследовательских вопросов:

1. Что понимают учащиеся первых курсов бакалавриата и магистратуры под концепцией "soft skills"?
2. Какие академические дисциплины по их мнению эффективно влияют на развитие гибких навыков?
3. Какие методы необходимо использовать для развития гибких навыков?
4. Какие навыки являются актуальными по мнению учащихся высшей школы?

Основным методом данного эмпирического исследования было анкетирование. Анкетирование было проведено посредством *Google forms*. Таким образом, исключалось влияние на мнение респондента со стороны других людей. Анкетирование включало в себя вопросы, которые позволяли выделить ключевые навыки, которыми обладает сам испытуемый, а также определить какие навыки, по их мнению, необходимо развивать первостепенно. Исходя из специфики организации опроса, была исключена вероятность искажение информации, а также списывания ответов. В опросе участвовали 54/58 (93 %). По результатам опроса 35 % (19) участников исследования интерпретируют гибкие навыки, как ключевые компоненты важные для личностного становления и профессиональной самореализации. Необходимо отметить, что 64% (35) учащихся бакалавриата и магистратуры не имеют конкретного представления о том, что представляют собой гибкие навыки (soft skills) и каким образом следует их развивать.

Следующим этапом исследования было определение того, какие академические дисциплины эффективно влияют на развитие гибких навыков, по мнению самих учащихся бакалаврита и магистратуры. Анкета содержала в себе перечень социально-гуманитарных и естественно-научных дисциплин, которые изучаются на первом курсе бакалавриата и магистратуры.

В результате исследования нами было выявлено, какие академические дисциплины по мнению учащихся первого курса бакалавриата, являются наиболее эффективными для становления гибких навыков будущих специалистов. Как отметили 43 % (13) учащихся академическая дисциплина «Философия» является базовой дисциплиной для разностороннего развития личности, повышение мировоззренческой, а также коммуникативной культуры. Также 36 % (11) респондентов отметили значимость дисциплины «Информационно-коммуникационные технологии». Было отмечено, что данная дисциплина способствует самообразованию и приобретению важных навыков, которые позволяют использовать электронные услуги по средствам новых технологий. 20 % (6) участников эксперимента отметили эффективность дисциплины «Модернизация общественного сознания» в процессе развития

прагматического сознания в условиях глобализации и успешной адаптации в современном мире. Таким образом, изучение данной дисциплины предполагает переосмысление процессов, которые происходят в мире.

Учащиеся первого курса магистратуры научно-педагогического направления выделили несколько дисциплин, которые по их мнению влияют на развитие гибких навыков. 54 % (13) учащихся в магистратуре выделили дисциплину

«Психология управления», изучение которой способствует формированию системных знаний о психологических закономерностях управленческой деятельности. Предполагает формирование основы для осуществления успешной руководящей деятельности, а также для профессионального самосовершенствования. Как отметили 29 % (7) респондентов дисциплина «Формирование глобальных компетенции в условиях высшего образования», влияет на развитие ориентации в ситуациях, требующих от человека умения анализировать возникающие проблемы. Также развивает способность адаптироваться в многонациональном пространстве. По мнению 16 % (4) магистрантов изучение дисциплины «История и философия науки» влияет на формирование объективных и системно-организованных знаний о мире.

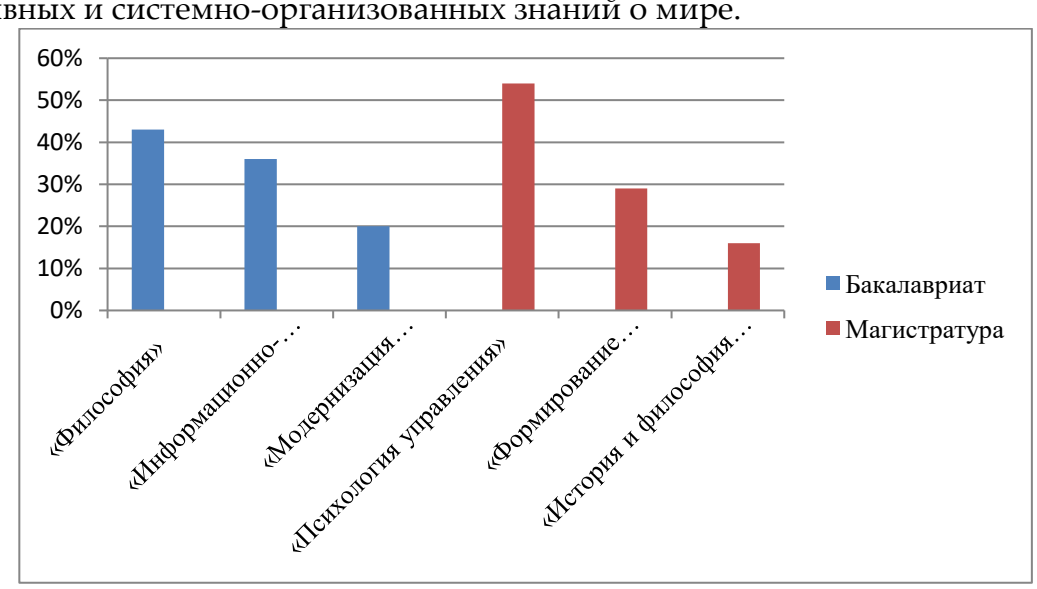

Рисунок 1. Академические дисциплины, эффективно влияющие на развитие гибких навыков

В третьей части анкеты респондентам был предложен перечень методов, которые используются в учебном процессе. В данном случае необходимо было ответить, какие методы имеют приоритетное значение для развития soft skills. Как показал эксперимент 64 % (35) учащихся бакалаврита и магистратуры сошлись в мнении, что наиболее эффективным методом развития гибких навыков является посещение специализированных тренинговых занятий, выполнение различных по сложности кейс-study. Как было отмечено, данный вид методов развивает определенные компетенции и корректирует негативные установки. 51 % респондентов определили, что участие в научных проектах и выполнение научных

работ влияет на развитие аналитических способностей. Важно отметить, что выполнение индивидуальных исследовательских проектов формирует навыки самостоятельного решения задач. В случае выполнения коллективной научной работы - развиваются навыки сотрудничества. Далее из 54 участников исследования 38 % (21) отметили, что выполнение определенной задачи в коллективе развивает в человеке толерантное отношение к другим людям, также способствует формированию уважительного отношения к чужому мнению. Кроме того, учит человека грамотно выражать свои мысли в процессе ведения диалога. Нужно отметить, что 29 % (16) участников эксперимента выбрали в качестве одного из методов развития гибких навыков – дискуссию. Дискуссия влияет на становление коммуникативных навыков человека, развивает коммуникативную культуру и грамотность. При этом, всего 9% (5) респондентов утверждают, что самообучение является средством развития самоконтроля и дисциплинированности. Появляется стремление к самосовершенствованию.

Заключительным этапом исследования было определение самых востребованных гибких навыков. Был выведен рейтинг навыков с высокой степенью значимости для самих респондентов. Для этого испытуемые выбирали из 36 предложенных характеристик «гибких навыков» те, которые были наиболее значимы в личностной и профессиональной сферах. По мнению 94 % (51) учащихся на первом месте находятся управленческие навыки. Их значимость заключается в том, что подразумевают владение организационными умениями, которые требуются руководителям. 87% (47) респондентов отметили навыки self-менеджмента. Таким образом, данная группа навыков находится на втором месте. Они помогают человеку контролировать свою деятельность, правильно и эффективно распределять время. На третьем месте 53% (29) участников эксперимента отмечают базовые коммуникативные навыки. Данные навыки позволяют регулировать взаимоотношения с людьми, конструктивно поддерживать беседу, кроме того, позволяют адекватно реагировать на критические ситуации.

Результаты констатирующего эксперимента показали, что развитие гибких навыков является одним из приоритетных направлений в профессиональном образовании будущих специалистов. Было определено, что развитие гибких навыков формирует дивергентное мышление, которое в дальнейшем позволяет молодым специалистам успешно преодолевать нестандартные ситуации. Было выявлено, что освоение системы академических знаний при изучении учебных дисциплин, обеспечивает умение владеть инструментарием профессиональной сферы. Однако, возникает необходимость создания специализированной программы, которая будет направлена на развитие и формирование понимания учащимися высшей школы специфики и структуры гибких навыков.

Заключение

В ходе эмпирической работы были достигнуты поставленные цели и сделаны

соответствующие выводы. На первом этапе были получены данные, которые будут положены в разработку специализированной программы, направленной на развитие гибких навыков у обучающихся в условиях профессионального образования. Был определен уровень знаний у обучающихся о специфике и структуре гибких навыков. Мы пришли к выводу, что традиционные методы преподавания менее эффективны для развития и усовершенствования комплекса гибких навыков у будущих специалистов. Полученные результаты указывают на то, что использование инновационных методов обучения являются оптимальными для развития soft skills. При этом, возникает необходимость модернизации комплекса методов, посредством которых будет проходить развитие базовых навыков, которые входят в структуру личности и влияющих на общее профессиональное становление. При этом, выбор оптимальных траекторий позволит на высоком уровне сформировать навыки обучающихся на этапе профессионального образования и позволит предопределить будущие профессиональные предпочтения.

В данной статье изучены структура гибких навыков и проблема их формирования в условиях высшего образования. На теоретическом уровне описан комплекс гибких навыков. В результате подробного анализа мы определились с понятийным аппаратом исследования. Были проанализированы отечественные и зарубежные психологические исследования по проблеме развития комплекса гибких навыков в условиях профессионального становления специалиста. Также на втором этапе нами был проведен констатирующий эксперимент и выявлена степень понимания учащимися высшего заведения особенностей гибких навыков. По результатам исследования низкий уровень профессиональных намерений и личностной мотивации выступает фактором для создания специализированной программы. Программа будет направлена на развитие комплекса гибких навыков учащихся вуза, а также содержать рекомендации для профессорско-преподавательского состава по организации образовательного процесса. Вторым этапом исследования будет формирующий эксперимент по формированию системы гибких навыков у учащихся высшего учебного заведения. Возникает необходимость разработать практические рекомендации для профессорско-преподавательского состава по формированию компонентов гибких навыков студентов в высшей школе. На основе вышеизложенного мы видим, что гибкие навыки могут быть рассмотрены как оптимальное условие для достижения успеха в профессиональной деятельности. На данный момент влияние гибких навыков на профессиональное становление личности представляет интерес и практически не изучено.

В условиях современных социокультурных процессов формирование гармоничного комплекса гибких навыков у личности является особо актуальным. Это становится возможным при разностороннем изучении моделей организации учебно-воспитательного процесса в высшей школе. На основании чего будет проходить профессиональное и личностное становление учащихся. При этом, нужно отметить, что каждый отдельно взятый компонент гибких навыков, является системообразующим и влияет на становление других умений.

Список литературы

1. Бордовский В.А. Роль эмоционального интеллекта в формировании субъективного образа «значимого другого» в помогающих профессиях // Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии. – 2012. – №. 1. – С. 118-121.
2. Гоулман Д. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта / Д. Гоулман, Р. Бояцис, Э. Макки. – Москва:Альпина Бизнес Букс, 2008. – 301 с.
3. Дегтярев А.В. «Эмоциональный интеллект»: становление понятия в психологии // Психологическая наука и образование. – 2012. – №. 2. – С. 1-13.
4. Ибрагимов Г.И. К вопросу о технологии концентрированного обучения // Специалист. – 1993. – № 1. – С. 29–31.
5. Кричевский Р. Л., Рыжак М. М. Психология руководства и лидерства в спортивном коллективе. – Москва, 1985.
6. Леонтович О.А. Русские и американцы: парадоксы межкультурного общения / О.А. Леонтович. – Волгоград: Перемена, 2002. – 344 с.
7. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – Санкт Петербург: Питер Ком, 1998. – 688 с.
8. Майер Г. Психология эмоционального мышления / Г. Майер. – Москва: Изд-во МГУ, 1981. – 129 с.
9. Махмутов М.И. Понятие менталитета в педагогике / М.И. Махмутов. – Москва: Магистр, 1997. – 87 с.
10. Дж. Г. Мид. Разум, я и общество (главы из книги). G.H. Mead. Mind, self, and society. – Chicago, 1934. – P. 135-144.
11. Оспанова Б.А. Педагогические основы формирования креативности будущих специалистов системе университетского образования: дис. …док.пед.наук. – Туркестан, 2006. – 288 с.
12. Пиаже Ж., Психология интеллекта. – Санкт Петербург: Питер, 2003. – 192 с.
13. Сыдыкова Р.Ш. Теория и практика развития креативности будущих педагогов-музыкантов в системе высшего образования:дис. … док.пед.наук. – Туркестан, 2010. – 347 с.
14. Эльконин, Д.Б. Избранные психологические труды / Д.Б. Эльконин. – Москва: Педагогика, 1989. – 218 с.
15. Якиманская И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе. – Москва: Сентябрь, 1996. –96 с.
16. Воробьева Н.А. Структурно-функциональные характеристики семьи как фактор развития коммуникативных способностей старшеклассников: дис. ... канд. психол. наук. – Кемерово, 2004.
17. Карасева Н.И. Психологические особенности развития коммуникативных способностей у подростков, оставшихся без попечения родителей: дис. … канд. психол. наук. – Киев, 1991.

18. Andrews J., Higson, H. Graduate employability, 'soft skills' versus 'hard' business knowledge: A european study (2008) *Higher Education in Europe*. – No. 33 (4). – P. 411-422.
19. Bickel W.K., Mellis A.M., Snider S.E., Athamneh, L. N., Stein, J.S., Pope D.A. 21st century neurobehavioral theories of decision making in addiction: Review and evaluation (2018) Pharmacology Biochemistry and Behavior, No. 164. P. 4–21.
20. Gilson L.L., Shalley, C. E. A Little Creativity Goes a Long Way: An Examination of Teams' Engagement in Creative Processes. Journal of Management.2004. No.30(4). P. 453–470.
21. Gilyazova O.S., Zamoshchansky I.I., Vaganova O.I. Defining, classifying and developing soft skills in higher education: Competency-based and humanistic approaches. Rev. Univ. Soc. – 2021. – P. 241–248.
22. Heckman J.J., Stixrud J., Urzua S. The Effects of Cognitive and Noncognitive Abilities on Labor Market Outcomes and Social Behavior (2006) Journal of Labor Economics, No. 24(3). – P. 411–482.
23. Hughes D.J., Lee A., Tian A.W., Newman A., Legood A. Leadership, creativity, and innovation: A critical review and practical recommendations. 2018.
24. Pletzer J.L., Balliet D., Joireman J., Kuhlman D.M., Voelpel S.C., Van Lange P.A.M. Social Value Orientation, Expectations, and Cooperation in Social Dilemmas: A Meta-analysis // European Journal of Personality, 2018. No.32(1). P. 62–83.
25. Shakir R. Soft skills at the Malaysian institutes of higher learning. *Asia Pacific Education Review*, 2009. – No.10 (3). –P. 309-315.
26. Succi, C., & Canovi, M. Soft skills to enhance graduate employability: comparing students and employers' perceptions // Studies in Higher Education, 2019. – No.45(9). – P. 1834–1847.
27. Van Dam, N.T., Van Vugt, M.K., Vago, D.R., Schmalzl, L., Saron, C.D., Olendzki, A., Meissner, T., Meyer, D.E. Mind the Hype: A Critical Evaluation and Prescriptive Agenda for Research on Mindfulness and Meditation (2018) *Perspectives on Psychological Science*, No.13 (1). – P. 36-61.
28. Viviers H.A., Fouché J. P., Reitsma G. M. Developing soft skills (also known as pervasive skills) Meditari Accountancy Research. – 2016. – No. 24(3). – P. 368–389.
29. Walton G.M., Wilson T.D. Wise interventions: Psychological remedies for social and personal problems // *Psychological Review*. – 2018. – No. 125 (5). – P. 617-655.
30. Wats, M., Wats, R.K. Developing soft skills in students (2009) *International Journal of Learning*, 15 (12), pp. 1-10.
31. Zach S., Ophir M. Using Simulation to Develop Divergent and Reflective Thinking in Teacher Education // Sustainability. – 2020. – No.12(7). – P. 2879.
32. Zhang, A. Peer assessment of soft skills and hard skills // *Journal of Information Technology Education:Research*. – 2012. – No.11 (1). – P. 155-168.

Д.Т. Махметова, Ш.У. Унгарбаева

І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан

Кәсіптік білім беру жағдайында икемді дағдыларды дамытудың психологиялық-педагогикалық негіздері

Аңдатпа. Бүгінгі таңда білім беру жүйесін өзгерту жағдайында болашақ мамандардың әмбебап дағдыларын қалыптастыру үлкен маңызға ие. Мақаланың өзектілігі кәсіптік білім беру бағдарламасын меңгеру процесінде жоғары оқу орындары оқушыларының икемді дағдыларын (soft skills) дамытуға кешенді психологиялық-педагогикалық негіздерді енгізу қажеттілігінен тұрады.

Мақаланың мақсаты жоғары оқу орнында кәсіптік білім беру жағдайында білім алушылардың икемді дағдыларын (soft skills) дамытудың психологиялық-педагогикалық негіздерін анықтау болып табылады.

Біздің зерттеуіміздің әдіснамалық негізі әр пәннің жеке ерекшеліктерін ескеруді көздейтін жеке көзқарас болып табылады. Сонымен қатар, педагогикадағы белсенділік пен жүйелік тәсіл жеке тұлғаның құрылымына әсер ететін ішкі және сыртқы жағдайлар тұрғысынан икемді дағдыларды жан-жақты зерттеуге бағытталған. Акмеологиялық және деңгейлік тәсілдердің ережелері де қарастырылады.

Бұл мақалада икемді дағдылардың ерекшеліктері туралы ғылыми еңбектерді талдау негізінде осы дағдыларды зерттеудің маңыздылығы және жаһандану процесінде туындаған болашақ мамандар арасында оларды дамыту қажеттілігі негізделді. Икемді дағдылардың құрылымдық компоненттерін бағалау нәтижесінде жоғары оқу орны оқушыларының икемді дағдыларын дамыту бойынша одан әрі тәжірибелік-эксперименттік жұмыс жүргізу қажеттілігі негізделді. Осы зерттеудің нәтижесі университетте білім алушылардың икемді дағдыларын қалыптастырудың маңыздылығын теориялық негіздеу болып табылады.

Ғылыми жаңалық, алынған мәліметтер Жоғары мектептегі кәсіби білім беру жағдайында икемді дағдыларды дамытуға бағытталған арнайы бағдарламаны әзірлеудің теориялық негізі болып табылады. Сонымен қатар, зерттеу мәселесі бойынша жүйеленген ақпаратты кәсіби қалыптасу жағдайында адамның әлеуметтік-интеллектуалдық даму бағдарламаларын жетілдіру үшін пайдалануға болады.

Бұл мақаланың практикалық маңыздылығы болашақ мамандарды кәсіби қызметке даярлау бағдарламаларын жетілдіруде теориялық талдау нәтижелерін қолдануға бағытталған. Нәтижесінде, болашақ маман болады жоғары кәсіби деңгейі, психологиялық икемділік процесінде бейімделу қарқынды өзгерістерге, сондай-ақ, жас мамандар үйренеді тиімді бөлуге және құрылымдауға ақпаратты және меңгеретін болады ақпараттық-коммуникациялық мәдениет.

Түйін сөздер: икемді дағдылар, кәсіби білім, эмоционалды интеллект, жоғары мектеп, танымдық икемділік, көшбасшылық дағдылар

D.T. Makhmetova, Sh.U. Ungarbayeva

Zhetysu University, named after Ilyas Zhansugurov,Taldykorgan, Kazakhstan

Psychological and pedagogical foundations of the development of soft skills in professional education

Abstract. Today, in the context of the transformation of the education system, the formation of universal skills among future specialists is of great importance. The relevance of the article lies in the need to introduce complex psychological and pedagogical foundations in the development of flexible skills (soft skills) among students of higher educational institutions in the process of mastering the vocational education program.

The purpose of the article is to determine the psychological and pedagogical foundations for the development of flexible skills (soft skills) of students in the conditions of vocational education in a higher educational institution.

The methodological basis of our research is a personal approach, which involves considering the individual characteristics of each subject. In addition, the activity approach and the systematic approach in pedagogy are focused on the comprehensive study of flexible skills in the context of internal and external conditions affecting the structure of personality. The article considers provisions of the acmeological and level approaches.

The article substantiates the significance of the study of these skills and the need for their development in future specialists, which is dictated by the process of globalization based on the analysis of scientific papers on the features of flexible skills. As a result of the evaluation of the structural components of flexible skills, there was justified the need for further experimental work on the development of flexible skills in students of higher education. The result of this study is a theoretical justification of the importance of the formation of flexible skills of students at the university.

The scientific novelty lies in the fact that the data obtained are the theoretical basis for the development of a special program aimed at the development of flexible skills in the conditions of vocational education in higher education. In addition, the systematized information on the research problem can be used as a material for improving the programs of social and intellectual development of a person in the conditions of professional formation.

The practical significance of this article focuses on the use of the results of theoretical analysis in improving the training programs of future specialists for professional activity. As a result, the future specialist will have a high level of professionalism, psychological flexibility in the process of adaptation to intensive changes, as well as young specialists will learn how to effectively distribute and structure information and will own an information and communication culture.

Keywords: flexible skills, professional education, emotional intelligence, higher school, cognitive flexibility, leadership skills.

References

1. Bordovskij V.A. Rol' jemocional'nogo intellekta v formirovanii subektivnogo obraza «znachimogo drugogo» v pomogajushhih professijah [The role of emotional intelligence in the formation of a subjective image of a "significant other" in helping professions] Personality, family and society: issues of pedagogy and psychology. 2012. No. 1.P. 118-121, [in Russian].
2. Goulman D. Jemocional'noe liderstvo: Iskusstvo upravlenija ljud'mi na osnove jemocional'nogo intellekta [Emotional leadership: the Art of managing people through emotional intelligence] (Moscow, Alpina Business Books, 2008, 301 p.), [in Russian].
3. Degtjarev A.V. «Jemocional'nyj intellekt»: stanovlenie ponjatija v psihologii [Emotional intelligence: emerging concepts in psychology] Psychological science and education. 2012. No. 2. P. 1-13, [in Russian].
4. Ibragimov G.I. K voprosu o tehnologii koncentrirovannogo obuchenija [On the issue of technology of concentrated training] Specialist. 1993. No. 1. P. 29-31, [in Russian].
5. Krichevskij R. L., Ryzhak M. M. Psihologija rukovodstva i liderstva v sportivnom kollektive. [Psychology of leadership and leadership in a sports team] Moscow, 1985, [in Russian].
6. Leontovich O. A.Russkie i amerikancy: paradoksy mezhkul'turnogo obshhenija. [Russians and Americans: paradoxes of intercultural communication] (Volgograd, Change, 2002, 344 p.), [in Russian].
7. Majers D. Social'naja psihologija [Social psychology]. (St. Petersburg, Peter Kom, 1998, 688 p.), [in Russian].
8. Majer G. Psihologija jemocional'nogo myshlenija/[Psychology of emotional thinking] G. Majer. Hrestomatija po obshhej psihologii. Psihologija myshlenija; pod red. Ju.B. Gippenrejter, V.V. Petuhova. (Moscow, Publishing House of Moscow State University, 1981, P. 123-129), [in Russian].
9. Mahmutov M.I., Ponjatie mentaliteta v pedagogike [The concept of mentality in pedagogy]. (Moscow, Master, 1997, 87 p.), [in Russian].
10. Dzh. G. Mid. Razum, ja i obshhestvo (glavy iz knigi). [Mind, Self and Society (chapters from the book)] G. H. Mead. Mind, self, and society. Chicago, 1934. P. 135-144, [in Russian].
11. Ospanova B.A., Pedagogicheskie osnovy formirovanija kreativnosti budushhih specialistov sisteme universitetskogo obrazovanija/ [Pedagogical foundations of the formation of creativity of future specialists in the university education system] (Turkestan, 2006, 288 p.), [in Russian].
12. Zh. Piazhe, Psihologija intellekta [Psychology of Intelligence], (St. Petersburg, Peter, 2003. 192 p.), [in Russian].
13. Sydykova R.Sh., Teorija i praktika razvitija kreativnosti budushhih pedagogov-muzykantov v sisteme vysshego obrazovanija [Theory and practice of the

development of creativity of future teachers-musicians in the system of higher education]:dis. … dok.ped.nauk. Turkestan, 347 p., [in Russian].
14. Jel'konin D.B. Izbrannye psihologicheskie Trudy [Selected psychological works] (Moscow, Pedagogy, 1989, 218 p.), [in Russian].
15. Jakimanskaja I.S., Lichnostno-orientirovannoe obuchenie v sovremennoj shkole [Personality-oriented education in a modern school] (Moscow, September, 1996, 96 p.), [in Russian].
16. Vorob'eva N.A. Strukturno-funkcional'nye harakteristiki sem'i kak faktor razvitija kommunikativnyh sposobnostej starsheklassnikov. [Structural and functional characteristics of the family as a factor in the development of communicative abilities of high school students] dis. ... kand. psihol. nauk. – Kemerovo. 2004, [in Russian].
17. Karaseva N.I. Psihologicheskie osobennosti razvitija kommunikativnyh sposobnostej u podrostkov, ostavshihsja bez popechenija roditelej/[Psychological features of the development of communicative abilities in adolescents left without parental care]: dis. … kand. psihol. nauk. – Kiev, 1991, [in Russian].
18. Andrews J., Higson H. Graduate employability, 'soft skills' versus 'hard' business knowledge: A european study. *Higher Education in Europe*.2008. No.33 (4). P. 411-422.
19. Bickel W.K., Mellis A.M., Snider S.E., Athamneh L.N., Stein J.S., Pope D.A. 21st century neurobehavioral theories of decision making in addiction: Review and evaluation. Pharmacology Biochemistry and Behavior. 2018. 164. P. 4–21.
20. Gilson L.L., Shalley C.E. A Little Creativity Goes a Long Way: An Examination of Teams' Engagement in Creative Processes. Journal of Management. 2004. No. 30(4). P. 453–470.
21. Gilyazova O.S., Zamoshchansky I.I., Vaganova O.I. Defining, classifying and developing soft skills in higher education: Competency-based and humanistic approaches. Rev. Univ. Soc. 2021. No.13. P. 241–248.
22. Heckman J.J., Stixrud J., Urzua S. The Effects of Cognitive and Noncognitive Abilities on Labor Market Outcomes and Social Behavior. Journal of Labor Economics. 2006. No.24(3). P. 411–482.
23. Hughes D.J., Lee A., Tian A.W., Newman A., Legood A. Leadership, creativity, and innovation: A critical review and practical recommendations. 2018.
24. Pletzer J. L., Balliet D., Joireman J., Kuhlman D. M., Voelpel S.C., Van Lange P.A.M. Social Value Orientation, Expectations, and Cooperation in Social Dilemmas: A Meta-analysis. European Journal of Personality, 2008. No.32(1). P.62–83.
25. Shakir R. Soft skills at the Malaysian institutes of higher learning. *Asia Pacific Education Review*. No.10 (3). P. 309-315.
26. Succi C., Canovi M. Soft skills to enhance graduate employability: comparing students and employers' perceptions. Studies in Higher Education. 2019. No.45(9). P. 1834–1847.
27. Van Dam, N.T., Van Vugt, M.K., Vago, D.R., Schmalzl, L., Saron, C.D., Olendzki, A., Meissner, T., Meyer, D.E. Mind the Hype: A Critical Evaluation and Prescriptive

Agenda for Research on Mindfulness and Meditation.*Perspectives on Psychological Science*. 2018.No.13 (1). P. 36-61.
28. Viviers H.A., Fouché J.P., Reitsma G.M. Developing soft skills (also known as pervasive skills) Meditari Accountancy Research. 2016. No.24(3). P.368–389.
29. Walton, G.M., Wilson, T.D. Wise interventions: Psychological remedies for social and personal problems. *Psychological Review*. 2018. No.125 (5). P. 617-655.
30. Wats, M., Wats, R.K. Developing soft skills in students. *International Journal of Learning*. 2009. No.15(12). P. 1-10.
31. Zach,S., Ophir M. Using Simulation to Develop Divergent and Reflective Thinking in Teacher Education. Sustainability. 2020. No.12(7). P. 2879.
32. Zhang, A. Peer assessment of soft skills and hard skills. *Journal of Information Technology Education:Research*. 2012. No.11 (1). P. 155-168.

Информация об авторах:

Махметова Д.Т. – **Автор для корреспонденции**, магистр педагогических наук, преподаватель кафедры педагогики и психологии, Жетысуский университет *имени И. Жансугурова,* Талдыкорган, Казахстан.
Унгарбаева Ш.У. – преподаватель, Жетысуский университет *имени И. Жансугурова*, Талдыкорган, Казахстан.

Makhmetova D.T. – **Corresponding author,** Master of Pedagogical Sciences, lecturer of the Department of Pedagogy and Psychology, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan.
Ungarbayeva Sh.U. – lecturer, Zhetysu University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, Kazakhstan.

МРНТИ 15.81.61

Г.Б. Ниетбаева[1], Ф.А. Багиярова[2], Э.Ж. Жапаров[3], Ж.А. Абишева[4]

[1,3]Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан
[2]Институт психологической и социальной поддержки, Алматы, Казахстан
[4]Алматинский гуманитарно-экономическом университет, Алматы, Казахстан

(E-mail: mika-argin@mail.ru, bagiyarova@list.ru, zhaparoveldar@gmail.com, abisheva54mail.ru)

Профилактика и коррекция тревожности, вызванной социальными факторами у студентов

Аннотация. В данной работе раскрывается тема проведения психокоррекции и профилактики высокого уровня личностной тревожности у студентов 1–2 курсов. Ранее высокий уровень личностной тревожности был выявлен у 81 студента. Возникла необходимость проведения психокоррекционной работы, акцентированной на развитие навыков социального взаимодействия и снижение завышенного уровня самоконтроля. Участникам было предложено посещение групповых сеансов у психолога по заранее разработанной коррекционной программе в течение 3 месяцев. За все время было проведено 26 сеансов с каждой из подгрупп. На развитие коммуникативных навыков личности было определено 13 сеансов. Аналогичное количество сеансов выделено на снижения уровня требований к собственной личности. После завершения психокоррекционной работы были получены результаты, указывающие на снижение общего уровня выраженности личностной тревожности в исследуемой выборке, что указывает на эффективность проведенных психокоррекционных мероприятий. Участникам исследования были выданы необходимые рекомендации по поддержанию уровня личностной и реактивной тревожности.

Ключевые слова: тревожность, коррекция, коммуникативные навыки, вуз, студенты.

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-379-390

Введение

Тревожность представляет собой состояние предварительной готовности к столкновению со стрессовой ситуацией. В концепции стадий течения стресса Селье Г., тревожность является основной частью первой стадии, проявляющейся в изменении психического состояния личности, мобилизации ресурсов организма для борьбы со стрессовой ситуацией [1]. Тревожность способна оказывать значительное влияние на психоэмоциональное состояние личности и проявляется в повышении реактивности поведения личности, проблемами с засыпанием, сновидением, сложности концентрации внимания на необходимых предметах или деятельности. Особенностью проявления тревожности является неопределенность. Основное отличие тревоги и страха является предметность. Чувство тревожности развивается на фоне невозможности предсказать течение той или иной ситуации, поведения другого человека [2]. Состояние тревоги является одним из психических проявлений эмоционального стресса личности. В ходе начала реакции стресса на внешний раздражитель изначально тревожность предупреждает личность и стимулирует

активизацию ее внутренних ресурсов. В зависимости от времени течения стрессовой реакции и сопровождающей его тревожности можно выделить 2 типа возможных последний:

1. Позитивные. Данный тип последствий выражается в активизации когнитивных процессов личности. Повышается уровень концентрации и устойчивости внимания, улучшается способность памяти к запоминанию, воспроизведению и сохранению информации, скорость мыслительной деятельности увеличивается. В среднем данные изменения могут характеризовать период от недели до 2 недель от начала тревожного события;

2. Негативные. Начало негативных последствий проявляется в случае длительного течения эмоционального стресса – более 2 недель. В данном случае истощение ресурсов организма выражается в регулярных проблемах с засыпанием, появлении необоснованных тревожных мыслей, доминированию астенических эмоций в повседневной жизни, двигательная пассивность и отсутствие мотивации к деятельности [3, 4].

При высоком уровне тревожности личности наблюдается и феномен высокой психоэмоциональной лабильности. Человеку сложно поддерживать устойчивое эмоционально-аффективное состояние. Подобные проявления сказываются на коммуникативных возможностях личности, делают ее более уязвимой к социальным манипуляциям или же отталкивают людей от нее, что создает условия имеющие сходства с частичной социальной депривацией. Параллельно с проблемами социального взаимодействия у ряда лиц с выраженной дезадаптацией наблюдается склонность к общественному избеганию [5, 6].

При проведении психопрофилактической и психокоррекционной работы направленной на тревожность личности студентов стоит учитывать не только выраженность тревожных симптомов, но и длительность их течения. В случае, если длительность проявлений тревожности находится в диапазоне от нескольких дней до нескольких недель, тревожность можно выявить, как реактивное проявлений психических состояний – реактивная тревожность. В случае длительного течения тревожного состояния происходит фиксация ее в личностной сфере. В данном случае мы сталкиваемся с явлением личностной тревожности. Личностная тревожность является свойством, и ее коррекция не может ограничиваться несистемными мероприятиями. Если для снижения уровня реактивной тревожности порой достаточно дать человеку возможность единовременной психологической разгрузки, то коррекция личностной тревожности должна быть системной и предметной.

В ходе проведенного исследования было выявлено, что одним из ключевых различий между группами студентов с высокой и умеренной личностной тревожностью являются особенности направленности личности и паттернов построения отношений. Лица с высокой личностной тревожностью характеризуются более выраженным уровнем интроверсии, высокими показателями стремления к контролю, повышенным уровнем застенчивости, скептичности по отношению к окружающим по сравнению с лицами с умеренным или низким уровнями

тревожности.

Целью исследования является снижение уровня личностной тревожности студентов 1–2 курса. В качестве гипотезы исследования принимается предположение о том, что, если использовать методы психологической коррекции, направленные на повышение уровня развития навыков социального взаимодействия и снижение завышенного уровня самоконтролирования, то можно добиться снижения уровня личностной тревожности у студентов 1–2 курсов.

Материалы и методы исследования. Для мониторинга изменений предложенных показателей были использованы следующие методы психологической диагностики:

1. Диагностика уровня тревожности Спилбергера Ч. (в адаптации Ханина Л.);
2. Диагностика межличностных отношений Лири Т. (в адаптации Собчик Л.);
3. Пятифакторный личностный опросник (в адаптации Хромова А.);
4. Т-критерий Вилкоксона для парных выборок.

В качестве базы исследования выступают студенты Института Педагогики и психологии, Института Физики, математики и информатики Казахского национального педагогического университета имени Абая обучающихся на 1–2 курсах в количестве 186 респондентов. Средний возраст выборки 19,4 лет. Гендерное соотношение составляет 97 женщин (52 %) и 89 мужчин (48 %). Все респонденты дали собственное добровольное согласие на участие в данном исследовании и имели возможность в любой момент прервать дальнейшее прохождение в исследовании в качестве участника. Все полученные в ходе исследования результаты были предоставлены в анонимной форме участникам.

Исследуемая выборка была разделена на контрольную и экспериментальные группы. В контрольную группу вошли 105 студентов с умеренным и низким уровнем личностной тревожности. В экспериментальную группу вошли студенты с высоким уровнем личностной тревожности. Экспериментальная группа из 81 участников была разбита на 14 подгрупп в каждой из которых состояло 5–6 респондентов. Каждой подгруппе было выделено определенное время для посещения групповых занятий, целью которых являлось снижение уровня личностной тревожности. Проведение психокоррекционных мероприятий проводилось на системной основе в период 01.02.2022 по 15.04.2022. Еженедельно каждой подгруппе из 5-6 участников предлагалось посещение 2 сеансов в заранее оговоренное время. Данное время подбиралась исходя из свободного времени студентов. За все время было проведено 26 сеансов с каждой из подгрупп. На развитие коммуникативных навыков личности было определено 13 сеансов. Аналогичное количество сеансов выделено на снижения уровня притязаний к собственной личности. Психокоррекционная работа проводилась на базе Центра «Ұлттық тәрбие» сектора «Психологическая служба Казахского национального педагогического университета имени Абая.

В ходе коррекционной деятельности ежемесячно были получены контрольные среды по выбранным методикам. За все время было проведено 3 контрольных тестирования для выявления личностной динамики: 01.02.2022 – 07.03.2022 – 15.04.2022.

Результаты. В тестировании приняло участие 186 студентов. Диагностика уровня личностной тревожности среди студентов Казахского национального педагогического университета имени Абая позволила выявить 81 участника с высоким уровнем личностной тревожности, что составляло 44% выборки. С ними будет проведена дальнейшая психокоррекционная работа (см. Рисунок 1).

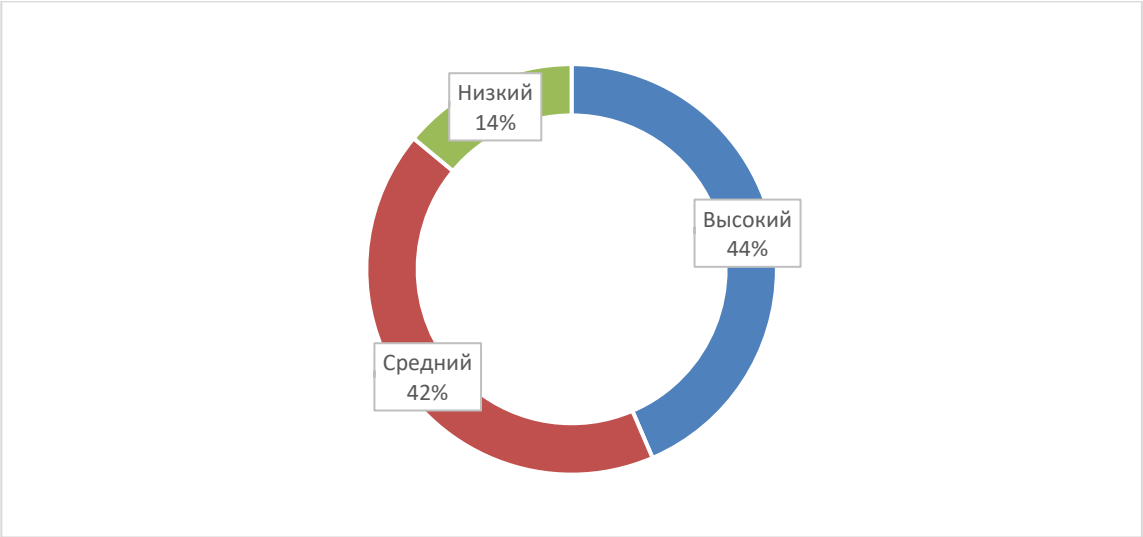

Рисунок 1. Результаты диагностики уровня личностной тревожности у студентов (методика Спилбергера Ч.)

Психокоррекционная работа проводилась с 01.02.2022 по 15.04.2022. На момент окончания психокоррекции никто из респондентов не прервал участия в исследовании. В процессе проведения психокоррекционной работы были получены результаты, характеризующие динамику изменений особенностей межличностных отношений студентов (см. Рисунок 2).

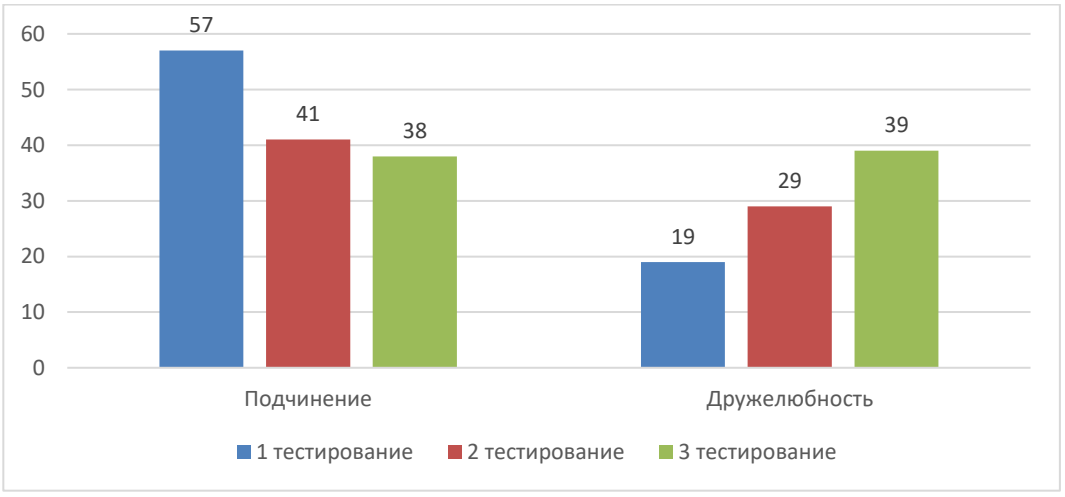

Рисунок 2. Изменение особенностей межличностных отношений в ходе психокоррекционной работы (методика ДМО Лири Т.)

В межличностном взаимодействии участники исследования проявили тенденцию сбалансированного поведения, не отдавая предпочтения к стратегиям доминирования или покорности, к дружелюбной направленности или агрессивной. Количество участников склонных к сбалансированной позиции в общении выросло с 24 до 43. Возросло количество участников с дружелюбной позицией по отношению к собственным собеседникам с 19 до 39. Проведенные психокоррекционные мероприятия позволили в определенной мере стимулировать развитие лидерских качеств коррекционной группы. Положительное влияние испытали и проявления застенчивости личности. Развитие коммуникативных навыков личности позволили участникам коррекции чувствовать себя более уверенно в сфере коммуникации с собственным окружением. Проявлять инициативность в общении и использовать собственные навыки для организации работы группы. Для оценки статистической значимости изменений в ходе психокоррекционной работы был использован Т-критерий Вилкоксона (см. Таблица 1).

Таблица 1. Анализ изменений особенностей межличностных отношений (методика ДМО Лири Т.)

Показатель	***1 тестирование***	***2 тестирование***	***3 тестирование***	***Т-критерий****
Властный-лидирующий	3,07	4,02	4,89	0,05
Независимый-доминирующий	6,3	5,91	6,14	0,1
Прямолинейный-агрессивный	3,99	4,16	4,11	0,1
Недоверчивый-скептический	7,2	6,58	5,91	0,05
Покорно-застенчивый	6,67	6,19	5,21	0,05
Зависимый – послушный	6,94	5,19	4,91	0,01
Сотрудничающий-конвенциальный	4,89	5,16	5,21	0,1
Ответственно-великодушный	9,02	7,98	5,67	0,01
Доминирование - подчинение	-2,77	-0,69	0,37	0,01
Дружелюбие - агрессивность	-2,62	-1,48	-0,07	0,01

** - Т-критерий рассчитывается с учетом результатов 1 и 3 среза*

Не было обнаружено значительного роста склонности к сотрудничеству, но

при этом в значительной мере возросла склонность к заниманию доминирующей позиции в диалоге. В настоящий момент не было выявлено лиц с чрезмерно высокими проявления доминирования и агрессивности в общении.

В ходе диагностики личностных особенностей исследуемой группы было обнаружено, что в исследуемой группы количество лиц с интровертированной направленностью личности уменьшилось (см. Рисунок 3).

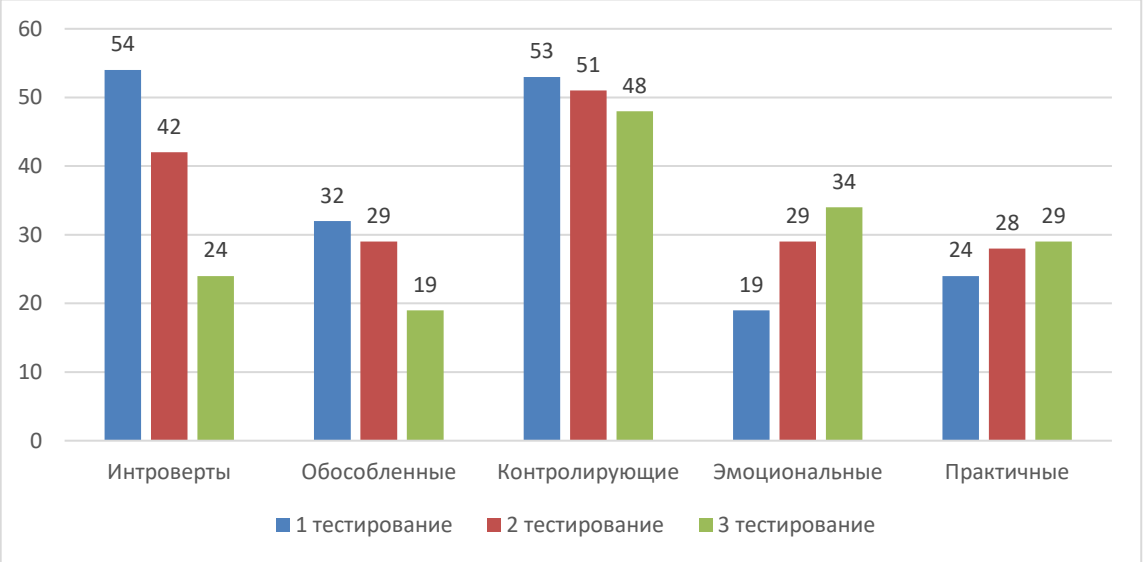

Рисунок 3. Динамика личностных особенностей в ходе психокоррекционной работы (методика ПЛО)

В коррекционной группе возросло количество людей, склонных формировать тесные и доверительные отношения. Было обнаружено повышение общего уровня эмоциональности группы, что является показателем снижения склонности к сокрытию собственных эмоций. Стоит сделать уточнение о том, что интроверсия в данной работе понимается как направленность личности, характеризующая склонность к уединению и внутреннему диалогу. Снижение количества интровертов указывает лишь на то, что данная категория людей начинает испытывать потребность в самовыражении внутри социальной группы. Для получения информации о статистически значимые изменениях количественных показателей выраженности личностных черт был использован Т-критерий Вилкоксона (см. Таблица 2).

Таблица 2. Анализ изменений особенностей личности участников исследования (методика ПЛО)

Показатель	***1 тестирование***	***2 тестирование***	***3 тестирование***	***Т-критерий****
Экстраверсия-интроверсия	28,3	36,8	44,1	0,05
Привязанность-отделенность	35,4	36,7	49,9	0,05

Контролирование-естественность	62,6	62,1	59,5	0,1
Эмоциональность-сдержанность	59,6	51,9	45,8	0,05
Игривость-практичность	66,4	62,8	64,5	0,1

** - Т-критерий рассчитывается с учетом результатов 1 и 3 среза*

Было обнаружено значительное изменение уровня выраженности показателей «Экстраверсия-интроверсия». Если ранее было замечено, что большинство участников проявляло интровертированные черты личности, то после проведения психокоррекционной работы наиболее часто встречаются проявления амбиверсии. Изначально исследуемая выборка характеризовалась склонностью к обособленности в социальных группах. После проведения психокоррекционной деятельности наблюдается сбалансированные показатели. Средний балл участников в ходе 3 тестирования относится к диапазону средних значений, но наблюдается тенденция к формированию доверительных отношений. Средняя выраженность эмоциональной сдержанности участников исследования снизилась. Участники исследования более охотно демонстрируют собственные эмоции, что благоприятно сказывает на их общем самочувствии.

Основным показателем эффективности проведенных психокоррекционных мероприятий является снижение уровня личностной тревожности участников исследования. Все 81 участник имели изначально высокий уровень личностной и реактивной тревожности. Результатом проведенной психокоррекции является снижение количества студентов с высоким уровнем личностной и реактивной тревожности (см. Рисунок 4).

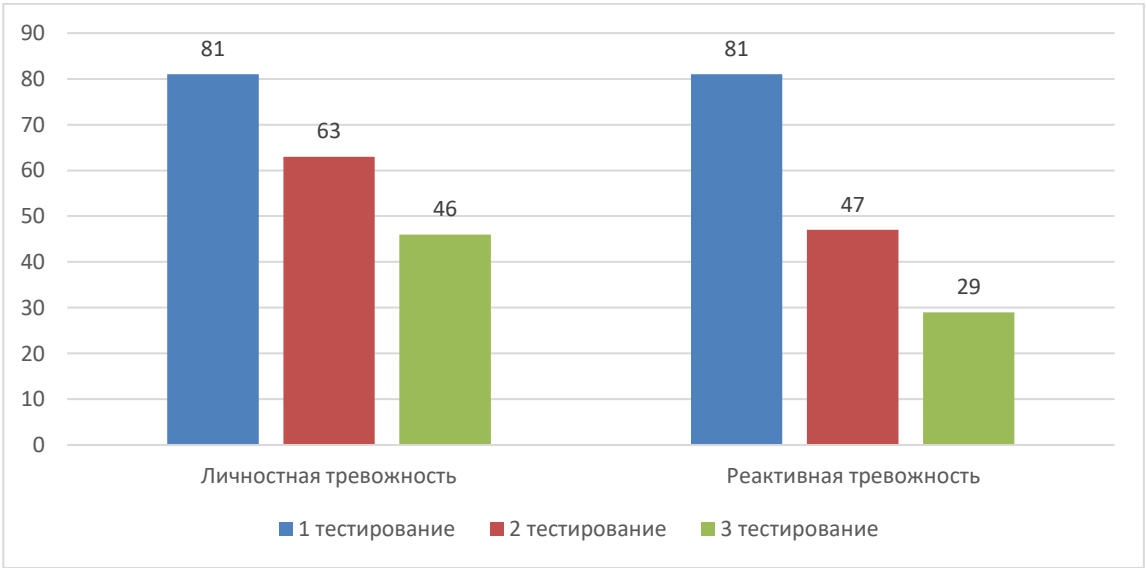

Рисунок 4. Кол-во участников с высоким уровнем личностной и реактивной тревожности (методика Спилбергера Ч.)

Для получения информации о статически значимых изменениях уровня личностной и реактивной тревожности был проведен анализ посредством специализированного критерия. В ходе анализа были получены данные о том, что показатели личностной тревожности снизились на статистически значимую величину. Полученные результаты статистического анализа дают основание утверждать, что использование методов психологической коррекции, направленные на повышение уровня развития навыков социального взаимодействия и снижение завышенного уровня самоконтролирования, то можно добиться снижения уровня личностной тревожности у студентов 1–2 курсов, таким образом подтверждая выдвинутую экспериментальную гипотезу. Аналогичные результаты достигнуты в показателях реактивной тревожности. Реактивная тревожность, как психическое состояние, более пластично по сравнению с личностной тревожностью и изменения, затронувшие данный показатель были более выражены по сравнению с изменениями, затронувшими личностную тревожность участников исследования (см. Таблица 3).

Таблица 3. Анализ изменений особенностей выраженности тревожности участников исследования (методика Спилбергера Ч.)

Показатель	***1 тестирование***	***2 тестирование***	***3 тестирование***	***Т-критерий****
Личностная тревожность	59,7	51,4	41,8	0,05
Реактивная тревожность	63,8	48,6	31,9	0,01

** - Т-критерий рассчитывается с учетом результатов 1 и 3 среза*

Всем участникам исследования были выданы специализированные рекомендации по методам управления тревожностью. Все рекомендации были выданы в устном и письменном виде. В список рекомендаций вошли следующие пункты:

1. Поддержание здорового образа жизни. Поддержание собственного здоровья и оптимального уровня активности позволяет не только минимизировать риски развития некоторых хронических заболеваний, но и посредством физиологических методов управлять собственным стрессом. Активный образ жизни стимулирует развитие эмоциональной устойчивости личности и повышает уверенность человека в собственных силах.

2. Краткосрочное и долгосрочное планирование. Основным источником тревоги является неопределенность в отношении к собственному поведению или внешним обстоятельствам. Планирование собственного графика дня позволит не только более эффективно использовать собственное время, но и сформулирует задачи, поставленные в ходе взаимодействия. В случае кратковременного планирования перед началом общения, работы или иного вида деятельности необходимо четко

обозначить собственные цели и этапы ее достижения (задачи). В случае долговременного планирования выстраивается план достижения результата в течение таких периодов, как неделя, месяц, сезон, год. Планирование не должно отражать каждое действие индивида, но должно выстраивать рамки, в которых будет осуществлено действие. Примером неправильно поставленной задачи является: «если он сделает …, то я сделаю ... В этом случае нужно …, чтобы он(а) не поступила так …». Наиболее оптимально формулировать задачи следующим образом: «нужно поговорить о теме … и спросить не хочет ли собеседник помочь мне».

3. Формирование личной ответственности. Очень важно понимать какую роль Вы играете в определенных социальных или профессиональных процессах. Понимание данного аспекта деятельности позволяет Вам оценить ответственность, которую Вы лично несете. Стремитесь выполнять лишь действия, которые входят в зону Вашей ответственности. В случае командной работы над проектом, ответственность равномерно распределяется между всеми участниками. Выделение наиболее ответственного лица или виновника в случае неудачи является ошибочным действием.

4. Все совершают ошибки. Ошибки характерны для всех людей на этом свете. Не существует способа не ошибиться. Ошибка это способ лучше понимать проблему, с которой Вы работаете. Если Вы совершили ошибку и понимаете ее причины, то это лучший способ стать более компетентным специалистом или более чутким собеседником. Не акцентируйте внимание на собственных или чужих ошибках. Используйте полученный опыт с целью создания более совершенного продукта деятельности (материальных и нематериальных) или построению более успешных и крепких отношений. Каждая ошибка – опыт, который имеется исключительно у Вас.

Обсуждение. Проведенная психокоррекционная работа, направленная на снижение уровня личностной тревожности студентов 1–2 курса Казахского национального педагогического университета имени Абая в качестве основного способа коррекции опиралась на развитие коммуникативных навыков личности и ее особенностей взаимодействия с окружающим социумом. По изначальному предположению источником развития высокого уровня личностной тревожности являются трудности, с которыми студенты сталкиваются в процессе социализации в новом коллективе. Проблемы социализации у студентов первого курса в достаточной мере распространены по многим признакам: различия в ценностях, приверженность разным взглядам на жизнь и ее аспекты, сложности адаптации к характеру своего окружения или недостаточный уровень развития коммуникативно-социальных навыков. Помимо проблем в академической среде, участники исследования способны сталкиваться с различного рода социальными или конфликтными ситуациями, где уровень развития навыков социального взаимодействия стимулирует продуктивное разрешение. Наличие развитых навыков коммуникации стимулирует развитие уверенности личности в собственных силах, в возможности продуктивно разрешить конфликтную ситуации и вести предметный диалог с собеседником. Неразрешенность подобного рода проблем способна оказать влияние на развитие личностной тревожности личности. В рамках психологической помощи

и профилактики Казахского национального педагогического университета проведение развивающих мероприятий является наиболее оптимальным способом помощи студентам в преодолении трудных ситуаций, связанных с их процессом обучения и личной жизнью. Проведенные тренинговые упражнения позволили в достаточной мере развить навыки социального взаимодействия, снизить завышенный уровень самоконтролирования студентов.

В настоящий момент 46 студентов из 81 участников исследования могут быть отнесены к категории лиц с высоким уровнем личностной тревожности, и работа по коррекции данного феномена продолжается. Будут проведены дополнительные исследования для определения причины высокого уровня личностной тревожности и подготовлена программа психокоррекции.

Заключение. В ходе исследования были отобраны 81 студент 1–2 курса Казахского национального педагогического университета имени Абая с высоким уровнем личностной и реактивной тревожности. С участниками исследования была проведена психокоррекционная работа, направленная на повышение уровня развития навыков социального взаимодействия и снижение завышенного уровня самоконтролирования. Психокоррекционная работа проводилась на системной основе в течении 26 сеансов. Полученные результаты свидетельствуют об эффективности предложенных методов снижения уровня личностной тревожности у студентов 1–2 курса, что подтверждает выдвинутую гипотезу.

Список литературы

1. Селье Г. Стресс без дистресса. – Москва: Прогресс, 1979. – 124 с.
2. Астапов В.М. Тревога и тревожность. – Москва: ПЭР СЭ, 2019. – 240 с.
3. Сапольски Р. Психология стресса. 3-е изд. – Санкт Петербург: Питер, 2015. – 920 с.
4. Николаева Е.Н. Психофизиология. - 3-е. изд. – Санкт Петербург: Питер, 2019. – 704 с.
5. Michael J., Chennells M., Nolte T. and other. Probing commitment in individuals with borderline personality disorder // Journal of Psychiatric Research. –2021. – Vol.137. – P. 335-341.
6. Mohi S., Deane F.P., Mooney-Reh D. Experiential avoidance and depression predict values engagement among people in treatment for borderline personality disorder // Journal of Contextual Behavioral Science. – 2021. – Vol.20. – P. 94-100.

Г.Б. Ниетбаева[1], Ф.А. Багиярова[2], Э.Ж. Жапаров[3], Ж.А. Абишева[4]

[1,3]Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
[2]Психологиялық және әлеуметтік қолдау институты, Алматы, Қазақстан
[4]Алматы гуманитарлық-экономикалық университеті, Алматы, Қазақстан

Студенттердегі әлеуметтік факторлардан туындаған алаңдаушылықтың алдын

алу және түзету

Аңдатпа. Бұл жұмыста 1–2 курс студенттерінде психокоррекция және жеке мазасыздықтың жоғары деңгейінің алдын алу тақырыбы ашылады. Бұрын 81 студентте жеке мазасыздықтың жоғары деңгейі анықталды. Әлеуметтік өзара әрекеттесу дағдыларын дамытуға және өзін-өзі бақылаудың жоғары деңгейін төмендетуге бағытталған психокоррекциялық жұмыстарды жүргізу қажеттілігі туындады. Қатысушыларға 3 ай бойы алдын-ала әзірленген түзету бағдарламасы бойынша психологтан топтық сессияларға қатысу ұсынылды. Барлық уақытта кіші топтардың әрқайсысымен 26 сессия өткізілді. Тұлғаның коммуникативтік дағдыларын дамытуға 13 сессия белгіленді. Сессиялардың ұқсас саны жеке тұлғаға қойылатын талаптар деңгейін төмендетуге бағытталған. Психокоррекциялық жұмыс аяқталғаннан кейін зерттелетін үлгідегі жеке мазасыздықтың ауырлығының жалпы деңгейінің төмендегенін көрсететін нәтижелер алынды, бұл жүргізілген психокоррекциялық іс-шаралардың тиімділігін көрсетеді. Зерттеу қатысушыларына жеке және реактивті алаңдаушылық деңгейін сақтау бойынша қажетті ұсыныстар берілді.

Түйін сөздер: мазасыздық, түзету, қарым-қатынас дағдылары, университет, студенттер.

G.B. Nietbaeva[1], F.A. Bagirova[2], E.Zh. Zhaparov [3], Zh. Abisheva[4]

[1,3]Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan
[2]Institute of Psychological and Social Support, Almaty, Kazakhstan
[4] Almaty University of Humanities and Economics, Almaty, Kazakhstan

Prevention and correction of anxiety caused by social factors in students

Abstract. The article reveals the topic of psycho-correction and prevention of a high level of personal anxiety in students of 1-2 courses. Previously, a high level of personal anxiety was detected in 81 students. There was a need for psycho-corrective work focused on the development of social interaction skills and reducing the excessive level of self-control. Participants were invited to attend group sessions with a psychologist according to a pre-developed correctional program for 3 months. During the whole time, 26 sessions were conducted with each of the subgroups. 13 sessions were identified for the development of personal communication skills. A similar number of sessions are allocated to reduce the level of requirements for self-identity. After the completion of the psycho-correction work, there were obtained results indicating a decrease in the overall level of personal anxiety in the study sample. It indicates the effectiveness of the psycho-correction measures. The study participants were given the necessary recommendations for maintaining their level of personal and reactive anxiety.

Keywords: anxiety, correction, communication skills, university, students.

References

1. Sel'e G. Stress bez distressa [Stress without distress]. (Moscow, Progress, 1979, 124 p.), [in Russian].
2. Astapov V.M. Trevoga i trevozhnost' [Worry]. (Moscow, PER SE, 2019, 240 p.), [in Russian].
3. Sapol'ski R. Psihologiya stressa. 3-e izd. [Psychology of stress 3rd ed.]. (Saint Petersburg, Piter, 2015, 920 p.), [in Russian].
4. Nikolaeva E.N. Psihofiziologiya. 3-e. izd. [Psychophysiology. 3rd. Ed.]. (Saint Petersburg, Piter, 2019, 704 p.), [in Russian].
5. Michael J., Chennells M., Nolte T. and other. Probing commitment in individuals with borderline personality disorder. Journal of Psychiatric Research. 2021. Vol.137. P. 335-341.
6. Mohi S., Deane F.P., Mooney-Reh D. Experiential avoidance and depression predict values engagement among people in treatment for borderline personality disorder. Journal of Contextual Behavioral Science. 2021. Vol.20. P. 94-100.

Сведения об авторах:

Ниетбаева Г.Б. – **автор для корреспонденции,** Ph.D., руководитель образовательной программы «Социальные науки – Психология» КазНПУ им. Абая, Алматы, Казахстан.

Багиярова Ф.А. – кандидат медицинских наук, директор Института психологической и социальной поддержки, Алматы, Казахстан.

Жапаров Э.Ж. – магистр социальных наук по специальности «Психология», координатор сектора «Психологическая служба» Центра «Ұлттық тәрбие», Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Алматы, Казахстан.

Абишева Ж.А. – кандидат педагогических наук, доцент кафедры педагогики и психологии Алматинского гуманитарно-экономического университета, Алматы, Казахстан.

Nietbaeva G.B. – **Corresponding author,** Ph.D., head of the educational program "Social Sciences – Psychology" of Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Bagirova F.A. – Candidate of Medical Sciences, director of the Institute of Psychological and Social Support, Almaty, Kazakhstan.

Zhaparov E.Zh. – Master of Social Sciences in "Psychology", coordinator of the sector "Psychological service" of the Center "Ulttyq tarbiye" of Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Abisheva Zh. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Psychology of Almaty University of Humanities and Economics, Almaty, Kazakhstan

IRSTI 15.21.41

G.U. Turarova, A.S. Mambetalina, B.R. Zhumagalieva

L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
S. Amanzholov East Kazakhstan University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan
(E-mail: gulnaz_uka@mail.ru, mambetalina@mail.ru, bibinurza@mail.ru)

The results of an empirical study of the volitional qualities of university students

Abstract. The article deals with the problem of the importance of volitional qualities in the process of professional training of students at the university. In addition, the relevance of the current study of volitional qualities is described. For students, such qualities as dedication, perseverance, organization, independence, discipline, initiative, accuracy, diligence, etc., related to the volitional qualities of the personality, become necessary. Based on the results of the research work in the presented article, the levels of the students' qualities were determined and the results obtained were presented. A quantitative and qualitative analysis of the indicators of the results of the study was carried out. According to the results of the study, students in the process of educational activity during training at the university have positive dynamics of their volitional qualities - dedication, perseverance, self-control, and endurance. The obtained indicators are characteristic of 3-4 courses of study, there is an increase in the high level of severity of the indicated qualities. Qualities - decisiveness and courage have a zigzag character of dynamics, i.e. the severity of the high level of these qualities increases by the 3rd year of study and decreases to the average in the 4th year. The results of a comparative analysis of the dynamics of volitional qualities of students as subjects of the educational process are given.
Keywords: will, volitional qualities, own-volitional qualities, purposefulness, perseverance, organization, independence, discipline, initiative.

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-391-407

The relevance of the research problem

The learning process, including the learning of students, is the impact on their psyche and the activities of the learning subject to equip the latter with knowledge, skills, and the formation of relevant professional competencies. However, the above does not exhaust all learning outcomes. Training contributes to the development of professionally important and personal qualities, and in general, the formation of the personality of a future specialist. Education is of direct importance for improving the scientific worldview and developing intellectual and professional qualities.

Undoubtedly, the qualitative, effective organization of any human activity directly depends on willpower, the level of maturity of the quality of will. In this regard, mastery of professional activity is of great importance for the volitional qualities of students of a higher educational institution. For students, such qualities as purposefulness, perseverance, organization, independence, discipline, initiative, accuracy, diligence, etc., related to the volitional qualities of the individual, become necessary.

I.A. Zimnyaya highlights the main characteristics of students that distinguish this group from other groups of the population. The researcher attributed these characteristics

to a high educational level, high cognitive motivation, the highest level of social activity, and a fairly harmonious combination of intellectual and social maturity[1].

Researchers A.A. Verbitsky, V.T. Lisovsky, A.V. Dmitriev, and I.S.Kon, the main qualitative characteristics of students include the search for the meaning of life, the desire for new ideas, and progressive transformations [2].

G.S. Abramova, E. Cowan, A.B. Tolstykh, and T.R. Shishigi single out the desire for independence as the leading characteristic of students [3]. It should be noted that the basis for the formation and activation of the qualitative characteristics of students identified by various researchers is the will and volitional qualities of the individual.

O.A. Makunina noted that the volitional sphere begins to manifest itself quite strongly during the student period, and, thereby, determines the success of the personal and professional development of a young person. Along with this, O.A. Makunina noted that the very specifics of the activity (mainly educational, as well as the initial testing of oneself as a specialist in the framework of professional (production) practices) affects the development of the level of formation of the volitional sphere. This is because young people are more included in a single stream of professionalization, socialization, and individualization processes, in purposefully organized independent activities. Therefore, such activity requires and, at the same time, actively contributes to the formation and activation of the volitional qualities of the student's personality as a future professional[4].

Nowadays the problem of studying the qualities of the will of the individual has not lost its relevance. This is evidenced by the fact that in recent years there has been a high level of interest from researchers in the problem.

In current debates, while considering the concept of will in other aspects, scholars analyze its role in the development of the personality, its age-specific manifesting traits, and the dynamics of the development of the volitional powers [5-16].

Analyzing the existing classifications of volitional qualities to date, I.V. Goethe-Borisova proposed a three-component model of personality's volitional qualities. The researcher based on the analysis of the structure of the will as a psychological phenomenon and volitional qualities identified by several researchers (I.M. Sechenov, S.L. Rubinshtein, A.V., V.I. Selivanov, E.I. Rogov, N.A. Berdyaev, R. G. Apresyan, E. V. Bondarevskaya, E. P. Ilyin, and others), distinguishes three components of the volitional qualities of the personality:

- volitional qualities;
- qualities reflecting the connection with the motivational sphere of the personality;
- moral qualities [17].

Volitional qualities are features of will or volitional regulation, including intellectual and moral components, both innate and acquired by nature, that allow a person to successfully overcome obstacles that arise.

In our research work, we relied on the classification of volitional qualities developed by the Russian researcher E.P. Ilyin. In this classification, all volitional qualities are divided into two groups:

1) volitional (simple), including two subgroups:

- purposefulness, duration of retention of motivation, volitional effort - patience, perseverance;

- self-control - courage, endurance, perseverance;

2) moral-volitional (complex) - independence, initiative, discipline, organization, diligence, vigor, heroism, courage, dedication, and adherence to principles [18], [19].

In our study, we identify and describe the features of the questionnaire of our qualities of will for each course.

Research methods

«Self-assessment of volitional qualities in students» N. E. Stambulova; «Assessment of one's perseverance» E.P. Ilyin, methods of mathematical-statistical processing and interpretation of results using Pearson's goodness-of-fit test.

The analysis and description of the results of the empirical study were carried out according to the courses and in comparison with the purpose of an empirical study of the dynamics of the volitional qualities of students in the process of educational activities at the university.

Experimental base

The study was conducted on the basis of the East Kazakhstan Universitynamed after S. Amanzholov. The experiment involved 193 students on educational programs: «Pedagogy and Psychology»; «Pedagogy and methods of primary education»; «Preschool education and training»; «Biology»; «Geography». 1 course – 47 students; 2 course – 51 students; 3 course – 45 students; 4 course – 50 students.

Research results

We analyzed the questionnaire of the volitional qualities for each course.

First courses. The results of first-year students according to the methodology «Self-assessment of volitional qualities of students» N.E. Stambulova, reflecting the development of self-willed qualities are thoroughly presented in Figures 1-2.

As can be seen from Figure 1, the purposefulness of 36.2% of first-year students is average; 34.04% of students have a low level. This allows us to say that the conscious and active orientation of the personality of students at the initial stage of education at the university is only being formed and is weakly expressed. First-year students are not yet able to be sufficiently guided in the process of educational activities by a specific goal, which would be aimed at achieving a certain result in their educational activities. Nevertheless, in 29.76% of students, this quality is already manifested at a high level. This suggests that this percentage of first-year students can set certain goals in the learning process and be guided by them.

The next self-willed quality is perseverance.

Strong-willed quality very similar to purposefulness is perseverance. The results of

the questionnaire on these qualities (Figure 1) showed that the largest percentage of first-year students have an average (38.30%) and high levels of severity (34.04%), i.e. in difficult situations in the process of educational activities, first-year students mainly strive to achieve the goal. They can maintain strong-willed efforts to achieve their goal. We explain this fact by the adaptation process that first-year students go through in a university environment. It is this process that allows them to become more active and direct their efforts to overcome the difficulties that arise in the process of studying at a university, especially in the conditions of a credit system of education. This system of education imposes a high percentage of independent work on the student's personality, thereby forming appropriate practical competencies in him. A low level of questionnaire of this quality is present but expressed in a smaller percentage (27.7%). A certain percentage of first-year students experience difficulties in complex situations in their academic activities. This may be due to the maladjustment to the conditions of university credit-based learning technology.

The following research criteria were such self-willed qualities as self-control and endurance. The ability to manage oneself, one's actions, and behavior in the process of learning activities among first-year students, mainly, is of an average level of severity (57.45%). 23.40% of first-year students can manage themselves and their behavior at a fairly high level; 19.15% of students experience difficulties in this, as they are not able to control their actions and behavior. Accordingly, it can be assumed that this percentage of students may experience some difficulties in the process of learning activities due to the loss of self-control.

The last components of volitional qualities in the category of own-volitional qualities are decisiveness and courage. Such qualities as decisiveness and courage are developed among first-year students at an average level (51.06%), i.e. first-year students in the process of learning activities can make reasonable and thoughtful decisions and implement them, despite the complexity and novelty of learning situations for them. In 29.80% of students, this ability is developed at a sufficiently high level, which allows us to speak about the absence of any significant difficulties in solving new educational problems. However, 19.15% of first-year students are characterized by a low level of development of these qualities. They experience difficulty in new learning situations, are less active, and find it difficult to make decisions. This fact can be explained both by the complexity of the process of adaptation for them in modern conditions of new educational technologies and by the individual psychological characteristics and personal qualities of the students themselves. Let's compare the levels of development of self-volitional qualities of the personality of students according to the results of the methodology of N.E. Stambulova (Figure 1).

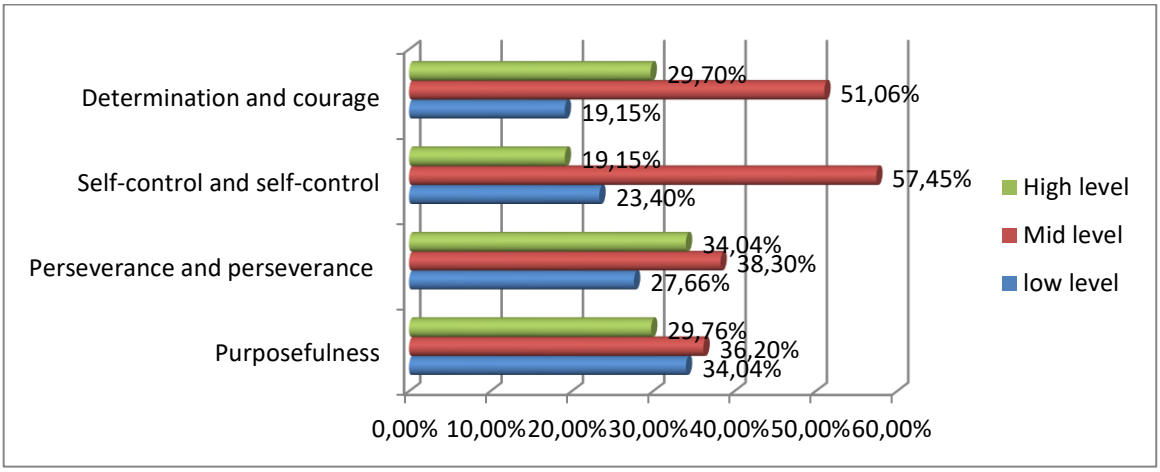

Figure 1. Levels of development of self-willed qualities in 1st year students

In general, according to the results of the methodology «Self-assessment of volitional qualities of students» N.E. Stambulova, we can say that all self-willed qualities (purposefulness, perseverance, self-control, endurance, decisiveness, and courage) are present in first-year students and have an average level of severity. First-year students can set goals, and make and implement the decisions made to achieve them in the process of learning activities. In new difficult situations for them, they also strive to achieve their goal and can maintain strong-willed efforts. They can control themselves and their behavior, which is important for studying at a university, which is based on the activity and independence of the student. The highest percentage of a high level of the questionnaire was noted for the perseverance of first-year students (34.04%). The highest percentage of a low level of the questionnaire was noted for the quality of purposefulness (34.04%). This allows us to say that students still experience difficulties in terms of leading a specific goal, both in everyday life and in the process of learning activities.

We also analyzed persistence based on the results of E.P. Ilyin and E.K. Feshchenko's «Questionnaire for assessing your persistence» (Figure 2).

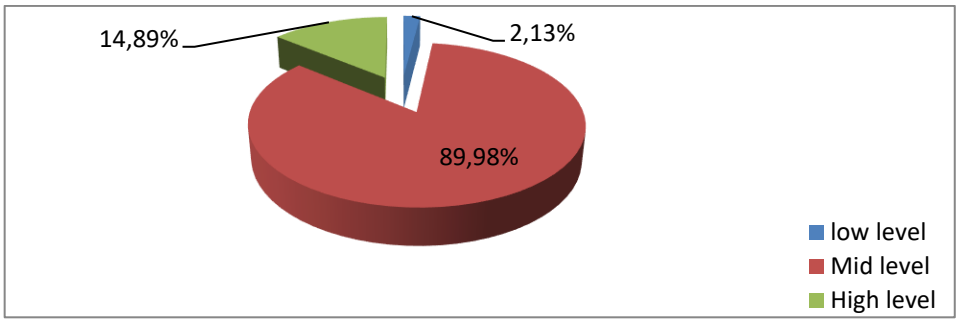

Figure 2. Levels of development of perseverance among the 1st year students

The results of the questionnaire of perseverance according to the questionnaire of E.P. Ilyina and E.K. Feshchenko showed that the largest percentage of first-year students have an average (82.98%) level of this quality, i.e. in difficult situations, first-year students strive to achieve their goals.

We analyze the results of diagnostics of the volitional qualities of students in the 2nd year of study.

Volitional qualities. The results of second-year students according to the methodology «Self-assessment of volitional qualities of students» N.E. Stambulova, reflecting the development of self-volitional qualities are clearly presented in Figures 3-4.

As can be seen from Figure 3, 54.9% of second-year students have an average level of purposefulness. This allows us to talk about the increasing level of conscious and active orientation of the personality of students. 25.5% have a high level of purposefulness. In general, we can note that students in the second year of study at the university can be guided by a specific goal in the course of their educational activities. However, for 19.6% of students, this quality is still at a low level, i.e. second-year students experience difficulties in achieving their goals and objectives. Perhaps this is due to weak motivation to study in the chosen specialty.

The next analyzed quality is perseverance. The results shown in Figure 3 showed that the largest percentage of 2-year students have medium (72.30%) and high levels of severity (34.04%) of perseverance, i.e. in difficult situations of educational activity, they will strive to achieve the goals and objectives set for them, activating their strong-willed efforts for their implementation. The predominance in the second year of the average and high levels of expression of the indicated qualities, we explain by the influence of the credit technology of education, which is based on a high degree of independence of students during their studies at the university. The low level of the analyzed qualities is expressed only in 7.8% of students who experience difficulties in achieving their goals and objectives.

The following self-willed qualities of students are self-control and endurance. The ability to manage oneself, one's actions, and behavior in 2nd-year students is expressed at the average (54.9%) and high (23.53%) levels (Figure 16). A small percentage of 2-year students (21.57%) have a low level of self-control and endurance, as they are not able to control their actions and behavior in the process of learning activities. Accordingly, they have some difficulties in the process of learning activities. This fact can be explained by several aspects - the loss of interest in the chosen specialty, respectively, the loss of motivation for learning, and the individual and personal characteristics of the students themselves.

The next volitional quality in the category of self-willed qualities is decisiveness and courage. Decisiveness and courage in 2nd-year students at the middle level (72.5%). They can make reasonable, well-thought-out decisions and implement them, despite the complexity of the disciplines and the volume of tasks in the studied disciplines. In 15.5% of students, these qualities are developed at a fairly high level, which indicates the absence of any significant difficulties in solving new educational problems and situations. However, 19.15% of first-year students are characterized by a low level of development of these qualities. They experience difficulties in new learning situations, are less active, and find it difficult to make any decisions. We explain this fact by the complexity of the process of adaptation to the conditions of new educational technologies, as well as by the individual psychological characteristics and personal qualities of students.

We compared the levels of development of self-volitional qualities of the personality of students according to the results of the methodology of N.E. Stambulova (Figure 3).

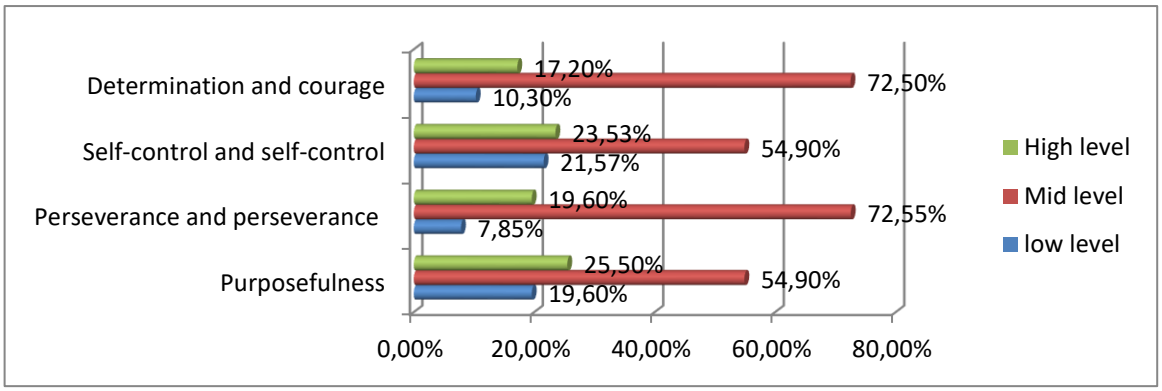

Figure 3. Levels of development of self-willed qualities in 2nd year students

The results of the technique «Self-assessment of volitional qualities of students» by N.E. Stambulova (Figure 3) allow us to say that all volitional qualities (purposefulness, perseverance, self-control, endurance, decisiveness, and courage) in 2-year students are expressed on average level. Especially, perseverance(72.%), decisiveness, and courage (72.5%). Sophomores strive to achieve their goal in difficult conditions for them, including in the process of educational activities. Able to make decisions required by the situation and follow their implementation. They are active in complex and new learning situations, which contributes to the formation of not only relevant knowledge, skills, and abilities, but also the necessary professional competencies. Also, the second-year students showed an increase in the percentage of a high level of questionnaire of purposefulness (25.5%). The highest percentage of a low level of expression was received by such a moral-volitional quality as self-control and endurance.

Let us analyze the level of persistence according to the results of E.P. Ilyin and E.K. Feshchenko's «Questionnaire for assessing one's persistence» (Figure 4).

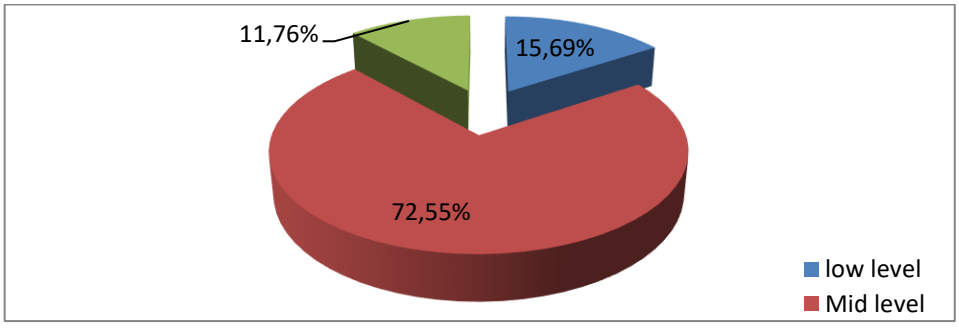

Figure 4. Levels of development of perseverance among 2nd year students

The results of the questionnaire of perseverance according to the questionnaire of E.P. Ilyina and E.K. Feshchenko showed that the largest percentage of 2-year students have an average (72.55%) level of this quality, i.e. in difficult situations, students of the second

year of study will strive to achieve the goal set in the process of educational activities.

We analyze the results of diagnostics of the volitional qualities of students in the 3rd year of study.

The results of diagnostics of self-willed qualities of third-year students according to the method of N.E. Stambulova are clearly presented in Figures 5-6.

As can be seen from Figure 5, the purposefulness of students in the 3rd year of study has approximately the same percentage of the average and high levels. It should be noted a slightly higher indicator (by 2.3%) of a high level of expression of this quality. This allows us to speak about the highly conscious and active orientation of the personality of students in the middle stage of education at the university. 3rd-year students are guided in their learning activities by certain self-set goals. We associate this fact with the formation of professional competencies in students in the process of learning activities, which allow them to be active subjects of the educational process. However, 26.7% of third-year students have this quality at a low level of development, which indicates difficulties for students to set certain goals in the learning process and be guided by them. A low level of purposefulness among a certain percentage of third-year students (1/3) may be due to weak motivation and disinterest in the chosen professional field.

The next analyzed self-willed quality is perseverance. The results reflected in Figure 5 showed that the largest percentage of 3rd-year students have a high (42.2%) level of development of perseverance, i.e. in difficult situations of educational activity, 3rd-year students will actively strive to achieve their goals and objectives, activating all their volitional efforts. An equal percentage of third-year students was obtained for the average (28.9%) and low levels (28.9%) of the severity of these qualities. Accordingly, we also explain the severity of a high level of perseverance by the impact of credit technology on education, which is based on a high degree of independence of students during their studies at the university. As well as increasing interest and motivation in the chosen specialty. 28.9% of 3rd-year students have a low level of these qualities. This allows us to talk about the difficulties of students in achieving their goals and objectives in the process of educational activities.

The following self-willed qualities of students are self-control and endurance. The ability to manage oneself, one's actions, and behavior in 3rd-year students are expressed at the average (44.45%) and high (31.12%) levels (Figure 5). A smaller percentage of students (24.45%) have a low level of self-control and endurance, which indicates difficulties in managing their actions and behavior in the process of learning activities. We explain this fact by a decrease in the motivation of students to study in the chosen specialty and their individual and personal characteristics.

The next volitional quality in the category of self-willed qualities is decisiveness and courage. Decisiveness and courage among 3rd-year students have a high level of severity (51.2%). In educational activities, third-year students make reasonable and well-thought-out decisions, directly implementing them. They do not experience difficulties in solving new educational problems. However, 24.45% of third-year students have a low level of development of decisiveness and courage. They experience difficulties in new learning

situations, are less active, and find it difficult to make decisions, which is due to a low level of motivation and loss of interest in the learning process in their chosen specialty.

We compared the levels of development of self-volitional qualities of the personality of students according to the results of the methodology of N.E. Stambulova (Figure 5).

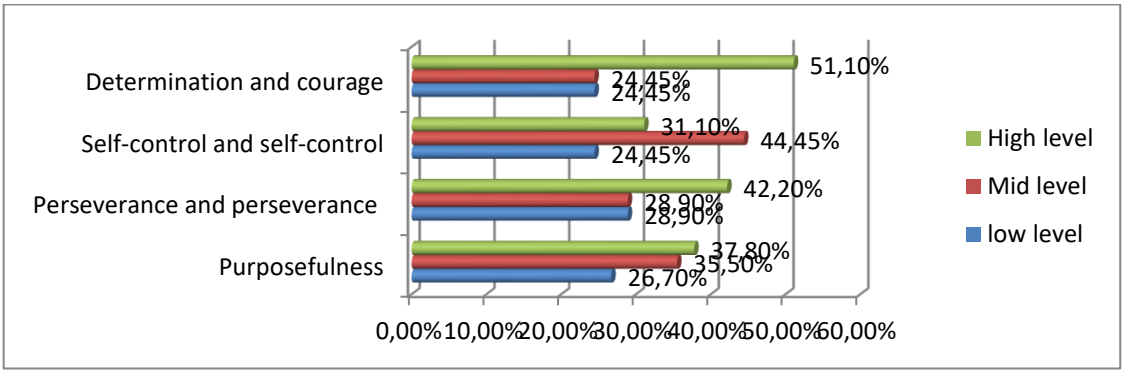

Figure 5. Levels of development of self-willed qualities in 3rd-year students

The results of the methodology «Self-assessment of volitional qualities of students» by N.E. Stambulova (Figure 5) allow us to say that such volitional qualities as purposefulness, perseverance, decisiveness, and courage among 3rd-year students have a high level of development. Students in the middle stage of study at the university are actively striving to achieve their goals; can make the right decisions and follow their implementation. They are active in complex and new learning situations, which contributes to the formation of relevant professional knowledge, skills, and competencies. However, qualities such as self-control and endurance have an average level of severity (44.44%).

We analyze the level of perseverance based on the results of the methodology of E.P.Ilyin and E.K. Feshchenko's «Questionnaire for assessing one's perseverance» (Figure 6).

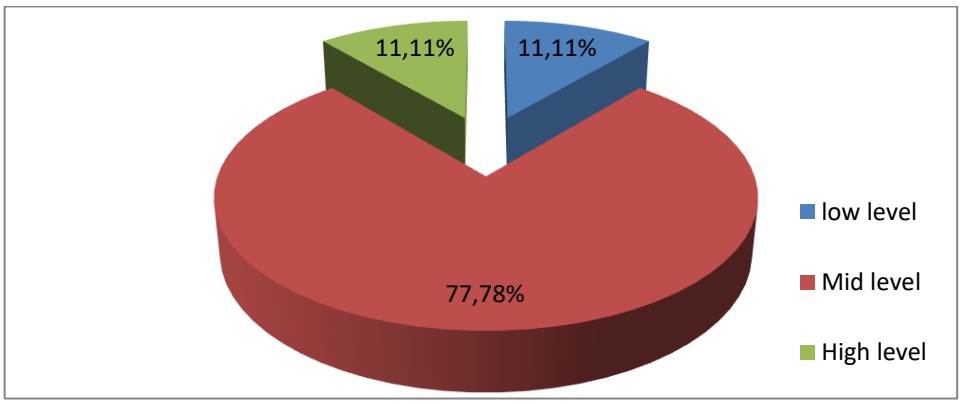

Figure 6. Levels of development of perseverance among the 3rd year students

Diagnostic results according to E.P. Ilyin and E.K. Feshchenko showed that the largest percentage of 3rd-year students have an average (77.78%) level of perseverance, i.e.

in difficult situations of educational activity, 3rd-year students will strive to achieve the goal.

We analyze the results of diagnostics of the volitional qualities of students in the 4th year of study.

The results of diagnostics of self-volitional qualities of fourth-year students according to the method «Self-assessment of volitional qualities of student-athletes» N.E. Stambulova are clearly presented in Figures 7-8.

As can be seen from Figure 7, the purposefulness of 4th-year students has an insignificant percentage difference (10%) between the medium and high levels of severity. This allows us to speak about the highly conscious activity and personal orientation of graduate students. Students - graduates at the final stage of their studies at the university are guided by the goals set for them. We associate this fact with the formation of professional consciousness among graduate students as a result of active influence in the process of all educational activities. However, 10% of 4th-year students have a low level of purposefulness, which makes it possible to state that these students are problematic as future specialists. The low level of purposefulness among a certain percentage of graduate students is due, as we have already explained above, to weak motivation and lack of interest in the professional field in which the learning process was carried out.

The next analyzed self-willed quality is perseverance.

The results reflected in Figure 7 showed that graduate students have a high (40%) and medium (36%) level of development of perseverance and perseverance. In their educational activities, 4th-year students actively strive to achieve their goals and objectives, activating all their volitional efforts. The smallest percentage was obtained by a low level (24%) of the severity of these qualities. Accordingly, we explain the severity of high and medium levels of perseverance among 4th-year students by two leading factors - obtaining a diploma of higher professional education and the formation of professional consciousness and self-awareness, i.e. self-awareness as a novice specialist in the chosen professional field, which also leads to an increase in professional motivation.

The low level of development of these qualities in 24% of 4th-year students allows us to speak about the difficulties of these students in achieving their goals and objectives and; the lack of immediate goals, including professional and distant ones.

The following self-willed qualities of students are self-control and endurance. The ability to manage oneself, one's actions, and behavior in 4th-year students is expressed at the average (38%) and high (40%) levels. 22% of graduate students have a low level of self-control and endurance, which indicates difficulties in managing their actions. This is due to the low motivation of students for the upcoming professional activities and the weak lack of professional competencies during the period of study at the university.

The next volitional quality in the category of self-willed qualities is decisiveness and courage. Decisiveness and courage among 4th-year students - the average level (60%). This allows us to say that graduate students make reasonable and thoughtful decisions, directly implementing them. They do not experience difficulties in solving new learning problems.

However, 14% of graduates have a low level of development of decisiveness and

courage. This indicates the difficulties of orienting students in new educational or life situations. They are less active and have difficulty making decisions. Let us compare the levels of development of self-willed qualities of the personality of graduate students according to the results of the methodology of N.E. Stambulova (Figure 7)

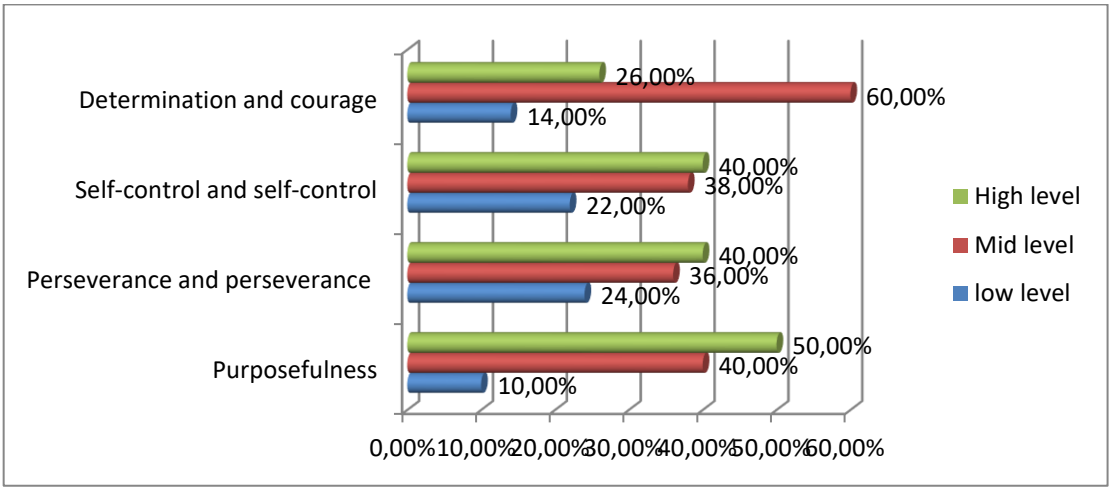

Figure 7. Levels of development of self-willed qualities in students of 4 courses (according to the method of «Self-assessment of volitional qualities of students» by N.E. Stambulova)

The results of the methodology "Self-assessment of volitional qualities of students" by N.E. Stambulova (Figure 7) allow us to say that such volitional qualities as purposefulness, perseverance, self-control, and endurance in 4th-year students have a high level of development. Students at the final stage of university education are actively striving to achieve the goal, i.e. to receive vocational education; control themselves, their actions, and behavior. They maintain self-control in any setting; in tense situations, activities can make the necessary and correct decisions, following their implementation. The average level of severity has such qualities as decisiveness and courage (60%).

We analyze the level of manifestation of persistence of graduates according to the results of E.P. Ilyin and E.K. Feshchenko's «Questionnaire for assessing your persistence» (Figure 8).

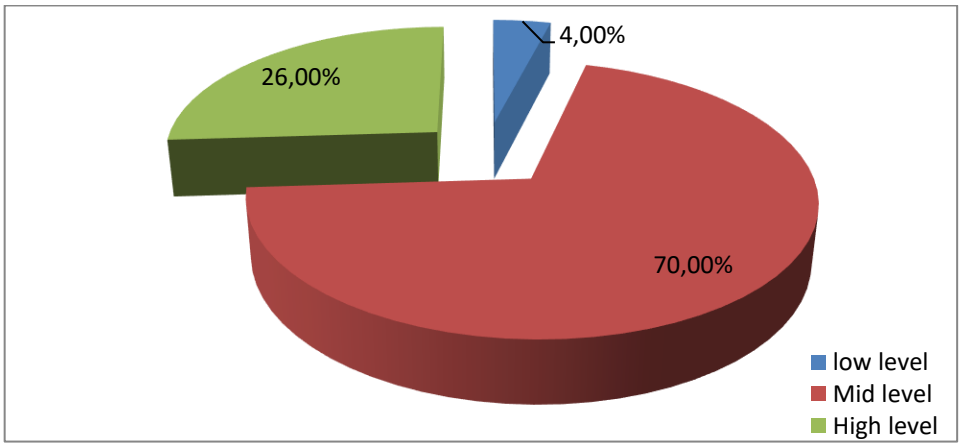

Figure 8. Levels of development of perseverance among the 4th year students (according to the method «Questionnaire for assessing your perseverance» E.P. Ilyina, E.K. Feshchenko)

Diagnostic results according to E.P. Ilyin and E.K. Feshchenko showed that the largest percentage of 4th-year students have an average (70%) level of perseverance development, i.e. in difficult situations, graduate students strive to achieve their goals.

Conclusion

After analyzing the self-willed qualities of graduate students, we conclude that they have a high level of purposefulness, perseverance, self-control, and endurance. Graduate students actively strive to achieve the set goal, can manage themselves, their actions, and behavior, maintain self-control, and can make the right decisions, realizing them. At the middle level, such qualities as decisiveness and courage are expressed.

Moral-volitional qualities, such as discipline, independence, initiative, and organization, among graduate students are expressed at an average level. The most developed moral and volitional qualities of graduates are independence and initiative. Students in the process of learning activities show creativity and independence.

Consequently, in the process of learning activity in the course of studying at a university, the dynamics of self-willed qualities are noted among students. At the same time, there is a positive dynamics of such self-willed qualities of students as purposefulness, perseverance, self-control, and endurance. We note an increase in the high level of expression of these qualities in the 3rd and 4th years of students studying at the university on credit technology. Such qualities as decisiveness and courage have a zigzag nature of dynamics, i.e. the severity of the high level of these qualities increases in the 3rd year of study and decreases to an average in the 4th year of graduation.

Список литературы

1. Зимняя И.А. Педагогическая психология: учебник для вузов / И.А. Зимняя. - 3-е издание, пересмотренное. – Москва: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: НПО 'МОДЭК', 2010. – 448 с.
2. Изотова Е.Г. Психологическая структура учебной деятельности студентов 1-5 курсов высших учебных заведений: дис. ... канд. Психол. Наук. – Ярославль, 2009. – 269 с.
3. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. – Москва, 1987. – 173 с.
4. Макунина О.А. Самооценка волевых качеств студентов спортивных специализаций // Вестник Уральского государственного университета физической культуры. – Челябинск, 2012. – С. 213.
5. Turarova G.U., Mambetalina A.S. Empirical investigation of the dynamics of students' will qualities as subjects of the educational process in learning activities //

Bulletin of the Abai Kazakh national pedagogical university. Series of Pedagogy and Psychology. – 2021. – № 4 (49). – P. 44-53.
6. Turarova G.U., Mambetalina A.S. Conceptual foundations of human will and volitional qualities in psychology. - Bulletin of the L.Gumilyov Eurasian National University. Series pedagogy, psychology, sociology. – 2022.- № 2 (140) – P. 309-320.
7. Захарова, И. Н. Волевые качества личности / И. Н. Захарова. - Текст: непосредственный // Молодой ученый. – 2019. – № 29 (267). – С. 84-86.
8. Турарова Г.У. Результаты эмпирического исследования волевых качеств как субъектов образовательного процесса. Вестник Академии Педагогических Наук Казахстана. – 2019. – № 5. – С.71-77.
9. Аникеева Н.В., Паршутин И.А. Исследование волевой сферы личности курсантов, обучающихся в образовательных организациях МВД России открытого и закрытого типов // Психология и право. – 2018. – Т. 8. – № 4. – С. 142–154
10. Ivanov A.V., Akhtyan A.G., Vishnyakova V.A. Development of Volitional Qualities of Adolescent in the Pedagogy of Consciousness // Eurasian Journal of Analytical Chemistry. – 2018. – Vol. 13. – P. 87.
11. Li P.F.J., Wong Y.J. Beliefs in Free Will Versus Determinism: Search for Meaning Mediates the Life Scheme–Depressive Symptom Link. – 2020.
12. Shmurak, S.H. The psycho-epistemology of freedom // Journal of Ayn Rand Studies. – 2020. – No. 20 (1). – P. 121-124.
13. Izal, M., Bernabeu, S., Martinez, H., Bellot, A., Montorio, I. Will to live as an expression of the well-being of older people. Las ganas de vivir como expresión del bienestar de las personas mayores. Revista Espanola de Geriatria y Gerontologia. – 2020. – No. 55 (2). – P. 76-83.
14. Касаткина Д.А. Воля и волевые качества личности актеров как детерминанта процесса создания художественного образа // Интернет-журнал «Мир науки». – 2018. – № 4.
15. Иванников В.А., Шляпников В.Н. Особенности волевой регуляции у представителей разных этнокультурных групп // Экспериментальная психология. – 2019. – Т. 12. – № 1. – С. 70–84.
16. Батыршина А.Р., Мазилов В.А. Наукометрический подход к исследованию проблемы воли в отечественной психологии. Ярославский педагогический вестник. – 2016. – № 5. – С. 193-204.
17. Гетте – Борисова И.В. Психологические условия развития волевых качеств личности у студентов вуза: дис… канд. пед. наук. – Сочи, 2005. – 182 с.
18. Ильин Е.П. Психология воли. –2-е изд. – Санкт Петербург, 2009. – 368 с.
19. Ильин Е.П. Психология воли. – Санкт Петербург: Питер, 2002. – 288 с.

Г.У. Турарова, А.С. Мамбеталина, Б.Р. Жумагалиева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Психологиядағы «ерік» категориясының және тұлғаның ерік сапаларының тұжырымдамалық негіздері

Аңдатпа. Берілген мақалада жоғары оқу орнында оқитын білім алушылардың кәсіби дайындығы барысында ерік сапаларының маңыздылығы мәселесі қарастырылады. Сонымен қатар, қазіргі кезде ерік сапаларын зерттеудің өзектілігі сипатталған. Білім алушылар үшін тұлғаның ерік сапаларына жататын мақсатқа бағыттылық, табандылық, шыдамдылық, ұйымдасқандық, дербестік, ұқыптылық, орындаушылық және т.б. сапалар маңызды болып келеді. Зерттеу жұмысының қорытындысы бойынша ұсынылған мақалада білім алушылардың өзіндік ерік сапалары деңгейлері анықталып, алынған нәтижелер ұсынылды. Зерттеу нәтижелерінің көрсеткіштері бойынша сандық және сапалық талдау жасалды. Зерттеу нәтижелері бойынша жоғары оқу орнының оқу іс-әрекеті процесінде білім алушылардың мақсатқа бағыттылық, табандылық, шыдамдылық, өзін ұстау сияқты өзіндік ерік сапаларының көрінуінде оң динамика байқалды. Алынған нәтижелер 3-4-ші курс білім алушыларына тән болды, аталған сапалардың көрінуінің жоғары көрсеткіштері анықталды. Шешім қабылдау және батылдық сияқты сапалары бірде төмен, бірде жоғары көріну сипатына ие динамиканы көрсетті, яғни бұл сапаның жоғары көрсеткші 3-ші курста оқитындарда анықталса, ал 4-ші курста орташа деңгейге дейін төмендеді. Білім беру процесінің субъектілері ретінде студенттердің ерік-жігерінің динамикасын салыстырмалы талдау нәтижелері берілген.

Түйін сөздер: ерік, ерік сапалары, ерікті реттелу, мінез-құлықтың еріктік сипаттары, тұлғаның ерік сапалары.

Г.У. Турарова, А.С. Мамбеталина, Б.Р. Жумагалиева

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Концептуальные основы категории «воли» и волевых качеств личности в психологии

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема значимости волевых качеств в процессе профессиональной подготовки обучающихся в вузе. Кроме того, описана актуальность в настоящее время изучения волевых качеств.Для обучаюших необходимыми становятся такие качества, как целеустремленность, настойчивость, упорство, организованность, самостоятельность, дисциплинированность, инициативность, аккуратность, исполнительность и др., относящиеся к волевым

качествам личности. По итогам исследовательской работы в представленной статье были определены уровни собственно-волевых качеств обучающихся и представлены полученные результаты. Проведен количественный и качественный анализ показателей результатов исследования. По результатам исследования у обучающихся в процессе учебной деятельности в ходе обучения в вузе отмечается положительная динамика собственно-волевых качеств - целеустремленности, настойчивости, упорства, самообладания и выдержки. Полученные показатели характерны для 3-4-х курсов обучения, отмечается возрастание высокого уровня выраженности обозначенных качеств. Качества - решительность и смелость имеют зигзагообразный характер динамики, т.е. выраженность высокого уровня этих качеств возрастает к 3-му курсу обучения и снижается до среднего на 4-м курсе. Даны результаты сравнительного анализа динамики волевых качеств студентов как субъектов образовательного процесса.

Ключевые слова: воля, волевые качества, собственно-волевые качества,целеустремленность, настойчивость, упорство, организованность, самостоятельность, дисциплинированность, инициативность.

References

1. Zimnyaya I.A. Pedagogicheskaya psihologiya: uchebnik dlya vuzov [Pedagogical psychology: textbook for universities]. (Moskva, Moskovskij psihologo-social'nyj institut, NPO 'MODEK', 2010, 448 p.), [in Russian].
2. Izotova E.G. Psihologicheskaya struktura uchebnoj deyatel'nosti studentov 1-5 kursov vysshih uchebnyh zavedenij: dis. ... kand. Psihol. Nauk. [Psychological structure of educational activity of students of 1-5 courses of higher education institutions: Ph. Cand. Psychol. Sci.]. – (Yaroslavl', 2009, 269 p.), [in Russian].
3. Kan-Kalik V.A. Uchitelyu o pedagogicheskom obshchenii [To teachers about pedagogical communication]. (Moscow, 1987, 173 p.), [in Russian].
4. Makunina O.A. Samoocenka volevyh kachestv studentov sportivnyh specializacij. Vestnik Ural'skogo gosudarstvennogo universiteta fizicheskoj kul'tury [Self-assessment of volitional qualities of students of sports specializations. Bulletin of the Ural State University of Physical Culture]. -Chelyabinsk, 2012. P. 213, [in Russian].
5. Turarova G.U., Mambetalina A.S. Empirical investigation of the dynamics of students' will qualities as subjects of the educational process in learning activities. Bulletin of the Abai Kazakh national pedagogical university. Series of Pedagogy and Psychology. 2021. No. 4 (49). P. 44-53.
6. Turarova G.U., Mambetalina A.S. Conceptual foundations of human will and volitional qualities in psychology. Bulletin of the L.Gumilyov Eurasian National University. Series pedagogy, psychology, sociology. 2022. No. 2 (140). P. 309-320.
7. Zakharova I.N. Volevye kachestva lichnosti [Strong-willed personality qualities], Molodoi ucheniy [Young scientist] 2019. No.29 (267). P. 84-86. Available at: URL: https://moluch.ru/archive/267/61647/[in Russian]. (accessed 01.12.2021).

8. Turarova G.U. Rezultaty empericheskogo issledovaniya volevyh kachestv kak subyektov obrazovatelnogo protsessa [The results of an empirical study of volitional qualities as subjects of the educational process], Messenger of the Academy of Pedagogical Sciences of Kazakhstan [Bulletin of the Academy of Pedagogical Sciences of Kazakhstan]. 2019. P. 71-77, [in Russian].
9. Anikeeva N.V., Parshutin I.A. Investigation of the volitional sphere of personality of cadets studying in educational organizations of the Ministry of Internal Affairs of Russia of open and closed types. Psychology and Law. 2018 Vol. 8. No. 4. P. 142-154.
10. Ivanov A.V., Akhtyan A.G., Vishnyakova V.A. [et al.]. Development of Volitional Qualities of Adolescent in the Pedagogy of Consciousness. Eurasian Journal of Analytical Chemistry. 2018. Vol. 13. P. 87.
11. Li P.F.J., Wong Y.J. Beliefs in Free Will Versus Determinism: Search for Meaning Mediates the Life Scheme–Depressive Symptom Link. Journal of Humanistic Psychology. 2020.
12. Shmurak S.H. The psycho-epistemology of freedom. Journal of Ayn Rand Studies. 2020. No.20 (1). P. 121-124.
13. Izal M., Bernabeu S., Martinez H., Bellot A., Montorio I. Will to live as an expression of the well-being of older people. Las ganas de vivir como expresión del bienestar de las personas mayores. Revista Espanola de Geriatria y Gerontologia. 2020. No.55 (2). P. 76-83.
14. Kasatkina D.A. The will and volitional qualities of the personality of actors as a determinant of the process of creating an artistic image. Online magazine «World of Science», 2018 No. 4.
15. Ivannikov V.A., Shlyapnikov V.N. Features of volitional regulation in representatives of different ethnocultural groups. Experimental psychology. 2019. Vol. 12. No. 1. P. 70-84.
16. Batyrshina A.R., Mazilov V.A. Scientometric approach to the study of the problem of will in Russian psychology. Yaroslavl Pedagogical Bulletin. 2016. No. 5. P. 193-204.
17. Gette-Borisova I.V. Psihologicheskie usloviya razvitiya volevih kachestv lichnosti u studentov vuza: diss…kand.ped.nauk. [Psychological conditions for the development of volitional personality traits in university students: dis... Candidate of Pedagogical Sciences] (Sochi, 2005, 182 p.), [in Russian].
18. Ilyin E.P. Psihologiya voli: 2-oe izd. [Psychology of will. -2nd ed] (Saint-Petersburg, 2009, 368 p.), [in Russian].
19. Ilyin E.P. Psihologiya voli [Psychology of will] (Saint-Petersburg, publishing house «Piter», 2002, 288 p.), [in Russian].

Information about the authors:

Turarova G.U. – **Corresponding author,** the 2nd year doctoral student of the educational program Psychology of the Department of Psychology, Faculty of Social Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.
Mambetalina A.S. – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.
Zhumagalieva B.R. – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

Турарова Г.У. – **корреспонденция үшін автор,** психология кафедрасының психология білім бағдарламасының 2 курс докторанты, әлеуметтік ғылымдар факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.
Мамбеталина А.С. – психология ғылымдарының кандидаты, психология кафедрасының доценті, әлеуметтік ғылымдар факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.
Жумагалиева Б.Р. – психология ғылымдарының кандидаты, психология және коррекциялық педагогика кафедрасының доценті, С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен, Қазақстан.

ҒХТАМР 16.01

З.Д. Утепбергенова

Қазақ Ұлттық Қыздар педагогикалық университеті,
Теориялық және практикалық психология кафедрасы, Алматы, Қазақстан
(E-mail: zeynekul_utepbergenova@mail.ru)

Кіші мектеп оқушыларының оқыту процесін психологиялық зерттеу

Аңдатпа. Мақалада оқыту процесінің тиімді бағыттары мен кіші мектеп оқушысының ақыл-ой дамуы сипатталады. Онда отандық және шетелдік ғалымдар пікірлері зерделеніп, басым бағыттарын ескеру керектігі айтылады. Психологиялық зерттеулерде кіші мектеп оқушысын оқыту барысында қолданылатын бастапқы әдіснамалық жағдай және оларды психологиялық нақтылау жолдары қарастырылған. Бастауыш мектептің ерекшелігі – оқыту мектеп бағдарламасынан бұрын мұғалімге көбірек байланысты. Оқу бағдарламасындағы қойылған талаптар мен оқыту тапсырмалары көп болса да, сауатты мұғалім мұны барынша азайтып, ықшамдап оқушыға түсіндіруге тырысады.

Оқытуды психологиялық зерттеу қазіргі кезеңде оқу үдерісін басқарудың ең ұтымды жолдары мен әдістерін жүйелеп, талдау болып саналады. Оқу материалын құрылымдық және жүйелік талдауға байланысты оқу процесінің тиімділігін арттыру мәселесі ғалымдардың назарын аударуда. Оқу үдерісінде оқу, жазу, санау, есептер шығару сияқты қарапайым дағдыларды меңгеру енді жеткіліксіз. Бұл дағдыларды қалыптастыру кеңірек және маңызды міндеттерді шешуге кіреді:

Біріншіден, балаларды ғылыми білім логикасында пәндік оқытуға баулу, оларға осы ғылымның мазмұнын құрайтын зерттелетін болмыс саласының негізгі және іргелі қасиеттерін ашу. Сонымен, оқу дағдыларын меңгеру тілді қарым-қатынас пен ойлау құралы ретінде, ал қарапайым санау дағдылары – сандық қатынастарды зерттеуге айналады.

Екіншіден, балаларда өзіндік міндеттері мен әдістері бар оқу әрекетін қалыптастыру. Қоғамымыздың қазіргі даму кезеңінде оқу іс-әрекетімен адам өмір бойы айналысуы керек. Бұл әр адамның екінші «мамандығы», оны жүзеге асыру қабілеті негізінен таңдалған кәсіптегі ілгерілеуге байланысты.

Үшіншіден, бастауыш білім беру кезеңінің барлық мүмкіндіктерін балалардың оқу мотивтерін қалыптастыру және интеллектуалдық дамуы үшін пайдалану қажет.

Оқу-тәрбие процесінің тиімділігі мен сапасын арттыру мәселесін шешудегі өзекті мәселе мектеп оқушыларының оқуын белсендіру болып табылады. Оның ерекше маңыздылығы мынада: оқыту рефлексиялық және түрлендіруші әрекет бола отырып, оқу материалын қабылдау мен есте сақтауға ғана емес, сонымен бірге оқушының танымдық әрекетінің өзіне деген көзқарасын қалыптастыруға бағытталған. Іс-әрекеттің түрлендіруші сипаты әрқашан субъектінің қызметімен байланысты.

Түйін сөздер: психологиялық зерттеу, оқу әрекеті, оқыту теориялары, іс-әрекет, білімді меңгеру, тәжірибе, танымдық белсенділік.

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-408-418

Кіріспе

Оқыту психологиясының мәселелері адамның нақты қызметіндегі психикалық процестерді зерттеуге бағытталған психологиялық жұмыстардың жалпы арнасында жүргізіледі. Педагогикалық психологияның бұл саласы оқу қызметіне енгізілген

танымдық процестермен айналысады, сонымен бірге танымның өзі іс-әрекет ретінде қарастырылады.

Ресей ғалымдары[1] тұжырымдаған еңбектерде жүзеге асырылған ережелерін негізге ала отырып, "Адам танымының қызметін, ақыл-ой іс-әрекеттері мен операцияларының алуан түрлілігін, белгіленген танымдық мақсаттарға қол жеткізу тәсілдерін, танымдық міндеттерді шешу жолдарын қамтитын таным мақсаттарымен, міндеттерімен, уәждерімен бағытталатын ерекше іс-әрекет деп қабылдануы тиіс"[1].

Оқыту процесінде адамның белсенділігі мен сезімталдығының арақатынасы, ортақ әдіснамалық мәселе болып табылады. Ол мәселені шешу негізінен зерттеу психологиясы немесе педагогикалық психологияның негізгі ұғымдарын түсіндіру бағытымен байланысты.

Оқытудың әртүрлі теорияларының өкілдері екі қарама-қарсы топқа бөлінеді: біреуі "стимул-реакция" теориясының жақтастары, адамның сезімталдық қасиетін, сырттан әсер етуді енжар қабылдауды ұсынады, ал басқалары,когнитивті теориялардың өкілдері, оқу процесінде адамның белсенділігін, оны дербес "ашуға" қабілеттілігін көрсетеді.

Бейнелеу теориясынан шыққан кеңестік психологтар үшін адамның белсенділігі мен сезімталдығы арасында шешілмейтін қайшылықтар жоқ. Адамның шынайы бейнесі белсенді сипатқа ие. Сонымен қатар, А.А.Смирнов: "адам белсенділігінің барлық формаларының бір объективті көзі бар". Бұл көздердің барлық күрделілігі мен алуан түрлілігін А.А.Смирнов ажыратып көрсетті: "...субъектінің өмір сүру жағдайы, оның қоғамдық қатынастар жүйесіндегі орны, тәжірибесі, өнімі, қоғамдық және жеке тәжірибе ретінде меңгерілген білімі, өзі қатысушы болып табылатын қоғамдық тәжірибенің ықпалымен қызметінде қалыптасқан дағдылары, іскерліктері, әдеттері»[3].

Жоғарыда айтылғандар "сыртқы" және "ішкі", "реактивті" және "белсенді" өзара бірін-бірі толықтыруды көздейді: қоғамдық тәжірибе индивидке әсер етеді, және ол өзі оның белсенді қатысушысы болуы керек.

Біздің зерттеу жұмысымыздың алғашқы кезеңдерінен бастап біз оқушының оқуы сыртқы жағдайлармен, бағдарламамен, оқыту әдісімен, детерминацияланған жағдайды негізге алдық. Сонымен қатар ол оқушы тұлғасының белсенділігінің нәтижесі болып табылады.

Оқу-тәрбие процесінің тиімділігі мен сапасын арттыру мәселесін шешудегі өзекті мәселе мектеп оқушыларының оқуын белсендіру болып табылады. Оның ерекше маңыздылығы мынада: оқыту рефлексиялық және түрлендіруші әрекет бола отырып, оқу материалын қабылдау мен есте сақтауға ғана емес, сонымен бірге оқушының танымдық әрекетінің өзіне деген көзқарасын қалыптастыруға бағытталған. Іс-әрекеттің түрлендіруші сипаты әрқашан субъектінің қызметімен байланысты.

Баланың білім алған алғашқы жылдарынан бастап мектептен жалықпауын қаласақ, онда сыртта емес, оқу процесінде болатын оқу мотивтерін оятуға қамқорлық жасауымыз керек. Басқаша айтқанда, мақсат - баланың өзі үйренгісі келетіндіктен дәл білім алуы, осылайша ол оқудың өзінен ләззат алады. Кезінде Ян Амос Коменский мектеп оқушысының еңбегін рухани қанағат пен рухани қуанышқа айналдыруға

шақырды.

Сондықтан бастауыш білім берудегі мақсаттарының бірі – баланың танымдық белсенділігін дамыту, балалардың дербестігі мен белсенділігін дамыту үшін баланың әрбір сәтті қадамын, әрекетін, тіпті сәтсіз болса да, оң бағалау маңызды. Балаларға шығармашылық оқу тапсырмаларын беру, бірдеңе ойлап табу, болжау, басқа мысалдарды алу және т.б бала үшін өте пайдалы әрекет. Бұл ретте балалар дауласып, айтысып, қателесіп, мұғаліммен бірігіп дұрыс шешім табуға ұмтылса, мұғалім мақсатының шешім тапқаны.

Белсенділік әрекеттің өзін емес, оның деңгейі мен сипатын білдіретінін ескеру қажет. Ол мақсат қою процесіне де, мотивацияны, әрекет әдістерін білуге де әсер етеді. Белсенділік, жеке формация ретінде: зейінділік, бейімділік, жалпы процеске белсенді қатысу, белсенділіктің өзгеретін жағдайларына тез жауап беру, оқушының ерекше жағдайын және оның әрекетке қатынасын меңгеру процесі арқылы білдіреді.

Меңгеру процесін зерттеу бірнеше бағыттарда жүргізілді: меңгерілетін оқу пәнінің мазмұнына байланысты оқытудың әртүрлі әдістерінің ықпалымен меңгерудің сапалық ерекшеліктері ашылды; әр түрлі жас кезеңдерінде және оқытудың әр түрлі сатыларында меңгеру сипатының өзгеруі байқалды.Зерттеудің ерекше бағыты оқу процесінде жеке-психологиялық айырмашылықтарды зерделеуді құрады.

Зерттеу жүргізудегі әртүрлі аспектілердің болуы және белгілі бір теориялық тәсілді жүзеге асыру, зерттелетін құбылыстың күрделілігін ашып, оны жанама түрде түсінуді білдіреді. Мұндай тәсілдің ең жарқын мысалы, есте сақтау психологиясы А.А.Смирновтың кітабында көрсетілген.Онда мнемиялық қызмет түрлерінің шарттары мұқият талданады[3]. Бұл есте сақтау алдында қойылатын мақсаттар, жеке-психологиялық қасиеттер, есте сақтау өнімділігін қамтамасыз ететін оның бағыты, есте сақтауға қажет материалдың ерекшеліктері және т.б.

Бұл тәсіл жалпы және дифференциалдық, балалар және педагогикалық психология аспектілерін зерттеудегі бірігуді білдіреді. Біз сондай-ақ мүмкіндігінше білімді меңгеру мәселелеріне қатысты көп аспектілі көзқарасты жүзеге асыруға тырыстық, бұл зерттеудің ұйымдастырылуы мен әдістерін анықтады.

Жасөспірім жастағы балалар ауқымда зерттелді. Сонымен қатар салыстыру үшін жоғары сынып оқушылары да де тартылды. Оқушылардың әдеттегі мектеп жағдайында білімді меңгеру процесі және эксперименталды оқыту жағдайында, психологпен бірге мұғалімдермен ұйымдастырылған үрдіс зерттелді. Орын алып жатқан өзгерістер туралы айтуға мүмкіндік алу үшін бақылау "кесу"әдісі арқылы алынды.

Кесінді бақылау әртүрлі сынып оқушыларына қатысты бір уақытта жасалған. Сонымен қатар, кейбір уақыт кезеңінде, бір оқушыға қатысты бақылау жүргізілді. Бір оқушыны зерттеу кезеңі өте ұзақ (лонгитудиналдық әдіс) немесе салыстырмалы қысқа болуы мүмкін.

Кез-келген нақты білімді игеру жолы қадағаланды. Егер бірінші жағдайда ойлау мен оқушының білімін игеру сипатында айтарлықтай өзгерістерді байқау мүмкін болса

(макро өзгеріс), екінші жағдайда білімнің өзінде (оны игеру барысында) және оны қолдану тәсілдерінде (микро өзгерту) кішкентай және шағын өзгерістер болады.

Осылайша, зерттеулер екі бағытта бақылауға алынды. Қарастырудың екі жоспарын оларды араластырмай ажырату керек, өйткені олар бір-біріне өзара әсер етсе де, сәйкес келмейді. Егер ассимиляция процесінің макро-өзгерістеріне қатысты жалпы психикалық даму шешуші рөл атқарса, онда микро өзгерістерге қатысты жалпы дамумен қатар тағы екі жағдай пайда болады: білімнің өзі (сипаты) және ассимиляция кезеңі. Бір уақытта әртүрлі деңгейлердің қатар өмір сүруін байқауға болатындығы белгілі, бұл алынған білімнің қиындығы мен оқушының қай сатыда оқып жатқандығына байланысты.

Бізді қызықтыратын саладағы өзгерістер туралы айтқанда, не өзгеріп жатқанын нақтылау қажет. Жаттығу барысында әртүрлі өзгерістер болады, олар біздің зерттеуіміздің тақырыбы ретінде қызмет етеді, атап айтқанда: ассимиляция нәтижесіндегі өзгерістер, ассимиляция кезінде жүзеге асатын ой процестері және ақыл-ойдың қасиеттері зерттеледі[4].

Өзгерістердің алғашқы екі түріне келетін болсақ, олар білімді игеру барысында тікелей пайда болады. Ассимиляция нәтижелері мен процестер негізінде, дәлірек айтсақ, оқушының алған білімі оның ғылыми мазмұнына қаншалықты сәйкес келетіндігіне, оқушы толық білімді қаншалықты тез игеретініне, психикалық процестер қаншалықты тиімді екеніне немесе операцияларды бір уақытта қолдануды - өзгерудің үшінші жанама түрде бағалауға болады. Алайда, ақыл-ойдың қалыптасқан қасиеттерін бағалау үшін бұл жеткіліксіз болады, ассимиляция кезінде көрінетін осы белгілердің кеңдігі мен тұрақтылық дәрежесін анықтау қажет болады. Сөйтіп, біз жеке психологиялық зерттеу саласына енеміз.

Осылайша, біз жеке психологиялық айырмашылықтарды зерттеу саласына ендік, ол үшін бірнеше жыл бойы оқуды зерттеу қажет болды.

Зертханалық топтың жоғарыда аталған мәселелерді зерттеулері белгілі бір ретпен, жеке сатыларда орналастырылды. Олардың әрқайсысын қарастырған жөн.

Бірінші кезеңде ұғымдарды ассимиляциялау зерттелді.

Ассимиляция термині сол кезде жалпы психологияда қабылданған «тұжырымдамаларды қалыптастыру» терминінен өзгеше болды. Бұл ассимиляция туралы мәселені туындатты, өйткені оқу процесінде ұғымдар қайта құрылмайды, олардың әлеуметтік-тарихи тәжірибесі кристалданған олардың мазмұны сырттан беріледі.

Тұңғыш рет тұжырымдамаларға қатысты «ассимиляция» терминін А.Смирнов Л.С.Выготскийдің мектеп оқушыларында ғылыми тұжырымдаманың дамуы туралы сұрақтарға арналған зерттеулерін дамытуда қолданды[4].

Біздің зерттеулеріміз көрсеткендей, бала белгілі бір ғылыми тұжырымдаманы бірден игере бермейді және бұл процесс мұғалім енгізген тұжырымдамаларды оқушылардың санасына көшіру үшін жай жүрмейді. Бұл сыртқы тұжырымдама оқушылардың ақыл-ой әрекетінің нәтижесі болатын дәрежеде қалыптасады. Демек, тұжырымдаманың мазмұнын игеруде дәйекті кезеңдер пайда болады, аяқталмаған

білімнен аяқталуға дейін біртіндеп «қозғалыс» әр түрлі оқушылардың сипаты бойынша ерекшеленеді.

Осылайша, осы алғашқы кезеңде білімді игерудің жалпы заңдылықтары ғана емес, сонымен бірге ассимиляцияның жеке психологиялық айырмашылықтары зерттеледі. Келесіде зерттеушілерге сұрақ туады Психикалық операциялар мен ассимиляцияның ерекшеліктері қандай?

Әр түрлі оқу пәндерінің материалы бойынша алынған мәліметтер талдау мен синтездің даму дәрежесін кез-келген ассимиляцияға қатысу арқылы екі негізгі критерий бойынша бағалауға болатындығын көрсетеді:

1) әр түрлі операциялардың орындалу деңгейі бойынша, ол шикі, ғаламдық анализден ауысумен сипатталады. 2) кіші формалар және жартылай біржақты синтезден көп қырлы, толық синтезге дифференциялау арқылы;

Бір-біріне сәйкестік деңгейі, осы операцияларды орындау деңгейлері олардың салыстырмалы түрде бөлінбеуіне байланысты. Талдау мен синтез жалпылау мен абстракцияның негізгі элементтері мен операциялары ретінде туындайды. Талдау мен синтездің кемшіліктері күрделі ақыл-ой операцияларының сапасына тікелей әсер етеді. Ұғымдарды ассимиляциялау процесінде жүзеге асырылатын ойлау процестері ұғымның өзіне байланысты белгілі бір ерекшеліктерге ие. Психология мен педагогикада көзқарас бойынша сәйкес ұғымдарды игеру барысында бала, нақтылыдан жалпыға көшуді жүзеге асырады. Шын мәнінде,мұндай ассимиляция курсы бар нұсқалардың бірі ғана және ол өте жиі пайдаланылады. Сонымен қатар ассимиляцияның тағы бір нұсқасы: бөлінбеген жалпыдан нақтылыға, нақтыдан нақты дерексізге көшуі. Осылайша, мысалы, әртүрлі түсініктер игерілген[6].

Бастапқы кезде оқушы игеретін мазмұнның жалпы сипатқа ие болмауымен сипатталады: оқушы тек ұғымдарды, диаметрлі қарама-қайшылықты(бар-жоқ),(жақсы-жаман),(ойлы-ойсыз) ұсынады. Алынған түсініктердің мазмұны жеткіліксіз болғандықтан, оқушылар түсініктер құрылымының жалпы сызбасының маңызды белгісін түсінеді.

Оқушылар тарихи дәуір туралы, таптар күресі, олардың өкілдерінің өмір салты туралы нақты білім алған кезде ,олардың алғашқы түсініктері диффузиялық сипатын жоғалтады және мағыналы бола бастайды.

Оқыту практикасында және өмірде мектеп оқушыларына жаңа нақты жағдайларда заңды оқып үйрену қажет көптеген міндеттер туындайды: мысалы, үйдің сызбасында геомериялық фигураны көру, экскаватор моделінде- рычаг принципін білу керек. Осындай мәселелерді шешу кезінде нақтылық, жаңа түсініктерді қалыптастыруда орын алатындықтан, керісінше, кедергі келтіреді.

Біз бұл жағдайда орындалған абстракцияны екінші абстракция деп атадық, өйткені абстрактілі принцип туралы білім бұрын мектеп оқушылары арасында қалыптасып үлгерді.Енді бұл принципті білу үшін, белгілі бір ерекшеліктерін «маскадан» босатып, негізгі қағидаларын үйрету керек. Шешім қабылдау кезінде балалар осындай жағдайға жиі тап болады,атап айтқанда, арифметикалық есептерді

шығаруда, бұл жағдайда сюжеттік деректер абстрактілі математикалық тәуелділікті «жасырады». Осыған ұқсас жағдайларда балалар есеп шығаруда осы тәуелділікті «ашатын» схема тірек рөлін атқара алады. Схеманың мәні оның жай-күйін объективті бөлшектерден босататындығында және сонымен бірге кеңістікте көрнекі болып табылады, сондықтан абстрактілі принципті бөлуге арналған аралық қадам бола алады. Екінші абстракцияның міндеттері есепті қолдану кезінде жиі кездеседі.

Қолдану ұғымы меңгеру терминімен қатар зертханалық зерттеулерде үлкен орын алады. Бұл ұғымдардың арақатынасы қандай? Біріншісі екіншісімен байланыса алады ма? Шынында да, оқу процесінің өзі үшін оқушы алған білімдерін (белгілі бір формада немесе басқа түрде) пайдалануы қажет.

Осы сұрақтарға қысқаша және толық жауап ретінде А.А.Смирнов, Г.С.Костюктің мақалалары және осы мақаланың авторының басқа да мақалаларында[1] берілген, сонымен қатар осы ғалымдар оқу процесі осылай құрылуы керек деп атап өтті, білгендерін іс жүзінде кеңінен қолданды.

Алайда, осыған байланысты, білімді қолдану проблемасы толығымен жойылады деп айта алмаймыз. Әрине, пән аясында қалыптасқан меңгерулер, оқушының әр түрлі іс-әрекеттегі, өмірде қажет болатын барлық білімдерді бере алмайды. Мұғалім ұйымдастырған білімді оқушыдан қолдану талап етілгенде, жаңа жағдайда орындайтын тәуелсіз процеске мүлдем сәйкес келмейді.

Мұғалім алғашқы меңгеру кезінде оқушылардың білім деңгейлерін жоғарғы деңгейге жеткізген кезде де, одан әрі қарай оларды дербес қолдану барысында да, жеке айырмашылықтар табылып, кейде өте айқын көрінетіні де маңызды.

Біздің зерттеулеріміз бір оқыту ереже аясында, әртүрлі пәндерді оқытқанда, еңбек әрекетінде әртүрлі деңгейдегі күрделілік жағдайындағы білімді қолдану процесін зерттеуге бағытталған: Кейбір оқушылар теориялық білім мен практикалық әрекеттің үйлесімін тапса, басқалары олардың арасындағы айырмашылықты көрсетті. Мәселенің теориялық талдауы мен практикалық ізденіс әрекеті бар жоғары сынып оқушылары құрылымдық-техникалық тапсырмаларды сәтті орындап шықты.

Нашар нәтижелер практикалық әрекеттерді бастамастан тапсырманың барысын ойластыруға ұзақ уақыт жұмсағандарда байқалды, сонымен бірге, керісінше, практикалық манипуляциялардан басталып, көптеген практикалық әрекеттерден кейін жалпы басшылық идеясына келгендер де байқалды.

Біреуі - ойлаудың екі түрінің өзара байланысын ашу: теориялық және практикалық, дерексіз және нақты; Сонымен бірге, оқушы дамуының әртүрлі сатыларында, білімнің әртүрлі деңгейлерінде, формада қалай өзгеретіні, өзара қарым-қатынас түрі қалай өзгеретіні байқалды.

Мектеп жасына дейінгі балаларда кездесетін өзара әрекеттесудің қарапайым түрлерінің бірі - «кескіндер тілін сөздердің тіліне және мазмұндағы сөздерді суреттер тіліне «кері» аудару. Бастауыш мектеп жасында кескінді жаңарту жалпылама ойлау деңгейінің жоғарылауына көмектеседі, ал үлкен мектеп жасында сюжетті ауызша жалпылама ойлаудың (оқиғаның «сөз жоспары») кескіндерді жаңарту процесіне кері әсері бар («сурет жоспары»). Бұл әсер оларды интерпретациялау кескіндердің

сипаттамасына енгізілгенінен көрінеді.

Соңғы кезең - проблемаларды шешуде суреттерді белсенді қолдану, мұнда кескіндерді түрлендірудің қажеттілігі бар, суреттерде динамикада ойлау, оларды кеңістікте ақылмен жылжыту қажет.

Қорыта келе, айтылатын мәселе бұл жерде, П. П. Блонский атап өтілген заңды тенденция бар : ойлаудың дамуы бір уақытта қарама-қарсы екі бағытта жүреді-абстрактіге, және неғұрлым нақты, бұл әртүрлі материалдар өткізілген көптеген зерттеулерде көрсетілген (гуманитарлық және физика- математикалық пәндер). Осы тезиске сәйкес интериоризация және экстериоризация үдерістері туралы мәселе шешілді. Оқу-жаттығудың әр түрлі кезеңдерінде осы екі процесті пайдалану қажеттігі анықталды[2].

Оқушылардың ақыл-ой операцияларын тиімді орындау деңгейін анықтауға бағыттылығы (өз бетінше білім алу және білім қолдану барысында) бізді тәсілдерді қалыптастыру проблемасына алып келді. Қабылдау ұғымы есте сақтау мәселелерін әзірлеумен байланысты (материалдың мағыналық топтастығын қабылдау, жаңғырту және т.б.) психологиялық ғылымға кірді[2].

А.А.Смирнов маңызды факт - балалардың қандай да бір ақыл-ой операциясын орындау қабілеті мен оны қабылдау немесе есте сақтау тәсілі ретінде нақты пайдалану арасындағы алшақтық мүмкіндігі бар екенін айтты. Мысалы, кіші оқушылар мәтін бөлігінің мағынасы бойынша (немесе жеке сөздер) дұрыс айта алады, бірақ олар, әдетте, бұл операцияға есте сақтау ретінде жүгінбейді, А.А.Смирновтың зерттеулерінде әдісті меңгеру тиісті ақыл-ой операциясын қалыптастыруға ғана түспейтіні анықтайды, бұдан басқа, мотивтердің пайда болуы, осы операцияны қызмет тәсілі ретінде пайдалану қажеттілігі[5].

Сонымен, әдіс-тәсілдерді игерудегі мотивацияның рөлі туралы ереже білімді меңгеру мен қолдану мәселелеріне арналған зерттеулерде растама алды. Осылайша, арифметикалық есептерді шешудің графикалық әдісі (схемаларды құру) кіші мектеп оқушыларының ақыл-ой іс-әрекетін өздері осы шешім әдісінің жоғары тиімділігін түсінбейінше қабылдамайтыны анықталды.

Әдебиеттер тізімі

1. **Булекбаева С.Е., Бурдина Е.И., Твердохлебов Н.К. Теоретико-методологические основы психологии. Учебное пособие для студентов и магистрантов педагогических специальностей. – Павлодар : Кереку, 2009. – 141 с.**
2. **[Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: https://yastatic.net/s3/web4static/_/v2/static/media/MoreHorizontal_16_black.0967e1a8.svg (дата обращения: 05.05.2022).**
3. **Романова Е.С. Психодиагностика. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: https://www.litres.ru/evgeniya-romanova/psihodiagnostika/chitat-onlayn/page-2/ (дата обращения: 05.05.2022).**

4. **Костюк Г.С. Избранные психологические труды. – Москва: Педагогика, 1988. – 304 с.**
5. **Абитиярова А.А., Жунисбекова Ж.А. Процесс обучения в начальной школе и пути повышения его эффективности // Международный журнал экспериментального образования. – 2015. – № 7. – С. 14-18.**

Зимняя И.А. Педагогическая психология. Содержание. ... трактовки учения, учебной деятельности. [Электрон.ресурс]. – 2022. – URL: https://sdo.mgaps.ru/books/KP1/M4/file/2. (дата обращения: 05.05.2022).

З.Д. Утепбергенова

Казахский национальный педагогический университет для девочек,
Кафедра теоретической и практической психологии, Алматы, Казахстан

Психологическое исследование процесса обучения школьников начальных классов

Аннотация. В статье описываются эффективные направления процесса обучения и психического развития школьников начальных классов. Говорится о том, что необходимо проанализировать мнения отечественных и зарубежных ученых и учесть приоритетные направления. В психологическом исследовании приводятся исходные методические условия, используемые в процессе обучения школьников начальных классов. Особенностью начальной школы является то, что обучение больше зависит от учителя, чем от школьной программы. Хотя в программе много требований и учебных заданий, грамотный учитель старается свести их к минимуму и объяснить ученику в сжатой форме.

Психологическое изучение образовательной программы рассматривается как систематизация и анализ наиболее рациональных на сегодняшний день способов и методов управления образовательным процессом. Проблема повышения эффективности образовательного процесса за счет структурного и системного анализа учебного материала привлекает внимание ученых. В образовательном процессе уже недостаточно приобрести простые навыки, такие как чтение, письмо, счет, вычисление. Формирование этих навыков включает в себя решение более широких и важных задач.

Прежде всего, ввести детей в предметное обучение в логике научного знания, раскрыть перед ними основные, фундаментальные свойства изучаемой сферы бытия, составляющие содержание этой науки. Так, приобретение навыков чтения становится изучением языка как средства общения и мышления, а простых навыков счета - изучением числовых отношений.

Во-вторых, формирование у детей учебной деятельности со своими задачами и методами. На современном этапе развития нашего общества человек должен заниматься учебной деятельностью на протяжении всей своей жизни. Это вторая

"специальность" каждого человека, способность реализовать ее зависит в основном от успехов в выбранной профессии.

В-третьих, необходимо использовать все возможности периода начального образования для формирования учебных мотивов и интеллектуального развития детей. Актуальной проблемой в решении задачи повышения эффективности и качества образовательного процесса является активизация обучения школьников. Ее особая значимость заключается в том, что учение, являясь рефлексивной и преобразующей деятельностью, направлено не только на восприятие и запоминание учебного материала, но и на формирование отношения ученика к самой познавательной деятельности. Преобразующий характер деятельности всегда связан с активностью субъекта.

Ключевые слова: психологическое исследование, учебная деятельность, учение

Z.D. Utepbergenova

Kazakh National Girls' Pedagogical University,
Department of Theoretical and practical psychology, Almaty, Kazakhstan

A psychological study of the learning process of junior high school students

Abstract. The article describes the effective directions of the teaching process and mental development of a junior high school student. It says that the opinions of domestic and foreign scientists should be analyzed and priority areas should be taken into account. In psychological research, the initial methodological conditions used during the education of junior school students and ways of their psychological clarification are provided. The peculiarity of primary school is that teaching depends more on the teacher than on the school curriculum. Although there are a lot of requirements and teaching tasks in the curriculum, a competent teacher tries to minimize them and explain them to the student in a concise manner.

The psychological study of education is considered to be the systematization and analysis of the most rational ways and methods of managing the educational process at the present time. The problem of increasing the efficiency of the educational process due to the structural and systematic analysis of the educational material attracts the attention of scientists. In the educational process, it is no longer enough to acquire simple skills such as reading, writing, counting, and calculating. The formation of these skills includes solving broader and more important tasks:

First of all, to introduce children to subject education in the logic of scientific knowledge, to reveal to them the basic and fundamental properties of the studied sphere of existence that make up the content of this science. Thus, the acquisition of reading skills becomes the study of language as a means of communication and thinking, and simple

counting skills - the study of numerical relationships.

Secondly, the formation of learning activities in children with their own tasks and methods. At the current stage of development of our society, a person should be engaged in educational activities throughout his life. This is the second "specialty" of each person, the ability to realize it depends mainly on the progress in the chosen profession.

Thirdly, it is necessary to use all opportunities of the primary education period for the formation of learning motives and intellectual development of children. An urgent problem in solving the problem of increasing the efficiency and quality of the educational process is the activation of schoolchildren's learning. Its special importance is that teaching, being a reflexive and transformative activity, is aimed not only at the reception and memorization of the learning material but also at the formation of the student's attitude towards the cognitive activity itself. The transformative nature of the activity is always related to the activity of the subject.

Keywords: psychological research, learning activity, teaching theories, activity, knowledge acquisition, experience, cognitive activity.

References

1. Bulekbaeva S.E., Burdina E.I., Tverdokhlebov N.K. Teoretiko-metodologicheskie osnovy psihologii. Uchebnoe posobie dlja studentov i magistrantov pedagogicheskih special'nostej [Theoretical and methodological foundations of psychology.Teaching manual for students and undergraduates in pedagogical specialties]. (Pavlodar, Kereku, 2009, 141 p.), [in Russian].
2. Available at: https://yastatic.net/s3/web4static/_/v2/static/media/MoreHorizontal_16_black.0967e1a8.svg **(accessed 05.05.2022).**
3. Romanova Ye.S. Osychodiagnostika [Psychodiagnostics].Available at: https://www.litres.ru/evgeniya-romanova/psihodiagnostika/chitat-onlayn/page-2/[in Russian]. **(accessed 05.05.2022).**
4. Kostyuk G.S. Izbrannye psihologicheskie trudy [Selected psychological works]. (Moscow, Pedagogy, 1988, 304 p.), [in Russian].
5. Abitiyarova A.A., Zhunisbekova Z.A., Process obuchenija v nachal'noj shkole i puti povyshenija ego jeffektivnosti. Mezhdunarodnyj zhurnal jeksperimental'nogo obrazovanija [The process of learning in elementary school and the way to increase its effectiveness. International journal of experimental education]. 2015. No. 7. P. 14-18, [in Russian].
6. Zimnaya I.A. Pedagogicheskaja psihologija. Soderzhanie. ... traktovki uchenija, uchebnoj dejatel'nosti.[Pedagogical psychology. Content]. Available at: https://sdo.mgaps.ru/books/KP1/M4/file/2.2010[in Russian]. **(accessed 05.05.2022).**

Сведения об авторе:
Утепбергенова З.Д. - кандидат педагогических наук, Казахский национальный женский педагогический университет, старший преподаватель кафедры теоретической и практической психологии, Алматы, Казахстан.
Utepbergenova Z.D. - Candidate of Pedagogical Sciences, Kazakh National Women's Pedagogical University, Senior Lecturer, Department of Theoretical and Practical Psychology, Almaty, Kazakhstan.

МРНТИ 04.41.21

З.Т. Абетова, М.М. Кудабеков

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
(E-mail: kudabekov_mm@enu.kz)

Категоризация бедности в методологиях оценки и в риторике отечественных СМИ

Аннотация. Благоприятный деловой климат, качественный человеческий капитал и надлежащее управление служат фундаментом экономического развития. Однако качество человеческого капитала зависят от социально-экономического развития уровня, а показатели бедности являются важными индикаторами социального прогресса.

Методологическая стратегия данного исследования имеет целью исследование категоризации бедности в различных методологиях оценки бедности, анализ социальных категорий и границ, которые символически определяют, кто такие бедные, почему они бедны и как следует бороться с бедностью. В рамках статьи представлены результаты анализа подходов в категоризации бедности в различных методологиях его оценки, классификации факторов, ведущих к бедности, рассмотрены маркеры дискурса бедности в риторике отечественных СМИ как конкретной публичной арене, которые символически определяют риторику темы.

Базовая гипотеза исследования: Профиль и структура реляционной бедности стали важными индикаторами для понимания источников социальной напряженности в стране и регулирования государственных политики.

Оригинальность и ценность проведенного исследования заключается в проведении комплексного анализа и систематизации методологических подходов в оценке бедности, контент-анализе медиаматериалов по вопросам символической категоризации проблематики бедности в отечественных СМИ.

В выводе резюмируется, что для обеспечения продуктивного экономического и социального развития страны необходимо обратить внимание на маркеры реляционной и латентной бедности, которые в современных экономических и социологических подходах находятся в фокусе исследовательского внимания, но еще не получили должного внимания в поле публичной политики.

Ключевые слова: категоризация бедности, реляционная концепция бедности, факторы бедности в риторике отечественных СМИ.

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-419-444

Введение

Благоприятный деловой климат, качественный человеческий капитал и надлежащее управление служат фундаментом экономического развития. Однако качество человеческого капитала зависят от социально-экономического развития

уровня, а показатели бедности являются важными индикаторами социального прогресса.

Как следует из Отчета Всемирного банка за 2022 год всесторонний анализ последствий пандемии для бедности в развивающихся странах, показал, что правительства могут оптимизировать налогово-бюджетную политику и переориентация бюджетных расходов на поддержку роста является ключевым приоритетом: налогово-бюджетная политика компенсировала воздействие COVID-19 на бедность во многих странах с высоким уровнем дохода, но эта политика компенсировала лишь четверть воздействия пандемии в странах с низким уровнем дохода и странах с уровнем дохода ниже среднего, утверждается в отчете [1]. Улучшение поддержки домохозяйств по мере продолжения кризисов потребует переориентации защитных расходов с обычно регрессивных и неэффективных субсидий на систему прямой поддержки трансфертов, что является первоочередной задачей правительств.

Искоренение нищеты, которое было первой из Целей развития тысячелетия (ЦРТ), установленных Организацией Объединенных Наций, а затем Целей устойчивого развития (ЦУР), требует знания того, кто и где находятся бедные. Традиционно обследования домохозяйств считаются лучшим источником информации об уровне жизни населения страны. Данные этих обследований обычно дают достаточно точную прямую оценку расходов или доходов домохозяйств и, таким образом, оценки бедности на национальном уровне и в более крупных международных регионах. Однако когда начинают дезагрегировать данные по локальным районам или подгруппам населения, качество этих прямых оценок снижается. Следовательно, национальные статистические управления (НСУ) не могут предоставлять надежные статистические данные о благосостоянии на местном уровне [2].

Джеймс Дюсенберри утверждал, что после достижения некоторого минимального дохода побуждения «к увеличению расходов у одного индивида зависят от соотношения его расходов к расходам тех, с кем он общается» [3]. Бедность, с этой точки зрения, - это постоянная нехватка ресурсов, которая приводит к тому, что человек не в состоянии выполнять основные социальные роли.

В 2018 году Группа Всемирного банка приступила к реализации Проекта развития человеческого капитала – глобальной инициативы, призванной помочь ускоренному осуществлению более масштабных и эффективных инвестиций в людей во имя упрочения социальной справедливости и роста экономики.

Человеческий капитал – это одна из важнейших движущих сил устойчивого экономического роста и сокращения бедности. Человеческий капитал - развитие с опорой на людейғ которая предполагает:

• улучшение результатов обучения и совершенствование профессиональных навыков в целях обеспечения готовности людей к труду;

• активизация деятельности в нестабильных районах с особым акцентом на работу с молодежью;

• содействие мобилизации внутренних ресурсов, совершенствование системного управления и оказанию услуг;

• измерение вклада здоровья и образования в производительность работников следующего поколения;

• расширение масштабов измерений, позволяющих определить, какие меры приносят отдачу, и куда необходимо направлять ресурсы.

Свыше 60 стран совместно с Группой Всемирного банка работают над кардинальным улучшением своих показателей человеческого капитала. Проведенное Pressman (2007) исследование 11 богатых стран (включая США и Канаду) в период с 1980 по 2000 год обнаружило доказательства снижения среднего дохода, поскольку эти домохозяйства попадают в низшие классы, а не продвигаются вверх благодаря социальной мобильности [4].

Лауреат Нобелевской премии Ангус Дитон показывает, что в 2020 году более богатые страны также испытали более значительный экономический спад, чем более бедные страны (Deaton 2021) [5]. Реальная картина снижения доходов действительно привела к сокращению в (невзвешенном) неравенстве между странами в 2020 году, независимо от того, измеряется ли оно коэффициентом Джини, индексом Тейла или коэффициентом вариации.

Общественные опросы показывают растущую обеспокоенность по поводу неравенства возможностей, а результаты выборов показывают заметный сдвиг в сторону популистских партий, которые предлагают радикальные решения избирателям, недовольным статус-кво. Единого решения для снятия этой напряженности не существует, и попытки справиться с ней будут значительно различаться в разных регионах. Буссоло Маурицио, Давалос, Мария Э., Перагин Вито, Сундарам Рамья предлагают три общих принципа политики: (1) содействие гибкости рынка труда при сохранении защиты всех типов трудовых договоров; (2) добиваться универсальности в предоставлении социальной помощи, социального страхования и базовых качественных услуг; и (3) расширить налоговую базу, дополнив прогрессивное налогообложение доходов от труда налогом на капитал. Эти принципы могли бы направить переосмысление общественного договора и удовлетворить стремление европейских граждан к росту и справедливости. и (3) расширить налоговую базу, дополнив прогрессивное налогообложение доходов от труда налогом на капитал[6].

Панель индикаторов бедности включает уровень порога риска бедности, скорректированный с учетом ценовых различий между странами, медианный относительный разрыв риска бедности и уровень риска бедности, уровень риска бедности в связи и порогом бедности, привязанным к определенному моменту времени[7].

Уровень порога бедности в реальном выражении является важной контекстуальной информацией для сравнения одной страны с другой, и в настоящее время фиксируется путем выражения порога риска бедности в стандартах покупательной способности (международный валюта, которая позволяет напрямую сравнивать количество товаров и услуг, которые можно купить на уровне порога).

Когда средний доход увеличивается или падает относительно быстро, уместно оценивать бедность с одним и тем же порогом бедности - в постоянных ценах - в течение нескольких лет подряд, который в настоящее время охватывается индикатор бедности с привязкой порога бедности к фиксированному моменту времени». Острота бедности имеет значение: наличие дохода ниже черты бедности является худшим состоянием по сравнению с доходом ближе к черте бедности, что в настоящее время отслеживается с помощью медианного разрыва риска бедности. Ключевой характеристикой является то, что уровень порога бедности определяется как процент от медианного дохода в стране, в которой живет человек, а лица с доходом ниже порога считаются подверженными риску бедности. Его основные сильные стороны заключаются в относительной простоте, с которой его можно внедрить в большом числе стран, с относительно простой интерпретацией как «доля населения с низким доходом». При этом риск бедности зависит от относительного уровня дохода, который в настоящее время отражается в показателе риска бедности.

Основная проблема исследования: Для обеспечения продуктивного экономического и социального развития страны следует обратить внимание на маркеры реляционной и латентной бедности.

Методы

Рассмотрев различные подходы, мы выявили, что согласно экспертной оценке продуктивные меры измерения бедности должны: (1) эффективно измерять сравнительные исторические колебания; (2) быть относительным, а не абсолютным; (3) концептуализировать бедность как социальную изоляцию; (4) оценить влияние налогов, трансфертов и государственных пособий; и (5) интегрировать глубину бедности и неравенство среди бедных.

Аналитической рамкой исследования является комплексный подход измерения бедности на основе агрегирования реляционной и социологической концепции бедности (П.Таундсен [8], Э. Аткинсон[9], Дж. Стиглиц[10], П.Бурдье[11]), согласно которым оценка бедности основана на обсуждении с самой беднотой их восприятия бедности и ее причин, а также способов ее измерения и решения. Реляционные концепции бедности также учитывают исторический, социальный контекст.

А. Сен первым применил подход к бедности, основанный на возможностях, усилив аргументы в пользу прав человека, сосредоточив внимание на наличии возможностей для полной реализации человеческого потенциала. Он утверждал, что абсолютный порог в пространстве возможностей трансформируется в относительный порог в пространстве ресурсов. Это подход привел к политике, ориентированной на доступ к образованию, здравоохранению и улучшению окружающей среды, чтобы обеспечить право на средства к существованию и процветание человека[12].

Энтони Барнс Аткинсон в работе «Неравенство: как с ним быть?» пишет, что

сильное неравенство результатов в одном поколении становится залогом неравенства возможностей в последующих: «Общее неравенство в благосостоянии связано как с механизмами передачи человеческого и финансового капитала между поколениями, так и со сбережениями на протяжении жизненного цикла. В моделях, рассмотренных здесь, существует равновесное распределение между унаследованными сбережениями и сбережениями в течение жизненного цикла; но изменения в ключевых параметрах могут изменить это равновесие» [13].

Он выделил шесть факторов роста неравенства в большинстве развитых и развивающихся стран: глобализация, технологические изменения, рост сектора финансовых услуг, изменение норм оплаты труда, снижение роли профсоюзов, сворачивание политики перераспределения доходов с помощью системы налогов и трансфертов. предполагаем, что вполне вероятно, что факторы, способствующие росту неравенства, многие из которых связаны с политикой, выросли по сравнению с теми, которые могли бы его уменьшить.

Социологический показатель бедности связан не с потреблением, а с социальным участием. В ней основное внимание уделяется последствиям неспособности потреблять больше, чем на чрезвычайно скромном уровне. Без необходимого уровня товаров и услуг, следствием чего, как утверждается, является то, что отдельные лица не могут участвовать в качестве полноправных членов своего общества.

Реляционный подход методологии оценки бедности основан на тезисе, что социальное поведение ориентировано на представления людей о «стандартном пакете» товаров и услуг, который имеется в обществе в данный момент времени.

Стандартный пакет - это модель потребления, характерная для средних членов общества - в терминах социального класса, стабильного рабочего класса и низшего среднего класса. С этой точки зрения социальный минимум определяется как «определенный минимум имущества для того, чтобы семья соответствовала культурным определениям семьи». Таким образом, если доход семьи недостаточен для обеспечения необходимого минимума, мы вполне можем назвать ее бедной. Аргумент П.Таундсена заключается в том, что объективно люди не могут выполнять роли, участвовать в деятельности, поддерживать социальные отношения, которые являются определяющими для основных членов общества, если их ресурсы (в течение некоторого периода времени) не дотягивают до «определенного минимума» [14].

П. Таунсенд в своей работе «Бедность в Великобритании» (1979) создал определенный список лишений в потреблении и сравнивает его с медианным стандартом потребления в обществе, а также дает обобщающее определение бедности. По его мнению, относительно бедным будет считаться индивид, если он не располагает достаточным количеством ресурсов для своего питания, обеспечения условий жизни и деятельности, отдыха, труда, которые приняты в данном обществе. Перечень определялся с помощью выборочных опросов населения или экспертным путем. Он выдвинул гипотезу о том, что при сокращении ресурсов, которые находятся в распоряжении семьи или индивида, происходит отказ от участия в

различных видах деятельности, которая определяется культурой данного общества. Выделенная граница, которая может разделить общество на бедных и богатых, будет находиться в некоторой точке, по достижению которой происходит диспропорциональное уменьшение ресурсов. Черта бедности или, как ее еще называют, «порог» бедности, по мнению П. Таунсенда, определяется из количества тех, кто испытывает лишения и уровень доходов которых составляет 50-60 % от среднего.

В сформированной английским социологом П. Таунсендом реляционной концепции бедность рассматривается как состояние, при котором из-за нехватки экономических ресурсов ведение привычного для большинства членов данного общества образа жизни становится невозможным [15].

В концепции относительной бедности за черту бедности принимается определенное соотношение между наиболее низкими доходами и размером среднего (медианного) дохода. Медианным значением дохода является доход, меньше и больше которого получают равные численности населения.

Реляционная концепция предполагает анализ факторов бедности на основе изучения влияния того, как бедные понимают и классифицируют бедность, ее градации: работа; условия жизни – в том числе санитарные условия, влияющие на здоровье; качество питания; дети, семья – расходы на содержание; правовой статус – прописка, удостоверение, наличие разрешительных документов, доступ к ним и т,д,; доступ к общественномму и иному транспорту; наличие жилья, земельного участка.

Порог дохода относительной строки формируется как постоянная доля среднего или медианного дохода. Обзор нормативных основ релятивистского подхода к измерению бедности представлен С. Чен и М. Равальон[16].

Обзор данных по расходам, позволяет определить разумный минимальный уровень дохода и оценить адекватность национальной и международной черты бедности. Это также позволило бы указать черту бедности для бедных и очень бедных для разных размеров домохозяйств. Опросы в разных регионах страны покажут разницу между ними в доходах, необходимых для того, чтобы избежать бедности. Расходы носят более регулярный характер и могут дать более подробные и конкретные описания степени бедности и качества жизни. Сначала составляется список общих расходов домохозяйства. Списки стандартизируются, что позволит проводить сравнения между регионами и по стране.

Акцент на расходах сфокусирован потому, что расходы им легче указать людям, и общепризнанно, что домохозяйства могут неохотно отвечать на вопросы о доходах. Расходы — это фактически потраченные деньги, а доход указывает только на способность их тратить. Доход — не единственный способ определить бедность. Лишение принимает множество различных форм; и различные формы неблагополучия, часто в сочетании, могут привести к тому, что люди станут беднее или еще беднее.

Что вызывает бедность? Необходимо рассмотреть различные факторы и рассмотреть, какое влияние они могут оказать на жизнь бедных. Что не хватает для

поиска хорошей работы или отрытия бизнеса – образования, каких трудовых навыков, опыта, инфраструктура местности и т.д.?

Дж.Стиглиц считает, что факторы, приводящие к бедности, заметно отличаются от тех, которые были в центре внимания полвека назад. Он полагает, что общее неравенство в благосостоянии связано как с механизмами передачи человеческого и финансового капитала между поколениями, так и со сбережениями на протяжении жизненного цикла. На основе эмпирических наблюдений в качестве данных факторов он указывает следующие:

- растущее неравенство как в заработной плате, так и в доходах от капитала (богатстве), а также растущее неравенство в целом;
- богатство распределяется более неравномерно, чем заработная плата.
- средняя заработная плата осталась на прежнем уровне, несмотря на рост производительности труда, поэтому доля капитала увеличилась.
- значительное увеличение соотношения богатства и дохода.
- доходность капитала не снизилась, даже несмотря на увеличение соотношения богатства и дохода [10, С.20].

Среди причин бедности выделяют:

1. экономические (безработица, экономическое неравенство и т. п.);
2. демографические (неполные, многодетные семьи);
3. социально-медицинские (старость, инвалидность);
4. образовательные (низкий уровень образования);
5. политические (военные конфликты, миграция).

Фостер, Грир и Торбеке (1984) предложили три показателя бедности: индекс бедности, индекс глубины бедности и индекс остроты бедности. *Индекс бедности – это доля бедного населения. Индекс глубины бедности измеряет разницу между расходами на потребление на душу населения и чертой бедности как долю черты бедности.* Другими словами, *он говорит нам о количестве ресурсов, необходимых для того, чтобы помочь бедным выбраться из бедности, а индекс остроты бедности измеряет неравенство среди бедных [17].*

Информацию о статусе бедности отдельных лиц можно измерять на основе двух порогов бедности: (низкого, крайней нищеты) фиксированного порога (постоянного в реальном выражении в пространстве и времени) и плавающего порога (определяемого как процент от бедности) от среднего дохода в стране и году, равный 60-процентному порогу риска бедности) и равен порогу риска бедности

Бедные нуждаются в поддержке, чтобы она могла распознавать, использовать и направлять свои способности и силы для улучшения условий жизни, создания более сильных и заботливых сообществ, большей легитимности и полноправного гражданства. Вопрос в том, чтобы определить, как мероприятия по развитию могут развить уже существующие силы, позволяя людям вносить изменения.

Миссия Группы Всемирного банка заключается в достижении двух основополагающих целей: искоренение крайней бедности к 2030 году за счет снижения доли населения планеты, живущего менее чем на 1,90 долл. США в день; содействие обеспечению общего благосостояния за счет повышения доходов

беднейших 40 процентов населения каждой страны [18].

В документе «Бедность и общее процветание 2018: собираем вместе проблему бедности» также признается, что бедность связана не только с доходом и потреблением, и вводится многомерный показатель бедности, который добавляет другие факторы, такие как доступ к образованию, электричеству, питьевой воде и санитарии. В нем также исследуется, как неравенство внутри домохозяйств может повлиять на глобальный профиль бедных. Методика расчета индекса многомерной бедности разработана специалистами Оксфордского университета (Оксфордская инициатива в области бедности и развития человека) при участии отдела ПРООН, занимающегося подготовкой докладов о развитии человеческого потенциала. При расчете ИМБ предлагается использовать десять признаков, которые позволяют оценить депривацию в части здоровья и образования, а также доступа к услугам водоснабжения, санитарии и электроснабжения:

Оценки многомерной бедности получили широкое распространение, прежде всего, в странах с низким уровнем экономического развития, в которых не проводится сбор статистической информации по доходам и расходам населения. Индекс многомерной бедности может быть рассчитан по регионам, этническим и другим группам, а также по отдельным измерениям. Он позволяет получить информацию на уровне отдельных домохозяйств, а по некоторым признакам – на уровне членов домохозяйств. ИМБ показывает среднее число бедных и количество депривaций, приходящихся в среднем на одно домохозяйство. Программа развития ООН (ПРООН) об индексе «многомерной бедности». Индекс «многомерной бедности разработан ПРООН и Оксфордской инициативой по человеческому развитию и борьбе с бедностью, индекс оценивает ситуацию каждого человека по 10 индикаторам, связанным со здоровьем, образованием и уровнем достатка [19].

Большая часть ранних исследований по бедности была количественной. Однако, все более очевидно, что, хотя цифры важны для целей политики и мониторинга, также важно понимать восприятие бедности людьми и их механизмы преодоления бедности, и другие ситуации крайнего экономического и социального стресса. Исследователи за последние несколько лет признали, что количественный анализ распространенности и тенденций бедности, хотя и имеет важное значение для планирования национального экономического развития, должен быть дополнен качественными методами, которые помогают планировщикам и менеджерам понять культурные, социальные, политические, и институциональный контекст, в рамках которого разрабатываются и реализуются проекты [1].

Как следует из Отчета Всемирного банка за 2022 год «Бедность и общее процветание 2022: курс исправления», давший всесторонний анализ последствий пандемии для бедности в развивающихся странах, и определивший как правительства могут оптимизировать налогово-бюджетную политику: Налогово-бюджетная политика компенсировала воздействие COVID-19 на бедность во многих странах с высоким уровнем дохода, но эта политика компенсировала лишь четверть воздействия пандемии в странах с низким уровнем дохода и странах с уровнем

дохода ниже среднего. Улучшение поддержки домохозяйств по мере продолжения кризисов потребует переориентации защитных расходов с обычно регрессивных и неэффективных субсидий на систему прямой поддержки трансфертов, что является первоочередной задачей. Переориентация бюджетных расходов на поддержку роста является вторым ключевым приоритетом, определенным в отчете. Некоторые из наиболее значительных государственных расходов часто окупаются спустя десятилетия. Среди кризисов, защитить такие инвестиции сложно, но необходимо. Наконец, недостаточно просто расходовать с умом — когда необходимо мобилизовать дополнительные доходы, это нужно делать таким образом, чтобы свести к минимуму сокращение доходов бедных людей. В отчете подчеркивается, как в этом отношении может помочь изучение недостаточно используемых форм прогрессивного налогообложения и повышение эффективности сбора налогов.

Бедность, таким образом — это не просто результат индивидуальных характеристик, поведения или способностей, межстрановые и исторические различия в бедности в основном обусловлены и различиями в финансовых программ со стороны государства всеобщего благосостояния.

Пикетти отмечает, что с 2008 состояния самых богатых людей продолжило расти огромными темпами, например, во Франции топ 500 самых богатых с 2010 по 2022 увеличил свое состояние с 200 млрд до 1 трлн евро. Он говорит, что необходимо вернуться к прогрессивной шкале налогообложения, так как вновь нужны огромные инвестиции в образование, обновление инфраструктуры (та же Франция недавно отказалась от проекта по обновлению отопительной системы ввиду недостатка средств в бюджете) .

К числу важных открытий нобелевского лауреата Майкла Кремера, вошедших в общую копилку знаний о борьбе с бедностью, относится теория экономического развития с уплотнительными кольцами. Суть теории Кремера в том, что в экономических системах даже незначительный элемент может привести к коллапсу. Вот почему все качественное – люди и компании с высоким потенциалом – будет стремиться в качественную среду, а высококлассные элементы в некачественной среде будут не на своем месте. Большинство современных экономистов согласны, что эта модель – ключ к пониманию международного экономического неравенства. Данная теория доказывает, что модернизация производства в отстающих странах, чтобы стать успешной, обязательно должна принимать комплексный характер, в противном случае высококвалифицированные специалисты из этих стран не будут находить применения. Теория Кремера объясняет диспропорцию зарплат в разных странах, разных регионах и разных отраслях. Из этой модели можно сделать следующий вывод: рабочие, выполняющие ту же задачу, получают более высокую заработную плату в высококвалифицированной фирме, чем в низкоквалифицированной фирме. Там, где компании производят «простую» продукцию для небогатых покупателей, таким компаниям просто не нужны квалифицированные, а значит, и «дорогие» узкие специалисты. Тем, кто остался «за бортом» большого города или богатой страны (то есть системы, требующей высокой специализации), придется конкурировать за малую зарплату с себе подобными. С

одной стороны, чем богаче страна или компания, чем более сложные и дорогие продукты они производят, тем большей продуктивности и качества работы ожидают они от своих сотрудников всех уровней. Такие сотрудники представляют собой дефицитный ресурс — отсюда и высокие зарплаты. На противоположной стороне — бедные компании, с низкими ожиданиями, низкой продуктивностью и соответствующими зарплатами. Причем низкие зарплаты решают в данном случае другую задачу — они служат сигналом всем «продвинутым» и «эффективным» — вас здесь не ждут, вы тут не нужны. Истинный уровень отношения к работнику и ожиданий от его работы — это зарплата. Низкий уровень «минимальной,» «медианной» и «средней» зарплаты — лучшее доказательство печального факта, что мы имеем дело с «простой» экономикой, хозяева которой просто не нуждаются в квалифицированных и умных [20].

Клэр Бальбони, доцент кафедры экономики окружающей среды Массачусетского технологического института и ее коллеги из Лондонской школы экономики - соавторы исследования «Why do people stay poor» изучали результаты большой программы помощи по ликвидации бедности в Бангладеш [21]. Их выводы: Данные подтверждают точку зрения о ловушках бедности: мы определяем пороговый уровень первоначальных активов, выше которого домохозяйства накапливают активы, берутся за лучшие занятия (от случайной работы в сельском хозяйстве или домашнем хозяйстве до ведения мелких животноводческих предприятий) и вырастают из бедности. Обратное происходит для тех, кто ниже порога. Структурная оценка модели профессионального выбора показывает, что почти все бенефициары неправильно распределяются в работе, которую они выполняют на исходном уровне, и что выгоды, возникающие в результате устранения неправильного распределения, намного превышают затраты на программу. Выводы исследования показывали, что крупные трансферты, создающие лучшие рабочие места для бедных, являются эффективным средством вызволения людей из ловушек бедности и сокращения глобальной бедности [23]. Иначе говоря, небольшие трансферты беднякам в долгосрочной перспективе будут неэффективны. Если получатели пособий не смогут подняться выше порога бедности, эффект любой социальной помощи со временем иссякнет, и люди снова скатятся в нищету. С этой точки зрения деньги, которые будут выделены бедным должно быть достаточно, чтобы человек мог заняться более доходной деятельностью, чем раньше, и выгоды от реализации такого подхода, превысят издержки в 15 раз.

Результаты исследования

Мы применили для эмпирического анализа проблематики бедности в стране анализ вторичных данных и качественный анализ данных выборочных материалов СМИ, посвященных теме бедности за 2021-2022 год.

Программа по снижению бедности была принята в Республике Казахстан на 2003-2005 годы Постановлением Правительства Республики Казахстан от 26 марта

2003 года N 296 [22]. Прожиточный минимум, принятый в стране в качестве официальной границы бедности, представляет собой показатель объема и структуры потребления важнейших материальных благ и услуг на минимально допустимом уровне, необходимом для поддержания активного физического состояния взрослых, социального и физического развития детей и подростков. Величина прожиточного минимума устанавливается законодательно, составы потребительских корзин разрабатываются и утверждаются соответствующими правительственными органами стран, где принята эта норма измерения.

Закон РК «О республиканском бюджете на 2023–2025 годы» установил с 1 января 2023 года его в 40 567 тенге, а также:

1) минимальную заработную плату до 70 000 тенге;

2) месячный расчетный показатель – 3 450 тенге (для исчисления пособий и иных социальных выплат, а также применения штрафных санкций, налогов и других платежей в соответствии с законодательством Республики Казахстан);

3) минимальный размер государственной базовой пенсионной выплаты – 21 907 тенге;

4) минимальный размер пенсии – 53 076 тенге.

Также предусмотрено повышение пенсионных выплат по возрасту и за выслугу лет на 10,5%. Размер взносов государства на ОСМС, подлежащих уплате в ФСМС, составит 1,8% от объекта исчисления взносов государства [23].

Черта бедности устанавливается для всего населения в целом и включает более ограниченный набор товаров и услуг, чем при определении прожиточного минимума. Адресная Социальная Помощь в Казахстане назначается лицам или семьям, у которых среднедушевой доход в месяц ниже черты бедности. Для его определения учитывают такие экономические показатели, как прожиточный минимум (ПМ) и черта бедности (ЧБ). Среднедушевой доход на каждого члена семьи должен составляет ниже 70% от регионального прожиточного минимума. По состоянию на 1 августа 2022 года адресная социальная помощь (АСП) в стране назначена 622,6 тыс. человек из 121,1 тыс. семей, на которые из бюджета выделили 83,8 млрд тенге [24].

Кроме того, в 2022 году правительство внесло инициативу о внедрении цифровой карты семьи Минтруда для получения данных о реалистичной картине социально-уязвимых слоёв населения.

По расчетам Центра политэкономических исследований, в Казахстане около 5,5 млн. человек проживает за чертой бедности: 60% населения можно отнести к людям, проживающим близко к черте бедности (в т.ч. протосредний класс), 22% населения – протосредний класс, и только около 3% казахстанцев – представители среднего класса в его современном понимании [25].

Всемирный банк отслеживает две черты бедности: 3,2 доллара дохода на человека в день для стран с уровнем дохода ниже среднего и 5,5 доллара США дохода для стран с уровнем дохода выше среднего. Согласно стандартам Всемирного банка, в части классификации стран мира по оценочному уровню дохода (по ВВП на душу населения номинальному), Казахстан по ВВП на душу населения относится к группе

стран с уровнем дохода выше среднего. Соответственно, для Казахстана определена средняя отметка 5,5 доллара США дохода в день или приблизительно 165 долларов США в месяц на одного человека. Таким образом, в Казахстане на 2021 год могут проживать около 5,5 млн. человек за чертой бедности.

Со слов эксперта Всемирного банка, по оценке Всемирного банка, доля бедного населения в Казахстане составляет 15,5%, а черта бедности в 2021 году составила – 1103 тенге на человека в день, на долю одного процента взрослых граждан с самыми большими доходами в Казахстане в 2021 году приходилось 15% всех доходов, и около 16% – на долю беднейшей половины населения. Неполное предоставление сведений о доходах граждан с очень высокими заработками и малая доля трудовых доходов означают, что оценка неравенства по результатам опросов при отсутствии других данных не дает полной картины ситуации [26].

По данным Бюро национальной статистики РК, коэффициент Джини (показатель, позволяющий оценить степень неравенства в разных странах) в Казахстане в 2020 году составил 0,291. Некоторые эксперты считают сегодня коэффициент Джини в Казахстане находится между 0,45 и 0,50.

По данным ОФ «ЦСПИ «Стратегия» по результатам опроса в марте 2022 года негативные тенденции в оценках удовлетворенности жизнью проявились за несколько лет до начала пандемии, а карантинные годы сделали их осязаемыми, в 2021 году три раза по сравнению с 2019 годом увеличилась доля казахстанцев, которые оценили материальное положение своих семей, как скорее плохое или плохое – с 8% до 26% [27].

Расчет доходов казахстанцев медианным методом показал, что у половины населения Казахстана в 2020 году месячный доход составил около 49,6 тыс. тенге в месяц. Этот метод расчета показывает картину с реальным распределением заработных плат в стране [28].

Для разработки новой методики исчисления минимальной заработной платы в Минтруда и социальной защитву создают специальную рабочую группу, которая позволит поэтапно увеличить ее размер. На сегодняшний день размер МЗП устанавливается Законом РК о республиканском бюджете на соответствующий год.

Эксперты из Атамекен предлагают, учитывая международный опыт, рассмотреть несколько вариантов, которые будут эффективны для Казахстана. Первый из них – **комплексный подход**, использующий множество факторов, таких как анализ стоимости жизни, стоимость потребительской корзины, уровень прожиточного минимума, уровень инфляции, уровень роста экономики, уровень средней и медианной заработной платы, который применяется в большинстве стран Евросоюза. Второй – определение МЗП исходя из медианного дохода. Международная организация труда считает, что МЗП должен составлять как минимум 50% от медианной заработной платы. При применении такого подхода традиционно уровень МЗП устанавливается ежегодно, не может быть снижен и не может быть ниже прожиточного минимума. Разработку методики определения МЗП планируется завершить в 2023 году [29].

Наш методологический подход измерения реляционной бедности ориентирован на исследование категоризаций бедности в отечественных СМИ как

дискурсивных системах. В эмпирическом исследовании «Категоризация бедности в отечественных СМИ» проведен качественный контент-анализ материалов в отечественных СМИ, определяющие ее в качестве социальной проблемы, за 2021-2022 год. Ключевые слова: категоризация бедности, риторика бедности в отечественных СМИ, нарратив бедности в отечественных СМИ. В Таблице 1 представлен перечень популярных публикаций в отечественных СМИ на период 2021-2022, подвергнутых анализу.

Таблица 1

Категории документов контент-анализа

Номер	Документ	Публикации
1	exclusive.kz	https://exclusive.kz/cherez-tridczat-let-kazahstanczy-okazalis-na-poroge-bednosti/ inbusiness.kz (http://inbusiness.kz/ru);
2	kapital.kz	https://kapital.kz/economic/109672/vsemirnyy-bank-otsenil-uroven-bednosti-v-kazakhstane-2.html
3	secretmag.ru	https://secretmag.ru/amp/enciklopediya/chto-takoe-bednost-obyasnyaem-prostymi-slovami.htm.
4	rus.azattyq.org	https://rus.azattyq.org/amp/kazakhstan-persons-with-disabilities-demand-higher-disability-benefits/31591669.html
5	www.hrw.org	https://www.hrw.org/ru/news/2022/10/07/kazakhstan-families-struggle-enjoy-basic-rights.
6	365info.kz	365info.kz/2021/11/pochemu-mnogodetnye-semi-chashhe-vsego-bednye-issledovanie?ysclid=l9ae0l4zxq728319695https://bizmedia.kz/2022/05/16/cherta-bednosti-v-
7	bizmedia.kz	https://365info.kz/2021/11/pochemu-mnogodetnye-semi-chashhe-vsego-bednye-issledovanie?ysclid=l9ae0l4zxq728319695https://bizmedia.kz/2022/05/16/cherta-bednosti-v-kazahstane-v-2022-godu/?ysclid=l9aczztr6b557138084

Предмет: категоризации бедности в отечественных СМИ как конкретной публичной арене, анализ тем, которые символически определяют, кто такие бедные, почему они бедны и как следует бороться с бедностью.

Цель эмпирического исследования выявить: какие темы и аргументация были выбраны как наиболее актуальные для категоризации бедности в отечественных СМИ.

Исследовательский вопрос: На основе каких утверждений СМИ проблематизируют «проблему», какие факторы по определению СМИ влияют на проблему бедности. Гипотеза – «Отечественные СМИ отражают в риторике

выделяемых утверждений, дискурсивные определения факторов бедности.

Анализ утверждений, связываемых с бедностью в риторике анализируемых СМИ дал следующий список слов и степень их частоты, данный ниже в Таблице 2:

Таблица 2

Слова, упортебляемые по частоте в СМИ

Ранг	Слово	%
1	население	87,50
2	бедность	100,00
3	социальная	87,50
4	Казахстан	100,00
5	человек	100,00
6	семьи	87,50
7	доходы	75,00
8	проблема	25,00
9	АСП	75,00
10	всемирный	62,50
11	детей	100,00
11	уровень	62,50
13	черта	75,00
14	помощь	37,50
15	прав	37,50
16	многодетные	100,00
17	группы	75,00
18	время	12,50
18	СМИ	62,50
20	банк	50,00
20	выплаты	25,00
20	инвалидность	50,00
23	средний	87,50
24	минимум	87,50
25	прожиточный	100,00
26	жизни	50,00
26	пособия	50,00
28	кто	25,00
29	поддержки	50,00
30	защиты	12,50
30	класс	12,50
32	отечественных	50,00
32	размер	37,50

32	факторы	62,50
32	центр	50,00
36	домохозяйства	50,00
37	показатель	25,00
37	правительство	50,00
37	проживает	75,00
37	развитие	50,00
37	рост	12,50
37	сельская	50,00
37	ситуации	37,50
37	условия	0,10

Сравнительный анализ степени ранжирования данных категорий в материалах СМИ показал, что них отмечается - ситуация, связанная ростом бедности, показатели выплаты, размеры бедности, субъекты и домохозяйства, нуждающиеся в поддержке и выплатах, факторы, способствующие бедности. Фокус СМИ фиксируется на прожиточном минимуме и его значениях.

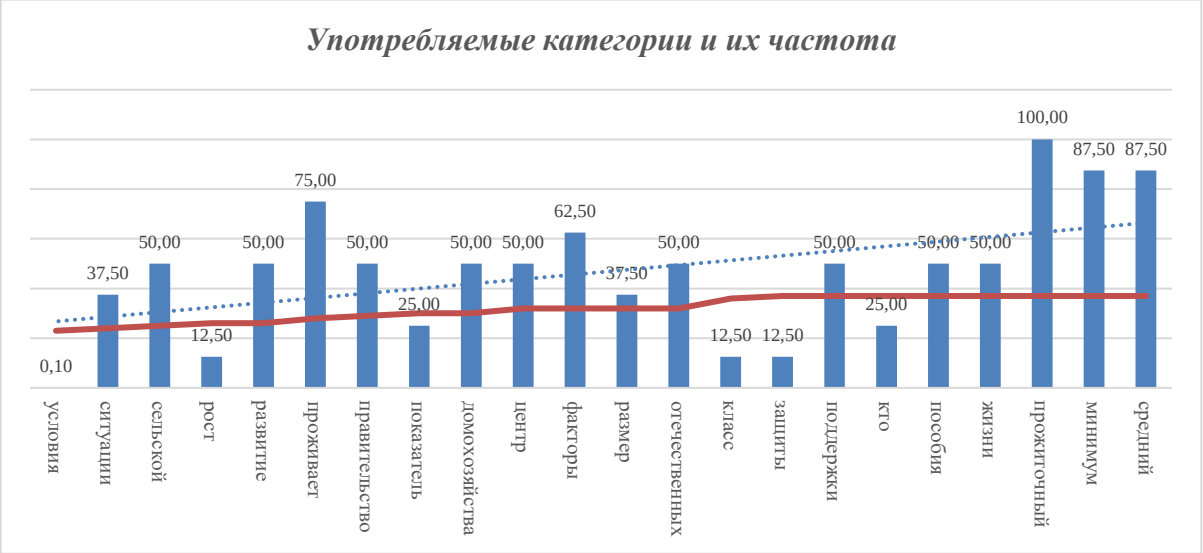

Рисунок 1. Категории, употребляемые в связи с бедностью в материалах СМИ и их частота

Из общего списка наиболее употребляемых слов доминирующими оказались темы: «Измерения и показатели бедности», «Кто такие бедные?», «Почему они бедны?», «Что такое бедность», «Как следует бороться с бедностью?» как показано в рис. 2:

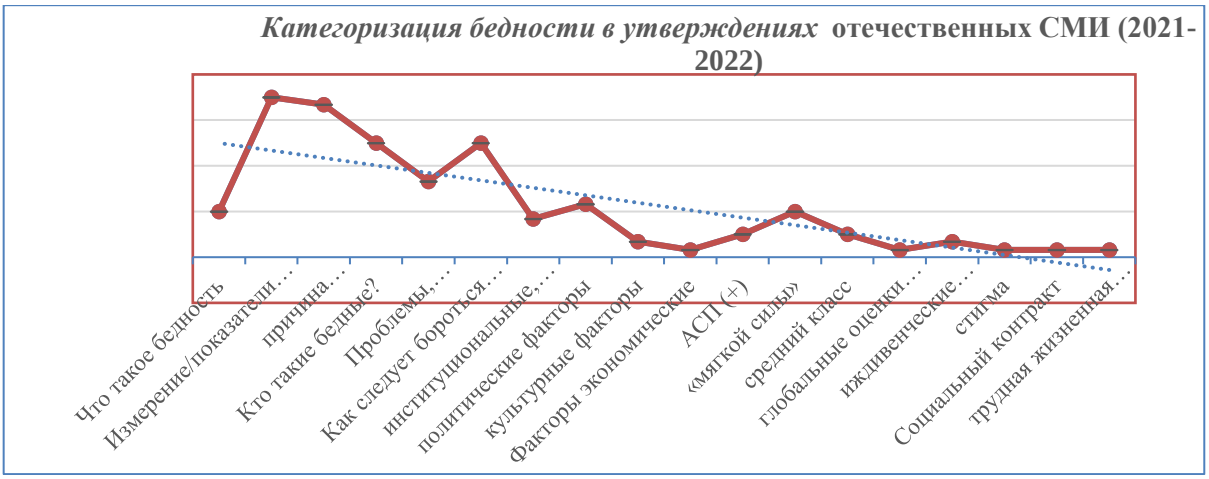

Рисунок 2. Категоризация бедности в утверждениях отечественных СМИ (2021-2022)

Рисунок 3. Список категоризации бедности в утверждениях отечественных СМИ (2021-2022)

Каждая теория бедности подразумевает различный тип реакции государства или «общественную ответственность» с точки зрения социальной политики или режима благосостояния, или, в более общем плане, управления тем, кто получает выгоду от экономического развития. Например, если бедность вызвана индивидуальной неудачей, такой как лень, как субъективная, культурные и поведенческие теории предполагают, что государство играет незначительную роль в интервенционистском режиме социального обеспечения. Однако если бедность структурно связана с распределением существующего богатства, доходов и

возможностей, а также с характером современных рынков труда, то государство играет существенную роль в перераспределении с интервенционистским режимом социального обеспечения.

Рисунок 4. Факторы бедности в дискурсе СМИ

В данном случае из списка категоризаций в СМИ мы видим что из факторов, влияющих на проблему бедности в дискурсе медиа, фокус присутствует на политических факторах, что указывает на роль государства с точки зрения прессы как основного актора, на которого определяется ответственность за решение проблемы (см. рис. 4).

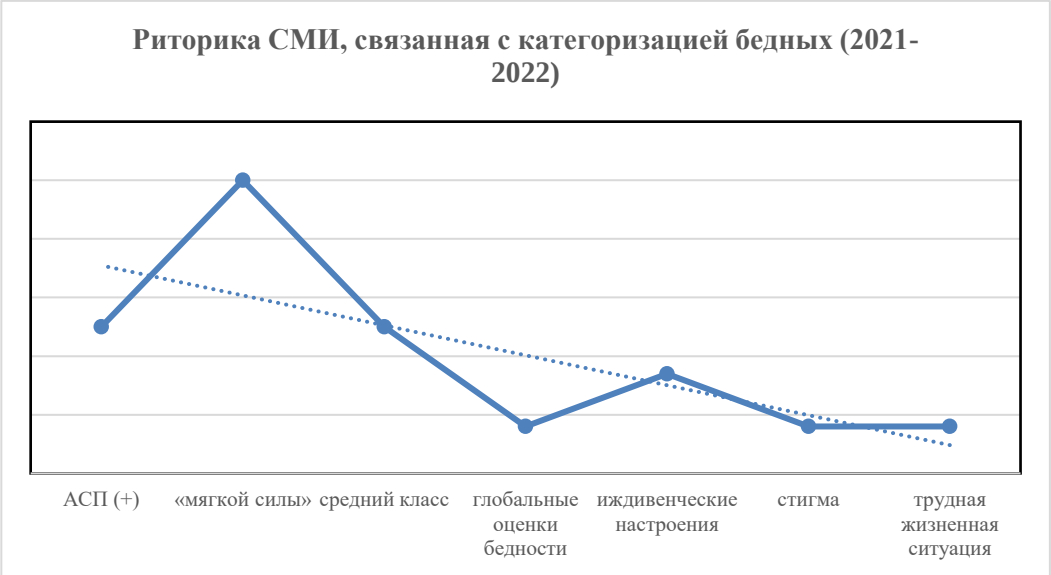

Рисунок 5. Риторика СМИ в дискурсе о бедности

Список категоризации бедности в утверждениях отечественных СМИ за 2021-2022 год показал также, что кроме вышеуказанных тем, в качестве основной категории выделяется «мягкая сила». В данном значении под «мягкой силой»

понимается экономическое воздействие: стимулирование и принуждение.

Анализ моделей риторики в кейсах «exclusive.kz» и «kapital.kz» дает визуальное представление о примерное категоризации бедности в дискурсе СМИ:

Рисунок 6. Модели риторики в кейсах «exclusive.kz» и «kapital.kz».

Реляционная концепция бедности ориентирована на обсуждение восприятия бедности и ее причин, а также способов ее измерения и решения, на то, как понимают и классифицируют бедность. По результатам исследования, основными темами в категоризации бедности в популярных отечественных СМИ на период 2021-2022 год были концепты, связанные с установлением измерителей и показателей бедности в контексте усиления политических факторов, категоризация самой целевой группы – Кто такие бедные и почему они бедные? Основными утверждениями на основе которых отечественные СМИ проблематизировали «тему» бедности, были дискурсивные определения факторов бедности, социального портрета населения, вовлеченных в бедность, решение сосредоточено на «мягкой силе» – экономическом воздействии, стимулировании и принуждении, а также на политическом факторе – роли государства как ведущего актора в принятий решений по социальной политике и категоризации самой темы в обществе, роли культурных и институциональных факторах.

Обсуждение

Большая часть исследований по бедности была количественной. Исследователи за последние несколько лет признали, что количественный анализ распространенности и тенденций бедности, хотя и имеет важное значение для планирования национального экономического развития, должен быть дополнен качественными методами, которые помогают планировщикам и менеджерам понять культурные, социальные, политические, и институциональный контекст, в рамках

которого разрабатываются и реализуются проекты.

Эксперты рекомендуют по формировании социальной политики в области снижения бедности ориентацию на три общих принципа политики: (1) содействие гибкости рынка труда при сохранении защиты всех типов трудовых договоров; (2) добиваться универсальности в предоставлении социальной помощи, социального страхования и базовых качественных услуг; и (3) расширить налоговую базу, дополнив прогрессивное налогообложение доходов от труда налогом на капитал.

Аналитики также говорят о необходимости изменить публичный дискурс относительно бедности. Реляционная концепция бедности ориентирует на обсуждение с бедными их восприятия бедности и ее причин, способов ее измерения и решения, на то, как бедные понимают и классифицируют бедность, ее градации. Социологический показатель бедности измеряет последствия неспособности бедных потреблять больше, чем на чрезвычайно скромном уровне, следствием чего, является то, что данные лица не могут участвовать в качестве полноправных членов своего общества, что снижает качество человеческого капитала страны, и люди не в состоянии выполнять основные социальные роли.

Заключение

Методологическая стратегия данного исследования была направлена на выявление категоризации бедности в различных методологиях оценки бедности, анализ социальных категорий в отечественных СМИ, которые символически определяют тематику бедности в ее риторике. В рамках статьи представлены результаты анализа подходов в категоризации бедности в различных методологиях его оценки, классификации факторов, ведущих к бедности, рассмотрены маркеры дискурса бедности в риторике отечественных СМИ как конкретной публичной арене.

Как мы полагали в базовой гипотезе, профиль и структура реляционной бедности стали важными индикаторами для понимания источников социальной напряженности в стране и регулирования проблематики.

Проведенный комплексный анализ и систематизация методологических подходов в оценке бедности, контент-анализе медиаматериалов по вопросам символической категоризации проблематики бедности в отечественных СМИ дает важные результаты в исследовательском поле для понимании важности применения реляционного подхода в анализе и оценке бедности в мире и стране.

Вывод: Для обеспечения продуктивного экономического и социального развития страны необходимо обратить внимание на маркеры реляционной и латентной бедности, которые в современных экономических и социологических подходах находятся в фокусе исследовательского внимания, но еще не получили должного внимания в поле публичной политики.

Дискурсы — это значимые нарративы, влияющие на отношение и действия по отношению к важным социальным проблемам и тем, на кого эти проблемы влияют. Они объясняют и оправдывают такие социальные явления, как растущая бедность в Канаде и других странах с развитой экономикой. Доминирующие рассуждения о

бедности в некоторых странах игнорируют структурные причины бедности и обвиняют бедных людей в их положении. Эти дискурсы могут даже оправдывать рост бедности необходимым для достижения экономического роста, который приносит пользу большинству граждан. Необходимо изучить дискурсы о бедности и то, как они формируют государственную политику в отношении бедных.

Финансирование. Данное исследование профинансировано ГУ «Комитет науки Министерства науки и высшего образования РК» (грант № AP14869561).

Список литературы

1. Poverty and Shared Prosperity: Correcting Course. Washington, DC: World Bank. [Электронный ресурс] – URL: https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/37739 (дата обращения:14.10.2022).

2. Corral P., Molina I., Cojocaru A., Segovia S. Guidelines to Small Area Estimation for Poverty Mapping. Washington, DC: World Bank. [Электронный ресурс] – URL: https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/37728 (дата обращения:14.02.2023).

3. James S. Duesenberry. Income, saving, and the theory of consumer behavior // Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass. – 1967. – Vol. 7, – P. 128.

4. Pressman S. The Decline of the Middle Class: An International Perspective // Journal of Economic Issues. – 2007. – Volume 41. – Issue 1. DOI: 10.1080/00213624.2007.11507000.

5. Angus Deaton. COVID-19 and global income inequality//National bureau of economic research 1050. Cambridge, MA 02138. [Электронный ресурс] – URL: https://www.nber.org/papers/w28392 (дата обращения:14.02.2023).

6. Bussolo M., Davalos Maria E., Peragine V., Sundaram R. Toward a New Social Contract: Taking on Distributional Tensions in Europe and Central Asia. Europe and Central Asia Studies; Washington, DC: World Bank. [Электронный ресурс] – URL: https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/30393 (дата обращения: 14.02.2023).

7. Европейская экономическая комиссия Организации Объединенных Наций. Руководство по измерению бедности. [Электронный ресурс] – URL: https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/publications/2018/ECECESSTAT20174_ru.pdf (дата обращения: 10.02.2023).

8. Townsend R. Optimal contracts and competitive markets with costly state verification // Journal of Economic Theory. – 1979. – Vol. 21. – P. 265-293.

9. Atkinson A.B. On the Measurement of Poverty // Econometrica. – 2001. – №2. – P. 749-764.

10. Joseph E. Stiglitz. Of income and wealth among individuals: part I. The wealth residual. NBER Working Paper No. 21189. [Электронный ресурс] – URL: http://www.nber.org/papers/w21189 (дата обращения: 24.01.2023).

11. Bourdieu P. Strategies de reproductions et modes de domination. Actes de la recherche en sciences sociales. – 1994. – № 105. – P. 3-12.

12. Sen A. Poor, relatively speaking // Oxford Economic Papers. New Series. – 1983. – Vol. 35. – № 2. – P. 153-169.

13. Энтони Б. Аткинсон. Неравенство: как с ним быть? – Москва: ИД «Дело», 2018. – 536 с.

14. Townsend P. Poverty in the United Kingdom. A Survey of Household Resources and Standards of Living. – Berkeley, CA: University of California Press, 1979. – 1216 p.

15. World poverty. New policies to defeat an old enemy. Edited by Peter Townsend and David Gordon. – The Policy Press University of Bristol, 2002. – 455 p.

16. Chen S., Ravallion M. More Relatively - Poor People in a Less Absolutely - Poor World. Review of Income and Wealth. – 2013. – Vol. 59. – Issue 1. – P. 1-28. DOI: 10.1111/roiw.2013.59.

17. Foster J., Greer J., Thorbecke E. A Class of Decomposable Poverty Measures// Econometrica. – 1984. – Vol. 52. – No. 3. – P. 761-766.

18. Piecing Together the Poverty Puzzle. Washington, DC: World Bank. World Bank. [Электронный ресурс] – URL: https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/30418 (дата обращения: 24.01.2023).

19. Европейская экономическая комиссия Организации Объединенных Наций. Конференция европейских статистиков. [Электронный ресурс] – URL: https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/publications/2018/ECECESSTAT20174_ru.pdf (дата обращения: 24.01.2023).

20. Bamberger M. Integrating Quantitative and Qualitative Research in Development Projects. Directions in Development; Washington, DC: World Bank. [Электронный ресурс] – URL: https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/15253 (дата обращения: 24.01.2023).

21. Balboni C., Bandiera O., Burgess R., Ghatak M., Heil A. Why Do People Stay Poor? // The Quarterly Journal of Economics. – 2022. – Vol. 137. – Issue 2. – P. 785-844.

22. "Әділет", Информационно-правовая система нормативных правовых актов РК, Об утверждении Программы по снижению бедности в Республике Казахстан на 2003-2005 годы. Постановление Правительства Республики Казахстан от 26 марта 2003 года N 296. [Электронный ресурс] – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P030000296 (дата обращения: 24.01.2023).

23. Портал «Учет.kz». [Электронный ресурс] – URL: https://uchet.kz/week/mrp-mzp-na-2023-god-v-kazakhstane/ (дата обращения: 24.01.2023).

24. Портал «Find How.org». [Электронный ресурс] – URL: https://findhow.org/3048-bazovyie-stavki-mrp-mzp-prozhitochnyiy-minimum-rk.html?y=2022 (дата обращения: 24.01.2023).

25. Абдрахманов Р. Членство в ЕАЭС остановило экономический рост Казахстана. [Электронный ресурс] – URL: https://exclusive.kz/rahimbek-abdrahmanov-chlenstvo-v-eaes-ostanovila-ekonomicheskij-rost-kazahstana/ (дата обращения: 24.01.2023).

26. Сарсенова М. Всемирный банк оценил уровень бедности в Казахстане. – Центр деловой информации «Капитал». [Электронный ресурс] – URL:

https://kapital.kz/economic/109672/vsemirnyy-bank-otsenil-uroven-bednosti-v-kazakhstane-2.html (дата обращения: 24.01.2023).

27. *Симакова О.* О трендах материального самочувствия казахстанцев после пандемии. Общественый фонд ЦСПИ «Стратегия» центр социальных и политических исследований. [Электронный ресурс] – URL: https://www.ofstrategy.kz/ru/research/socialresearch/item/822-o-trendakh-materialnogo-samochuvstviya-kazakhstantsev-posle-pandemii (дата обращения: 24.01.2023).

28. Абрахманов Р., Бахтиярова А. Через тридцать лет казахстанцы оказались на пороге бедности. [Электронный ресурс] – URL: https://exclusive.kz/cherez-tridczat-let-kazahstanczy-okazalis-na-poroge-bednosti/ (дата обращения: 24.01.2023).

29. Министерство труда и социальной защиты населения Республики Казахстан ведет разработку новой методики определения минимальной заработной платы. [Электронный ресурс] – URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/news/details/455113?lang=ru (дата обращения: 24.01.2023).

З.Е. Абетова, М.М. Кудабеков

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Бағалау әдістемелеріндегі кедейлікті категоризациялау және отандық бұқаралық ақпарат құралдардың риторикасында

Аңдатпа. Қолайлы іскерлік ахуал, сапалы адами капитал және дұрыс басқару экономикалық дамудың негізі болып табылады. Алайда, адами капиталдың сапасы деңгейдің әлеуметтік-экономикалық дамуына байланысты, ал кедейлік көрсеткіштері әлеуметтік прогрестің маңызды көрсеткіштері болып табылады. Бұл зерттеудің әдіснамалық стратегиясы кедейлікті бағалаудың әртүрлі әдістемелеріндегі кедейлікті санаттауды зерттеуге, кедейлердің кім екенін, неге кедей екенін және кедейлікпен қалай күресу керектігін символдық түрде анықтайтын әлеуметтік категориялар мен шекараларды талдауға бағытталған. Мақала кедейлікті бағалаудың әртүрлі әдістемедегі кедейлікті санаттаудағы тәсілдерді талдау нәтижелерін, кедейлікке әкелетін факторларды жіктеуді ұсынады, отандық БАҚ риторикасындағы кедейлік дискурсының маркерлерін нақты қоғамдық алаң ретінде қарастырады, олар кедейлердің кім екенін, неге кедей екенін және кедейлікпен қалай күресу керектігін символдық түрде анықтайды.

Зерттеудің басты гипотезасы: реляциялық кедейліктің профилі мен құрылымы елдегі әлеуметтік шиеленістің көздерін түсіну және кедейлерге арналған мемлекеттік бағдарламаларды реттеу үшін маңызды көрсеткіштерге айналды.

Жүргізілген зерттеудің өзіндік ерекшелігі мен құндылығы кедейлікті бағалаудағы әдіснамалық тәсілдерді кешенді талдау және жүйелеу, отандық БАҚ-та кедейлік проблематикасын символдық санаттау мәселелері бойынша медиа

материалдарды контент-талдау болып табылады.

Қорытынды: елдің өнімді экономикалық және әлеуметтік дамуын қамтамасыз ету үшін реляциялық және жасырын кедейлік маркерлеріне назар аудару керек, олар қазіргі экономикалық және әлеуметтанулық тәсілдерде зерттеушілік назарда, бірақ Қоғамдық саясат саласында әлі тиісті назар аударылмаған.

Түйін сөздер: кедейлікті категориязациялау, кедейліктің реляциялық тұжырымдамасы, отандық БАҚ риторикасындағы кедейлік факторлары.

Z.T. Abetova, M.M. Kudabekov

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Poverty categorization in assessment methodologies and national media rhetoric

Abstract. A favorable business climate, high-quality human capital and good governance serve as the foundation of economic development. However, the quality of human capital depends on the level of socio-economic development. Poverty indicators are important indicators of social progress.

The methodological strategy of this study aims to study the categorization of poverty in various poverty assessment methodologies, the analysis of social categories and boundaries that symbolically define who the poor are, why they are poor, and how to combat poverty. The article presents the results of the analysis of approaches to the categorization of poverty in various methodologies of its assessment, classification of factors leading to poverty, the markers of the discourse of poverty in the rhetoric of domestic media as a specific public arena, which symbolically determine poor population, the reasons of poverty and the ways to fight poverty.

The profile and structure of relational poverty have become important indicators for understanding the sources of social tension in the country and regulating government programs for the poor.

The relevance of the study lies in conducting a comprehensive analysis and systematization of methodological approaches to poverty assessment, and content analysis of media materials on the symbolic categorization of poverty issues in the national media.

To ensure the country's productive economic and social development, it is necessary to pay attention to markers of relational and latent poverty, which have been at the center of research attention in modern economic and sociological approaches but have not yet received sufficient attention in the field of public policy.

Keywords: categorization of poverty, relational concept of poverty, poverty factors in the rhetoric of national media.

References

1. Poverty and Shared Prosperity: Correcting Course. Washington, DC: World Bank. [Electronic resource] – Available at: https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/37739 (Accessed:14.10.2022).

2. Corral P., Molina I., Cojocaru A., Segovia S. Guidelines to Small Area Estimation for Poverty Mapping. Washington, DC: World Bank. [Electronic resource] – Available at: https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/37728 (Accessed:14.02.2023).

3. James S. Duesenberry. Income, saving, and the theory of consumer behavior, Harvard Univ. Press, Cambridge, Mass., 7, 128 (1967).

4. Pressman S. The Decline of the Middle Class: An International Perspective, Journal of Economic Issues, 41(1) (2007). DOI: 10.1080/00213624.2007.11507000.

5. Angus Deaton. COVID-19 and global income inequality. National bureau of economic research 1050. Cambridge, MA 02138. [Electronic resource] – Available at: https://www.nber.org/papers/w28392 (Accessed:14.02.2023).

6. Bussolo M., Davalos Maria E., Peragine V., Sundaram R. Toward a New Social Contract: Taking on Distributional Tensions in Europe and Central Asia. Europe and Central Asia Studies; Washington, DC: World Bank. [Electronic resource] – Available at: https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/30393 (Accessed: 14.02.2023).

7. Evropejskaya ekonomicheskaya komissiya Organizacii Ob"edinennyh Nacij. Rukovodstvo po izmereniyu bednosti [United Nations Economic Commission for Europe. Poverty Measurement Guide]. [Electronic resource] – Available at: https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/publications/2018/ECECESSTAT20174_ru.pdf (Accessed: 10.02.2023). [in Russian]

8. Townsend R. Optimal contracts and competitive markets with costly state verification, Journal of Economic Theory, 21, 265-293 (1979).

9. Atkinson A.B. On the Measurement of Poverty, Econometrica, 2, 749-764 (2001).

10. Joseph E. Stiglitz. Of income and wealth among individuals: part I. The wealth residual. NBER Working Paper No. 21189. [Electronic resource] – Available at: http://www.nber.org/papers/w21189 (Accessed: 24.01.2023).

11. Bourdieu P. Strategies de reproductions et modes de domination. Actes de la recherche en sciences sociales, 105, 3-12 (1994).

12. Sen A. Poor, relatively speaking, Oxford Economic Papers. New Series, –35(2), 153-169 (1983).

13. Entoni B. Atkinson. Neravenstvo: kak s nim byt'? [Inequality: how to deal with it?] (Moskva: ID «Delo», 2018, 536 s.) [Moscow: Publishing House "Delo", 2018, 536 p.]. [in Russian]

14. Townsend P. Poverty in the United Kingdom. A Survey of Household Resources and Standards of Living (Berkeley, CA: University of California Press, 1979, 1216 p.).

15. World poverty. New policies to defeat an old enemy. Edited by Peter Townsend and David Gordon (The Policy Press University of Bristol, 2002, 455 p.).

16. Chen S., Ravallion M. More Relatively - Poor People in a Less Absolutely - Poor World. Review of Income and Wealth, 59(1), 1-28 (2013). DOI: 10.1111/roiw.2013.59.

17. Foster J., Greer J., Thorbecke E. A Class of Decomposable Poverty Measures, Econometrica, 52(3), 761-766 (1984).

18. Piecing Together the Poverty Puzzle. Washington, DC: World Bank. World Bank. [Electronic resource] – Available at: https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/30418 (Accessed: 24.01.2023).

19. Evropejskaya ekonomicheskaya komissiya Organizacii Ob"edinennyh Nacij. Konferenciya evropejskih statistikov [United Nations Economic Commission for Europe. Conference of European Statisticians]. [Electronic resource] – Available at: https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/publications/2018/ECECESSTAT20174_ru.pdf (Accessed: 24.01.2023). [in Russian]

20. Bamberger M. Integrating Quantitative and Qualitative Research in Development Projects. Directions in Development; Washington, DC: World Bank. [Electronic resource] – Available at: https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/15253 (Accessed: 24.01.2023).

21. Balboni C., Bandiera O., Burgess R., Ghatak M., Heil A. Why Do People Stay Poor? The Quarterly Journal of Economics, 137(2), 785-844 (2022).

22. "Adilet", Informacionno-pravovaya sistema normativnyh pravovyh aktov RK, Ob utverzhdenii Programmy po snizheniyu bednosti v Respublike Kazahstan na 2003-2005 gody. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 26 marta 2003 goda N 296 ["Adilet", Information and Legal System of Normative Legal Acts of the Republic of Kazakhstan, On Approval of the Poverty Reduction Program in the Republic of Kazakhstan for 2003-2005. Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated March 26, 2003 N 296]. [Electronic resource] – Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P030000296 (Accessed: 24.01.2023). [in Russian]

23. Portal «Uchet.kz» [Portal "Uchet.kz"]. [Electronic resource] – Available at: https://uchet.kz/week/mrp-mzp-na-2023-god-v-kazakhstane/ (Accessed: 24.01.2023). [in Russian]

24. Portal «Find How.org» [Portal "Find How.org"]. [Electronic resource] – Available at: https://findhow.org/3048-bazovyie-stavki-mrp-mzp-prozhitochnyiy-minimum-rk.html?y=2022 (Accessed: 24.01.2023). [in Russian]

25. Abdrahmanov R. CHlenstvo v EAES ostanovilo ekonomicheskij rost Kazahstana [Membership in the EAEU stopped the economic growth of Kazakhstan]. [Electronic resource] – Available at: https://exclusive.kz/rahimbek-abdrahmanov-chlenstvo-v-eaes-ostanovila-ekonomicheskij-rost-kazahstana/ (Accessed: 24.01.2023). [in Russian]

26. Sarsenova M. Vsemirnyj bank ocenil uroven' bednosti v Kazahstane. – Centr delovoj informacii «Kapital» [The World Bank assessed the level of poverty in Kazakhstan. – Center of business information "Capital"]. [Electronic resource] – Available at: https://kapital.kz/economic/109672/vsemirnyy-bank-otsenil-uroven-bednosti-v-kazakhstane-2.html (Accessed: 24.01.2023). [in Russian]

27. *Simakova O. O trendah material'nogo samochuvstviya kazahstancev posle pandemii. Obshchestvenyj fond CSPI «Strategiya» centr social'nyh i politicheskih issledovanij [On trends in*

the material well-being of Kazakhstanis after the pandemic. Public Fund CSPI "Strategy" Center for Social and Political Research]. [Electronic resource] – Available at: https://www.ofstrategy.kz/ru/research/socialresearch/item/822-o-trendakh-materialnogo-samochuvstviya-kazakhstantsev-posle-pandemii (Accessed: 24.01.2023). [in Russian]

28. Abrahmanov R., Bahtiyarova A. CHerez tridcat' let kazahstancy okazalis' na poroge bednosti [Thirty years later, Kazakhstanis were on the verge of poverty]. [Electronic resource] – Available at: https://exclusive.kz/cherez-tridczat-let-kazahstanczy-okazalis-na-poroge-bednosti/ (Accessed: 24.01.2023). [in Russian]

29. Ministerstvo truda i social'noj zashchity naseleniya Respubliki Kazahstan vedet razrabotku novoj metodiki opredeleniya minimal'noj zarabotnoj platy [The Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan is developing a new methodology for determining the minimum wage]. [Electronic resource] – Available at: https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/news/details/455113?lang=ru (Accessed: 24.01.2023). [in Russian]

Сведения об авторах:

***Абетова З.Т.* – автор для коррепонденции,** кандидат философских наук, доцент кафедры социологии, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

***Кудабеков М.М.* –** магистр социальных наук, докторант международного проекта SOLID, старший преподаватель кафедры социологии, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

***Abetova Z.T.* – Corresponding author,** Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Department of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Kudabekov M.M. – Master of Social Sciences, Doctoral student of the international project SOLID, Senior Lecturer of the Department of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

IRSTI 04.21.51

S.S. Kaztayeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
(E-mail: ss.kaztayeva@gmail.com)

The predatory journals phenomenon

Abstract. Science policy is becoming one of the priority areas of government activity. Various indicators are used to determine the development of science. One of them is the presence of publications in foreign peer-reviewed journals. This indicator is important when advancing in a career, obtaining a degree, and funding projects. The demand for such articles has led to the formation of the phenomenon of predatory journals or pseudoscience, when researchers, for various reasons, publish their articles in low-grade journals. Determining the main characteristics of such journals, as well as identifying the reasons why the author is sent articles there, is the purpose of this work.

Also, this article presents an analysis of the publications of Kazakhstani scientists and reveals the motives of researchers who publish in predatory journals. The main hypothesis is that the policy pursued by the state negatively affects publication practices, namely, it contributes to an increase in the proportion of articles in predatory journals. The scientific and practical significance of the work lies in the assessment of the ongoing scientific policy of the state. The article uses a secondary data analysis, based on the Scopus and SJR databases, and an analysis of the publication activity of Kazakhstani scientists was carried out. Proposed measures to combat pseudoscience.

Keywords: science policy, predatory journals, pseudoscience, peer-reviewed journals. science.

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-445-459

Introduction

Today, we are seeing a global increase in the number of predatory scientific journals that publish research that often does not meet scientific standards. This phenomenon is absolutely new, it appeared less than ten years ago (see Figure 1). For example, in total, for the query “Predatory journal” (predatory journals), the Scopus database offers 701 articles, the first of which dates back to 2013. In the social sciences, the study of this phenomenon occurs with a slight delay, but with a complete repetition of the general trend.

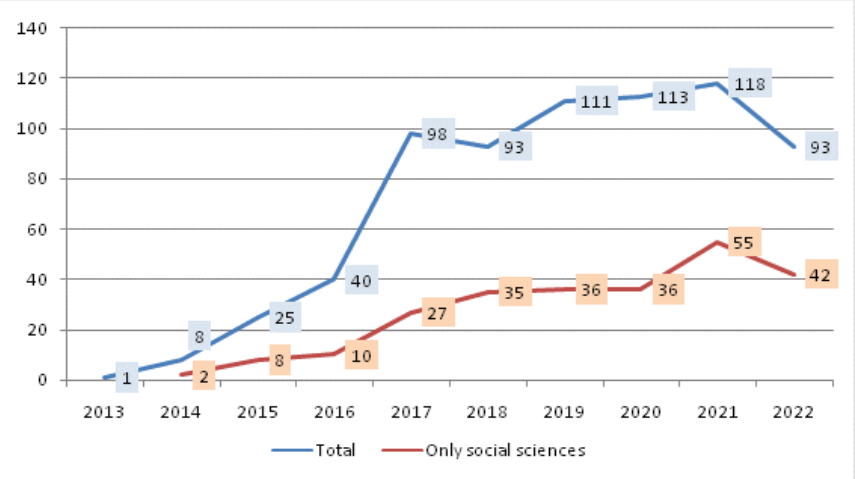

Figure 1. The number of articles in the "Scopus" database for the query "Predatory journal".

Source: Scopus, https://www.scopus.com/

The rise in interest in the study of predatory journals has fueled the rise in the popularity of academic misconduct research, which we have clearly seen explosive growth since the mid-2010s.

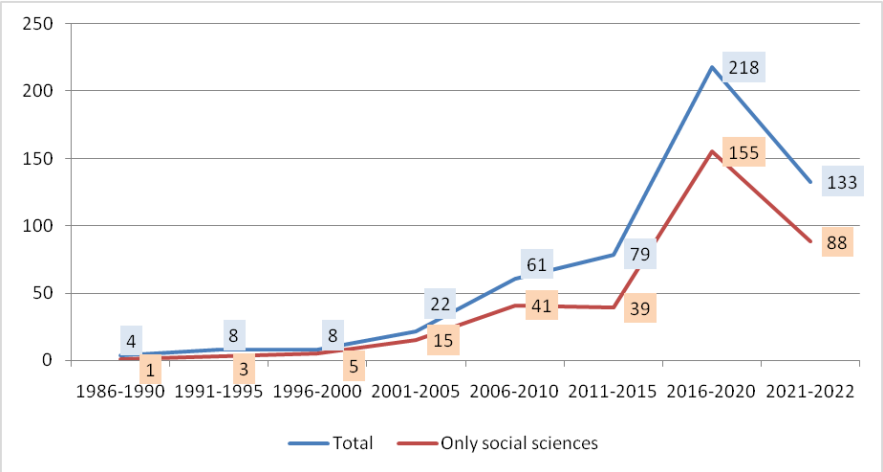

Figure 2. The number of articles in the "Scopus" database for the query "Academic misconduct"

Source: Scopus, https://www.scopus.com/

The number of publications of Kazakhstani scientists in Scopus is increasing every year. So, according to the data on the SJR [1], 258 articles were published in 1996, in 2021 this figure was 5779 articles. However, the rapid growth in the number of publications does not determine the quality of these articles. In 2018, Professor BulatKenessov presented the results of his analysis of the publication activity of universities of Kazakhstanin journals indexed in the Scopus database [2]. According to these data, Kazakhstan topped the ranking of countries in terms of the share of articles in journals excluded from the

Scopus database. The list of unscrupulous authors includes teachers from prestigious universities of the country, as well as eminent Kazakhstani scientists. In 2021, an article“Predatory publications in Scopus: cross-country differences” was published by Czech scientists – Macháček. V., Srholec. M. – shows that Kazakhstan is one of the main countries whose authors are actively published in predatory journals. According to the results of this study, almost every sixth article by Kazakhstani scientists was published in journals discontinued in the Scopus database [3].

The purpose of this work is to study the characteristics of predatory journals and the authors who publish their articles in these outlets. To achieve the goal, the following tasks are supposed to be solved: to identify the motives of the authors, to determine the current state of the publication activity of Kazakh scientists, and also to propose measures to combat the spread of academic misconduct.

The relevance of the research topic is determined by the lack of research in the Kazakh literatureaimed at studying academic misconduct. The significance of the work lies in assessing the existing mechanisms for publishing articles, as well as determining the degree of effectiveness of the scientific policy of the state.

Materials and methods

This article, based on the analysis of secondary data and desk research, presents an overview of the existing literature in considering the phenomenon of "fake science" in the context of the science policy of states. It is hypothesized that the existing scientific policy of the state is based on quantitative indicators and leads to an increase in the proportion of articles in predatory journals. Based on the data available on the Scimago Journal & Country Rank, data on the publication activity of Kazakh scientists from 1996 to 2021 are provided. By using citation indicators, the most and least productive years of publication of Kazakh authors were determined.

Literature review

Foreign scientists have made attempts to identify high-quality and low-quality scientific journals. The term “predatory publications” was first introduced by American librarian Jeffrey Bill, who maintained a list of potential fraudulent journals from 2010 to 2017. This list, called "Bill's List", was posted on the author's open blog. However, the author, for certain reasons, was forced to delete the blog. But to this day, Bill's list remains an authoritative source that many authors use to test journals for "decency." Multiple copies of Bill's deleted site are publicly available [4].

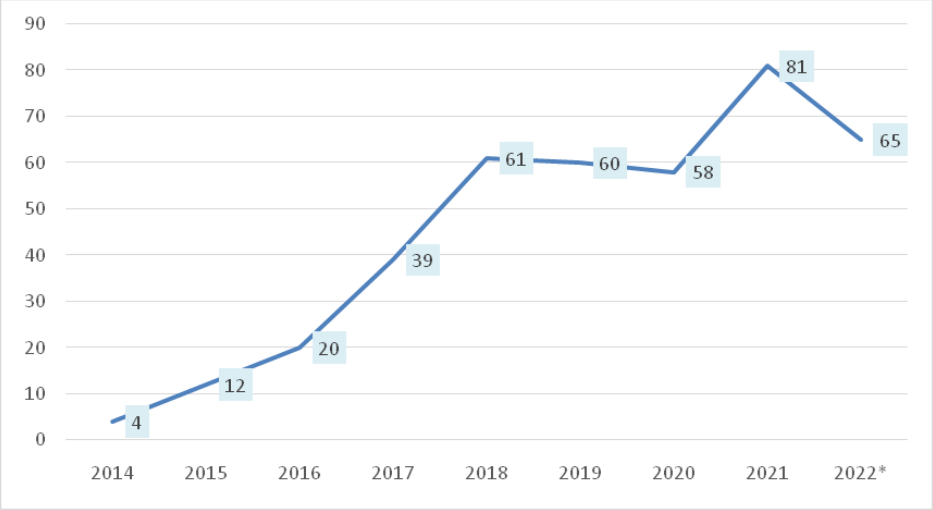
There is another authoritative list called Cabell's Blacklist, which includes not only unscrupulous journals but also provides information about reliable, serious journals [5]. Even though we think that Beall was generally reasonable with his list, there's a number of problems with that list: 1) it's now out of date; 2) it's politically unpopular with many; 3) it's based on one man's subjective opinions. The Cabells' list is more comprehensive, more current, and is not despised like Beall's list. For example, we have seen presentations at

conferences based on Beall's list get dismissed solely because they used Beall's list, even though their work was probably decent. Plus, Cabells differentiates types and degrees of violations which offers a much more nuanced view of predatory publishing.However, its limitation is that you need to buy a subscription to use this list. Also, on the DOAJ portal, you can find a list of high-quality open access journals [6]. The above resources allow you to identify a journal for quality and minimize the risk of becoming a victim of predatory journals.

Foreign scientists conducted research aimed at studying the phenomenon of pseudoscience and predatory journals. In fact, there is a spectrum of predatory academic journals. These models evolve and become more complex every time.

The journal Science published an article by a biologist and science journalist from Harvard University [7]. In the article, the author describes his research, during which he submitted a fake scientific article to a large number of paid open access journals, showing that more than half of them accepted his article, 60% of the journals did not conduct peer review. In case of rejection, this is a good sign, but in case of acceptance of the article, it means that no one has read it. The author found that most publications hide their true geographical location. They create journals with titles that imitate the journals of Western academic publishers. But the addresses listed by IP addresses and bank accounts often donot match.

During this period, studies on predatory journals begin to be published in Scopus. Figure 3 shows the distribution of studies of predatory journals in Scopus.

* First ten months.

Figure 3. The distribution of studies of predatory journals in Scopus
Source: Scopus; https://www.scopus.com/

A more detailed cross-country analysis shows that Asia and North Africa are the most fertile ground for predatory publications. The least susceptible to predatory

publications are Europe, North, and South America, as well as southern African countries [3]. The authors studied 172 countries in 4 research areas. The top 20 countries with the worst rating include Kazakhstan, where approximately one in six articles fall into the predatory category. This includes Indonesia, Iraq, Albania, and Malaysia, where more than one in ten articles end up in predatory journals. The authors conclude that countries with a medium level of economic development and a large research sector are most susceptible to predatory publishing.

The article also confirmed that Arab countries are rich in oil, which is especially susceptible to predatory investments. The authors conclude that publications of space data, where possible, hastily pour into research and do not pay due attention to their evaluation.

In addition to their specific geographic location, predatory journals are characterized by the fact that they require payment for publication. Charging by itself is not the hallmark of predatory journals. There are reputable open-access journals that are also paid. But the difference is that the predatory journals only initiate for the purpose of getting paid, without reliable peer review. It is known that the peer review process in a good journal takes a long time. Predatory journals reduce this time from 4 weeks to several days. So, for example, 67% of the journals that sent invitations to publish articles and were reviewed by Polish scientists experienced peer review within 4 weeks or less. The longest review period in the studied journals is 16 weeks, and the shortest is 1 week. One of the publications offered a potential author a review within 3 days [8]. There are times when there is no peer review process. Predatory journals contain a large number of low-quality articles, and send out spam letters with an offer to publish an article. An e-mail newsletter invites you to submit an article to a magazine about a fact that can be misleading for inexperienced young people.

Also, among such journals, it is common practice to add people to the editorial board without their knowledge and consent, moreover, the names of members of the editorial board can be fictitious. The editorial board ensures the authenticity of the content published in their journals. Therefore, before submitting an article to the journal, you should familiarize yourself in detail with all available information, and at least try to find the names of members of the editorial board in a search engine. In addition, predatory magazines design and advertise themselves as recognized and legitimate magazines. They can even imitate well-known magazines by creating similar titles and websites. It is very common for unscrupulous researchers to falsify journal metrics such as impact factors, and misleading or misleading information about the publisher's location [9]. The reasons why researchers publish in dubious journals are lack of awareness, threats to social identity (low self-esteem or fear of being belittled, inherent in scientists from less developed countries), pressure or coercion to publish, as well as lack of skills (knowledge of methodology, statistics, etc.) [10]. The author suggests that developing countries provide inexperienced young researchers with mentors to guide and teach the process of publishing in reputable high-quality journals. The author also urges higher education institutions to abandon the excessive focus on quantity rather than quality as an indicator of effectiveness. Especially in a difficult situation are young researchers who are just starting to work. They are under considerable pressure according to the principle, referred

to in foreign literature as “publish or perish”, the meaning of which is to publish at any cost, and as a result, many low-quality articles appear. Authors who publish in so-called predatory journals have little to no previous publication or citation history. This once again indicates that these are indeed young, inexperienced researchers who are in developing countries [11].

Measures are needed that will not only discourage publication in predatory journals, but also punish authors. Experienced researchers have an important responsibility to the academic community, and as such, they must properly guide their students and emerging researchers when evaluating journals. Academic institutions should also actively initiate internal campaigns to inform academic staff as well as students about such publications. For example, departments may maintain their own whitelists and blacklists of journals and share them with students and faculty. Research grants should only be awarded to research published in quality real journals. Academic promotion and tenure committees should also respond to the threat of predatory publishing by improving their systems to refuse recognition of papers published in questionable journals. The number of publications should also be reconsidered as a proxy for academic productivity and achievement [12]. Three main drivers of predatory academic journals stand out, the elimination of which will have a long-term and sustainable impact: the growing monetization and commercialization of scientific organizations, including the academic publishing system, whose own and commercial interests may conflict with the integrity of the study, since the “author pays” model (fee per publication, pay per view) is particularly susceptible to abuse by predatory journals; the prevalence of research evaluation systems based on quantity rather than quality, together with institutional drivers and incentives that shape the behavior of individual scientists; and serious problems and shortcomings in the peer review system, namely a lack of transparency (whether completely open, anonymous or mixed) in the peer review process, as well as a lack of training, capacity, and recognition of reviewers [13].

The above problems are also relevant to Kazakhstani science. Science policy in Kazakhstan is aimed at integration into world science with a focus on quantitative indicators. Kazakhstani scientists are forced to publish in short periods of time in predatory journals in order to obtain a degree, and participate in research grants. Below we consider a graph of publication activity and citations of Kazakhstani scientists in the period from 1996 to 2021. The graph is based on public data located on the Scimago Journal & Country Rank.

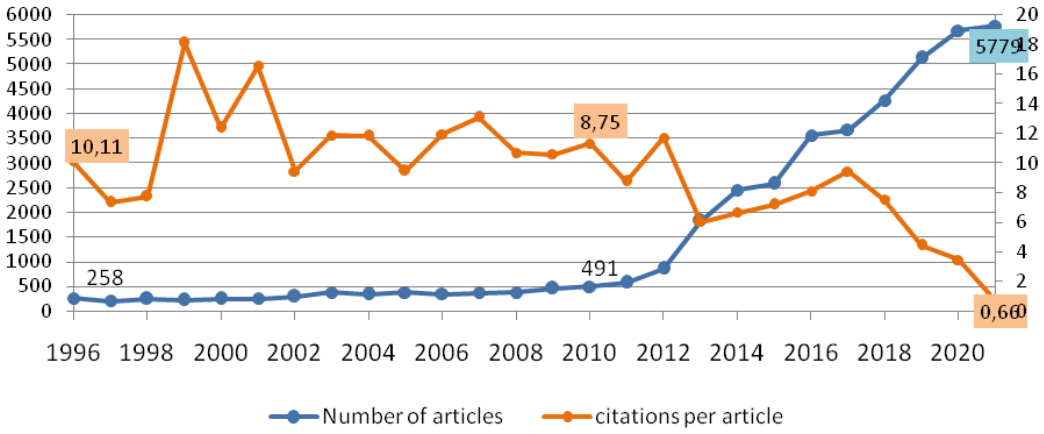

Figure 4. Publications of Kazakhstani scientists and their citation based on materials of publications indexed by the academic database Scopus. 1996–2021.
Source: Scimago Journal & Country Rank

The blue line in Figure 4 illustrates the continuous growth in the number of articles. A noticeable jump occurs after 2011. If in 2011 the number of articles published in Scopus was 576, in 2012 this figure reaches 854 articles, in 2013 – 1826, in 2014 – 2449. Such a sharp increase in articles is explained by the fact that in 2011 the Law on Science was adopted, obliging doctoral students publish articles in high-ranking journals indexed by Scopus or Web of Science [14]. This measure was taken by the state in order to raise the level science of Kazakhstan and its integration into the world scientific space through an increase in the number of articles in prestigious publications. However, has the increase in the publication activity of scientists led to an increase in the quality of their work? To answer this question, we will use the citation rates per publication, the data for which are also posted on the Scimago Journal & Country Rank portal.

In Figure 2, citations per article are shown as an orange line. There is a slight increase in the citation rate after 2011, which, however, does not exceed the figures before. After 2017, there is a rapid decline in citation. Note that articles published in 2017-2021 may not have gained citation yet, this process still takes time. But regarding articles from 2012–2016, it is safe to say that they were not cited much. And since citation is considered an indicator of how well an article is written, it can be concluded that the explosive growth of articles published after 2011 does not justify the quality of these articles. Another interesting fact is that along with the drop in the number of citations of works, the number of self-citations is growing.

In Figure 5, we see a steady and steady increase in self-citations while the total number of citations is declining. Such active citation of themselves, in addition to the fact that scientists want to be known about them, can be explained by the desire to increase the number of citations and scientometric indicators. This leads to the locking of Kazakhstani science on itself.

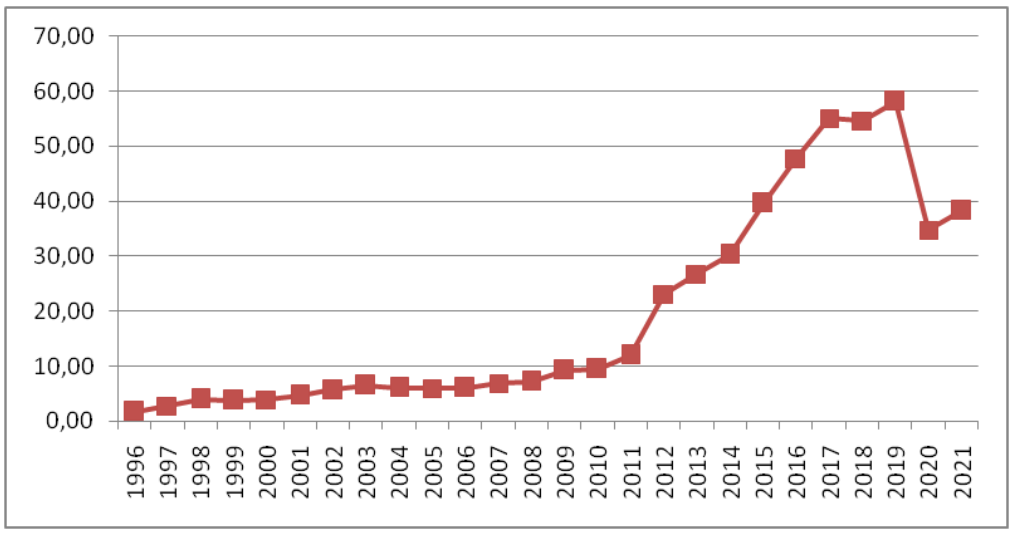

Figure 5. Self-citation by years of Kazakhstani scientists based on publications indexed by the academic database Scopus. 1996–2021
Source: Scimago Journal & Country Rank

An analysis of the state of Italian science makes it possible to identify the motives of the authors of such publications [15]. The authors created a database of CVs and assessments of more than 46,000 candidates who participated in the 2012 edition of the Italian National Scientific Qualification. Applicants had to go through two rounds of selection by submitting a resume and a list of publications. Members of the commission were provided with additional information about the scientific results of all applicants. To identify predatory logs, the authors use the above Bill's List. At the same time, the authors prefer not to blindly trust this list, but reinforce the status of the journal as "predatory" using the bibliometric data of the journals, in particular, the citation index. In addition, a survey of scholars who have published in such journals is conducted and asked about the editorial practices of the journals. As a result, the authors find that out of the 1.8 million articles that were analyzed, about 6,000 were published in the predatory journals that were included in Bill's list. At first glance, this figure may not seem like really high, but if we assume that the number of such publications will grow every year, the problem becomes more obvious. According to the study, only 38% of journals have an h-index of 5 or higher, based on articles published in the previous 5 years. The authors also identify business and economic sectors as the most vulnerable to predatory publications.

In a survey conducted by the authors of the article, respondents admit that they did not know about the dubious nature of the journal, were misled, deceived by the information that the journal provided them. The other part of the respondents note that they deliberately submitted their articles, as they expected to receive certain academic privileges. Although in this case, this not only does not provide any advantages, but completely undermines the confidence of the academic world in this scientist, calls into question his research skills.

Various attempts are being made in different countries to increase the publication activity of scientists. This includes institutional pressure to publish in high-ranking journals, as in the case of Kazakhstan, and various bonuses in the form of monetary awards or promotions. In Turkey, financial rewards for publications have led to rather conflicting results [16]. The authors compared the number of researchers published in predatory journals before and after the introduction of the reward. Thus, their number increased from 455 to 1045 articles in two years. In general, the number of publications increased by 129.67% after the introduction of the remuneration policy. Another contradiction is the fact that Turkish researchers have begun to participate more in dubious conferences. If 49 people published in such conferences before the introduction of the stimulus, this figure rose to 408 after. The authors cite neoliberalist and capitalist theories that people can notice loopholes in systems relatively quickly and use them to their advantage. In addition, as Bourdieu points out, external factors can contribute to the creation of self-serving groups, which can be called Homo Academicus [17].

How to prevent the spread of the phenomenon of pseudoscience? Adequate funding, as well as the availability and accessibility of the necessary research equipment, ensures that researchers can conduct quality research with results that can be published in reputable journals. Also, one of the strategies could be to review the criteria for promoting scientists, focusing more on the quality rather than the quantity of publications. States, ministries, universities should support the development and promotion of local journals that meet international standards, create favorable conditions for high-quality research.

The theory of symbolic violence defines the existence of some kind of symbolic power that is legitimate and used in public life. The education system within the framework of this theory is considered as one of the main agents of symbolic violence. As soon as the owner of symbolic capital uses his power against an agent who has less power and seeks to change the actions of the agent, he carries out symbolic violence. The concept of symbolic violence is useful in understanding the dominance, exploitation, and submission that many university students experience in university. In this context, the dominant groups with a large amount of capital are the state, universities and professors, which differ from students, young researchers with a low amount of cultural and economic capital. Due to the manifestation of symbolic violence on the part of the state, institutions in relation to the publication of articles, students are in constant struggle to achieve the requirements that must be met in order to receive grades or academic degrees [18].

Some countries are taking strict steps and tightening the fight against pseudoscience. According to China's new policy, cases of misconduct will be registered in the national database. Inclusion on this list may deprive researchers of the opportunity to receive funding or adversely affect future research careers. The Ministry of Science and Technology will be responsible for investigating and adjudicating cases of scientific misconduct, a role previously held by individual agencies [19].

In the realities of Kazakhstan, science policy also tends to quantify science. Contradictory as it may be, the modern system of research evaluation is the main driving force behind predatory practices.

There is an urgent need for training at all levels from students to teachers and administrators to raise awareness of the activity of predatory journals. It is necessary to enable doctoral students to defend their work without having articles in international journals, for example, after an independent examination of the dissertation at the National Center for Science and Technology by two reviewers and a positive recommendation from them [20]. Thus, it is necessary to minimize the temptation to use or promote this practice, to strengthen control over the observance of the principles of scientific ethics.

Results and discussion

The problem of predatory publications is a worldwide problem. The widespread practice has a number of negative consequences for the individual scientist and science as a whole. All predatory journals share certain common features, the knowledge of which will help the researcher to identify unscrupulous journals and make the right choice. The most common strategies are the promise of rapid publication, which is important for doctoral students with limited study time. A short review period, or lack of it, can also be considered a "plus" for a researcher who lacks the skills to conduct a qualitative study and write this article. Numerous email invitations in the form of spam mailings are not a manifestation of a special individual approach, but just one of the indicators of predatory magazines. A non-existent editorial board or the attribution of its members is actively used by unscrupulous journals to deceive and attract inexperienced authors. Awareness and understanding of predatory practices is low. In addition, predatory journals are becoming more sophisticated, making it difficult for scientists to distinguish bad journals from good ones. The inclusion of some fraudulent logs in the leading databases further exacerbates the confusion.

Predatory journals can take root in a research culture. Some researchers deliberately use predatory journals for career advancement, meeting deadlines, or institutional pressure. All higher education institutions should have good institutional practices in place to deter researchers and take action against those who publish in predatory journals. Accordingly, such a policy should be implemented with the support of a science management organization supported by the scientific community.

Science policy should focus on what an author publishes instead of "where" and "how often". In this sense, authors and universities are part of a structurally unfair global system that prevents them from publishing in "high-quality" journals on the one hand, and limits their publication in dubious journals on the other.

Finally, it's time for all of us to think about academic integrity, professionalism, research ethics, and research goals. It is time for academic institutions and universities to rethink their expectations of staff in terms of key performance indicators and develop effective staff support and mentoring systems, especially for emerging researchers. It's time to think about clinical research from a humanistic perspective beyond impact factors and the H-index. This is the time when we put patient care above all else.

The study was financially supported by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan IRN: AP13068350.

References

1. SJR: Scimago Journal & Country Rank. [Electronic resource] – URL: https://www.scimagojr.com/aboutus.php (Accessed: 25.10.2022).

2. Кенесов Б. Казахстан – мировой лидер попубликациям в «хищных журналах. [Electronic resource] – URL: https://kapital.kz/ (Accessed: 25.10.2022).

3. Macháček V., Srholec M. Predatory publishing in Scopus: evidence on cross-country differences // Scientometrics. – 2021. – Vol. 126. – P. 1897-1921.

4. Beall's List of Predatory Publishers. [Electronic resource] – URL: https://web.archive.org/web/20161202192038/http://scholarlyoa.com/individual-journals/ (Accessed: 25.10.2022).

5. Cabell's Blacklist. [Electronic resource] – URL: https://www2.cabells.com/ (Accessed: 25.10.2022).

6. DOAJ: Directory of Open Access Journals. [Electronic resource] – URL: https://doaj.org/about/ (Accessed: 25.10.2022).

7. Bohannon J. Who's Afraid of Peer Review? // Science. – 2013. – Vol. 342 (6154). – P. 60-65.

8. Kozak M., Lefremova O., Hartley J. Spamming in scholarly publishing: A case study // The Journal of the Association for Information Science and Technology. – 2016. – Vol. 67 (8). – P. 2009-2015.

9. Report Combatting Predatory Academic Journals and Conferences. [Electronic resource] – URL: https://www.interacademies.org/publication/predatory-practices-report-English (Accessed: 25.10.2022).

10. Kurt S. Why do authors publish in predatory journals? // Learned Publishing. – 2018. – Vol. 31 (2). – P. 141-147.

11. Xia J., Harmon J., Donelly R.,Anderson M., Howard H., Connoly K. Who Publishes in "Predatory" Journals? // Journal of the Association for Information Science and Technology. – 2015. – Vol. 66 (7). – P. 1406-1417.

12. Alrawadieh Z. Publishing in predatory tourism and hospitality journals: Mapping the academic market and identifying response strategies // Tourism and Hospitality Research. – 2020. – Vol. 20 (1). – P. 72-81.

13. Siler K. Demarcating spectrums of Predatory Publishing: Economic and institutional sources of academic legitimacy // Journal of the Association for Information Science and Technology. – 2020. – Vol. 71(11). – P. 1386-1401.

14. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 31 марта 2011 года № 127. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 13 мая 2011 года № 6951.

15. Bagues M., Sylos-Labini M., Zinovyeva N. A Walk on the Wild Side: 'Predatory' Journals and Information Asymmetries in Scientific Evaluations // Research Policy. – 2019. – Vol 48 (2). – P. 462-477.

16. Demir S. Pros and cons of the new financial support policy for Turkish Researchers // Scientometrics. – 2018. – Vol. 116. – P. 2053-2068.

17. Bourdieu P. Homo Academicus. – Stanford University Press, 1988. – 344 p.

18. Ebadi S., Zamani G. Predatory publishing as a case of symbolic violence: A critical English for academic purposes approach // Cogent Education. – 2018. – Vol. 5 (1) – P. 1-25.

19. Cyranoski D. China introduces sweeping reforms against misconduct. [Electronic resource] – URL: https://www.nature.com/articles/d41586-018-05359-8 (Accessed: 01.11.2022).

20. Кенесов Б. Как решить проблему хищнических публикаций? [Electronic resource] – URL: https://kazguu.kz/ru/2021/03/03/vyisshaya-shkola-ekonomiki-universitet-kazgyuu-im-m-s-narikbaeva-seminaryi-serii-let-s-talk-research/ (Accessed: 25.10.2022).

С.С. Казтаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Жыртқыш журналдар феномені

Аңдатпа. Ғылым саласындағы саясат мемлекет қызметінің басым бағыттарының біріне айналуда. Ғылымның дамуын анықтау үшін әртүрлі көрсеткіштер қолданылады. Соның бірі – шетелдік рецензияланатын журналдарда жарияланымдардың болуы. Бұл көрсеткіш мансапта көтерілу, ғылыми дәреже алу және жобаларды қаржыландыру кезінде маңызды болып табылады. Мұндай мақалаларға сұраныс зерттеушілердің өз жұмыстарын төмен дәрежелі жыртқыш журналдарда жариялауына немесе псевдоғылым құбылысының қалыптасуына әкелді. Бұл мақаланың мақсаты - мұндай журналдардың негізгі сипаттамаларын анықтау, сондай-ақ зертеушілердің жыртқыш журналдарға мақалаларын жіберудің себептерін анықтау.

Сондай-ақ, бұл мақалада қазақстандық ғалымдардың жарияланымдарына талдау жасалып, жыртқыш журналдарда жариялап жүрген зерттеушілердің уәждерін анықтайды. Негізгі гипотеза – мемлекет жүргізіп отырған саясат жариялау тәжірибесіне теріс әсер етеді, атап айтқанда, жыртқыш журналдардағы мақалалар үлесінің артуына ықпал етеді. Жұмыстың ғылыми-практикалық маңыздылығы мемлекеттің жүргізіліп жатқан ғылыми саясатына баға беруде. Мақалада Scopus және SJR мәліметтер базасы негізінде екінші реттік деректер талдауы қолданылып, қазақстандық ғалымдардың жариялау қызметіне талдау жасалды. Сондай-ақ жалған ғылыммен күресуге шаралар ұсынылды.

Түйін сөздер: ғылым саясаты, жыртқыш журналдар, жалған ғылым, рецензияланған журналдар, ғылым.

С.С. Казтаева

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Феномен хищнических журналов

Аннотация. Научная политика становится одним из приоритетных направлений деятельности государств. Для определения развития науки используются различные индикаторы. Один из них – наличие публикаций в зарубежных рецензируемых журналах. Этот показатель важен при продвижении по карьере, получении степени и финансирования на проекты. Востребованность таких статей привела к формированию феномена хищнических журналов или псевдонауки, когда исследователи по разным причинам публикую свои статьи в низкосортных журналах. Определение основных характеристик таких журналов, а также выявление причин по которым автору отправляют туда статьи – является целью данной работы.

Также в данной статье представлен анализ публикаций казахстанских ученых, выявлены мотивы исследователей, публикующихся в хищнических журналах. Основной гипотезой является то, что политика, проводимая государством отрицательно влияет на публикационные практики, а именно способствует увеличению доли статей в хищнических журналах. Научная и практичная значимость работы состоит в оценке проводимой научной политики государства. В статье использован вторичный анализ данных, на основе баз данных Scopus и SJR проведен анализ публикационной активности казахстанских ученых. Предложены меры по борьбе с лженаукой.

Ключевые слова: научная политика, хищнические журналы, псевдонаука, рецензируемые журналы, наука.

References

1. SJR: Scimago Journal & Country Rank. [Electronic resource] – Available at: https://www.scimagojr.com/aboutus.php (Accessed: 25.10.2022).

2. Kenesov B. Kazahstan – mirovoj lider popublikaciyam v «hishchnyh zhurnalah» [Kazakhstan is the world leader in publications in "predatory journals"]. [Electronic resource] – Available at: https://kapital.kz/ (Accessed: 25.10.2022). [in Russian]

3. Macháček V., Srholec M. Predatory publishing in Scopus: evidence on cross-country differences, Scientometrics, 126, 1897-1921 (2021).

4. Beall's List of Predatory Publishers. [Electronic resource] – Available at: https://web.archive.org/web/20161202192038/http://scholarlyoa.com/individual-journals/ (Accessed: 25.10.2022).

5. Cabell's Blacklist. [Electronic resource] – Available at: https://www2.cabells.com/ (Accessed: 25.10.2022).

6. DOAJ: Directory of Open Access Journals. [Electronic resource] – Available at: https://doaj.org/about/ (Accessed: 25.10.2022).

7. Bohannon J. Who's Afraid of Peer Review? Science, 342, 60-65 (2013).

8. Kozak M., Lefremova O., Hartley J. Spamming in scholarly publishing: A case study, The Journal of the Association for Information Science and Technology, 67, 2009-2015 (2016).

9. Report Combatting Predatory Academic Journals and Conferences. [Electronic resource] – Available at: https://www.interacademies.org/publication/predatory-practices-report-English (Accessed: 25.10.2022).

10. Kurt S. Why do authors publish in predatory journals? Learned Publishing, 31, 141-147 (2018).

11. Xia J., Harmon J., Donelly R.,Anderson M., Howard H., Connoly K. Who Publishes in "Predatory" Journals, Journal of the Association for Information Science and Technology, 66, 1406-1417 (2015).

12. Alrawadieh Z. Publishing in predatory tourism and hospitality journals: Mapping the academic market and identifying response strategies, Tourism and Hospitality Research, 20, 72-81 (2020).

13. Siler K. Demarcating spectrums of Predatory Publishing: Economic and institutional sources of academic legitimacy, Journal of the Association for Information Science and Technology, 71, 1386-1401 (2020).

14. Prikaz Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan ot 31 marta 2011 goda № 127. Zaregistrirovan v Ministerstve yusticii Respubliki Kazahstan 13 maya 2011 goda № 6951 [Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated March 31, 2011, No. 127. Registered with the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on May 13, 2011, No. 6951]. [in Russian]

15. Bagues M., Sylos-Labini M., Zinovyeva N. A Walk on the Wild Side: 'Predatory' Journals and Information Asymmetries in Scientific Evaluations, Research Policy, 48, 462-477 (2019).

16. Demir S. Pros and cons of the new financial support policy for Turkish Researchers, Scientometrics, 116, 2053-2068 (2018).

17. Bourdieu P. Homo Academicus (Stanford University Press, 1988. 344 p).

18. Ebadi S., Zamani G. Predatory publishing as a case of symbolic violence: A critical English for academic purposes approach, Cogent Education, 5, 1-25 (2018).

19. Cyranoski D. China introduces sweeping reforms against misconduct. [Electronic resource] – Available at: https://www.nature.com/articles/d41586-018-05359-8 (Accessed: 01.11.2022).

20. Kenesov B. Kak reshit' problemu hishchnicheskih publikacij? [How to solve the problem of predatory publications?]. [Electronic resource] – Available at: https://kazguu.kz/ru/2021/03/03/vyisshaya-shkola-ekonomiki-universitet-kazgyuu-im-m-s-narikbaeva-seminaryi-serii-let-s-talk-research/ (Accessed: 25.10.2022). [in Russian]

Information about authors:

Kaztayeva S.S. – Ph.D. student of the Department of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Казтаева С.С. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің әлеуметтану кафедрасының докторанты, Астана, Қазақстан.

ҒХТАМР 04.41.31

А.Ж. Мақұлбек

Халықаралық ақпараттық технологиялар университеті, Алматы, Қазақстан
(E-mail: ai.zhomartkyzy@gmail.com)

Қазақстандағы инклюзивті білім беру – мектепке дейінгі ұйымдар: әлеуметтанулық талдау

Аңдатпа. Мақалада Алматы қаласының ерекше балаларға арналған мектепке дейінгі мекемесінде 2021 жылдың аяғы мен 2022 жылдың басында жүргізілген әлеуметтанулық зерттеу нәтижелері келтірілген. Зерттеуде сандық және сапалық әдістер қолданылды (сауалнама және фокус-топтар). Іріктеу квота болып табылады. Сауалнамаға 18 респондент қатысты (10 оқушының ата-анасы, 8 оқытушы). Инклюзивті білім беру процесіне қатысатын оқытушылармен фокус-топ өткізілді. Зерттеу инклюзивті білім беру қазақстандық білім беру жүйесіндегі жаңа құбылыс екенін тіркеді. Көптеген мемлекеттік мектепке дейінгі мекемелерде инклюзивті білім беруді жүзеге асыру қиын. Зерттеу респонденттердің инклюзивті білімге қатысты аумақтық айырмашылықтарын анықтады. Зерттеудің міндеттерінің бірі инклюзивті білім беруді жүзеге асыруға кедергі келтіретін мәселелерді талдау болды. Мәселелердің төрт тобы анықталды: ресурстық, жүйелік, ұйымдастырушылық және білім беру процесі субъектілерінің өзара әрекеттесу мәселелері. Автор өңірдің мектепке дейінгі ұйымдарында инклюзивті білім беруді табысты енгізудің негізгі міндеті осы бағытты іске асыру бойынша оқытушылардың кәсіптік даярлығын және оқу бағдарламасын ұйымдастыру қажеттілігі болып табылады деген қорытынды жасайды.

Түйін сөздер: инклюзивті білім беру, білім әлеуметтануы, мектепке дейінгі білім беру, денсаулығында ауытқуы бар
балалар, оқытушылар, ата-аналар.

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-460-472

Кіріспе

Қазіргі әлемде, оның ішінде Қазақстанда да денсаулығы бұзылған балалар, сондай-ақ мүгедек балалар санының артуы байқалады. Осы себептерге байланысты мүмкіндігі шектеулі балаларға білім беру дамыған және дамушы елдердегі маңызды әлеуметтік мәселелердің бірі болып табылады. Мұндай балалар үшін арнайы оқу жағдайлары бар мамандандырылған мектептер құрылды. Балалармен психологтар, дәрігерлер, арнайы дайындалған педагогтар жұмыс істеді. Алайда, мамандандырылған білім беру мекемелерінде мүмкіндігі шектеулі балаларды оқыту тәжірибесі бірқатар кемшіліктерді көрсетті. Біріншіден, көптеген жолдармен бұл балалар қоғамнан оқшауланды, олардың әлеуметтенуі денсаулығында ауытқулары жоқ балалармен қарым-қатынас болмаған кезде олар үшін арнайы құрылған жасанды ортада өтті. Екіншіден, бұл білім беру нарығында мүмкіндігі шектеулі балалардың бәсекеге қабілеттілігінің болмауына әкелді. Үшіншіден, мүмкіндігі шектеулі балалар білімге бей-жай қарамайды және басқалар сияқты сәтті оқи алмайды деп есептелді. Төртіншіден, көптеген елдерде, соның ішінде Қазақстанда мүгедектігі бар адамдарға төзімділіктің болмауы қоғамның дені сау және мүгедектерге бөлінуіне, соңғыларының

бөлінуіне әкелді.

2000 жылдары инклюзивті білім беру жүйесінің пайда болуы, бір жағынан, ерекше қажеттіліктері бар балаларға (мүгедек балаларға) және мүгедек балаларға қатысты кемсітушілікті жеңу жолындағы маңызды қадам болып табылады, ал екінші жағынан мұғалімдерге, балаларға және олардың ата-аналарына көптеген қиындықтар туғызды. Сонымен қатар, инклюзивті білім беру саясаты бүгінде бүкіл әлемде қоғамның барлық әлеуметтік топтары үшін білімге қол жеткізуді талап ететін адам құқықтары күн тәртібінің бөлігі ретінде қабылданады. Ф. Армстронг пен Л. Бартон атап өткендей, " инклюзивті білім көптеген оқу орындары мен оқытушыларды мектептердегі Мәдениеттер мен процедураларды өзгерту жобаларын бастауға шабыттандырған жетекші идеяға айналады және болып қала береді оларға әртүрлі білім беру қажеттіліктері бар және денсаулық деңгейі әртүрлі балаларды оқыту " [1]. Сонымен қатар, бүкіл әлемде инклюзивті білім беруді оның барлық мүшелері үшін тең құқықты инклюзивті қоғам құрудың маңызды құралдарының бірі ретінде жүзеге асыру үшін бірнеше бастамалар болды. Инклюзивті қоғамның талаптары адам құқықтары, теңдік, әділеттілік және сегрегацияға қарсы күрес болып табылады. Осы құнды ғылымдардың барлығы инклюзивті білім беру саясатында және тике практикасында басты рөл атқарады [1].

Инклюзивті білім беру тарихы "адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясынан" (1948) басталады, онда әр адамның құқығы бар екендігі көрсетілген. Инклюзивті білім беру мәселелері әртүрлі конференциялар мен форумдарда талқыланды [2-5]. Қазақстанда бұл бағыт жақында пайда болды.

XXI ғасырдың басында басталған білім беру жүйесінің өзгеруі мектептердің жаңа түрлерінің дамуына ықпал етті және инклюзивті білім беру құбылысының пайда болуына әкелді. "Инклюзивті білім беру" тіркесі термині ретінде Қазақстанда 1999 жылы Түзету педагогикасының ұлттық ғылыми-практикалық орталығының арқасында пайда болды, ол кезде ЮНЕСКО - мен бірлесіп инклюзивті білім беру жобасы іске асырылды, ал 2002 жылы Сорос Қорының қолдауымен Қазақстан инклюзивті білім беру бойынша ғылыми-практикалық конференция өткізді. Осы кезден бастап мемлекеттің саясаты арнайы білім беру қажеттіліктері бар балаларды қолдау жүйесін құруға бағытталған. Көптеген заңнамалық және нормативтік актілер қабылданды, балаларды дамыту орталықтары барлық жерде құрылуда, демеушілік көмек көрсетіледі ("балалық шақтағы салыстырмалы түрде төмен шығындармен инвестициялар адамның бүкіл өмірлік циклі бойына, ол үшін ғана емес, қоғам мен тұтастай экономика үшін де пайда әкелуі мүмкін") және қайырымдылық қорлары (ең белсендісі қазіргі уақытта "Асыл Мирас" қайырымдылық қоры болып табылады: "балалық шаққа салынған инвестициялар тең құқылы, инклюзивті қоғамды дамытуға көмектеседі, адамдардың елдің экономикалық дамуына белсенді және тиімді қатысуына жағдай жасайды") [1]. Осы іс-шаралардың барлығы балаларды, ата-аналарды, еліміздің барлық азаматтарын Инклюзия идеясын қабылдауға және Қазақстанда инклюзивті білім беруді табысты дамыту үшін іргетас құруға дайындауға бағытталған.

ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2021 жылғы 26 маусымда "Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне инклюзивті білім беру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы"Заңға қол қойды. Мемлекет ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға олардың жеке даму ерекшеліктерін ескере отырып, білім беру жүйесі шегінде білім алу үшін жағдай жасауға міндеттенеді (8-бап, 1-1-т.). Мүмкіндігі шектеулі балалар үшін арнайы оқу бағдарламалары әзірленуде. Мектепке дейінгі және орта мектептегі білім беру ұйымдары заң бойынша оларға қызмет көрсету аумағында тұратын барлық балаларды, оның ішінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қабылдауы тиіс (26-бап, 2-т.).

Қазақстан Республикасының Білім және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасына сәйкес, 2025 жылға қарай мектептердің, балабақшалардың 100% - ы және колледждер мен жоғары оқу орындарының 70% - ы инклюзивті білім беру үшін жағдай жасауы тиіс.

Зерттеу әдістері

Соңғы отыз жыл ішінде әртүрлі ғылыми басқармалар бойынша кәсіби басылымдарда инклюзивті білім беру тұжырымдамасына деген қызығушылықтың артуы байқалды. Көбінесе бұл пән психология саласында зерттеледі, көптеген басылымдар қолданбалы болып табылады. Ерекше денсаулық қажеттіліктері бар балаларды оқытуды зерттейтін алғашқы зерттеушілердің бірі - Л.С. Выготский, ол мүгедектіктің әлеуметтік-мәдени сипатқа ие екенін және әлеуметтік контексте қарастырылған кезде ғана құбылыс ретінде көрінетінін атап өтті. Л.С.Выготский ерекше қажеттіліктері бар баланың жоғары психикалық функциялары мен жеке басын дамыту міндеті шынымен сараланған оқу ортасын қамтамасыз ету арқылы жүзеге асырылуы мүмкін, бірақ сау балалармен интеграцияланған кезде. Осылайша, ол алғаш рет интеграцияланған оқыту идеясын дамытты [9], осылайша болашақта инклюзивті білім беру тұжырымдамасының пайда болуына негіз қалады. Бірқатар ғалымдар мүгедек балалардың жеке басына, олардың дағдылары мен әлеуметтік қызметін дамытуға үлкен көңіл бөледі [10; 11]. Әлеуметтік когнитивизм теориясы немесе әлеуметтік оқыту теориясы аясында А. Бандураның айтуынша, адамдардағы оқыту негізінен модельдеу, бақылау және еліктеу процестерімен анықталмайды. Бұл әсіресе мүмкіндігі шектеулі балалар үшін өте маңызды дені сау балалармен қарым-қатынас жасай отырып, қажетті дағдыларды игереді [12]. Педагогика саласындағы осы мәселенің көптеген зерттеушілері мамандандырылған білім беруден бас тарту және оны инклюзивті білім берумен алмастыру қажеттілігін табанды түрде айтады. Т.Бут атап өткендей, инклюзивті педагогиканың мәні "оқушылар арасындағы айырмашылықтарды адам дамуының қарапайым объектілері ретінде тану" болып табылады [13, 221-бет].

Айта кету керек, Батыста қазіргі таңда көптеген психологиялық және әлеуметтанулық зерттеулер жүргізілуде, онда инклюзивті білім беру көбінесе мүгедек балаларды мамандандырылған мектептерден жалпы білім беретін мектептерге "беру"

үшін интеграциялық процестің бір түрі ретінде қарастырылады [15]. Интеграция мәселесі туралы айта отырып, С.Форлин инклюзивті білім беруді "тек академиялық мәселелер бойынша ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік аспектілер бойынша мектептерді жақсарту құралы ретінде қарастыруға болатындығын атап өтті. ...арнайы қажеттіліктері бар балаларды мектептерге қосу принциптері мектептерді сабақ пен оқу үшін де, әлеуметтік қызмет үшін де жақсы орындарға айналдыру мақсатын көздеу " [17]. Осылайша, бір жағынан, бұл анықтама балалардың оқу процесін ескереді. Екінші жағынан, инклюзивті білім олардың әлеуметтік қызметін қамтиды. Дж.Смит негізгі ағын моделінде оны сипаттайтын үш элементті анықтады: мүмкіндігі шектеулі студенттерге арналған қызмет түрлерінің үздіксіздігі, тұрақты сабақтардан "шеттетілген" балалар санының азаюы және мамандандырылған бөлмелерде емес, қарапайым сыныптарда арнайы қызмет көрсетудің артуы [16]. негізінде біз инклюзивті білім беру мүгедек балалар мен қарапайым білім беру мекемелерінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушыларды оқытуды білдіретінін көреміз.

Зерттеу 2021 жылдың соңында Алматы қаласының мектепке дейінгі ұйымдарында жүргізілді. Зерттеу нысаны дені сау балалар мен мүмкіндігі шектеулі балалардың 18 ата-анасы және Алматы қаласының 10 мектепке дейінгі білім беру мұғалімдері мен түзету педагогтары болды. Зерттеу пәні мектепке дейінгі мекемелердегі инклюзивті білім беру жағдайын зерттеу болды мақаланың мақсаты — мектепке дейінгі ұйымдарда инклюзивті білім беруді жүзеге асырумен байланысты мәселелердің ерекшеліктерін ашу. Зерттеуде қолданылатын әдістер инклюзивті білім берудің социологиялық жағдайын талдаудың сандық және сапалық стратегияларын біріктіреді. Зерттеу нәтижелері мүмкіндігі шектеулі балалардың ата-аналары мен дені сау балалардың ата-аналарына әлеуметтік сауалнама (тарату сауалнамасы) әдісімен алынды (іріктеме көлемі-18 адам, респонденттерді іріктеу тәсілі-көп сатылы квоталық іріктеу, квоталанатын белгілер — жынысы, жасы, білім деңгейі, әлеуметтік мәртебесі, тұратын аумағы) және оқытушылар (іріктеу көлемі — жынысы, жасы, деңгейі бойынша білімі, жұмыс өтілі, тұратын аумағы). Сауалнамаға қатысқан мұғалімдердің 93% - ы әйелдер, 7% - ы ер адамдар. Жұмыс өтілі бойынша: 10 жылға дейін — педагогтардың 23,3%; 10 жылдан 20 жылға дейін — 20,8%; 20 жылдан 30 жылға дейін — респонденттердің 33,6% және 30 жылдан астам — 22,3%.

Талқылау

Зерттеудің негізгі гипотезасы қазақстандық мектептерде инклюзивті білім беруді жүзеге асыру білім беру процесінің субъектілері арасындағы (педагогтар, педагогтар мен балалардың ата-аналары, педагогтар мен балалар және т.б. арасындағы) өзара іс-қимыл проблемаларына, сондай-ақ ресурстық, жүйелік және ұйымдастырушылық сипаттағы проблемаларға байланысты қиындайды. Гипотеза респонденттердің жасы, білім деңгейі, тәжірибесі, аумақтық айырмашылықтары, олардың қызметі және мектепке дейінгі ұйымдарда инклюзивті білім беруді жүзеге асыруға деген көзқарасы арасындағы корреляцияның болуы/болмауы арқылы тексерілді. Фокус-топтар

инклюзивті білім беру процесіне тұрақты негізде тартылған оқытушылармен өткізілді. Зерттеу барысында бізді ең алдымен мектепке дейінгі мекемеде инклюзивті білім беруді жүзеге асыруға кедергі келтіретін мәселелер туралы мұғалімдердің пікірі қызықтырды. Зерттеу бірнеше проблемалар тобын анықтады: білім беру процесінің субъектілері арасындағы ресурстық, жүйелік, ұйымдастырушылық, өзара әрекеттесу мәселелері.

Нәтижелер

Алматы қаласы мысалында мектепке дейінгі ұйымдарда инклюзивті білім беруді іске асыру жолындағы анықталған проблемалар

Ресурстық мәселелер

Ресурстық проблемалар деп біз инклюзивті білім берудің еңбек ресурстарымен қамтамасыз етілуін түсінеміз (тарбейінді мамандардың болмауы, мұғалімдердің тәжірибесі, білімі, дағдыларының болмауына байланысты мүмкіндігі шектеулі балалар мен мүгедек балаларды дамыту жөніндегі функцияларды жеткіліксіз орындауы). Ресурстық мәселелер, біздің көзқарас, инновацияға қатысты ерекше қызығушылық тудыруы мүмкін, өйткені бұл көрсеткіштер көбінесе өзгерістердің баяулауын көрсетеді даму процесі туралы. Респондент-мұғалімдердің 73,8%-ы ерекше қажеттіліктері бар балалар мен мүгедек балалар денсаулығы бұзылмаған балалармен бірге оқитын сабақтарға дайындалу үшін көбірек уақыт пен күш қажет екенін атап өтті. Респонденттердің 45,9% - ы ерекше қажеттіліктері бар балалар мен мүгедек балалардың білім жетістіктерін бағалаудың жалпы тәсілдері жоқ екенін атап өтті. Респонденттердің 33,6%-ы инклюзивті білім беруді іске асырудағы негізгі кедергілердің бірі болып табылатын әдістемелік материалдардың, балалардың қызметін бағалау жөніндегі нұсқаулықтардың және т.б. болмауына байланысты ерекше қажеттіліктері бар балалармен және мүгедек балалармен жұмыс істеу мүмкіндігі жоқ екенін айтты. Инклюзивті білім беру проблемалары арасында сауалнамаға қатысқан әрбір екінші адам оны мектепке дейінгі ұйымдарда енгізу тәжірибесі денсаулыққа қатысты шектеулері жоқ балаларды оқытудың теріс нәтижесін көрсетті. Бірақ біздің зерттеуіміз оқытушылардың жұмыс өтілі неғұрлым көп болса, соғұрлым олар инклюзивті білім беруге қатысқысы келетінін көрсетті.

Зерттеу көрсеткендей, мұғалімдердің көпшілігі ерекше қажеттіліктері бар студенттерге тиімді оқыту әдістерін қалай қолдану керектігін білмейді. Бұл мәселені респонденттердің 63% көрсетті. Зерттеу С.Форлиннің "оқыту әдістеріне байланысты мұғалімдердің біліміндің жетіспеушілігі интегративті және инклюзивті білім беруді жүзеге асырудағы негізгі кедергілердің бірі" деген пікірін қатты растады [17, 238-бет]. Мектептер мен мектепке дейінгі мекемелерде инклюзивті білім беруді іске асыру кезінде ресурстық проблемалардың болуын Қарағандылық зерттеушілер Н.В.Дениварова, М.К. Абдрешева [27] көрсетеді, бұл Қазақстанның инклюзивті білім берудің қалыптасу жолындағы проблемаларын айғақтайды. Айта кету керек, соңғы

онжылдықта инклюзивті білім беруді жүзеге асыру процесі басталды. Негізгі ресурстық проблемалардың бірі-мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс істеу дағдылары мен дағдылары бар мұғалімдер мен тар бейінді мамандардың жетіспеушілігі. Бұл сонымен қатар аймақтағы инклюзивті білім берудегі маңызды кедергілердің бірі болып табылады. Респонденттердің 68,6% - ы тар бейінді мамандардың (психологтар, АВА мамандары, нейропсихологтар, әлеуметтік педагогтар, тьюторлар және т. б.) жоқтығын атап өтті.

Ұйымдастырушылық мәселелер

Зерттеу көрсеткендей, ұйымдастырушылық проблемалар — бірқатар мектепке дейінгі мекемелер мен түзету орталықтарында инклюзивті білім беруді жүзеге асыру үшін жағдайлардың болмауы — қазіргі Қазақстанда шешуші болып табылады. Зерттеу барысында біз мұғалімдер мен балалардың ата-аналары ерекше қажеттіліктері бар балалар мен мүгедек балаларға арналған инклюзивті білім беру жағдайларын қалай бағалайтынын қарастырдық. Респонденттерге (мұғалімдер мен балалардың ата-аналарына) материалдық, техникалық бағалау ұсынылды,

Кадрлық, бағдарламалық-әдіснамалық және оқу-әдістемелік шарттар, сондай-ақ жалпы бес балдық шкала бойынша Инклюзивті білім беру үшін жағдайлардың сапасы. Дәл осындай шарттарды фокус-топтардың қатысушылары бағалады. Сауалнама респонденттердің материалдық жағдайларға ең төменгі баға бергенін көрсетті (67% — мұғалімдер, 80% — мүмкіндігі шектеулі балалардың ата — аналары), техникалық (69,6%-мұғалімдер, 80% — балалардың ата-аналары), әдістемелік және оқу-әдістемелік (75% - мұғалімдер), сондай-ақ жалпы инклюзивті білім беруді енгізу үшін жағдайлардың сапасы (72,7%). Оқытушылар құрамы жоғары рейтингке ие болды. Респонденттердің жартысы (51%) оқыту сапасы инклюзивті білімге әсер ететін маңызды шарт екенін көрсетті. Зерттеу респонденттердің ұзақтығына байланысты инклюзивті білім беруді енгізу шарттарын бағалауында айтарлықтай айырмашылықтарды анықтаған жоқ.

Білім беру процесінің субъектілері арасындағы өзара іс-қимыл мәселелері

Зерттеу барысында біз мектепке дейінгі мекемелерде инклюзивті білім берудің қалыптасуына әсер ететін проблеманы — мұғалімдер мен ата-аналар арасында, мүмкіндігі шектеулі балалар мен денсаулығы шектеулі балалар арасында тиісті өзара әрекеттесудің болмауын атап өттік. Құндылық қақтығыстары білім беру процесінің субъектілерінің әдеттегі өзара әрекеттесуінің бұзылуы сыныпта мүмкіндігі шектеулі балалар пайда болған кезде айқын болады. Мұны әрбір үшінші респондент көрсетті. Инклюзивті білім білім беру инновациясы ретінде енгізілген кезде құндылықтардың әртүрлілігі проблемаға айналады өйткені ол білім берудегі түбегейлі өзгеріске ұқсайды. Мұғалімдер, тіпті мүмкіндігі шектеулі балалардың ата-аналары да бұл жаңалықтарды әрдайым құптай бермейді. 2010 жылы Ұлыбритания мектептерінде А.Аврамис пен П. Бейлис [10] жүргізген зерттеу нәтижелері біздің зерттеу нәтижелерімен расталады. Бұл әрбір үшінші ата-ана баласының денсаулығына байланысты проблемалар бар екенін жасыруға тырысатынын көрсетті: *"Сіздің және ата-анаңыздың құндылықтары әртүрлі болған кезде, оның қажеттіліктерін білмей, баламен*

жұмыс істеу өте қиын. Баланы білім беру ортасына біріктіру өте қиын, бірақ ата — ананың міндеті-олардың ерекше қажеттіліктерін жасыру, оны бәріне ұқсату. Ал біздің міндетіміз-осы стандартты емес баламен жұмыс істеу тәсілін, әдістерін табу "(А.Г., оқытушы жұмыс өтілі 29 жыл); *"Мүмкіндігінше аз адамдардың балаларының денсаулығына қатысты мәселелер туралы білгісі келетін ата-аналарды түсінуге болады. Біздің балалар мұндай балаларға төзімді емес. Көбінесе оларды кемсітеді және тіпті мазақ етеді. Бірақ мектепте біз (мұғалімдер) баланың сабаққа сәтті бейімделуі үшін бұл туралы білуіміз керек. Мұғалімдер мен ата-аналар бір бағытта қозғалса, жұмыс істеу оңайырақ болады. Ол туралы көп білмесеңіз, мұндай баламен қалай жұмыс істеу керек? Біз бен ата-аналардың арасында толық түсіністік болуы керек"* (А.Д., оқытушы, жұмыс өтілі 6 жыл). Осылайша, осы мәселені қарастыра отырып, біз мектепке дейінгі мекемелерінде инклюзивті білім беруді енгізумен байланысты тағы бір маңызды проблемаға — мүгедек балалар мен мүмкіндігі шектеулі балаларды стигматизациялауға көшеміз, бұл қосымша зерттеуді қажет етеді. Біз инклюзивті білім беруді енгізуге кедергі келтіретін кейбір нақты мәселелерді, сондай-ақ Мектепке дейінгі мұғалімдер мен ата-аналардың оларға деген көзқарасын атап өтуге тырыстық. Әрі қарай зерттеу мұғалімдердің, балалардың және олардың ата-аналарының елдің әртүрлі аймақтарындағы инклюзивті білімге қатынасын салыстырмалы талдауға арналуы керек.

Қорытынды

Зерттеу көрсеткендей, инклюзивті білім беру қазақстандық білім беру жүйесіндегі жаңа құбылыс болып табылады. Ол соңғы бес жылда мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында енгізіле бастады және өте қиын болып жатыр. Көптеген мекемелер үшін бұл шындыққа қарағанда миф болып қала береді. Салыстырмалы талдау көрсеткендей, Еуропа елдерінде (Ұлыбритания, Испания және т.б.) және АҚШ-та инклюзивті білім беруді ертерек жүзеге асыруға қарамастан және осы елдерде оны енгізу белгілі бір қиындықтарды жеңумен қатар жүреді.

Зерттеу аймақтың көптеген білім беру ұйымдарында инклюзивті білім беруді жүзеге асыруға кедергі келтіретін бірқатар мәселелерді анықтады. Біріншіден, ресурстық мәселелер: тәжірибенің, білімнің, дағдылардың болмауына байланысты мұғалімдердің функцияларды жеткіліксіз орындауы, сондай-ақ Мектепке дейінгі мекемелердің көпшілігінде, әсіресе шағын қалалар мен ауылдық жерлердегі мектепке дейінгі мекемелерде тар бейінді мамандардың болмауы. Екіншіден, білім беру жүйесін бюрократияландыру. Үшіншіден, ұйымдастырушылық мәселелер: қажетті жағдайлардың болмауы. Төртіншіден, білім беру процесінің субъектілерінің өзара әрекеттесуіне байланысты проблемалар, мысалы, мұғалімдер мен ата-аналар арасында тиісті байланыстың болмауы. Қазақстан мүгедек балалар мен мүгедек балаларды оқытудағы кедергілерді жоюға бағытталған инклюзивті білім беру саясатын қабылдады. Алайда, бүгінгі таңда жалпы білім беретін мектепке дейінгі ұйымдардың (кәсіптік, психологиялық және әдістемелік және т.б.) педагогтарының ерекше білім беру

қажеттіліктері бар балалармен жұмыс істеуге дайын мәселесі өткір тұр, инклюзивті салада жұмыс істеу үшін мұғалімдердің кәсіби құзыреттіліктерінің жетіспеушілігі байқалады. Зерттеу барысында осы мәселе бойынша Оқытушыларды оқыту қажет екендігі анықталды. Жоғарыда аталған проблема қазіргі Қазақстанда инклюзивті білім беруді табысты енгізу үшін маңызды болып табылады, бірақ оны шындыққа айналдыру үшін оған байланысты жоғарыда аталған мәселелерді шешу үшін іске асыру қажет.

Әдебиеттер тізімі

1. Barton L., Armstrong F. Policy, experience and change: Cross-cultural reflections on inclusive education. Dordrecht. Netherlands: Springer, 2007. – 357 p.

2. Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities. – The Policy Press University of Bristol, 2002. – 455 p.

3. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education // Journal of Economic Theory. – 2022. – Vol. 21. – P. 265-293.

4. Convention on the Rights of Persons with Disabilitieshe wealth residual. NBER Working Paper No. 21189. [Электронды ресурс] – URL: http://www.nber.org/papers/w21189 (өтініш берілген күн: 01.02.2023).

5. The Dakar Framework of Action.NBER Working Paper No. 21189. [Электронды ресурс] – URL: http://www.nber.org/papers/w21189 (өтініш берілген күн: 01.02.2023).

6. ҚР Президентінің 2010 жылғы 7 желтоқсандағы №1118 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 ЖЫЛДАРҒА АРНАЛҒАН МЕМЛЕКЕТТІК БАҒДАРЛАМАСЫ. [Электронды ресурс] – URL: https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/news/details/455113?lang=ru (өтініш берілген күн:12.01.2023).

7. Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беруді дамытудың тұжырымдамалық тәсілдері. – Астана: Ұлттық білім академиясы, 2015. – 13 б.

8. Болат Өтемұратовтың «Асыл Мирас» Қайырымдылық Қоры. [Электронды ресурс] – URL: http://asylmiras.org/ (өтініш берілген күн: 12.01.2023).

9. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – Москва: Психолог, 2001. – 536 б.

10. Guskey R.T. Defining Student's Achievement. In International Guide to Student Achievement. – London: Routledge, 2013. – 3-24 p.

11. Avramidis E., Bayliss P., Burden R. A survey into mainstream teachers' attitudes towards the inclusion of children with special educational needs in the ordinary school in one local authority // Educational Psychology. – 2000. – Vol. 20. No. 2. – P. 191-211.

12. Bandura A. Social Learning Theory // Englewood Cliffs. – Prentice Hall, 1997. – 397 p.

13. Booth T. From special education to inclusion and exclusion in education. Theoretical Perspectives on Special Education / Norway, Kristiansand Høyskole. – Forlaget: Norwegian Academic Press, 1998. – 198 p.

14. Florian L. Towards an inclusive pedagogy. Psychology for Inclusive Education: new directions in theory and practice. – London: Routledge, 2008. – 14-31 p.

15. Vincett K., Cremin H., Thomas G. Teachers and Assistants Working Together. – Maidenhead: Open University Press, 2005. – 348 p.

16. Smith J.D. Inclusion: Schools for All Students. Wadsworth Publishing Company. – Belmont, 1998. – 435 p.

17. Forlin C. Inclusion: identifying potential stressors for regular class teachers // Educational Research. – 2001. – Vol. 43, – No. 3. – P. 235-245.

18. Grunt E.V. Russian school teachers attitude towards inclusive education: regional aspect // SGEM International Multidisciplinary Scientific Conference on Social sciences and Arts. – 2017. – Vol. 3. – No. 3. – P. 645-652.

19. Бородкина О.И. Мүгедектердің әлеуметтік интеграциясы әлеуметтік саясаттың бағыты ретінде Ресейде (Санкт-Петербургтегі социологиялық зерттеу нәтижелері бойынша): XIII сәуір экономика мен қоғамның даму мәселелері жөніндегі халықаралық конференция. – Ресей, 2012. Б. 11-19.

20. Романов П.В., Ярская-Смирнова Е.Р. Мүмкіндігі шектеулі жандар үшін жоғары білімнің қол жетімділігі мәселесі // әлеуметтанулық зерттеулер. – 2005. – № 10. – 48-56 б.

21. Левитская А.А. Ресейдегі инклюзивті білім берудің жағдайы мен болашағы. Тікелей білім беруді енгізу: білім беру саясаты мен жүйесін жетілдіру мәселелері: Халықаралық конференцияның материалдары, 19-20 маусым 2008 ж. – Санкт-Петербург, 2008. – Б. 143-148.

22. Кузнецова Л.В. Қоса оқыту мәдениетін" құру-инклюзивті тәуекелдердің алдын алу білім беру // Инклюзивті білім беру. – Мәскеу: "Мектеп кітабы" орталығы, 2010. – 37-43 б.

23. Гавришина О.Н., Певнева И.В. ЖОО-да инклюзивті білім беруді тиімді іске асыруға қойылатын сын-қатерлер мен талаптар // Қазіргі заманғы білім. – 2017. – № 1. – Б. 112-117.

24. Бучина О.В. Ярославль облысындағы инклюзивті білім беруді интеграциялау мәселелері. Әдістеме, практика, технология: халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалы. – Мәскеу: МГППУ, 2011. – Б. 89-95.

25. Михальченко К.А. инклюзивті білім-мәселелер және шешу жолдары // Қазіргі әлемдегі білім беру практикасы: материал халықаралық. ғылымдар. конф. – Санкт-Петербург: Реноме, 2012. – Б. 77-79.

26. Chiner E., Cardona M. Inclusive education in Spain: How do skills, resources and supports affect reg ular education teachers' perceptions of inclusive education? // Journal of Inclusive education. – 2013. – Vol. 17. – No. 5. – 526-541.

27. Denivarova N.V., Abdresheva M.K. Some Peculiarities of Inclusive Education in Kazakhstan// Kazirgi gylym men prektika maseleleri. – Tambov: TMTU, 2015. – 162 p.

А.Ж. Макулбек

Международный университет информационных технологий, Алматы, Казахстан

Инклюзивное образование в Казахстане - дошкольные организации:

социологический анализ

Аннотация. В статье представлены результаты социологического исследования, проведенного в конце 2021 и начале 2022 года в дошкольном учреждении для особых детей г. Алматы. В исследовании использовались количественные и качественные методы (опросы и фокус-группы). В опросе приняли участие 18 респондентов (10 родителей учащихся, 8 учителей). Была проведена фокус-группа с учителями, участвующими в процессе инклюзивного образования. В результате исследования установлено, что инклюзивное образование является новым явлением в системе образования Казахстана. Инклюзивное образование сложно внедрить во многих государственных дошкольных учреждениях. В ходе исследования были выявлены территориальные различия респондентов по инклюзивному образованию. Одной из задач исследования был анализ проблем, препятствующих внедрению инклюзивного образования. Выявлены четыре группы проблем: ресурсные, системные, организационные и проблемы взаимодействия субъектов образовательного процесса. Автор делает вывод, что основной задачей успешного внедрения инклюзивного образования в дошкольных организациях региона является необходимость организации профессиональной подготовки педагогов и учебных программ для реализации этого направления.

Ключевые слова: инклюзивное образование, социология образования, дошкольное образование, дети с нарушениями здоровья, педагоги, родители.

A.Zh. Makulbek

International University of Information Technologies, Almaty, Kazakhstan

Inclusive education in Kazakhstan - preschool organizations: sociological analysis

Abstract. The article presents the results of a sociological study conducted at the end of 2021 and the beginning of 2022 in a preschool institution for special children in Almaty. Quantitative and qualitative methods were used in the research (survey and focus groups). 18 respondents took part in the survey (10 parents of students, 8 teachers). A focus group was held with teachers involved in the inclusive education process. The study found that inclusive education is a new phenomenon in Kazakhstan's education system. It is difficult to implement inclusive education in many public preschools. The study revealed territorial differences among respondents regarding inclusive education. One of the objectives of the study was to analyze the problems that hinder the implementation of inclusive education. Four groups of problems were identified: resource, system, organizational, and interaction problems of subjects of the educational process. The author concludes that the main task of successfully introducing inclusive education in preschool organizations of the region is the need to organize professional training of teachers and curriculum for the implementation of this direction.

Keywords: inclusive education, sociology of education, preschool education, children with health disorders, teachers, parents.

References

1. Barton L., Armstrong F. Policy, experience and change: Cross-cultural reflections on inclusive education. Dordrecht (Netherlands, Springer, 2007, 357 p.).

2. Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disabilities (The Policy Press University of Bristol, 2002, 455 p.).

3. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education, Journal of Economic Theory, 21, 265-293 (2022).

4. Convention on the Rights of Persons with Disabilitieshe wealth residual. NBER Working Paper No. 21189. [Electronic resource] – Available at: http://www.nber.org/papers/w21189 (Accessed: 01.02.2023).

5. The Dakar Framework of Action.NBER Working Paper No. 21189. [Electronic resource] – Available at: http://www.nber.org/papers/w21189 (Accessed: 01.02.2023).

6. KR Prezidentinin 2010 zhylgy 7 zheltoksandағy №1118 ZHarlygymen bekitilgen Kazakstan Respublikasynda bilim berudi damytudyn 2011-2020 ZHYLDARGA ARNALGAN MEMLEKETTIK BAGDARLAMASY [STATE PROGRAM FOR THE YEARS 2011-2020 for the development of education in the Republic of Kazakhstan, approved by Decree No. 1118 of the President of the Republic of Kazakhstan dated December 7, 2010]. [Electronic resource] – Available at: https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/news/details/455113?lang=ru (Accessed:12.01.2023). [in Kazakh]

7. Kazakstan Respublikasynda inklyuzivti bilim berudi damytudyn tuzhyrymdamalyk tasilderi [Conceptual approaches to the development of inclusive education in the Republic of Kazakhstan] (Astana: Ulttyk bilim akademiyasy, 2015,13 b.) [Astana: National Academy of Education, 2015, 13 p.]. [in Kazakh]

8. Bolat Otemuratovtyn «Asyl Miras» Kajyrymdylyk Kory [Bolat Utemuratov's "Asyl Miras" Charitable Fund]. [Electronic resource] – Available at: http://asylmiras.org/ (Accessed at: 12.01.2023). [in Kazakh]

9. Vygotskij L.S. Pedagogicheskaya psihologiya [Pedagogical psychology] (Moskva: Psiholog, 2001, 536 b.) [Moscow: Psychologist, 2001, 536 p.]. [in Russian]

10. Guskey R.T. Defining Student's Achievement. In International Guide to Student Achievement (London: Routledge, 2013, 3-24 p.).

11. Avramidis E., Bayliss P., Burden R. A survey into mainstream teachers' attitudes towards the inclusion of children with special educational needs in the ordinary school in one local authorit, Educational Psychology, 20(2), 191-211 (2000).

12. Bandura A. Social Learning Theory. Englewood Cliffs (Prentice Hall, 1997, 397 p.).

13. Booth T. From special education to inclusion and exclusion in education. Theoretical Perspectives on Special Education. Norway, Kristiansand Høyskole (Forlaget: Norwegian

Academic Press, 1998, 198 p.).

14. Florian L. Towards an inclusive pedagogy. Psychology for Inclusive Education: new directions in theory and practice (London: Routledge, 2008, 14-31 p.).

15. Vincett K., Cremin H., Thomas G. Teachers and Assistants Working Together (Maidenhead: Open University Press, 2005, 348 p.).

16. Smith J.D. Inclusion: Schools for All Students. Wadsworth Publishing Company (Belmont, 1998, 435 p.).

17. Forlin C. Inclusion: identifying potential stressors for regular class teachers, Educational Research, 43(3), 235-245 (2001).

18. Grunt E.V. Russian school teachers attitude towards inclusive education: regional aspect, SGEM International Multidisciplinary Scientific Conference on Social sciences and Arts, 3(3) 645-652 (2017).

19. Borodkina O.I. Mugedekterdin aleumettik integraciyasy aleumettik sayasattyn bagyty retinde Resejde (Sankt-Peterburgtegi sociologiyalyk zertteu natizheleri bojynsha): XIII sauir ekonomika men koғamnyn damu maseleleri zhonindegi halykaralyk konferenciya, Resej [Social integration of the disabled as a direction of social policy in Russia (according to the results of sociological research in St. Petersburg): April 13th international conference on issues of economic and social development, Russia], 11-19 (2012). [in Kazakh]

20. Romanov P.V., YArskaya-Smirnova E.R. Mumkindigi shekteuli zhandar ushin zhogary bilimnің kol zhetimdiligi maselesi, aleumettanulyk zertteuler [The problem of access to higher education for people with disabilities, sociological research], 10, 48-56 (2005). [in Kazakh]

21. Levitskaya A.A. Resejdegi inklyuzivti bilim berudin zhagdajy men bolashagy. Tikelej bilim berudi engizu: bilim beru sayasaty men zhujesin zhetildiru maseleleri: Halykaralyk konferenciyanyn materialdary, Sankt-Peterburg [The state and future of inclusive education in Russia. Implementation of direct education: problems of improving education policy and system: Proceedings of the International Conference, St. Petersburg], 143-148 (2008). [in Kazakh]

22. Kuznecova L.V. Kosa okytu madenietin kuru-inklyuzivti tauekelderdin aldyn alu bilim beru. Inklyuzivti bilim beru [Creating a co-educational culture-inclusive risk prevention education. Inclusive education] (Maskeu: "Mektep kitaby" ortalygy, 2010, 37-43 b.) [Moscow: "School book" center, 2010, 37-43 p.]. [in Kazakh]

23. Gavrishina O.N., Pevneva I.V. ZHOO-da inklyuzivti bilim berudi tiimdi iske asyruga kojylatyn syn-katerler men talaptar, Kazirgi zamangy bilim [Challenges and requirements for effective implementation of inclusive education in universities, Modern education], 1, 112-117 (2017). [in Kazakh]

24. Buchina O.V. YAroslavl' oblysyndagy inklyuzivti bilim berudi integraciyalau maseleleri. Adisteme, praktika, tekhnologiya: halykaralyқ gylymi-praktikalyk konferenciya materialy, Maskeu: MGPPU [Issues of integration of inclusive education in Yaroslavl region. Methodology, practice, technology: material of the international scientific and practical conference, Moscow: MGPPU], 89-95 (2011). [in Kazakh]

25. Mihal'chenko K.A. Inklyuzivti bilim-maseleler zhane sheshu zholdary. Kazirgi

alemdegi bilim beru praktikasy: material halykaralyk gylymdar konf., Sankt-Peterburg: Renome [Inclusive education - problems and solutions. Educational practice in the modern world: material of the international science conference, St. Petersburg: Renome], 77-79 (2012). [in Kazakh]

26. Chiner E., Cardona M. Inclusive education in Spain: How do skills, resources and supports affect reg ular education teachers' perceptions of inclusive education? Journal of Inclusive education, 17(5), 526-541 (2013).

27. Denivarova N.V., Abdresheva M.K. Some Peculiarities of Inclusive Education in Kazakhstan, Kazirgi gylym men prektika maseleleri (Tambov: TMTU, 2015, 162 p.).

Сведения об авторах:

Мақұлбек А.Ж. **–** педагогика ғылымдарының магистрі, докторант, медиакоммуникация және Қазақстан тарихы кафедрасының лекторы, Халықаралық ақпараттық технологиялар университет, Манас көшесі, 34а, Алматы, Қазақстан.

Makulbek A.Zh. **–** Master of Pedagogical Sciences, lecturer of the Department of Media Communication and History of Kazakhstan, International University of Information Technologies, 34A Manas str., Almaty, Kazakhstan.

МРНТИ 04.21.81

Хайно Штёвер[1], Д.Д. Мукашева[2]

[1]Франкфуртский университет прикладных наук, Франкфурт-на-Майне, Германия
[2]Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
(E-mail: dalida.mukasheva@mail.ru)

Стигматизация людей, живущих с ВИЧ-положительным статусом в Казахстане и роль социального работника в ее преодолении среди женщин с опытом тюремного заключения

Аннотация. Во всем мире достигнут значительный прогресс по вопросам профилактики, лечения и снижения числа новых случаев инфицирования и смертности от СПИДа и ВИЧа. Однако все еще существует множество пробелов в региональном аспекте. Например, в странах Центральной Азии существуют факторы, препятствующие обеспечению доступа к лечению и профилактики, которые касаются стигмы и дискриминации. Значительное количество исследований и практических наблюдений подчеркивает важность социальной работы в данном направлении.

Цель работы заключалась в изучении особенности стигматизации, дискриминации и нарушения прав человека среди ВИЧ-инфицированных на примере женщин с опытом заключения в Республике Казахстан и формулировке рекомендаций по повышению потенциала социальной работы в дестигматизации в национальном контексте.

Было проведено комбинированное исследование с помощью статистического, функционального, описательного методов. Был проведен опрос - женщин с опытом заключения, получающих услуги в ВИЧ-сервисных организациях гг. Астана и Алматы.

Были выявлены следующие находки. Во-первых, основными субъектами дискриминации являлись работники системы здравоохранения. Во-вторых, основными причинами стигматизации со стороны общества является – перенять ВИЧ. В-третьих, каждый пятый ЛЖВ (21,3%) испытывал страх оскорблений, преследований или угроз в устной форме. Каждый десятый опасался физического преследования или угроз действием (10,8%) или физического насилия (9,5%).

Таким образом, стигматизация представляет собой значительный барьер в вовлечении в получении услуг, нарушении социального функционирования. Среди рекомендаций определены действия по развитию политики по межведомственному взаимодействию государственных органов, а также межсекторальному сотрудничеству государственных, общественных и частных секторов, необходимости разработки и проведения обучения навыков консультирования сотрудников медицинского сектора, с привлечением специалистов из общественных организаций, работающих с ключевыми группами населения (далее – КГН).

Ключевые слова: социальная работа, социальные работники, социальная стигматизация, ВИЧ, психосоциальная поддержка, наркозависимость, дискриминация, женщины заключенные, ключевые группы.

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-473-484

Введение

Проблема стигматизации ЛЖВ, имеет давнюю историю, и в настоящее время далека от решения. Мы можем предположить, что социальная работа имеет

уникальные возможности для решения многообразных проблем, связанных с ВИЧ, учитывая, что она является междисциплинарной, трансдисциплинарной и даже межсекторальной специальностью. Социальная работа является междисциплинарной, поскольку социальные работники часто работают или сотрудничают в исследованиях и практике с профессионалами из других дисциплин, таких как сестринское дело, медицина и общественные науки.

Социальная работа является трансдисциплинарной, поскольку от социальных работников часто ожидают или требуют, чтобы они работали, преодолевая традиционные границы профессиональных дисциплин и знаний, ставя во главу угла благополучие клиента, пациента или пользователя услуг. Кроме того она работает не только на индивидуальном уровне, но и использует общественный опыт для защиты интересов отдельных людей, семей и сообществ на уровне разработки политики. Одним из важных аспектов этого определения является то, что социальная работа опирается на множество различных теорий и даже различных способов познания. Социальная работа выходит за рамки позитивистских подходов к познанию и стремится понять явление более глубоко, понять мир так, как его понимают другие люди.

Существуют различные определения социальной работы. В основном они зависят от идеологических течений и работ авторов. Однако профессия социального работника так или иначе направлена на содействие социальным изменениям, решение проблем в контексте человеческих отношений, расширение прав и возможностей людей с целью улучшения общего благосостояния.

Социальная работа как отрасль профессиональной деятельности в Казахстане — новое направление. В нашей стране данная сфера переживает период своей институционализации. В Казахстане одним из ключевых направлений государственной социальной политики является развитие социальной помощи ключевым группам населения. В эти ключевые группы входят люди, живущие с ВИЧ (ЛЖВ). [1]

Принципы прав человека и социальной справедливости являются основополагающими для этой профессии. Они были рассмотрены такими учеными, как Э. Шахам, Э. Смолл, Н. Онен, К. Стамм, Э.Т. Овертон [2], однако тема того, как современные элементы с психосоциальной точки зрения могут помочь ВИЧ-инфицированным людям вернуть уверенность в себе в посттравматической ситуации, а затем реинтегрироваться в общество, избегая стигмы, не раскрыта полностью. Таким образом мы можем показать актуальность и важность роли социального работника с ВИЧ-больными.

Стигма широко распространена в жизни ВИЧ-позитивных женщин. ВИЧ-инфицированные женщины в тюрьмах подвергаются стигматизации, маргинализации и игнорированию со стороны членов их семей и общин. В настоящее время текущее заболевание рассматривается как болезнь, которая заслуживает психосоциальной и медицинской помощи со стороны таких специалистов, как врачи, социальные работники, психологи. ВИЧ-сервисные учреждения подчеркивают приоритетное

значение психосоциальной и медицинской помощи, а также реинтеграции инфицированных и профилактике неинфицированных. Однако следует отметить, что практика социальной работы среди женщин-заключенных заключается в преодолении внутренних расстройств и нарушений с помощью социальных проектов. [3] Социальные работники проводят собеседования и консультирование человека. Кроме того, они информируют и проводят тренинги по данному заболеванию, организуют информационные и обучающие занятия с целью профилактики данного заболевания. Стоит отметить, что эти учреждения в рамках своих программ, проводимых социальными работниками, не особо учитывают сексуальное и гендерное воспитание населения и его культуру, что является серьезным препятствием для получения ожидаемого результата в этой области [4].

Принимая во внимание вышеперечисленное, цель исследования - также рассмотреть особенности социальной стигматизации, дискриминации и нарушения прав человека среди ВИЧ-инфицированных женщин с опытом заключения в Республике Казахстан и сформулировать рекомендации по повышению потенциала социальной работы в дестигматизации в национальном контексте.

Методология исследования

Руководящей теоретической основой данной работы является подход Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ) к укреплению здоровья, который понимается как процесс предоставления людям возможности усилить контроль над своим здоровьем и улучшить его: «Деятельность по укреплению здоровья направлена на уменьшение различий в текущем состоянии здоровья и обеспечение равных возможностей и ресурсов для того, чтобы все люди могли полностью реализовать свой потенциал здоровья» [5]. ВИЧ представляет угрозу для людей и общества, особенно для уязвимых ключевых групп населения (люди, употребляющие наркотики, мужчины, имеющие половые контакты с мужчинами, и другие), которые подвержены особому риску заражения вирусом. Уязвимые ключевые группы нуждаются во всесторонней поддержке, поскольку законы, социальные нормы и ограниченный доступ к адекватным услугам и их охват являются серьезными препятствиями на пути преодоления болезни. Снижение вреда и профилактика, ориентированная на целевые группы, в частности, являются ключевыми стратегиями для обеспечения эффективной медицинской помощи и социальной поддержки.

Методологическую основу исследования составили следующие подходы к изучению данной темы: статистический, функциональный. Статистический метод позволил выявить важную информацию о ВИЧ-инфицированных, что помогло предоставить методы решения сложного вопроса репрезентативности в количественном аспекте. Он представлял вторичный анализ числовой и статистической информации, чаще всего полученной из отчетов и административных данных, что, в свою очередь, раскрывало общую картину и тенденцию развития популяции. Это позволило проанализировать распределение исследуемого населения в целевой

популяционной группе. Эти переменные позволили рассмотреть совместное распределение данных о ВИЧ-инфицированных, а также выделить оценки взаимосвязи между ними в зависимости от характера задействованных психосоциальных инструментов. Статистический подход, в данном случае, был разработан для синтеза информации из нескольких переменных с целью описания исследуемой популяции и объяснения феномена социального работника в зависимости от характера информации, присутствующей в базе данных.

Функциональная парадигма позволила ознакомиться с социальным явлением дискриминации ВИЧ-инфицированных женщин-заключенных, определить его масштабы, уровень и интенсивность, затем оценить и, в результате, разработать соответствующие модификации. Этот метод позволил описать массовые явления социальной стигматизации и более важные процессы, происходящие в обществе. Функциональный подход выступал как способ сбора данных о структурных объектах социальной работы и о динамике социальных явлений, мнениях и взглядах отдельных сообществ, интенсификации и направлениях их развития, которые имеют образовательное значение. Эти данные являются основой для создания гипотезы и вкладом в начало дискуссии на заданную тему. В свою очередь, механизмы действующей методологии систематизировали информацию и анализировали полученные данные эмпирическим путем. Взаимодействие между социальными элементами придавало теме черты, которыми не обладают части, функционирующие по отдельности. Исходя из этого, функциональный метод раскрыл феномен стигматизации заключенных женщин с ВИЧ в целом и позволил исследовать взаимосвязь между различными его компонентами.

Сбор знаний о феномене социальной стигматизации ВИЧ-инфицированных был основан на опросе бывших заключенных женщин в возрасте 18 лет и старше, которые посещали центры помощи ВИЧ-инфицированным в течение исследуемого периода (2019-2020 гг.). Среди них: Центры по профилактике и борьбе со СПИДом в городах Астана и Алматы. Объекты были отобраны методом случайной выборки, стратифицированной по регионам. Опрос проводился по формализованной анкете, содержавшей в основном закрытые, полузакрытые и несколько открытых вопросов. База данных исследования была экспортирована и обработана в программе для анализа статистических данных SPSS.

Обсуждение

Стигматизация и дискриминация ЛЖВ, по-прежнему представляют собой серьезную угрозу для всеобщего доступа этих людей к лечению и социальной поддержке.

В Республике Казахстан по данным Всемирной организации здравоохранения ВИЧ находится на концентрированной стадии. По данным национального мониторинга, предполагаемое число людей, живущих с ВИЧ, составляет 26 000

человек. В Казахстане, по официальным данным, на 1 января 2019 года зарегистрировано 17 958 случаев ВИЧ-инфекции, из них мужчин - 10 369 (57,7%); женщин - 7 589 (42,3%); детей - 459 (2,6%). Распространенность ВИЧ-инфекции в возрастной группе 15-49 лет составляет 0,2%. Распространенность в общей популяции составляет 0,1%; люди употребляющие инъекционные наркотики - 9,2%; секс работницы - 1,9%; мужчины имеющие секс с мужчинами - 6,1%; заключенных - 3,5%[6].

Вопросы профилактики инфекционных заболеваний и лечения ВИЧ/СПИДа освещены в работах отечественных и зарубежных авторов Э.М. Розенталя, С.А. Егеубаевой, Н.Г. Ковтунко, Г.Р. Сулейменовой, Д.Г. Есимовой, Х. Штовера, К. Гиоева, Ф. Мурдоалиева, А. Шайлообек, Н. Мусаева и М. Титертон [7]. Комплексный анализ работ по данному направлению исследований показал, что на сегодняшний день в социальной работе существует значительное количество работ, расширяющих наше понимание сущности инфекционных заболеваний. В современном мире накоплен колоссальный фактический и статистический материал, который позволяет сделать определенные выводы и разработать конкретные рекомендации для специалистов в области социальной работы.

Результаты научных исследований и практический опыт ясно показывают, что пациенты получают значительную пользу от ОЗТ, улучшая физическое и психологическое здоровье. [8]

В Отчете о прогрессе в стране за 2019 год представлены данные о работе неправительственных организаций, работающие в сфере ВИЧ/СПИДа в Республике Казахстан, значительном влиянии на сдерживание эпидемии путем организации и проведения профилактических мероприятий в ключевых группах населения.

В связи с этим был проведен эксперимент, в котором приняли участие освободившиеся с мест лишения свободы с положительным ВИЧ статусом женщины в возрасте от 18 лет и старше, посещавшие центры помощи ВИЧ-инфицированным в течение исследуемого периода. Среди них: Центр СПИД г. Астаны, Центр по профилактике и борьбе со СПИДом г. Алматы. Исследование показало, что 18% заключенных употребляли инъекционные наркотики до заключения и что все потребители инъекционных наркотиков при поступлении в тюрьму сдали положительный тест на ВИЧ [9;10].

Уязвимость заключенных к риску заражения ВИЧ/СПИДом возрастает во время их пребывания в тюрьме. Три четверти людей, живущих с ВИЧ, находятся на поздней стадии иммуносупрессии, а почти каждый третий - на стадии СПИДа. Чаще всего это бывшие потребители наркотиков в возрасте до 50 лет, которым диагноз был поставлен до заключения. [11]Аналогичным образом, каждый четвертый человек узнает о своем ВИЧ-статусе, находясь в заключении. Стигма не щадит и места лишения свободы. Около 10% заключенных женщин, живущих с ВИЧ, отказываются от лечения из-за страха дискриминации, а также, возможно, из-за трудностей доступа к медицинским учреждениям. Стыд и страх раскрытия статуса были связаны с неблагоприятными последствиями для психического здоровья, психологическим дистрессом и употреблением психоактивных веществ, которые являются основными барьерами для

лечения ВИЧ. Респонденты описывали получение полезной социальной поддержки из многочисленных источников, включая семью или друзей, работников СПИД-центров и представителей неправительственных организаций (далее – НПО). Социальная поддержка, особенно из объективных профессиональных источников, таких как специалисты по оказанию помощи, служила важным фактором приверженности, который смягчал стигму и помогал участникам преодолевать как ожидаемые, так и непредвиденные препятствия на пути после освобождения.

Несколько факторов делают тюрьмы благоприятной средой для передачи ВИЧ: условия содержания, злоупотребление наркотиками, совместное использование острых предметов (лезвий или бритв) и нанесение татуировок. Кроме того, исследование показало, что совместное использование оборудования для инъекций наркотиков является основным фактором риска передачи ВИЧ, что усугубляется частым отсутствием профилактических программ в тюрьмах со стороны уполномоченных неправительственных организаций.

Результаты

Результаты опроса, проведенного в настоящем исследовании авторами публикации, свидетельствуют, что 37,9% женщин сообщили, что сталкивались со стигмой и дискриминацией со стороны третьих лиц в виде исключения из семейной (9,2%), общественной (7,0%) и религиозной (1,7%) деятельности. В более чем 81% случаев причиной такого исключения был их ВИЧ-статус. В общем, 36,5% заявили, что они были жертвами сплетен, 25,6% - вербальной агрессии и 6,4% - физической агрессии. Эти формы дискриминации были связаны с ВИЧ-статусом в 75% случаев. Наконец, о сексуальном отвержении и психологическом давлении со стороны партнера сообщили 16,7% и 8,1% соответственно. Самостигматизация была отмечена у 35,4% заключенных женщин в Республике Казахстан и проявлялась в основном в виде постоянного чувства вины у 36,7% или самооценки у 36,0% из них, что привело к суицидальным мыслям у 11,4%. Кроме того, 27,7% женщин, живущих с ВИЧ в тюремной среде, отказались выходить замуж, 27,8% - заниматься сексом, а 33,1% - иметь детей. Наконец, 30% выразили страх быть оскорбленными или подвергнуться словесным домогательствам в свою сторону.

По мнению М. Макгоуэн, С.Д. Рош, А. Накитенде [12], потребности людей, затронутых ВИЧ, требуют взаимодействия социальных и медицинских работников. При работе с ВИЧ, как и при общих медицинских вмешательствах, деятельность социальных работников в основном основывается на так называемой практике "близости", которую они ежедневно осуществляют с населением, испытывающим тяжелые испытания. Поэтому важно пропагандировать ту роль, которую они могут играть в плане профилактики: предотвращение передачи вируса и профилактика заболевания посредством заботы, а также психосоциальной поддержки. Большая часть стигмы, связанной со СПИДом, основывается на ранних негативных мыслях. Людей,

живущих с ВИЧ, часто винят за их собственные ошибки. Эти проступки часто связаны с сексуальным или незаконным и социально неодобряемым поведением, таким как внутривенное употребление наркотиков. Семьи и сообщества увековечивают стигму и дискриминацию либо из-за страха или невежества, либо потому, что легче обвинить тех, кто инфицирован в первую очередь.

Некоторые авторы утверждают [13], что при отсутствии вмешательства социального работника происходит дискриминация, когда человека исключают из общества и таким образом несправедливо обращаются с ним из-за его принадлежности к ключевой группе населения. Из-за стигмы, связанной с ВИЧ, и последующей дискриминации права женщин, живущих с ВИЧ, и их семей часто нарушаются. Нарушение прав усугубляет негативное воздействие эпидемии СПИДа. В случае с отдельными людьми это может сделать инфицированного человека чрезмерно беспокойным и нервным. В случае семей и общин это может стигматизировать людей, скрывать их отношение к эпидемии и мешать им участвовать в более активной социальной работе

Несомненно, доступ к лечению и социальному уходу для ВИЧ-инфицированных женщин в Республике Казахстан является сложным вопросом. Необходимы дальнейшие исследования для изучения взаимосвязи между реализацией программ доступа и борьбой со стигмой, и дискриминацией. Ввиду тесной взаимосвязи между стигмой, дискриминацией и нарушениями прав ВИЧ-положительного человека, необходим целостный подход к работе социального работника. Стигма и дискриминация могут стать отправной точкой для успеха соответствующих программ и проектов. Поэтому необходимо принимать меры по предотвращению стигматизации, бороться с дискриминацией там, где она имеет место, а также отслеживать и исправлять нарушения прав человека [14]. Для этого необходимо усиливать работу социальной работы по преодолению стигмы обеспечив информированием общества. Повышение уровня потенциала НПО позволит достичь нулевого уровня новых случаев инфицирования.

Заключение

В результате исследования было установлено, что большинство заключенных принадлежат к неблагополучной группе населения, которая уже до попадания в тюрьму подвергалась риску заражения ВИЧ. Исследование показывает важность практики, связанной с риском передачи ВИЧ, и отсутствие профилактических мер во время их пребывания в тюрьме. Оценка такого рода вмешательства может стать предметом дальнейших исследований. Кроме того, в местах лишения свободы женщины, живущие с ВИЧ, сталкиваются с серьезной социальной изоляцией, что препятствует их обращению за лечением. Социальная работа в местах лишения свободы, направленная на ВИЧ-инфицированных женщин-заключенных в Казахстане, играет очень важную роль в рамках профессиональной деятельности. Она показывает становление и развитие социальной работы в области здравоохранения и,

одновременно, психосоциального вмешательства для людей, живущих с ВИЧ/СПИДом.

Удалось установить, что, несомненно, основной целью работы социального работника с заключенными ВИЧ-инфицированными женщинами является достижение социальной реинтеграции личности. Социальная работа является ключевым фактором в борьбе с социальной стигмой и дискриминацией ВИЧ-инфицированных женщин в местах лишения свободы, которая существует между ними и обществом, так как улучшает качество их жизни. Сегодня пандемия ВИЧ ставит социальную работу перед серьезными демографическими изменениями: продолжительность жизни увеличивается в результате антиретровирусной терапии, и потенциальное увеличение численности этого населения будет означать увеличение нагрузки на социальных работников, что требует дальнейших исследований по этой теме и наращивания практического потенциала специальности через развитие специальности «Социальная работа» и профессиональную подготовку социальных работников. Важность социальной работы с ЛЖВ определяется тем, что благодаря деятельности социального работника с ЛЖВ для них предоставляется возможность защиты их интересов, получения лечения и возможности избежать дискриминации и стигматизации со стороны общества. Эффективность деятельности социальных работников с ЛЖВ и КГН повышает уровень доверия населения к их деятельности, убеждая и предоставляя, доказательства значимости работы специалистов по оказанию социальной помощи.

Список литературы

1. Есимова Д.Г., Байгабылов Н.О., Кудабеков М.М., Балтабаева Ж.Б., Мукашева Д.Д., Жаманкулова Ж.С. Социальная работа с людьми, живущими с ВИЧ-инфекцией и употребляющими наркотики в Казахстане // ВЕСТНИК Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Серия: Педагогика. Психология. Социология. – 2021. – №3(136) – С. 289-300.

2. Shacham E. et al. Serostatus disclosure among adults with HIV in the era of HIV therapy //AIDS Patient Care and STDs. – 2012. – Vol. 26. – №. 1. – P. 29-35.

3. Ma P.H.X., Chan Z.C.Y., Loke A.Y. Self-stigma reduction interventions for people living with HIV/AIDS and their families: a systematic review //AIDS and Behavior. – 2019. – Vol. 23. – P. 707-741.

4. Mason S., Sultzman V. O. Stigma as experienced by children of HIV-positive parents: a narrative review //AIDS care. – 2019.

5. World Health Organization et al. Ottawa Charter for Health Promotion. Retrieved 12 April 2014. – 1986.

6. Национальный доклад о достигнутом прогрессе в осуществлении глобальных мер в ответ на СПИД Отчетный период: 2017 год. Республика Казахстан Министерство здравоохранения Республики Казахстан РГП на ПХВ «Республиканский центр по профилактике и борьбе со СПИД». [Электронный ресурс] – URL:

https://www.unaids.org/sites/default/files/country/documents/KAZ_2018_countryreport.pdf (дата обращения: 22.02.2023).

7. Stöver H., Michels I.I. Development of social work in prevention and treatment of HIV/AIDS and HCV in Central Asia //Drugs, Habits and Social Policy. – 2022.

8. Michels I.I., Stöver H., Gerlach R. Substitution treatment for opioid addicts in Germany //Harm Reduction Journal. – 2007. – Vol. 4. – P. 1-13.

9. Augustine Bala N., Azman A., Singh P. S. J. The impact of gender discrimination and HIV stigma on women living in North Central Nigeria //Cogent Social Sciences. – 2022. – Vol. 8. – №. 1. – P. 2027612.

10. Eilami O. et al. Investigation of HIV/AIDS prevalence and associated risk factors among female sex workers from 2010 to 2017: a meta-analysis study //HIV/AIDS-Research and Palliative Care. – 2019. – P. 105-117.

11. Bonjoch A. et al. Prevalence, progression, and management of advanced chronic kidney disease in a cohort of people living with HIV //HIV medicine. – 2022. – Vol. 23. – №. 10. – P. 1078-1084.

12. McGowan M. et al. Understanding how social support influences peer-delivered HIV prevention interventions among Ugandan female sex workers: a case study from HIV self-testing //BMC Public Health. – 2022. – Vol. 22. – №. 1. – P. 427.

13. Subu M.A. et al. Types of stigma experienced by patients with mental illness and mental health nurses in Indonesia: a qualitative content analysis //International Journal of Mental Health Systems. – 2021. – Vol. 15. – P. 1-12.

14. Pont J. et al. Prison health care governance: guaranteeing clinical independence //American journal of public health. – 2018. – Vol. 108. – №. 4. – P. 472-476.

Хайно Штёвер[1], Д.Д. Мұқашева[2]

[1]Франкфурт қолданбалы ғылымдар университеті, Франкфурт-на-Майне, Германия
[2]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Қазақстанда АИТВ-оң мәртебесімен өмір сүретін адамдарды стигматизациялау және түрмеде отыру тәжірибесі бар әйелдер арасында оны жеңудегі әлеуметтік қызметкердің рөлі

Аңдатпа. ЖИТС пен АИТВ-дан болатын жаңа инфекциялар мен өлім-жітімнің алдын алу, емдеу және азайту мәселелері бойынша бүкіл әлемде айтарлықтай прогреске қол жеткізілді. Дегенмен, аймақтық аспектіде әлі де көптеген олқылықтар бар. Мысалы, Орталық Азия елдерінде стигма мен кемсітушілікке қатысты емдеуге және алдын алуға қол жеткізуді қамтамасыз етуге кедергі келтіретін факторлар бар. Зерттеулер мен практикалық бақылаулардың едәуір бөлігі осы бағыттағы әлеуметтік жұмыстың маңыздылығын көрсетеді.

Жұмыстың мақсаты Қазақстан Республикасында қорытынды жасау тәжірибесі бар әйелдер мысалында АИТВ жұқтырған әйелдер арасында стигматизация, кемсітушілік

және адам құқықтарын бұзу ерекшеліктерін зерделеу және Ұлттық контексте дестигматизациядағы әлеуметтік жұмыс әлеуетін арттыру бойынша ұсыныстарды тұжырымдау болды.

Статистикалық, функционалды, сипаттамалық әдістерді қолдана отырып, біріктірілген зерттеу жүргізілді. Астана және Алматы қалаларының АИТВ–сервистік ұйымдарында қызмет алатын, қорытынды жасау тәжірибесі бар әйелдерге сауалнама жүргізілді.

Келесі олжалар анықталды. Біріншіден, кемсітушіліктің негізгі субъектілері денсаулық сақтау жүйесінің қызметкерлері болды. Екіншіден, қоғам тарапынан стигматизацияның негізгі себептері–АИТВ–ны қабылдау. Үшіншіден, әрбір бесінші өтірік (21,3%) ауызша қорлау, қудалау немесе қорқыту қорқынышын бастан кешірді. Әрбір онынші адам физикалық қудалаудан немесе қорқыту әрекет (10,8%) немесе физикалық зорлық-зомбылық (9,5%).

Осылайша, стигматизация қызметтерді алуға қатысуда, әлеуметтік қызметтің бұзылуында айтарлықтай кедергі болып табылады. Ұсынымдардың ішінде мемлекеттік органдардың ведомствоаралық өзара іс – қимылы, сондай-ақ мемлекеттік, қоғамдық және жеке секторлардың секторараралық ынтымақтастығы, халықтың негізгі топтарымен (бұдан әрі – ХНТ) жұмыс істейтін қоғамдық ұйымдардың мамандарын тарта отырып, медицина секторының қызметкерлеріне консультация беру дағдыларын әзірлеу және оқыту қажеттілігі жөніндегі саясатты дамыту жөніндегі іс-қимылдар айқындалды.

Түйін сөздер: әлеуметтік жұмыс, әлеуметтік қызметкерлер, әлеуметтік стигматизация, АИТВ, психоәлеуметтік қолдау, нашақорлық, кемсітушілік, әйелдер тұтқындар, негізгі топтар.

Heino Stöver[1], D.D. Mukasheva[2]

[1]Frankfurt University of Applied Sciences, Frankfurt, Germany.
[2]L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Stigmatization of people living with HIV in Kazakhstan and the role of the social worker in overcoming it among women with incarceration experience

Abstract. Significant progress has been made worldwide in preventing, treating, and reducing new infections and deaths due to AIDS and HIV. However, there are still many gaps from a regional perspective. For example, there are barriers to access to treatment and prevention in Central Asian countries that relate to stigma and discrimination. A great deal of research and practical observation has underscored the importance of social work in this area.

The aim of the work was to study the peculiarities of stigmatization, discrimination, and human rights violations among HIV-infected people by the example of women with imprisonment experience in the Republic of Kazakhstan and to formulate recommendations

for improving the capacity of social work in de-stigmatization in the national context.

A combined study was conducted using statistical, functional, and descriptive methods. A survey was conducted among women with imprisonment experience receiving services in HIV service organizations in Astana and Almaty.

There were revealed some findings. First, the main subjects of discrimination were healthcare workers. Second, the main reason for stigmatization on the part of society was to adopt HIV. Third, every fifth PLHIV (21.3%) experienced fear of insults, harassment, or verbal threats. One in ten PLHIV feared physical harassment or threats of action (10.8%) or physical violence (9.5%).

Thus, stigma is a significant barrier to involvement in receiving services, and disruption of social functioning. Among the recommendations are actions to develop policies on interagency cooperation of government agencies, as well as inter-sectoral cooperation of state, public, and private sectors, the need to develop and conduct training of counseling skills of health sector staff, involving specialists from public organizations working with key populations (hereinafter - KP).

Keywords: social work, social workers, social stigma, HIV, psychosocial support, drug addiction, discrimination, women prisoners, key populations.

References

1. Esimova D.G., Bajgabylov N.O., Kudabekov M.M., Baltabaeva ZH.B., Mukasheva D.D., ZHamankulova ZH.S. Social'naya rabota s lyud'mi, zhivushchimi s VICH-infekciej i upotreblyayushchimi narkotiki v Kazahstane, VESTNIK Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva, Seriya: Pedagogika. Psihologiya. Sociologiya [Social work with people living with HIV infection and using drugs in Kazakhstan, BULLETIN of the Eurasian National University named after L.N. Gumilyov, Series: Pedagogy. Psychology. Sociology], 3(136), 289-300 (2021). [in Russian]

2. Shacham E. et al. Serostatus disclosure among adults with HIV in the era of HIV therapy, AIDS Patient Care and STDs, 26(1), 29-35 (2012).

3. Ma P.H.X., Chan Z.C.Y., Loke A.Y. Self-stigma reduction interventions for people living with HIV/AIDS and their families: a systematic review, AIDS and Behavior, 23, 707-741 (2019).

4. Mason S., Sultzman V. O. Stigma as experienced by children of HIV-positive parents: a narrative review. AIDS care, 2019.

5. World Health Organization et al. Ottawa Charter for Health Promotion. Retrieved 12 April 2014, 1986.

6. Nacional'nyj doklad o dostignutom progresse v osushchestvlenii global'nyh mer v otvet na SPID Otchetnyj period: 2017 god. Respublika Kazahstan Ministerstvo zdravoohraneniya Respubliki Kazahstan RGP na PHV «Respublikanskij centr po profilaktike i bor'be so SPID» [National progress report on the global AIDS response Reporting period: 2017. Republic of Kazakhstan Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan RSE on REM "Republican Center for Prevention and Control of AIDS"]. [Electronic resource] – Available

at:
https://www.unaids.org/sites/default/files/country/documents/KAZ_2018_countryreport.pdf (Accessed: 22.02.2023). [in Russian]

7. Stöver H., Michels I.I. Development of social work in prevention and treatment of HIV/AIDS and HCV in Central Asia. Drugs, Habits and Social Policy, 2022.

8. Michels I.I., Stöver H., Gerlach R. Substitution treatment for opioid addicts in Germany, Harm Reduction Journal, 4, 1-13 (2007).

9. Augustine Bala N., Azman A., Singh P. S. J. The impact of gender discrimination and HIV stigma on women living in North Central Nigeria, Cogent Social Sciences, 8(1), 2027612 (2022).

10. Eilami O. et al. Investigation of HIV/AIDS prevalence and associated risk factors among female sex workers from 2010 to 2017: a meta-analysis study, HIV/AIDS-Research and Palliative Care, 105-117 (2019).

11. Bonjoch A. et al. Prevalence, progression, and management of advanced chronic kidney disease in a cohort of people living with HIV, HIV medicine, 23(10), 1078-1084 (2002).

12. McGowan M. et al. Understanding how social support influences peer-delivered HIV prevention interventions among Ugandan female sex workers: a case study from HIV self-testing, BMC Public Health, 22(1), 427 (2022).

13. Subu M.A. et al. Types of stigma experienced by patients with mental illness and mental health nurses in Indonesia: a qualitative content analysis, International Journal of Mental Health Systems, 15, 1-12 (2021).

14. Pont J. et al. Prison health care governance: guaranteeing clinical independence, American journal of public health, 108(4), 472-476 (2018).

Сведения об авторах:

Штёвер Хайно **–** Ph.D., профессор в области социальных наук и исследований зависимостей на факультете здравоохранения и социальной работы Франкфуртского университета прикладных наук, Франкфурт-на-Майне, Германия.

Мукашева Д.Д. **– автор для корреспонденции,** докторант, специальность «Социология», Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Stöver Heino **–** Ph.D., Professor for Social Scientific Addiction Research at the Faculty of Health and Social Work at Frankfurt University of Applied Sciences in Frankfurt, Germany.

Mukasheva D.D. **– Corresponding author,** Ph.D. student of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

МРНТИ 04.51.69

Б.И. Ракишева, Г.Т. Ашкенова*, А.Б. Мажитова, А.Ф. Айжанова

Исследовательский институт «Общественное мнение», Астана, Казахстан
(E-mail: gulden.ashkenova@opinions.kz)

COVID-19: социологическое измерение (результаты опроса жителей Астаны в период пандемии коронавируса)

Аннотация. В данной статье представлены результаты социологического опроса жителей Астаны, проведенного в первые месяцы распространения коронавируса в Казахстане. Опрос по телефону был проведен Исследовательским институтом «Общественное мнение» в первой половине апреля 2020 года в период карантина. Выборка: 700 респондентов, старше 18 лет. Метод отбора респондента: квота. В ходе опроса респондентов спрашивали о мерах предосторожности, источников информации о пандемии и т.д. Большинство респондентов выразили свое беспокойство в связи распространением коронавируса в нашей стране, переживание, что могут заболеть сами или их близкие родственники. Результаты опроса интересны тем, что являются одними из первых социологических опросов, проведенных в начале пандемии коронавируса. Также в статье дается обзор исследовательских проектов, проведенных в мире по отношению населения к распространению вируса, к вакцинации, к ограничениям и т.д.

Ключевые слова: COVID-19, телефонный опрос, коронавирус, пандемия, инфодемия, общественное мнение, Астана, Казахстан.

DOI: https://doi org/10.32523/2616-6895-2023-142-1-485-497

Введение

Пандемия коронавируса COVID-19, начавшаяся в начале 2020 года, стала глобальным событием, затронув все страны мира. Два года (2020-2022) весь мир стал зависеть от распространения вируса, его мутаций и мер, применяемых по борьбе с распространением COVID-19.

Пандемия, связанная с распространением коронавируса SARS-CoV-2, стала первой в истории человечества, в которой активно использовался интернет, социальные сети, мессенджеры – новые технологии коммуникации, распространения и передачи информации.

На ряду с этим появился феномен «инфодемия», означающая чрезмерность информации, рост дезинформации, фейков, конспирологических теорий, слухов, сплетен и т.п.

Увеличение фейков, распространение ложных сведений стали влиять на общественное мнение, формируя отношение к вакцинации, к мерам по борьбе с вирусом и т.д.

Всемирная организация здравоохранения дает такое определение инфодемии: *«Инфодемия представляет собой переизбыток как онлайновой, так и офлайновой информации. Она включает в себя намеренные попытки распространения ложных сведений в целях срыва ответных мер общественного здравоохранения и продвижения альтернативных*

групповых или индивидуальных целей. Недостоверная и заведомо ложная информация может наносить вред физическому и психическому здоровью людей; усиливать стигматизацию; ставить под угрозу важнейшие завоевания здравоохранения; и порождать пренебрежительное отношение к мерам по защите здоровья населения, тем самым снижая их эффективность и ограничивая способность стран положить конец пандемии» [1].

В Казахстане был ярко выражен всплеск инфодемии в отношении вакцинации населения от COVID-19. По мнению авторов доклада «Распространение дезинформации о вакцинации в Казахстане в 2020—2021 гг.: акторы, нарративы, влияние на обществ»: «*активизация антивакцинной пропаганды в Казахстане пришлась на самое начало пандемийного периода и была связана с принятием нового Кодекса о здоровье Республики Казахстан. Именно тогда начала складываться сеть каналов и групп, которая затем лишь усилила влияние*» [2].

Несомненно, все это влияло на общественное мнение, на поведение граждан, на уровень доверия мерам, применяемых правительствами стран по борьбе с распространением вируса. В период пандемии социологами различных стран проводились социологические опросы, замеры общественного мнения. Отметим некоторые ресурсы и исследовательские проекты.

Так, изменения ценностей в период пандемии замеряют социологи международного проекта **«Values in a Crisis Survey»** (Ценности в условиях кризиса). Международная группа ученых под руководством вице-президента WVSA профессора Кристиана Вельцеля (Университет Леофана в Люнебурге) организовала лонгитюдное трехэтапное исследование «Ценности в условиях кризиса». Опрос направлен на изучение ценностей людей во время пандемии коронавируса (волна 1), вскоре после прекращения пандемии (волна 2) и примерно через год (волна 3). Результаты опубликованы на сайте Австрийского архива данных по социальным наукам (AUSSDA - The Austrian Social Science Data Archive) [3].

Международный проект «Анализ отношения общества к вакцинации от COVID-19 в отдельных странах ЦАРЭС: (Грузия, Казахстан, Кыргызстан, Монголия, Пакистан, Таджикистан и Узбекистан)» проведен Исследовательским институтом «Общественное мнение» (Астана, Казахстан) по заказу Института ЦАРЭС (Central Asia Regional Economic Cooperation (CAREC) Institute) при поддержке Азиатского банка развития (АБР). Социологический проект был проведен в семи странах участницах ЦАРЭС - Грузия, Казахстан, Кыргызстан, Монголия, Пакистан, Таджикистан, Узбекистан. Объектами исследования являлись граждане от 18 лет и старше, постоянно проживающие в стране. В каждой стране было опрошено по 1000 респондентов. Общее количество опрошенных составило 7000 респондентов. Выборка была репрезентативной по основным социально-демографическим параметрам – пол, возраст, национальность, место проживания. Общенациональные исследования были проведены профессиональными организациями и социологами, имеющими большой опыт проведения подобных исследований. Полевые работы были проведены в период с декабря 2020 по январь 2021 года до старта проведения массовой вакцинации во всех

странах. Результаты исследования находятся на сайте Исследовательского института «Общественное мнение» [4].

Социологический архив **Societal Experts Action Network (SEAN) COVID-19 Survey Archive** с результатами социологических исследований создан Langer Research Associates и ее дочерней компанией PARC. Langer Research самостоятельно разработала и поддерживала архив, а также еженедельно или раз в две недели выпускала сводку результатов исследования COVID-19. В архиве с открытым доступом содержится около 1750 американских и международных опросов о пандемии COVID-19, собранных с апреля 2020 г. по октябрь 2022 г. [5].

В данной статье рассматриваются результаты социологического исследования, проведенного Исследовательским институтом «Общественное мнение» в начале апреля 2020 года среди жителей столицы [6].

Цель. Перед исследователями стояла задача изучить отношение жителей столицы к распространению коронавируса в первые месяцы пандемии. Так как уже был объявлен карантин, опрос проводился по телефону. Для понимания контекста, в котором проводился опрос приводим краткую хронологию данного периода:

13 марта 2020 года зарегистрированы первые случаи коронавирусной инфекции в Казахстане.

16 марта 2020 года Президент Республики Казахстан Касым-Жомарт Токаев подписал Указ о введении режима Чрезвычайного положения на территории страны из-за опасности распространения коронавирусной инфекции.

19 марта 2020 года в городах Астана и Алматы по решению Государственной комиссии по обеспечению режима чрезвычайного положения был введён карантин.

10 апреля 2020 года режим чрезвычайного положения был продлен до 30 апреля 2020 года.

Краткая методология социологического исследования

География исследования: г. Астана. **Выборка:** 700 респондентов – жители города. **Сроки поля:** 3.04.2020-12.04.2020 (период карантина). **Метод сбора информации:** телефонный опрос**. Возраст респондентов:** 18+. **Метод отбора респондента**: квота.

Социально-демографические параметры респондентов: В опросе приняли участие 320 мужчин (45,7%) и 380 женщин (54,3%). Респонденты возрастной когорты 18-29 лет составили 25,9% (181 респондентов), 39,4% (276 респондентов) в возрасте 30-45 лет, 15,3% (107 респондентов) в возрасте 46-54 и 19,4% (136 респондентов) старше 60 лет.

Результаты социологического опроса

Почти все респонденты знают о пандемии коронавируса в мире.

Вопрос: ВЫ СЛЫШАЛИ О ПАНДЕМИИ КОРОНАВИРУСА В МИРЕ?

Варианты ответов	***Количество***	***Проценты***
Да	698	99,7
Нет	2	0,3
Итого	***700***	***100,0***

84,4% респондентов обеспокоены распространением коронавируса в нашей стране, 14,4% участников опроса не беспокоятся о наличии пандемии.

Вопрос: НАСКОЛЬКО ВЫ ОБЕСПОКОЕНЫ РАСПРОСТРАНЕНИЕМ КОРОНАВИРУСА В КАЗАХСТАНЕ?

Варианты ответов	***Общие данные***		***Суммарные данные***
	Количество	***Проценты***	***%***
Очень обеспокоен	357	51,0	84,4
Несколько обеспокоен	234	33,4	
Несколько не обеспокоен	43	6,1	14,4
Совершенно не обеспокоен	58	8,3	
Затрудняюсь ответить	8	1,2	1,2
Итого	***700***	***100,0***	***100,0***

Среди женщин (85,8%) больше, чем среди мужчин (82,9%) беспокойства из-за распространения вируса.

Вопрос: НАСКОЛЬКО ВЫ ОБЕСПОКОЕНЫ РАСПРОСТРАНЕНИЕМ КОРОНАВИРУСА В КАЗАХСТАНЕ? *(Выборка – 700 респондентов, из них мужчин – 320, женщин – 380 респондентов)*

Варианты ответов	***В разрезе пола***		***Суммарные данные, %***	
	Мужской	***Женский***	***Мужской***	***Женский***
Очень обеспокоен	43,8	57,1	82,9	85,8
Несколько обеспокоен	39,1	28,7		
Несколько не обеспокоен	6,6	5,8	16,0	13,2
Совершенно не обеспокоен	9,4	7,4		
Затрудняюсь ответить	1,1	1,0	1,1	1,0
Итого	***100,0***	***100,0***	***100,0***	***100,0***

Респонденты – участники опроса в большинстве (80%) переживают, что могут

заболеть сами или их близкие родственники. 19,1% респондентов в дни опроса отметили, что не переживают, что смогут сами заболеть или заболеть близкие люди.

Вопрос: КАК СИЛЬНО ВЫ ПЕРЕЖИВАЕТЕ, ЧТО ВЫ ИЛИ ВАШИ БЛИЗКИЕ МОГУТ ЗАБОЛЕТЬ КОРОНАВИРУСОМ?

Варианты ответов	***Общие данные***		***Суммарные данные***
	Количество	***Проценты***	***%***
Очень сильно переживаю	323	46,1	80
Скорее переживаю	237	33,9	
Скорее не переживаю	80	11,4	19,1
Абсолютно не переживаю	54	7,7	
Затрудняюсь ответить	6	0,9	0,9
Итого	***700***	***100,0***	***100,0***

Среди них больше женщин, чем мужчин (81,9% и 77,9% соответственно).

Вопрос: КАК СИЛЬНО ВЫ ПЕРЕЖИВАЕТЕ, ЧТО ВЫ ИЛИ ВАШИ БЛИЗКИЕ МОГУТ ЗАБОЛЕТЬ КОРОНАВИРУСОМ? *(Выборка -700 респондентов, из них мужчин- 320, женщин- 380 респондентов)*

Варианты ответов	***В разрезе пола***		***Суммарные данные, %***	
	Мужской	***Женский***	***Мужской***	***Женский***
Очень сильно переживаю	41,3	50,3	77,9	81,9
Скорее переживаю	36,6	31,6		
Скорее не переживаю	13,1	10,0	21,2	17,4
Абсолютно не переживаю	8,1	7,4		
Затрудняюсь ответить	0,9	0,7	0,9	0,7
Итого	***100,0***	***100,0***	***100,0***	***100,0***

В данном опросе специально выделена группа респондентов старше 55 лет, которая входит в группу риска. Как показывают результаты опроса, чувство беспокойства присутствует во всех возрастных группах (18-29 лет – 81,8%, 30-45 лет – 75,4%, 46-54 лет -77,6%), но больше всего переживают респонденты старше 55 лет – 89%.

Вопрос: КАК СИЛЬНО ВЫ ПЕРЕЖИВАЕТЕ, ЧТО ВЫ ИЛИ ВАШИ БЛИЗКИЕ МОГУТ ЗАБОЛЕТЬ КОРОНАВИРУСОМ? *(Выборка – 700 респондентов, из них в возрасте 18-29 лет – 181, 30-45 лет – 276, 46-54 года – 107, старше 55 лет – 136 респондентов)*

Варианты ответов	***В разрезе возрастных групп***			
	18-29	***30-45***	***46-54***	***55+***

Очень сильно переживаю	47,0	39,9	43,0	60,3
Скорее переживаю	34,8	35,5	34,6	28,7
Скорее не переживаю	11,0	13,8	15,0	4,4
Абсолютно не переживаю	6,6	9,4	6,5	6,6
Затрудняюсь ответить	0,6	1,4	0,9	-
Итого	***100,0***	***100,0***	***100,0***	***100,0***

Опрос был проведен в дни карантина и этим обусловлены ответы респондентов: соблюдали условия карантина – 98% респондентов, сидят дома – 96,1%. Большинство респондентов стали чаще мыть руки (98,1%), избегать посещения людных мест (97%), использовать маски (94,7%) и перчатки (81,3%) при выходе на улицу, использовать дезинфицирующие средства (92,4%). Еще 71,3% жителей столицы – участников опроса отметили, что они запаслись основными продуктами питания, лекарствами, средствами гигиены и 54,1% – в качестве мер защиты и укрепления иммунитета принимают лекарства или витамины/добавки.

Некоторые респонденты (8,7%) отметили, что в дни карантина они ходили на семейные мероприятия (ходили в гости, на тои, похороны) или принимали гостей в своем доме (6,1%).

6,7% респондентов не изменили свои привычки – здороваются за руки, обнимаются и целуются при встрече.

Вопрос: КАКИЕ МЕРЫ ПРЕДОСТОРОЖНОСТИ ПРИМЕНЯЕТЕ ВЫ И ВАШИ БЛИЗКИЕ? (%)

Меры предосторожности	***Да***	***Нет***
	%	%
Чаще стали мыть руки	98,1	1,9
Соблюдаете все условия карантина	98,0	2,0
Избегаете посещения людных мест	97,0	3,0
Сидите дома	96,1	3,9
Используете маски при выходе на улицу	94,7	5,3
Используете дезинфицирующие средства	92,4	7,6
Используете перчатки при выходе на улицу	81,3	18,7
Запаслись основными продуктами питания, лекарствами, средствами гигиены	71,3	28,7
Принимаете лекарства или витамины/ добавки, укрепляющие иммунитет	54,1	45,9
Ходите в гости, посещаете тои, похороны	8,7	91,3
Принимаете гостей в своем доме	6,1	93,9
Здороваетесь за руки, обнимаетесь и целуетесь при встрече	6,7	93,3

В целом, нет особых отличий в ответах женщин и мужчин в вопросе выбора мер предосторожности. Небольшая разница в ответах женщин, которые больше, чем мужчины используют дезинфицирующие средства (мужчины – 90,6%, женщины – 93,9%), принимают лекарства, БАДы, витамины, укрепляющие иммунитет (49,7% и 57,9% соответственно) запаслись основными продуктами питания, лекарствами и средствами гигиены (64,4% и 77,1% соответственно).

Вопрос: КАКИЕ МЕРЫ ПРЕДОСТОРОЖНОСТИ ПРИМЕНЯЕТЕ ВЫ И ВАШИ БЛИЗКИЕ?

(Выборка – 700 респондентов, из них мужчин – 320, женщин – 380 респондентов)

Меры предосторожности (в разрезе пола)	***Мужской***	***Женский***
Используете дезинфицирующие средства		
Да	90,6	93,9
Нет	9,4	6,1
Отказ	-	-
Принимаете лекарства или витамины/ добавки, укрепляющие иммунитет		
Да	49,7	57,9
Нет	50,0	41,8
Отказ	0,3	0,3
Запаслись основными продуктами питания, лекарствами, средствами гигиены		
Да	64,4	77,1
Нет	35,3	22,6
Отказ	0,3	0,3

10,3% респондентов, относящихся к группе риска, в дни карантина продолжали встречаться с родственниками и близкими по разным поводам – тои, похороны и 6,6% участников опроса данной возрастной категории принимали гостей в своем доме.

Вопрос: КАКИЕ МЕРЫ ПРЕДОСТОРОЖНОСТИ ПРИМЕНЯЕТЕ ВЫ И ВАШИ БЛИЗКИЕ?

(Выборка -700 респондентов, из них в возрасте 18-29 лет – 181, 30-45 лет – 276, 46-54 года – 107, старше 55 лет – 136 респондентов)

Меры предосторожности (в разрезе возрастных групп)	***18-29***	***30-45***	***46-54***	***55+***
Ходите в гости, посещаете тои, похороны				
Да	7,2	7,6	12,1	10,3
Нет	92,3	91,3	87,9	89,7
Отказ	0,5	1,1	-	-
Принимаете гостей в своем доме				
Да	5,5	5,4	8,4	6,6
Нет	93,9	93,5	91,6	93,4

Отказ	0,6	1,1	0	0

Кроме предложенных 12-ти мер предосторожности, респонденты называли свои защитные способы: *«сами дезинфицируем подъезды», «проветриваем квартиру», «занимаемся спортом в домашних условиях», «кушаем овощи и фрукты», «шьем сами маски», «работаем удаленно», «заказываем доставку на дом».*

Также респонденты, участвовавшие в опросе, в качестве средств борьбы с COVID-19 назвали: *«едим чеснок», «употребляем алкоголь в профилактических целях (100 грамм)», «пьем чай с лимоном и имбирем», «много пьем воды», «применяем народные средства» и другие.*

Вопрос: МОЖЕТ БЫТЬ КАКИЕ-ТО ДРУГИЕ МЕРЫ ВЫ ПРИМЕНЯЕТЕ?

Варианты ответов (записано со слов респондентов)	***Количество***	***Проценты****
Дом, подъезд дезинфицируем	37	5,3
Проветриваем квартиру	14	2,0
100 грамм водки каждый день	10	1,4
Занимаемся спортом в домашних условиях	10	1,4
Овощи, фрукты едим	8	1,1
Маски шьем сами	7	1,0
Работаю удаленно	6	0,9
Применяю народные средства	5	0,7
Едим чеснок	5	0,7
Обильное питье	4	0,6
Товары первой необходимости заказываем через интернет	3	0,4
Чай с лимоном и имбирём пьем	2	0,3
Никакие	561	80,1
Отказ от ответа	13	1,9
Затрудняюсь ответить	21	3,0

**Сумма не равна 100%, т.к. респонденты могли отметить несколько вариантов ответа.*

Основным источником информации о ситуации с коронавирусной инфекцией в Казахстане традиционно является **телевидение** – 45,9% респондентов выбрали данный источник. На втором месте – **интернет** (33,1%), на третьем – **социальные сети** (16,3%). Нужно отметить, что в период опроса по телевидению регулярно передавалась официальная информация о ситуации в стране, связанной с пандемией.

Если суммировать интернет-источники (33,1% + 16,3%), то данный показатель – 49,4% – немного превышает традиционный источник информации.

Вопрос: ИЗ КАКИХ ИСТОЧНИКОВ ВЫ ЧАЩЕ ВСЕГО ПОЛУЧАЕТЕ

ИНФОРМАЦИЮ О СИТУАЦИИ С КОРОНАВИРУСОМ В НАШЕЙ СТРАНЕ?

Варианты ответов	***Количество***	***Проценты***
Из передач телевидения	321	45,9
Из Интернет-сайтов	232	33,1
Из социальных сетей	114	16,3
От других людей, родственников, друзей, знакомых или коллег по работе	14	2,0
Из радиопередач	6	0,9
Из газет, журналов	3	0,4
Вообще не смотрю, не слушаю информацию о коронавирусе	6	0,9
Затрудняюсь ответить	4	0,5
Итого	***700***	***100,0***

Большая часть респондентов (90,3%) – жителей города Астаны поддерживают действия государственных органов по борьбе с распространением коронавирусной инфекции в Казахстане. 5,5% респондентов не поддерживает меры применяемые государственными органами и 4,2% затрудняются пока дать свою оценку.

Вопрос: ПОДДЕРЖИВАЕТЕ ЛИ ВЫ ИЛИ НЕ ПОДДЕРЖИВАЕТЕ ДЕЙСТВИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНОВ ПО БОРЬБЕ С РАСПРОСТРАНЕНИЕМ КОРОНАВИРУСА В КАЗАХСТАНЕ?

Варианты ответов	***Общие данные***		***Суммарные данные***
	Количество	***Проценты***	***%***
Поддерживаю	527	75,3	90,3
Скорее поддерживаю	105	15,0	
Скорее не поддерживаю	22	3,1	5,5
Не поддерживаю	17	2,4	
Затрудняюсь ответить	29	4,2	4,2
Итого	***700***	***100,0***	***100,0***

Заключение

Опрос выявил, что абсолютное большинство участников опроса осведомлены и обеспокоены распространением пандемии в мире, черпают информацию из СМИ (телевидение), интернета, социальных сетей.

Так как опрос проводился в начале апреля 2020 года, зараженных вирусом было не так много, но несмотря на это 80% респондентов переживали, что могут заболеть сами или их близкие люди, при этом больше переживают женщины, чем мужчины. Больше всего переживают респонденты старшего поколения, входящие в группу риска.

Опрос респондентов проходил в первые дни карантина, и по словам респондентов большинство соблюдают условия карантина: сидят дома, чаще моют

руки, избегают посещения людных мест, используют маски и перчатки, используют дезинфицирующие средства, запаслись основными продуктами питания, лекарствами, средствами гигиены, принимают витамины, БАДы, лекарства для поднятия иммунитета.

В качестве дополнительных мер предосторожности респондентами названы средства, применяемые в народной медицине, а также потребление востребованных в дни карантина имбиря, чеснока и лимона, кроме того, респонденты чаще стали проветривать квартиры, дома и проводить в них дезинфекцию.

Несмотря на ограничения, небольшая часть респондентов (10%) посещали семейные праздники или ходили на похороны, а также сами принимали гостей по разным причинам, при этом социальную дистанцию не соблюдали около 7% респондентов, в том числе и участники опроса, находящиеся в группе риска (старше 55 лет).

Большая часть участников опроса – 90,3% респондентов – жителей города поддерживают действия государственных органов по сдерживанию распространения коронавирусной инфекции в Казахстане.

Пандемия коронавируса привнесла в повседневную жизнь общества колоссальные изменения, изменились социальные практики и социальные порядки. Выработалась культура поведения или COVID этикет, при котором изменились правила, например, приветствия – люди в масках стали здороваться глазами, кивками, поклонами и прикосновениями локтей.

Культура ношения масок, перчаток, использования дезинфицирующих средств – стало частью повседневности и основой новой потребительской культуры при коронавирусе. Стали больше покупать спортивные тренажеры для дома, витамины и БАДы и в целом стала удобной, распространившаяся в период пандемии, возможность онлайн-покупок. Роль интернета возросла так как стали шире использоваться возможности социальных сетей – в том числе и интернет-торговля, онлайн-обучение, распространение информации о антиковидных мерах. Для социологов пандемия является важным объектом для изучения, так как в столь короткий период времени изменил жизнь личности, общества и государства.

Список литературы

1. Борьба с инфодемией на фоне пандемии COVID-19: поощрение ответственного поведения и уменьшение пагубного воздействия ложных сведений и дезинформации. [Электронный ресурс] – URL: https://www.who.int/ru/news/item/23-09-2020-managing-the-covid-19-infodemic-promoting-healthy-behaviours-and-mitigating-the-harm-from-misinformation-and-disinformation (дата обращения: 24.02.2023).

2. Джалилов А., Банников П., Смаков Д., Бочарова М., Абдильда Ж., Есимханов М., Тлеухан Ж. Распространение дезинформации о вакцинации в Казахстане в 2020-2021 гг.: акторы, нарративы, влияние на общество. [Электронный

ресурс] – URL: https://www.unicef.org/kazakhstan/media/9026/file/Распространение%20дезинформации%20о%20вакцинации%20в%20Казахстане%20RU.pdf (дата обращения: 24.02.2023).

3. Values in Crisis International. [Электронный ресурс] – URL: https://data.aussda.at/dataset.xhtml?persistentId=doi%3A10.11587%2FLIHK1L (дата обращения: 24.02.2023).

4. Анализ отношения общества к вакцинации от COVID-19 в отдельных странах ЦАРЭС. Исследовательский институт «Общественное мнение». [Электронный ресурс] – URL: https://opinions.kz/images/covid/CAREC-Institute-vaccination-attitudes-report-RUS-22-Apr-2021.pdf (дата обращения: 24.02.2023).

5. Societal Experts Action Network (SEAN) COVID-19 Survey Archive. [Электронный ресурс] – URL: https://covid-19.parc.us.com/client/index.html#/home (дата обращения: 24.02.2023).

6. Результаты социологического исследования «COVID-19: мнение жителей столицы». – Астана: Исследовательский институт «Общественное мнение», 2020. – 11 с.

Б.И. Ракишева, Г.Т. Ашкенова, А.Б. Мажитова, А.Ф. Айжанова

«Қоғамдық пікір» зерттеу институты, Астана, Қазақстан

COVID-19: әлеуметтанулық өлшем (Астана тұрғындарына коронавирус пандемиясы кезеңінде жүргізілген сауалнама нәтижелері)

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстанда коронавирустың таралуының алғашқы айларында Астана тұрғындарына жүргізілген әлеуметтанулық сауалнама нәтижелері келтірілген. Телефон арқылы сауалнаманы «Қоғамдық пікір» зерттеу институты 2020 жылдың сәуір айының бірінші жартысында карантин кезеңінде жүргізді. Іріктеме: 18 жасқа толған 700 респондент. Респондентті іріктеу әдісі: квоталық. Сауалнама барысында респонденттерден сақтық шаралары, пандемия туралы ақпарат көздері және т.б. жайлы сұрақтар қойылды. Респонденттердің көпшілігі елімізде коронавирустың таралуына, өздері немесе жақын туыстары ауырып қалу ықтималдылығы турасында алаңдаушылық білдірді. Сауалнама нәтижелері коронавирустық пандемияның басында жүргізілген алғашқы әлеуметтанулық сауалнамалардың бірі болуымен ерекшеленеді. Сондай-ақ, мақалада вирустың таралуы, вакциналау, шектеулер және т.б. жағдайларға қатысты әлемде жүргізілген зерттеу жобалары туралы ақпарат беріледі.

Түйін сөздер: COVID-19, телефондық сауалнама, коронавирус, пандемия, инфодемия, қоғамдық пікір, Астана, Қазақстан.

B.I. Rakisheva, G.T. Ashkenova, A.B. Mazhitova, A.F. Aizhanova

Public Opinion Research Institute, Astana, Kazakhstan

COVID-19: sociological measurement (results of Astana residents survey during the coronavirus pandemic)

Abstract. This article presents the results of a sociological survey of Astana residents conducted in the first months of the spread of coronavirus in Kazakhstan. The telephone survey was conducted by the Public Opinion Research Institute in the first half of April 2020 during the quarantine period. Sample: 700 respondents, 18 years and older. Respondent selection method: quota. During the survey, respondents were asked about precautions, sources of information about the pandemic, etc. The majority of respondents expressed their concern about the spread of coronavirus in our country and worries that they themselves or their close relatives may get sick. The survey results are interesting because this project is among the first sociological surveys conducted at the beginning of the coronavirus pandemic. The article also provides an overview of world research projects on the attitude of the population toward the spread of the virus, vaccination, restrictions, etc.

Keywords: COVID-19, telephone survey, coronavirus, pandemic, infodemic, public opinion, Astana, Kazakhstan.

References

1. Bor'ba s infodemiei na fone pandemii COVID-19: pooshchrenie otvetstvennogo povedeniya i umen'shenie pagubnogo vozdeistviya lozhnykh svedenii i dezinformatsii [Managing the COVID-19 infodemic: Promoting healthy behaviours and mitigating the harm from misinformation and disinformation]. [Electronic resource] – Available at: https://www.who.int/ru/news/item/23-09-2020-managing-the-covid-19-infodemic-promoting-healthy-behaviours-and-mitigating-the-harm-from-misinformation-and-disinformation (Accessed: 24.02.2023). [in Russian]

2. Dzhalilov A., Bannikov P., Smakov D., Bocharova M., Abdil'da Zh., Esimkhanov M., Tleukhan Zh. Rasprostranenie dezinformatsii o vaktsinatsii v Kazakhstane v 2020-2021 gg.: aktory, narrativy, vliyanie na obshchestvo [Dissemination of disinformation about vaccination in Kazakhstan in 2020-2021]. [Electronic resource] – Available at: https://www.unicef.org/kazakhstan/media/9026/file/Распространение%20дезинформации%20о%20вакцинации%20в%20Казахстане%20RU.pdf (Accessed: 24.02.2023). [in Russian]

3. Values in Crisis International. [Electronic resource] – Available at: https://data.aussda.at/dataset.xhtml?persistentId=doi%3A10.11587%2FLIHK1L (Accessed: 24.02.2023).

4. Analiz otnosheniya obshchestva k vaktsinatsii ot COVID-19 v otdel'nykh stranakh CAREC. [Analysis of Public Attitudes Towards COVID-19 Vaccination in Selected CAREC Countries]. [Electronic resource] – Available at:

https://opinions.kz/images/covid/CAREC-Institute-vaccination-attitudes-report-RUS-22-Apr-2021.pdf (Accessed: 24.02.2023). [in Russian]

5. Societal Experts Action Network (SEAN) COVID-19 Survey Archive. [Electronic resource] – Available at: https://covid-19.parc.us.com/client/index.html#/home (Accessed: 24.02.2023).

6. Rezul'taty sotsiologicheskogo issledovaniya "COVID-19: mnenie zhitelei stolitsy" [Results of Sociological Research "COVID-19: Opinion of the Capital Residents] (Astana, Public Opinion Research Institute, 2020, 11 p.). [in Russian]

Сведения об авторах:

Ракишева Б.И. **– автор для корреспонденции,** кандидат социологических наук, научный консультант, Исследовательский институт «Общественное мнение», ул. А. Бектурова 3/1, Астана, Казахстан.

Ашкенова Г.Т. – магистр социологии, директор, Исследовательский институт «Общественное мнение», ул. А. Бектурова 3/1, Астана, Казахстан.

Мажитова А.Б. – магистр социологии, зам.директора, Исследовательский институт «Общественное мнение», ул. А. Бектурова 3/1, Астана, Казахстан.

Айжанова А.Ф. – магистр международных отношений, руководитель международных проектов, Исследовательский институт «Общественное мнение», ул. А. Бектурова 3/1, Астана, Казахстан.

Rakisheva B.I. – **Corresponding author,** Ph.D. in Sociological Sciences, Scientific Consultant, Public Opinion Research Institute, 3/1 A. Bekturov str., Astana, Kazakhstan.

Ashkenova G.T. – Master of Sociology, Director, Public Opinion Research Institute, 3/1 A. Bekturov str., Astana, Kazakhstan.

Mazhitova A.B. – Master of Sociology, Deputy Director, Public Opinion Research Institute, 3/1 A. Bekturov str., Astana, Kazakhstan.

Aizhanova A.F. – Master of International Relations, International project manager, Public Opinion Research Institute, 3/1 A. Bekturov str., Astana, Kazakhstan.

Редактор: **Г.Ж. Менлибекова**

Журнал менеджері: **А.К. Бекбаева, А.А. Тубышева**

Компьютерде беттеген: **А.К. Бекбаева**

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
Хабаршысы. Педагогика. Психология. Әлеуметтану сериясы.
- 2023. - 1(142). - Астана: ЕҰУ. 498 б.
Шартты 32,2 б.т. Таралымы – 15 дана
Басуға қол қойылды: 15.03.2023

Ашық қолданудағы электрондық нұсқа: bulpedps.enu.kz
Авторларға арналған нұсқаулықтар,
публикациялық этика журнал сайтында берілген:bulpedps.enu.kz

Мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекен-жайы: 010008, Астана қ., Сатпаев көшесі, 2
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті.
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-410)